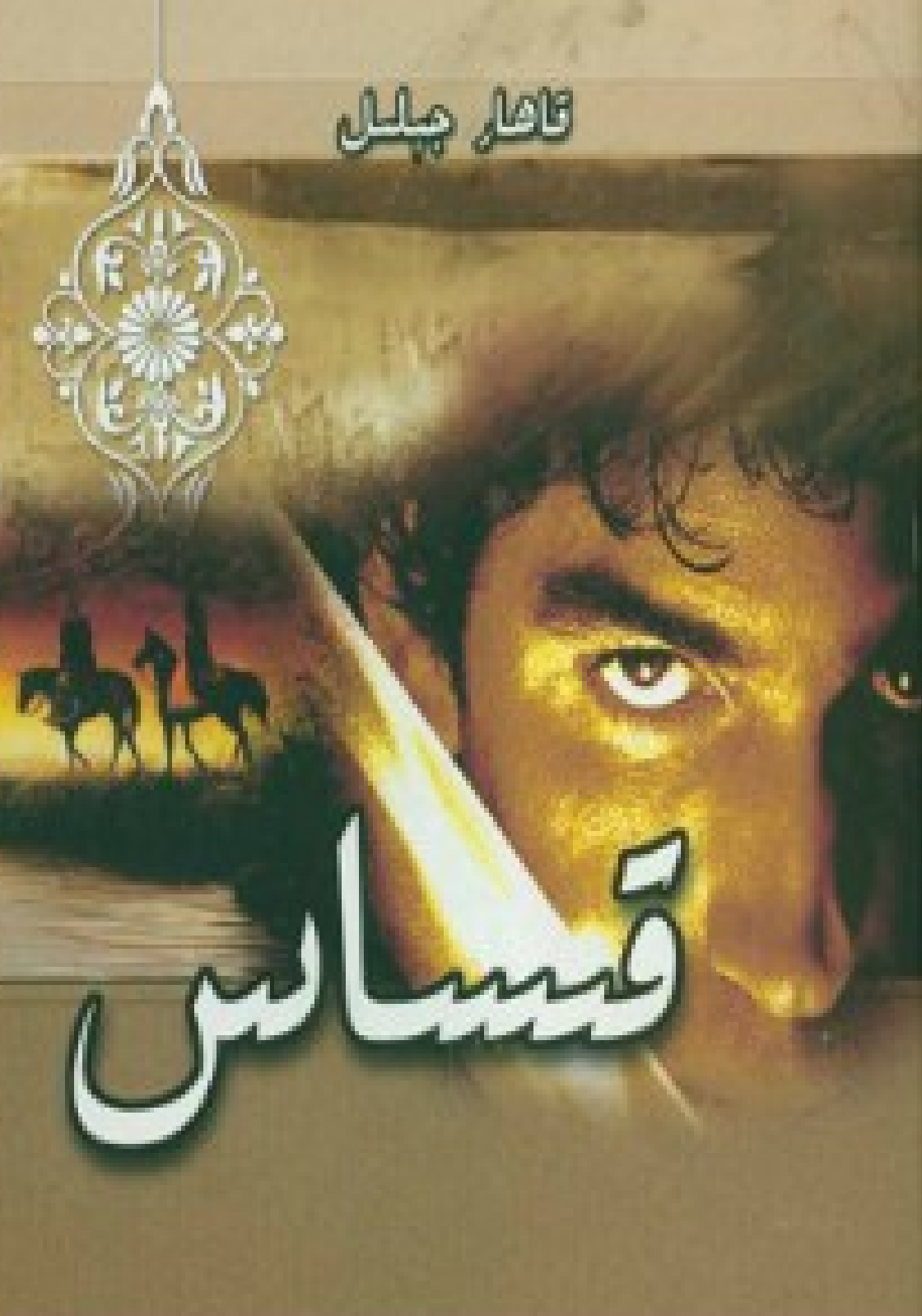
ناصر جلال

قسساس

تاهار جهلسل

قساس

(رومان)

شنباك ياشلار - لزسزلر نشريات

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەنۋەر ھەسەن
مەسئۇل كوررېكتورى: دىلىيار تۇرسۇن
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: غالىب شاھ

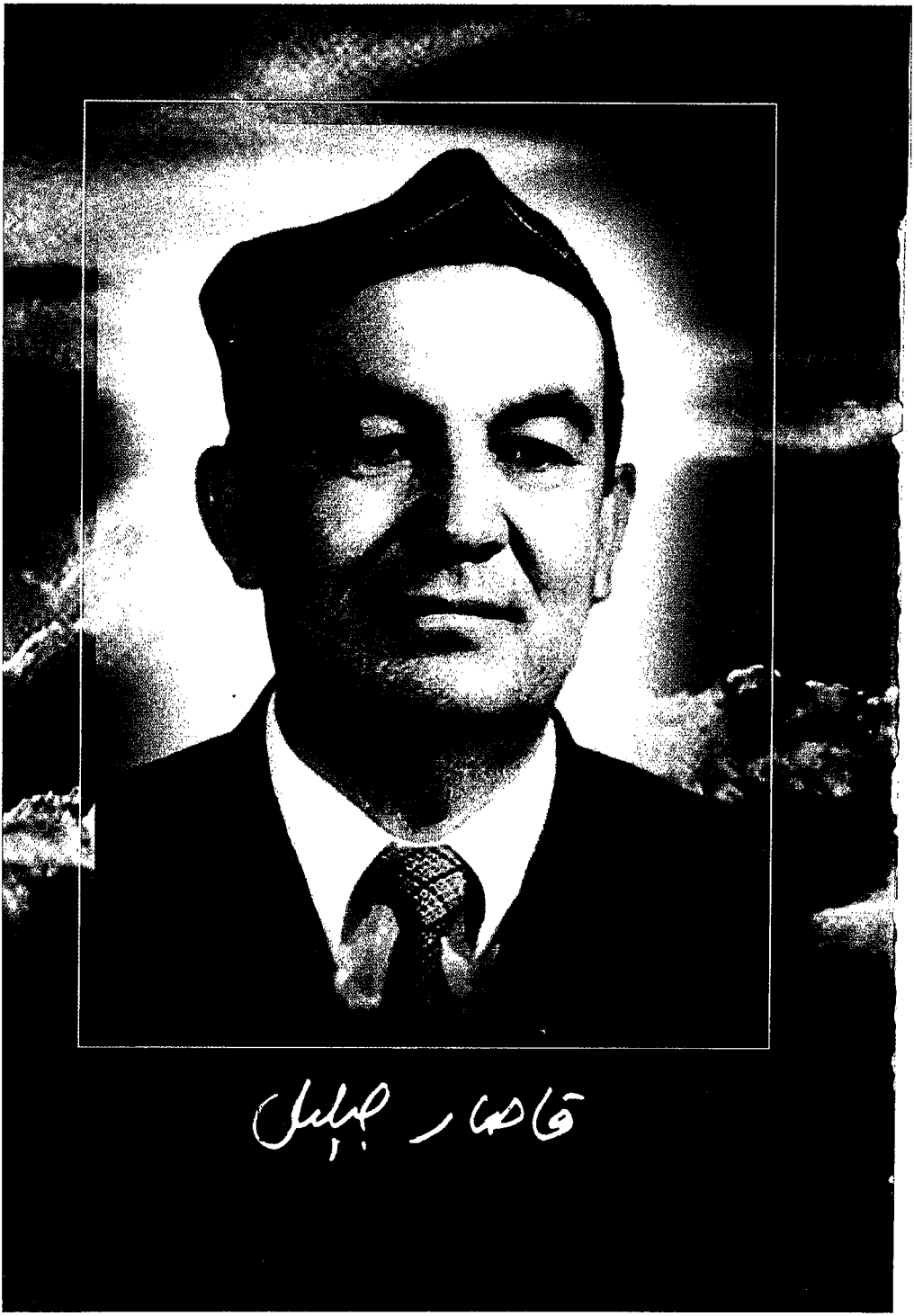
قىساس

(رومان)

ئاپتورى: قاھار جىلىل

*

شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 100 ـ قورۇ، پ: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ جىڭبەن باسما چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1168×850مم، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 16.75
2006 ـ يىل 4 ـ ئاي 2 ـ نەشرى
2006 ـ يىل 4 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
ISBN7 — 5371 — 1876 — 0
سانى: 1—3000
باھاسى: 28.00 يۈەن
بېسىلىشتا، تۈپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئۆتكۈپ بېرىمىز

قاضي جليل

نەشرىياتتىن

مەرھۇم يازغۇچى، ژۇرنالىست قاھار جېلىل بۇگۈنكى دەۋر ئۇيغۇر پروزىچىلىقىدا بەلگىلىك تەسىرگە ئىگە ئەدەبىلىرىمىزنىڭ بىرى. ئۇ 1943 ـ يىلى خوتەن ناھىيىسىنىڭ يېڭىئېرىق يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. 1962 ـ يىلى شىنجاڭ سىنئەن شۆيۈەننىڭ تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن. شۇ يىلى 9 ـ ئايدىن 1976 ـ يىلى 4 ـ ئايغىچە خوتەن سىنئەن مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچى بولغان. 1976 ـ يىل 5 ـ ئايدىن 1988 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە «تارىم» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدە مۇھەررىر ۋە مۇئاۋىن باش مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1989 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن باشلاپ شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ كەسپىي يازغۇچىسى بولۇپ مەخسۇس ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان.

يازغۇچى قاھار جېلىل زور شىجائەت كەمىرىنى باغلاپ ئىجادىيەت مۇساپىسىدا ئۆزىنىڭ تالانت ۋە قابىلىيىتىنى نامايان قىلىۋاتقان قىرانلىق مەزگىلىدە، يەنى 1994 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى خوتەن ناھىيىسىنىڭ يېڭىئېرىق يېزىسىدا 51 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى.

مەرھۇمنىڭ «چېچەكلەر»، «چەۋەندار»، «كۆڭۈل»، «ئېزىتقۇ» ناملىق ھېكايىلەر توپلاملىرى، «مېھرىبان»، «خىلۋەتتىكى كىشىلەر» ناملىق پوۋېستلار توپلاملىرى، «قىساس»

ناملىق رومانى نەشر قىلىنغان. ئۇنىڭ قولىڭىزدىكى «قىساس» ناملىق بۇ رومانىنى نەشرىياتىمىز 1994 - يىلى نەشر قىلغاندىدى، نۆۋەتتە، ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ كۆچلۈك تەلىپى ۋە مەرھۇمىنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرىنى ياد ئېتىش يۈزىسىدىن قايتا نەشر قىلدۇق.

مەزكۇر رومانىدا كونا خوتەن تۈرمۈشى چىن ۋە ھېسسىياتلىق يورۇتۇلغان بولۇپ، ئەدىبنىڭ ئىجادىي كامالىتىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان ۋەكىللىك ئەسەرلىرىنىڭ بىرى دېيىشكە بولىدۇ.

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە 1
بىرىنچى باب 4
ئىككىنچى باب 23
ئۈچىنچى باب 40
تۆتىنچى باب 75
بەشىنچى باب 84
ئالتىنچى باب 114
يەتتىنچى باب 138
سەككىزىنچى باب 161
توققۇزىنچى باب 196
ئونىنچى باب 214
ئون بىرىنچى باب 238
ئون ئىككىنچى باب 260
ئون ئۈچىنچى باب 282
ئون تۆتىنچى باب 306
ئون بەشىنچى باب 328
ئون ئالتىنچى باب 347
ئون يەتتىنچى باب 361
ئون سەككىزىنچى باب 386

ئون توققۇزىنچى باب 415
يىگىرمىنچى باب 449
يىگىرمە بىرىنچى باب 491
خاتىمە 531

ئالىمىڭنى كەڭ يارىتىڭ، زامانەڭنى تار

— ئۇيغۇر خەلق ناخشىسىدىن

مۇقەددىمە

ئاۋغۇستىنىڭ قىسقا تۇنى، يېرىم كېچىدىن ئۆتكەن چاغ. ھاۋا ئوچۇق ۋە سالقىن. تەكلىماكانغا يانداشقان بۇ قەدىمىي بوستانلىق تىمتاسلىققا چۆمگەن. كائىنات گويا قېتىپ قالغاندەك تۇيۇلىدۇ. ھەيۋەتلىك قورۇ ـ جاينىڭ ئارقا تەرىپىگە جايلاشقان، بۇككىدە دەرەخلەر بىلەن تولغان باغ ئىچى غۇۋا قاراڭغۇ. خۇش-بۇي ھىد دىماغقا ئۇرۇلۇپ تەڭگە راھەت بېغىشلايدۇ.

ئۇلار تېز، ئەمما شەپسىز قەدەملەر بىلەن دەرەخلەر ئارا-سىدىن چىقىپ، تامغا تەرەپ قويۇلغان شوتا يېنىغا كېلىشتى. ھەر ئىككىلىسىنىڭلا يۈرەكلىرى گويا كۆكرەك قەپسىنى بۆسۈپ چىقماقچى بولغاندەك تېز ۋە كۈچلۈك سوقۇپ كەتكەنىدى. يىگىت قىزنىڭ قولتۇقىدىكى بوغچىنى قولىغا ئالدى ـ دە، ئاۋۇال قىزنى شوتىغا چىقاردى. تولىمۇ جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكتىن قىزنىڭ پۇت ـ قوللىرى تىترەيتتى. ئۇلار بىرەمنىڭ ئىچىدە قېلىن ۋە ئېگىز تام ئۈستىگە چىقىپ بولۇشتى. ئاندىن يىگىت شوتىنى ئاۋايلاپ تارتىپ تامنىڭ ئۇ تەرىپىگە قويدى ـ دە، ئاۋۇال ئۆزى چۈشۈشكە باشلىدى. قىز تامغا ئالدىنى قىلىپ ئۇنىڭغا ئەگەشتى. بىراق، ئۇ بىر بالداق چۈشۈپ بولۇپلا نېمىشقىدۇ توختاپ قالدى. ئەمدى قورۇ ـ جاي ۋە باغ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا يېيىلىپ تۇراتتى.

مانا، قەپەسنىڭ ئىشىكى ئېچىلدى. ئەمدى ئۇلار شوتىدىن چۈشۈپ ئون قەدەم نېرىدىكى ئۇجمە دەرىخىگە باغلاپ قويۇلغان ئاتقا مىنگىشىدۇ ـ دە، نەلەرگىدۇ باش ئېلىپ كېتىشىدۇ. بارچە ياخشىلىق ۋە يامانلىقلار، جىمىكى ھۆزۈر ـ ھالاۋەت ۋە دەرد ـ ئەلەملەر، خۇشاللىق ۋە كۆڭۈلسىزلىكلەر قورغانغا ئوخشايدىغان بۇ ھەيۋەتلىك قورۇ ـ جاينىڭ ئىچىدە قالىدۇ. ئۇلارنىڭ نەگە بېرىپ، نەدە توختايدىغانلىقى مەلۇم ئەمەس، بەلكىم نەچچە كۈنلەرگىچە باش تىققۇدەك بىرەر جايمۇ تاپالماي ئايدالىدا تەمتىرەپ يۈرۈشەر؛ بىر ئوتلام چايغا، بىر قوشۇق ئىسسىق تاماققا زار بولۇپ ئاچ ـ زېرىكەن قېلىشار... مەيلى، دۇنياداشىق ـ مەشۇقلار ئۈچۈن مۇرادىغا يېتىشتىن ئارتۇق بەخت بولامدۇ؟! ئۇسال شادلىقى ئالدىدا ماكانسىزلىق، ئاچ ـ توقلۇق دېگەنلەر ھېچ نەرسە ئەمەس. ئۇلار ئۈچۈن جىمى جاھان گويا جەننەت!...

ئىنسان بالىسىدىكى ئادەتلىنىش تۈيغۇسىمۇ بىر خىل يوشۇرۇن كۈچكە ھامىلدار ئىكەن. ئۇ ۋاقتى كەلگەندە بىردىنلا ئۆزىنى ئاشكارىلاپ كۆڭۈلگە ۋەسۋەسە سالىدىكەن. شۇ تاپتا قىزمۇ بىردىنلا دەل شۇنداق پەرىشانلىق ئىسكەنجىسىگە چۈشۈپ قالىدى. نېمە دېگۈلۈك، ئاخىر ئۇنىڭ ئون يەتتە يىللىق ئۆمرى دەل مۇشۇ قورۇ ـ جاي ئىچىدە ئۆتكەن ئەمەسمۇ!... يەنە تېخى كىندىك قېنىمۇ شۇ يەرگە تۆكۈلگەن، تۇنجى «ئىگىگە» ئاۋازى مۇشۇ قورۇدا ياڭرىغان. ئەمدى ئۇنىڭدىن مەڭگۈلۈككە ئايرىلىپ قالارمۇ؟ شۇنداق، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ بۇ قورۇنىڭ دەرۋازىسىدىن قەدەم ئېلىپ كىرىشى يوق گەپ. دادىسى ئۇنى زادى ئەپۇ قىلمايدۇ. ئۇ مۇلايىم ۋە مېھرىبان ئانىسى، بىر قورساقتىن چۈشكەن قېرىنداشلىرى بىلەن قايتا يۈز كۆرۈشەلمەيدۇ. ئاھ خۇدا، نېمىدېگەن چوڭ بەدەل تۆلەش بۇ!...

قىزنىڭ يۈرىكى بەجايىكى يىگىنە سانجىغاندەك ئاغرىپ كەتـ

تى، كۆزلىرىدىن نەچچە تامچە ياش مەڭزىگە سىيرىلىپ چۈشتى، نەپەس ئېلىشى قىيىنلىشىپ، ئېغىر - ئېغىر تىندى. بۇ چاغدا يىگىت پەسكە چۈشۈپ بولغاندى. ئۇ قىزنىڭ قىمىر قىلماي تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ يۈرىكى بىر ئاغرىدى - دە، يەنە يۇقىرى ئۆرلىدى.

— جېنىم، نېمە بولدىڭىز؟

قانداشلىق رىشتىسى ۋە قىيالماسلىقتىن ھاسىل بولغان بىر خىل سېھرىي كۈچ بىرنەچچە سېكۇنت ئىچىدە قىزنىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە رام قىلىۋېلىپ، ئۇنىڭغا ئاشقىنىمۇ، ئۇ ۋەدە قىلغان بەختنىمۇ ئۇنتۇلدۇرغاندى. يىگىتنىڭ پەس، ئەمما ھاياجانلىق ئاۋازى ئۇنى يەنە ئەسلىگە قايتۇردى. قىز خۇددى ئۇيقۇدىن چۆچۈپ ئويغانغاندەك بىر سىلكىندى - دە، كۆڭلىدە ئاخىرقى قېتىم ۋىدالاشتى: خوش، ئانا، دادا، خوش، قېرىنداشلىرىم، خوش، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئەزىز ماكانىم!

قىز يەنە بىر قېتىم «بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم» دەپ پىچىرلاپ ئوڭ پۇتىنى شوتىنىڭ تۆۋەنكى بالدىقىغا يۆتكىدى، يەنە بىرنەچچە بالداق پەسكە چۈشسىلا، ئاندىن ئون قەدەم، پەقەت ئونلا قەدەم يول مېڭىپ، ئاتقا مىنگەشسىلا...

— ئوغرى قاچتى، ئوغرى قاچتى!

خۇددى ئوچۇق ئاسماندا تۇيۇقسىز ھاۋا گۈلدۇرلەپ، چاقماق چاققاندەك بولدى. ئاۋۇال قورۇدا، ئارقىدىن پۈتۈن مەھەللىدە قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈلدى...

بىرىنچى باب

1

دېكابىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى. سوغۇق خېلىلا كۈچەيگەن. قۇ-
رۇق، ئىزغىرىدىن شامال يۈزلەرنى چېقىپ ئۆتىدۇ.
دەريا ئېقىنى ئارقىلىق تەكلىماكاندىن ئۇزۇۋېتىلگەن بىر
پارچە قۇملۇق جەنۇبقا سوزۇلۇپ بوستانلىقنىڭ شىمال تەرىپىگە
ئۇسۇپ كىرگەنىدى. ئۇ بۇ مۇنبەت ۋادىغا نىسبەتەن خۇددى
ساغلام بەدەندىكى ئۆسمىدەك خۇنۇك بىر قىستۇرۇلما ئىدىيۇ،
لېكىن ئۇنىڭدىن قۇتۇلغىلى بولمايتتى. بىراق، ئادەمزات تەبە-
ئىتتىن ھامان ئۆزلىرى ئۈچۈن پايدىلىق نەرسىلەرنى ئالالايدە-
كەن. بۇ قۇملۇققا يانداشقان مەھەللىلەردىكى دېھقانلار ئاشۇ قۇم-
لۇقتا قوي - كالىلىرىنى ئوتلىتاتتى، ئۇ يەرنىڭ قومۇش ۋە
يانتاقلىرىدىن يەم - خەشەك تەييارلايتتى. قىش كۈنلىرى نامرات
ئائىلىلەر «غىشا» دەپ ئاتىلىدىغان قومۇش يىلتىزلىرىنى كولاپ
يېقىلغۇ قىلاتتى.
بۇ ۋادىدىكى كىشىلەر ھەر يىلى قىش پەسلىدە ئايدا ئىككى
قېتىم چېلىشىش، ئىككى قېتىم ئوغلاق تارتىشىش مۇسابىقىسى
ئۆتكۈزەتتى، بەزىدە ئىت تالاشتۇرۇشمۇ بولۇپ تۇراتتى. ھەرقاي-
سى تۈرلەرنىڭ شۇ ساھەدىكى ئابرۇيلۇق كىشىلەردىن تەشكىللەن-
گەن باشقۇرغۇچىلىرى بار ئىدى. ھەممە ئىش شۇلارنىڭ دېگىنى
بويىچە بىر تەرەپ قىلىناتتى. ئوغلاق تارتىشىش قاتتىقراق، تۈز-
لەڭ يەرلەردە ئۆتكۈزۈلەتتى، چېلىشىش بولسا قۇملۇقنىڭ بىرقە-

دەر تەكشى يەرلىرىدە ئېلىپ بېرىلاتتى. بۇنداق پائالىيەتلەر بەزدە بىر كەنت، بىر يېزا بىلەن چەكلەنسىمۇ، بەزىدە ناھىيىنىڭ ھەممە يەرلىرىدىن، ھەتتا قوشنا ناھىيىلەردىنمۇ كىشىلەر كېلىپ قاتنىشاتتى. ئويۇنلار كۆپىنچە تىنچ ئۆتسىمۇ، بەزى چاغلاردا كەنت بىلەن كەنت، يېزا بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدا جېدەل - غوۋغالارمۇ بولۇپ تۇراتتى. مۇنداق چاغلاردا يارلىنىش ھەتتا ئۆلۈم - يېتىمۇ يۈز بېرەتتى. ئەمما قاتىللار جازالانمايتتى، كۆپىنچە سۇرۇشتۇرۇلمەيتتى، بەزىدە سۇرۇشتۇرۇلسىمۇ، قاتىل تېپىلمايتتى. چۈنكى، يۇزلىگەن، مىڭلىغان ئادەملەر ئارىلىشىپ كەتكەن مۇنداق ئۇرۇشۇشلاردا ھەقسىز قاتىللىنىڭ كىملىكىنى تېپىش ئوڭاي ئەمەس ئىدى. ئاندىن يۇرتۇازلىقمۇ يوشۇرۇپ قېلىش رولىنى ئويناپتتى. شۇڭا ئەدلىيە ئورۇنلىرى سۈكۈت قىلاتتى. ھەرقايسى تەرەپتىكى بەگ - بايلار بىلەن تەشكىللىگۈچىلەر ئوتتۇرىغا چۈشۈپ مۇرەسسە قىلاتتى. ھەرقايسى تەرەپ بىر قېتىمدىن زىياپەت ئۈيۇشتۇرۇپ قارشى تەرەپكە ناماقۇل بولاتتى - دە، يارىشىپ قېلىشاتتى، ئۆلگۈچىنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرگە تۆلەم ۋە تەسەللى بېرىلەتتى.

بۇ يىلمۇ كۈزلۈك ھوسۇل يىغىلىپ بولۇپلا مۇسابىقىلەر باشلىنىپ كەتتى. بۇگۈنكىسى بۇ يىلقى ئۈچىنچى قېتىملىق چېلىشىش سورۇنى ئىدى. ئايلانمىسى تۆت يۈز - بەش يۈز مېتىر كەلگۈدەك دائىرىدە مىڭلىغان كىشىلەر يەتتە - سەككىزدىن رەت بولۇپ قىستىلىشىپ ئولتۇرۇشقانىدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا ئۆرە تۇرۇشقانلارمۇ ناھايىتى كۆپ ئىدى. كېچىكىپرەك كەلگەن بالىلار بىلەن بويى پاكار كىشىلەر بويۇنلىرىنى غازدەك سوزۇشۇپ مەيدانغا قارىشاتتى، ئازراق يوچۇق تاپسىلا موكىدەك قىستىلىپ ئالدىغا ئۆتۈۋېلىشقا تىرىشاتتى.

بۇگۈنكى مۇسابىقە ناھىيە بويىچە ئۆتكۈزۈلۈۋاتاتتى. ھەرقايسى يېزىلاردىن ۋە شەھەردىن كېلىشكەنلەر دائىرىدە ئۆز ئالدىغا

ئايرىم ئورۇن ئىگىلەشكەنىدى. بەگلەر، بايلار ۋە ئۇلارنىڭ ئاتار-مەن - چاپارمەنلىرى ئولتۇرۇشقان يەرلەرگە كىگىز، گىلەملەر سېلىنغانىدى. قايسى يۇرتنىڭ پالۋىنى ئوتۇپ چىقسا، شۇ يۇرت-لۇقلار ئولتۇرغان يەردە: «باركاللا! ئاتاڭغا رەھمەت!» دېگەن-دەك چۇقان - سۇرەنلەر كۆتۈرۈلەتتى، ئوچ - تۆت كىشى ئالدىغا چىقىپ، غالىب پالۋاننى ئوتتۇرىغا ئېلىپ، مۇرىسىنى سىلاپ، ئىززەت - ئىكرام بىلەن يۇرت كاتتىلىرى يېنىغا ئېلىپ باراتتى. بۇ يەردە ئونىڭغا ئىسسىق چاي ۋە باشقا نازۇنېمەتلەر ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان بولاتتى. مۇكاپاتمۇ شۇ هامان ئونلۇك ئاۋازدا جاكارلىنىپ، نەق مەيداندا قولىغا تاپشۇرۇلاتتى. مۇكاپات بۇيۇم-لىرى دوپپا - تۇماق، تون - سەرپاي، ئالاهىدە ئىشلەنگەن خەنجەر - پىچاقلاردىن تارتىپ، «يىگىتلەرنىڭ قانىتى» هېسابلا-نىدىغان ئارغىماق ئاتلارغىچە بولاتتى. بۇنىڭغا كېتىدىغان خىرا-جەت شۇ يېزىدىكى كىشىلەردىن ئالۋان هېسابىدا يىغۇۋېلىناتتى. مەغلۇپ بولغان پالۋانمۇ كەمستىلمەيتتى، ئونىمۇ يېزىلىقلىرى مەيداندىن ئاچىقىپ، تەسەللى بېرىشەتتى.

دائىرىدىن ئون بەش - يىگىرمە قەدەم نېرىدا سودا - سېتىق قىزىپ كېتەتتى. ئۇ يەردە هۆل - قۇرۇق مېۋىلەر، قەنت - گېزەكلەر، تونۇر كاۋىپى، گۆشگىردە - سامسىلار، هەر خىل گەزمالىلار، تېرە - يۇڭلار، هەتتا ئاشلىق ۋە گىلەم، كىگىزلەر-گىچە سېتىلاتتى. بەزىدە نەشىگە ئوخشاش چەكلەنگەن نەرسىلەر-نىڭ مەخپىي سودىسىمۇ بولۇپ تۇراتتى. مۇنداق سورۇنلاردا «تۆ-گىنىڭ مازار بىلەن ئىشى يوق» دېگەندەك ئوقەتچىلەرنىڭ چېلە-شىش بىلەنمۇ، پالۋانلارنىڭ تەقدىرى بىلەنمۇ قىلچە كارى بول-مايتتى، پەقەت كۆپرەك پۇل تېپىشنىلا كۆزلەيتتى، كانىيى يىرتىلغۇدەك ۋارقىرىشىپ خېرىدار چاقىرىشاتتى:

— مانا، ئوغۇل باللا، كۆزۈڭ بولسا كۆرۈپ قوي!

— ئەركەك قوينىڭ دۇمبىسىدە[1] ئەتكەن گۆشگىردە!
— پاقلاننىڭ كاۋىپى بۇ!
— مانا، بۇ قىرقىلمىغان ئوغلاقنىڭ...!
— خاڭدەن تاۋار، شاڭخادەن!
— ئورۇس گۇگۇتى چاقماق، بۇنى ئالمىغان ئەخمەق!
.....

ئوقەتچىلەر ژارقىرىشاتتى، خېرىدارلار كېلىپ - كېتىپ تۇراتتى. كەچكە يېقىن سورۇن تارقىلىپ، ئادەملەر ئۆيلىرىگە قاراپ مېڭىشقاندا، ئۇلارنىڭ يانچۇقلىرىدىكى پۇللار ئوقەتچىلەرنىڭ ھەمياناللىرىدىن، غەللە ساندۇقلىرىدىن ئورۇن ئالغان بولاتتى.

ئېزىز بۇگۇنكى چېلىشىش سورۇنىغا كېچىكىپرەك كەلدى. بۇ چاغدا ئوتتۇراھال سەۋىيىگە مەنسۇپ بولغان ئالتە پالۋان چېلىشىپ بولغانىدى. ئۇنىڭ كېلىشىگە ئۇلگۈرۈپ، يۇقىرى سەۋىيىلىك چېلىشچىلار مەيدانغا چۇشتى. ئۇلارنىڭ بىرى چوڭكۆل يېزىسىنىڭ باشلىقى مەنسۇر بەگنىڭ دورغا بېشى غاپپار، يەنە بىرى ئاتقاشتى يېزىسىدىن كەلگەن سابىر ئىسمىلىك ئاقپىشماق يىگىت ئىدى. چېلىشىش باشلاندى. دەسلەپتە ھەر ئىككىلىسى ئانچە - مۇنچە ساختا ھۇنەرلىرىنى ئىشقا سېلىشىپ قارشى تەرەپنى دەڭسەپ كۆرۈشتى. ئاندىن ئېغىر - بېسىقلىققا ئۆتۈپ، پۇرسەت كۈتۈشتى. قارىغاندا، ئۇلار بىر - بىرىدىن ئانچە قېلىشمايدىغاندەك، بەل تۇتۇشۇش خېلى ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغاندەك قىلاتتى.

بىز مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ھېكايىمىزدە بۇنىڭدىن كېيىنمۇ پات - پات كۆزگە چېلىقىپ تۇرىدىغان غاپپار توغرىسىدا ئازراق توختالماقچىمىز.

ئېگىز بوي، بەستلىك، بۇلجۇڭ گۆشلىرى بۆرتۈپ چىققان،

---

① دۇمبە — بۇ يەردە قوينىڭ قۇيرۇق مېيى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

يىگىرمە ئالتە - يىگىرمە يەتتە ياشلار ئۆپچۆرىسىدىكى غاپپارىنىڭ چىرايى قارامتۇل، قۇلىقى ئادەتتىن تاشقىرى يوغان، ئەمما كۆز-لىرى كىچىك ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى داڭلىق قىمارۋاز بولۇپ، بىرنەچچە قېتىم تۈرمىدە ياتقان، كېيىن نېمە سەۋەبتىندۇر جۇ دارېن دېگەن ئامبالغا ياراپ قېلىپ، يامۇلدا گۈندىپايلىققا قويۇل-غان. ئۇ بەكمۇ باغرى تاش، ياۋۇز ئادەم بولغىنى ئۈچۈن بىر قېتىملىق ئىسيانداً مەھبۇسلار تەرىپىدىن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىل-گەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئانىسى شەھەردە باي ئائىلىلەرنىڭ كىر - قاتلىرىنى يۇيۇش، ئاش - تاماقلىرىنى ئېتىپ بېرىشتەك ئىشلار بىلەن تىرىكچىلىك قىلدى. بۇ چاغدا غاپپار ئون ئۈچ - ئون تۆت ياشلارنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغانىدى. ئەمما ئۇ، ئانىسىنىڭ ئىشلىرىغا قىلچە قاراشماي ۋاقتىنى بىكار تەلەپلىك بىلەن ئۆتكۈزەتتى ياكى بولمىسا باشقا بالىلار بىلەن مۇشتلىشاتتى، بەزىدە ئۆز تەڭتۇشلىرى بىلەن قىمارمۇ ئوينايتتى. ئۇ يىگىرمە ياشقا ئۇلاشقاندا، لۇكچەكلىك ۋە قىمارۋازلىق جەھەتلەر-دە تالاي يىگىتلەرنى ئارقىغا تاشلاشقا ئۇلگۈردى. دادىسىدىن ئۇ-نىڭغا كۆچلۈكلۈك بىلەن رەھىمسىزلىك يەتكۈچە مىراس قالغان-كەن، كۆپ چاغلاردا ئۆزىدىن خېلىلا چوڭ يىگىتلەرنىمۇ ئۇرۇپ ياكى بەل تۈتۈشۈپ يېقىتالايتتى، رەقىبىگىمۇ قىلچە شەپقەت قىلمايتتى. بۇرۇن ئۇنىڭ «زەڭگى» دېگەن لەقىمى بار ئىدى، كېيىن يەنە «قاۋان» دېگەن سۈپەت قوشۇلدى.

مەنسۇر بەگ ئۇنى ئىككى يىل بۇرۇن بىر قېتىملىق چېلە-شىش سورۇنىدا ئۇچراتقانىدى. شۇ كۈنى ئۇ ئارقا - ئارقىدىن ئىككى پالۋاننى يېقىتتى. ئۇلار ئۆزىدىن خېلىلا بەستلىك ۋە شۇ ئەتراپتىكى يېزىلاردا نام چىقارغان پالۋانلار ئىدى. ئىت تالاشتۇ-رۇش، چېلىشىش ئويۇنلىرىغا بەكمۇ ھېرىسمەن مەنسۇر بەگكە بۇ قارا پالۋان ياراپ قالدى - دە، شۇ يەردىلا ئۇنى مەخسۇس چېلىشچىسى ۋە دورغىسى قىلىۋالدى، يېرىم يىلدىن كېيىن

باش دورغا قىلىپ قويىدى. ئۇز ۋەندىن بۇيان مۇشۇنداق ئامەت-
نى كېچە - كۈندۈز تىلەپ كەلگەن غاپپار بىردىنلا سۇلايمان
ئەلەيھىسسالامنىڭ مەخپىي خەزىنىسىگە يولۇققاندەك خۇشال بو-
لۇپ، تېخىمۇ كۆرەڭلەپ كەتتى. ئۇ چېلىشىشتا بارغانسېرى
داڭق چىقاردى، دورغىلىقنى مەنسۇر بەگ كۈتكەندىنمۇ ئاشۇرۇپ
ئورۇندىدى — بۆكسىنى ئەكەل دېسە، بېشىنى ئەكېلىشكىمۇ تەييار
ئىدى. ئۇنىڭ جازاسىغا مۇپتىلا بولغان «گۇناھكار»لار نەچچە
كۈنگىچە ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالاتتى. مەنسۇر بەگ ئۇنىڭ چەك-
تىن ئاشۇرۇۋەتكەنلىكىنى سەزسىمۇ، ناگان - ناگاندا: «پالۋان،
يولىدىراق ئىش قىلايلى - ھە، بۇ ئىشنىڭ سەل ئېشىپ كەتكەن-
دەك تۇرىدۇ» دېيىش بىلەنلا كۈپايىلىنەتتى. بۇ تەنبىھ كۈلۈمسە-
رەپ تۇرۇپ ئېيتىلغانلىقى ئۈچۈن، غاپپارغا ئۇ ئاگاھلاندۇرۇش-
تىن كۆرە ئەركىلىتىشتەك تۇيۇلاتتى. شۇڭا ئۇ يەنىلا ئۆزى
بىلگەن سەنەمگە دەسسەۋېرەتتى...

غاپپار بىلەن سابىرنىڭ بەل تۇتۇشۇۋاتقانلىقىغا بىر چۆگۈن
سۇ قايىنىغچىلىك ۋاقىت ئۆتتى. تېز ھۇجۇم قىلىپ، تېز غەلە-
بىگە ئېرىشىش — غاپپارنىڭ ئادەتلەنگەن تاكتىكىسى ئىدى.
بىراق، بايا مەيدانغا چۈشۈشتىن ئىلگىرى مەنسۇر بەگ تەرەپدار-
لىرىدىن بىرى ئۇنىڭغا: «دورغا بېگىم، بۇ قېتىم ئېھتىيات
قىلسىلا، ئاڭلىشىمچە، ئۇ پالۋاننى پەم ئىشلىتىشكە ئۇستا دېيە-
شىدۇ، ئوڭ يانپاشچىمىش، بەك ئالدىراپ يانپاشقا چىقىپ قالمە-
سىلا يەنە، كۆچلىرىنى زايە قىلماي، ئەپلىك پۇرسەتنى كۈتسىلە»
دېگەنىدى. غاپپار بۇ ئاگاھلاندۇرۇشقا كۈلۈپلا قويغان، لېكىن
چېلىشىش باشلانغاندىن كېيىن، ئۇ گەپنىڭ بىھۇدە ئېيتىلمىغا-
لىنىغا ئىشىنىپ سەل چۆچۈدى ۋە ھۇجۇمدىن مۇداپىئەگە ئۆتۈپ،
سابىرنىڭ قولتۇقى ئاستىغا كىرىۋېلىشقا ئۇرۇندى.

سابىر ئاخىر ھۇجۇمغا يۆزلەندى. سول قولىنى ئاستا -
ئاستا بەلباغنىڭ يۇقىرىسىغا سىلجىتىپ، ئوڭ قولىنى قورساق

تەرەپكە چۈشۈردى، بەدىنىنىڭ تۆۋەن تەرىپىنى بىلىنەر ـ بىلىنـ
مەس ھالدا سول تەرەپكە قىيسايتتى. بۇ بىر خىل نازۇك تاكتىكا
ئىدى. بۇ ھالدا قارشى تەرەپ: «رەقىبىم سول تەرەپتىن يانپاشقا
ئالماقچى بولۇۋاتىدۇ» دېگەن تونۇشقا كېلەتتى ـ دە، ئوڭ قولىنى
ئۇنىڭ قورسىقىغا تىرەپ، بەدىنىنى سول تەرىپىدىن قاچۇراتتى.
نەتىجىدە ئەجەللىك خاتالىققا يول قويۇپ، ئۆزى سەزمىگەن ھالدا
بەدىنىنى رەقىبىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە قىيپاش توغرىلاپ بېرەتتى.
رەقىبى بولسا، چاقماق تېزلىكىدە ئۆزگىرىش ياساپ، سول قولـ
نى قورساق تەرەپكە چۈشۈرۈپ، ئوڭ قولىنى بەل تەرەپكە چىقـ
راتتى ـ دە، بەدىنىنىمۇ شۇ تەرەپكە كەسكىن قىيسايتىپ، قار-
شى تەرەپنى بار كۈچى بىلەن ئوڭ تەرەپكە سىلكىپ تاراتاتتى.
ئۇنىسى بايىقى ئېزىقتۇرۇشقا ئالدىنىپ، دىققەت نەزىرىنى سول
يانپاشتىن مۇداپىئەلىنىشكە مەركەزلەشتۈرگەن بولغاچقا، ئوڭ
تەرەپتىن قىلىنغان مۇنداق تۇيۇقسىز ھۇجۇمغا تاقابىل تۇرۇشقا
ئۈلگۈرەلمەي، ئوڭايلا ئوڭ يانپاشقا چىقىپ قالاتتى. ھېلىقى
ئاگاھلاندۇرۇش بولمىغان بولسىدى، غاپپارمۇ دەل شۇنداق قىلـ
تاقفا دەسسىگەن بولاتتى. بىراق، سابىر سول تەرەپتىن يانپاشقا
ئېلىش ئىپادىسىنى كۆرسىتىشكە باشلىغاندا، غاپپار ئاشۇ ئاگاھـ
لاندۇرۇشنى ئېسىگە ئېلىپ، ئۆزىچە كۈلۈپ قويۇپ، ھالىتىنى
ئۆزگەرتمىدى، بەلكى ئۆزىمۇ قىلتاق قۇرۇپ، «ئۇنداق قازانغا
مۇنداق چۆمۈچ» قىلماقچى بولدى. سابىر غاپپارنى نېمىگە ھازىر-
لىنىۋاتقانلىقىنى چۈشەنمىگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ ھېيلىسـ
نى بەكرەك سەزدۈرۈش ئۈچۈن بەدىنىنى سول تەرەپكە تېخىمۇ
قىيسايتتى. بۇ دەل غاپپارنىڭ كۈتكىنى ئىدى. ئۇ ناھايىتى
تېزلىك بىلەن سابىرنىڭ بېلىنى قورۇپ، بېشى بىلەن ئۇنىڭ
ئېڭىكىنى تىرەپ، ئوڭ پۇتى بىلەن تاش چىرماق سالدى ـ دە،
بارلىق كۈچىنى يىغىپ ئۇنى ئارقىسىغا ئەگدى. يانپاشچىلارنىڭ
ئەجەللىك ئاجىزلىقى، يەنە بىر تەرەپتىن قىلىنغان ھۇجۇمغا

بەرداشلىق بېرەلمەسلىكتە ئىپادىلىنىدۇ. سابىرمۇ ئۇنىڭدىن خالىسي ئەمەس ئىكەن. ئۇ بەدىنىنىڭ سول تەرىپىنى غاپپارنىڭ ئوڭ تەرىپىگە خېلىلا يېقىنلاشتۇرۇۋەتكەن بولغاچقا، كۈتمىگەندە شۇ تەرەپتىن قىلىنغان ھۇجۇمغا تاقابىل تۇرالماي قالدى. ئاڭغىچە قول، پۇت ۋە باش تەرەپتىن قاتتىق ئىسكەنجىگە چۈشۈپ قېلىپ، ئاخىر ئوڭدىسىغا يېقىلدى.

«تاش چىرماق» — بىر خىل تاكتىكىلىق پەم بولسىمۇ، ئۇنى ئىشقا سېلىش ھەققىدىكى كۆزقاراشلار ئوخشاشمايتتى. بەزىلەر: «بۇمۇ بىر خىل پەم ئىكەن، قوللىنىشقا بولىدۇ» دەپ قارىسا، يەنە بەزىلەر: «تاش چىرماق سېلىش نامەردلىك» دەپ قارشى چىقاتتى. مەنسۇر بەگ بۇرۇن كېيىنكى كۆزقاراشنى قوللايدىغان، لېكىن غاپپار كۈچلۈكرەك رەقىبلەرگە دۇچ كەلگەنده كۆپىنچە مۇشۇ ئۇسۇلنى قوللىنىدىغان بولغاچقا، بىردىنلا ئۆزگىرىپ ئالدىنقى قاراشتىكىلەر قاتارىغا ئۆتۈپ كەتكەنىدى. يېقىلغان پالۋانلار ۋە بىر قىسىم تاماشىبىنلار بۇنىڭغا قايىل بولمىسىمۇ، گېپىنى ئۆتكۈزەلمەيتتى، نەتىجە غاپپارنىڭ غەلىبىسى بويىچە يەكۈنلىنەتتى.

پالۋانلار ئادەتتە قايسى ئۇسۇلنى قوللانسۇن، پەقەت بىرلا مەقسەتنى — رەقىبىنى يېقىتىشنىلا كۆزلەيدۇ، شۇڭا رەقىبىنىڭ يېقىلغانلىقىغا كۆزى يەتكەنده ئۇنىڭ بېلىنى قويۇۋېتىدۇ. لېكىن، غاپپار كۆپىنچە رەقىبى بىلەن بىللىلا ئۇنىڭ ئۇستىگە يېقىلاتتى. بۇ ھالدا يېقىتىلغان پالۋان ئىككى تەرەپتىن زەربىگە ئۇچراپ، يېنىك دېگەندىمۇ خېلىغىچە ئورنىدىن قوپالماي قالاتتى، ئېغىرراق بولغاندا ياكى قوۋۇرغىسى سۇنۇاتتى، ياكى يانپىشى ئاجراپ كېتەتتى. مۇنداق قىلىشتا، ئۇنىڭ تەبىئىتىدىكى رەھىمسىزلىكتىن تاشقىرى، يەنە ھەيۋىسىنى ئاشۇرۇش ئىستىكىمۇ رول ئوينايتتى. ئۇ ھازىرمۇ شۇنداق قىلدى. سابىر ئارقىسىغا يېقىلغاندا، غاپپار قولىنىمۇ، چىرماق سالغان ئوڭ پۇتىنى-

مۇ ئاجراتماي ئۇنىڭغا مەھكەم چاپلاشقان پېتى پۇتۇن سالمىقى بىلەن ئۇستىگە يىقىلدى. سابىرنىڭ «ئېھ!» قىلىپ ئىنجىقلىغان ئاۋازى ئەتراپقا ئېنىق ئاڭلاندى. غاپپار ئاخىرى ئۇنىڭدىن ئاجراپ ئورنىدىن تۇرغاندىن كېيىن سابىرمۇ بېشىنى كۆتۈردىيۇ، لېكىن «ۋايجان!» دېگىنىچە يەنە يېتىپ قالدى. ئۇنىڭ بىر قوۋۇرغىسى سۇنغانىدى. باشقۇرغۇچىلاردىن ئىككىسى يۈگۈرۈپ ئۇنىڭ يېنىغا يېتىپ بېرىشتى ـ دە، ئاۋايلاپ يۆلىدى، ئاندىن بىرى ھاپاش قىلىپ، يەنە بىرى ئارقىدىن يۆلەپ، ئۇنى مەيداندىن ئاچىقىپ كەتتى.

مەيدانداغى قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈلدى. مەنسۇر بەگنىڭ ئەتراپىدىكىلەر تەنتەنە قىلىشتى. باشقا يۈرتلۇقلار، بولۇپمۇ ئاتـ قاشتىلىقلار غەزەپلىنىشتى.

— بۇ — نامەردلىك!

— قەستلەش!

— غاپپار قاۋان قائىدىنى بۇزدى!

— ئۇنىڭ ئۇنقانلىقى ھېساب ئەمەس!

— خوتۇن تالاق قاۋاننىڭ جاجىسىنى بېرىش كېرەك!

.....

ئۇ تەرەپتىن بىر تۈركۈم ئادەم مەيدانغا يوپۇرۇلۇپ كىرىۋىدى، باشقۇرغۇچىلار ئالدىنى توسۇۋالدى. غەزەپلەنگەن خالايىق غاپپارغا قوشۇپ مەنسۇر بەگكىمۇ تىل تەگكۈزۈشتى.

مەنسۇر بەگ ئۆز پالۋانىنىڭ يەڭگەنلىكىدىن پەخىرلىنىپ، ئادەتتىكىدەك غەلىبە تەنتەنىسىگە چۆمۈلگەنىدى. مەيداندا نارازـ لىقلار كۆتۈرۈلگەندە، باشتا «چىدىماسلىق قىلىۋاتىدۇ» دەپ ئاڭـ چە ئەھمىيەت بەرمەي، مەسخىرىلىك قىياپەتتە سوغۇق كۈلۈپ قويغان، كېيىن ئۆز شەنىگە قارىتىپ ئېيتىلغان سۆزلەرنى ئاڭـ لاپ، چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— ھاي، چىدىماس خۇمسىلار! — كۆزلىرى چانىقىدىن

چىقىپ كەتكۈدەك پۇلتىيىپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى ئۇ، — نېمە ئاغزىڭنى بۇزۇشسەن؟ ھېلى بىكار...

ئۇنىڭ گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئونلىغان ئاۋازلار بېسىپ كەتتى. ئەمدى مەنسۇر بەگ ئەتراپىدىكىلەرگە قاراپ بوغۇلۇپ ۋارقىرىدى:

— ھاي چوڭكۆللۈكلەر، قاراپ تۇرۇشامسەن؟!

چوڭكۆللۈكلەر تەرىپىدىنمۇ قىرىق - ئەللىك ئادەم مەيدانغا ئېتىلىپ كىرىشتى. باشقۇرغۇچىلاردىن بىرنەچچىسى ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈشتى. بىر قېتىملىق چوڭ ئېلىشىش قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىدا قالدى.

شۇ پەيتتە ئالتە - يەتتە بەستلىك كىشىلەرنى ئەگەشتۈرگەن بىر يىگىت مەيدانغا كىرىپ كەلدى. كەڭ قاسقانلىق كۆرپە تۈمۈر، ياقىسىغا تۈلكە تېرىسى تۇتۇلۇپ تۇمۇر رەڭلىك بەقەسەم بىلەن تاشلانغان جۇۋا، كاۋاكازچە ئۆتۈك كىيگەن، قولىدا زەي قامچىسى پۇلاڭلاپ تۇرغان بۇ يىگىت پۈتۈن يۈرتقا تونۇشلۇق ئەزەم بەگ ھاجى دېگەننىڭ كىچىك ئوغلى كازىم بەگ ئىدى.

— ھاي خالايىق، جىم بولۇڭلار! — ئۇنلۈك ۋارقىرىدى ئۇ.

كىشىلەر بىردىنلا جىم بولۇشتى.

— چېلىشىش دېگەن چىدىغانغا چىقارغان ئويۇن، — دېدى كازىم بەگ سابىر تەرەپدارلىرىغا قاراپ، — نېمانداق غوۋغا قىلىسىلەر؟ پالۋىنىڭلارنىڭ ناھايىتى بىر قوۋۇرغىسى سۇنۇپتۇ شۇ، چېلىشىش دېگەندە نى - نى زەخىملىنىشلەر بولۇپ تۇرىدۇ، شۇنىڭغىمۇ غوۋغا كۆتۈرگۈلۈكمۇ؟...

— غاپپار قاۋان قائىدىنى بۇزدى! — كىمدۇر بىرى ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى.

شۇ ھامان كازىم بەگنىڭ ئارقىسىدا تۇرۇشقان يىگىتلەردىن بىرى ئۇچ - تۆت قەدەم ئالدىغا چىقىپ ئۇنلۈك ۋارقىرىدى:

— ھاي، بېگىمنىڭ گېپىنى ئارىلىغان قايسىڭ؟ نوچى

بولساڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ سۆزلە!

ئۇ تەرەپتىكىلەر ئۆزئارا پىچىرلاشتى، پەس ئاۋازدا غۇدۇ-راشتىيۇ، لېكىن ئوچۇق ئىپادە بىلدۈرمىدى. بىرەرىمۇ ئالدىغا چىقمىدى. كازىم بەگ يەنە بىرنەچچە ئېغىز سۆز قىلىپ، سابىر تەرەپدارلىرىغا ئاز - تولا تەسەللى بەرگەن بولدى. لېكىن كۆپ-رەك: «چىدىماسلىق قىلماڭلار، بولمىسا، ياخشىلىق كۆرمەيسە-لەر» دېگەننى ئۇقتۇردى. سابىر تەرەپدارلىرى ئۇنىڭ بۇگۈنكى پوزىتسىيىسىدىن سەل ھەيران بولۇشتى. قاراتاش ۋە ئاتقاشتى يېزىلىرى قوشنا بولۇپ، بۇرۇن بىر مەزگىل بىر بەگلىككە تەۋە بولغان، كېيىن بەگلىكلەرنىڭ دائىرىسى كىچىكلىتىلىپ ئىككى بەگلىككە بۆلۈنۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇ يەرلىكلەر تولا چاغلاردا ئۆزلىرىنى بىر يۇرتلۇق ھېسابلىشاتتى. تەكتى قاراتاشلىق بولغان كازىم بەگمۇ، ئەزەم بەگ ھاجىمۇ ئىلگىرى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ماجىرالاردا ئاتقاشتىلىقلارغا يان باساتتى. بۇگۈنمۇ ئاتقاشتىلىقلار غوۋغا كۆتۈرگەندە كازىم بەگنى ئۆزلىرىنى قوللايدۇ، دەپ ئوي-لاشقان، لېكىن ئىش ئۇنىڭ تەتۈرسىچە بولۇپ چىقتى. ئۇلار بۇنىڭ سىرىنى چۈشىنەلمەي ھەيران بولۇشتى. چۈنكى، ئۇلار كازىم بەگ بىلەن غاپپارنىڭ مۇناسىۋىتىدىن خەۋەرسىز ئىدى.

غوۋغا بېسىلدى. سابىرنىڭ سۈنغان قوۋۇرغىسى شۇ يەردە ھازىر بولغان تېڭىقچى تەرىپىدىن جايىغا چۈشۈرۈلۈپ تېڭىلدى.

غاپپار كۆپىنچە بىر پالۋاننى يېقىتقاندىن كېيىن، يەنە چېلە-شىشنى تەلەپ قىلاتتى، مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇۋېلىپ، جانغا پاتىدىغان گەپلەرنى قىلىپ تەلەپكار چاقىراتتى. مۇنداق قىلىشتا ئۇنىڭ چېلىشىشقا بولغان ھېرىسمەنلىكىدىن كۆرە، شۇ قېتىملىق سورۇندا ئەمدى ئۆزى بىلەن بەل تۇتۇشۇشقا جۈرئەت قىلىدىغان يەنە بىر رەقىبىنىڭ چىقمىغانلىقىنى كۆز - كۆز قىلـ-ماقچى بولغانلىقى كۆپرەك سەۋەبچى بولاتتى.

غاپپار بۇ ئادىتىنى بۇگۈنمۇ تەكرارلىدى. كازىم بەگ خالا-

يىقنى تىنچىتقاندىن كېيىن، ئۇ ئالچاڭلىغىنچە يەنە مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى.

— قېنى، ئانىسى ئوغۇل بالا دەپ تۇغقانلار يەنە بارمۇ؟— ۋارقىرىدى ئۇ كىشىلەر توپىغا مەغرۇرلۇق بىلەن قاراپ.

كىشىلەر ئارىسىدىن گۈدۈڭلاشقان ئاۋازلار ئاڭلاندىيۇ، ھېچكىم مەيدانغا چۈشمىدى.

— يوقمۇ، قورقتۇڭلارمۇ؟— دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ۋە مەنسۇر بەگكە قاراپ بىردىنلا كۈلۈۋەتتى، — بېگىم، بۇگۈن بۇ سورۇنغا كەلگەنلەر ئىچىدە بەدىنىدە ئەركەك تۇكى بارلار يوق تۇرامدۇ نېمە؟ ھا... ھا... ھا!

مەنسۇر بەگ ۋە ئۇنىڭ چاپانچىلىرىمۇ كۈلۈشتى.

— پالۋان، بۇ يۇرتتا ئەمدى سىزگە تەڭ كەلگۈدەك بىرەرى چىقمىغۇدەك، — دېدى مەنسۇر بەگ مەغرۇرلانغان ھالدا.

چاپانچىلار «شۇنداق»، «ھەق گەپ» دەپ دوست تارتىشتى. غوۋغا بېسىلغاندىن كېيىن، كازىم بەگمۇ مۇشۇ يەرگە كېلىپ مەنسۇر بەگنىڭ يېنىدا ئولتۇرغانىدى. ئۇمۇ قاتاردىن قالماي دېگەندەك غاپپارغا يەل بەردى:

— پالۋان، سىز ئەمدى يالغۇز چوڭكۆلنىڭلا ئەمەس، پۈتۈن يۇرتنىڭ رۇستەمى داستانى بولۇپ قالدىڭىز.

بۇ گەپلەردىن نوخلىسى تېخىمۇ ئۆسۈپ كەتكەن غاپپار ئەتىراپقا يەنە بىر قاراپ چىقىپ، كۆرەڭلىگەن ھالدا ۋارقىرىدى:

— ئاخىرقى قېتىم دەيمەن، مەن بىلەن چېلىشىشقا پېتىنالايدىغانلىرىڭ بارمۇ؟

— بار!

بۇ ئاۋاز غاپپارنىڭ يان تەرىپىدىن ئاڭلانغانىدى. ئۇ بۇرۇلۇپ قاراپ، بوي ـ بەستى ئۆزى بىلەن تەڭ دېگۈدەك ناتونۇش بىر يىگىتنىڭ مەيدانغا كىرىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

2

ئېزىز بۇ يىل كۈزده يېگىرمه بەش ياشىنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلىغانىدى. ئۇ بۇرۇن مۇنداق چوڭ سورۇنلاردا چېلىشىپ باقمىغان بولسىمۇ، ئۆسمۈرلۈك دەۋرىگه قەدەم قويغاندىن تارتىپ مەھەللىده ئەل ـ ئاغىنىلىرى بىلەن تالاي قېتىم بەل تۇتۇشۇپ كۆرگەن، بەزىده يېقىلغان، لېكىن تولا چاغلاردا يېقىتقانىدى. يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ ئۇنىڭ كۈچىمۇ، ماھارىتىمۇ ئېشىپ بارىدى. ئون سەككىز ـ ئون توققۇز ياشلارغا كەلگەنده مەھەللىدىلا ئەمەس، پۈتۈن كەنت بويىچه تەڭ دېمەتلىكلىرى ئارسىدا ئۇنىڭغا تەڭلىشەلەيدىغانلار قالمىدى. ۋۇجۇددىكى بارغاندىن سېرى تولۇپ بېرىۋاتقان جىسمانىي كۈچ، مىجەزدىكى سوغۇق قانلىق ۋە ئۆزلەشتۈرۈۋالغان ھۈجۇم قىلىش، مۇداپىئەلىنىش ئۇسۇللىرى ئېزىزنىڭ كەلگۈسىده ئاتاقلىق پالۋانلار قاتارىغا ئۆتىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. بىراق، دادىسى سىدىقئاخۇن ئۇنىڭ چېلىشچى بولۇشىغا قوشۇلمىدى.

— چېلىشىش خېمىخەتەرگه ھەمراھ ئويۇن، — دېدى ئۇ قاپىقىنى تۈرۈپ، — «كوزا كۈنده سۇنماس، كۈنىده سۇنار» دەيدىغان گەپ بار. چېلىشچىلار كۈنلەردىن بىرىده يا ئۆزگىنى ناكار قىلىدۇ، يا بولمىسا ئۆزىنى. بۇ ھەۋەستىن كەچ، بالام.

چېلىشچىلار يولۇققان ئاشۇنداق بەختسىزلىكلەرنى ئېزىزمۇ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن، شۇڭا دادىسىنىڭ خاھىشىغا قارشى ئورۇنلۇق بىرنەرسه دېيەلمىدى. بىراق، كۆڭۈلگه ئورناپ قالغان ھەۋەستىن كېچىشمۇ ئوڭاي ئەمەس ئىكەن. ئۇ دادىسىدىن يوشۇرۇنچه يەنه بىر مەزگىل باشقىلارنى يېقىتىپ يۈردى. ئۇ: «ئەمدى چوڭراق سورۇنلاردا بەل تۇتۇشۇپ باقسام قانداق بولار؟» دەپ ئويلاپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىده، دادىسى ئەنسىرىگەن ئىش راستىنلا يۈز بەردى: ئۇ ھاشارغا بارغان يەردىكى ئۆزئارا چېلى-

شۇندۇرۇپ قويدى. بۇ ئىشقا مەتقاسىمۇ، ئۇنىڭ مەھەللىسىدە- كىلەرمۇ ھېچقانداق تەرگىمىدى. بىراق، بۇ ئىش ئېزىزغا ناھايە- تى ئېغىر تەسىر قىلدى. ئۇ مەتقاسىمنىڭ ئاغرىق ئازابىدىن چىرايى پۇرۇشۇپ سوغۇق تەرگە چۆمۈلگەنلىكىنى كۆرگەندە، خىجىللىقتىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدى. مەتقاسىمنى يۆ- لەپ، ھودۇقۇپ - دۈدۈقلاپ ئەپۇ سورىدى. مەتقاسىم زورىغا كۈلۈمسىرىدى:

— ئاداش، ھېچ گەپ يوق. ئۆزىمىز خالاپ چېلىشتۇق ئەمەسمۇ.

بۇ گەپ ئۇنىڭغا ئازراق تەسەللى بولدىيۇ، لېكىن مەتقاسىم- نىڭ نەچچە كۈنگىچە ئازابلىنىدىغانلىقىنى ئويلاپ، يۈرىكى يەنە ئېچىشىپ كەتتى.

— دادا، بۇنىڭدىن كېيىن ھۆددەس[1] چېلىشمايمەن، — دېدى ئۇ شۇ كۈنى كەچتە ئۆيگە قايتقاندا.

— ئەمدى ئەقلىڭنى تېپىپسەن، بالام! — سىدىقئاخۇن ئارتۇق گەپ قىلماي ساقلىنى سىيپاپ قويدى.

ئېزىز ۋەدىسىدە تۇردى. شۇنىڭدىن بۇيانقى ئۇچ - تۆت يىل ئىچىدە باشقىلار قانچە زورلىسىمۇ، چېلىشىشنى قەتئىي رەت قىلدى. ئەمما، ئۇنىڭ ئاجايىپ كۈچتۇڭگۇرلۇكى ئۆز مەھەللە- سىدە يېڭىدىن - يېڭى زوقلىنىشلارنى تۇغدۇرۇپ تۇردى. ھارۋە- نىڭ چاقى پاتقاقتا پېتىپ قېلىپ چىقىرالمىغاندا، يار كەتكەن ئېغىزنى گەۋدىسى بىلەن توسۇپ تاشلانغان چىم ۋە توپىلارنى توختىتىشقا توغرا كەلگەندە كىشىلەر ھەمىشە ئېزىزغا ئىلتىماس قىلىشاتتى.

مەردلەر مەيداندا تۇتۇشىدۇ، شۇنداقلا بۇ تۇتۇشۇش بەزىدە ئۇلارنىڭ سادىق دوستلارغا ئايلىنىشىنىڭ باشلىنىشىمۇ بولۇپ

① ھۆددەس — ھەرگىز، پەقەت مەنىلىرىدىكى يەرلىك شېۋە.

قالىدۇ. ئېزىز بىلەن مەتقاسىم بۇرۇن تونۇشمايتتى، ھېلىقى ھادىسىدىن كېيىن ئۇلار قىيامەتلىك دوستلاردىن بولۇپ قېلىشتى. بۇگۈن ئۇلار غاپپار بىلەن سابىرنىڭ چېلىشىشىنى بىللە كۆرۈۋاتاتتى.

— مەنسۇر بەگنىڭ بۇ قاۋۇنى يامان نېمە، — دېدى مەتقاسىم ھە دېگەندىلا باھا بېرىشكە ئالدىراپ، — جەزمەن شۇ يېقىتىدۇ. قارا، ئۇ ھېلىتىنلا ھەملە[1]قىلغىلى تۇردى.

بىراق ئۇ بىردەمدىن كېيىن پىكرىنى ئۆزگەرتتى:

— ئاقپىشماق پالۋانمۇ بوش ئەمەس ئىكەن. ئۇ سول تەرەپ يانپاشچى ئوخشايدۇ. قارا، سول تەرەپتىن يېقىنلىشىۋاتىدۇ... ھەي، قاۋاننىڭ نېمە قىلغىنىدۇ بۇ؟ ئوڭ تەرىپىنى ئېلىپ قاچماي، تېخىمۇ يېقىنلاشتۇرغىلى تۇردىيا. سارائ بوپتۇ بۇ قاۋان. بۇ دورەم ئۇ جەزمەن يېقىلىدىكەن. سەنمۇ شۇنداق ئويلامسەن، ئاداش؟

ئىككى پالۋاننىڭ ھەرىكىتىنى دىققەت بىلەن كۆزىتىۋاتقان ئېزىز ئۇنىڭغا قارىمايلا جاۋاب بەردى:

— ھازىرچە بىرنېمە دېمەك تەس.

— ماۋۇ دۆيۈز قاۋاننىڭ قىلىقىنى قارا! — دېدى ئۇ يەنە غاپپار سابىرنىڭ ئۈستىگە بىللە يېقىلغاندا.

— بەكمۇ تاش يۈرەك نېمىكەن ئۇ! — دېدى ئېزىزمۇ غەزەپلىنىپ.

غاپپار مەيداندا يېڭىۋاشتىن كۆرەڭلەشكە باشلىغاندا مەتقاسىم يەنە ئۆزىنى تۇتالماي قالدى:

— ھەي، مۇشۇ توڭگۇزنىڭ بېلىنى سۇندۇرىدىغان بىر ئۇغۇل بالا چىقمىدى ـ دە، سەن ئاداش، چېلىشىشنى تاشلىمىغان بولساڭ...

ئۇنىڭ گېپىنى ئاغزىدىلا قالدى. ئېزىز «بار!» دېگىنىچە

---

① ھەملە — مۇجۇم.

ئۇدۇل مەيدانغا كىرىپ كەتتى.

غاپپار ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان ناتونۇش پالۋاننى كۆرۈپ «ماڭىلا سېلىش ئۈچۈن باشقا يۈرتتىن ياللاپ ئەكەلگەن بىرىمۇ نېمە؟» دەپ سەل هودۇققاندى، لېكىن ئېزىز باشقۇرغۇچىغا ئىسمى ۋە قايسى يېزىلىق ئىكەنلىكىنى مەلۇم قىلغاندىن كېيىن كۆڭلى ئىزىغا چۈشتى. «قوشتۇگمەن دېگەن يېقىنلا يەرغۇ، ئەجەب ئىلگىرى ئۇنى كۆرۈپمۇ، نامىنى ئاڭلاپمۇ باقماپتىكەنمەن، — دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ئۇ، — پەمىچە، مەھەللىسىدە تۆت - بەشىنى يېقىتىپ، ئۆزىنى پالۋان چاغلاپ يۈرگەن سويمىلاردىن ئوخشايدۇ. ئۆزىنى بىلمەي شىلتاق ئاتقىنى ئۈچۈن بېلىنى سۇندۇرۇۋېتەي بۇ هارىمىنىڭ».

— بۇرادەر، ئالدىن ئېيتىپ قويايى، — دېدى ئۇ مەسخىرىلىك كۈلۈپ، — بۇ دېگەن چىدىغانغا چىقارغان ئويۇن. ئالما-دىس بىرەر يېرىمىز ناكار بولۇپ قالسا دەۋا - دەستۇر قىلىشمايمىز - هە!؟ مۇشۇنىڭغا كۆنسەڭ چېلىشايلى، بولمىسا...

— ئاغىنە، — ئۇنىڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تەپتى ئېزىز، — بايىاتىن خېلى سۆزلىۋالدىڭ، قېنى، ئەمدى بەل تۇتۇشايلى.

غاپپار دورغا بېشى بولغاندىن بۇيان باشقىلارنى «سەن» لەپ كەلگەن، لېكىن باشقىلار ئۇنى «سىز» ياكى «سىلى» دەپ تۇراتتى، هەتتا مەنسۇر بەگمۇ ئۇنى «سەن» لىمەيتتى. شۇڭا ئېزىزنىڭ هېچبىر تەپ تارتماي «سەن» لىشى ئۇنىڭغا ئېغىر كەلدى:

— خەپ! — ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ئېزىزغا هومىيىپ قارىدى - دە، بېلىگە قول ئۇزارتتى.

چېلىشىش باشلاندى. تاماشا كۆرۈپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئېزىزنى تونۇمايتتى، ئەمما ئۇنىڭ ئۇتۇپ چىقىشىنى تىلەيتتى. ئېزىزنىڭ يۈرتلۇقلىرى ئۇنىڭ بۇرۇنقى پالۋانلىقى ۋە كۈچتۇڭگۇرلۇكىنى بىلىپ ئۈمىدلەنسىمۇ، لېكىن يەنىلا غاپپارغا

تەك كېلەلمەي قالارمىكىن، دەپ ئەنسىرەشتى. «ئاچچىق — ئەقىلنى كېسىدۇ» دېگەن گەپ بار. غاپپار بەل تۇتۇشقاندىن كېيىنمۇ بايىقى غەزىپىدىن يانمىغانىدى. ئۇ ئىشنى تېز بىر تەرەپ قىلىش مەقسىتىدە، ھە دېگەندىلا ھۇجۇمغا تەييارلاندى. ئەلۋەتتە، بۇنىڭغىمۇ تاش چىرماق سالىدۇ، لېكىن سول تەرەپتىنمۇ ياكى ئوك تەرەپتىن؟... ئۇ مۇشۇ ھەقتە ئويلاۋاتقاندا گويا ئېزىز ئۇنىڭ بىر قارارغا كېلىشىگە يار دەملەشكەندەك، ئۇنىڭغا ئوك تەرىپىنى يېقىنلاشتۇردى. «ھىم، سەنمۇ ئوك يانپاشچىمىدىڭ؟ — دەپ كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى غاپپار، — لېكىن سېنىڭ بەكمۇ خاملىقىڭ مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرۇپتۇ. ھۇنىرىڭنى باشتىلا ئاشكارىلاپ قويدۇڭ.» شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ سول قولىنى پەسكە سىيرىپ ئېزىزنىڭ ئوك بېقىنىغا قاتتىق تىرىدى، ئوك قولىنى يۇقىرىغا چىقىرىپ، ئېزىزنىڭ بېلىنى ئالدىغا تارتىپ، ئۇنىڭ سول پۇتىغا تاش چىرماق سېلىشقا ھازىرلاندى. ئېزىز ئۇنىڭ بۇ تەييارلىقىنى گويا سەزمىگەندەك ياكى بولمىسا بەلنى قاتتىق يېغىشقا بەرداشلىق بېرەلمىگەندەك، سول تەرەپتىن يېقىنلىشىشقا باشلىدى. غاپپار «ھە!» دېگەنچە بىر نەرە تارتىپ، ئوك پۇتىنى تاش چىرماقتا كۆتۈردى. شۇ ھامان كۈتۈلمىگەن بىر كۆرۈنۈش نامايان بولدى: ئېزىزنىڭ سول تىزى غاپپارنىڭ چات ئارىسىغا كىرگەن، غاپپارنىڭ ئوك پۇتى يەردىن ئىككى غېرىچچە، سول پۇتى بىر غېرىچ-تەك كۆتۈرۈلگەنىدى. بۇ ھالەت بىر دەقىقە داۋاملاشتى، ئاندىن غاپپار يەرگە پور كۆتەكتەك يېقىلدى. ئېزىز سەل ئېگىشتىيۇ، قوللىرىنى غاپپارنىڭ بېلىدىن دەرھال ئاجرىتىپ ئۆرە بولدى. مەيداندا قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈلدى:

— ئاتاڭغا رەھمەت!

— پالۋان دېگەن مۇشۇنداق بولىدۇ!

— ئوغۇل بالا!

— ئەجەب ئوبدان قىلدى!

مەنسۇر بەگ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەر ئورۇنلىرىدىن چاچ-راپ تۇرۇپ كېتىشتى. ئەمما، نېمە دېيىشىنى، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ تۇرۇپ قېلىشتى.

— بەتبەخت! — دېدى مەنسۇر بەگ ئاخىرى غەزىپىنى باسالماي ۋە يەنە ئورنىغا ئولتۇردى. چۈنكى، «يىقىلغان چېلە-شىشقا تويماپتۇ» دېگەندەك، غاپپار ئورنىدىن تۇرۇپلا ئېزىزنىڭ بېلىگە يەنە قول ئۇزاتقانىدى. چاپانچىلار بەگنىڭ بايىقى سۆزىنى كىمگە قارىتىپ ئېيتقانلىقىنى ئېنىق بىلمىگەچكە، كىمنى سۆ-كۈپ، كىمنى ماختاشنى ئۇقالماي سۈكۈت ساقلاشتى.

ئىككىنچى قېتىملىق بەل تۇتۇشۇش ئىككى - ئۈچ مىنۇتلا داۋاملاشتى. رەقىبىنىڭ «سول تىزلاپ كۆتۈرۈش» ئۇسۇلىدىن ئەنسىرەپ قالغان غاپپار بۇ دورەم دىققىتىنى شۇ تەرەپتىن مۇداپە-ئىلىنىشكىلا قارىتىۋالغانىدى. نەتىجىدە ئوڭايلا ئوڭ يانپاشقا چە-قىپ قالدى - دە، «گۈپ» قىلىپلا يىقىلدى.

ئەتراپتا بايىقىدىنمۇ كۈچلۈك چۇقان كۆتۈرۈلدى. يۈزلىگەن ئادەملەر مەيدانغا كەلكۈندەك يوپۇرۇلۇپ كىرىپ، ئېزىزنى ئوتتۇ-رىغا ئېلىپ، ئېگىز كۆتۈرۈپ تەنتەنە قىلىشتى. بەزىلەر تەلپەك، تۇماقلىرىنى ئاسمانغا ئېتىشتى.

بۇ قېتىم مەنسۇر بەگ ھە دېگەندىلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتمە-دى، سۆزمۇ قىلمىدى، قاپاقلىرى تۇرۇلگەن ھالدا جىم ئولتۇ-رۇپ كەتتى.

— بېگىم، بۇ ئىش قانداق بولۇپ كەتتى؟ — كازىم بەگ ئاخىرى جىملىقنى بۇزدى.

مەنسۇر بەگ بىر خۇرسىنىپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— يۈزىمىز بەك تۆكۈلدى.

— غولى[1] بەك سەت ئىش بولدى، — ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇر-غان تاغىسىمۇ سۆز قىستۇردى، — بېگىم، قارىسىلا، ئاۋۇ

① غولى — شۇنداق، راست.

قىلىپ قويىدۇ.

چاپانچىلار قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى ۋە ئۆز باھالىرىنى ئېيتىۋېلىشقا ئالدىراشتى:

— دورغا بېگىم بىلەن بەل تۇتۇشمەن دېگۈچە زاغرىسىنى يەپ ياتسىچۇ، ئۇ ئەخمەق.

— قارىغاندا، بۇرۇننىڭ بېزى بار نېمىدەك قىلىدۇ ئۇ، دورغا بېگىم بىر كۆرسىتىپ قويىدىغان بولدى.

— رۇستەمى داستاندەك پالۋانغا نەدىكى بىر سويما...

.....

لېكىن بۇگۈن غاپپارنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن يىقىلىشى مەنسۇر بەگنى بەكمۇ خىجىل قىلىۋەتتى. ئۇ نومۇستىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولۇپ بىرپەس ئولتۇرۇپ قالدى ـ دە، ئاندىن ئاستا ـ ئاستا ئەقلىنى ئىشقا سالدى: نېمە غاپپار ئۇنىڭ بالىسى ياكى بىر تۇغقان قېرىندىشىمىدى؟ ھەتتا ئۇ بىر يۇرتلۇقمۇ ئەمەس. مەنسۇر بەگ ئۇنىمۇ مۇشۇنداق تونۇغان ۋە پالۋانى قىلىۋالغان. ھازىر مۇنۇ پالۋاننىمۇ «ئۆز ئادىمى» قىلىۋالسا نېمىشقا بولمايدىكەن. ھاكىمۇ مۇشۇنداق كىشىلەرنى قولدىن چىقارماسلار دېگەن ئەمەسمۇ...

چاپانچىلار ئېزىزنىڭ ئەدەپسىنى بېرىپ، نومۇسىنى يۇيۇش توغرىسىدا داۋراڭ سېلىشقا باشلىغاندا مەنسۇر بەگ كۆڭلىدە ئەنە شۇنداق قارارغا كېلىپ بولغانىدى.

ھە دېمەي بىر توپ كىشىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ئېزىزنىڭ كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈندى. مەنسۇر بەگ ئىككى يېنىدا ئولتۇرغان كازىم بەگ بىلەن تاغىسىدىن ئۆزگە كىشىلەرگە (ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قاپىقى سېلىنىپ، چىرايى تېخىمۇ قارىداپ، سالپىيىپ ئولتۇرغان غاپپارمۇ بار ئىدى) قاراپ نۆۋەتتىكى بۇيرۇقنى چۈشۈردى:

— پالۋان يېتىپ كەلگەندە سىلەر ئورنۇڭلاردىن تۇرۇپ

سالام بەرىكلار!

بۇ بۇيرۇق مۇددەتتىن بۇرۇنراق ئورۇندالدى. ئېزىزنىڭ يېتىپ كېلىشىگە ئون قەدەمچە قالغاندا، ھېلىقى كىشىلەر ئورۇندىلىرىدىن «گۇررىدە» تۇرۇشتى. پەقەت غاپپارلا قىمىرلىمىدى. مەنسۇر بەگ ئۇنىڭغا بىر قاراپ قويدىيۇ، تىلىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن سۆزنى يۇتۇۋەتتى: «ھە، مەيلى، ئۆلگەنىڭ ئۇستىگە تەپكەندەك بولمىسۇن، تېخى ئاچچىقى يانمىدى.»

ئېزىز ئىككى قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ، ئاۋۇال بەگكە، ئاندىن باشقىلارغا سالام بەردى. ئېگىز - پەس، بوغۇق - زىل ئاۋازلار ئارىلاشقان جاۋاب سالام قايتۇرۇلدى.

— كېلىڭ، پالۋان، ئولتۇرۇڭ، — مەنسۇر بەگ كۈلۈپ تۇرۇپ سەل قىمىرلاپ قويدىيۇ، ئورنىدىن تۇرمىدى.

كازىم بەگ بىلەن تاغىسىمۇ ئۇنىڭ ھەرىكىتىنى دوردى. غاپپار ئېزىزغا بىر ھومىيىپ قويۇپ تەتۇر قارىۋالدى. ئېزىز مەنسۇر بەگنىڭ ئۇدۇلىغا ئولتۇردى.

— بارىكاللا، پالۋان، — سۆزىنى داۋاملاشتۇردى مەنسۇر بەگ، — كۈچ - قۇۋۋىتىڭىزگىمۇ، پەم - پاراسىتىڭىزگىمۇ قول قويدۇم. ئاتىڭىزغا رەھمەت!

— رۇستەمدەك پالۋان ئىكەنسىز، — كازىم بەگمۇ سۆز قىستۇرۇشقا ئالدىرىدى. ئۇ بۇ ئۇنۋاننى تېخى ئون بەش - يىگىرمە مىنۇت ئىلگىرى غاپپارغا ئاتا قىلغانلىقىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانىدى. ئۇنىڭ ئۇچۇن ئېغىزدىن چىققىنى پەقەت يەللا ئىدى، خالاس. ئۇنى خالىغان بىرىگە قارىتىپ پۇۋلىسە بولۇۋېرەتتى.

بەگلەردىكى ئۆزگىرىشكە دەرھال ماسلىشىشقا ئادەتلەنگەن چاپانچىلار ئېزىز توغرىسىدىكى ماختاشلارنى قىيامىغا يەتكۈزۈشىتى. بۇ ھال غاپپار ئۇچۇن راستتىنلا ئۆلگەننىڭ ئۇستىگە تەپكەن بولۇپ تۇيۇلدى. كۆڭلىدە ئىككى يۈزلىمىچى بەگلەرنىمۇ، تەييارغا ھەييار «بارىكاللا» چىلارنىمۇ ۋە ئۆزىنى شۇنداق شەرمەندە

قىلغان ئېزىزنىمۇ بولۇشىغا قارغىدى. ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ بۇ يەردىن، ھەتتا بەگنىڭ دەرگاھىدىن باش ئېلىپ كېتىشنى ئويلىدىيۇ، لېكىن يەنىلا ئۆزىنى بېسىۋالدى. كەتسە نەگە بارىدۇ؟ ئانىسى ئاللىقاچان بۇ دۇنيا بىلەن خوشلاشقان، شەھەردىكى ئىكى ئېغىزلىق ئۆينىمۇ سېتىۋەتكەن، ھازىر دەررۇ بېرىپ باش تىققۇدەك ماكانىمۇ يوق. ماۋۇ كازىم بەگنىڭ يېنىغا بارسىغۇ بولاتتى، لېكىن ئۇمۇ ھازىر ئاۋۇ رەقىبىنى ماختاۋاتىدۇ. قارىغاندا، ئۇمۇ مەنسۇر بەگكە ئوخشاشلا يۇمىلاق تاۋۇز بولسا كېرەك. «سىزنىڭ لازىمىڭىز يوق» دەپ قالسا قانداق قىلغۇلۇق؟ ئەڭ مۇھىمى، گۈلسۇمقىزدىن ئايرىلىپ قالىدۇ. يەنىلا سەۋر قىلغىنى، بەگنىڭ كېيىنكى ئىپادىسىگە قاراپ باققىنى تۇزۇك ئوخشايدۇ. زادى بولماي كەتسە، كېيىنچە پەشىنى قېقىپ كەتسە-مۇ كېچىكمەس. ئەمما ئۇ، ماۋۇ كۇشەندىسىنى زادى كەچۈرمەيدۇ. ئىنتىقام ئېلىش ئۈچۈن ھەرقانداق پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈۋەتمەيدۇ. خەپ، توختاپتۇر!...

دەل شۇ چاغدا مەنسۇر بەگ يېنىدا تۇرغانلاردىن بىرىگە بۇيرۇدى:

— قارا تايىنى ئەكەل!

كىشىلەر ئۇنىڭ مۇددىئاسىنى پەملەپ ھەيرانلىق ئىلكىدە بىر - بىرىگە قاراشتى. قارا ئات كەلتۇرۇلدى. ئارىلىقنى توسۇپ تۇرغان كىشىلەر ئىككى تەرەپكە سۇرۇلدى. پۇتلىرى ئۇزۇن، كۆكرىكى كەڭ، قۇلاقلىرى كىچىك، تۇلۇمدەك سەمرىگەن قارا ئات ھەممە كىشىنىڭ مەستلىكىنى كەلتۇرۇپ ئويناقلاپ تۇراتتى.

— بۇ تېخى تاي، مۇشۇ كۈزدىلا كۆندۇرۇلگەن، — دېدى مەنسۇر بەگ مەغرۇرلانغان ھالدا كۈلۈپ، — پالۋان، ئۇنى سىزگە ئۆز نامىمدىن ئىنئام قىلدىم، مىنىپ يۈرۈڭ.

بۇ راستتىنلا ئېسىل سوۋغا ئىدى. ئۇ يالغۇز مادديي جەھەتتىكى قىممەتلىلا ئەمەس، يەنە ئەڭ يېقىن كىشىلەرگىلا بىلدۇرىدىغان

دىغان كۆڭۈل مايىللىقىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. كىشىلەر مەن-سۇر بەگنىڭ ئىلگىرى ئۆزىدىن تۆۋەن تۇرىدىغان كىشىلەرگە، بولۇپمۇ ئاددىي پۇقرالارغا مۇناسىۋەتسىز ئېسىل نەرسىلەرنى سوۋغا قىلغانلىقىنى كۆرگەنمۇ، ئاڭلىغانمۇ ئەمەس، غاپپارنى پالۋانلىققا قوبۇل قىلغاندىمۇ ئۇستىگە بىر تون ياپقان ۋە بىرنەچچە سەر تەڭگە بەرگەن، خالاس. كىشىلەر ھەم ھەيران بولۇشتى، ھەم ھەسەت قىلىشتى. ئېزىزنىڭ ئۆزىمۇ مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىلتىپاتتىن سەل ھو-دۇقتى.

— بېگىم، ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت، — دېدى ئۇ قولىنى كۆكرىكىگە قويۇپ، — ئىنئاملىرى ماڭا تېگىل بولدى، ئەمما...

— نېمە، ئاز كۆرۈۋاتامسىز؟ — سۆزنى بۆلدى مەنسۇر بەگ.

— يوقسۇ، ھەددىم ئەمەس، پېقىر مۇناسىۋەتلىك ئىنئامغا...

مەنسۇر بەگنىڭ تاغىسى ئۇنىڭ بۇ پالۋانغا بىلدۈرۈۋاتقان مۇناسىۋەتىنى سېزىلىقىدىن كۆڭلىگە ئالاھىدە بىر مەقسەتنى پۈككەن-لىكىنى پەملەپ، ئېزىزنىڭ سۆزىنى بۆلدى:

— پالۋان، بېگىمنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرماڭ.

ئېزىز ھەم ئىلتىپات، ھەم بۇيرۇق تەلەپپۇزىدا ئېيتىلغان بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئاخىر سوۋغاتنى قوبۇل قىلدى. ئۇ بۇنىڭ بىر خىل يېپىسىز باغلىنىش ئىكەنلىكىنى ئويلاپ يەتتىمۇ، يوق؟ بۇنىسى بىزگە نامەلۇم، ئەمما ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ئىككى ئايدىن بېرى كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر قېتىدا مۇشۇ ئائىلىگە يېقىنلىشىشتەك بىر خىل ئىستەكنىڭ ئارامسىزلاندۇرۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئوبدان بە-لەتتى. مەنقاسىم ۋە باشقا ئاغىنىلىرى ئۇنىڭغا بىلدۈرۈلگەن بۇ كاتتا ئىلتىپاتتىن ھەم پەخىرلىنىشتى، ھەم ئەنسىرەشتى. چۈن-كى، مەنسۇر بەگدەك كىشىلەر بىراۋغا ھەرگىزمۇ بىكاردىن - بىكارغا دوستلۇق ئىپادىسى كۆرسەتمەيتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن مەنسۇر بەگ بىلەن ئېزىز ئوتتۇرىسىدا مۇنداق سۆھبەت بولۇپ ئۆتتى:

— پالۋان، نەچچە ياشقا كىردىڭىز؟

— يىگىرمە بەشكە، بېگىم.

— ئۆيىڭىزدە يەنە كىملەر بار؟

— دادام ۋە بىر ئىنىم.

— ئانىڭىز...؟

— قازا قىلىپ كەتكەن.

— تېخى ئۆيلەنمىدىڭىزمۇ؟

— يوقسۇ، بېگىم.

— ھە، مەيلى، خۇدا بۇيرۇسا، ئۆزىمىز باش بولۇپ ئۆيلەپ قويىمىز. خوش، ئەمدى بىر مەسلىھەتىمىز بار، پالۋان، — مەنسۇر بەگ كۆڭلىدىكى مۇددىئاسىنى قانداق ئىپادىلەشنى چاملاپ كۆرگەندەك بىرپەس تۇرۇپ قالدى، قارشى تەرەپنى ئىنىدەككە كەلتۈرۈش بىلەن ئۆزىنىڭ ئورنى، ئابرۇي ـ ئىناۋىتىنى تۆۋەنلەتمەسلىكنى ئويلاپ كۆرۈپ، ئوتتۇرىدىن بىر يول تاپتى، — مانا تونۇشتۇق، يېقىن كىشىلەردىن بولۇپ قالدۇق. ئەمدى بىزنىڭ خانىمىزغا كۆچۈپ بېرىڭ، بىللە ئويناپ كۈلەيلى.

«ئىم، — كازىم بەگ دەررۇ لېۋىنى چىشلىدى، — بۇ قېرى قاقۇاش بۇرۇن چىقىپ قالدىيا، تازا يارىملىق قول ـ قانات بولىدىغان يىگىتكەن. نېمىشقا بۇرۇنراق ئۆزۈم ئېغىز ئاچمىغاندىمەن؟ خەير، قېنى ئاڭلاپ باقاي. ئۇنىڭ ئۆزى نېمە دەركىن؟»

تەقدىر بۇگۈن ئېزىزغا راستتىنلا كۈلۈپ قارىغان ئوخشايدۇ. ئۇ بايا ۋەدىسىنى بۇزۇپ غاپپار بىلەن چېلىشىش قارارىغا كەلگەنده مەنسۇر بەگكە يېقىشىنى ھەرگىزمۇ ئويلىغان ئەمەس. غاپپارنىڭ نامەردلىكى، ھاكاۋۇرلۇقى ئۇنىڭ غۇرۇرىنى ئۆرلەتىپ، مەيدانغا چۈشۈشكە زورلىغان. بۇنىڭ نەتىجىسى كۈتمىگەندە

ده ئۇنى مەنسۇر بەگ بىلەن يېقىنلاشتۇرۇپ قويدى. ئۇنىڭ كېچىلىرى ئۇخلىماي ئۇرغان ئاھلىرى خۇدانىڭ دەرگاھىغا يەتكەن ئوخشايدۇ. بىراق، بىر مەسىلە ئېنىق ئەمەس، ئۇ مەنسۇر بەگنىڭ ئائىلىسىگە قانداق سالاھىيەت بىلەن باردۇ؟

مەنسۇر بەگ گويا ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى قىياس قىلغاندەك يەنە ئۆزى ئېغىز ئاچتى:

— ئاۋۋال كۆچۈپ ببرىڭ، نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىڭىزنى كېيىنچە بىرنېمە دېيىشەرمىز. ئىشقىلىپ، يېقىن ئادەمىم بولىسىز، سىزنى ھەرگىز زىيان تارتقۇزمايمەن.

ئېزىزنىڭ سالاھىيىتى ھەققىدە كونكرېت بىرنېمە دېيىلمىگەن بولسىمۇ، «يېقىن ئادەمىم بولىسىز» دېگەننىڭ ئۆزىلا خېلى چوڭ ئىلتىپاتتىن بېشارەت ئىدى. ئەتراپتا تۇرغانلار يەنە بىر قېتىم ھەيران قېلىشتى. بەگنىڭ بۇ ياقا يۇرتلۇق پالۋانغا مۇنچىلىك يېقىنچىلىق قىلىپ كەتكىنى نېمىسى؟ چېلىشىش دېگەن قىمارغا ئوخشاش بىر ئىش: بەزىدە ئۇ يېقتىسا، يەنە بەزىدە باشقىلار ئۇنى يېقىتىدۇ. مۇبادا يەنە بىر سورۇندا بۇنى يېقىتىدىغانلار چىقىپ قالسا، ئۇنىڭغا بەگلىكىنى ئۆتۈنۈپ بېرەرمۇ؟...

ئەمما ئۇلار شۇ تاپتا مەنسۇر بەگنىڭ كۆڭلىدە قانداق چوت سوقۇۋاتقانلىقىدىن پۈتۈنلەي خەۋەرسىز ئىدى. بىز ئۇنىڭ شەخسىي ھەۋىسى توغرىسىدا يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەنىدۇق.

ھازىرقى ئىشتا ئاشۇ ھەۋەسنىڭ ئويىنىغان رولىنىمۇ ئىنكار قىلمايمىز، ئەلۋەتتە. لېكىن شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆڭلىگە پۈككەن تېخىمۇ مۇھىم بىر مۇددىئاسى بار ئىدى: يېقىندىن بۇيان جاھان تىنچسىزلىنىپ كەتتى. ناھىيىدىكى باشلىقلارنىڭ ئېيتىشىچە، ئىلى تەرەپتە ھۆكۈمەتكە قارشى توپىلاڭ كۆتۈرۈلگەنمىش. مۇشۇ شەھەردىمۇ پىتنە - پاساتچىلار پەيدا بولغانمىش. ئاندىن ھېلىقى قۇدرەت، سادىق دېگەن ئۇيغۇرلار يېزىلاردا بەگ، بايلارنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلاپ، ئۆيلىرىگە ئوت قويۇپ يۈرىدۇ. ھاكىم

ئۆتكەن ھەپتە جىمى بەگلەرنى يىغىپ: «ھازىر ئەسكەرلەرنىڭ بىر قىسمى ئىلى ئوغرىلىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن شۇ تەرەپكە يۆتكەلىدى، قالغىنى شەھەرنى قوغداشقا ئاران يېتىدۇ. سىلەر يۈرتتىكى قوللىدىن ئىش كېلىدىغان كىشىلەرنى ئەتراپىڭلارغا توپلاپ، تەۋەلىكىڭلارنى ئوبدان ساقلاڭلار!» دېدى. مەنسۇر بەگ يۈرتتا ئۆزىدىن نارازى بولۇۋاتقانلارنىڭ بارلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ، بەلكىم مال ـ مۈلكىگە، ھەتتا جېنىغا كۆز تىكىۋاتقانلارمۇ يوق ئەمەستۇ؟! ھازىرغىچە ھېلىقى ئوۋا تەگكۈر[1]ئوغرىلار ئۇنىڭغا چېقىلىدىغان ئەمما بۇنىڭدىن كېيىنمۇ چېقىلمايدۇ، دەپ كىم ھۆددە قىلالايدۇ. مۇشۇنداق ئەنسىز كۈنلەردە بۇنداق بىر پالۋاننى قولغا كەلتۈرۈپ، ئىشەنچلىك ئادەمگە ئايلاندۇرۇۋالالىسا، يۈرىكى تەخمۇ توق بولۇپ، خاتىرجەم دەۋران سۈرۈۋەرمەمدۇ!؟ مۇبادا، ئېزىز دېگەن بۇ پالۋان چوڭكۆللۈك بولغان بولسىدى، مۇنچە جۇۋاپ ئولتۇرماي، بىرلا بۇيرۇق بىلەن ئىشنى ھەل قىلىپ، ئۇنى ئادەتتىكى چاكىرى ياكى دورغىسى قىلىپ قويىاتتى. بىراق، ئۇ باشقا يېزىنىڭ ئادەمى، بىۋاستە بۇيرۇقى ئۆتمەيدۇ. ئۇنىڭ بۇگۈن بىردىنلا داڭقى چىقىپ كەتتى. مەنسۇر بەگ ئالدىرىمىسا، باشقا بەگلەر تارتىپ كېتىشى ئېھتىمال. ماۋۇ كازىم بەگمۇ ئۇنىڭغا بەك قىزىقىۋاتقاندەك تۇرىدۇ. ئۇ ئېغىز ئېچىپ بولغۇچە، مەنسۇر بەگ ئالدىغا ئۆتۈۋېلىشى لازىم...

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ باش دورغىلىقنى غاپپاردىن ئېلىپ مۇشۇ پالۋانغا بەرسەممىكىن، دەپمۇ ئويلىدى. بىراق، ئۇنىڭ غاپپارنىمۇ قولدىن چىقىرىپ قويغۇسى يوق ئىدى. «مۇشۇ ئىكىسىگە تايانسام، تېخىمۇ خاتىرجەم بولىمەن» دېگەن نىيەتكە كەلدى ئۇ. ئەمىسە، ئېزىزغا قايسى ۋەزىپىنى بەرسە بولار؟ بىردىنلا ئۇنىڭ خىيالىغا غوجىدار قىلىپ قويۇش پىكرى كەلدى. بۇرۇن بۇ ۋەزىپىنى ئانا جەمەت تۇغقانلىرىدىن بىرى بېجىرىدۇ-

① ئوۋا تەگكۈر— ئۆلگۈر، بېشىنى يېگۈر.

غان. ئۇ ئادەم كېسەلچان بولۇپ قېلىپ، كۈزدىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. مەنسۇر بەگ ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا ئادەم تەيىنلەشكە ئالدىرىماي، مۇھىم ئىشلارنى ئۆزى بىۋاسىتە تاپىلاپ، سۇرۇشتۇرۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. «توغرا، بۇ پالۋاننى شۇ ئىشقا قويماي غولى، لېكىن ھازىرلا جاكارلىۋەتمەي، ئاۋۋال شۇ ھەقتىكى ئىشلارنى ئاز - تولا ئۆگەنسۇن، ئاندىن رەسمىي ئۇقتۇراي.»

شۇنىڭ ئۈچۈن مەنسۇر بەگ ئانچە ئېنىق بولمىغان، ئەمما خېلىلا جەلپ قىلىش كۈچىگە ئىگە ھېلىقى تەكلىپنى قەپەستىن چىقارغانىدى.

مۇبادا بۇ تەكلىپ بۇنىڭدىن ئۈچ - تۆت ئاي بۇرۇن ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسا، ئېزىز ئۇنى قەتئىي رەت قىلغان بولاتتى. لېكىن، ئۇ ھازىر مەنقاسىم باشلىق ئاغىنىلىرى بىلەن يۈرتلۇقلىرىنى ھەيران قالدۇرۇپ ئۇ تەكلىپنى ئوڭايلا قوبۇل قىلدى. ئۇ ئاشۇ جان ئالغۇچى خۇمار كۆزلەر ئۈچۈن جەھەننەمگە كىرىشكىمۇ تەييار ئىدى.

— ماقۇل، ئەمىسە، شۇنداق بولسۇن، پالۋان، — مەنسۇر بەگ سۆھبەتتىن خۇلاسە چىقاردى، — بەك ئارقىغا سوزماي ئەتە - ئۆگۈن ئىچىدە كۆچۈپ بارارسىز.

«ھەي... بۇ قېتىم قولدىن چىقىرىپ قويدۇم، — ئېچىنغان ھالدا كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى كازىم بەگ، — ئەمدى تالاشسام قاملاشماس. مەيلى، بىرنەچچە زامان شۇ يەردە تۇرسا تۇرسۇن، ئەمما ھامىنى بىر كۈنى بۇ قېرىندىن تارتىۋالمەن ئۇنى...»

— بېگىمگە ئوبدان خىزمەت قىلىڭ، پالۋان، — ئۇ مەنسۇر بەگكە ساختا ئىپادە كۆرسىتىپ، ئېزىزنىڭ مۇرىسىگە يېنىك ئۇرۇپ قويدى، — مانا، بىزمۇ تونۇشۇپ قالدۇق، پات - پات كۆرۈشۈپ تۇرايلى - ھە!

ئېزىز كۈلۈمسىرەپ ئۇنىڭغىمۇ تەشەككۈر بىلدۈردى. بۇ

چاغدا هەر ئىككىسىلا كېيىن ئەشەددىي رەقىبلەردىن بولۇپ قالدى. ئۇنىڭلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈشمىگەنىدى.

2

چالا قۇرۇغان جىگدە كۆتىكى بىلەن قوناق مەدىكى ئوچاقتا چارسىلداپ كۆيەتتى. مورا بېشىدىكى قارا چىراغ ئۆيۈ ئىچىنى سۇس يورۇتقانىدى. سول تەرەپتىكى تامغا تاقاپ قويۇلغان دەستە-گاھتىكى يېرىمى توقۇلۇپ بولغان گىلەم بىلەن تېخى تېۋىت چىگىلمىگەن ئۆرۈش يىپلار غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئېزىزىنىڭ سۆزى تۇغىگەندىن كېيىن سىدىقئاخۇن قولىدىكى لاخشىگىر بە-لەن قىزارغان چوغلارنى كۈلۈڭگا تارتىپ بىرپەس خىيال سۈرۈپ قالدى.

— بالام، قانچە ئويلىساممۇ بۇ ئىش ماڭا ياقمىدى، — دېدى ئۇ ئاخىر نەزىرىنى كۈلۈڭدىن يۆتكىمەي تۇرۇپ، — ئۇ يەرگە بارساڭ بولمىغۇدەك.

ئېزىزمۇ بىرپەس جىمىپ كېتىپ، ئاندىن:

— دادا، ئارىلىق يىراق ئەمەس، پات - پات يوقلاپ كېلىپ، كەم - كۈساڭلارنى تولۇقلاپ بېرىمەن. ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرى-دىنمۇ غەم قىلماڭ. ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرى قاتلاڭچىلىق ۋاقىتلىرىدا سىلەر بىلەن بىللە بولىمەن، — دېدى.

— گەپ ئۇنىڭدا ئەمەس، بالام. ئۇكاڭمۇ هازىر ئىشقا ياراپ قالدى، مېنىڭمۇ تېخى پۈت - قولۇمدا ماغدۇرۇم بار. ئۆينىڭ كەم - كۈسلىرىنىمۇ، ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىنىمۇ ئىككىمىز هۆددىلەلەيمىز.

— ئەمىسە، نېمىدىن غەم قىلىسىز؟

— بالام، سەن تېخى ياش، بۇ بەگلەرنىڭ قانداق ئادەملەر ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلمەيسەن. ئۇلار هېچقاچان بىرىگە بىكارغا

ياخشىلىق قىلمايدۇ. مەنسۇر بەگ ساڭا بەك چوڭ ئىلتىپات كۆرسىتىپ كېتىپتۇ. بۇنىڭ ئارقىسىدا بىر بالاسى بارمىكىن دەيمىنا.

— ئۇنىڭ بىلەن ھېچقانداق ئاداۋىتىمىز بولمىسا، نېمە يا-مانلىق قىلار دەيسىز؟ ئۇنى پالۋانلارغا بەك ئامراق دېيىشىدۇ، شۇڭا مېنى قولدىن چىقارغۇسى كەلمىدى بولغاي.

— ئەنسىرىشمىنىڭ بىر سەۋەبىمۇ شۇ غولى. ماڭا بەرگەن ۋەدەڭنى بۇزۇپ بەك يامان قىپسەن، بالام. بەگنىڭ چېلىشچىسى بولساڭ، ئەمدى چېلىشىشقا چۈشمەي تۇرالمايسەن. يىقىتساڭمۇ، يىقىلساڭمۇ ئۆزۈڭگە زىيان: يىقىتساڭ دۈشمىنىڭ كۆپىيىدۇ، يىقىلساڭ يۈزۈڭ تۆكۈلىدۇ، يەنە تېخى ناكار بولۇپ قېلىشىڭمۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس.

— ئۇنچىلىكمۇ بولۇپ كەتمەس، دادا. چېلىشىش دېگەن ئاتام زامانىدىن بېرى كېلىۋاتقان ئىشيا. نۇرغۇن پالۋانلار ھېچبىر زىيان - زەخمەتكە ئۇچرىمای ئالەمدىن ئۆتۈپتىكەن. ماڭا كەلگەندە...

— ئاكام راست دەيدۇ، — ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ سۆز قىستۇردى ئىنىسى ئابدۇجېلىل، — مەھەللىدىكى بالىلارنىڭ ھەممىسى چېلىشىدۇ، ھېچكىم ھېچنېمە بولمىدى. مۇشۇ دادامزە...

— سەن نېمىنى بىلەتتىڭ، جىم ئولتۇر! — ئۇنىڭ سۆزىنى قېقىۋەتتى سىدىقئاخۇن ۋە ئېزىزغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىل-دى، — ئوغلۇم، «كوزا كۆندە سۇنماس، كۆنىدە سۇنار» دېگەن گەپ بار، بۇنى ئۇنتۇما. ئاندىن بەگكە يانتاياق بولۇپ پۇقرالارغا زۇلۇم سېلىشىڭمۇ دېتىمگە ياقمايدۇ.

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز، دادا؟ — ھەيران بولۇپ سورىدى ئېزىز.

— بۇنى غولى بىلمەمسەن؟ ئويلاپ باق، بەگلەرنىڭ ئارىسىدا

ئوبدىنمۇ بارمۇ! ؟ سەن مەنسۇر بەگنىڭ يېقىن ئادىمى بولىدۇ-كەنسەن، ئۇنىڭ زالىملىقىغا شېرىك بولماي تۇرالامسەن؟

— ۋاي دادا، بەك گۇمانخور بولۇپ كېتىپسىز، يا مەن ئۇنىڭ دورغىسى بولمىسام.

— بەلكىم، كېيىنچە شۇنداقمۇ بولۇپ قالارسەن. ئىشقىلىپ، ئۇنىڭ يېقىن ئادىمى بولۇش ئۇچۇن، ئۇنىڭ بىلەن بىر يولدا مېڭىشىڭغا، بىر ئېرىقتا ئېقىشىڭغا توغرا كېلىدۇ. «قازانغا يولۇقساڭ قارىسى يۇقار، يامانغا يولۇقساڭ يالىسى» دېگەن سۆز بىكار ئېيتىلمىغان. مۇشۇ قوشتۇگمەندىكى بەگنىڭ ئەتراپىدا يۇرگەن يېقىن ئادەملىرىگە قاراپ باققىنا، ئۇلاردىن قايسىبىرى بەگنىڭ ئىشلىرىغا شېرىك ئەمەس. بەزىلىرى تېخى بۆكسىنى ئەكەل دېسە، بېشىنى ئەكېلىدۇ. ياق، بالام، سېنىڭ شۇلاردەك ئادەم بولۇپ قېلىشىڭغا قاراپ تۇرالمايمەن. بىز دېگەن مۆمىن، نامرات ئادەملەر، ئۆزىمىزگە ئوخشاش ئادەملەرگە زۇلۇم سالساق بولمايدۇ. خۇدانىڭ بەرگىنىگە شۇكۇر قىلىپ، سىڭگەن نېنىمىزنى يەيلى.

ئەمدى ئېزىزمۇ ئويلىنىپ قالدى. بايا يولدا كەلگۇچە مەتقاسىم باشلىق بەزى ئاغىنىلىرىمۇ شۇنىڭغا يېقىنراق گەپلەرنى قىلغان. مانا، هازىر دادىسىمۇ شۇ گەپنى قىلىۋاتىدۇ. راست، ئۇلارنىڭ ئەنسىرىگىنىدەك ئىش بولۇپ قالارمۇ؟ مۇشۇ يولغا مېڭىشقا بەل باغلاپ خاتا قىلدىممۇ يە؟ ئەمىسە، يېنىۋالسۇنمۇ؟ ئۇ چاغدا يۇرىكىنى كۆيدۇرۇپ تۇرغان ئاشۇ قىزنى ئۇنتۇيالارمىكىن؟ هەي، ئۇنتۇيالمايدىكەن... ئەستا، قانداق قىلسا بولار زادى؟...

سىدىقئاخۇن ئوغلىنىڭ كۆڭلىدىكى مۇددىئاسىدىن خەۋەرسىز ئىدى. شۇ تاپتا ئېزىزنىڭ زۇۋان سۇرمەستىن چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، سەل تېرىككەن هالدا:

— هەي ئەخمەق بالام، مال ـ دۇنيا، نام ـ ئاتاق دېگەنلەر

شەيتانغا ئوخشاش نەرسە. ئۇنىڭ كەينىگە كىرىپ كەتكەنلەرنى ئاقىۋەت نەس باسماي قالمايدۇ جۇمۇ، — دېدى.

ئېزىز ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ دادىسىغا قارىدى: «ھەي دادا، دادا، نېمىلەرنى ئويلاپ يۈرىدىغانسىز؟ ئوغلىڭىزنى تېخىچە بىلمەيدىكەنسىز. كۆڭۈل ئىستىكى مېنى شۇ يولغا سۈرەۋاتسا قانداق قىلاي؟ يا ئۇنى سىزگە ئېيتالمىسام، پەردىشەپنى قايرىپ قويۇپ ھەممىنى ئېيتايمۇيا؟ لېكىن ئۇ چاغدا مېنى تېخىمۇ چوڭ ئەخمەققە، ھەتتا ساراڭغا چىقىرارسىز؟ غولى، مەن بۇ ئىشتا ساراڭ بولاي دەپ قالدىم. ئۇ قىز كىم، مەن كىم؟ ئارىمىزدا ئاسمان ـ زېمىن پەرق بار، لېكىن كۆڭۈل دېگەن ساراڭ... ھەي دادا، ھەي دادا، سىزمۇ ياش ۋاقتىڭىزدا ئاشىق بولۇپ باققانمىدىڭىز؟ شۇ ئىش بېشىڭىزدىن ئۆتكەن بولسا، ئوغلىڭىزنى ئەيىبلىمەس ئىدىڭىز...» دېگەنلەرنى ئويلىدى ئۇ.

— بالام، گەپلىرىمنى ئوبدانراق ئويلاپ باققىن. ئاندىن ئۆيلىنىدىغان ۋاقتىڭمۇ بولۇپ قالدى. ماقۇل دېسەڭ، ئەتىيازلىققىچە تويۇڭنى قىلىۋەتسەك ئوبدان بولاتتى، — سىدىقئاخۇن يەنە چوغلارنى كۆلۈڭغا تارتىپ، چالا كۆيگەن كۆتەكنى ئوچاقنىڭ ئىچكىرىسىگىرەك ئىتتىردى ـ دە، ئورنىدىن تۇرۇپ كېچىك ئوغلىغا بۇيرۇدى، — ئابدۇجېلىل، تۇر، بالام، قىشنىڭ كېچىسى ئۇزۇن، يەنە بىردەم ئىش توقۇيلى①.

سىدىقئاخۇن بىلەن ئابدۇجېلىل دەستىگاھنىڭ ئالدىغا ئولىتۇرۇشتى. ئادەتتە مۇنداق چاغلاردا ئېزىزمۇ دادىسىنىڭ بىر تەرىپىدىن ئورۇن ئىگىلەيتتى. لېكىن، بۈگۈن ئۇنداق قىلماي سىرتقا چىقىپ كەتتى. «مەيلى، ئوبدانراق ئويلىنىۋالسۇن.» سىدىقئاخۇنمۇ ئۇنى يېنىغا چاقىرمىدى.

مەھەللە سۈكۈناتقا چۆمگەنىدى. ھاۋا ئوچۇق، يۇلتۇزلار جىمىرلىشاتتى. كۆموش لېگەننىڭ يارتىسىدەك يېرىم ئاي ئاپئاق

① ئىش توقۇش — خالۇاپلارنىڭ كەسپىي سۆزى. ئۇلار گىلەم توقۇشنى شۇنداق دېيىشىدۇ.

نۇر تۆكەتتى. قىش كېچىسىنىڭ سوغۇق شامىلى يالىڭاچلانغان دەرەخ شاخلىرىدا يېنىك ۋىزىلدايتتى. ئېزىز ئۇجمە دەرىخىنىڭ غولىغا يۆلەندى. ئۇ نەپەس ئېلىش ۋە يۈرەك سوقۇشلىرىغا سۈكۈت ئىچىدە قۇلاق سالاتتى. بىردىنلا شېرىن چۈشتەك بىر كۆرۈنۈش يۈرەك تارىنى چېكىپ، ۋۇجۇدىدا زىلزىلە پەيدا قىلدى. يۈرىكى كەپتەرىنىڭ باچكىسىدەك تېپىچەكلەپ كۆز ئالدىدا ئۆزىنى كېچە ـ كۈندۈز قىينىاپ كېلىۋاتقان ئاشۇ ئوتلۇق كۆزلەر، پەردىدەك گۈزەل چىراي يەنە گەۋدىلەندى. شۇ چاغدا ئېزىز ئۇنى بىرلا قېتىم، يەنە كېلىپ ناھايىتى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە كۆرگەن، ئەمما ئۇ ئۇنتۇلغۇسىز شېرىن چۈشتەك قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا مەھكەم ئورنىشىپ قالغان. بۇ بىر تاسادىپىي ئۇچرىشىش ئىدى. ئېزىز ئاتنى كۈچەپ توختاتقاندىن كېيىن، ئىختىيارسىز مەپە ئىچىگە قارىدى. ئۇنىڭغىمۇ ئۇ يەردە قورقۇنچتىن چىرايلىرى تاتىرىپ، كۆزلىرى يوغىناپ كەتكەن ئىككى قىز ۋەھىمە ۋە مىننەتدارلىق ئىلكىدە قاراپ تۇراتتى. ئېزىز ئۇلارنىڭ ناھايىتى چىرايلىق قىزلار ئىكەنلىكىنى، بولۇپمۇ بىرىنىڭ خۇددى چۆچەكلەردە سۆزلىنىدىغان پەرىزاتلارغا ئوخشايدىغانلىقىنى، كۆزلىرىدىن كۆرگەن كىشىنى كۆيدۈرۈپ بىئارام قىلىدىغان بىر خىل سېھرىي كۈچ ئۇرغۇپ تۇرىدىغانلىقىنى بايقاشقا ئۇلگۈردى ۋە گويا سېھىرلەنگەندەك بولۇپ، ئۇنىڭغا مىختەك تىكىلگىنىچە تۇرۇپ قالدى. شۇ ئەسنادا، مەپىكەش پەردىنى چۈشۈرۈۋەتكەنىدى، گويا تولۇن ئاي قېلىن بۇلۇت ئارىسىغا يوشۇرۇنغاندەك بولدى...

ئېزىز شۇ چاغدا خۇددى ئەقلىنى يوقاتقاندەك، پەردە ئارقىسىغا يوشۇرۇنغان ساھىبجامالغا ھاڭۋاققىنىچە قاراپ قالغانىدى. مەپە قوڭغۇراقلىرىنى جىرىڭلىتىپ مېڭىپ كەتكەندىن كېيىن، شۇ يەرگە يىغىلىشقانلاردىن كىمدۇر بىرى:

— بۇ — چوڭكۆللۈك مەنسۇر بەگنىڭ مەپىسى، — دېدى.

شۇنىڭدىن باشلاپ ئېزىزنىڭ ئارامى يوقالدى: كۆڭلىنىڭ

چوڭقۇر قېتىدىن شۇ قەدەر كۇچلۇك، شۇ قەدەر شېرىن ھېسسىيات ئۇرغۇپ تۇرغان بۇ ئاشىق يىگىت كېچە - كۈندۈز ژىسال تەشنالىقىدا پۇچىلىناتتى، يۈرىكى بەيگىگە چۈشۈشكە ئالدىرىغان ئاتتەك تېپىرلايتتى. «ئاشۇ قىز مەنسۇر بەگنىڭ نېمىسىدۇ؟ قىزىمىدۇ ياكى كېلىنى؟» بۇ سوئال ئۇنى بىرنەچچە كۈن قىينىدى. ئۇ ئاخىر بولالماي چوڭكۆلنىڭ بازىرىغا، ھەتتا مەنسۇر بەگنىڭ مەھەللىسىگىچە بىرنەچچە قېتىم بارىدى. لېكىن يوغان دەرۋازا، سېپىلىنىڭكىدەك ئېگىز تام بىلەن قورشالغان دەرەخزارلىق ھويلىنى سىرتتىنلا كۆرەلىدى، خالاس. چوڭكۆلدە ئۇنىڭ يېقىن تونۇشلىرى يوق ئىدى. ھېلىقى ساۋۇتئاخۇن ئىسىملىك مەپكەشنىڭ ئۆيىگە بارسىغۇ بولىدۇ، بىراق كۆرۈشكەندە نېمە دەيدۇ؟ بىرەر سەۋەب كۆرسىتەلمىسە، بەلكىم ئۇ «بىر قېتىم قىلغان ياخشىلىقى ئۈچۈن يەنە بىرەر نەرسە تەمە قىلىپ كەلگەن ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ قالماسمۇ!؟ بازاردا ئۇچرىشىپ قالسىغۇ «تاماشا قىلىپ كېلىۋىدىم» دېسە بولاتتى، بىراق قېرىشقاندەك ئۇ ئادەمنىمۇ ئۇچرىتالمىدى. ئاخىر ئۇ بىر كۈنى چوڭكۆل بازىرىدىكى بىر ژالاقتەگكۆر ساتىراشتىن مەنسۇر بەگنىڭ ئىككى قىزى، بىر ئوغلى بارلىقىنى، ئوغلى ئەمدىلا ئۈچ - تۆت ياشقا كىرگەنلىكىنى، چوڭ قىزىنىڭ ياتلىق بولغانلىقىنى بىلدى.

— كەنجى قىزىنىڭ ئېتى ئادالەت ئىكەن. خوتۇنۇمنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ ناھايىتى ئۆز، بەئەينى پەرىزاتنىڭ ئۆزىمىش، — دېدى ساتىراش تاڭلىينى چاكىلدىتىپ، — پادىشاھى جەمشىتنىڭ خوتۇنى مەلىكە دىلسوزمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا چېنىپ قالىدۇ، دەيدۇ. شۇ گەپنى ئاڭلاپ، ئۇنى بىر كۆرۈپ باققۇم كەلدى. ئادەم قېرىسىمۇ كۆڭۈل قېرىمايدىكەن ئەمەسمۇ، ئۇكام. چىرايلىق خوتۇن زاتىنىڭ تەرىپىنى ئاڭلىسا، ئۇنى بىر كۆرگۈسى، كۆرسە تونۇشقۇسى كېلىدىكەن غولى...

ئۇنىڭ كېيىنكى سۆزلىرى ئېزىزنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى ياكى كىرسىمۇ مېڭىسىگە ئورنىمىدى. «مېنىڭ كۆرگىنىم ئاشۇ كەنجى قىزى ئوخشايدۇ. چاچلىرىغا ئاق ئارىلىغان مۇشۇ ساتىراش چېغىدا ئۇنىڭغا ھەۋەس قىلىدىكەن، مېنىڭ كۆيۈپ - پىشىشىمنى بىھۇدە دېگىلى بولمىغۇدەك...»

ئېزىز ئادالەت بىلەن ئۆزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەرقىنى ئوبدان چۈشىنەتتى. ئۇ ھەرقانچە كۆيگىنى بىلەن مەرتىۋىلىك بەگلىنىڭ قىزىغا لايىق بولالمايدۇ، قىزمۇ خالىمايدۇ. مۇبادا ئۇ خالىغان تەقدىردىمۇ، مەنسۇر بەگ بىر نامرات يىگىتنى ئۆزىگە كۈيئوغۇل قىلمايدۇ. شۇنداق تۇرۇقلۇق، ئۆزىنى بىھۇدە قىيناپ نېمە قىلىدۇ؟ شۇڭا كۆيۈپ ئۆرتەنسىمۇ ئۇنتۇپ كەتكىنى، ھالىغا بېقىپ ئىش قىلغىنى تۈزۈك.

ئېزىز شۇنداق قىلماقچىمۇ بولدى. بىراق، بەگلىگى كەيپىنى تاشلاش نىيىتىگە كەلگەندە خۇمارى تېخىمۇ كۈچەيگەندەك، ئېزىز ئۇنتۇي دېگەنسېرى ئاشۇ خۇمار كۆزلەر، ئاشۇ پەرى سۈپەت چىراي ئۇنىڭ خىيالىدىن كېچە - كۈندۈز كەتمەي تۇرۇۋالدى. ئۇ چىدىيالمىدى، ئۇنتۇپ كېتىش قولىدىن كەلمەيدىغانلىقىغا ئىشەندى. ئىش پەسلىدە ئۇلارنىڭ يۇرتىدىمۇ مەشرەپ، ئولتۇرۇشلار بولۇپ تۇراتتى. سازەندىلەر مۇھەببەت ناخشىلىرىنى ئېيتاتتى، داستانچىلار «يۈسۈپ بىلەن زۇلەيخا»، «تاھىر بىلەن زۆھرە»، «غېرىب بىلەن سەنەم»، «ھەمرا بىلەن ھۆرلىقا» ھەققىدىكى قىسسىلەرنى سۆزلەيتتى. ئېزىز ئۇلارنى زوق - ئىشتىياق بىلەن ئاڭلايدىغان، ئاشىق - مەشۇقلارغا ئىچ ئاغرىتىپ ئولۇغ - كىچىك تىنىدىغان، ئۇ ئادالەتنىڭ ئىشقى پىراقىغا مۇپتىلا بولغاندىن كېيىن ئۆزىنىمۇ ئەنە شۇ يۈسۈپ، تاھىر، غېرىبلەرگە ئوخشاتتى. «ئاشقىلىق دېگەن شۇ ئىكەن - دە!» دەپ ئېغىر خۇرسىنىدى ئۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ چوڭكۆلگە ئۇچ - تۆت كۈندە بىر قېتىم قاتناپ تۇردى. بەزىدە مەنسۇر بەگنىڭ مەھەللىسىگىچە

بىرىپ، ئادەتتىكى يولۇچىدەك ئۇنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىن ئۆيان - بۇيان ئۆتەتتى، بەزىدە ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ ئاشۇ سىرلىق هويلىغا ئۇمىد بىلەن قارايتتى. يوغان دەرۋازا تولا چاغلاردا ئوچۇق تۇراتتى، كىشىلەر بىمالال كىرىپ - چىقاتتى. بىراق، ئېزىز ئۇ يەرگە كىرىشنىڭ هېچبىر يولىنى تاپالماي قىينىلاتتى.

مانا ئاخىرى كۆتۈلمىگەندە يول ئېچىلدى. بىرلا قېتىم كىرىپ - چىقىش ئەمەس، شۇ هويلىنىڭ ئىچىدە دائىم تۇرۇشقا، كېچە - كۈندۈز تۇرۇشقا پۈرسەت تۇغۇلدى. بىراق، دادىسى قوشۇلمايۋاتىدۇ. دەرۋەقە، ئېزىز دادىسى كۆرسەتكەن سەۋەبلەرنى خاتا دېيەلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ بۇرۇن بىرەر بەگ ياكى بايغا خىزمەتكار بولۇپ قالارمەن دەپ ئەسلا ئويلاپ باقمىغان. هېلىمۇ ئۇ بەگكە يانتاياق بولۇپ، ئۆزىگە ئوخشاش كىشىلەرنىڭ بېشىدا قامچا ئوينىتامايدۇ. ياق، هەرگىز ئۇنداق قىلمايدۇ! لېكىن، جانان ۋەسلىگە يېتىشنىڭ يولى ئېچىلغانىكەن، ئۇنىڭغا قەدەم بېسىشتىن يانمايدۇ. خۇدا ئۇنىڭ دىلىغا مۇشۇ قىسمەتنى سالغانىكەن، ئۇنى تارتماي ئىلاجى يوق...

«جېنىم دادا، بەكۈاش ئوغلىڭىزدىن ئاغرىنماڭ، — ئېزىز گويا يېنىدا دادىسى تۇرغاندەك پەس ئاۋازدا پىچىرلىدى، — بۇ ئىشتا گېپىڭىزگە كىرەلمىگۈدەكمەن، پېشانەمگە پۈتۈلگەننى كۆرەي.»

نېمە دېگۈلۈك، ئادەم كۈچلۈك مۇهەببەت ئوتىدا ئۆرتىنىۋاتقان چاغدا، ئىشلارنى كۆپىنچە ئەقىل ئىشلىتىپ، پۈختا ئويلىنىپ بىر تەرەپ قىلىشقا چارىسىز قالىدۇ. قاينام تۇرغان هېسسىيات ئەقىلنى خىرەلەشتۈرۈپ ئادەمنىڭ جىمىكى پائالىيىتىنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالىدۇ. ئېزىز شۇ تاپتا دەل ئاشۇنداق هالەتتە ئىدى.

ئۇچىنچى باب

1

ئادالەت مۇشۇ باھار پەسلى كەلسە ئون يەتتە ياشقا ئۇلىشىدۇ. خۇدا ئۇنى باھار پەسلىدە تۇغۇلۇشقا نېسىپ قىلىپ، يەنە ئۇنىڭغا باھاردەك گۈزەل چىراي ۋە قامەت ئاتا قىلغانىكەن. بۇۋاقلار تۇغۇلغاندا كۆپىنچە ئۇلارنىڭ چىرايىنىڭ كېيىن قانداق بولىدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلماق تەس، شۇنداقتىمۇ ئۇنى كۆرگەندىلەر ئادەتتە بىردەك «ئەجەب چىرايلىقكەنە!» دەپ قويۇشىدۇ. لېكىن، ئادالەتكە تۇغۇت ئانىسى بولغان موماي ياقىسىنى چىشلەپ چىن كۆڭلىدىن: «ياپىرىم، ئۆمرۈمدە مۇنداق چىرايلىق تۇغۇلغان بۇۋاقنى كۆرمىگەنىدىم، ئىلاھىم، كۆز تەگمىسۇن!» دېگەن ۋە خەدىچە خېنىمغا بالىنى يات كىشىلەرگە كۆرسەتمەسلىك، ھەر كۈنى ئىسرىق سېلىپ تۇرۇش توغرىسىدا ئالاھىدە تاپىلىغان.

ئادالەتنىڭ ھۆسن ـ جامالىدىكى گۈزەللىك يېشى چوڭايغانسېرى ئېشىپ باردى ۋە بالاغەتكە يېتىشكە قەدەم قويغاندا تازا ۋايىغا يەتتى. ئۇ ئوتتۇرا بويلۇق ئىدى. ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلۈپ بېرىۋاتقان كۆكسى زىلۋا قامىتىگە ئاجايىپ بىر جەلپكارلىق بەخش ئەتكەنىدى. تېرىسى ئاق ۋە سۈزۈك بولۇپ، بەئەينى قاشتېشىدەك يالتىراپ تۇراتتى. ئۇششاق ئۇرۇلگەن چاچلىرى تېقىمىنى سۆيەتتى. يۈزى سەل سوزۇنچاق بولۇپ، ئىككى مەڭزى قىزىرىشقا باشلىغان ئالما ياكى توغاچنى ئەسلىتەتتى. سەللا كۈلسە، ئوڭ مەڭزىدىكى زىننىقى لىپىدە ئاشكارىلىنىپ، گۈل ئۈس-

تىگە شەبنەم قونغاندەك بولاتتى. كۆنگە ئارقىسىنى قىلىپ تۇر-غاندا كۈن نۇرى مەڭزىنىڭ چۆرىسىدىكى تېخى يوقىلىشقا ئۈلگۈر-مىگەن بىلىنمەر - بىلىنمەس يۈمران تۈكلەرنى بەئەينى ئالتۇن تالالىرىغا ئوخشىتىپ قويىاتتى. قاشلىرى قارا ھەم ئىنچىكە بو-لۇپ، ھەقىقىي «قەلەم قاش» تېپىگە مەنسۇپ ئىدى. ئۇنىڭ قايرىلما كىرپىكلىرى ئوراپ تۇرغان شەھلا كۆزلىرى خۇددى مەجنۇنتاللار سايە تاشلىغان بىر جۈپ بۇلاققا ئوخشايتتى. ئۇ كۆزلەرگە بىر خىل خۇمارلىق ۋە جەلپكارلىق مۇجەسسەملەنگەن بولۇپ، كۆرگەن كىشىنىڭ يۈرىكىنى ئىختىيارسىز جىغىلدىتىد-ۇبەتتى. ھەتتا خەدىچە خېنىممۇ بىر قېتىم ياقىسىنى چىشلەپ: «توۋا، بۇنىڭ كۆزلىرى ئادەمنىڭ كۆزى ئەمەس، بىر جۈپ چولپان يۇلتۇزى ئىكەنغۇ، كۆز تەگمىسۇن، ئىلاھىم!» دېگەند-ى. بۇرنى بەك ئېگىزمۇ، پەسمۇ ئەمەس، ئىشقىلىپ، ئەڭ يارىشىملىق «قاڭشار بۇرۇن»لار تېپىگە مەنسۇپ ئىدى. ئاغزى كىچىك، لەۋلىرى گىلاس رەڭگىدە ئىدى. تاتلىققىنا كۈلۈمسىرە-گەندە سەدەپتەك ئاپئاق چىشلىرى سەل - پەل كۆرۈنۈپ قويىاتتى... قىسقىسى، ئۇ بىر قۇيۇن ئىدى، كۆرگەن ئادەمنى ئۆز ئىچىگە تارتىۋېلىپ، پىرقىرىتىپ، ئۇچۇرۇپ، ئەس - ھوشىنى قويمايتتى. ئۇنىڭغا ئەرلەر زوقلىنىپ ۋە ئەيمىنىپ قارىشاتتى. قىزلار ۋە ئاياللار بولسا، ھەسەت ۋە ھەسرەت ئىلكىدە خۇرسىنە-شاتتى.

ئادالەتنىڭ نىكاھ ئىشى تېخى بۆشۈكىدە چېغىدىلا بېكىتىپ قويۇلغانىدى. بولغۇسى جورىسى ئۇنىڭدىن ئالتە ياش چوڭ بىر نەۋرە ئاكىسى ئىدى. ئۇلارنىڭ بالىلىق دەۋرى كۆپىنچە بىر ئائىلىدە بىللە ئويناپ كۈلۈش بىلەن ئۆتتى. ئۇلار بىر - بىرىنى «ئاكا - سىڭىل» دېيىشەتتى. ئاغزى ئىتتىك ئاياللار تەرىپىدىن كەلگۈسى تەقدىرلىرىنىڭ بىر - بىرىگە چېتىپ قويۇل-غانلىقى ئاۋۋال يىگىتكە، كېيىنرەك قىزغا ئۇقتۇرۇپ قويۇلدى.

لېكىن ھەر ئىككىلىسىلا بۇ گەپكە كۈلۈشۈپ قويۇشتىيۇ، مەنە-سىنى تولۇق چۈشەنمەي، بۇرۇنقىدەك «ئاكا - سىڭىللىقى» بويىچە دەم قېيىنىشىپ، دەم يارىشىپ ياشاۋەردى.

ئاردىدىن نەچچە باھار، نەچچە كۈز ئۆتتۈپ كەتتى. بۇ ئاردا ئۇلار يەتتە يىلنى باشقا - باشقا جايلاردا ئۆتكۈزۈشتى. تېخى كېيىنكى ئۇچ يىلدا بىر قېتىممۇ كۆرۈشەلمىدى. بۇ يىل يازدا ئادالەتنىڭ بولغۇسى جورىسى چىرايلىق بۇرۇتى ھۆسنىگە ھۆسن قوشقان بەرنا يىگىت ھالىتىدە ئۇرۇمچىدىكى ئوقۇشتىن قايتىپ كەلگەندە، ئادالەتمۇ باش باھاردا ئېچىلغان قىزىلگۈل سىياقىغا كىرگەنىدى. ئەمدى ئۇ يىگىت بىلەن ئۆزى توغرىسىدا چوڭلار تەرىپىدىن تۈزۈلگەن ھېلىقى كېلىشىمنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرە-دىغانلىقىنى تولۇق چۈشىنەتتى. بىراق شۇ ئىشنى ئويلىغاندا ئۆزىدە نە خۇشاللىق، نە خاپىلىق ھېس قىلمايتتى. يىگىتنى يەنىلا ئاشۇ يەتتە - سەككىز يىل بۇرۇنقى «ئاكا» ھالىتىدە تەسەۋۋۇر قىلاتتى.

ئۇلارنىڭ تويى يىگىتنىڭ قايتىپ كېلىشى بىلەنلا ئۆتكۈزۈ-لىدىغان بولغانىدى. بەختكە قارشى يىگىتنىڭ دادىسى دەل شۇ كۈنلەردە ئۇشتۇمتۇت قازا قىلىپ كېتىپ، تويىنى بىر يىل كەينە-گە سۈرۈۋەتتى. راستتىنى ئېيتقاندا، ئادالەتنىڭ بۇ تويغا «پۈتۈد-لەي رايى يوق ئىدى» دېگىلى بولمايتتى. لېكىن، بىر يىل كەينىگە سۈرۈلگەنلىكى نېمىشقىدۇ ئۇنى خۇشال قىلدى. ئېھتە-مال، ئۆمرىنىڭ بۇ باش باھار مەزگىلىنى — غۇنچە چېغىنى تېخىمۇ ئۇزۇنراق سۈرگۈسى كەلگەندۇ!

ئاردىدىن بىر ئاي ئۆتۈپ ئادالەت ئۇشتۇمتۇت بىر ھادىسىگە دۇچ كەلدى. شۇنىڭغىچە ئۇنىڭ پاك، مۇلايىم قەلبى خۇددى كىچىك كۆلچەكنىڭ سۈيىدەك تىپتىنچ ئىدى، شۇ ھادىسىدىن كېيىن ئۇ قاينىۋاتقان بۇلاققا ئوخشاپ قالدى. ئادالەت گېلىدىن غىزا ئۆتمەيدىغان، كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەيدىغان بولۇپ قالدى،

خىيال سۈرۈش ۋە خۇرسىنىش ئۈنىڭ دائىملىق ھەمراھىغا ئايلا-
ندى. ئۇ بۇگۈنمۇ كۈندىكىدەك تەگسىز خىياللار قاينىمىغا غەرق
بولغانىدى. ئۇنىڭغا زادى نېمە بولغاندۇ؟...

— ئادالەت خېنىم، خېنىم، — گۈلسۈمنىڭ ھۇجرىغا ھو-
دۇقۇپ كىرىشى ئادالەتنىڭ خىيالىنى بۆلدى، — ھېلىقى يىگىت
بىزنىڭكىگە كېلىپتۇ.

— قايسى يىگىتنى دەيسىز، گۈلسۈم؟ — ھەيران بولۇپ
سورىدى ئادالەت.

— ھېلىقىچۇ... ھېلىقى مەپىنى توختىتىپ بىزنى قۇتۇلدۇ-
رۇپ قالغان يىگىتچۇ!؟ ئۇنتۇپ قالمىغانلا ئۇنى؟

ئادالەتنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ كەتتى. ئۇنتۇمدىغان،
مانا ھازىرمۇ ئاشۇ ھەقتە ئويلاپ ئولتۇرغان تۇرسا.

— بىزنىڭ ئۆيگە كېلىپتۇ دېدىڭىزما؟ نەدە كۆردىڭىز ئۇنى؟

— خەدىچە خېنىمنىڭ ئالدىدىن چىقىۋاتسام ساۋۇتكام ئايۇاد-
غا باشلاپ كىرىۋېتىپتىكەن، شۇ چاغدا كۆردۈم.

— راستمۇ؟ باشقا بىرىنى شۇنىڭغا ئوخشىتىپ قالغان بول-
ماڭ يەنە.

— ۋاي، خېنىم، نېمە دەيدىغانلا؟ ئۇ يىگىتنى مىڭ ئادەم-
نىڭ ئارىسىدىنمۇ بىر كۆرۈپلا تونۇۋالىمەن.

ئادالەت سەل جىمىپ قېلىپ، كېيىن گويا ئۆز ـ ئۆزىدىن
سورىغاندەك:

— ئۇ بۇ يەرگە نېمىشقا كەلدىكىنە؟ — دېدى پەس ئاۋازدا.

گۈلسۈم بۇ سوئالنى ئۆزىدىن سورالغان ھېسابلاپ ئەستايى-
دىل جاۋاب بەردى:

— قاراپ تۇرسام مېھمانخانىغا كىرىپ كەتتى. ھېلىقى سا-
ۋۇتكامدىن سوراپ بىلىۋالىمەن.

گۈلسۈم چىقىپ كەتتى. ئادالەت شادلىق ۋە ھودۇقۇش ئارا-
لىشىپ كەتكەن ئەجەب بىر تۇيغۇنىڭ ئىسكەنجىسىگە چۈشۈپ

قالدى. ئىككى ئايدىن بېرى ئۇنىڭدا يۇز بەرگەن ئۆزگىرىشلەر- نىڭ بىردىنبىر سەۋەبچىسى ئەنە شۇ يىگىت ئەمەسمۇ! ؟ شۇ كۈن- لەردە ئۇنىڭ ۋۇجۇدى مۇشۇ چوڭ قورۇ - جايدا ئىدىيۇ، خىيا- لى، يۈرىكى ئاشۇ ئەگرى - بۈگرى توپلىق يولدا، ئۆزىگە مەستانىلەرچە قاراپ قالغان پالۋان سۈپەت يىگىتنىڭ يېنىدا ئى- دى. ئۇنى كېچە - كۈندۈز سېغىناتتى، يەنە بىر قېتىم، پەقەت كۆز يۇمۇپ - ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتا بولسىمۇ كۆرۈۋالىشنى شۇنچىلىك ئارزۇ قىلاتتى. ئۇ يىگىتنىڭ ئىسمى ئېزىز، يۇرتى- نىڭ قوشتۇگمەن يېزىسى ئىكەنلىكىنى شۇ كۈنى مەپىدە كېلىۋې- تىپ ساۋۇتئاخۇندىن ئۇققانىدى. ئەگەر ئىختىيار ئۆز ئىلكىدە بولغان بولسىدى، ھەر نېمە قىلىپ بولسىمۇ قوشتۇگمەنگە بېرىپ ئاشۇ يىگىتنى يەنە كۆرگەن بولاتتى. بىراق، ئۇ بۇنداق ئامەتكە مەڭگۈ ئېرىشەلمەيدۇ. ئۇلا ئەمەس، ئۇ يەنە ئۆزى بىلەن ئېزىز- نىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاسمان - زېمىن پەرق بارلىقىنى، نەۋرە ئاكە- سىغا باغلاپ قويۇلمىغان تەقدىردىمۇ، دادىسى ئۇنى بىر دېھقان يىگىتكە ھەرگىزمۇ ياتلىق قىلمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭا كۆز ئالدىدىكى ئارزۇ - ئارمىنىنى، دەرد - ئەلىمىنى ھېچكىمگە، ھەتتا مېھرىبان ئانىسى بىلەن تەڭتۇش دوستى ئورنى- دا كۆرىدىغان گۈلسۈمگىمۇ ئېيتالمايدۇ. گۈلسۈمغۇ ئۇنىڭغا بەك سادىق. لېكىن ئۇنىڭ قولىدىن ھېسداشلىقتىن ئۆزگە نېمە كېلى- دۇ؟ ئاندىن ئادالەتنىڭ بايقىشچە، گۈلسۈمىمۇ ئۇ يىگىتكە بەك قىزىقىپ قالغاندەك تۇرىدۇ. ئاشۇ ئىش ھەققىدە گەپ بولسىلا بۆلەكچە يايراپ كېتىدۇ. ئۇنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختاي- دۇ. ھەتتا بىر قېتىم كۆڭلىدىكىنى يوشۇرالماي: «ۋاي خېنىم، مۇبادا ئاشۇ يىگىت مېنىڭ ئېرىم بولۇپ قالسا بۇ دۇنيادا باشقا ئارمىنىم قالمايتتى! » دەۋەتتى. ياق، ئەڭ ياخشىسى، بۇ سىرنى ھېچكىمگە ئېيتماي، مەڭگۈ سىر پېتى ساقلاپ قالغىنى تۈزۈك. «كىشىلەر ئاشىق - مەشۇقلار بۇ دۇنيادا مۇرادىغا يېتەلمىسە،

ئۇ دۇنيادا يېتەرمىش» دەيدىكەن. ناۋادا ئۇ يىگىتمۇ ئادالەتكە ئاشىق بولسا، ئۇ دۇنيادا بەلكىم مۇرادىغا يېتەر...

ئادالەت شۇنداق ئويلايتتىيۇ، لېكىن بۇ ئويلىرى تەسەللى بولۇش ئورنىغا دەردىنى تېخىمۇ ئاشۇراتتى.

مانا شۇ يىگىت، ئادالەت ئۇچۇن ئۆزىمۇ ئىسمىغا ئوخشاشلا ئېزىز بولغان شۇ يىگىت كۇتمىگەندە ئۇلارنىڭ ئائىلىسىدە پەيدا بولۇپ قاپتۇ، ئۇ نېمىشقا كەلدىكىن؟ ئۆزى كەلگەندىمۇ؟ ياكى دادىسى چاقىرتقانمىدۇ؟ كۇيئوغۇل بولۇشنى ئۆتۈنۈپ... ياق، مۇمكىن ئەمەس! مۇنداق ئىشتا ھەرگىز ئۆزى كەلمەيدۇ، ئەلچى ئەۋەتىدۇ. ئەمىسە نېمىشقا كەلگەندۇ؟...

ئادالەتنىڭ كۆڭلى ئۇمىد ۋە شادلىققا تولۇپ ۋۇجۇدى بىر خىل مەستخۇشلۇق ئىلكىدە لەرزىگە كەلدى. ئېزىز بىلەن ئۇچراشقان ئاشۇ خاسىيەتلىك مەنزىرە كۆز ئالدىدا پۈتۈن تەپسىلاتلىرى بىلەن قايتا نامايان بولدى:

شۇ كۈنى ئۇ گۈلسۇم بىلەن مەپىگە ئولتۇرۇپ شەھەردىكى ئانا جەمەت تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىدىن قايتىپ كېلىۋاتاتتى. ئەللىك ياشلاردىن ھالقىغان ساۋۇتئاخۇن ئىسىملىك مەپىكەش بەزىدە پەسكە چۈشۈپ ئات بىلەن تەڭ سوكۇلدايتتى، بەزىدە مەپىنىڭ سول تەرىپىگە — ھارۋىكەشلەر ئولتۇرىدىغان يېرىگە «قونۇۋالاتتى». تورۇق ئات بىر خىلدا يورغىلاپ ماڭاتتى.

بۇ ئۆكتەبىرنىڭ باشلىرى بولۇپ، ۋادا ئالتۇن لىباسقا ئوراللىغاندى. دەل - دەرەخلەر، ئېتىز - قىرلار، تاملىرىغا چىڭگىلىك ئوتلىرى ياماشقان پاكار دېھقان ئۆيلىرى قۇياش نۇرىغا چۆمۈلگەندى. ياقۇتتەك قىزىرىپ پىشقان قىزىل ئۇزۇم، ناۋات رەڭلىك مۇناقى ۋە سايۋىلار، ئالما، بېھى، ئەشىياپتۇللار، پوستى يېرىلىپ ئۇرۇقلىرى كۆرۈنۈپ قالغان ئانارلار كىشىنىڭ ئاغزىغا ئىختىيارسىز سېرىقسۇ كەلتۈرەتتى. سىرتقى پوستىدىن ئايرىلغان ياڭاقلار ئازراق شامال چىقسىلا بېغىدىن ئاجراپ، يەرگە

توكۇلداپ چۈشەتتى. خېلى يىراقتىكى دەريادا يېيىلىپ ئېقىۋاتقان زىلال سۇ قۇياش نۇرىدا جۇلالىناتتى. خامانلاردىن «لاي ـ لاي» ناخشىسى، نەدىندۇر ئىتلارنىڭ ھاۋشىشلىرى ئاڭلىناتتى. ئۆگزە ۋە دەرەخ شاخلىرىغا قونۇۋالغان قۇشقاچلار زوق ـ شوخ بىلەن ۋېچىرلىشاتتى. زىرائەتلىرى يېغىۋېلىنغان ئېتىزلاردا قوي، ئۆچكىلەر، كالىلار ئوتلىشىپ يۈرەتتى، قوزىلار قىيغىتىپ سەكـ رىشەتتى. ئوتى بولۇق يەرلەرگە باغلاپ قويۇلغان ئېشەكلەر قۇيـ رۇقىنى دەم ئۇ بېقىنىغا، دەم بۇ بېقىنىغا ئۇرۇپ چۈشۈن قورۇـ غاچ ئوتلايتتى. بېغىدىن ئاجرىغان يوپۇرماقلار گويا ئالدىراپ يەرگە چۈشكۈسى كەلمىگەندەك ھاۋادا بىرپەس لەيلەپ ئۇچاتتى، باشقا شاخلارغا ئۇرۇلاتتى ـ دە، ئاخىر يەرگە، ئۆگزىلەرگە ئاۋازسىز قونااتتى، ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرگە چۈشكەنلىرى خۇددى بالىلار ياسىغان قەغەز قولۇاقلارغا ئوخشاش سۇ ئۈستىدە ئۇزۇپ كېتەتتى...

تەكلىماكان — يەر شارىدىكى ئىككىنچى چوڭ قۇملۇق چۆل، لېكىن ئۇنىڭ تۆت ئەتراپى مەركىزىي ئاسىيادىكى ئەڭ گۈزەل بوستانلىقلار بىلەن ئورالغان. ئاشۇ بوستانلىقلارنىڭ بىرى جەنۇب تەرەپتىكى خوتەن ۋادىسى. كوئېنلۇندىن باشلىنىدىغان قاراقاش، يورۇڭقاش، كېرىيە دەريالىرى ۋە سانسىز ئېقىنلار بۇ ۋادىنىڭ قان تومۇرلىرى. تۆپرىقى مۇنبەت، سۈلىرى شەربەت، ھاۋاسى ئىپارەدەك خۇشبۇي بۇ ۋادىنىڭ قەيىرىگە نېمە تېرىسىڭ ئۇنۇۋېرىدۇ، نېمە تىكسەڭ كۆكىرىۋېرىدۇ؛ گۈزەل باغلىرى جەنـ نەت كەبى. ئۇ يەردىكى ئەمگەك سۆيەر ئاق كۆڭۈل ۋە كۆڭلى ـ كۆكسى دېگىزدەك كەڭ ئادەملەر ئەسىر ـ ئەسىرلەردىن بېرى ھاياتلىققا بولغان قىزغىن ئىشتىياقى بىلەن مۇشۇ ۋادىنى گۈللەندۈرگەن، ياشىناتقان!...

مەپە شەھەردىن چىقىپ ئون چاقىرىمدەك يولنى بېخەتەر باستى. ئادالەت بىلەن گۈلسۈم مەپىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى كـ

چىك دېرىزىدىن ئەتراپنى تاماشا قىلىپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن ياشلىق ۋە زوقلىنىش ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇراتتى. ئادالەت بىرھازاغىچە گويا چۈش كۆرۈۋاتقاندەك مەستخۇشلۇق قاينىمىغا غەرق بولدى. ئۇنىڭ ئۇچۇن مۇنداق پۈرسەت كەمدىن - كەم بولاتتى. بەلكىم بالا چاغلىرىدا ئۇمۇ مەھەللىسىدىكى ئېتىزلىقلارنى، يوللارنى بىمالال ئارىلىغان، كەزگەن بولغىيدى، لېكىن يېشى ئون - ئون بىردىن ئاشقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ تۇرمۇشى ئەتىگەندىن - كەچكىچە ئېگىز تامىلار قورشاۋىدىكى كاتتا قورۇ - جاي ۋە ئۇنىڭغا يانداشقان باغ ئىچىدىلا ئۆتىدىغان بولدى. ئۇ يەردە ئۇنىڭ ئۇچۇن ھەممە نەرسە تېپىلاتتى، خان قىزلىرىدەك ياشايتتى. كېيىم - كېچەكلىرىنىڭ تولىلىقىدىن بەزىلىرىگە يىللاپ نۆۋەت تەگمەي ساندۇقلاردا، بوغچىلاردا تۇرۇپ قېلىۋېرەتتى؛ ھەرقانداق مەززىلىك تائاملارمۇ ئۇنى سېغىنىدۇرالمايتتى؛ باغدىكى گۈللەرنىڭ، مېۋىلەرنىڭ سانىنى، خىللىرىنى ئۆزىمۇ تولۇق بىلمەيتتى؛ ھەر كۈنى ئۇنى باغدىكى تۇمۇچۇقلار، قەپەسلەردىكى تورغايلار، بالىخانىدىكى كەپتەرلەر ۋە قوندىقتىكى شاتۇتى ئۇيقۇدىن ئويغىتاتتى؛ ياز كۈنلىرى بېغىدا كاككۇك ۋە تۇرۇلغىلارنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازلىرىنى ئاڭلايتتى؛ بەزىدە شاتۇتىنى تېرىكتۇرۇپ كۆڭلىنى ئاچاتتى... ئۇ ئاشۇ بايىاشات قورۇ - جايدا، ئاشۇ جەننەتتەك گۈزەل باغدا نېمىنى خالىسا شۇنىڭغا تەخىرسىز ئېرىشەلەيتتى. بىراق، قارا كۆڭ رەڭدە سىرلانغان قوش قاناتلىق يوغان دەرۋازىنىڭ سىرتىغا ئۆز ئەركى بىلەن چىقالمايتتى. ئۇ بەجايىكى ئالتۇن قەپەسكە سولانغان ئەتىۋارلىق قۇشقا ئوخشايتى، قەپەستىن سىرتقا چىقىشقا، قارلىغاچلاردەك ئەركىن پەرۋاز قىلىپ ئۇچۇشقا ئەجەبمۇ تەشنا ئىدى. ئۇمۇ باشقا زەردارلارنىڭ پەرزەنتلىرىگە ئوخشاش، دىنىي ئىلىمدىن ئاز - تولا خەۋەردار بولدى، كونىچە خەتلەرنى بىمالال ئوقۇيالايتتى. بىراق ئۇلارنىمۇ ئاشۇ قورۇ ئىچىدە ساقلى سۈتتەك ئاقارغان موللامنىڭ ئۇستاز-

لىقىدا ئۆگەنگەنىدى. بەزىدە يىراق - يېقىنىدىكى تۇغقانلىرى ئۆز-
كۆزگەن مېھماندارچىلىقلارغا، يېزىدىكى ساناقلىقلا باي ئائىلە-
لەردىكى تويلارغا بارالايتتى، لېكىن بۇنداق چاغلاردا ھەمىشە
ئۇنىڭغا يا مومىسى خەدىچە خېنىم، يا ئانىسى پاتىمە خېنىم ۋە
ياكى گۈلسۈم ھەمراھ بولاتتى، ئارتۇقچە كىشىلەر بولمىغان خاس
ئۆيلەردە كۆتۈلەتتى، دەرۋازىدىن چىقماي تۇرۇپلا چۈمبىلى بىلەن
يۈزىنى يېپىشقا مەجبۇر بولاتتى.

گۈلسۈم مەنسۇر بەگنىڭ تۇردىئاخۇن ئىسمىلىك ئائىلە چا-
كىرىنىڭ يالغۇز پەرزەنتى بولۇپ، سەككىز ياشقا تولغاندا ئاتا -
ئانىسىدىن يېتىم قالغاندى، شۇنىڭدىن كېيىنمۇ مۇشۇ ئائىلىدە
ياشاۋەردى. ئۇ ئادالەتتىن بىر ياشلا چوڭ بولغاچقا، باشتا ئۇنىڭ
خاس چاكىرى بولغاندى، بۇيىغا يەتكەندىن كېيىن، چوڭ خې-
نىملارنىڭمۇ ئىشلىرىغا قارىشىدىغان بولدى. ئۇنى چوڭ - كى-
چىك خېنىملارنىڭ ھەممىسى ياخشى كۆرەتتى، بولۇپمۇ ئادالەت
ئۇچۇن ئۇ چاكار ئەمەس، يېقىن دوست ئىدى. ئادالەت ئۇنى
ھەرگىز ئېغىر ئىشلارغا سالمايتتى.

بۇگۈن ئۇلار مەپىدە كېلىۋېتىپ، ئەتراپنى قانغۇدەك تاماشا
قىلىشتى، تاغدىن - باغدىن سۆزلەشتى، بەزىدە ۋىلىقلاپ كۆلۈش-
تى. يولنىڭ يېرىمى تۇگىگەنىدى، گۈلسۈم مۇگدەشكە باشلىدى.
لېكىن ئادالەتنىڭ كۆزلىرى ئۇيقۇدىن يىراق ئىدى.

— گۈلسۈم، يەنە بىر قىزىق گەپ قىلىپ بېرىڭا، — دېدى
ئۇ گۈلسۈمنى تۇرتۈپ.

— ماقۇل، پاختەك توغرىسىدا ھېكايە ئېيتىپ بېرەي، —
دېدى گۈلسۈم بىر ئەسنەپ ۋە ئويلىنىۋېلىپ، — پاختەك بۇرۇنقى
زامانىدا خىزىر ئەلەيھىسسالامنىڭ كېلىنى ئىكەن، ئۇ چاغدا ئۇنىڭ
ئىسمى پەختىخان ئىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى خىزىر ئەلەيھىس-
سالام ھەممە بالىلىرىنى ئۆز ئۆيىگە مېھمانغا چاقىرىپتۇ. غىزا
تەييار بولغاندا پەختىخان قولىغا سۇ بەرمەك بولۇپ، ئىشارەت بىلەن

چىلاپچىنى قولىغا ئېلىپ، مۈرىسىگە لۆڭگە ئارتىپ، ئالدى بىلەن خىزىرنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپتۇ. سۇ قىزىق ئىكەن، خىزىر قولى كۆيۈپ ۋاراقىراپ كېتىپتۇ. ئاندىن دەرغەزەپ بولۇپ: «ئىلاھىم، پاختەك بولۇپ كەتكەيسەن!» دەپ قارغاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىچارە پەختىخان پاختەككە ئايلىنىپ قاپتۇ. ئۇنىڭ بوينىدىكى ئاق بېلىدەم ئىنە شۇ چاغدا مۈرىسىدە قالغان لۆڭگە ئىكەن[1].

— ۋاي بىچارە پەختىخان! — دېدى ئادالەت ئىچ ئاغرىتىپ ۋە بىردەمدىن كېيىن يەنە ئىلتىماس قىلدى، — ھە، قېنى، يەنە باشقىسىنى ئېيتىڭ.

— ئېسىمگە كەلتۈرۈڭالاي ـ ھە، — گۈلسۇم قوشۇمىسىنى تۈرۈپ بىرپەس ئويلاندى، — ھە، يادىمغا كەلدى. ئۇلۇشكۈن زۇپتۇمخان ئاچام پەرھات دېگەن يىگىت بىلەن شېرىن دېگەن قىزنىڭ ھېكايىسىنى ئېيتىپ بەرگەن، شۇنى سۆزلەپ بېرەي: بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا بىزنىڭ مۇشۇ يۇرتىمىزنى چېن ماچىن دەيدىكەن. پادىشاھنىڭ پەرھات ئاتلىق شاھزادىسى بار ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ شىكار قىلىۋېتىپ، كۈن دېسە كۈن ئەمەس، ئاي دېسە ئاي ئەمەس بىر ساھىبجامال قىز بىلەن ئۇچرىشىپ قاپتۇ ۋە شۇ ھامان ئاشىق بىقارار بوپتۇ. پەرھاتمۇ ئالەمدە تەڭدىشى يوق كېلىشكەن يىگىت ئىكەن. شۇڭا بىر كۆرۈش بىلەن قىزنىڭ يۈرىكىگىمۇ ئوت تۇتىشىپتۇ. ئۇ قىزنىڭ ئېتى شېرىن ئىكەن، يەنە بىر يۇرتتا شاھلىق قىلىدىكەن. ئۇلار كۆرۈشۈپ مۇڭدىشىپتۇ. پات ئارىدا توي قىلىشقا پۈتۈشۈپ، ھەر ئىككىلىسى تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن ئۆز يۇرتلىرىغا راۋان بولۇشۇپتۇ. شۇ كۈنلەردە يەنە باشقا بىر يۇرتنىڭ پادىشاھىمۇ شېرىن قىزنىڭ داڭقىنى ئاڭلاپ ئۇنى ئۆز نىكاھىغا ئېلىشنىڭ كويىغا چۈشكەنىدە

---

① بۇ رىۋايەت ئابدۇكېرىم راخمان تۈزگەن «يىپەك يۇرتىدىكى ئەپسانە ـ رىۋايەتلەر» دېگەن كىتابتىن ئېلىندى.

كەن. پەرھاتنىڭ كېلىشىگە ئولگۈرۈپ، ئۇ پادىشاھنىڭ ئەلچىلىرىنى شېرىن قىزنىڭ ئالدىغا كېلىپ، پادىشاھنىڭ مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپتۇ. شېرىن قىز تەڭلىكتە قاپتۇ. ئۇنىڭ پەرھات بىلەن توي قىلغۇسى بار ئىكەن، لېكىن ھېلىقى پادىشاھنىڭ كۈچ - قۇدرىتىدىن ۋە زالىملىقىدىن ئەنسىرەيدىكەن. ئۇ باش قاتۇرۇپ ئاخىر مۇنداق چارىنى ئويلاپ تېپىپتۇ: «مۇشۇ يۇرتنىڭ شىمالىدىكى تاغلىقتىن جەنۇبتىكى قۇملۇققا سۇ باشلايدىغان ئىككى ئۆستەڭ قېزدىش خىيالىم بار، — دەپتۇ ئۇ ھەر ئىككى تەرەپكە، — مەن بىلەن نىكاھلىنىشنى خالىغۇچىلار بىردىن ئۆستەڭ قازسۇن. بۇ ئىشنى كىم بۇرۇن پۈتتۈرسە، مەن شۇ نىڭ ئەمرىگە ئۆتىمەن.» پەرھات بۇ تەلەپنى ئاڭلاپ خۇشاللىق بىلەن ئىشقا كىرىشىپتۇ. ھېلىقى پادىشاھ غەزەپلىنىپ لەشكەر تارتماقچى بولغانىكەن، لېكىن ۋەزىرى: «ئۇنداق قىلساق نامەردلىك بولۇپ قالار، باشقىچە بىر ئامال تاپايلى» دەپ توسۇۋاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بىر دەللالنى تېپىپ، شۇنىڭدىن مەسلىھەت سوراپتۇ. «بۇنىڭ چارىسى ئوڭاي، سىلى كۆڭۈللىرىنى توق تۇتۇپ پادىشاھلىقلىرىنى قىلىۋەرسىلە! پەرھات دېگەن ئەخمەق ئاۋۇال ئۆستەڭنى قېزىپ بولسۇن، ئاندىن ئۆز يېغىدا ئۆز گۆشىنى قورۇيمىز. شېرىن قىز پەقەت سىلىگىلا مەنسۇپ» دەپتۇ دەللال. ئارىدىن ئۇچ يىل ئۆتۈپتۇ. پەرھات ئۆستەڭنى پۈتكۈزۈپتۇ، ئەمدى سۇ باشلىسىلا بولىدىكەن. دەل شۇ چاغدا ھېلىقى دەللال تاغقا يېقىن جايلاشقان مەھەللىگە كېلىپ يىغلاپ تۇرۇپ: «خالايىق، ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار، پادىشاھىمىز شېرىن قىز ۋاپات بولدى!» دەپ جاكارلاپتۇ. كىشىلەر دەرھال ھازا ئېچىپ يىغلىشىپتۇ. دەللال يەنە ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ پەرھاتنىڭ يېنىغا بېرىپتۇ. پەرھات مەھەللىدە كۆتۈرۈلگەن يىغىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ تۇرغانىكەن. «ئى ئانا، بۇ نېمە يىغا؟» دەپ سوراپتۇ دەللالدىن. دەللال يىغلاپ تۇرۇپ: «مەلىكە شېرىن قازا

تاپقانىدى، شۇڭا پۈتۈن يۇرت ئەھلى ھازا تۈتۈۋاتىدۇ. بالام، سەنمۇ ئارماندا قالمىغان بولدۇڭ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان پەرھات شېرىنسىز ياشاشنى راۋا كۆرمەي بەشىنى تاغقا بىر ئۇرغانىكەن، تاغ يېرىلىپ، ئۆستەڭگە سۇ باشلىنىپتۇ، لېكىن ئۆزى يورۇق دۇنيا بىلەن ۋىدالىشىپتۇ. ئۆستەڭگە سۇ باشلانغانلىقىنى كۆرگەن شېرىن قىز ناھايىتى خۇشال بولۇپ، كېنىزەكلىرىنى باشلاپ پەرھات بار يەرگە يېتىپ كېلىپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرۈپ شۇ ھامان ھوشىدىن كېتىپتۇ. ھوشىغا كەلگەندىن كېيىن «پەرھاتسىز ھايات ماڭا ھارام!» دەپلا يېنىدىكى ئالماس ساپلىق خەنجىرىنى يۈرىكىگە سانجىپ، ئۆزىمۇ ئاشىقىنىڭ يېنىغا يېقىلىپتۇ①...

بۇ ھېكايە ئادالەتتە ناھايىتى ئېغىر تەسىرات قالدۇردى. ئۇ باشتا ئادەتتىكى قىزىقىش بىلەن ئاڭلىغانىدى، ئاخىرىغا كەلگەندە ئىختىيارسىز:

— ۋاي خۇدايىم! — دەۋەتتى.

— نېمە بولدى، خېنىم؟ — ھېكايىسىنى ئۇزۇپ قويۇپ ئالدىراپ سورىدى گۈلسۇم.

ئادالەتنىڭ كۆزلىرى ياش بىلەن نەمدەلگەنىدى.

— بىچارىلەر،— دېدى ئۇ ئېغىر خۇرسىنىپ.

ئۇلارنىڭ ئۆيىدە ئاتا ـ بوۋىسىدىن قالغان بىرنەچچە كونا كىتاب بار بولۇپ، ئۇلار مېھمانخانىغا يانداش سېلىنغان ئۆيدە ساقلىناتتى. بۈلتۇر بىر كۈنى ئادالەت شۇ كىتابلارنى كۆرۈپ، ئىختىيارسىز قىزىقىپ، ئۇلارنى قولىغا ئېلىپ قارىغان. بىر كىتابنىڭ مۇقاۋىسىدىكى ھۆسنىخەت بىلەن يېزىلغان «پەرھات ۋە شېرىن» دېگەن خەتلەرگە كۆزى چۈشۈپ، كىتابنى ئېچىپ ۋاراقلىغان. كىتاب نەزمە شەكلىدە يېزىلغانىكەن. ئادالەت كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپلا نەزمە ـ قوشاقلارغا ئامراق ئىدى. شۇڭا، ئۇ

① بۇ رىۋايەت ئابدۇكېرىم راخمانىنىڭ يۇقىرىقى كىتابىدىن ئېلىندى.

كىتابنى ئوقۇماقچى بولۇپ ئاچقاندا، دادىسى كۆرۈپ قېلىپ تار-تىۋالغان.

— ياش بالىلار بۇ كىتابنى ئوقۇسا بولمايدۇ، — دېگەن ئۇ چىرايىنى تۇرۇپ، — ماۋۇ كىتابنى ئوقۇساڭ بولىدۇ، — دەپ سوفى ئاللا يارنىڭ دىۋانىنى تۇنتۇزۇپ قويغان.

«ئاشۇ كىتابتا يېزىلغانلىرى ھازىر گۈلسۇم ئېيتقان ھېكايىگە ئوخشاش بولغىيمىدى؟ دادام ئۇنى نېمىشقا ئوقۇغىلى قويمىغاندۇ؟ توختا، ئۆيگە بارغاندىن كېيىن ئاشۇ كىتابنى بىر ئامال قىلىپ دادامغا كۆرسەتمەي ھۇجرامغا ئاچقىۋېلىپ...»

مەپىنىڭ ئۇشتۇمتۇت قاتتىق سىلكىشىدىن ئادالەتنىڭ خىيالى بۆلۈنۈپ ئارقىسىغا يېقىلدى. گۈلسۇمۇ «ۋاي!» دېگىنىچە يېقىلىپ چۈشتى.

دەل شۇ چاغدا تۇيۇقسىز مۇندىق بىر ھادىسە يۈز بەرگەنىدى:

مەپە بىر مەھەللىگە يېقىنلاشقاندا، ئۇ تەرەپتىن چېقىپ كەلگەن يوغان بىر سېرىق ئىت قاۋۇغان پېتى مەپىگە قاراپ ئېتىلىپ كەلدى. تورۇق ئات قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ بىر پۈشقۇردى - دە، بىردىنلا ئۇركۈپ قۇيۇندەك چاپتى. بۇ چاغدا ساۋۇتئاخۇن مەپىنىڭ ئالدىدىكى ئورنىدا مۈگدەك بېسىپ ئولتۇرغانىدى، ئۇمۇ ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغۇچە ئارقا تەرىپىگە — مەپە ئىچىگە يېقىلدى ۋە دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ چۈلۈۋرنى قاتتىق تارتتى، لېكىن ئاتنى توختىتالمىدى. سېرىق ئىت گويا تورۇق ئاتنا بىرەر ئاداۋىتى بارەك جېنىنىڭ بارىچە قاۋاپ ياندىشىپ كېلىۋاتاتتى. ئات پۈتۈن كۈچى بىلەن چاپاتتى. يول تار ۋە ئەگرى - توقاي ئىدى، ئىككى تەرىپىگە قاتار تىكىلگەن دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى يول ئۈستىدە ساڭگىلىشىپ تۇراتتى. كاتاكنىڭ تولىلىقىدىن مەپە قاتتىق چايقىلىپ، دەم ئۇ تەرەپكە، دەم بۇ تەرەپكە قىيسىياتتى. قىزلار چۇرقىرىشاتتى. «مەپە ئۆرۈلۈپ كەتسە ياكى بىرەر دەرەخكە بېرىپ ئۇرۇلسا...» ساۋۇتئاخۇن

ئاقسۇەتنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكىمۇ پېتىنالمىدى. شۇ دەم ئۇنىڭ ئېڭىدا تېخىمۇ قورقۇنچلۇق بىر مەنزىرە جانلاندى: يول تۆت يۈز - بەش يۈز مېتىردەك ئالدى تەرەپتە چوڭ ئۆستەڭگە تاقىشىپ، ئوڭ تەرەپكە جىددىي بۇرۇلاتتى. ئات، ئېشەك مىنگەن، ھارۋا ھەيدىگەن كىشىلەر شۇ يەرگە يېقىنلاشقاندا مېڭىشىنى ئاستىلىتىپ ياكى يەرگە چۈشۈپ دوقمۇشتىن پەم بىلەن ئۆتۈۋالاتتى. مۇبادا تورۇق ئات مۇشۇ سۇرئەتتە چېپىۋېرىدىغان بولسا، دوقمۇشتىن قايرىلالماي، مەپىنى ئۆستەڭ بويىدىكى سۆگەتلەرگە ئۇرۇپ ئەرەختەن - پەرەختەن قىلىۋېتىپ، ئاندىن ئۆستەڭگە سۆرەپ كىرىپ كېتىشى تۇرغان گەپ ئىدى. قورقۇشتىن ساۋۇتئاخۇننىڭ يۈرىكى توختاپ، بەدىنى قېتىپ قالغاندەك بولدى. ئەمما يەنىلا تەقدىرگە تەن بېرىپ، ئۆلۈمنى كۈتۈپ تۇرۇشقا بولمايتتى. ئۇ بارلىق كۈچىنى ئىككى بىلىكىگە توپلاپ چۈلۈۋرنى قاتتىق تارتتى. بىراق، ھەي... قېرىپتۇ، يۈرەكتە مادار، بىلەكتە كۈچ ئازىيىپ كېتىپتۇ. تېخى، ئالتە - يەتتە يىل ئىلگىرى تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ لەقمۇلىق ئاشلىق قاچىلانغان تاغارنى باشقىلارنىڭ ياردىمىسىزلا دۇمبىسىگە ئېلىپ كۆتۈرەلەيدىغان بۇ ئادەم ئەمدى قۇتۇرغان ئاتنى توختىتىۋېلىشقا ئاجىز كەلدى. ئاتنىڭ سۈرئىتى ئازراقمۇ ئاستىلىمىدى. «ئۆلۈم!» دېگەن مەشئۇم خىيال ئۇنىڭ مېڭىسىنى چاقماق تېزلىكىدە كېسىپ ئۆتتى - دە، خۇددى بىردىنلا كۈن تۈتۈلغاندەك كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى، ئاندىن بار ئاۋازدا ۋارقىرىۋەتكىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى:

— ئادەم بارمۇ؟ ئاتنى توسۇۋېلىڭلار!

ئارىلىق قىسقا، ئەكسىچە سۈرئەت بەك تېز، يېقىن ئەتراپتا باشقا ئادەملەرنىڭ بار - يوقلۇقىمۇ مەلۇم ئەمەس. يەنە كېلىپ، ئۇچرىغانلا ئادەمنىڭ تورۇق ئاتنى توختىتىۋېلىشىمۇ ناتايىن. شۇڭا ساۋۇتئاخۇن بۇ چارىنىڭ ئۇنۇم بېرىشىگە ئانچە ئىشىنىپمۇ

كەتمەيتتى، لېكىن ئۇ «سۇغا چۆكۈپ كېتىۋاتقان ئادەم بىر تال پاخالغىمۇ ئېسىلىپتۇ» دېگەندەك يۇقىرىقى سۆزنى ئارقا - ئارقىدىن تەكرارلاۋەردى.

ئۆستەڭگە يېتىشكە ئىككى يۇز مېتىردەك ئارىلىق قالغاندا بىردىنلا مۆجىزە يۈز بەردى: ئون قەدەمچە نېرىدىكى باراقسان ئۆسكەن ياڭاق دەرىخىنىڭ ئارقىسىدىن بىر ئادەم يۈگۈرۈپ يولغا چىقتى - دە، ئاتنىڭ بېشىغا ئېسىلدى. تورۇق پۇشقۇرۇپ، خارتىلدىغىنىچە قەدىمىنى ئاستىلاتتى، ئالدىنقى پۇتلىرىنى كۆتۈرۈپ ئۆزە بولدى. ئۇنىڭ يەنە چاپقۇسى، ھازىرمۇ قۇلاق تۈۋىدە ۋاڭشۇاتقان لەنتىي ئاۋازدىن مەڭگۈ قۇتۇلغۇسى بار ئىدى، بىراق تىزگىنگە مەھكەم يېپىشىۋالغان قوللاردىن بوشىنالمىدى، ئاندىن تەقدىرگە تەن بەرگەندەك ئاستا - ئاستا تىنچىدى.

بۇ ئارىدا ساۋۇتئاخۇنمۇ پەسكە چۈشۈپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئاتنىڭ باش تەرىپىگە ئېسىلىشقا ئۇلگۈرگەنىدى.

— ھە، بولدى! بولدى، ئەمدى جىم بول! — دېدى ئۇ تورۇقنىڭ بوينىنى ئاستا - ئاستا سىلاپ، ئاندىن ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولغان قۇتۇلدۇرغۇچىسىغا يۈزلەندى، — رەھمەت، ئوغلۇم! بىزنى زور بالا - قازادىن ساقلاپ قالدىڭىز.

قۇتۇلدۇرغۇچى — ئوتتۇرا بويدىن كېگىزرەك، مۇرىسى كەڭ، رەڭگىرويى ئاققا مايىل، بەستلىك ۋە كېلىشكەن يىگىت ئىدى. ئۇ ھېلىمۇ چۈلۈۋرنى مەھكەم تۇتقان ھالدا ساۋۇتئاخۇنغا ئوچۇق چىراي بىلەن قاراپ تۇراتتى.

— ئوغلۇم، زەخمىلەنمىگەنسىز؟

— ھېچ نەرسە بولمىدىم.

— خۇداغا شۈكۈر، — ساۋۇتئاخۇننىڭ چىرايى ئەسلىگە كەلدى ۋە بايىقى سۆزىنى يەنە تەكرارلىدى، — رەھمەت، ئوغلۇم، سىز بولمىغان بولسىڭىز، بۇ ھايۋان بۇ كەمگىچە ئۇچ جانىنىڭ جېنىغا زامىن بولاتتى.

قىزلار ئات ئېلىپ قاچقاندىلا قاتتىق قورقۇپ، ساراسىمگە چۈشۈپ قېلىشقانىدى. ئۇلار مەيە ئىچىدە تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلىيالماي دەم يىقىلىپ چۈشەتتى، دەم بىر - بىرىنى يۆلىشىپ ئورنىدىن تۇرغۇزىشقا تىرىشاتتى، ۋارقىرىشاتتى، چىرقىرىشاتتى. ئۇلار مەيدانىڭ بىرەر دەرەخكە ئۇرۇلۇشىنى خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى، ئالدىدىكى دوقمۇش ۋە ئۆستەڭدىنمۇ خەۋىرى يوق ئىدى، ئەمما «مەيە ئۆرۈلۈپ كېتەرمۇ؟» دېگەن خەۋپسىرەشنىڭ ئۆزىلا ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئەڭ كۈچلۈك قورقۇنچ سېلىشقا يېتىپ ئاشاتتى. شۇنداقتىمۇ، ئۇلار باشتا ساۋۇتئاخۇنغا ئىشىنىپ مەيدىنى مانا توختىتىۋالار، ئەنە توختىتىۋالار دەپ ئۇمىدلەنگەن. بىراق، ساۋۇتئاخۇن ۋارقىراپ يارىدەم تىلەشكە باشلىغاندا ئەھۋالىنىڭ نەقەدەر خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشىپ، تېخىمۇ قورقۇپ كېتىشتى.

— ئانا! — دەپ قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى ئادالەت.

— خېنىم، ئوبدان خېنىم، — شۇ چاغدىمۇ ئۆز مەسئۇلىيىتىنى تامامەن ئۇنتۇپ كەتمىگەن گۈلسۇم يۈرىكىدىكى قورقۇنچىنى بېسىشقا تىرىشىپ ئادالەتكە تەسەللى بەردى، — قورقمىسىلا، سەۋر قىلسىلا، ئاتنى توختىتىۋالىدىغان بىرەر ئادەم چىقىپ قالار...

ئاھ، شۇنداق ئادەم راستىنى ئۇچرارمۇ؟ قېنى سەن شەپقەتچى، تېز بولساڭچۇ! ئادالەت ساڭا ئىنتىزار، سەن ئۇنى ئۆلۈمىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قال! بۇ ياخشىلىقىڭ ئۈچۈن ئۇ ساڭا ئۆمۈرۋازىيەت قەرزدار بولۇشقا، ياخشىلىققا ياخشىلىق بىلەن جاۋاب قايتۇرۇشقا تەييار!

ياشاش — ئادەمزاتنىڭ ئەڭ بىرىنچى ۋە ئەڭ ئالىي ئىستەكى. ئىنسان ئۈچۈن ئۆزىنى مۇشۇ يورۇق دۇنياغا ئاپىرىدە قىلغان ئاتا بىلەن ئانا قانچىلىك قەدىرلىك بولسا، ئۇنى خەۋپ - خەتەردىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغۇچىمۇ شۇنچىلىك ئەزىزدۇر! شۇ

پەيتتە ئادالەت ئۇچۇن گۈلسۇم ئېيتقان ئاشۇ نامەلۇم قۇتۇلدۇرغۇ-
چىمۇ خۇددى ئاتا ـ ئانىسىدەك، ھەتتا ئۇلاردىنمۇ ئەزىز، قەدىر-
لىك بولۇپ تۇيۇلماقتا ئىدى.

«پاك نىيەت بىلەن قىلىنغان ئىلتىجا يەردە قالماس» دېگەن گەپ راست ئىكەن، ئادالەت كۆزلىرىنى يۇمغان پېتى گۈلسۇم-نىڭ باغرىغا يېپىشىپ، ئاشۇ قۇتۇلدۇرغۇچىنىڭ پەيدا بولۇشىنى زارىقىپ كۈتۈۋاتقاندا، راستتىنلا ئۇ زاھىر بولدى. مەيە ئاستىلاپ، ئاخىر توختىدى.

— خېنىم، بىز قۇتۇلدۇق، — گۈلسۇم خۇشاللىقىدىن ئەن-دىكىپ، تىترەك ئاۋازدا داۋام قىلدى، — كۆزلىرىنى ئاچسىلا، قارىسىلا، ئاۋۇ كىشى بىزنى قۇتۇلدۇرۇپ قالدى.

ئادالەت كۆزلىرىنى ئاچتى. ئۇنىڭ چۈمبىلى ئاللىقاچان بە-شىدىن چۈشۈپ كەتكەنىدى. مەپىنىڭ ئالدىنى توسۇپ تۇرىدىغان پەردىنىمۇ دەرەخ شاخلىرى تۇرۇۋەتكەنىدى. ئادالەت ئالدىغا قاراپ ئاتىنىڭ باش تەرىپىدە ساۋۇتئاخۇن بىلەن سۆزلىشىۋاتقان قۇتۇل-دۇرغۇچىسىنى كۆردى. ئۇ بۇرۇن ئىنسانىنى بالا ـ قازادىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغۇچى خىزىر ئەلەيھىسسالام توغرىسىدا نۇرغۇن رىۋايەتلەرنى ئاڭلىغان. شۇ تاپتا ئۇ ھە دېگەندىلا بۇ قۇتۇلدۇرغۇ-چىسىنىمۇ ئاشۇ خىزىر ئوخشاتتى كۆردى. بىراق ئۇنىڭ تەسەۋۋۇ-رىدا خىزىر دېگەن ئاپئاق ساقاللىرى مەيدىسىگىچە چۈشكەن قېرى بوۋاي ھالىتىدە نامايان ئىدى. ھالبۇكى، كۆز ئالدىدا تۇرغان بۇ «خىزىر» بولسا، ياپياش بىر يىگىت ئىكەن. دەل شۇ پەيتتە قۇتۇلدۇرغۇچىمۇ مەپە تەرەپكە قارىدى. كۆزلەر ئۇچراشتى، ئاد-دىن ھەر ئىككىسىنىڭ كۆزلىرىدىن چاقنىغان نۇر تالالىرى بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ، ئۆزئارا سىڭىشىپ كەتكەندەك بول-دى ـ دە، بىر ـ بىرىگە تىكىلىشكەن پېتى تۇرۇپ قېلىشتى. بۇ چاغدا گۈلسۇمنىمۇ خۇددى ئادالەتكە ئوخشاشلا «خىزىر» گە تە-كىلگەن پېتى تۇرۇپ قالغانىدى.

ئەمدى پۈتۈنلەي خاتىرجەم بولغان ساۋۇتتاخۇن ناۋادا گۈل-سۈمگە ئۇنىڭ بۇرچىنى ئەسلەتمىگەن بولسا ئىدى، ئۇچ جۈپ كۆزنىڭ قاچانغىچە مۇنداق تىكىلىپ تۇرۇشلىرىنى ھېچكىم بىل-مىگەن بولاتتى.

— گۈلسۈمقىز، خېنىمنىڭ چۈمبىلىنى ئارتىپ قوي!

ساۋۇتتاخۇن شۇ سۆزنى قىلغاچ ئۆزىمۇ يانتۇ قارىغان ھالدا مەپىنىڭ ئالدىغا يېقىنلىشىپ پەردىنى چۈشۈردى. بىر - بىرىگە ئۇلانغان نۇر تالالىرى ئۇزۇلدى. شۇ چاغدا ئادالەتمۇ گويا شېرىن چۈشتىن چۆچۈپ ئويغانغاندەك بولدى.

— ئېزىز ئاخۇن، — مەپىنىڭ سىرتىدىن ساۋۇتتاخۇننىڭ ئا-ۋازى ئاڭلاندى، — مەن سىزگە ئۆمرۈم بويى قەرزدار، ئوغلۇم. ھازىرچە يېنىمدا مۇشۇ پىچاقتىن ئۆزگە يارىغۇدەك نەرسە يوق ئىكەن، كىچىك كۆرمەي قوبۇل قىلارسىز.

— ياق، ياق، ئاكا، — بۇ ھېلىقى يىگىتنىڭ ئاۋازى ئىدى، — بۇ پىچاق بەك ئېسىل ئىكەن، ئۆزىڭىزگىمۇ لازىم بولار.

— بالام، ياخشىلىققا ياخشىلىق دەپتىكەن. سىز بۇگۈن ئۇچ جاننى بالا - قازادىن ساقلاپ قالدىڭىز، بۇ پىچاقنىڭ قانچىلىك تىلغا ئالغۇچىلىكى بار ئىدى! ؟ ئېلىڭ، كۆڭلۈمنى قايتۇرماڭ.

بۇ گەپلەر گۈلسۈمنىڭ ئېسىگە نېمىندۇر سالدى - دە، پەس ئاۋازدا:

— خېنىم، بىزمۇ بىرەر نەرسە بىلەن... ، — دېدى.

ئادالەت جىلىتكىسىنىڭ يانچۇقىدىن بىر دانە تىللانى ئېلىپ گۈلسۈمگە تۇتقۇزدى.

— ساۋۇت ئاكامغا ئېيتىڭ، بۇنى ئاشۇ يىگىتكە بەرسۇن، ئاندىن مىننەتدارلىقىمىزنى يەتكۈزۈپ قويسۇن.

گۈلسۈم پەردىنى ئازراق ئېچىپ، ئادالەتنىڭ بۇيرۇقىنى ساۋۇتتاخۇنغا يەتكۈزدى. بىردەمدىن كېيىن مەپە يەنە ئورنىدىن

قوزغالدى. ئادالەت مەپىنىڭ ياندىكى كۆزىنىكىدىن سىرتقا نەزەر تاشلىدى. «خىزىر» تېخىچىلا بايىقى ئورنىدا قاققان قوزۇقتەك جىمجىت تۇراتتى. مەپە ئۇنىڭ يېنىدىن ئاستا ئۆتۈپ كەتتى. ئادالەت ئارقا تەرەپكە قارىدى، بىراق مەپىنىڭ ئارقىسى قېلىن رەخت بىلەن توسۇلغانىدى. ئۇ ئېغىر خۇرسىنىپ ئۆھ تارتتى ...

شۇ ئىشتىن كېيىن ئادالەتتە بىر ئۆزگىرىش پەيدا بولدى. ئىشتىهاسى تۇتۇلدى، ئۇيقۇسى قاچتى، مىجەزىدىكى خۇشخۇيلۇق، چېھرىدىكى تەبەسسۇم ئورنىنى جىمىغۇرلۇق ۋە خىيالچانلىق ئىگىلىدى. ۋاقتىنىڭ تولىسىنى ھۇجرىسىدا يالغۇز ئۆتكۈزىدىغان بولۇۋالدى. بەزىدە كىتاب ئوقۇماقچى بولاتتىيۇ، بىراق بىرنەچچە قۇردىن كېيىنلا خىيالى بۆلۈنۈپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرالماي خىيالغا پېتىپ قالاتتى. قاچانكى، ئانىسى ياكى گۈلسۇم كىرىپ ئۇنى بىرەر گەپكە تۇتقان ياكى غىزالىنىشقا چاقىرغاندىلا، ئاندىن ئېسىگە كېلىپ، ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىدا ئولتۇرغانلىقىنى بىلەتتى.

چوڭ - كىچىك خېنىملار ۋە گۈلسۇم، ئۇنىڭدىكى بۇ خىل ئۆزگىرىشنى ھېس قىلىپ بولغۇچە بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپ كەتتى. بۇ ئارىدا ئادالەتنىڭ بولغۇسى جورىسى — بىر نەۋرە ئاكىسى ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بىر - ئىككى قېتىم كېلىپ كەتتى. بۇ كۈنلەردە ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتىگە قىسمەن چەك قويۇلغانىدى. ئەمدى ئۇلار باشقىلار بار يەردىلا كۆرۈشەلەيتتى. ئىككىسى تاسادىپەن ئۇچرىشىپ قالغان تەقدىردىمۇ ئادالەت يۈزىنى رومىلى بىلەن توسۇۋالاتتى - دە، يېنىدىن كۆپىنچە ئۈن - تىنسىز ئۆتۈپ كېتەتتى. مۇبادا سۆزلىشىشكە توغرا كەلگەندىمۇ بىر - ئىككى ئېغىزدىن نېرىغا بارمايتتى. خېنىملار ۋە گۈلسۇم ئادالەتتىكى ھېلىقى ئۆزگىرىشنى ئۆزلىرىچە شۇ ئىشقا بۇراشتى.

— خېنىم بالام، قائىدە - يوسۇن شۇنداق، — دېدى بىر

كۈنى مومىسى خەدىچە خېنىم ئۇنىڭغا تەسەللى بەرمەكچى بولۇپ، — ئەمدى ھەر ئىككىڭلار بالىغ بولدۇڭلار[1]. نىكاھىڭلار قوشۇلۇپ ھالال ئەر - خوتۇن بولمىغۇچە بىر - بىرىڭلاردىن ئۆزۈڭلارنى تارتىپ يۈرمىسەڭلار بولمايدۇ. يەنە ئازراق سەۋر قىل، قوزام، يەتتە - سەككىز ئاي دېگەن بىرەدەمدىلا ئۆتۈپ كېتىدۇ.

ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىش مەقسىتىدە ئېيتىلغان بۇ گەپلەرنىڭ ئۇنى تېخىمۇ ئازابلايدىغانلىقىنى موماي نەدىن بىلسۇن! ؟ ئادالەت زۇۋان سۈرمەستىن بېشىنى سىلىپ ئولتۇراتتى. ئەما ھۇجرا- سىدا يالغۇز قالغاندا كۆزلىرىدىن تارىلاپ ياش قۇيۇلۇپ، ۋۇجۇ- دى خۇددى قوقاسقا چۈشكەن قىلدەك تولغىناتتى...

ئادالەت ئەسلىمىلىرىنى ئاياغلاشتۇرۇپ ئېغىر خۇرسىنىپ قويدى. گۈلسۈم شۇ چېغىپ كەتكىنىچە قايتىپ كىرمىدى. ئارد- دىن يەنە بىرنەچچە مىنۇت ئۆتۈپ كەتتى. بىراۋنى زارىقىپ كۈ- تۈش نېمىدېگەن ئازاب! ئادالەت ئولتۇرۇۋېرىشكە تاقەت قىلال- مای، ئورنىدىن تۇرۇپ ھۇجرىسىدا ئاستا قەدەملەر بىلەن ئۇيان - بۇيان مېڭىشقا باشلىدى. بىر چاغدا گۈلسۈم كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئىككى مەڭزى توقاچتەك قىزىرىپ، كۆزلىرى بۆلەكچە چاقناپ كەتكەنىدى.

— ئۇقتۇم، — دېدى ئۇ كۈلكىدىن ئاغزىنى يۇمالماي، — ساۋۇتكامنىڭ دېيىشىچە، ئۇ يىگىت بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇ ئۆيدە تۇرىدىكەن.

بۇ زادى ئويلاپ باقمىغان خۇش خەۋەر ئىدى، ئادالەتنىڭ ۋۇجۇدى خۇشاللىقتىن يايراپ كەتتى.

— مۇشۇ ئۆيدە تۇرىدىكەن؟ — ئۆز - ئۆزى بىلەن سۆزلەشـ- كەندەك پىچىرلىدى ئۇ، — ئۇ بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىدىغاندۇ؟ گۈلسۈم بۇ سوئالنى ئۆزىگە بېرىلگەن ھېسابلاپ، ئەستايـ-

① بالىغ بولۇش — بالاغەتكە يېتىش.

مدىل جاۋاب بەردى:

— ساۋۇتكامنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ يىگىت ئۇچ كۈن بۇرۇن چېلىشىش مەيدانىدا غاپىپار دورغا بېشىنى يېقىتقانىكەن، بېگىمگە ياراپ قېلىپ، ئۆزىگە پالۋان قىلىۋاپتۇ. تېخى شۇ يەردىلا بىر ئات ئىنئام قىپتۇ دېسىلە، مانا ئەمدى مۇشۇ يەردە تۇرىدىكەن.

ئادەم بەزىدە خۇشاللىقتىنمۇ هوشىنى يوقىتىپ قويىدۇ. بۇ خەۋەر دەسلەپتە ئادالەتنى خۇددى هەيكەلدەك قاتۇرۇپ قويدى. لېكىن بۇ هال بىردەملا داۋام قىلدى، ئاندىن ئۇ يېڭىۋاشتىن جان كىرگەندەك ئاستا مىدىرلاپ يەنە مېڭىشقا باشلىدى. «ئەي ئۇلۇغ پەرۋەردىگار، سېنىڭ هەقىقىي هۆرمىتىڭ ئۇچۇن جېنىم تەسەددۇق. نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان ئۇرغان ئاھلىرىم، قىلغان ئارزۇ - ئارمانلىرىم دەرگاهىڭغا يېتىپتۇ. سەن ئۇنى قوبۇل كۆرۈپسەن. مەندەك بىچارە بەندەڭگە شەپقەت ئاتا قىلىپ، ئۇ يىگىتنى يېنىمغا ئەۋەتىپسەن...»

— ۋاي، ما هاڭۋاقتىلىقمىنى، — ئەمدىلا يادىغا كەلگەندەك پېشانىسىگە پاققىدە بىرنى ئۇردى گۇلسۇم، — ئابدۇكېرىم بېگىم كېلىپتىكەن، خەدىچە خېنىم سىلىنى مۇشتۇرقەتتە[1] يېنىمغا كىرسۇن دېۋىدى، ئېسىمدىن چىقىرىپ قويغىلى تاس قاپتىمەن ئەمەسمۇ.

ئادالەتنىڭ چىرايىدا بىردىنلا پەردىشانلىق ئالامىتى پەيدا بولدى.

2

ئادالەتنىڭ بوۋىسىغا خۇدا ئاران ئىككىلا پەرزەنت ئاتا قىلغان بولۇپ، بىرى مەنسۇر بەگ، يەنە بىرى ئۇنىڭ ئاچىسى زۆھرە

① مۇشتۇرقەتتە — هازىرلا، دەرھال، شۇ تاپتىلا.

خېنىم ئىدى. ئادالەت تۇغۇلۇپ مەنسۇر بەگ ئىككى قىزغا ئاتا بولغان، زۆھرە خېنىممۇ ئىككى قىز، بىر ئوغۇل تۇغقانىدى. شۇڭا، ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇكېرىم چوڭ بەگ بىلەن خەدىچە خېنىم-نىڭ نەزىرىدە ناھايىتى ئەتىۋارلىق نەۋرە ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭ دادىسى ئەمەلدار بولمىسىمۇ، خېلى قول - ئىلكىدە بار كىشىلەر-دىن ئىدى. ئابدۇرەھىم بەگ (مەنسۇر بەگ بىلەن زۆھرە خېنىم-نىڭ دادىسى) قۇدىسى ۋە كۆيئوغلىنى ئانچە چوڭ كۆرۈپ كەتمە-سىمۇ، بىردىنبىر ئوغۇل نەۋرىسى — ئابدۇكېرىمگە ناھايىتى ئامراق ئىدى. چوڭ خېنىم (خەدىچە خېنىم) مۇ ئۇنى كۆز قارە-چۇقىدەك كۆرەتتى. شۇڭا ئەمچەكتىن ئايرىلغاندىن كېيىنلا ئۇنى ئۆز يېنىغا ئەكېلىۋېلىشتى. ئۇ چاغدا بەگلىك تامغىسى ئابدۇرە-ھىم بەگنىڭ قولىدا بولۇپ، مەنسۇر بەگ تېخى يۈزبېشى ئىدى. ئىككى ئائىلىنىڭ ئۆيلىرى ئايرىم - ئايرىم بولسىمۇ، بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇراتتى. شۇڭا ئادالەتتىن ئالتە ياش چوڭ بولـ-غان ئابدۇكېرىمنىڭ بالىلىق دەۋرى ئۇنىڭ بىلەن بىر ئائىلىدە بىللە ئوينىاپ - كۈلۈش بىلەن ئۆتتى. ئۇلار بىر - بىرىنى ئاكام، سىڭلىم دەپىشەتتى. ئابدۇكېرىم ئون بىر ياشقا كىرگەندە بوۋىسى ۋاپات بولۇپ، بەگلىك تەختىگە مەنسۇر بەگ ئولتۇردى. شۇنىڭ-دىن كېيىنمۇ ئابدۇكېرىم مومىسى ۋە تاغىسىنىڭ يېنىدا ياشاۋە-دى. بوۋىسى ۋاپات بولۇش ئالدىدا مەنسۇر بەگكە: «ئابدۇكېرىم-نى يېنىڭدىن ئايرىما، يۇرت سوراشنى ئۆگەنسۇن. مۇبادا خۇدا-يىم بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ساڭا ئوغۇل پەرزەنت ئاتا قىلمىسا، كې-يىن ئورنۇڭنى مۇشۇ نەۋرەم باسىدۇ» دەپ ۋەسىيەت قىلغا-نىدى.

بۇ چاغدا ئابدۇكېرىم مەھەللىدىكى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇيە-تى. تۆت يىلدىن كېيىن مەنسۇر بەگ ئۇنى شەھەردىكى خەنزۇچە پەننىي مەكتەپكە ئوقۇشقا بەردى. مومىسى ۋە ئابدۇكېرىمنىڭ ئاتا - ئانىسى بۇ ئىشقا نارازى بولۇشۇدى، مەنسۇر بەگ:

— ئۇ يەردە ئوقۇغانلار كېيىن بەگ بولىدۇ. مەن مەرھۇم دادامنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە ئىش قىلدىم، — دەپ ئۇلارنىڭ ئاغزىنى تۇڭاقلىدى.

ئابدۇكېرىم ئائىلىسىگە ھەپتىدە بىر قېتىم كېلىپ، بىر كېچە قونۇپ يەنە قايتىپ كېتەتتى. زۆھرە خېنىمنىڭ ئائىلىسىمۇ مۇشۇ يېزىدىكى قوشنا مەھەللىدە بولۇپ، ئابدۇكېرىم يېزىغا قايتقاندا ھەمىشە ئاۋۇال مومىسى ۋە شۇ ئائىلىدىكىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، ئاندىن ئاتا ـ ئانىسىنىڭ يېنىغا باراتتى. بەزىدە بۇ ئۆيدە، بەزىدە ئۇ ئۆيدە قونۇاتتى. شۇڭا ئادالەت بىلەن ھەپتىدە بىر قېتىملا كۆرۈشەلەيتتى.

ئۇلار بىر ـ بىرىنى سېغىناتتى، كۆرۈشكەن چاغلىرىدا ناھايىتى خۇشال بولۇپ، گۈلقەلبلىرى ئېچىلىپ كېتىشەتتى. لېكىن ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى سېغىنىش ۋە خۇشاللىق پەقەت ئۆسۈمۈر ئاكا ـ سىڭىللار ئارىسىدىكى قېرىنداشلىق تۈيغۇسى ياكى بولمىسا گۆدەك بالىلار ئوتتۇرىسىدىكى ساددا دوستلۇق ھېسسىياتىدىنلا ئىبارەت ئىدى، خالاس. بولۇپمۇ تېخى ئەمدىلا سەككىز ياشقا ئۇلاشقان ئادالەت ئۇچۇن تېخىمۇ شۇنداق ئىدى.

ئون توققۇز ياشقا كىرگەندە ئابدۇكېرىمنىڭ ھاياتىدا بىر چوڭ ئۆزگىرىش يۈز بەردى. ئۇ ئۇرۇمچىگە — ئۆلكىلىك ساقچى ئەمەلدارلارنى يېتىشتۇرۇش مەكتىپىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى. بۇ ئىشقا مومىسى بىلەن ئاتا ـ ئانىسى قەتئىي قارشى بولسىمۇ، لېكىن مەنسۇر بەگنىڭ رايى شۇ بولغاچقا توسۇپ قالالمىدى. بىراق، ئابدۇكېرىم ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن نېمىشقىدۇر ساقچى مەكتىپىدە ئوقۇشنى خالىماي، ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىنگە كىرىۋالدى. بۇ ھال مەنسۇر بەگنىڭ ئۇنىڭدىن تۇنجى قېتىم رايى قايتىشقا سەۋەب بولدى.

«ھۇ ئەقىلسىز بەچچىۋاش! — ئۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندا غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولدى، — ساقچى ئەمەلدارى دېگەن ھۆكۈمەت

ىنىڭ ئوڭ قولى تۇرسا، شۇنداق ئامەتنى ئۇششاق بالىلارنى ئوقۇ-تىدىغان ئەپەندىچىلىككە تېگىشكىنىنى كۆرمەمدىغان، بۇ كالۋا-نىڭ» .

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ بىردىنلا ئۆزگىرىپ ئابدۇكېرىمنى قايتۇرۇپ ئەكېلىشنى، ئۆز يېنىدا تۇتۇپ يۈرتنى ئىدارە قىلىشنى ئۆگىتىشنى ئوتتۇرىغا قويۇۋېدى، بۇ گەپ ھەممەيلەنگە ياغدەك ياقتى. بىراق ئەمدى خىش قېلىپىدىن چىقىپ بولغانىدى. ئابدۇ-كېرىم ئۇلارنىڭ تەلىپىنى چىرايلىق سۆزلەر بىلەن رەت قىلىپ مەكتەپنى پۈتتۈرگىچە ئوقۇيدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ئۇ چاغلاردا خەلق ئارىسىدىكى قاتناش ۋە خەت ـ ئالاقە ئىشلىرى ئات ـ ئۇلاغ ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلغاچقا مۇساپە يىراق ئىدى. شۇڭا، ئابدۇكېرىم قىشلىق، يازلىق تەتىللەرنىمۇ ئۇرۇم-چىدە ئۆتكۈزدى.

ئۇ ئۈچ يىلدىن كېيىن يۇرتقا قايتقاندا داغدۇغا بىلەن كۈتۈ-ۋېلىندى. مەنسۇر بەگمۇ بۇرۇنقى نارازلىقىنى كۆڭلىدىن چىقى-رىۋېتىپ، ئۇنىڭ شەرىپىگە كاتتا زىياپەت بەردى ۋە مېھمانلار ئالدىدا ئۇنى «ئابدۇكېرىم بەگ» دېگەن ئىسىم بىلەن ئاتىدى. ئۇ كەملەردە «بەگ» دېگەن بۇ ئاتالغۇ ئۇيغۇر ئاقسۆڭەكلىرى ئۈچۈن ئورتاق نام بولۇپ، مەنسەپ ئورنىدىمۇ، ھۆرمەت ئورنىدـ-مۇ يۈرگۈزۈلەتتى. يېزا باشلىقلىرىنىمۇ، شەھەردىكى ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا ئىشلەيدىغانلارنىمۇ، ھەتتا ئۇلارنىڭ ئوغۇللىرىنىمۇ شۇنداق ئاتاۋېرەتتى. شۇڭا ئەسلىدىلا بەگنىڭ نەۋرىسى بولغان، يەنە كېلىپ ئۇرۇمچىدەك چوڭ شەھەردە ئۈچ يىل ئوقۇپ كەلگەن ئابدۇكېرىم ئۈچۈن «بەگ» دېگەن بۇ ئۇنۋان خۇددى قۇمغا سۇ سىڭگەندەك سىڭىپلا كەتتى. ئۇنىڭ ئۆزى گەرچە مۇنداق ئاتاشنى ئانچە خالاپ كەتمىسىمۇ، ھەممەيلەن شۇنداق دەۋېرگەندىن كېيىن «بوپتۇلا» دەپ قوللىنى سىلكىدى.

ئابدۇكېرىم باشقا تۇغقانلىرى قاتارىدا ئادالەتنىمۇ خوپ سە-

غىنغانىدى. ئۇنىڭ بىلەن كەڭ ـ كۇشادە مۇڭدىشىشنى، ئۇرۇم-چىدە كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىنى سۆزلەپ بېرىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلاتتى. بىراق تاغىسىنىڭ ئۆيىگە كەلگەن تۇنجى كۇنىلا ئەھۋالدا چوڭ ئۆزگىرىش بولغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئادالەت ئۇنىڭ بىلەن باشقا تۇغقانلىرى بار يەردە رومىلى بىلەن يۇزىنى يېرىم توسقان ھالدا كۆرۇشتى. سالاملىشىپ، ھاردۇق سورىغاندىن ئۆزگە گەپ قىلمىدى. يەنە كېلىپ بىردەمدىن كېيىنلا چىقىپ كېتىپ ئۇ بار ئۆيگە قايتا كىرمىدى.

— ئادالەت نېمىشقا كىرمەيدۇ؟ — ئابدۇكېرىم بىر چاغدا ئۇرۇمچىدىكى سەرگۈزەشتلىرىنى سۆزلەشنى ئۆزۈپ قويۇپ سورىدى.

— بۇگۈن ئورنىدىن سەل تاۋى يوقراق تۇرۇپتىكەن، ھۇجرىسىدا ئارام ئېلىۋاتقان چاغۋا[1]، — دېدى ئادالەتنىڭ ئانىسى پاتىمە خېنىم.

— دوختۇرغا... ھە راست، بۇ يەردە دوختۇر يوق، تېۋىپقا كۆرۈندىمۇ؟

پاتىمە خېنىم جاۋاب بېرىشكە ئاغزىنى ئۆمەللەۋاتقاندا مەنسۇر بەگ پوسۇققىدە:

— ھە، ئۇنى قويۇپ، گېپىڭنى قىلىۋەر، ئوغلۇم. بويىغا يەتكەن قىز بالىنىڭ بۇ يەردە ئۇزاق ئولتۇرۇشى ياخشى ئەمەس، — دەۋەتتى.

— نېمىشقا؟ — دەپ سورىدى ئابدۇكېرىمگە تاغىسىنىڭ گېپى غەلىتە تۇيۇلۇپ.

خەدىچە خېنىم گەپدان، خۇشخۇي ئايال ئىدى.

— غوجام بالام، ئۇرۇمچى دېگەن شەھەردە ئۇزاق تۇرۇپ قالىدە ـ يوسۇن دېگەننى ئۇنتۇپ قالغان ئوخشىمامسەن؟ — دېدى ئۇ كۈلۈپ، — ئەمدى ئۇ بۇرۇنقى كىچىك قىز ئەمەس. سېنىڭ

① چاغۋا — مىسكى، ئېھتىمال، بالىكى مەنىلىرىدە.

يېنىكىدا خىجىل بولماي قانداق ئولتۇرالايدۇ. سەۋر قىل، تويۇڭ-لار بولغاندىن كېيىن ھەمىشەم بىللە بولىسىلەر.

ئابدۇكېرىم گەپنىڭ تېگىگە چۈشىنىپ قىزىرىپ كەتتى. باشقا ئايالار بىر - بىرىگە قارىشىپ تەبەسسۇم قىلىشتى، ھەتتا ئۆزىنى ھەمىشە ۋەزمىن تۇتۇشقا ئادەتلەنگەن مەنسۇر بەگمۇ سەل - پەل كۈلۈمسىرەپ قويدى.

شۇ گەپتىن كېيىن ئابدۇكېرىم ئۆزى بىلەن ئادالەت ئوتتۇ-رىسىدا كۆرۈنمەس بىر تام پەيدا بولغانلىقىنى، ئىككىسى ئەمدى نوقۇل «ئاكا - سىڭىل» ئەمەسلىكىنى چۈشىنىپ بىر خىل غەلىتىلىك ھېس قىلدى. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇ ئادالەتنى ياخ-شى كۆرەتتى، ئۇنىڭ كەلگۈسىدە ئۆزىنىڭ خوتۇنى بولىدىغانلىقى-نىمۇ بىلەتتى. بىراق، بۇ خىل ھېسسىيات ۋە چۈشەنچە ئۇنى ئۇنچىۋالا كۆچلۈك ھاياجانغا سالالمايتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە ئادالەت يەنىلا ئاشۇ بۇرۇنقى ئوماق سىڭىل ئىدى، خالاس.

ئابدۇكېرىم كېلىپ ئۇچىنچى كۈنى مەنسۇر بەگ بىلەن ئۇ-نىڭ ئوتتۇرىسىدا مۇناسىۋەت بولۇپ ئۆتتى:

— مەكتەپنى ئالماشتۇرۇپ، بېشىڭغا قونغان ئامەت قۇشىنى ئۇچۇرۇۋەتتىڭ، — دېدى مەنسۇر بەگ چىرايىنى تۇرگەن ھالدا گەپ باشلاپ، — خەير، ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات. كونا خامانىنى سورۇپ ئولتۇرمايلى، ئەمدى يېنىمدا تۇرۇپ ئەل - يۇرتنى باشقۇرۇشنى ئۆگەن، كېيىن ئىزىمنى باسارسەن. بۇرۇنقىلار: «كۈچ - ئامەت كىمدە بولسا، شۇ پادىشاھ» دەپتىكەن. ئاللاتائالا ئۆزۈن يىللاردىن بېرى بىزنىڭ جەمەتىمىزگە مال - دۇنيانىلا ئەمەس، يۇرت سوراشنىمۇ نېسىپ قىلىپ كەلدى. سەندىن ئۈمىد-ىم چوڭ، بىر كۈنلىرى چوڭكۆلىنىڭلا ئەمەس، پۈتۈن يۇرتنىڭ تىزگىنىنىمۇ قولۇڭغا ئالارسەن، ئوغلۇم.

ئابدۇكېرىم تاغىسىغا قاراپ قويۇپ، دېمەكچى بولغانلىرىنى دەڭسەپ كۆرۈڭانقاندەك بىرپەس خىيالغا پېتىپ ئولتۇردى - دە،

ئاندىن ئۆز پىكرىنى بايان قىلدى:

— بەگ دادا، كۆڭۈللىرىگە رەھمەت. ئەلۋەتتە، سىلى دېگەندەك قىلسام بولاتتى. رەھمەتلىك چوڭ دادام[1]نىڭ بۇ ھەقتىكى ۋەسىيىتىمۇ ئېسىمدە. لېكىن ئەل - يۇرتىنى ئىدارە قىلىش — ناھايىتى مەسئۇلىيەتچان خىزمەت. ئويلاپ كۆرسەم، ئۆزۈمدە ئۇنىڭغا تۇشلۇق لاياقەتنىڭ يوقلۇقىنى ھېس قىلىمەن...

— ھەي... شۇمۇ گەپمۇ، — ئالدىراپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى مەنسۇر بەگ، — ھازىرقى يېزا بەگلىرى تۇرماق، شەھەردىكى ئىدارىلەردە ئىشلەۋاتقانلار ئىچىدىمۇ ساڭا ئوخشاش ئىككى تىلىق، يەنە كېلىپ، ئۇرۇمچىدە نەچچە يىللاپ ئوقۇغانلىرى ئىككى - ئۈچتىن ئاشمايدۇ. مېنى ئالساڭ، ئاران قۇرئان ساۋاتىملا بار. مانا شۇنچە چوڭ يېزىنى بىر ئوبدان باشقۇرۇۋاتىمەن! ؟ سەن دېگەن ئۇنچىلىك ئىشنىڭ ئەلمى - تەلىمىنى[2] بىرنەچچە كۈندىلا ئۆگىنىۋالالايسەن، ئوغلۇم.

— ئۇغۇ شۇنداق، بەگ دادا، ئەمما ئەپۇ قىلسىلا، مېنىڭمۇ كۆڭلۈمدە ئويلىغانلىرىم بار.

— خوش، ئېيتە قېنى، مەنمۇ ئاڭلاپ باقاي.

ئابدۇكېرىم يەنە بىرپەس ئويلىنىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

— سىلىگە قانداق چۈشەندۈرسەم بولاركىن؟ خەلقىمىز بەكمۇ نادان ھالەتتە تۇرۇۋاتىدۇ، مۇشۇ سىلى باشقۇرۇۋاتقان چوڭ كۆلىنى ئالساق، ئۇنىڭغا ئون بەشچە كەنت قارايدۇ، ئائىلىسى بەش - ئالتە مىڭدىن، نوپۇسى ئون تۆت - ئون بەش مىڭدىن ئاشىدۇ. ئويلاپ باقسىلا، شۇنچە كۆپ كىشىلەر ئارىسىدا قانچە ئادەم ساۋاتلىق؟ كونىچە، دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغانلىرىمۇ يۈزدىن ئاشمىسا كېرەك. شۇنچىۋالا چوڭ يېزىدا يېڭىچە پەننىي مەكتەپ-

---

① خوتەندە بۇۋىسىنى كۆپىنچە چوڭ دادا دەيدۇ.

② ئەلمى - تەلىمى — يولى، قائىدىسى، بىلىمى، پرىنسىپى مەنىلىرىدە.

تىن بىرىمۇ يوق. باشقا گەپلەرنى قويۇپ، بىرلا مىسالنى ئالايلى، شېكى شىسەي يۇرتىمىزنى ئىگىلىگەندە كىشىلەر ئايروپىلان، تانكا، ئاپتوموبىل دېگەندەك نەرسىلەرنى كۆرۈپ ھەيرانۇھەس قېلىشىپتىكەن. شۇ نەرسىلەرنىمۇ سىلىگە، ماڭا ئوخشاش ئادەملەر ياسىغان. لېكىن بىزچۇ؟ يىڭنە، تۇگمە چاغلىق نەرسىلەرنىمۇ ياسىيالمايمىز...

— بۇ خۇدانىڭ ئىرادىسىگە باغلىق، بالام. تەقدىرى ئەزەلدە كىمنىڭ پېشانىسىگە نېمە پۈتۈلگەن بولسا، شۇنى كۆرىدۇ. ئۇنى ئۆزگەرتىمەن دېيىش — خۇدانىڭ ئىرادىسىگە قارشى چىققانلىق بولىدۇ.

مەنسۇر بەگ گەپنى نازۇك پەللىگە كۆتۈرۈۋەتكەندى، لېكىن ئابدۇكېرىم ئۇنىڭغىمۇ گەپ تېپىپ بېرەلىدى:

— ياق، بەگ دادا، خۇدا بەندىلىرىگە: «يارالغۇچى ئۆزۈم، يارالغۇچى ئۆزۈڭ» دېگەن. بۇ گەپنىڭ مەنىسى: بۇ دۇنياغا سېنى مەن يارالتتىم، ئەمما تۇرمۇشۇڭنى قانداق ئۆتكۈزۈش — ئۆزۈڭگە باغلىق، دېگەننى بىلدۈرىدۇ. شۇڭا ئادەملەر ياخشى تۇرمۇش كەچۈرۈش ئۈچۈن تىرىشىپ ـ تىرماشسا، ئۇنى خۇدامۇ راۋا كۆرىدۇ. مەسىلەن، بۇرۇن يۇرتىمىزدىكى دەريادا كۆۋرۈك يوق ئىدى. ياز كۈنلىرى بىرنەچچە ئايغىچە قاتناش ئۈزۈلۈپ قالاتتى، يا بولمىسا، كىشىلەر ئىلاجسىز تۇلۇمغا ئولتۇرۇپ ئۆتىمىز دەپ بەزىلىرى جاندىن ئايرىلاتتى. كېيىن كۆۋرۈك سېلىنىۋىدى، كىشىلەر غەمدىن قۇتۇلۇپ، خۇشال بولۇشتى. ئۆلىما، ئاخۇنۇملار-مۇ قارشى چىقمىدى، خۇدايىممۇ كۆۋرۈكنى يوق قىلىۋەتمىدى. ئويلاپ كۆرسىلە، خۇدايىم دەريا دېگەننى كۆۋرۈكسىز يارالتقان، ئۇنىڭغا كۆۋرۈك سېلىش خۇدانىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ دەپ يۇرۇۋەرگەن بولساق، ياخشى بولارمىدى؟! ياق، بەگ دادا، خۇدايىمۇ ئۆز بەندىلىرىنىڭ جاپا تارتىشىنى راۋا كۆرمەيدۇ.

بۇ گەپلەر مەنسۇر بەگنىڭ چۈشەنچىسىگە تولۇق ماس كەلمە-

سىمۇ، زادى نەرى خاتا ئىكەنلىكىنى دەماللىققا ئاڭقىرالماي، توغرىدىن - توغرا رەددىيە بېرەلمەي قالدى.

— خوش، ئۇنداقتا، ئۆزۈڭ زادى نېمە قىلاي دەيسەن؟ — دېدى ئۇ يەنە سۆھبەتنى ئەسلىي تېمىغا يۆتكەپ.

— بالىلارنى ئوقۇتماقچى، ئۇلارنىڭ دىلىغا ئىلىم سالماقچىمەن.

— ھىم، — مەسخىرىلىك كۈلدى مەنسۇر بەگ، — ناھايىتى شۇ ئىش ئىكەنغۇ، مەن تېخى سېنى ئايروپىلان، تانكا، كوچكا[1] دېگەندەك نەرسىلەرنى ياسايدىغان چاغۋا دەپتىمەن.

ئابدۇكېرىم ئۇنىڭ تەنىسىنى چۈشىنىپ كۈلۈمسىرىدى:

— ياق، ئۇلارنى ياساش مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ. ئەمما مەن ئوقۇتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ كەلگۈسىدە ئۇلارنى ياسىيالايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

ئارىنى سەل جىملىق باستى. مەنسۇر بەگ جىيەنىگە بىرپەس ھومىيىپ قاراپ تۇردى - دە، كېيىن بىردىنلا قولىنى جۇنۇپ سۆزلەپ كەتتى:

— ياق، سېنىڭ نېمىنى خالىسام، شۇنى قىلىمەن دېيىشىڭگە قاراپ تۇرالمايمەن. مەرھۇم دادامنىڭ ۋەسىيىتى بار. سېنى ئۆز يېنىمدا تۇتۇپ ئەل - يۇرتنى ئىدارە قىلىشنى ئۆگىتىمەن، كېيىن ئورنۇمنى ئىگىلەپ مۇشۇ يۇرتقا بەگ بولىسەن! ئۇنداق پەلىپەتىش خىيالىلارنى بېشىڭدىن چىقىرىپ تاشلا!

مەسىلە يەنە بىردىنلا جىددىي تۈس ئالدى. ئابدۇكېرىم قاداق ئادەم بىلەن سۆھبەتلىشىۋاتقانلىقىنى ياخشى بىلگەچكە كۆڭلىدىكى مۇددىئاسىنىڭ بىر قىسمىنى يوشۇرۇپ، ئەلنى نادانلىقىتىن قۇتۇلدۇرۇش دېگەن مەسىلە ئارقىلىق ئۇنى قايىل قىلماقچى بولغان، قارىغاندا، ئۇلار كۆپايە قىلمايدىغان ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ شۇنچە سىلىقلاشتۇرۇپ، ئاددىيلاشتۇرۇپ ئېيتقان سۆزلىرى پۈ-

[1] كوچكا — ئاپتوموبىل.

تۇن ئوي ـ خىيالى ئەمەل ـ مەنسەپ ئەتراپىدىلا چۆرگىلەيدىغان بۇ بەگ ئالدىدا خۇددى ئېشەكنىڭ قۇلىقىغا ساتار چالغاندەكلا تەسىر قالدۇرغاندەك تۇرىدۇ. شۇڭا ئۇ مۇنازىرىدە بەس كېلەلـمەي، ئاخىرى زورلۇق يولىنى تۇتتى. ئەمدى نېمە دېيىش كېرەك؟ ئابدۇكېرىم ھازىر بۇرۇنقى غەمسىز، شاد ـ خۇرام بايۇەچـچە، چوڭلار نېمە دېسە، «خوش ـ خوش» دەپ تۇرىدىغان ئىتاـئەتچان ئۆسمۇر ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە ھازىر قانداقتۇر بىر يېزىغا بەگ بولۇش ھەۋىسى ئەمەس، بەلكى شۇ خىل بەگلەر ۋە ئۇلارنىڭ تايانچىسى بولغان زالىم ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئاياغ ئاستى قىلىنىۋاتقان، ئېزىلىۋاتقان خەلقنىڭ دەرد ـ ھەسرىتى يالقۇنلىنىپ ياناتتى.

— ياق، مېنى ئەپۇ قىلسىلا، بەگ دادا، — دېدى بۇ قېتىم ئۆمۇ جىددىي تەلەپپۇزدا، — سىلىنىڭ بۇ تەلەپلىرىنى قاندۇرالـمايمەن!

— نېمىشقا، زادى نېمىشقا؟ — مەنسۇر بەگ ئورنىدىن بىردىنلا تۇرۇپ كەتتى، — ئەستاغپۇرۇللا، ماۋۇ بەڭۇاشنىڭ گېپىنى كۆرمەمدىغان! — ئۇ ئۆي ئىچىدە بىردەم ئويلاق ـ بويلاقلا مېڭىپ، كېيىن ئابدۇكېرىمنىڭ ئالدىدا توختىدى، — قېنى، ئېيتقىنا، نېمىشقا بەگ بولۇشنى خالىمايسەن؟

— بەگ دادا، بۇ ھەقتە سۆزلەشمىسەك بولماسمۇ!؟ — ئابدۇكېرىم يەنىلا كۆڭلىدىكىنى ئوچۇق ئېيتقۇسى كەلمەي، چىـرايلىقچە چېكىنمەكچى بولدى.

— ئەمىسە، مەن دېگەندەك قىلسەن! — مەنسۇر بەگ ئەكسىچە جىددىي قىستاپ كەلدى.

— ماقۇل، مەن ئېيتاي، — ئابدۇكېرىممۇ ئورنىدىن تۇرىدى، — ئەسلىدە، بۇ ھەقتە سۆزلەشمىسەك بولاتتى، لېكىن قىستاپ تۇرۇۋالدىلا، گەپلىرىمنىڭ سىلىگە ياقمايدىغانلىقى تۇرغان گەپ، شۇنداقتىمۇ ئېيتاي: مەيلى يۇرت بەگلىرى بولسۇن،

مەيلى شەھەردىكى ئەمەلدارلار بولسۇن ھەممىسى ھۆكۈمەت ئۈچۈن كەتمەن چاپىدىغان ئادەملەر. ھازىرقى ھۆكۈمەتنىڭ خەلققە سېلىۋاتقان زۇلۇمىي بارغانسېرى ئېغىرلىشىۋاتىدۇ. پۇقرالار زار - زار قاقشاۋاتىدۇ. بۇ ھەقتە سۆزلىسەم گەپ تولا. ئىشقىلىپ، مەن مۇنداق زالىم ھۆكۈمەتكە يانتايىاق بولۇشنى خالىمايمەن، بەگ دادا.

مەنسۇر بەگ جىيەننىڭ ئاغزىدىن مۇنداق سۆزلەرنى چىقار دەپ خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. شۇڭا باشتا «ئۇ راست دەۋاتامدۇ ياكى...؟» دېگەندەك بىرپەس داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى، كېيىن غەزەپلەندى.

— سېنىڭچە، مەنمۇ شۇنداق زالىملاردىن بىرىمۇ؟ — دەپ تەئەددى بىلەن سورىدى چىرايى قاتتىق يامغۇر يېغىش ئالدىدىكى ئاسماندەك تۇتۇلۇپ كەتكەن مەنسۇر بەگ.

ئابدۇكېرىم بۇ سوئالدىن ئۇستىلىق بىلەن ئۆزىنى قاچۇرىدى.

— بۇ ئىش هەممىدىن بەكرەك ئۆزلىرىگە ئايان، مەن بولسام، سىلىنى پۇقراپەرۋەر بولسىكەن، دەپ ئۇمىد قىلىمەن.

قارا بۇلۇت سەل شالاڭلاشقاندەك بولدىيۇ، لېكىن ھاۋا يەنە تۇتۇق پېتى قېلىۋەردى. مەنسۇر بەگ جىيەنگە ھومىيىپ قاراپ قويۇپ، يەنە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى. ئۇنىڭغا ئەمدى ئابدۇكېرىمنىڭ ئۇرۇمچىدىن قانداق ئادەم بولۇپ قايتقاڭلىقى ئايان بولغانىدى. «بوزۇلۇپتۇ، پۈتۈنلەي بۇزۇلۇپ كېتىپتۇ، — دەپ خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ئۇ، — شەھەردىكى باشلىقلار ئېيتقان كومنۇس[1] دېگەن تائىپىنىڭ ئادەملىرىگە ئوخشاپ قاپتۇ. بۇنىڭغا ئۇستاز بولغانلارمۇ شۇنداق يۇرت بۇزۇقلىرى بولسا كېرەك. ھۆكۈمەت ئاشۇنداق مەكتەپلەرنى نېمىشقا ئاچىدىغاندۇ؟... بۇ بەكمۇ مېنىڭ دېگىنىمگە كۆنمەيدىغان ئوخشايدۇ.

① كومنۇس — كومۇنىست سۆزىنىڭ بۇزۇپ تەلەپپۇز قىلىنىشى.

ئۆزۈكنىڭ پۈشتىدىن تامغان بالاڭ بولمىغاندىكىن، ئۇنىڭدىن ئارتۇق زورلىغلى بولمايدىكەن. بوپتۇلا، بېشىغا قونىدىغان دۆ-لەت قۇشىنىڭ قەدىرىگە يەتمىگەندىن كېيىن ئاشۇ ئەپەندىچىلىك دېگەننى قىلسا قىلمامدۇ. دادام رەھمىتىنىڭ ۋاقتىدا ئۆز ئوغلۇم يوق ئىدى، ئەمدى بار بولدى. ئون - ئون بەش يىل ئىچىدە ئۇمۇ چوپچوڭلا ئادەم بولۇپ قالىدۇ. مەندىن كېيىن بەگلىك شۇنىڭغا قالار. بۇنداقتا تېخىمۇ ياخشى ئەمەسمۇ! خەقنىڭ بالىسى ئۇچۇن غەم يەپ نېمە ئاۋارە بولىمەن. ئەمما، بۇ بەكۇاش ئاغزىنى يىغىپ يۇرۇشى كېرەك. ھۆكۈمەتنىڭ ئارقىسىدا مۇشۇنداق كەل-سە - كەلمەس سۆزلەپ يۇرسە، بىر كۈنى ئەمەس، بىر كۈنى قىسىلىپ دەسسىمەي قالمايدۇ، ئۇ چاغدا بىر ئۇيىنىڭ[1]تېزىكى ھەممىنى بۇلغاپتۇ، دېگەندەك، مەنمۇ شالتاقتىن خالىي بولالماي قالىمەن. ئەسلىدىغۇ، ئاچامنىڭ بالىسى بولماي، يات بىرى شۇن-داق دېگەن بولسا، تۆتۈپ، باغلاپ پۇت - قولىنى يەرگە تەگ-كۈزمەي گۈندىخانىغا ئەۋەتىپ بەرگەن بولاتتىم، خەپ، بەكۇاش! ...»

— بوپتۇ، بىلگىنىڭنى قىل! — مەنسۇر بەگ ئابدۇكېرىمگە قارىمايلا ئاخىرقى ھۆكۈمنى جاكارلىدى، — ئەمما ئاغزىڭغا ھې-زى بولۇپ يۈر، كاللاڭدىن ئايرىلىپ قالما يەنە. ھۆكۈمەت دېگەن تاش، سەن دېگەن ياڭاق، ياڭاقنىڭ تاشقا تەڭ بولغىنى نەدە بار؟ ئۇ چاغدا مەنمۇ ئارا تۇرالمايمەن.

ئابدۇكېرىم تاغىسى بىلەن مۇنازىرىلىشىۋېرىشتىن بىزار بولغانىدى. شۇڭا ئەمدى ئېغىز ئۈپراتماي سۈكۈت ساقلاشنى راۋا كۆردى. شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككىيلەنگە ياقمىغان بۇ سۆھبەت مەنسۇر بەگنىڭ جىيەنىدىن ئىككىنچى قېتىم رايى قايتىش بىلەن تاماملاندى.

ئارىدىن ھەش - پەش دېگۈچە ئۈچ - تۆت ئاي ئۆتۈپ كەتتى.

---

① ئۇي — ئۆكۈز.

ئابدۇكېرىم شەھەردىكى ئوغۇللار مەكتىپىگە ئوقۇتقۇچىلىققا تەيىنلەنگەندى، دادىسىنىڭ قىرىق نەچچە يىللىق بولۇپلا ئۆزىنىڭ يېگانە ھاياتىنى باشلىۋەتتى. ئۇ شەھەردىن ئىجارىگە ئالغان ئۆيدە يېتىپ ـ قوپاتتى. ھەر پەيشەنبە كۈنى كەچتە چوڭكۆلگە كېلىپ، بىر كېچە قونۇپ ئەتىسى قايتاتتى①. ئۇ يېزىغا كەلگەن ھامان ئاۋۇال ئۇدۇل زاراتگاھلىققا بېرىپ، دادىسىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا يېرىم سائەتچە ئولتۇراتتى، ئاندىن ئۆيگە باراتتى. زۆھرە خېنىم ھەمىشە ئۇنى تاشقىرىقى ھويلىدا كۈتۈۋالاتتى، باغرىغا بېسىپ، يىغلامسىراپ:

— كۆزۈمنىڭ گۆھىرى، يۈرىكىمنىڭ پارىسى بالام، ئەجەبمۇ سېغىندۇردۇڭغۇ مېنى، ھېچ دىدارىڭغا قانماي كەتتىم، — دەيتتى.

كۆيئوغلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن خەدىچە خېنىممۇ «قەزىمغا ھەمراھ بولاي» دەپ بۇ كۈنلەردە زۆھرە خېنىمنىڭ يېنىدا تۇرۇۋاتاتتى. ئۇمۇ ئامراق نەۋرىسىنى ھەر قېتىم كۆرگەندە پېشانىسىگە سۆيۈپ ئۇزاققىچە قۇچاقلاپ، خۇددى بالا چاغلىرىدىكىدەك:

— خۇندىكەم، دوندىكەم، — دېگەندەك سۆزلەر بىلەن ئەركىلىتەتتى.

— مەنمۇ سىلەرنى كۈندە سېغىنىمەن، قانىتىم بولسا ئۇچۇپلا كەلسەم دەيمەن، — دەيتتى ئابدۇكېرىم ئۇلارغا تەسەللى بېرىپ.

ئۇ ئەتىسى مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇ يەردىكى تۇغقانلىرىنى يوقلايتتى. ھەر قېتىمدا ئادالەت بىلەنمۇ كۆرۈشەتتى، لېكىن مۇنداق كۆرۈشۈش بۇرۇنقىدەكلا باشقىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا ئېلىپ بېرىلاتتى ۋە قىسقىچە سالاملىشىش بىلەنلا چەكلىنەتتى.

① ئۇ كەملەردە يېگىچە زامانىۋى مەكتەپلەرمۇ جۈمە كۈنى دەم ئالاتتى.

دادىسى ئۇچۇن قارىلىق تۇتۇشىلىڭ زۆرۈرلۈكىنى بىلگەنلىكىمۇ ياكى يەنە باشقا سەۋەبلەرمۇ بارمۇ؟ ئەيتاۋۇر، تويىلىڭ كېچىكتۈرۈلگەنلىكىگە ئابدۇكېرىم ئانچە ئېچىنىپ كەتمىدى. بۇ ھەقتە ئۆزى ھېچ نەرسە دېمەيتتى. مۇبادا باشقىلار شۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىپ قالسا، سۇس كۈلۈمسىرەپ:

— كېرەك يوق، بىر يىل دېگەن ئۇزاق ۋاقىت ئەمەس، — دەپلا قويattى.

مەنسۇر بەگ جىيەنىنىڭ ئەخمەقلىقى، بەكۆڭۈلسىزلىكىدىن ھېلىمۇ خاپا ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ئۇنىڭدىن ئەنسىرەيتتى. شۇڭا ھەر قېتىم كەلگەندە ئاغزىغا ھېزى بولۇشنى، كەلسە — كەلمەس سۆزلەپ يۈرمەسلىكنى قايتا — قايتا جېكىلەيتتى.

— ناھىيىدىكى باشلىقلارنىڭ ئېيتىشىچە، — دېدى ئۇ بۇگۈنمۇ ئابدۇكېرىم بىلەن قىسقىچە تىنچلىق سورىشىپ بولغاندىن كېيىن، — ئىلى تەرەپتە ئالتە ئوغرى ھۆكۈمەتكە قارشى توپىلاڭ قوزغاپتىمىش. قايسى كۈنى شۇ ھەقتە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە مەجلىس بولدى. ھاكىم بۇ يەردىمۇ شۇ ئوغرىلارنى ھمايە قىلىدىغانلار چىقىشى مۇمكىن، قاتتىق دىققەت قىلىڭلار، ھۆكۈمەت ئۇستىدە پىتنە ـ پاسات تارقاتقۇچىلار سېزىلگەن ھامان تۇتۇپ ساقچىغا تاپشۇرۇپ بېرىڭلار، دېدى. بالام، سەندىن بەك ئەنسىرەپ قالدىم، ئۆزۈڭگە قاتتىق ئاگاھ بول، ھۆكۈمەتنى پالانى ـ پۇستان دەيدىغان، ئاشۇ ئوغرىلارنى ياقلايدىغان سۆزلەرنى ئەسلا قىلغۇچى بولما.

— كۆڭۈل بۆلگەنلىرىگە رەھمەت، بەگ دادا، — ئابدۇكېرىم كۈلۈمسىرىدى، — ئۇ ئىشلاردىن مېنىڭمۇ خەۋىرىم بار. لېكىن ئۇلار ھەرگىز ئوغرىمۇ، باندىتمۇ ئەمەس، بەلكى ھەققانىيەت ـ ھۆرلۈك ئۈچۇن قوزغالغان باتۇرلار...

— جۆيلۈمە! — ئۇنىڭ سۆزىنىڭ بىلىگە تەپتى مەنسۇر بەگ، شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك

بولغانىدى، ئەمما سەلدىن كېيىن يەنە ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، سۆ-
زىنى داۋاملاشتۇردى، — بوپتۇ، بۇ ھەقتە تالاش - تارتىش
قىلمايلى، ھامىنى گېپىمىز بىر يەردىن چىقمايدىكەن. ئەمما
ئېسىگدە بولسۇنكى، ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى ئۇنداق ئالىتە
توك - توك توپىلاڭچىنى بىردەمدە يىغىشتۇرۇپ بولىدۇ. كىمە-
كى كېيىنلىكىنى ئويلىماي شۇلارغا ئەگەشسە، كېيىن پۇشايما-
نى ئالىدىغان قاچا تاپالماي قالىدۇ.

مېھمانخانىغا پاتمە خېنىم ۋە ئادالەتنىڭ كىرىشى بىلەن
ئەمدىلا باشلانغان بۇ جىددىي سۆھبەت ئۈزۈلدى.

ئابدۇكېرىم شۇ كۈنى ئېزىز بىلەن تۇنجى قېتىم ئۇچرىشىپ
تونۇشتى. «بۇمۇ مال - دۇنيا كۆزلەپ يۈرگەن تەمەخورلاردىن
ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدى ئۇ ئېزىزنى ھە دېگەندىلا ياقتۇرماي.

تۆتىنچى باب

1

ساۋۇتئاخۇننىڭ ئۆيى مەنسۇر بەگنىڭ قورۇسىدىن قىرىق - ئەللىك قەدەمچە نېرىدا ئىدى. ئۇ ئېزىز كەلگەن كۈنلا كەچتە ئۇنى ئۆيىگە باشلاپ ئاپىرىپ مېھمان قىلدى.

— پالۋان، مەن سىزگە ھاياتىم بىلەن قەرزدار، — دېدى ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا، — ئۇنى ئۆمرۇمنىڭ ئاخىرىغىچە قايتۇرۇپ بولالمايمەن. ئەمما كېيىن سىزنى ئىزدەپ كۆرۈشۈپ تۇرالمىدىم. ئالدىڭىزدا بەك خىجىلمەن.

ئېزىز سەل قىسىلغاندەك بولۇپ كۈلۈمسىرىدى.

— ساۋۇت ئاكا، ئۇ قانچىلىك ئىشتى. شۇ چاغدا مېنىڭ ئورنۇمدا باشقا بىرى بولغاندىمۇ شۇنداق قىلار ئىدى.

— ياق، ھەممە ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىۋېرىدىغان ئىش ئەمەس ئۇ، — دېدى ساۋۇتئاخۇن سول قولىدا ساقلىنى سىيپاپ، — بۇنىڭدىن كېيىن بىر يەردە ياشاپ، كۈندە كۆرۈشۈپ تۇرالايدىكەنمىز، بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ېشىم ئاسمانغا تاقاشقاندەك بولدى. بۇ ئۆينى ئۆز ئۆيىڭىزدەك بىلىڭ، پالۋان.

— بېگىمنىڭ ئۆيىدىكى غىزالارغۇ بەك ئېسىل، — ئۇنىڭ ئايالى زۇپتۇمخانمۇ پولۇ ئۇسۇلغان لېگەننى ئېرىگە سۇنۇۋېتىپ سۆز قىستۇردى، — لېكىن كۆڭۈللىرى بەزىدە ئايرىم غىزانى تارتىپ قالغۇدەك بولسا، ئۆيىمىزگە تارتىنماي كېلىۋەرسىلە، ئۇكام، كېيىم - كېچەكلىرىنى يۇيىدىغان، يامايدىغان ئىشلارنىمۇ ئۆزۈم قىلىپ بېرىمەن.

ئېزىز ئۇنىڭغىمۇ مىننەتدارلىق بىلدۈردى. ئۇلار غىزالانغاچ مۇڭداشتى، بىر - بىرىنىڭ ئەھۋالى بىلەن بىرقەدەر تونۇشتى. شۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئېزىز ئۇ ئۆيگە بىرنەچچە قېتىم باردى. بەزىدە ساۋۇتئاخۇن باشلاپ باراتتى، بەزىدە ئۆزىلا مۇڭدىشىش ئۈچۈن باراتتى. ئۇزاققا بارمايلا ئېزىز ئۇلار بىلەن خۇددى ئۆز ئاتا - ئانىسىدەك يېقىن بولۇپ كەتتى.

گۈلسۈمگە ئېزىزنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىغا مەسئۇل بولۇش تاپشۇرۇلغانىدى. ئۇ ھەر كۈنى ئۇنىڭ ئورنىنى سالاتتى، يېغاتتى، ئۇچ ۋاخ تامىقىنى ھۆجرىسىغا ئەكىرىپ بېرەتتى، ھۆجرىنى تازىلايتتى، كىيىم - كېچەكلىرىنى يۇياتتى.

— پالۋان، غىزا كۆڭۈللىرىگە ياقتىمۇ؟— دەيتتى ئۇ بەزىدە، — سايىم ئۇستام ساقسىز بولۇپ قاپتىكەن، بۇ ئاشنى ئۆز قولۇم بىلەن ئەتتىم.

مەنسۇر بەگنىڭ مەخسۇس ئاشپىزى سايىم ئۇستىنىڭ مۇنداق «ساقسىز بولۇپ قالمىغان»، تاماقنى گۈلسۈم «ئۆز قولى بىلەن ئېتىبىغان» چاغلار پات - پات بولۇپ تۇراتتى. ئېزىز بۇ گەپكە راستتىن ئىشىنەمتى ياكى قىزنىڭ خۇشاللىقىغا سوغۇق سۇ سېپىشنى خالىمامتى، ئەيتاۋۇر ھەر قېتىم كۈلۈپ تۇرۇپ:

— ناھايىتى مەززىلىك بوپتۇ. غىزا ئېتىشكە ئۇستەكەنسىز، — دەپ قوياتتى.

گۈلسۈمنىڭ كۆزلىرى بۆلەكچە چاقناپ، چىرايى باھاردا ئېچىلغان قىزىلگۈلدەك نۇرلىنىپ كېتەتتى ۋە ھۆجرىدىن كەكلىكتەك يورغىلاپ چىقىپ كېتەتتى. بەزىدە يەنە گۈلسۈم ئېزىزنىڭ چۈشۈپ قالغان بىرەر تۈگمىسىنى قادىاپ، كىيىمىنىڭ يىرتىلىپ كەتكەن يېرىنى ياماپ قويغان بولاتتى.

گۈلسۈم شوخ، گەپدان، ئوچۇق - يورۇق قىز ئىدى. ئايال خوجايىنلار بىلەنمۇ تارتىنماستىن سۆزلىشۈپرەتتى. ئۇ ئادالەتنىڭ پۈت - قولىنى چۈشەپ تۇرغان بەزى چەكلىمىلەردىن خالىي

بولغاچقا، ئەر خىزمەتچىلەر بىلەنمۇ ئەركىن ـ ئازادە كۆرۈشۈپ پاراڭلىشىۋېرەتتى.

بىر كۈنى ئۇ داستىخاننى يىغىشتۇرۇۋېتىپ ئېزىزدىن ئۇنىڭ تۇمتۇت سوراپ قالدى:

— پالۋان، ئاڭلىسام تېخى ئۆيلەنمەپلا ـ ھە؟

ئېزىز ئۇنىڭغا لەپپىدە بىر قاراپ قويۇپ قىسقىلا جاۋاب بەردى:

— ھەئە.

— چاي ئىچۈرۈپ قويۇلغان بىرەرى باردۇ؟

— يوق.

گۈلسۇم ئازراق تۇرۇپ قېلىپ، قىسىلغان، دۇدۇقلىغان ھالدا ئۇچىنچى سوئالنى ئاغزىدىن چىقاردى:

— ئۆزلىرى... كۆڭۈللىرىگە پۈككەنلىرىمۇ يوقما؟

ئېزىز بۇ چاغدا پاختىلىق كەمزۇلىنىڭ بىر يېڭىنى ساپقاندى. بۇ سوئالنى ئاڭلاپ بىردىنلا تۇرۇپ قالدى ـ دە، گۈلسۇمگە سەل ھەيرانلىق ئىلكىدە قاراپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— بار.

گۈلسۇمنىڭ چىرايى ئانارگۈلى رەڭگىگە كىردى. ئۇ ئېزىزغا يەر ئاستىدىن ئوماقلىق بىلەن قاراپ قويۇپ، ئاندىن يۈگۈرگەن پېتى چىقىپ كەتتى. «بۇ ئۆزىنىڭ سوئالىمىدۇ ياكى ئادالەت بۈيرۇغانمىدۇ؟» دەپ خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ئېزىز ۋە چىرايىدا تەبەسسۇم پارلىغان ھالدا ھۇجرىدىن چىقتى.

ئېزىز بۇ ئائىلىدىكى چوڭ ـ كىچىك ھەممەيلەنگە — خوجايىنلاردىن تارتىپ خىزمەتكارلارغىچە سىلىق مۇئامىلە قىلاتتى. گەپنى ئاز بولغىنى بىلەن چىرايىدىن بىر خىل ئوچۇقلۇق، تەبەسسۇم يوقالمايتتى، ھېچكىمگە قوپال گەپ قىلمايتتى. «چىراي ئوچۇقلۇقى كۆڭۈلنى يورۇتار، كۆڭۈل يورۇقلۇقى دوستلارنى ئاۋۇتار» دېگەندەك، ئېزىزنىڭ مۇنداق كەمتەر، خۇش پېئىل-

لىقى بۇ ئائىلىدىلا ئەمەس، مەھەللىدىمۇ ئۇنىڭغا نىسبەتەن ھېس-داشلىق قىلغۇچىلارنى كۆپەيتتى. «مۇشۇ پالۋان بىلەن ئاغىنە بولۇپ قالسام - ھە!» دەپ ئارزۇ قىلاتتى ياش يىگىتلەر. ياشانغانلار بولسا ساقاللىرىنى سىيپاپ: «ئىلاھىم، بۇ پالۋاننىڭ ئامىتىنى كەڭرى، دۆلىتىنى زىيادە قىلغايسەن» دەپ تىلىشەتتى. پەقەت بىرلا ئادەم — غاپپارلا ئۇنىڭ بۇ ئائىلىدە پەيدا بولۇشىغا خۇشال بولمىدى، غۇم ئۇستىگە يەنە غۇم قوشۇلدى. ئۇ ئىلگىرى چېلىشىش سورۇنلىرىدا چېمپىيون ئىدى، بەگ قورۇسىدىكى خىزمەتكارلار ئارىسىدا ئەڭ ئابرۇيلۇقى ھېسابلىناتتى. بۇ ئامەت-لەر ھېلىقى نەس باسقان كۈندىن تارتىپ ئېزىزغا مەنسۇپ بولۇپ قالدى. بەگمۇ ئەمدى بىر يەرگە بارسا غاپپارنى ئەمەس، ئېزىزنى ھەمراھ قىلىدىغان بولۇۋالدى. ئۇمۇ ئاز دېگەندەك، تېخى غاپپار چىن كۆڭلىدىن سۆيىدىغان، يەنە كېلىپ كەلگۈسىدە خوتۇنى بولىدىغانلىقى بەگ تەرىپىدىن بېكىتىلىپ قويۇلغان گۈلسۇم مۇشۇ كۈشەندىسىنىڭ خىزمىتىنى قىلىشقا بۇيرۇلدى. ئىككىسى خالى-غانچە كۆرۈشسە، پاراڭلاشسا، بۇ ئىشقا قانداق چىداپ تۇرغىلى بولىدۇ!؟ غاپپار باشتىلا بۇ ئىش توغرىسىدا بەگ بىلەن سۆزلە-شىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن يەنە جۈرئەت قىلالمىدى. «نېمىلا دېگەنبىلەن گۈلسۇم بەگنىڭ چاكىرى، ئاندىن تېخى رەسمىي نىكاھىغا ئۆتمىگەن. بەگ ئاغزىدىن چىقىرىۋەتكەن سۆزنى ياندۇرۇۋېلىشنى خالىمايدىغان ئادەم. ھازىر ماڭا بۇرۇنقىدەك قارىمايدىغان بولۇپ قالدى. «نېمىشقا مېنىڭ ئىشىمغا ئارىلىشى-سەن؟ ئۇنى ساڭا بەرمەيمەن، قانداق!؟» دەپ قالسا، قانداق قىلغۇلۇق؟ ياق، ئۆزۈمنى بېسىۋالاي، باشقا ئىشمۇ يوز بەرمەس» دەپ ئۆزىگە تەسەللى بەردى ئۇ. بىراق، زادى خاتىرجەم بولالا-مىدى. ئۇ ئائىلىدە بولسىلا گۈلسۇمنىڭ يۈرۈش - تۇرۇ-شىنى مەخپىي كۆزىتەتتى. گۈلسۇم ھەر قېتىم ئېزىزنىڭ ھۇج-رىسىغا كىرىپ كەتكەندە غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولاتتى. ئۇ يەردە

سەل هايالشىپ قالسا، پۇتى كۆيگەن توخۇدەك تېپىرلاپ كېتەتتى.

بۇگۈن ئەتىگەن گۈلسۇم ئېزىزنىڭ ھۇجرىسىدا خېلىغىچە تۇرۇپ قالدى (راستتىنى ئېيتقاندا، غاپپارغا شۇنداق بولۇپ تۇيۇلدى)، ئاندىن چىرايى تەبەسسۇم ۋە شادلىقتىن پارلىغان ھالدا يۇگۈرۈپ چىقتى ـ دە، ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى. غاپپار غەزەپتىن تىترەپ كەتتى: «ئىم، ئىش چاتاق، بۇ بەتبەختلەر پۇتۇشۇۋالغانمۇ نېمە؟ بۇ قانجۇق ئەجەب خۇشال كۆرۈنىدۇيا... ياق، ئەمدى بۇنداق بوشاڭلىق قىلىپ يۈرۈۋەرمەي...» دەپ ئويلىدى ئۇ. شۇ تاپتا ئۇ ئېزىزنىڭ ئالدىغا كىرىپ، ئۇنى سوئال ـ سوراققا تارتىشقا، ھەتتا ئۇنىڭ بىلەن مۇشتلىشىشقىمۇ تەييار ئىدى ۋە شۇنداق قىلماقچىمۇ بولدى. ئەمما ئۇ بىر قەدەم ئېلىشىغا ھۇجرىدىن ئېزىز، ئايۇاندىن مەنسۇر بەگ چىقىپ قالدى.

— تەييار بولدىڭىزمۇ، پالۋان، ئەمىسە ماڭايلى،— دېدى مەنسۇر بەگ ئېزىزغا، ئاندىن غاپپارغا بۇرۇلۇپ قوشۇپ قويدى،— پالۋان، سىز دورغىلاردىن بىرنى ھەمراھ قىلىپ جىگدىلىك كەنتىگە بېرىپ كېلىڭ. ئۇلارنىڭ ئادەملىرى ئۆستەڭ چېپىشقا تولۇق بارغانمۇ، يوق؟ سۈرۈشتۈرۈڭ، ھەرقانداق باھانىلەرگە قۇلاق سالماي ھەممىنى تولۇق ئەۋەتىڭ.

غاپپار ئىلاجسىز ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇشقا مەجبۇر بولدى. ئاندىن يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئېزىزغا يەر ئاستىدىن قاراپ قويدى.

ئۇ جىگدىلىككە بېرىشتىن ئىلگىرى ئاشخانىغا كىردى. بۇ چاغدا گۈلسۇم سايىم ئۈستا بىلەن قاچا ـ قۇچىلارنى يۇيۇۋاتاتتى. ئۇنىڭ كىرىشىگە سايىم ئۈستا بىر چىلەك يۇندىنى كۆتۈرۈپ سىرتقا ماڭدى.

— گۈلسۇم، بايا ئاۋۇ توڭگۇزنىڭ ئالدىدا ئەجەب ھايالشىپ

كەتتىڭىزيا؟— دەپ سوردى غاپپار. بۇ چاغدا ئۇنىڭ شالاڭ كىرپىكلىرى ئارىسىدىكى قىساق كۆزلىرى تېخىمۇ كىچىكلەپ كەتكەندى.

گۈلسۈم بۇ ئادەمنى يامان كۆرەتتى، ئۇنىڭ قوپال، قارامىلىقىدىن، باغرى تاش، ياۋۇزلۇقىدىن چۆچۈيتتى. ئۆزىنىڭ ئۇنىڭغا باغلاپ قويۇلغانلىقىنى تۇنجى قېتىم ئاڭلىغاندا، تەتۈر پېشانىلىكىدىن بىر كېچە يىغلاپ چىققان، ئەتىسى ئادالەت ئالدىدا يامغۇردەك ياش تۆكۈپ شىكايەت قىلغان.

— كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، گۈلسۈم، تېخى تويۇڭلار بولغىنى يوق. ئۇ كەمگىچە يەنە قانداق ئىشلار يۈز بېرىدۇ؟ ئىلاھىم، ئۇنداق بولمايمۇ قالار،— دەپ تەسەللى بەرگەن ئادالەت. راستتىنى ئېيتقاندا، ئۇنىڭ قولىدىن بۇنىڭدىن باشقىسى كەلمەيتتى.

بىچارە گۈلسۈم سەۋر قىلىشقا مەجبۇر ئىدى، ئەما كېچىلىرى ھەمىشە خۇدادىن ئۆزىنى غاپپاردىن قۇتۇلدۇرۇپ قېلىشىنى تىلەيتتى. ئېزىز مۇشۇ ئائىلىدە تۇرىدىغان بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ غاپپارغا بولغان ئۆچلۈكى تېخىمۇ كۈچەيگەن، ئەمدى ئىلتىجالىرى ئىچىگە ئېزىزمۇ قىستۇرۇلۇپ، خۇدادىن ئۆزىنى مۇشۇ پالۇاننىڭ جورىسى قىلىشنى تىلەيدىغان بولغانىدى.

— قاچا ـ قۇچىلارنى يىغىشتۇردۇم شۇ، — گۈلسۈمۇ غاپپارغا قارىمايلا توڭلۇق بىلەن جاۋاب بەردى.

— ئۇ ئىشقا شۇنچە ئۇزاق ۋاقىت كېتەمدىكەن؟

— گەپلىرى بولسا، بېگىمگە دېسىلە، مېنى بۇ ئىشقا شۇ كىشى بۇيرۇغان.

— بېگىمگىمۇ دەرمەن، سىزمۇ ئۆزىڭىزنى بىلىپ يۈرۈڭ. بولمىسا چوڭ ئىش چىقىپ كېتىدۇ جۇمۇ، — دېدى غاپپار تەھدىت سىلىپ ۋە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپلا چىقىپ كەتتى.

شۇ كۈنى ئۇ پۈتۈن ئەلىمىنى جىگدىلىكتىكىلەردىن ئالدى.

هاشارغا ۋاقتىدا بارمىغان بەش كىشى بىلەن ئوزۇق - تۇلۇك ئەكېلىش ئۈچۈن كەنتكە كەلگەن ئۇچ كىشىنى ئاتىنىڭ ئالدىغا سېلىپ تاكى ئىش ئورنىغا يەتكۈچە ئۇرۇپ ماڭدى.

2

شۇ كۈنى گۈلسۈم يەنە ئادالەتنىڭ ئالدىغا كېلىپ كەپتەرنىڭ باچكىسىدەك ئۈن سېلىپ يىغلىدى. غاپپار بىلەن بولغان ھېلىقى ئىشنى ئېيتىپ بېرىپ:

— بۇ قارا كۆڭۈل لۇكچەك ئېزىز پالۋانغا بىرەر يامانلىق قىلىپ قويارمىكىن دەپ ئەنسىرەپ قالدىم، — دېدى.

بۇ خەۋەر ئادالەتنىڭ كۆڭلىگىمۇ قورقۇنچ سېلىپ قويدى. ئۇ ئېزىز بىلەن گۈلسۈمنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىرەر غەيرىي نورمال ئىشنىڭ يۈز بېرىشىگە ئىشەنمەيتتى، ئەلۋەتتە. بۇ بەلكىم، پاك سۆيگۈگە ئىگە ھەقىقىي ئاشىق - مەشۇقلارغىلا خاس بولغان بىر خىل غايىبانە ئىشەنچ بولسا كېرەك. بىراق، غاپپار دېگەن بۇ ئادەمنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلەتتى. مۇبادا ئۇنىڭ ئۆچلۈكى تۇتۇپ، ئېزىزغا بىرەر يامانلىق قىلىپ قويسا قانداق قىلغۇلۇق؟ ھەتتا پىچاق كۆتۈرۈپ زىيانكەشلىك قىلىشتىنمۇ يانمايدۇ ئۇ لۇكچەك. ئۇ چاغدا ئادالەتكىمۇ بۇ دۇنيا ھارام بولىدۇ.

— غولى شۇنداق دېدىمۇ؟ — ئەندىكسىپ سورىدى ئادالەت.

گۈلسۈم بېشىنى لىڭشىتتى.

— بۇ خەۋەرنى ئانام ئارقىلىق دادامغا يەتكۈزەي، — دېدى ئادالەت سەل ئويلىنىپ، — دادام گەپ قىلسا، ئۇ ھېچنېمە قىلالمايدۇ.

گۈلسۈممۇ باشتا بۇ چارىنى ماقۇل كۆرگەندى. لېكىن كېيىن بىردىنلا ئويلىنىپ قالدى: «بېگىم بۇ گەپنى ئاڭلاپ مېنى ئېزىز پالۋانىنىڭ خىزمىتىدىن توسۇپ قويسا، ئۇنىڭ بىلەن خالى-

غانچه كۆرۈشۈپ، سۆزلىشىپ يۈرەلمەي قالارمەنمۇ؟ ياق، بولمىغۇدەك».

— خېنىم، هازىرچە بۇ گەپلەرنى هېچكىمگە ئېيتماي تۇرسىلا، — دېدى ئۇ خۇپسەنلىك قىلىپ، — بېگىم ئاڭلىسا، ئېزىز پالۋانغىمۇ، ماڭىمۇ گەپ كېلىپ قالارمىكىن، ئۆزۈم دەققەت قىلاي.

— بۇمۇ بار گەپ، — ئادالەت ئۇنىڭ ھېيلىسىگە ئوڭايلا ئىشەندى.

گۈلسۈم چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئادالەت يەنە خىيالغا چۆكتى. ئۇ چىن كۆڭلىدىن ياخشى كۆرىدىغان يىگىتنىڭ مۇشۇ ئائىلىدە ياشاۋاتقىنىدىن ئىنتايىن خۇشال ئىدى. بەزى كۈنلىرى ئۇنى نېرىسىدىن كۆرەتتى، بەزىدە ھەتتا ئايۇاندا ياكى تاشقىرىقى هويلىدا ئۇچرىشىپمۇ قالاتتى. شۇنداق چاغلاردا گويا قانداقتۇر بىر خىل سېھرىي كۈچ ئۇشتۇمتوت قاتۇرۇپ قويغاندەك، ھەر ئىككىلىسى ئورنىدا بىر - بىرىگە قاراشقىنىچە بىرپەس تۇرۇپ قېلىشاتتى. ئادالەت يىگىتنىڭ كۆزلىرىنىڭ بۆلەكچە چاقناپ كەتكەنلىكىنى، چىرايىدىكى هودۇقۇش ئارىلاش تەبەسسۇمنى، ياراشقان بۇرۇتى ئاستىدىكى لەۋلىرىنىڭ سۆزلەشكە تەمشىلگەندەك سەل - پەل ئېچىلغانلىقىنى، كەڭ پېشانىسى بىلەن قاڭشارلىق بۇرنى ئۇستىدە مونچاق - مونچاق تەر تامچىلىرى پەيدا بولغىنىنى ئوچۇق كۆرەلەيتتى، لېكىن ئۆزى ئۇنىڭغا شەھلا كۆزلىرىدىكى خۇمارلىق بېقىشنىلا هەدىيە قىلالايتتى. يىگىت ئۇنىڭغا بىرپەس مەستانىلەرچە تىكىلىپ تۇرغاندىن كېيىن، گويا بىر نەرسىدىن چۆچۈگەندەك ئەتراپقا ئىتتىك قاراپ قويۇپ، ئوڭ قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ:

— ئوبدان تۇرۇڭ، ئاتاملا، خېنىم؟ — دەپ ئەھۋال سورايتتى.

ئادالەتنىڭ ئۇجۇدىغا بىر خىل شېرىن سېزىم تارقىلىپ، جاۋاب قايتۇرۇشقا ئۆزىدە جۈرئەت يوقتەك هېسقا كېلىپ قالاتتى،

بەزىدە بولسا، ھاياجىنىنى زورىغا بېسىۋېلىپ، ئۆزىگىلا ئاڭلانغۇ-دەك پەس ئاۋازدا:

— خۇداغا شۈكۈر، — دەپ قويانتى.

ئۇنىڭمۇ ئەھۋالى سورىغۇسى كېلەتتىيۇ، لېكىن نېمىشقىدۇر كۆڭلىدىكىنى ئاغزىدىن چىقىرالمايتتى. ناۋادا بىرەر شەپە ئاڭلاغۇدەك بولسا، ھەر ئىككىلىسى شۇ ھامان ئۆزلىرىنى چەتكە ئالاتتى. بۇ نېمىدېگەن بەختسىيار چاغلار - ھە! ئادالەت مەڭگۈ شۇنداق بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى. ئەپسۇسكى، مۇنداق ۋاقىتلار كۆپىنچە كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا تامام بولاتتى. توغرىسى، ئادالەتكە شۇنداق تۈيۈلاتتى.

«ئۇمۇ ماڭا كۆيسە كېرەك.» ئادالەت تۇنجى قېتىم مۇشۇنداق ئويغا كەلگەندە، گويا دۇنيادىكى جىمى بەخت ئۇنىڭغا قۇچاق ئاچقاندەك سۆيۈنۈپ كەتتى - دە، چىرايىدىن كەچكىچە كۈلكە كەتمىدى. ئىشتىھاسىمۇ خېلى ئېچىلىپ قالدى، ھەتتا پەس ئاۋازدا غىڭشىپ ناخشىمۇ ئېيتىۋەتتى.

— چوڭ ئانا، — دېدى ئۇ كەچتە خەدىچە خېنىمغا يېپىشىپ، — ھېكايە ئېيتىپ بېرىڭا، ھېلىقى يۇسۇپ بىلەن زۇلەيخا ھەققىدىكى ھېكايىنى ئېيتىپ بېرىڭ.

خەدىچە خېنىم ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ ئەركىلەتتى:

— بۇگۈن بەك ئېچىلىپ كېتىپسەنغۇ، قوزام. يۇسۇپ - زۇلەيخا ھېكايىسىنى بىرنەچچە قېتىم ئېيتىپ بەردىم. بۇگۈن باشقىسىنى — ئۇچار گىلەمنى ئېيتىپ بېرەي.

— ياق، ئۇنى ئاڭلىمايمەن. يۇسۇپ - زۇلەيخانى ئېيتىپ بېرىڭ.

— بۇگۈن نېمە بولغاندۇ بۇ بالىغا؟ — خەدىچە خېنىم سەل ھەيران بولدىيۇ، لېكىن يەنىلا نەۋرىسىنىڭ رايىنى قايتۇرماي، ئۇ تەلەپ قىلغان ھېكايىنى ئېيتىپ بەردى.

بەشىنچى باب

1

ئابدۇكېرىم قىشلىق تەتىلدە ئانىسىنىڭ يېنىدا بىرنەچچە كۈن تۇرۇش ئۈچۈن چوڭكۆلگە كەلدى. ئەتىسى چۈشتىن كېيىن تاغىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ خەلىي ئولتۇرۇپ قالدى. «قىش كۈنى — بىر تۇتام» دېگەن گەپ بار. ئابدۇكېرىم ئۆز ئۆيىگە قايتماقچى بولغاندا، يېزا قارا‌ڭغۇلۇق قوينىغا چۆككەندى. ئۇ يالغۇز كېتەلەيمەن دېسىمۇ، چوڭ ئۆيگە يەنە قايتىپ كەلگەن خەدىچە خېنىمنىڭ زورلىشى بىلەن مەنسۇر بەگ ئۇنىڭغا ئېزىنى ھەمراھ قىلىپ قويدى.

يانۋار ئېيىنىڭ ئاخىرلىرى بولسىمۇ، ھاۋا ئانچە سوغۇق ئەمەس ئىدى. ئىككى يېگىت ئاتلىرىنى ئۆز ئەركىگە قويۇپ بېرىپ، پارا‌ڭلاشقاچ مېڭىشتى. كۆپرەك ئابدۇكېرىم سوئال سوراپتتى، ئېزىز قىسقا ـ قىسقا جاۋابلارنى بېرىش بىلەنلا كۆپايىلەنەتتى. «يالغۇز پالۋانلا ئەمەس، ئەقلى ـ ھوشىمۇ خېلى جايىدا يېگىت ئىكەن، — دېگەننى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ئابدۇكېرىم، — ئانچە ـ مۇنچە گەپ ئېلىپ باقايمۇ يا؟ بىراق بەگ دادام ئۇنى بەك ئەتىۋارلايدىكەن. ھازىرقى ئەھۋالغا نارازى يېرى بولسا... ياق، بۇنداق ئادەملەر ئەمەلدار ـ بەگلەرگە ياخشى كۆرۈنۈشنى، يالاقچىلىق قىلىشنىلا بىلىدۇ...» شۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇكېرىمگە بۇ ھەمراھى نېمىشقىدۇر ياقماي قالدى.

— قايتىپ كېتەمسىز، — دېدى ئۇ بىردىنلا توڭلۇق بىلەن، — ئۆزۈم كېتەلەيمەن.

— ياق، سىلىنى ئۆيلىرىگە ئاپىرىپ قويۇپ قايتىمەن، بولمىسا خەدىچە خېنىم بىلەن بېگىم خاپا بولىدۇ.

«ئەنە، دېمىدىمۇ، خوجايىنلىرىنى رەنجىتىپ قويۇشتىن بەكمۇ قورقىدىكەن» دەپ ئويلىدى ئابدۇكېرىم ۋە ئېزىزغا مەسخىرىلىك قاراپ قويۇپ باشقا گەپ قىلمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار جىمجىت مېڭىشتى. ئېزىزنىڭ كاللىسىنى بولسا چىگىش خىياللار چۇلغۇۋالغانىدى. ئۇ ئادالەتنىڭ مۇشۇ يېگىتكە باغلاپ قويۇلغانلىقىدىن، بۇ يىل كۇزدە ئۇلارنىڭ تويى بولىدىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقانىدى. دېمەك، ئۇ — كۇشەندە، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى، شادلىقىنى ۋە بەختىنى يوق قىلغۇچى رەقىب. شۇڭا ئېزىزمۇ ئۇنى ياقتۇرمايدۇ، بەلكى ئۆچ كۆرىدۇ. بىراق، ھازىر ئۇنىڭ ئامانلىقىنى قوغداپ كېتىۋاتىدۇ. مۇبادا شۇ تاپتا بىرەر يەردىن ئۇنىڭا قارشى بىرەرى ئېتىلىپ چىققۇدەك بولسا، ئېزىز دەرھال سەكرەپ چىقىپ ئۇنى ھىمايە قىلىپ، خەۋپتىن ساقلاشقا تەييار. شۇنداق بولغاندا، ئېزىزنىڭ رەقىبى ئامان قېلىپ، ئۇ ئارزۇ قىلغان گۈلنى شۇ ئۇزىدۇ، ئۇ ئېرىشمەكچى بولغان ۋىسالغا شۇ ئېرىشىدۇ. ئېزىز بولسا ھەممىدىن قۇرۇق قېلىپ، ھەسرەتكە چۆكىدۇ. ئاھ، بۇنى ئويلاشنىڭ ئۆزىمۇ نەقەدەر ئازابلىق ـ ھە!...

ئۇشتۇمتۇت يېقىنلا يەردىن ئاڭلانغان ئەنسىز ئاۋاز ھەر ئىككى يېگىتنىڭ دىققىتىنى تارتتى.

— ياق، بەرمەيمەن، بەرمەيمەن! — دەيتتى قانداقتۇر بىر ئايال يىغلامسىراپ، — ئانامدىن قالغان تەۋەررۈك ئۇ.

ئارقىدىنلا ئۇلاردىن بەش قەدەمچە ئالدىدىكى بىر ئىشىك جالاقلاپ ئېچىلدى ـ دە، بىر ئادەم چىقىپ، ئوك تەرەپكە يۈگۈرۈپ كەتتى.

— ئىلاھىم، بوينۇڭ ئۇزۇلۇپ ئۆلەرسەن قىمارۋاز! سېنى مۇشۇ يولغا باشلىغان بارات قارىغۇنىڭ يەنە بىر كۆزىمۇ قۇيۇلۇپ

كېتەر! — دەپ قارغىدى ئۇنىڭ كەينىدىن چىققان ئايال ۋە ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلىدى.

بۇ چاغدا ئىككى يىگىت ئۇنىڭ يېنىغا بېرىپ قالغانىدى. ھەر ئىككىسىلا ئېتىنى توختىتىپ يەرگە چۈشتى. ئابدۇكېرىم ئېتىنىڭ تىزگىنىنى ئېزىزغا تۇتقۇزۇپ، ئۆزى ھېلىقى ئايالنىڭ يېنىغا كەلدى.

— ئاچا، نېمە ئىش بولدى، بايىقى ئادەم كىم؟ — ئالدىراپ سورىدى ئۇ.

ئايال ئېسىدەپ تۇرۇپ ئۇ ئادەم ئۆزىنىڭ ئېرى ئىكەنلىكىنى، ئانىسىدىن قالغان تەۋەررۈك ئالتۇن زىرىنى تارتىۋېلىپ، بارات قارىغۇ دېگەننىڭ ئۆيىگە قىمار ئويناشقا ماڭغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى، ئاندىن بىردىنلا ئابدۇكېرىمنى تونۇپ قېلىپ، دەرھال تىزلاندى ـ دە، پېشىگە ئېسىلىپ تۇرۇپ يالۋۇردى:

— بەگزادەم، رەھىم قىلىپ زىرەمنى ئېلىپ بەرسىلە.

— ماقۇل، ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ، ئاچا، سىز ئۆيىڭىزدە ساقلاپ تۇرۇڭ، بىرەدەمدىن كېيىن زىرىڭىز قولىڭىزغا تېگىدۇ.

ئابدۇكېرىم گېپىنى تۈگىتىپلا ئېتىغا مىنىپ بايىقى ئادەم كەتكەن تەرەپكە ماڭدى.

— توختىسىلا، بېگىم، — ئېزىزمۇ دەرھال ئۇنىڭغا يېتىشىتى، — سىلى ئۇ يەرگە بارسىلا بولماس. مۇنداق قىلايلى: سىلىنى ئۆيلىرىگە ئاپىرىپ قويۇپ، ئاندىن بۇ ئىشنى بېگىمگە خەۋەر قىلاي. ئۇ يەرگە دورغىلار بارسۇن.

— قىمارۋازلار بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن قورقۇۋاتامسىز؟ ھىم، پالۋانمىش تېخى. ئەنسىرىمەڭ، سىزنى بىللە بارغىن دېمەيمەن.

بۇ گەپ ئېزىزنىڭ غۇرۇرىغا تېگىپ، غۇۋزۇندە ئاچچىقى كەلدىيۇ، لېكىن ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، قايتا ئېغىز ئاچمىدى.

— بېگىڭىزگە خەۋەر قىلغىلى بارمامسىز؟ — ئابدۇكېرىم

نېمىشقىدۇر يەنە تەنە قىلدى.

ئېزىز چىشىنى چىڭ چىشلەپ ئۇن چىقارمىدى. «بۇ بەگزا-دىنىڭ چوڭچىلىقىنى قارىمامدىغان، ھەي... شۇ تاپتا...»

بارات قارىغۇ دېگەننىڭ ئۆيى ئابدۇكېرىمگە بۇرۇندىنلا تونۇش ئىدى. ئۇ يەرگە يېتىپ بېرىشقا ئون بەش قەدەمچە قالغاندا ئابدۇكېرىم ئاتتىن چۈشتى، ئېزىزمۇ شۇنداق قىلدى.

— سىز ئاتلارنى تۇتۇپ مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇرۇڭ، — دېدى ئابدۇكېرىم توڭلۇق بىلەن تىزگىننى ئېزىزغا تەڭلەپ.

ئېزىز گەپ قىلماستىن تىزگىننى ئېلىپ، ئاتلارنى بىر دەرەخقە باغلىدى ـ دە، ئابدۇكېرىمنىڭ كەينىدىن ماڭدى. بارات قارىغۇنىڭ ھويلىسىنىڭ دەرۋازىسى ئىچىدىن تاقالغانىدى. ئابدۇكېرىم ئۇ يەردە تۇرۇپ قالغان ئارىلىقتا ئېزىزمۇ يېتىپ كەلدى.

— سىز...

— مەنمۇ كىرەي، — بۇ قېتىم ئالدىراپ ئابدۇكېرىمنىڭ سۆزىنى بۆلدى ئېزىز.

بۇ دورەم ئابدۇكېرىم باشقا گەپ قىلمىدى. ئاۋۋال ئۇ، ئاندىن ئېزىز شەپە چىقارماستىن تامدىن ئارتىلىپ ھويلىغا چۈشتى. سول تەرەپتىكى ئۆينىڭ ئىشىك يوچۇقىدىن غۇۋا چىراغ يورۇقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلار يەنە شەپە چىقارماسلىققا تىرىشىپ شۇ ئۆينىڭ يېنىغا بېرىشتى ـ دە، تامغا چاپلىشىپ ئىچىگە قۇلاق سېلىشتى. ئۆي ئىچىدىن «يا پادىشاھى جەمشىت!.» «سەيا!» دېگەن ئاۋازلار ئاڭلاندى. كىملەردۇ خىرقىراپ كۈلدى، كىمدۇ: «ۋاي، شور پېشانەم!» دەپ ۋايسىدى. ئارقىدىنلا:

— ھەي بارات، گۆشۈڭ ئەجەب پىشماي كەتتىيا، بىر قاراپ باققىنا،— دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ، بىرەيلەن ئىشكىنى ئېچىپ سىرتقا چىقتى. ھويلا قاراڭغۇ ئىدى. ئۇ ئادەم ئوڭ تەرەپتىكى ئۆيگە قاراپ مېڭىشىغا ئېزىز ئۇنىڭ گېلىنى غىپپىدە بوغۇپ پىچىرلىدى:

— ئۇن چىقارما!

بۇ ئادەم — بارات قارىغۇ ئىدى. ئۇ دەسلەپتە نېمە ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى ئاڭقىرالماي مەڭدەپ قالدى. كېيىن سەل ئېسىگە كېلىپ بەلبېغىغا ئېسىلغان پىچاقنى ئالماقچى بولۇۋېدى، ئۇ قولىمۇ ئامبۇردەك قىسىلىپ ئارقىغا قايرىلدى ـ دە، بارات بۇلجۇيالمايلا قالدى.

— ياۋاش بول! — يەنە پىچىرلىدى ئېزىز.

ئابدۇكېرىم ئېزىزغا پەس ئاۋازدا: «يارايسىز!» دېگىنىچە ئىشىكنىڭ يېنىغا كەلدى. بارات ئۆيدىن چىققاندا ئىشىكنى ھەم ياپمىغانىدى. شۇڭا ئابدۇكېرىم ئۆيگە تۈيدۇرماي كىرىۋېلىپ، ئىشىكنى يەنە ئاۋايلاپ يېپىپ قويدى. ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئالتە ـ يەتتە كىشى تاۋاكا قۇرۇپ ئولتۇرۇپ قىمار ئوينىشىۋاتاتتى. ئوتتۇرىغا قويۇلغان چىراغپايدىكى جىنچىراغ تاۋاكانى ئارانلا يورۇتۇپ تۇراتتى. قىمارۋازلارنىڭ پۈتۈن دىققىتى تۆت ئوشۇققا مەركەزلەشكەچكە، ئابدۇكېرىمنىڭ كىرگىنىنى سەزمىدىمۇ ياكى سەزسىمۇ ئۇنى بارات قارىغۇ دەپ قالدىمۇ، ئەيتاۋۇر ئۇنىڭغا قاراشمىدى. بىرەيلەن ئوشۇقلارنى تاۋاكاغا ئېتىشىغا، سىرتتىن ئۇزىتىلغان بىر قول ئۇلارنى يىغىپلا ئېلىۋالدى.

— ھەي قارىغۇ، نېمە...، — ھېلىقى قىمارۋاز غەزەپ بىلەن بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىدىيۇ، داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ ئابدۇكېرىمنى تونۇپ قالغانىدى.

ئاندىن باشقىلارمۇ بېشىنى بۇراپ قارىشىپلا شېرىكىگە ئوخشاش ھالغا چۈشۈپ قېلىشتى. ئاڭغىچە ئېزىزمۇ باراتنى ئالدىغا سېلىپ ئۆيگە ئەكىردى. ئابدۇكېرىم تاۋاكادىكى تەڭگە ۋە قەغەز پۇللارنى يىغىشتۇردى. قىمارۋازلاردىن بىرى نېمىشقىدۇ يۈزىنى يوشۇرۇپ پەسكە قارىۋالغانىدى، شۇنداقتىمۇ ئابدۇكېرىم ئۇنى تونۇپ قالدى.

— ھە، بۇ سەنمىدىڭ، دورغا بېگى! ؟ — دېدى ئابدۇكېرىم

ئۇنىڭغا قاراپ سوغۇق كۈلۈپ، — سەن دورغىلىقنى مۇشۇنداق قىلىدىكەنسەن - دە.

غاپپار ھودۇقۇپ، تىترەپ دودۇقلىدى:

— بېگىم... ئەمدى... ئىنسانچىلىقتا...

— ھۇ دۆيۈز، قىمار ئويناشمۇ ئىنسانچىلىققا كىرەمدىكەن؟

غاپپارنىڭ ئەمدى زۇۋانى تۇتۇلدى. تاۋكادىن يىغىۋېلىنغان نەرسىلەر ئارىسىدا ئالتۇن زىرە يوق ئىدى. ئابدۇكېرىم بايىقى ئايالنىڭ ئېرىدىن سورىدى:

— زىرە قېنى؟

ئۇ زىرىنى چىقارماي، يېنىدىكى بۇرۇتلۇققا ئەيمەنگەن ھالدا قارىدى.

— كېلەر - كەلمەيلا ئۇتتۇرۇپ بوپتۇ - دە. ھەي شور پېشانە، خوتۇنىڭنىڭ تەۋەررۇكىنى ئەمەس، جېنىڭنى تىكىسىڭ بوپتىكەن، — ئابدۇكېرىم ئاندىن بۇرۇتلۇققا بۇيرۇدى، — قېنى، ئالتۇن زىرىنى چىقىرىڭ!

بۇرۇتلۇق يېنىدىكى شېرىكىگە بىر ئالىيىپ قويۇپ، ئېچ يانچۇقىدىن زىرىنى چىقىرىپ بەردى.

— ھەممىڭلار يانچۇقۇڭلاردىكىنىمۇ ئوتتۇرىغا تۆكۈڭلار!

قىمارۋاز دېگەن ناھايىتى قارام خەق. ئۇلار ھەتتا ھۆكۈمەتنىڭ ساقچىلىرىغا ئۇچراپ قالغان تەقدىردىمۇ ئاسان بوي بەرمەيدۇ. قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلىنىپ غىپپىدە تىكىۋېتىشكە ياكى ساقچىلارنى ئۇرۇپ يىقىتىۋېتىپ قېچىپ كېتىشكە تىرىشىدۇ، ھەتتا پىچاق كۆتۈرۈشتىنمۇ يانمايدۇ. ھازىر مۇشۇ قىمارۋازلارنىڭمۇ قارشىلىق كۆرسىتىپ باققۇسى كەلدىيۇ، لېكىن جۇرئەت قىلىشالمىدى. مۇبادا بۇ ئىش باشقا جايدا يۈز بەرگەن، تۇتۇۋالغۇچىلارمۇ ناتونۇش كىشىلەر بولغان بولسىدى، بىر ئامال قىلىپ قېچىپ كەتسە ۋە بىرنەچچە كۈن مۆكۈنۈپ يۈرسە قۇتۇلۇپمۇ كېتەلەيتتى. لېكىن ئۇلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ چوڭكۆللۈك تۈرىدە

سا، قېچىپ نەگە بارالايدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇنۇ ئابدۇكېرىم بەگزادە ھەممىسىنى تونۇيدۇ. ئۇ چاغدا گۈناھ ئۈستىگە گۈناھ قوشۇلۇپ، مەنسۇر بەگدىن ئوڭاي قۇتۇلالامدۇ؟ شۇڭا ئەڭ ياخشىسى ياۋاشلىق بىلەن بويسۇنۇپ، گۈناھىنى يەڭگىللەتكىنى تۈزۈك. كېيىن يالۋۇرۇپ كۆرسە، بەلكىم مەنسۇر بەگنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارماس.

قىمارۋازلار گەپ قىلىشمىغان بولسىمۇ، ھەممىسى كۆڭۈل-لىرىدە ئەنە شۇنداق ئويلاشتى - دە، يانچۇقىدىكى پۇللىرىنى ئوتتۇرىغا تاشلاشتى. ئابدۇكېرىم ھەممە پۇلنى قوليا-غلىقىغا چەگدى.

— قېنى، ئەمدى ھەممەيلەن ئورنۇڭلاردىن تۇرۇڭلار، بە-گىڭلارنىڭ ئالدىغا بارىمىز، — ئاخىرقى بۇيرۇقنى بەردى ئابدۇ-كېرىم.

قىمارۋازلار دەررۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى، ئەمما تېپىر-لاپ قېلىشتى.

— بەگزادەم، رەھىم قىلسىلا، — يالۋۇردى بۇرۇتلۇق قىمارۋاز، — توۋا قىلدۇق، بېگىمنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارمىسا-لا.

ئارقىدىنلا باشقىلىرىمۇ يالۋۇرۇشقا باشلىدى، بەزىلىرى تىزلىنىپ ئابدۇكېرىمنىڭ پېشىگە ئېسىلدى. بەزىلىرى ئېزىز-نىڭ يېنىغا بېرىپ ئۇنىڭ ئارىغا چۈشۈپ گۈناھىنى تىلەۋېلىشىنى ئىلتىماس قىلىشتى.

— بەگزادەم، رەھمەتلىك دادىلىرىنىڭ ھەققىدە بىر قېتىم گۈناھىمىزدىن ئۆتسىلە، — دېدى بايىقى ئايالنىڭ ئېرى.

بۇ گەپ ئابدۇكېرىمنىڭ غەزىپىنى بىردىنلا پەسەيتىپ، سەل ئىككىلەندۇرۇپ قويدى.

— پالۋان، سىز نېمە دەيسىز؟ — سورىدى ئۇ ئېزىزدىن.

شۇ كەمگىچە ئېزىز ئىشىك تۈۋىدە باراتنى مەھكەم تۇتۇپ

گەپ قىلماي تۇرغاندى.

— بېگىم، بۇلار ياۋاشلىق بىلەن بويسۇندى، بىر قېتىم گۇناھىدىن ئۆتسىلە، — دېدى ئۇ.

— ماقۇل، بۇ قېتىم گۇناھىتىلاردىن ئۆتەيلى، — دېدى ئابدۇكېرىمۇ ماقۇل بولۇپ، ئاندىن سىلىق تەلەپپۇزدا نەسىھەت قىلدى، — كۆپچىلىكىڭلار ماڭا ئوبدان تونۇشلۇق. مېنىڭچە، ھەممەيلەن ئۇنچىۋالا باي ئادەملەر ئەمەس. قىمار دېگەن بىر خىل ئاپەت، ئۇنىڭغا ئۆگىنىپ قالغانلار ئاخىرى بار - يوقىدىن ئايرىلىپ، قاق سەنەم بولۇپ قالىدۇ. سىلەر مۇشۇ ئاپەتنىڭ كەينىگە كىرىپ بالا - چاقاڭلارنى ئاچ - يالىڭاچ قويساڭلار يۇرىكىڭلار ئېچىشامدۇ!؟ ئۇنىڭسىزمۇ غېمىڭلار ئازمۇ سىلەرنىڭ. بۇنى نېمىشقا ئويلىمايسىلەر!؟

قىمارۋازلار گويا تىللىرى تۇتۇلۇپ قالغاندەك باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ لاپچىيىپ تۇرۇشتى.

— ھازىر يىغۇبلىنغان پۇللار قولۇڭلارغا قايتۇرۇلمايدۇ. ئالتۇن زىرىنى ھازىر ئۆز ئىگىسىگە ئاپىرىپ بېرىمىز. باشقا پۇللارنى يېتىم - يېسىر، ئاجىز - ئورۇقلارغا تارقىتىپ بېرىمەن، قانداق، بۇنىڭغا باشقا گېپىڭلار بارمۇ؟

قىمارۋازلار قوللىرىنى كۆكرىكىگە قويۇپ، باشلىرىنى لىڭشىتىپ «يوقسۇ، يوقسۇ» دېيىشىپ كەتتى. ئۇلار پۇللىرىنىڭ قولدىن چىقىپ كەتكىنىگە ئېچىنىشسىمۇ، مەنسۇر بەگنىڭ جازاسىدىن ئوڭايلا قۇتۇلۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن شۈكۈر قىلىشتى.

— ئەمىسە، گېپىمىز گەپ بولسۇن، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئابدۇكېرىم، — يەنە قىمار ئوينىغىڭلارنى ئاڭلاپ قالماي. ئەمدى ھۆرمەتلىك دورغا بېگىم بىلەن باراتتىن باشقىلىرىڭلار كەتسەڭلار بولىدۇ. بۇ ئىككىيلەن بىز بىلەن بېگىمنىڭ ئالدىغا بارىدۇ.

رۇخسەت قىلىنغان كىشىلەر ئالدىراپ - تېنەپ ئۆزلىرىنى

ئىشىككە ئېتىشتى. ئۆيدە ئەمدى تۆتلا ئادەم قالدى. غاپپار بايا ئابدۇكېرىمنى كۆرگىنىدىلا ئۆزىنى نەس باسقانلىقىنى پەملىگەندى. نېمىلا دېگەنبىلەن قىمار ئويناش چەكلەنگەن ئىش. دۇرۇس، ئۇنى بەزى بەگزادىلەر، بايۇەچچىلەر، ھەتتا ھۆكۈمەتنىڭ بەزى خىزمەتچىلىرى، ئەسكەرلىرىمۇ ئويناپدۇ. ھۆكۈمەتمۇ ئادەتتە ئۇنى بەك تەرگەپ كەتمەيدۇ، ئەمما نەق ئىش ئۈستىدە تۆتۈلۈپ قالغانلارنى نەس باسىدۇ، بولۇپمۇ ئاددىي پۇقرالارنى ھەرگىز بوش قويمايدۇ. يېقىندا شۇنداقلاردىن بىر تۈركۈمىنى چەرچەن ئەتراپىغا يول ياساشقا ئەۋەتكەن، بۇ ئىشلار غاپپارغا بەش قولدەك ئايان ئىدى، ھەتتا چەرچەنگە يالانغان بىرنەچچە قىمارۋازىنى ئۇ ئۆز قولى بىلەن تۇتقان. مانا ئەمدى بۇ ئىش ئۆز بېشىغا كېلىپ قالدى. «مەنسۇر بەگ بىلسە نېمە دەر؟ ئۆز ئادىمىم دەپ ئەپۇ قىلارمۇ ياكى...؟» شۇ ئويلاردىن كېيىن غاپپارنىڭ تېنى شۇركىنىپ كەتتى. «ئاھ تەتۇر پېشانەم، ئەمدى تۈگىشىدىغان بولدۇم» دەپ كۆڭلىدە نالە قىلدى ئۇ.

كۆڭلى قارا كىشىلەر ھەمىشە ئىشنى يامان تەرەپتىن ئويلايدۇ. غاپپار ئۆزى بىلەن ئابدۇكېرىم ئوتتۇرىسىدا ھېچبىر ئاغرىق - ئاداۋەتنىڭ يوقلۇقىنى بىلەتتى. شۇڭا بۇگۈنكى پېشكەللىكنى پۈتۈنلەي ئېزىزدىن كۆردى. «بەگزادىنى بۇ يەرگە مۇشۇ مەلئۇن باشلاپ كەلگەن، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — بولمىسا، سەھراغا نەچچە كۈندە بىر كېلىدىغان ئادەم بۇ ئۆيدە قىمار بولىدىغانلىقىنى نەدىن بىلسۇن؟ خەپ، توختاپتۇر، ماڭمۇ بىر نۆۋەتتى كېلەر...»

كېيىن باشقىلارنىڭ يالۋۇرۇشى بىلەن ئابدۇكېرىم يۇمشىغاندا غاپپاردىمۇ قۇتۇلۇش ئۈمىدى پەيدا بولۇپ، «خۇداغا شۈكۈر، شەرمەندە بولمايدىغان بولدۇم» دەپ سەل خاتىرجەم بولغانىدى. بىراق ئابدۇكېرىم باشقىلارنى قويۇۋېتىپ، غاپپار بىلەن ئۆي ئىگىسىنى بەگنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى ئېيتقاندا،

ئۇنىڭ كۆڭلىگە يەنە غەم چۈشتى: «ئەمدى قانداق قىلارمەن؟ بۇ ئەركە بايۇەچچىمۇ ماڭا ئۆچلۈك ساقلاپ يۈرگەندىمۇ؟ نېمە ئۈچۈن باشقىلارنى قويۇۋېتىپ ئىككىمىزنى ئېلىپ قالىدۇ؟ كۆر-گۈلۈكنى ھەممىمىز تەڭ كۆرسەك يېنىكرەك بولاتتى، ئەمدى ھەممىسى ئۈچۈن بىزلا سوراقتا تارتىلىمىزمۇ؟...»

— بەگزادەم، بىر قېتىم مېنىڭمۇ گۇناھىمدىن ئۆتۈ-سىلە، — ئۇ خۇددى ئىگىسىدىن تاياق يېگەن ئىتتەك ئوخشاش ئابدۇكېرىمگە يېلىنىپ قارىدى، — بۇ ياخشىلىقلىرى ئۈچۈن ئۆ-مۈرۋايەت قۇللىرى بولۇپ كېتەي.

بارات قارىغۇمۇ دەرھال ئابدۇكېرىم ئالدىدا تىزلاندى:

— بېگىم، بىر قېتىم رەھمى قىلسىلا.

— ياق، — دېدى ئابدۇكېرىم ئۇلارغا ھومىيىپ، — بىرىڭلار مۇشۇنداق يامان ئىشنى توسۇيدىغان ئادەم، يەنە بىرىڭلار ئۆيدە تاۋكا قۇرۇپ باشقىلارنى يولدىن چىقىرىپسىلەر، ھەركىمگە ئۆز بويىغا لايىق تون پىچىلىدۇ.

— بېگىم، مەن تىلىۋالاي، بۇلارنىڭمۇ گۇناھىدىن ئۆتسىلە، دورغا بەگنىڭ يۈزىنى قىلسىلا، — دەپ سۆزگە ئارىلاشتى ئې-زىز.

ئابدۇكېرىم يەنىلا ئېرىمسىدى.

بىرەمدىن كېيىن ئۇلار مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىگە قاراپ مې-ڭىشتى. ھېلىقى ئايال تېخىچە ئىشىكى ئالدىدا قاراپ تۇرغاند-كەن، زىرىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئابدۇكېرىمگە قايتا - قايتا رەھمەت ئېيتتى.

— بەگ دادا، — دېدى ئابدۇكېرىم ئۇلار مەنسۇر بەگنىڭ ئالدىغا كىرگەندە، — ئۆيلىرىنىڭ يېنىدا باش دورغىلىرى تاۋكا قۇرۇپتۇ، سىلى ھېچ نەرسىنى سەزمەي يۇرۇپلا، بەگلەر يۇرتىنى مۇشۇنداق سورامدۇ؟

بۇ گەپ مەنسۇر بەگنىڭ جان - پېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى.

ئۇ.

— قېنى، قايسىك بار؟ — دەپ جېنىنىك بارىچە ۋارقىرىدى

* * *

مەنسۇر بەگ غاپپارنىك قىمار ئوينىغىنىدىن كۆرە، جىيەندىنىك تەنىسىدىن بەكرەك غەزەپلىنىپ، ھەممە ئاچچىقىنى غاپپار بىلەن باراتتىن چىقاردى. ئۇلارنى ئېسىپ قويۇپ ئاۋۇال يىگىرمە قامچىدىن ئۇرغۇزدى. ئاندىن بارانقا يىگىرمە سەر كۆمۈش جەرىمانە قويدى، غاپپارنى باش دورغىلىقتىن قالدۇرۇپ ئاددىي دورغا قىلىپ قويدى.

— پالۋان، — دېدى مەنسۇر بەگ ئەتىسى ئېزىزنى ئالدىغا چاقىرىپ، — ئەمدى باش دورغىلىقنى سىز ئۈستىگىزگە ئېلىڭ.

بۇ ئېزىز ئۇچۇن كۈتۈلمىگەن ئىش ئىدى. شۇڭا ئۇ ھەدەپدىلا گاڭگىراپ قالدى. «ھەي... چاتاق بولدى. بۇ ئىشتىن قانداق قىلسام باش تارتقىلى بولار؟...»

— بېگىم، ماڭا ئىشەنچ قىلغانلىقلىرىغا ھەشقاللا، — دېدى ئۇ سەل ئويلىنىۋېلىپ، — ئەمما دورغىلىق دېگەن ھۆكۈمەت مېنىڭ خەت ساۋاتىمۇ يوق، ھۆججەتنى چىقالمايمەن.

مەنسۇر بەگ ئادەتتى بويىچە دەرھال ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى:

— ھەي، شۇمۇ گەپمۇ؟ ئۇ ئىشقا ساۋاتلىق بولۇش كېرەكمىدۇ. بىزنىڭ بۇيرۇقىمىز بويىچە باشقا دورغىلارغا ئىش تاپشۇرىسىڭىز، ئاندىن ئىجراسىنى بىزگە مەلۇم قىلىپ تۇرسىڭىزلا بولىدۇ شۇ.

— بېگىم، غاپپار پالۋان ئۆزلىرىگە كۆپ خىزمەت قىلغان. بىر قېتىملىق سەۋەنلىكىنى دەپ...

— بولدى، ئۇنىڭ گېپىنى قىلماڭ! ئۇ ھارامزادە بۇ قېتىم يۈزۈمنى بەك چۈشۈرۈۋەتتى. ئەسلىدە، غاپپارنى ھويلامدىنمۇ، چوڭكۆلدىنمۇ قوغلىۋېتەي دېگۈدەك، يەنە ئاشۇ بۇرۇنقى خىزمەتلىرىنى ئويلاپ خەير دېدىم.

ئېزىز تەڭلىكتە قالدى. ئۇنىڭ بۇ ئەھلىنى ئەسلا قوبۇل قىلغۇسى يوق ئىدى. بىراق كۆرسەتكەن باھانىلىرى ئاقمىدى. ئەمدى راست گەپنى قىلىپ: «مەن پۇقراغا زۇلۇم سالىدىغان مۇنداق ئىشنى قىلمايمەن» دېسۇنمۇ؟ ھەي، مۇنداق دېمەك تەس. ھېچبىر باھانە ـ سەۋەب كۆرسەتمەيلا «ياق، قىلمايمەن!» دېگىلىنمۇ بولمايدۇ. دادىسى توغرا ئېيتىپتىكەن، بىراۋنىڭ ئۆيىدە ھەمىشەم مېھمانغا ئوخشاش يەپ ـ ئىچىپلا يۈرۈۋېرىشكە بولمىغۇدەك. ئەمىسە، ماقۇل دېسۇنمۇ؟ ئۇنداقتا دادىسىغا بەرگەن ۋەدەسى نېمە بولىدۇ؟... ئۇنداق بولسا، پېشىنى قېقىپلا كېتىپ قالسۇنمۇ؟ ئۇ چاغدا... ئەستا، نېمىدېگەن تەڭقىسلىق بۇ!؟

— ئەمىسە، شۇنداق بولسۇن، پالۋان. ھازىردىن باشلاپ بۇ ئىشنى قولغا ئېلىڭ، — دېدى مەنسۇر بەگ بۇ ھەقتىكى گەپنى بولدى قىلىپ.

«بوپتۇلا، ئات كەينىگە مىنگەشمەڭ، مىنگەشكەندىن كېيىن ۋاي دېمەڭ، دېگەندەك، دادامنىڭ گېپىنى ئاڭلىماي بۇ يەرگە كېلىپتىمەن، ئەمدى چىداي. ئادالەت ئۈچۈن، بۇنىڭغىمۇ چىداي! ئىشقىلىپ، غاپپارغا ئوخشاپ قالمىسام بولىدۇغۇ» دەپ ئۆزىگە تەسەللى بەردى ئېزىز.

2

كىتابىمىزنىڭ بېشىدا كازىم بەگ دېگەن كىشى ھەققىدە بىرنەچچە ئېغىز توختىلىپ ئۆتكەنىدۇق. ئەمدى ئۇ ھەقتە تەپسىلىيرەك سۆزلەش نۆۋىتى كەلدى.

كازىم بەگ ئەجدادلىرى زامان ـ زامانلاردىن بۇيان يۇرت سوراپ كەلگەن ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ئەۋلادى ئىدى. ئۇنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى بايان قىلىشتىن بۇرۇن شۇ جەمەتكە مەنسۇپ ئىككى كىشى توغرىسىدا ئازراق توختىلىپ ئۆتسەك ئارتۇقلۇق قىلماس.

بۇنىڭدىن بىر ئەسىرچە ئىلگىرى قاراتاش دېگەن يېزىنىڭ بېگى بۇرھان ئاتلىق كىشى ئىدى. ئۇ يېزا بەگلىكى تەختىدە بىرنەچچە يىل ئولتۇرغاندىن كېيىن، مەنسەپكە قانائەت قىلماي، پۇتۇن ناھىيىنىڭ ھاكىمبەگلىكىنى قولغا كەلتۈرۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى. لېكىن بۇ ئوڭاي ئىش ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ھاكىم-بەگلىك يۇقىرىدىن بەلگىلىنىدىغان، يەنە كېلىپ بۇرۇنقى ھا-كىمبەگلەر جەمەتىدىن ئاتىدىن بالىغا مىراس قالىدىغان پەۋقۇل-ئاددە مەنسەپ ئىدى. بۇرھان بەگ شۇنداق خام تەمەدە يۇرگەن كۈنلەردە يۇرتتا ئىككى چوڭ ۋەقە يۈز بەردى: بىرى، كونا ھاكىمبەگ ئۆلدى. ئۇنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ چوڭلىرى قىز، ئەڭ كىچىكى ئوغۇل بولۇپ، تېخى ئەمدىلا ئالتە ـ يەتتە ياشقا كىرگە-نىدى. ئامبال بۇ ئەھۋالنى يۇقىرىغا مەلۇم قىلدى. ئىككىنچى-سى، قاراتاشقا قوشنا بولغان سېرىققۇم يېزىسىدا دېھقانلار قوزغە-لىڭى پارتلاپ، ئارقىدىنلا باشقا يېزىلارغىمۇ كېڭىيىپ، يۇرتتا تىنچسىزلىق باشلاندى.

«يەتتە ئۆلچەپ بىر كەس» دېگەن قائىدىگە قاتتىق ئەمەل قىلىدىغان بۇرھان بەگ باشتا شەھەرگە كىرىۋېلىپ قوزغىلاڭغا قارشى تەرەپتە تۇرغاندى. كېيىن قوزغىلاڭنىڭ بارغانسېرى كۈ-چىيىۋاتقانلىقىنى، لېكىن ئۇلارنىڭ ھەممە بىردەك ئېتىراپ قە-لىدىغان باشچىسى بولماي، ھەرقايسى يېزىلار تارقاق ھالەتتە ئىش تۇتۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ: «مەقسىتىمگە يېتىدىغان پۇرسەت كە-لىپتۇ» دەپ ئويلىدى ـ دە، بىر كېچىسى بىرنەچچە يېقىنلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ شەھەردىن چىقىپ كەتتى. ئۇ ئالدى بىلەن ئۆيىگە بېرىپ ئېغىلدا بېقىلىۋاتقان بىرنەچچە ئات، كالا، قوي، نەچچە

تاغار ئاشلىق ۋە مىلك سەر تەڭگىنى ئېلىپ قوزغىلاڭچىلارنىڭ يېنىغا باردى.

— جامائەت، پېقىر بۇرۇن خانىنىڭ ئەمرىگە ئەمەل قىلىمەن دەپ كۆپ قېتىم پۇقرالارنىڭ دىلىنى ئاغرىتقان ئادەممەن، — دېدى ئۇ ھەرقايسى يېزىلاردىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ كاتتىۋاشلىرىنى يىغىپ، — مانا بۇگۈنگە كەلگەندە، مەنمۇ ئامبالغا ياخشى بولالمىدىم. ئۇ مېنى: «پۇقرالىرىڭنى قۇتراتتىڭ» دەپ ئۆلۈمگە بۇيرۇماقچى بولدى. ئويلاپ باقسام، خان، ئامبال دېگەنلەردە ۋاپا يوق ئىكەن. مەن ئۆلارغا ئالدىنىپ، ئۆز قېرىنداشلىرىمغا زۇلۇم ساپتىمەن. ئەمدى شۇ گۇناھىمنى يۇيای دېگەن نىيەتكە كەلدىم. مەنمۇ مۇشۇ يۇرتلۇق، سىلەر بىلەن ئۆلۈم - كۆرۈمدە بىللە بولاي دەيمەن. مۇشۇ ئۇلۇغ غازات يولىدا شېھىت بولۇپ كەتسەم- مۇ ئارمىنىم يوق. شۇ مەقسەتتە شەھەردىن قېچىپ چىقتىم. جامائەتنىڭ غىزاسىنى ياخشىلاشقا ئازراق بولسىمۇ پايدىسى بولار دېگەن مەقسەتتە ئۆيۈمدە بار چارۋا - ماللىرىمنى، ئاشلىقلىرىمنى ئەكەلدىم، يايلاقتىكى ماللىرىمنى ئەكېلىشكە ئادەم ئەۋەتتىم. يەنە نەيزە - قىلىچ ياستىشقا مىلك سەر تەڭگە ئىنئام قىلماقچى- مەن، مېنى ئۆز كۆرۈپ سېپىگىلارغا قوشۇۋالسىلار.

ئۇنىڭ گەپلىرىمۇ، قىلغان ئىنئاملىرىمۇ شۇ يەردە ھازىر بولغانلارغا ياغدەك ياقتى - دە، نېرى - بېرىسىنى سۈرۈشتۈرمەي- لا ئۇنى سەپكە قېتىپ، سەركەردىلەردىن بىرى قىلىپ كۆتۈردى. ئۇ شۇ مەجلىستىلا شەھەردىكى ئەمەلدار ۋە چېرىكلەرنىڭ سانى، جايلىشىشى ۋە قوراللىنىش ئەھۋالىنى مەلۇم قىلىپ شەھەرگە دەرھال ھۇجۇم قىلىش تەكلىپىنى بەردى. قېنى قىزىپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلار بۇ تەكلىپنى بىر ئېغىزدىن ماقۇللىدى. بۇ شە- ھەردىمۇ سېپىل بار ئىدى. ئەمما ئۇ شەھەرنىڭ ھەممە يېرىنى قورشىغان بولماستىن، بەلكى ئامبال يامۇلى قاتارلىق ئىدارىلەر ۋە بىر قىسىم چوڭ سودىگەرلەرنىڭ قورۇ - جايى، دۇكان،

ئىسكىلاتلىرى جايلاشقان جايلارنىلا ئوراپ تۇراتتى. ئەتىسى تاڭ سەھەردە شەھەرگە ھۇجۇم قىلىنىپ، سېپىل ئىچىدىن باشقا جايلار ئوڭايلا ئىشغال قىلىندى. قالدۇق چېرىكلەر ۋە بىر قىسىم بەگ، بايلار، سودىگەرلەر سېپىل ئىچىگە كىرىۋالدى. بۇرھان بەگ بۇ غەلىبىنى تەبرىكلەش يۇزىسىدىن ئۆز يېنىدىن بىرنەچچە مىڭ سەر تەڭگە ئاجرىتىپ چوڭ - كىچىك كاتتىۋاشلارنىڭ ئالدى-غا يۇز سەردىن، ئارقىسىغا ئون سەردىن، ئادەتتىكى قوزغىلاڭ-چىلارغا بىر سەردىن ئىنئام بەردى. قوزغىلاڭچىلار بولسا ئۇنى باش سەركەردە قىلىپ كۆتۈردى.

قوزغىلاڭچىلار سېپىلنى بىر ئاي قورشاپ ياتقان بولسىمۇ ئالالمىدى. بۇ ئارىدا باشقا جايلاردىن نۇرغۇن چېرىك ياردەمگە يېتىپ كەلدى - دە، قوزغىلاڭچىلار يېڭىلىپ شەھەرنى تاشلاپ چىقتى. كۆچىلىكى تارقىلىپ كەتتى، بۇرھان بەگ بىر قىسىم ئادەمنى باشلاپ تاغ ئارقىسىغا چېكىندى. يول ئەپسىز بولغاچقا چېرىكلەر ئۇ يەرنى ئىشغال قىلالمىدى. بۇرھان بەگ بىر تەرەپ-تىن ئون - ئون بەش كىشىلىك چاققان ئەترەتلەرنى تەشكىللەپ، يېقىن ئەتراپتىكى يېزىلارغا، ھەتتا شەھەرگىچە تۈيۇقسىز پارا-كەندىچىلىك تۈغدۇرۇشقا ئەۋەتىپ تۇردى. يەنە بىر تەرەپتىن، خۇپىيانە ھالدا ئارىغا ئادەم قويۇپ، ئامبال بىلەن كېلىشىم تۈ-زۈش كويىغا چۈشتى. ئۇنىڭ شەرتى بىرلا — بوش قالغان ھاكىم-بەگلىك ئورنىغا ئېرىشىش ئىدى. بۇنىڭ ھېسابىغا قوزغىلاڭچى-لارنى قورالسىزلاندۇرۇپ تارقىتىۋېتەتتى. ئامبالمۇ بۇ چاغدا ئۇنىڭ يۇرت ئىچىدىكى تەسىرىنى خېلى تونۇپ يەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە نەچچە ئاي سەرپ قىلىپمۇ يۇرتنى تىنچىتالمىسا، ئۆزىمۇ خانىنىڭ غەزىپىگە ئۇچرايتتى. يەنە كېلىپ يېڭى ھاكىمبەگ توغ-رىسىدا يۇقىرىغا يوللىغان دوكلاتى تېخىچە تەستىقلىنىپ كەلمە-گەنىدى. شۇڭا ئۇ بۇرھان بەگنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل كۆردى - دە، يۇقىرىغا «توپىلاڭ تىنچىتىلدى، بۇ ئىشتا بۇرھان بەگ

ناھايىتى زور خىزمەت كۆرسەتتى. شۇڭا ئالتە ياشلىق گۆدەكتىن كۆرە شۇ كىشى ھاكىمبەگ قىلىپ بەلگىلەنسە» دېگەن مەزمۇندا جىددىي مەكتۇپ ئەۋەتتى. بۇ تەكلىپ تېزلا تەستىقلىنىپ چۈشۈرۈلدى. بۇرھان بەگ ئادەملىرىنى باشلاپ تاغدىن چۈشتى. ئۆزى ناھىيىگە ھاكىمبەگ بولدى، ئەڭ يېقىن بىرنەچچە كىشىلا ھەر خىل ئەمەللەرگە ئېرىشتى، باشقىلار قورالسىزلاندۇرۇلۇپ تارقىتىۋېتىلدى. ئۇلارغا باشتا «خان گۈناھىڭلاردىن ئۆتتى» دەپ ئۇقتۇرۇلغانىدى، ئەمما ئارىدىن بىرنەچچە ئاي ئۆتۈپ بىر - بىرلەپ جازالاندى: بەزىلىرى ئۆلتۈرۈلدى، بەزىلىرى يىراق يەرلەرگە سۈرگۈن قىلىندى. بۇرھان بەگ قۇلاقنى يوپۇرۇپ، ھاكىمبەگلىكنىڭ پەيزىنى سۈرۈپ يۈرۈۋەردى.

كازىم بەگ — ئەنە شۇ كىشىنىڭ چەۋرىلىرىدىن بىرى ئىدى.

كازىم بەگنىڭ دادىسى ئەزەم بەگ ھاجى دەپ ئاتىلاتتى. يېرىم ئەسىرگە يېقىن ۋاقىت ئىچىدە نەچچە ھۆكۈمەت ئالماشتى، لېكىن ئۇ يېزا بەگلىكى تەختىدىن بىر كۈنمۇ ئايرىلىپ قالمىدى. مەنچىڭ دەۋرىدىمۇ، جۇمھۇرىيەت دەۋرىدىمۇ، ھەتتا شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلغان يىللاردىمۇ ئوخشاشلا دەۋران سۈرۈۋەردى. ھازىر يەتمىش ياشتىن ھالقىغان بولسىمۇ، يەنىلا بەگلىك تەختىدە مەھكەم ئولتۇرۇپ «پىرقە دۆلەت» ئۈچۈن يۈرت سوراۋاتاتتى. ھەر قېتىم يۈرتقا يېڭى ئامبال ۋە دوتەي كەلگەندە يەرلىك كىشىلەردىن ھەممىدىن بۇرۇن ئۇلار بىلەن كۆرۈشكۈچى ئەزەم بەگ بولاتتى. ئۇ ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا نۇرغۇن سوۋغاتلار بىلەن سالامغا كىرەتتى، ئارقىدىن ئۆيىگە مېھمانغا چاقىراتتى. مېھمانلار ماڭىدىغان ئۆز تەۋەسىدىكى يولنى سۈپۈرگۈزۈپ، سۇ چاچقۇزۇپ ئىككى تەرىپىگە ئادەملەرنى تىزىپ، ئۆزى يېزىنىڭ بېشىغا چىقىپ كۈتۈۋالاتتى. كاتتا زىياپەت بېرىپ مېھمان قىلاتتى. قايتىشىدا يەنە ئالتۇن، كۈمۈش، قاشتېشى،

گىلەم، يىپەك رەخت قاتارلىق قىممەتلىك نەرسىلەرنى سوۋغا قىلاتتى.

ئەزەم بەگ ھاجىنىڭ قانداق ئادەملىكىنى تېخىمۇ ياخشى چۈشىنىش ئۈچۈن مۇنداق بىر ئىشنى بايان قىلىپ ئۆتۈشنى لايىق كۆردۇق:

قايسى زامانلار ئىدىكىن، دەريا سۈيىنى قانداق تەقسىملەش ھەققىدە توختام تۈزۈلگەندە، «قارا سۇ ئىچىدىغان يۇرتلارغا ئاق سۇ (دەريا سۈيى) بېرىلمەيدۇ» دېيىلگەنىكەن. يېڭىئاۋات دېگەن يېزا قارا سۇ ئىچىدىكەن. كېيىن ئۇلار بوز يەر ئېچىپ، ئورمان بىنا قىلغاندا سۇدىن قىسىلىپ، ئاق سۇ بېرىشنى تەلەپ قىپتۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ يۇقىرىسىغا جايلاشقان قاراتاش يېزىسىنىڭ بېگى ئەزەم بەگ ھاجى: «توختامنى بۇزغىلى بولمايدۇ» دەپ ئۇلارنىڭ تەلىپىنى رەت قىپتۇ. ئاخىرى يېڭىئاۋاتلىقلار ھاكىمغا ئەرز قىپتۇ. ھاكىم يېڭى تەيىنلىنىپ كەلگەن كىشى بولۇپ، «يۇرت ئىچىدە ئادالەتپەرۋەر ئىكەن» دېگەن تەسىراتنى پەيدا قىلىشنى ئويلىغانمۇ نېمە، ئۇلارنىڭ تەلىپىنى ماقۇل كۆرۈپتۇ. ئەمما ئەزەم بەگ ھاجى يەنىلا ئۆز پىكرىدە چىڭ تۇرۇپ ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى رەت قىپتۇ. ھەتتا ھاكىم ئۇنى چاقىرتىپ سۆزلەشسىمۇ كۆنمەپتۇ. ھاكىم غەزەپلىنىپ ئۇنى قاماپ قويۇپتۇ. ئەزەم بەگ ھاجى دايى[1]غا ئەللىك سەر كۆمۈش پارا بېرىپ:

— خاتالىقىمنى تونۇدۇم. يېڭىئاۋاتلىقلارغا ئاق سۇ بېرىشكە قارشى تۇرمايمەن. ھازىر كېسەل بولۇپ قالدىم، سىرتتا داۋالاناي، بۇنى ئامبال جانابلىرىغا يەتكۈزسىلە، — دەپ ئىلتىماس قىپتۇ.

ھاكىم ئۇنى ئۆز ئۆيىگە قايتۇرۇشقا كۆنمىگەن بولسىمۇ، شەھەر ئىچىدىكى بىر باغدا تۇرۇپ داۋالىنىشقا رۇخسەت قىپتۇ

---

① دايى — شۇ چاغدىكى نامىيلىك ھۆكۈمەتتە مەھكىمىنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى ئەمەلدار.

ۋە بەش نەپەر يايىنى نازارەت قىلىشقا قويۇپتۇ. ئەزەم بەگ باغدا تۆت - بەش كۈن ياتقاندىن كېيىن، خىزمەتكارلىرىغا يايلارغا كاتتا زىياپەت بېرىشنى بۇيرۇپتۇ ۋە ئۆزىگە ئەڭ سادىق بىر كىشىگە ئوتتۇز سەر ئالتۇن، ئۈچ مىڭ سەر كۈمۈش، ئون نەچچە كۈنگە يەتكۈدەك ئوزۇق - تۈلۈك ۋە ئۈچ ئات تەييارلاپ ھېلىقى باغقا يېقىن يەردە ئۇنى مەخپىي كۈتۈپ تۇرۇشنى تاپىلاپتۇ. يايلار قانغۇچە يەپ - ئىچىپ، تازا مەست بولۇپ يېتىپ قېلىشقاندىن كېيىن، ئەزەم بەگ ھېلىقى كىشىسى بىلەن بىردىن ئاتقا مىنىپ، بىر ئاتقا نەرسە - كېرەكلەرنى يۈكلەپ تەكلىماكان ئىچىدىكى يول بىلەن كۈچا تەرەپكە قاراپ يول ئاپتۇ. ھاكىم ئەتىسى ئەھۋالنى ئۇقۇپ يايلارنى تۇرمىگە سولاپتۇ ۋە باشقا تۆت يايىنىڭ قولىغا خەت تۇنقۇزۇپ، بەگنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاشقا بۇيرۇپتۇ. قاچقۇنلارمۇ، قوغلىغۇچىلارمۇ كۈچا ناھىيىسىگە بىر كۈندە يېتىپ بېرىپتۇ. يايلار خەتنى شۇ يەرنىڭ ھاكىمىغا كۆرسىتىپتىكەن، ئۇ شۇ ھامان ئەزەم بەگنى تاپتۇرۇپ كېلىپ تۇرمىگە سولاپتۇ. ئەزەم بەگ بۇرۇنلا خىزمەتچىسىگە: «مۇبادا كۈچادا تۇتۇلۇپ قالسام، ھاكىمغا ئىككى سەر، خوتۇنغا بىر سەر ئالتۇن، دايىغا يىگىرمە بەش سەر كۈمۈش بېرىپ، مېنى قوبۇل قىلىپ سۆزلەشىشنى ئىلتىماس قىل» دەپ تاپىلاپ قويغانىكەن. خىزمەتچىسى مۇنداق ئىشلارغا كۆنۈپ كەتكەن قاقۇاش بولغاچقا، بۇ ئىشنى شۇ كۈنىلا بەجا كەلتۈرۈپتۇ. ئەتىسى كۈچا ھاكىمى ئەزەم بەگنى قوبۇل قىپتۇ.

— مېنى ھازىرلا قويۇۋەتسىلە، دەپ جانابلىرىنى تەكلىكتە قويالمايمەن، — دەپتۇ ئەزەم بەگ تەزىم قىلىپ تۇرۇپ، — ئەمما ئۆزلىرىدىن ئىلتىماسىم جىياڭجۇن مەھكىمىسىگە پالانى يۈرتلۇق بىر سادىق پۇقرا بىر مۇھىم ئىش خۇسۇسىدا جىياڭجۇن جانابلىرى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن مېڭىپتىكەن. ئۇ يۈرتنىڭ ھاكىمى تۆت يايى ئەۋەتىپ، ئۇنى تۇتۇپ ئارقىغا قايتۇرۇشقا يارەملىشىشىنى

تەلەپ قىلغىنى ئۇچۇن، ئۇ كىشىنى تۇتۇپ سولاپ قويدۇم. «ئۆز يۇرتىغا قايتۇرايمۇ ياكى ھۆزۈرلىرىغا ئەۋەتەيمۇ؟» دەپ مەلۇم قىلغان بولسىلا.

كۆچا ھاكىمى ئۇرۇمچىگە ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە تېلېگرامما بەرگەنىكەن، ئۇ يەردىن «بىزگە ئەۋەتىڭ» دېگەن جاۋاب كېلىپ-تۇ. ھاكىم ھېلىقى تۆت ياينى يۇرتىغا قايتۇرۇپ، ئەزەم بەگنى ئۇرۇمچىگە يولغا ساپتۇ. ئەزەم بەگ ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن جياڭجۇننىمۇ، ئۇنىڭ يېنىدىكى ئەمەلدارلارنىمۇ ئالتۇن، كۈمۈش بىلەن ئۆزىگە قارىتىۋاپتۇ. جياڭجۇن جۇ فامىلىلىك بىر ئەمەلدارنى ئەھۋال ئىگىلەش ئۈچۈن ئەزەم بەگ بىلەن بىللە يۇرتىغا ئەۋەتىپتۇ. ئەزەم بەگ ئۇنىمۇ بۇرۇنلا چاڭگىلىغا كىرگۈزۈپ بولغانىكەن. شۇڭا ئۇ يۇرتقا كېلىپلا ئەزەم بەگنىڭ مۇددىئاسى بويىچە ھاكىمنى قارىلايدىغان يالغان مەلۇمات يوللاپتۇ. نەتىجىدە ھاكىم مەنسەپتىن قالدۇرۇلۇپ، ئورنىغا ھېلىقى جۇ فامىلىلىك ئولتۇرۇپتۇ. ئەزەم بەگنىڭ نوخلىسى تېخىمۇ ئۆسۈپ كېتىپتۇ. كىشىلەر «ئامبالىنىمۇ ئۆرۈۋېتىلىگەن» بۇ قۇدرەتلىك زاتتىن تېخىمۇ قورقىدىغان بوپتۇ. ئەزەم بەگ يۇرتتا ئۆزى خان - ئۆزى بەگ بولۇپ، خالىغانچە دەۋران سۈرۈپتۇ. ئۇ دورغىلىرىدىن تاشقىرى يەنە بىرنەچچە قارام لۇكچەكنى ئەتراپىغا توپلاپ، ببقىپ سەمرىتىپ، ئۆزىگە ياقمىغان كىشىلەرنى جازالايدىكەن، مال - مۈلكىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدۇرىدىكەن. شۇڭا ئۇنىڭدىن باشقا بەگ، بايلارمۇ تەپ تارتىدىكەن.

ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى نۇرۇللا بەگ بۇرۇن ئۇرۇمچىدىكى «ئالىي شۆتاڭ» دا ئوقۇغانىدى، ئۆتكەن يىلى ناھىيىگە مۇئاۋىن ھاكىم قىلىپ بەلگىلەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ جەمەتنىڭ ھوقۇق - ئىمتىيازى ۋە سۈر - ھەيۋىسى تېخىمۇ كۈچەيدى.

كازىم بەگ — ئەزەم بەگ ھاجىنىڭ كەنجى ئوغلى ئىدى. ئەمدى ئوقۇغۇچىلىرىمىز بىرىنچى بابتا بايان قىلىنغان چېلىشىش

مەيداندىكى غوۋغادا ئۇ ئارىلاشقان ھامان سابىر ئاتلىق پالۋان تەرەپدارلىرىنىڭ دەرھال بېسىقىپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگەن بولسا كېرەك.

كازىم بەگ يېگىرمە يەتتە - يېگىرمە سەككىز ياشلارغا كىرگەندى. ئۆزىمۇ خېلى كېلىشكەن يېگىت بولۇپ، ناھايىتى پۇزۇر كىيىنىپ يۈرەتتى، كۆزلىرىدىن ھەمىشە شەھۋانىيەت ئۇچۇقۇنلىرى چاقناپ تۇراتتى. ئۇ ئون يىل ئىچىدە تۆت خوتۇن ئېلىپ، ئىككى بالىغا ئاتا بولدى، ھازىر قولىدا بىر خوتۇن بار بولۇپ، يەنە بىرنى ئېلىشنىڭ كويىدا يۈرەتتى. ئۇنىڭ رەسمىي مەنسىپى يوق ئىدى، لېكىن بەزىدە دادىسىنىڭ ئورنىدا بەگلىك ھوقۇقىنى يۈرگۈزەتتى. ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تالىپ بەگ دېگەن كىشى بىلەن يېقىن ئاغىنىلەردىن بولغانلىقتىن، بەزىدە دېلو ۋە سوراق ئىشلىرىغىمۇ ئارىلىشالايتى. ئۇمۇ دادىسىنى دوراپ ئەتراپىغا تۆت - بەش لۈكچەكنى توپلىۋالغانىدى. شۇلار بىلەن بىللە كەيپ - ساپا سۈرەتتى، كۆزىگە چىرايلىق كۆرۈنگەن خوتۇن - قىزلارنى يا ئالداپ، ياكى زورلۇق بىلەن مەجبۇرلاپ بۇزۇقچىلىق قىلاتتى. يۈرت ئىچىدە بولىدىغان چوڭراق مەشرەپ، ئوغلاق تارتىشىش، چېلىشىش ۋە ئىت تالاشتۇرۇش دېگەندەك ئويۇنلارنىڭ بىرىدىنمۇ قالمايتتى. مۇنداق سورۇنلاردا دىتىگە ياقمايدىغان كىچىككىنە ئىش يۈز بەرسىلا غوۋغا چىقىراتتى.

«قارىغۇلار قاراڭغۇدا تېپىشار» دېگەندەك، بۇنىڭدىن بىر يىل ئىلگىرى بىر كېچىسى كازىم بەگ بىلەن غاپپار شەھەرنىڭ خىلۋەت كوچىلىرىنىڭ بىرىدە تاسادىپىي ئۇچرىشىپ تونۇشۇپ قالغانىدى. شۇ كۈنى ئاخشىمى كازىم بەگ شەھەردىكى بىر ئاشنىسىنىڭ ئۆيىدىكى چاغدا قوشنا ناھىيىگە كەتكەن ئۆي ئىگىسى ئۇشتۇمتۇت كېلىپ قېلىپ، ئىككىسى تۇتۇشۇپ قالدى. كازىم بەگنىڭ ئورنى ھەرقانچە چوڭ بولسىمۇ، خەقنىڭ ئۆيىدە مۇنداق

ئىش ئۇستىدە تۇتۇلۇپ قالسا، تۇرمىگە سولانمىغاندىمۇ، شەرمەندە بولاتتى. يەنە كېلىپ، ئۆي ئىگىسى شەھەردىكى ئابرۇيلۇق سودىگەرلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا گېپىنى ئۆتكۈزەلەيدىغان كىشى ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، بۇ خىل جەدەل كۆپىنچە ئادەم ئۆلۈش بىلەن نەتىجىلىنەتتى. شۇڭا، كازىم بەگ تۇتۇق بەرمەسلىك ئۈچۈن جان - جەھلى بىلەن ئېلىشتى. ئۆيدىن ساق قېچىپ كېتەلمىسىلا، ئۇ ھېچقانداق زىيان - زەخمەتكە ئۇچرىمايتتى. چۈنكى، يا ئايالىنىڭ ئېرى ئابرۇيىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن بۇ ئىشنى ئەتراپقا يايماي، بىرەر باھانە بىلەن خوتۇنىنىڭ خېتىنى بېرىۋېتىپلا بولدى قىلاتتى، ياكى بولمىسا، ئەرز قىلغان تەقدىردىمۇ كازىم بەگ تېنىۋالاتتى، باشقا گۇۋاھچىلار بولمىغاچقا، دائىرىلەرمۇ ئامالسىز قالاتتى. كازىم بەگ تۆت - بەش مۇشت ئاتقاندىن كېيىن قارشى تەرەپكە تەڭ كېلەلمەسلىكنى بىلىپ بەدەر قاچتى. ئۆي ئىگىسى ئىز بېسىپ قوغلاپ ماڭدى. ئەتراپ قاراڭغۇ، يول ئەگرى - توقاي ئىدى. ئۆي ئىگىسى بىردەمدىلا كازىم بەگكە يېتىشىۋالدى - دە، پۇتلاپ يىقىتىپ، دەسسەشكە باشلىدى. ئەھۋال مۇشۇ پېتى داۋام قىلسا ھە دېمەيلا كازىم بەگ ئۆلمىگەندىمۇ، بىرەر يېرى ناكار بولۇپ، قانغا مىلىنىپ يېتىپ قالاتتى. ئۇنىڭ بەختىگە دەل شۇ پەيتتە ئاسماندىن چۈشكەندەكلا بىر ئادەم پەيدا بولۇپ قالدى - دە:

— ھوي خۇمسى، بوزەكنى شۇنچىۋالا ئانىي تاپامسەن؟! — دېگىنىچە سودىگەرنى بىر مۇشت قويۇپ يىقىتىۋەتتى، ئاندىن قالايمىقان دەسسەپ چەيلەشكە باشلىدى.

— ئاغىنە، مېنى بۇ يەردىن تېزرەك ئەكىتىڭ، نېمە دېسەڭىز شۇنى بېرىمەن،— دېدى كازىم بەگ ئىڭراپ تۇرۇپ.

ھېلىقى ئادەم سودىگەرنى ئۇرۇشنى توختىتىپ كازىم بەگنى يۆلىدى.

— تېز، بۇ يەردىن تېزرەك كېتەيلى،— دېدى كازىم بەگ

يەنە ئىنجىقلاپ.

سودىگەر ھالىدىن كەتكەنمۇ ياكى ئەمدى ئىككى ئادەمگە تەڭ كېلەلمەسلىكىنى ئويلىدىمۇ، ئەيتاۋۇر ئورنىدىن تۇرمىدى. ھېلىقى كىشى بولسا، كازىم بەگنى يۆلەپ ئۇنىڭ شەھەردىكى ئۆيىگە ئېلىپ باردى.

بۇ نامەلۇم قۇتۇلدۇرغۇچى — غاپپار ئىدى. شۇ كۈنى ئۇ ئاشۇ مەھەللىدىكى بىر ئۆيدە قىمار ئويناپ قاق سەنەم بولۇپ قالغانىدى. ئۇ باشقىلار نېسىگە ئويناميمىز دەپ تۇرۇۋالغاچقا، بۇ ئۆيدىن ئاچچىقلىنىپ چىقىپ كەتكەن ۋە غەزىپىنى نەگە چېچىشنى بىلەلمەي تازا قۇتراپ كېلىۋاتقانىدى. شۇنىڭ ئۈستىگە ھېلىقى ئىشقا دۇچ كېلىپ، نېرى - بېرىسىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمايلا سودىگەرنى ئۇردى، كېيىن كازىم بەگنى تونۇپ، ئۇنىڭ بىلەن يېقىنلىشىشنى كۆڭلىگە پۈكتى - دە، ئۆيىگە يۆلەپ ئەكەلدى.

— پالۋان، سىزنى ئىلگىرىدىن تونۇسامۇ ھەمسۆھبەت بولماپتىكەنمىز، — دېدى كازىم بەگ غاپپارغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، — بۈگۈن تازا لازىم چاغدا ئەسقاتتىڭىز، ئاغىنىدارچىلىققا يارايدىكەنسىز. مەنمۇ بۇ ياخشىلىقىڭىزنى يەردە قويمايمەن.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ غاپپارغا ئون سەر تەڭگە ئىنئام قىلدى ۋە ئۆز يېنىدا تۇرۇپ قېلىشنى ئۈتۈندى. بۇ غاپپارنىڭ مەنسۇر بەگ يېنىدا تازا ئامىتى كېلىۋاتقان چاغلار ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە، گۈلسۇمگە كۆيۈپ يۇرەتتى. كازىم بەگنىڭ يېنىدا قالسا ئۇنىڭ بىرنەچچە يىگىتلىرىنىڭ بىرىلا بولاتتى، خالاس. شۇڭا تەڭگىلەرنى قوبۇل قىلدىيۇ، لېكىن تەلىپىنى ئەدەپ بىلەن رەت قىلدى.

— بوپتۇ، مەنسۇر بەگمۇ بىزگە يېقىن ئادەملەردىن بىرى، ئۇنى رەنجىتىپ قويمايلى، — دېدى كازىم بەگ سەل ئەپسۇسلاندۇ-

غاندەك بولۇپ، — ئەمما، مانا ئەمدى تونۇشۇپ قالدۇق، پات - پات ئۇچرىشىپ تۇرايلى.

غاپپار بۇ تەكلىپكە جان دەپ رازى بولدى ۋە كېيىنمۇ بىرنەچچە قېتىم كازىم بەگ بىلەن ئۇچرىشىپ بىللە ئويناپ كۆلدى.

* * *

باھارنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىنىڭ بىرىدە كازىم بەگ بىلەن غاپپار شەھەردىكى بىر مۇسەللەسخانىدا ئۇچرىشىپ قالدى.

— ھوي، پالۋان ئاغىنىمىز كېلىپ قاپتۇغۇ! — دېدى كازىم بەگ ئۇنى ئىشىكتىن كىرىۋاتقاندىلا تونۇپ ۋە يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپ. ئاندىن ئۇ ئۆي ئىگىسىگە داستىخاننى يېڭىۋاشتىن راسلاشنى بۇيرۇدى.

— پالۋان بىلەن كۆرۈشمىگىنىمىزگە بىرەر ئايدىن ئېشىپ-تۇ، بۈگۈن تازا بىر بەزمى جەمشىت قىلايلى، — دېدى ئۇ يەنە مەمەدانلارچە كۈلۈپ.

داستىخان توخۇ گۆشى، تونۇر كاۋىپى، پىشۇرۇلغان تۇخۇم، گۆشگىردە، سامسا ۋە ھەر خىل ھۆل - قۇرۇق مېۋىلەر بىلەن توشتۇرۇلدى، زىخ كاۋاپ، قىيما كاۋاپلارمۇ ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇردى. پىيالىلەر سۇپسۈزۈك مۇسەللەس بىلەن ئارقا - ئارقىدىن تولدۇرۇلدى. كازىم بەگ مۇقام ناخشىلىرىنى ئېيتىۋاتقان تەمبۇرچى يىگىتكە بۇيرۇدى:

— ھەي ئاغىنە، شوخراق پەدىلەرگە چالساڭچۇ، «ئايەي»، «ۋايەي» لىرىك ئەجەبمۇ تۇگىمەي كەتتىيا.

تەمبۇرچى يىگىت «خوش، بېگىم» دېگىنىچە پەدىنى يېنىك، شوخ ناخشىغا يۆتكىدى:

ئاق سارايدىن چىقتى ياردىم،
ئاق تاۋار تونىنى كىيىپ.
.....

— ھەببەللى، ناخشا دېگەن مانا مۇنداق بولمامدۇ، ئېيت ئاغىنە، ئېيتە! — دېدى كازىم بەگ ۋە ناخشىنىڭ رېتىمىغا ماسلاشتۇرۇپ، ئوڭ قولى بىلەن تىزىغا يېنىك ئۇرۇپ ئولتۇردى.

يىگىتلەر ئىچىشەتتى، يېيىشەتتى، سۆزلىشەتتى، كۈلۈشەتتى، ئارىلاپ - ئارىلاپ تەمبۇرچىنى ماختاپ «ياشاپ كەت!»، «كۆز تەگمىسۇن!» دەپ چۇقان سېلىشاتتى. بىراق، غاپپار بۇگۈن نېمىشقىدۇ ئانچە ئېچىلىپ كەتمىدى. ئالدىدىكى پىيالىنىغۇ ھەر قېتىم بىر كۆتۈرۈشتە بوشىتىپ تۇردى، لېكىن باشقا تائاملارغا ئانچە ئۆزىنى ئۇرمىدى، گەپ - سۆز، كۈلكە - چاقچاقلارغىمۇ بەك قېتىلماي، ناگان - ناگاندا بىر كۈلۈمسىرەپ قويۇش بىلەنلا چەكلەندى.

شۇ كۈنلەردە ھەقىقەتەن ئۇنىڭ كۆڭلى غەش ئىدى. مەنسۇر بەگنىڭ جازاسىغا ئۇچراپ، باش دورغىلىقتىن قالدۇرۇلغانلىقى ئۇنىڭغا بەكمۇ ئېغىر كەلگەنىدى. «ئەمدى بۇ يەردە تۇرىدىغان يېرىم قالمىدى، كېتىمەن، جەزمەن كېتىمەن! — غاپپار شۇ كېچىسى ئۇخلىيالماي، ئۇيان - بۇيان ئۆرۈلگەچ شۇنداق قارارغا كەلدى، — ئۇدۇل كازىم بەگنىڭ ئالدىغا بارىمەن، ئۇ جەزمەن يېنىدا ئېلىپ قالىدۇ... لېكىنزە، گۈلسۇمدىن ئايرىلىپ قالسام چىدىيالارمەنمۇ؟ كاساپەتكە كۆيۈپ قاپتىكەنمەن... زادى قانداق قىلسام بولار؟... ھە، راست، ئاۋۇال ئۆزۈم كېتىپ تۇرۇپ، كېيىن ئۇنى ئېلىپ قاچامدىمەن؟! كازىم بەگنىڭ يېنىغىلا ئاپىرىۋالسام مەنسۇر بەگ نېمە دېيەلەيتتى. شۇنداق قىلاي، بۇ يەردە دۇشمەنلىرىمگە خار بولۇپ ياشىغۇچە، مۇشۇنداق قىلسام

هېچنېمىدىن زىيان تارتمايدىكەنمەن...»

ئۇ يەنە خىيالىدا مەنسۇر بەگنى، ئابدۇكېرىمنى ۋە ئىزىزنى يەتمىش پۇشتىنى قويماي تىللاپ چىقتى. «ئالدىراپ خۇشال بولۇشما، — دېدى ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — تېخى غاپپار-نىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلىپ قېلىشىسەن. ۋاقتى كەلگەندە ماڭا قىلغانلىرىڭ ئۈچۈن پۇشايمانىدىن ئالىدىغانغا قاچا تېپىلماي قالىدۇ...»

غاپپار كېچىچە قامچا تەگكەن يەرلىرى ئاغرىپ تۇزۇك ئۇخلىيالمىغان بولسىمۇ، ئەتىسى سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئاخشامقى قارارىنى بۇگۈنلا ئەمەلگە ئاشۇرماقچىدى. بىراق، بىردەمدىن كېيىن گۈلسۇمنى كۆرۈپ يەنە ئىككىلىنىپ قالدى. قارام ۋە كاج ئادەمنىڭ مۇھەببىتىمۇ بىر خىل قوپال، ئەمما كۈچلۈك بولىدىغان ئوخشايدۇ. «ھەي... بۇ كاساپەتنى بىر كۈن كۆرمىسەم چىدىيالمىغۇدەكمەن. بۇ يەردىن كېتىپ قالسام مۇناپىق بەگ ئاچچىقىدا ئۇنى ئاۋۇ ئىزىزغا چېتىپ قويىسچۇ؟ گۈلسۇم دېگەن بىرنېمىمۇ ماڭا ئانچە چىراي ئاچمىغىنى بىلەن ئۇ توڭگۇزغا باشقىچە يېقىنچىلىق قىلىپ كېتىدىكەن، بەگ مۇشۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىپلا قالسا، ھەر ئىككىلىسىنىڭ چايلىرى چېچەكلەپ، بارىكاللا ئېيتىشىپ كېتەر ھەرقاچان. چېلىشىشتىنمۇ ئۇنتۇرۇپ قويدۇم، دورغا بەگلىكتىنمۇ ئايرىلىپ قالدىم. ئەمدى ئالىدىغان قىزنىمۇ ئۆتۈنۈپ بېرەمدىمەن؟ ياق، ياق! جېنىم تېنىمدىلا بولىدىكەن، گۈلسۇمنى ھېچكىمگە تارتقۇزۇپ قويمايمەن! بۇ ئىشتا جېنىمنى تىكىپ قويىدۇم. ئەمىسە، زادى قانداق قىلسام بولار؟...» مۇشۇنداق خىياللار بىلەن كۈن يەنە تۇنگە ئۇلاندى، ھەتتا تۆت - بەش كۈن ۋاقىت بىقارارلىق ئىلكىدە ئۆتۈپ كەتتى. «ئاۋۋال كازىم بەگ بىلەن كۆرۈشۈپ دەردىمىنى ئېيتىپ باقاي، — دېگەن يەرگە كەلدى ئۇ ئاخىر، — گۈلسۇمگە ئۆيلىنىشىمگە ماقۇل بولسا، شۇ يەردە قالاي، بولمىسا، قايتىپ

كېلەي. بىر پۇرسەتنى تېپىپ، گۈلسۈمنى زورلاپ بولسىمۇ ئېلىپ قېچىپ، يىراق يۇرتلارغا باش ئېلىپ كېتەرمەن.»

غاپپار گۈلسۈمنى ھەقىقەتەن چىن كۆڭلىدىن ياخشى كۆرەتتى. چىن مۇھەببەت بىر خىل سىرلىق كۈچ - قۇدرەتكە ئىگە. ئۇ ئاشىق - مەشۇقلارنى ھەرقانداق چوڭ قۇربان بېرىشلەرگە مەجبۇر قىلالايدۇ. ئۇنىڭ ئىسكەنجىسىگە چۈشۈپ قالغان قەھرىلىك، باغرى تاش ئادەملەرمۇ بەزىدە شۇنداق مۇلايىم، سەۋرچان بولۇپ قالىدۇ. غاپپار رەھىمسىز ۋە مەنمەنچى ئادەم ئىدى، رەقىبىم دەپ قارىغان كىشىلەرنى ھەمىشە شەپقەتسىز جازالاش بىلەن راھەتلىنەتتى. لېكىن مۇشۇ قىرىق - ئەللىك كۈن ئىچىدە سادىر بولغان ئىككى قېتىملىق مەغلۇبىيىتىدە، پەقەت گۈلسۈمگە بولغان مۇھەببىتىنى دەپلا ھاقارەتكە چىداشقا مەجبۇر بولدى.

شۇنداق قىلىپ، ئۇ مەنسۇر بەگنىڭ ئائىلىسىدە يەنە ۋاقىتلىق تۇرۇپ قالدى. مەنسۇر بەگمۇ ھېلىقى ئىشنى قايتا تەرگىمەدى. شۇنداقتىمۇ غاپپارنىڭ كۈن بويى قاپقى ئېچىلماي يۈرەتتى.

— شەھەرگە بېرىپ ئاتا - ئانامنىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ كېلەيمكىن دېۋىدىم، — دېدى ئۇ بىر كۈنى مەنسۇر بەگنىڭ ئالدىغا كىرىپ.

— بېرىڭ، — دېدى مەنسۇر بەگ ئۇنىڭ تەلىپىگە دەرھال ماقۇل بولۇپ، ئاندىن سەل - پەل كۈلۈمسىرەپ قوشۇپ قويدى، — باھانىدە شەھەرنى ئايلىنىپ، كۆڭلىڭىزنىمۇ ئېچىپ كېلەرسىز.

بۇ — ئەپۇ قىلغانلىقىنىڭ، ياراشقانلىقىنىڭ بېشارىتى ئىدى. ئەمما غاپپار باشقا گەپ قىلمايلا ئۇنىڭ ئالدىدىن چىقىپ كەتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ بەگنى ئۇنچىۋالا تېز ئەپۇ قىلغۇسى يوق ئىدى. ئىگىسىدىن ئازار يېگەن ئىت چېغىدا ئوڭايلىقچە قۇيرۇق شىپاڭلاتمايدۇ - دە.

غاپپار شەھەرگە چۈشتىن كېيىن يېتىپ كەلگەندى، ئۇ ئۇدۇل قەبرىستانلىققا بېرىپ دادىسى بىلەن ئانىسىنىڭ قەبرىلىرىگە دۇئا قىلدى، ئاندىن بىر ئاشپۇزۇلدا قورسىقىنى تويدۇرۇپ، كوچىلارنى مەقسەتسىز ھالدا بىرئاز ئارىلىغاندىن كېيىن، كازىم بەگنىڭ ئۆيىگە بېرىۋىدى، ئۇ يوق بولۇپ چىقتى. ئۇنىڭ شەھەر-دە تۇنەيدىغان يېرىنىڭمۇ تايىنى يوق ئىدى، شۇڭا كېچىنى ئىچكۈ-لۈك بىلەن ئۆتكۈزۈش مەقسىتىدە مۇسەللەسخانىغا باردى ـ دە، ئويلىمىغان يەردىن كازىم بەگ بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

كازىم بەگ ئۇنىڭ پەرىشانلىقىنى بايقىغان بولسا كېرەك، نۆۋەتتىكى قىيقاس ـ چۈقاندىن كېيىن كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ سورىدى:

— پالۋان، ھېچ ئېچىلالمايۋاتىسىزيا، تاۋۇنىز يوقمۇ نېمە؟ ياكى ئولتۇرۇشىمىز كۆڭلىڭىزدىكىدەك بولمايۋاتامدۇ؟

— يوقسۇ، بېگىم، ھاكىمبېگىملەرنىڭ بەزىلىرىمۇ بۇنىڭ-دىن ئارتۇق بولماس، — ئالدىراپ جاۋاب بەردى غاپپار.

— ئەمىسە، نېمىشقا خامۇش ئولتۇرىسىز؟

— كۆڭلۈمنىڭ دېگۈدەك ئارامى يوق.

— نېمە بولدى، بىرەر ناچەھلىي دىلىڭىزغا ئازار بەردىمۇيا؟

غاپپار «ئېيتايمۇ، ئېيتمايمۇ؟» دەپ جىنىدەك ئويلىنىۋالدى ـ دە، ئاخىر قىسقىلا قىلىپ:

— مەنسۇر بەگدىن كۆڭلۈم قالدى، — دېدى.

باشقىلار ئويۇن ـ كۈلكە بىلەن ھەلەك ئىدى، يەنە كېلىپ، ئۇلار خوجايىنى بىرى بىلەن پاراڭلىشىۋاتقاندا ئىختىيارىي ئارد-لاشماسلىققا كۆنۈككەنىدى، شۇڭا كازىم بەگ بىلەن غاپپارنىڭ سۆھبىتىگە ھېچكىم دەخلى قىلمىدى.

— مۇنداق دەڭ، — دېدى كازىم بەگ ئارقىسىغا قىرلاپ قويۇلغان قوش ياستۇقىغا يۆلىنىپ، — ئۇ ھېلىقى ئېزىز دېگەن پالۋاننى كۆرۈپ، سىزنى ئۇنتۇپتۇ ـ دە، بەزى ئادەملەر شۇنداق

ژاپاسىز كېلىدۇ.

بۇ سۆز غاپپارنىڭ نازۇك يېرىگە تەگكەندى. ئۇنىڭ گېلىغا ئەلەملىك يىغا قاپلىشىپ، بۇرنىنىڭ ئۇچى قىچىشتى.

— ئىشقىلىپ، ياخشىلىقنى ئوڭايلا ئۇنتۇپ قالىدىغان ئادەم ئىكەن ئۇ.

— كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، پالۋان. ھېلىقى چاغدا شۇ ئادەمنى دەپ مېنىڭ يېنىمدا قالغىڭىز كەلمىگەن. ھېلىمۇ مەن شۇ ئويۇمدىن كەچمىدىم، مېنىڭ يېنىمدا قېلىڭ. ئەڭ يېقىن ئادەملىرىمدىن بىرى بولىسىز، ھەر كۈنى مۇشۇنداق ئويناپ كۈلىمىز، جاھاننىڭ راھىتىنى كۆرىمىز.

— رەھمەت، بېگىم، — دېدى غاپپار ھاياجاندىن ئاۋازى تىترىگەن ھالدا، ئاندىن سەل تۇرۇۋېلىپ قوشۇپ قويدى، — مۇشۇ خۇسۇستا بىر نازۇك ئىش بار ئىدى، ئۆزلىرىگە دېسەم بولارمىكىن ياكى...

— قېنى دەڭ، نېمە ئىش ئۇ؟

— ئۇ ئۆيدە گۈلسۇم ئاتلىق بىر چاكار قىز بار ئىدى. شۇنى...

— مۇنداق دەڭ، — سۆزنى بۆلۈپ خىر - خىر كۈلدى كازىم بەگ، — ھوي ئاغىنە، سىزمۇ ئەخمەق ئىكەنسىز، جاھاندا قىز دېگەن تېپىلماسنىڭ خورمىسىمدى، خالىسىڭىز ئەتىلا ئۆيلەپ قويىمىز سىزنى، بۇ گېپىمگە ئىشىنىدىغانسىز؟

— ئىشەنمەمدىغان، بېگىم... لېكىن... ئەمدى... ئاشۇ گۈلسۇم قىز... بېگىم، كۆڭۈل دېگەن بۇ ساراڭنى ئۆزلىرىمۇ چۈشىنىلا...

— ھا، ھا، ھا! — ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ كۈلدى كازىم بەگ، — ئەمدى چۈشەندىم. كۆيۈپ قاپتىكەنسىز - دە. راست، كۆيۈك ئوتى يامان نېمە، بىزنىڭمۇ بېشىمىزدىن ئۆتكەن. ئەمىسە نېمىشقا غاچچىدىلا نىكاھىڭىزغا ئالمىغانتىڭىز؟ يا مەنسۇر بەگ

بۇ ئىشقا قوشۇلمامتى؟

— يوقسۇ، ئۇمۇ قوشۇلغان، ئادالەت خېنىمنىڭ تويىدىن كېيىن ئاندىن بىزنىڭ بېشىمىزنى قوشۇپ قويماقچى بولغان.

— ئادالەت خېنىم دېگىنىڭىز كىم؟

— مەنسۇر بەگنىڭ قىزى.

— مۇنداق دەڭ، — بۇ خەۋەر بىردىنلا كازىم بەگنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى، — بويىغا يەتكەنمۇ ئۇ؟

— ئون بەش - ئون ئالتە ياشلارغا كىرگەندۇ.

— چىرايلىقمۇ ئۆزى؟ سىز ئۇنى كۆرگەنمۇ؟

— كۆرگەن، چىراي جەھەتتە ئۇنى تەرىپلەشكە تىلىم ئاجىز. لىق قىلىدۇ، بېگىم. ئىشقىلىپ، ھۆسن - جامالدا بۇ ئىقلىمدا ئۇنىڭغا تەڭلەشكۈدەك يەنە بىر قىز يوقمىكىن دەيمەن. چۆچەكلەردە سۆزلىنىدىغان پەرىزاتنىڭ ئۆزى دېسە بولىدۇ ئۇنى.

— ۋاھ، مۇنداق دەڭ، ئەجەب ئۇقماي يۈرۈپتۇقيا، — كازىم بەگ ياستۇقتىن گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ ئولتۇردى، — ئۇنى كىمگە بەرگۈدەك؟

— مەنسۇر بەگنىڭ ئاچىسىنىڭ ئوغلىغا.

— ئۇ نېمە ئىش قىلىدىغان ئادەم؟

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە، بىردىنلا غاپپارنىڭ ئېسىگە ئابدۇكېرىمدىن ئىنتىقام ئېلىش ئىستىكى چۈشتى - دە، ھاياجاندىن تىترەپ كەتتى. «پۈرسەت دېگەن مانا شۇ» دېدى ئۇ كۆڭلىدە خۇشاللىقتىن ئەندىكىپ، ئاندىن ئابدۇكېرىم توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىنى سۆزلەپ كېلىپ، گېپىنى مۇنداق تۈگەتتى:

— سېزىشىمچە، مەنسۇر بەگ ھازىر ئۇنىڭدىن سەل نارازىدەك تۇرىدۇ. بىر قېتىم «بۇ ھارامزادە بىزنى دورىماپتۇ، ئۇرۇمچىدىن ئاينىپ كېلىپتۇ» دېگىنىنى ئاڭلاپ قالدىم.

— ئەپەندى خەقلەر ئارىسىدا بۇزۇقلار كۆپمىش، ئۇمۇ شۇلارنىڭ بىرسىدۇ، تايىنلىق!؟ بۇ تەرىپى تېخىمۇ ياخشى.

— مۇبادا ئۆزلىرىنىڭ شۇ قىزنى قولغا كەلتۈرۈش نىيىتىدىن يېنىۋالسا...

— بولمامدىغان، — كۈلۈمسىرىدى كازىم بەگ، — سىز ئۇنى داڭلاۋېرىپ كۆڭلۈمگە بىر ئوتنى سېلىپ قويدىڭىز. ئۇ گۈلنى كۆرۈپ باقمىغان بولساممۇ ھازىرلا ئۇزۇپ پۇرىغىم كېلىپ قالدى.

غاپپارنىڭ ئوتنى يەنىمۇ ئۇلغايتقۇسى كەلدى.

— ئۇنى كۆرگەندە راست دەپتىكەن دەلا، نى - نى ئۆز خېنىملارمۇ ئۇنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرىشكە يارىمايدۇ. ئەمما، نېمىلا دېگەنبىلەن ھېلىقى ئابدۇكېرىم دېگىنى بەگنىڭ يېقىن تۇغقىنى - دە...

— بۇ تەرىپىدىن غەم قىلماڭ، پالۋان، ئۇ ئەپەندى ئەمدى مەنسۇر بەگكە كۈيئوغۇل بولالمايدۇ.

ئىككىيلەن بىر - بىرىگە قاراپ ئاۋۇال سىرلىق كۈلۈمسىرەشتى، ئاندىن خىر - خىر قىلىپ كۈلۈشتى.

— پالۋان، ئويلاپ باقسام، سىز يەنە بىر مەزگىل مەنسۇر بەگنىڭ يېنىدا تۇرۇپ تۇرمىسىڭىز بولمىغۇدەك، — دېدى كازىم بەگ بىرئازدىن كېيىن ۋە غاپپارنىڭ چىرايى سەل - پەل تۇرۇلگەنلىكىنى كۆرۈپ قوشۇپ قويدى، — مەن ئۇچۇن ئەمدى ئۇ يەردە تۇرىدىغان بىر ئىشەنچلىك كۆز - قۇلاق لازىم بولۇپ قالدى. ئۇزاققا بارماي ئىككى قىزنى بىر يولى كۆچۈرۈپ كېلەرمىز. ئاندىن دورغا بەگلىكمۇ پات ئارىدا يەنە ئۆزىڭىزگە قايتىپ قالار.

— ھە، بىلدىم، بىلدىم، — دېدى غاپپار دەرھال ھىجىيىپ.

ئالتىنچى باب

1

ئېزىز دادىسىنى يوقلاش ئۈچۈن قوشتۇگمەنگە باردى. جۈمە نامىزىدىن كېيىن ئۇ يەردە ئوغلاق تارتىشىش ئويۇنى بولماقچىدى. ئابدۇجېلىل «بىللە بارايلى» دەپ ئاكىسىنى كۆندۈرەلمەگەندىن كېيىن قارا ئاتقا مىنىپ ئۆزى كەتتى.

— ئوغلاققا چۈشمە ـ ھە! — ئارقىسىدىن ۋارقىرىدى سىدىقئاخۇن ۋە ئېزىزغا قارىمايلا غودۇكشىدى، — ئاتنى ئۇنىڭغا بەرمىگۈلۈكتى.

— ياش بالا ئەمەسمۇ، بىرەر قېتىم ئاتقا مىنىپ كۆڭلىنى ئېچىۋالسۇن، — دېدى ئېزىز كۈلۈمسىرەپ.

— ھەممە گەپ شۇ ياش بالىلىقىدا. ئالدى ـ ئارقىسىنى ئويلىماي ئوغلاق تارتىشىشقا چۈشۈپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن. مۇبادا ئاتتىن...، — سىدىقئاخۇن گېپىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋېتىپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدى.

— ئەنسىرىمەڭ، ئابدۇجېلىل بەكۋاش بالا ئەمەس، گېپىڭىزنى ئاڭلايدۇ.

ئاتا ـ بالا ئىككىسى قوناق مەدىكى كۆيۈۋاتقان ئوچاق ئالدىدا بىرپەس سۆزلىشىپ ئولتۇرۇشتى، ئاندىن كېيىن ئېزىز ھويلىغا چىقتى. ئېغىلنىڭ يېنىدا ئاپتاپقا تاشلاپ قويۇلغان ئىككى دانە جىگدە كۆتىكى تۈراتتى. ئېزىز ئۇلارنى يېرىپ پارچىلاشقا تۇتۇۋىدى. كۈزدە كولاپ چىقىرىلغان بۇ كۆتەكلەر ھۆلمۈ ئەمەس،

قۇرۇقمۇ ئەمەس، تازا شىرشىم - بەز ھالەتكە كېلىپ قېلىشقاندەك. شۇنداقتىمۇ ئېزىز ئۇلارنى بىرەر سائەتكە قالماي يېرىپ، تارىشا گۈڭگۇرتتەك ئۇششاقلىدى، ئاندىن ئۆگزىگە ئېتىپ، ئارقىسىدىن شامال ئۆتكۈدەك قىلىپ تىزىپ قويدى. سىدىقئاخۇن بۇ ئارىدا سېغىن كالىسى بىلەن قوزىلىق قويىغا ھەلەپ ئېتىپ بەردى. كۇن ئولتۇرۇۋاتقاندا ئوغلاق تارتىشىش ئويۇنىغا كەتكەنلەر قايتىشتى. مەھەللىنى بالىلارنىڭ قىيقاس - چۇقانلىرى، ئات تۇياقلىرىنىڭ دۇپۇرلەشلىرى، ئېشەكلەرنىڭ ھاڭراشلىرى، ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى بېشىغا كىيدى.

سىدىقئاخۇن ئۆيدە سەۋزە قەلەمچە قىلىۋاتقان، ئېزىز ھويلىدا توخۇنىڭ ئىچ - قارنىنى ئېلىۋاتقاندا، قارا ئاتقا مىنگىشىپ كەلگەن مەتقاسىم بىلەن ئابدۇجېلىل دەرۋازا ئالدىدا ئاتتىن چۈشۈشتى. ئىككى دوست قەدىردانلارچە مۇرە قېقىشىپ كۆرۈشتى. سىدىقئاخۇنمۇ مەتقاسىم بىلەن قىزغىن سالاملاشتى.

— ئاداش، چوڭكۆلگە بېرىۋېلىپ، بىزنى ئۇنتۇپلا كەتتىڭىيا، — دېدى مەتقاسىم ئېزىزغا چاقچاق قىلىپ.

ئېزىز سەل خىجىل بولغان ھالدا كۈلۈمسىرىدى.

— ئەمدى، يېڭى يەرگە بارغاندىن كېيىن... ئارىلىقمۇ ئانچە يېقىن ئەمەس. بولمىسىغۇ سېنى، بۇ يەردىكى ئاغىنىلەرنى ھەممىشەم ئەسلەپ تۇرىمەن.

شۇنىڭدىن كېيىنئىككى ئاغىنە تاغدىن - باغدىن سۆزلەشكىلى تۇردى. سىدىق ئاكا ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ، نان ۋە مېۋە - چېۋە كەلتۈرۈپ قويدى - دە، ئوچاققا قازاننى ئېسىپ پولۇغا تۇتۇش قىلدى.

— سىدىقكا، مۇشۇ قازاننى ئاسمىساق قانداق؟— مەتقاسىم ئېزىز بىلەن قىلىشۋاتقان سۆھبىتىنى ئۈزۈپ قويۇپ سىدىق ئاكىغا مۇراجىئەت قىلدى،— بۇگۈن كېچە بىزنىڭ مەھەللىدە مەشرەپ بولىدۇ. مەن سىلەرنى شۇ يەرگە چىللاپ كېلىۋىدىم.

پولۇنى شۇ يەردە يېسەك بولماسمۇ؟

— ئۇ يەرگە ئېزىز بارسۇن، بالام، ئۆزىڭىز بىلىسىز، مەن ھازىر مەشرەپكە بېرىش يېشىدىن ئۆتكەن، ئابدۇجېلىلغا تېخى بالدۇر، — دېدى سىدىقئاخۇن كۇلۇپ تۇرۇپ، — بىزدە «تويغا بارساڭ تويۇپ بار» دېگەن گەپ بار. بۇ ئاشنى يەپ بولۇپ ئاندىن مېڭىڭلار.

ئۆي ئىچىنى توخۇ گۆشى ۋە سەۋزە، پىيازنىڭ مەززىلىك پۇرىقى قاپلىدى. ئابدۇجېلىل بۇگۇن بەكمۇ شادلىنىپ كەتكەندى. ئۇ دادىسىنىڭ قازان بىلەن ھەپىلىشۋاتقان پۇرستىدىن پايدىلىنىپ، ئاكىسىغا ئۆز خۇشاللىقىنى بىلدۈرۈشكە ئالدىرىدى.

— ئاكا، ئېتىڭ بەك چاپىدىكەن، — دېدى ئۇ ئېزىزنىڭ قۇلىقىغا كۇسۇرلاپ.

— ئوغلاققا سالدىڭمۇ؟ — ئېزىزمۇ پىچىرلاپ سورىدى.

ئابدۇجېلىل «ھەئە» دېگەن مەنىدە بېشىنى لىڭشىتتى. سىدىقئاخۇننىڭ كۆزلىرى قازان بېشىدا بولسىمۇ، تۇيغۇن قۇلاقلىرى ئاكا ـ ئۇكىلار ئوتتۇرىسىدىكى «مەخپىي» سۆھبەتنى ئاڭلىۋېلىشقا ئۇلگۈرگەنىدى. شۇڭا ئۇ ئابدۇجېلىلغا قاراپ ئاچچىقلانغان ھالدا سورىدى:

— سەن بەڭۇاش، گېپىمنى قۇلىقىڭدا تۇتماپسەن ـ ھە؟!

— ياق، دادا، گېپىڭىزنى ئۇنتۇمىدىم، ئوغلاققىمۇ چۈشمىدىم. ئىشەنمىسىڭىز، ئەينا مەتقاسىمكامدىن سوراڭ، — ئابدۇجېلىل ھەييارلىق بىلەن كۇلۇمسىرىدى.

— يولدا كەلگۈچە مەتقاسىمكاڭنىمۇ ئىندەككە كەلتۈرۈپ بولغانسەن، تايىنلىق.

مەتقاسىم كۇلۇپ قويدىيۇ، گەپ قىلمىدى.

توخۇ گۆشى ۋە بېھى بېسىلىپ، زىرە سېلىنغان پولۇ بەكمۇ ئوخشىغانىدى. ھەممەيلەن زور ئىشتىھا بىلەن يېيىشتى. ئىككى

دوست قارا ئاتقا مىنگىشىپ مەتقاسمىنىڭ مەھەللىسىگە قاراپ ماڭغاندا ئاسمان يۇلتۇزلار بىلەن بېزەلگەنىدى.

*　　*　　*

بۇ يۇرتنىڭ ئادىتى بويىچە ئوغلاق كىمنىڭ ئۆيىگە تاشلانسا، شۇ كىشى بىر كېچە مەشرەپ ئۆتكۈزۈشكە، ئۇنىڭ ھەممە چىقىم-لىرىنى كۆتۈرۈشكە مەجبۇر ئىدى. مەشرەپ ئۇچۇن باغاق تارقـ-تىلمايتتى. شۇ مەھەللىدىن بولامدۇ، باشقا مەھەللىدىن بولام-دۇ، ھەتتا قوشنا يېزىلار ۋە شەھەردىن بولامدۇ، كىم خالىسا، شۇ كېلىۋېرەتتى. بەگ، بايلار، ياشانغان كىشىلەر ئايرىم ئۆيگە ئولتۇرغۇزۇلاتتى. ئوتتۇرا ياشلىقلار، ياشلار ئايۋاننىڭ سۇپىلە-رىدىن ئورۇن ئىگىلىشەتتى. بۇ تەرەپلەردە قىش كۈنلىرىمۇ سو-غۇق ئانچە قاتتىق بولمىغاچقا، ئايۋانغا ئوت قالانمىسىمۇ كىشىلەر توڭلمايتتى. ئايرىم ئۆيدىكى ئەتىۋارلىق مېھمانلار بىلەن سازەن-دىلەرگە نان ـ توقاچ، قەنت ـ گېزەكتىن تاشقىرى شورپا ۋە پولۇ تارتىلاتتى. ئايۋاندىكىلەرگە بولسا گۈلە ـ قاق بىلەن پولۇلا قويۇلاتتى. ناۋادا مېھمانلار بىرەك كۆپ بولۇپ قالسا، پولۇمۇ بىر ـ ئىككى كاپامدىنلا تېگەتتى. لېكىن كىشىلەرنىڭ بۇ يەرگە كېلىشتىكى ئاساسىي مەقسىتى ئويۇن ـ تاماشا ئۇچۇن بولغاچقا، يېمەك ـ ئىچمەك جەھەتتىكى ئارتۇق ـ كەملىككە ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمەيتتى. بۇنداق سورۇنلارغا موللا ـ ئۆلىمالار، ئىمام ـ مەزىنلەر داخىل بولمايدىغانلىقى ئۇچۇن بەزىدە قۇرۇق ئۆزۈمدىن سېلىنغان مۇسەللەسمۇ داستىخاندىن ئورۇن ئالاتتى. ئويۇن ـ تاماشىمۇ خىلمۇخىل ئىدى: سازەندىلەر دۇتار، تەمبۇر ۋە ساتارغا تەڭكەش قىلىپ مۇقام ناخشىلىرىنى ئېيتاتتى؛ داستانچىلار «يۇ-سۇپ ـ زۇلەيخا»، «تاھىر ـ زۆھرە»، «ھۆرلىقا ـ ھەمراجان» قاتارلىق قىسسەلەرنى سۆزلىشەتتى؛ قىزىقچىلار «قىرىق بىر

يالغان» ، «ئەمەت بىلەن نەمەت» ، «ئوغۇل بالا چاققان» ، «پوتا ئۇسسۇلى» ، «تۇغۇت ئۇسسۇلى» ، «بوۋا ئۇسسۇلى» ، «چىراغ ئۇسسۇلى» ، «توكۇر باخشىم ئۇسسۇلى» ۋە «داستىخان ئۇستىدىكى ھۆكۈم»[1] قاتارلىق ئويۇنلارنى ئورۇنداپ مەشرەپنى تازا قىزىتىۋېتەتتى.

مۇنداق ئاممىۋى خاراكتېرلىك مەشرەپ ئۇچۇن خېلى كۆپ چىقىم كېتىدىغان بولغاچقا، ئېلىپ قېچىلغان ئوغلاق ئاساسەن باي ئائىلىلەرگە تاشلىناتتى. ئوغلاق تاشلانغان ئائىلە ئۆزىگە كەلگەن مۇنداق «ئامەت»تىن ئىنتايىن بىزار بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ شەرتىنى ئادا قىلىشتىن باش تارتالمايتتى. چۇنكى باش تارتسا، ئۇنداق ئائىلە پۈتۈن يۇرتنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ كېتەتتى. ھەر قېتىم ئوغلاق تارتىشىش ئويۇنى بولغاندا تېخى ئۆيىگە ئوغلاق تاشلانمىغان بايلارنىڭ يۇرىكى پوك - پوك بولۇپ كېتەتتى ۋە كىمدە كىم شۇ قېتىمقى ئوغلاققا «ئېرىشىپ» قالسا، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، ئۆمرىدە بىر قېتىم بولسىمۇ سېخىيلىق قىلىشقا مەجبۇر بولاتتى. شۇڭا تولا چاغلاردا ئوغلاقچىلار ئالدىن كېلىشىۋېلىپ، ئېلىپ قاچقان ئوغلاقنى بايلار ئارىسىدىكى تېخىمۇ پىخسىقراقىنىڭ ئۆيىگە تاشلىشاتتى.

بۇ قېتىمقى ئوغلاقمۇ مەنتقاسىنىڭ مەھەللىسىدىكى خېلى پىخسىق بىر باينىڭ ھويلىسىغا تاشلانغانىدى. ئۇ دەسلەپتە: «ئوغلاق يول بىلەن ھويلا ئارىسىدىكى تامغا ئارتىلىپ قالدى. يول ئاۋامنىڭ، شۇڭا ئوغلاق ماڭا ھېساب ئەمەس» دەپ تىرەجەپ بېقىۋېدى، لېكىن كىشىلەر تۇشمۇتۇشتىن سۆزلەپ: «تام سىلىنىڭ بولغاچقا، ئەلۋەتتە سىلىگە ھېساب» دەپ تۇرۇۋالدى. باي ئامال قىلالماي ئاخىرى مەشرەپ ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولدى.

ئېزىز بىلەن مەنتقاسىم ئۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندە مەشرەپ ئاللىقاچان باشلىنىپ كەتكەنىدى. ھويلىدا كىيىمىنىڭ ئىچىگە

① خوتەندە خەلق ئارىسىدا تارقالغان يەرلىك ئويۇنلار.

پاختا تىقىلىپ، كۆكرىكى ۋە غولى «دوك» قىلىنغان بىر قىزىق-چى ئادەم ئۆزىنى قەستەن توكۇر ھالىتىگە كەلتۈرۈپ، دۈتار بىلەن داپقا تەڭكەش قىلىپ دىڭگۈكلاپ، «توكۇر باخشىم ئۇسسۇ-لى» نى ئويناۋاتاتتى. قارىشىپ تۇرغان كىشىلەر پات - پات قاقاق-لاپ كۈلۈشۈپ كېتەتتى. ئېزىز بىلەن مەتقاسىم مۇشۇ ئۇسسۇلنى كۆرۈۋاتقاندا، سورۇن باشقۇرۇپ يۈرگەنلەردىن بىرى ئۇلارنى تونۇپ قېلىپ، ئۇنىمىغىنىغا قويماي ئايۋانغا باشلاپ كىردى. ھېلىقى چېلىشىش سورۇنىدا غاپپار قاۋاننى يېقىتقاندىن كېيىن يۈرتتا ئېزىزنىڭ داڭقى بىردىنلا چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئايۋانغا كىرگەندە كىشىلەر «گۈررىدە» ئورنىدىن تۇرۇشۇپ ئۇنى قارشى ئېلىشتى. باشلاپ كىرگەن كىشى ئېزىزنى ئۇدۇلدىكى مېھمانخا-نىغا ئەكىرمەكچى بولۇۋىدى، لېكىن ئايۋاندىكىلەر تەرەپ - تەرەپ-تىن ئۇنى ئۆز يانلىرىغا تەكلىپ قىلىشتى. ئېزىزنىڭمۇ مۇشۇ يەردە — ئەل - ئاغىنىلىرى ئارىسىدا ئولتۇرغۇسى بار ئىدى. شۇڭا باشلىغۇچىدىن ئۆزرە سوراپ، ئايۋاننىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى سۇپىغا چىقىپ ئولتۇردى. ھېلىقى كىشى مەتقاسىمنى «ئىشلارغا قارىشىپ بېرىڭ» دەپ بىللە ئەكەتتى.

ئايۋاندىمۇ قىزىقچىلار ئويۇن كۆرسىتىۋاتقانىكەن. ئېزىزنىڭ كىرىشى بىلەن ئۇزۇلۈپ قالغان «ئەمەت بىلەن نەمەت» دېگەن ئويۇن داۋاملاشتى. ئۇنىڭدا بىر كىشى ئىككى كىشىنىڭ شەكلىدە كىيىم كىيىپ ئۆزى بىلەن ئۆزى چېلىشاتتى. ئەمما ئۇ قارىمىقا-قا بەئەينى ئىككى كىشىدەك كۆرۈنۈپ، تاماشىبىنلاردا كۈلكىلىك تەسىرات پەيدا قىلاتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئىككى كىشىلىك «ئوغۇل بالا چاققان» دېگەن ئويۇن ئوينالدى. بۇ تېخىمۇ قىزىق ئىدى. ئويۇنچىلارنىڭ ئېگىزرەكى ئالدىدا، پاكارراقى ئارقىسىدا بىر - بىرىگە چاپلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى، ئالدىدىكىسى قوللىرىنى ئارقىسىغا قىلىۋالاتتى، ئارقىسىدىكىنىڭ قوللىرى بولسا ئالدىغا سوزۇلاتتى. ئالدىدىكىسى سۆزلەيتتى، ئارقىدىكىسىنىڭ قوللى-

رى گەپكە ماسلاشقان هالدا تىنماي ھەربكەت قىلاتتى. مەسىلەن، ئالدىدىكىسى «مەن دېگەن ئوغۇل بالا چاققان» دېسە، ئارقىدىكىسىنىڭ ئوڭ قولى ئالدىدىكىسىنىڭ كۆكرىكىگە گۈپپىدە ئۇرۇلاتتى. ئالدىدىكىسى «مىلتىقنى نىشانلاپ تۇرۇپ ئاتقان» دېسە، ئارقىدىكىسىنىڭ ئىككىلا قولى مىلتىق ئېتىش ھەرىكىتىنى كۆرسىتتى. ئالدى تەرەپتىن قارىغان كىشىگە گويا سۆزنىمۇ، ھەرىكەتنىمۇ بىرلا ئادەم ئورۇنداۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

ئارقىدىن يەنە «پوتا ئۇسسۇلى»، «بوۋا ئۇسسۇلى»، «چىراغ ئۇسسۇلى» قاتارلىقلار ئويىنالدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىدە بىر خىل چاققانلىق ۋە كۈلكىلىك ھەرىكەت بەكمۇ ماھارەت بىلەن ئورۇندىلىپ، تاماشىبىنلارغا زوق ۋە خۇشاللىق بېغىشلىدى. بىر چاغدا سورۇننى باشقۇرۇپ يۈرگەنلەردىن بىرى ئوتتۇرىغا كېلىپ:

— جامائەت، ئەمدى ھۆرمەتلىك توختاخۇن قالۇنچى بىلەن تۇرسۇنئاخۇن ساتارچىنىڭ مۇقاملىرىنى ئاڭلايمىز، — دەپ ئېلان قىلدى.

ھويلىدىكىلەر ئايۋانغا يوپۇرۇلۇپ كىرىپ قىستىلىشىپ ئولتۇرۇشتى، پاتمىغانلار ئايۋاننىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بوش يەرنىڭ يېرىمىنى ئىگىلەشتى. كۈلكە ـ چاقچاق، گەپ ـ سۆزلەر چېپىدە توختىدى. سۇپىنىڭ مېھمانخانىغا يېقىنراق يېرىدە ئولتۇرۇشقان مۇقامچىلار سازلىرىنى ئازراق تەڭشىۋالغاندىن كېيىن بىر ـ بىرى بىلەن پىچىرلىشىۋېلىپ «ناۋا» مۇقامىنى باشلىدى:

ئاي جامالىڭدىن خىجىل خۇرشىد ماھى ـ ئەنۋەرى،
بۇ سېنىڭ جادۇ كۆزۈڭگە خەلقىئالەم مۇشتەرى.
مەن ھىرات[1] شەھرىدە كۆردۈم بىر ئاجايىپ مەنزەرى،

① ھىرات — تېمۇرلەر سۇلالىسى ۋاقتىدا خۇراسانىنىڭ پايتەختى بولغان شەھەر، ھازىر ئافغانىستان تەۋەسىدە.

مەنزەر ئىچرە ئولتۇرادۇر ھۇر يەڭلىغ بىر پەرى.
باردىم، ئولتۇردۇم قېشىدا بوينىغا سۇندۇم قولۇم،
شۇھەئى نازۇكەرەشمە بىرلە ئېيتۇر: «كەت نېرى.»
دېدىم: ئى سۇلتانى ئالەم قىلمىغىل جانىمغا قەست،
ئەرزىمەسمۇ مىڭ تۇمەنگە بىر يىگىتنىڭ خاتىرى.
.....

مۇقامچىلارنىڭ ئاۋازلىرى بارغانسېرى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ باراتتى. ئاڭلىغۇچىلار ئارىسىدا بولسا گويا ھەممە ئېغىزلار بىراقلا يەملەپ قويۇلغاندەك، تەننىڭ جىمى ئەزاسى قۇلاققا ئايلانغاندەك ئىدى. بۇيۇك نەۋائى ھەزرەتنىڭ يار ئىشقىدا مەستخۇش بولۇپ كۆيلىگەن سۆزلىرى مۇقامنىڭ سېھرىلىك ئاھاڭى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ يۇرەكلەرنىڭ قات ـ قېتىغا سىڭىپ، كۆڭۈللەرنى مەستخۇش قىلاتتى. تېكىستتىكى سۆزلەرنىڭ تەلەپپۇزى سەل ئۆزگىچە بولسىمۇ، ئېزىز ئۇلارنىڭ مەنىسىنى تولۇق چۈشەندى. نەۋائى ھىرات دېگەن شەھەردىكى قايسىبىر گۈزەل ھەققىدە كۆيلەيتتى. لېكىن شۇ تاپتا بۇ كۆيلەر ئېزىزغا گويا ئۆز قەلبىدىن ئۇرغۇپ چىقىۋاتقاندەك بىلىندى. مۇقامچىلار:

سەندىن ئالىپ بۇ كۆڭۈلنى، كىمگە بارىپ خار ئېتەي،
ھۆسنى ئىقلىمدا يوق سەندەك كىشىنىڭ دىلبەرى.—

دېگەندە ئېزىز ئىختىيارسىز ھالدا «ئۇھ!» دەپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىۋەتتى. يېقىن ئولتۇرۇشقانلار ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا قارىشىۋىدى، ئۇ خىجىل بولۇپ پەسكە قارىۋالدى.

ئارقىدىن «ناۋا» نىڭ «تەزە»، «مەرغۇل»، چوڭ ـ كىچىك «سەلىقە»، «جۇلا»، «داستان» ۋە مەشرەپلىرى بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپ كەتتى. مۇقام ھەر قېتىم شوخ پەدىلەرگە كۆچكەندە

بەزى يىگىتلەر بىر - بىرىنى تارتىشىپ ئۇسسۇلغا چۈشۈشتى. كىشىلەر ئۇلارنىڭ باشلىرىدىن پۇل ۋە تەڭگىلەرنى ئۆرۈشۈپ، مۇقامچىلارنىڭ ئالدىدىكى پەتنۇسقا تاشلاشتى. ئېزىزمۇ ئىككى قېتىم پۇل ئۆرۈدى، لېكىن يىگىتلەرنىڭ تەكلىپىگە ئۆزرە ئېيتىپ ئۇسسۇلغا چۈشمىدى.

ۋاقىت يېرىم كېچىگە يېقىنلاشقاندا مەتقاسىم ئېزىزنى كۆزلىرى بىلەن ئىملاپ سىرتقا چىقىشقا شەرەت قىلىپ قالدى. ئۇنىڭ بۇ يەردىن ئايرىلغۇسى يوق ئىدى. «ھەي... مېنى ئايرىم مېھمان قىلغۇسى كەلگەن ئوخشايدۇ، نېمە قىلار ئىدى زورۇقۇپ» دېدى ئۇ كۆڭلىدە، شۇنداقتىمۇ سانجاق - سانجاق ئادەملەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ هويلىغا چىقتى.

— نېمىگە چاقىردىڭ؟ — دەپ سورىدى ئېزىز.

— يۈر، هېلى بىلىسەن، — مەتقاسىم شۇنداق دەپلا ئۇنى باشلاپ ماڭدى.

دەرۋازىدىن ئون قەدەمچە نېرىدا بىر ئاتلىق كىشى تۇراتتى.

— ئۇ — ئەخمەت، — دېدى مەتقاسىم ئېزىزنى ئاشۇ كىشى تەرەپكە باشلاپ كېتىۋېتىپ، — قۇدرەت بىلەن سادىقنىڭ يېنىدىن كېلىپتۇ.

— قۇدرەتلەرگە بىر ئىش بوپتۇما؟ ئۆزلىرى نەدىكەن؟ — ئالدىراپ سورىدى ئېزىز.

— پەستىكى جىگدىلىكتە ساقلاپ قاپتۇ. مەن بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئەخمەتنى ئەۋەتىپتىكەن. سېنىمۇ ئۇلار بىلەن كۆرۈشەرمىكىن دەپ باشلاپ چىقتىم.

شۇ ئاردا ئۇلار ئەخمەتنىڭ يېنىغا يېتىپ بېرىشتى. ئېزىز ئۇنىڭ بىلەن سالاملىشىپ بولغاندىن كېيىن ئالدىراپ سورىدى:

— ئاغىنىلەر تىنچلىقمۇ؟

— تىنچلىق.

— ئەمىسە، ئۆزلىرى نېمىشقا بۇ يەرگە كېلىشىدى.

دی؟— ئېزىز بۇ سوئالنى ئاغزىدىن چىقاردىڭىز، لېكىن شۇ هامان ئۇنىڭ ئورۇنسىزلىقىنى هېس قىلىپ سەل ئو-ڭايسىزلاندى.

— پالۋان، ئۆزىڭىزمۇ...، — دېدى ئەخمەت سەل قىسىل-غاندەك بولۇپ، — قالدىسىنى بارغاندا بىلەرسىز.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇچ يىگىت قاراڭغۇلۇق قوينىغا چۆككەن كوچا بويلاپ جىگدىلىك تەرەپكە قاراپ مېڭىشتى.

2

قۇدرەت بىلەن سادىق — يۇرتتىكى بەگ، بايلار ئاغزىدا «ئوغرى» دېگەن نام بىلەن داڭق چىقارغان قارام يىگىتلەر ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىگە ئوخشاش يەتتە - سەككىز يىگىتنى ئەگەشتۈرۈپ كېچىلىرى بەزى بايلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئۇشتۇمتۇت بېسىپ كىرەتتى. ئۆي ئىگىسى ئۇلارنىڭ تەلەپلىرىگە ياۋاشلىق بىلەن كۆنۈپ، سورىغان نەرسىلەرنى دەرهال ۋە تولۇق هازىرلاپ بەرسە، ئۆزىگە ۋە باشقا نەرسىلىرىگە چېقىلمايتتى. مۇبادا قارشىلىق قىلغۇدەك بولسا ئەر خوجايىن تۆۋرۈككە باغلىنىپ، قىيىن - قىستاقتا ئېلىناتتى ۋە تېخىمۇ كۆپرەك مال - دۇنياسىدىن ئايرىلىپ قالاتتى. ئەمما بۇ «ئوغرىلار» خوتۇن - قىزلارغا هەرگىز چېقىلمايتتى. پەقەت بىر قېتىملا بىر باينىڭ بىشىم خوتۇنى قۇدرەتنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىۋېلىپ، يۈزىنى مورلاۋەرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇنى بىر شاپىلاق ئۇرغانىدى.

— يا هەزرەت، بۇ خوتۇن ئادەم بالىسى ئەمەس، ئازازۇلنىڭ ئۆزى ئىكەنيا! — دېگەنىدى قۇدرەت شۇ چاغدا.

ئۇلار بايلارنىڭ ئۆيلىرىدىن ئەكەتكەن نەرسىلەرنى ئۆزلىرى بىلگەن نامرات دېهقانلارغا ئۇلەشتۈرۈپ بېرەتتى. شۇڭا دېهقانلار ئۇلارنى ياخشى كۆرەتتى، هىمايە قىلاتتى. بەگلەر بىلەن بايلار

هۆكۈمەتكە ئەرز قىلىشقان بولسىمۇ، ھە دېگەندىلا ئۇنۇمگە ئېرە-شەلمىدى. چۈنكى قۇدرەتلەر ھەربىرىكەت باشلىغان مەزگىل يۇرتتا هۆكۈمەت يېڭىلا ئالماشقان چاغلار بولۇپ، ناھىيىدىكى دائىرىلەر ئۆزلىرىنىڭ ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش، يېڭى مۇئەسسەسە-لەرنى قۇرۇش، يېڭى قائىدە - تۈزۈملەرنى بېكىتىش بىلەن ھەلەك بولغاچقا، بۇ «ئوغرىلار» نىڭ «ئاۋارىگەرچىلىكلىرى» نى يېزىلاردىكى بەگ - تۆرىلەرنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇپ، بىۋاسىتە ئارىلاشمىغانىدى. لېكىن بەگ - تۆرىلەرنىڭ ئۇلارنى بېسىقتۇرۇشقا چامىسى يەتمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بايلار يەنىلا هۆكۈمەتكە ئەرز - شىكايەت قىلىشتى. ھەتتا بەزى يۇرەكلىكرەك بايلار:

— ياڭ جياڭجۇن بىلەن شېڭ دۇبەننىڭ زامانلىرىدا يۇرت ئىچى مۇنچىلىك پاراكەندە بولمىغان. قوڭالتاقلار زەردار[1]لارغا تىكىلىپمۇ قارىيالمايتتى، ھازىر بىزگە غەم - ئەندىشە دەستىدىن كېچىلىرى ئۇيقۇمۇ ھارام بولۇۋاتىدۇ. هۆكۈمەت بىزگە ئىگە بولامدۇ، يوق؟ — دەپ سوئال قويۇشتى.

ئەمدى ناھىيىلىك هۆكۈمەت باشلىقلىرى سەل سەگەكلىشىپ «ئوغرىلار» نى تۇتۇش ئۈچۈن تالىپ بەگ باشچىلىقىدا قۇدرەتنىڭ يۇرتىغا ساقچىلارنى ئەۋەتتى. بىراق، ساقچىلار ئۇ يەرگە يېقىن-لاشماي تۇرۇپلا، قۇدرەتلەر بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ بولدى - دە، نەگىدۇر غايىب بولۇشتى. تالىپ بەگ ئۇ يەردە ئۈچ كۈن پايلاپ تۇرغان بولسىمۇ ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىدى. بۇ ئارىدا ناھە-يىنىڭ شىمال تەرىپىدىكى بىر باينىڭ ئۆيى بۇلاڭ - تالاڭغا ئۇچرىدى. تالىپ بەگ ئۇ يەرگە يېتىپ بارغاندا «ئوغرىلار» مىنگەن ئاتلارنىڭ تۇياق ئىزلىرىنىلا تاپالىدى. شۇ قېتىم تالىپ بەگ يېزىلارنى ئىككى ھەپتىدەك ئايلاندى. بەزىدە ئۇ «ئوغرىلار پالانى يېزىدا» ياكى «بۇگۈن پۇستانى باينىڭ ئۆيىگە بېسىپ

① زەردار — باي، ئاقسۆڭەك.

كىرەر ئىمىش» دېگەندەك مەخپىي ئاخباراتلارغا ئېرىشىپمۇ قالاتتى. لېكىن ئۇ يەرگە يېتىپ بارغاندا، يا «ئوغرىلار» نىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ياكى بولمىسا، ساقچىلار يېزىغا كۈنچىقىشىتىن كىرىپ كەلگەندە، «ئوغرىلار» كۈنپېتىشتىن چىقىپ كەتكەن بولاتتى ۋە ياكى تالىپ بەگلەر «بۈگۈن ئوغرىلار بېسىپ كىرگۈدەك» دېگەن ئۆينىڭ ئەتراپىدا پايلاپ يۈرگەن كېچىسى باشقا بىر جايدىكى بايىنىڭ ئۆيى بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچرايتتى. تالىپ بەگ ئاخىرى شەھەرگە سالپىيىپ قايتىشقا مەجبۇر بولدى. ھۆكۈمەت شۇنىڭدىن كېيىن «كىمىكى ئوغرىلاردىن بىرەرىنى تۇتۇپ بەرسە ياكى يوشۇرۇنۇۋالغان جايىنى ۋاقتىدا خەۋەر قىلسا، يۈز سەر تەڭگە مۇكاپات بېرىلىدۇ» دېگەن مەزمۇندا جاي ـ جايلارغا ئېلان چىقاردى. بۇ ئىشنىڭ ھەر ھالدا ئۇنۇمى كۆرۈلدى: قۇدرەتنىڭ بىر ئاچىسى شەھەردىكى بىر باققالغا ياتلىق قىلىنغانىدى. بىر كۈنى قۇدرەت ئاچىسىنىڭ قاتتىق ئاغرىپ قالغانلىقىدىن خەۋەر تاپتى ـ دە، سادىق ۋە باشقا ھەمراھلىرىنىڭ توسۇغىنىغا قارىماي، كەچتە ئۆزىگە يالغان ساقال ـ بۇرۇت چاپلاپ ئاچىسىنى كۆرگىلى ماڭدى، ھەمراھلىرىنىڭ بىللە بېرىشىغىمۇ قوشۇلمىدى. ئۇ ئاچىسىنىڭ ئۆيىگە ساق ـ سالامەت يېتىپ باردى. بىراق، باققالىنىڭ مەھەللە مەسچىتىدە مەزىنلىك قىلىدىغان تاغىسى مۇكاپات تەمەسىدە شۇ ھامان ساقچىغا خەۋەر قىلىپ قويدى. قۇدرەت ئوڭايلا قولغا چۈشۈپ قالدى.

— سېنىڭمۇ توقسۇنىڭ تولىدىغان[1] كۈن كېلىدىكەن ـ ھە! — دېدى تالىپ بەگ ئۇنىڭ قوللىرىغا كويزا سېلىۋېتىپ چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقان ھالدا، — ئەمدى مېنىڭ كارامىتىمنى كۆرۈپ قوي!

— قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىل! — قۇدرەت ئۇنىڭغا غەزەپ بىلەن ئالايدى.

① توقسۇنى تولۇش — كارامىتىنى كۆرسىتىپ بولۇش، تۇغۇشۇش.

تۇرمە بىلەن ساقچى ئىدارىسى بىر قورۇنىڭ ئىچىدە ئىدى. تالىپ بەگ قۇدرەتنى تازا قىيناپ سوراق قىلغاندىن كېيىن يالغۇز كىشىلىك كامېرغا سولاپ قويدى. بىراق، ئۇ بىر ھەپتىدىن كېيىن كېچىسى تۇرمىدىن قېچىپ كەتتى. ئۇ ئېگىز تامدىن ئارتىلىپ چۈشۈۋاتقاندا كۆزەتچىلىك قىلىۋاتقان قاراۋۇل سېزىپ قېلىپ ئوق چىقاردى. ئوق قۇدرەتنىڭ سول بىلىكىنى ئازراق زەخمىلەندۈرۈپ ئۆتۈپ كەتتى. باشقىلار ئويغىنىپ قوغلاشقا كىرىشكەندە، ئۇ تۇرمىدىن ئازراقلا يىراقلىغانىدى. ساقچىلار تەرەپ - تەرەپكە بۆلۈنۈپ قوغلىدى. ئىككى ساقچىنىڭ ماڭغان يولى قۇدرەت قاچقان تەرەپكە تاسادىپىي توغرا كېلىپ قالغانىدى. ئۇلار شەھەرگە تۇتاش مەھەللىگە يېتىپ كەلگەندە قۇدرەتنى غىل - پال كۆرۈپ قالدى - دە: «توختا!» دەپ ئىككى پاي ئوق ئېتىشتى. بىراق تەگكۈزەلمىدى ۋە دوقمۇشتىن ئەگىگەندە كۆزدىن يوقىتىپ قويدى. قۇلاقلىرىغا بارغانسېرى يىراقلاپ كېتىۋاتقان ئات تۇيىقىنىڭ ئاۋازىلا ئاڭلاندى، خالاس.

— شېرىكلىرى مۇشۇ يەردە ئاتلىق ساقلاپ تۇرغان بولسا كېرەك، — دېيىشتى ساقچىلار ۋە قايتىپ بېرىپ ئەھۋالنى دوكلات قىلدى.

تالىپ بەگ ئون نەچچە ساقچىنى ئەگەشتۈرۈپ قۇدرەتنىڭ مەھەللىسىگە باردى. ئۇلار ئۇ يەردە بەش كۈنگىچە پايلىدى. لېكىن يا قۇدرەتنى، ياكى ئۇنىڭ بىرەر شېرىكىنى تۇتالمايۇ يەنە قۇرۇق قول قايتتى.

بىر ئايدىن كېيىن بايلارنىڭ «بۇلاڭ - تالاڭ» غا ئۇچرىشى يەنە داۋام قىلىپ تۇردى. تالىپ بەگنىڭ «ئوغرىلار» نى ئىزدەشلىرى ئوخشاشلا نەتىجىسىز قېلىۋەردى. كېيىن شەھەردە ھۆكۈمەتنىڭ تېخىمۇ بېشىنى ئاغرىتىدىغان سىياسىي دېلولار كۆپەيگىلى تۇردى. شۇنىڭ بىلەن دائىرىلەر دىققەت نەزىرىنى «قىزىل پاچاقلار» نى تۇتۇشقا قارىتىپ، يېزىدىكى «ئوغرىلار» نىڭ ئىشلىرىغا

نى يەنە بەگ ـ تۆرىلەرنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاشلاپ قويۇش-تى.

خەلق ئارىسىدا قۇدرەتلەر توغرىسىدا رىۋايەت تۇسىنى ئالغان خىلمۇخىل گەپ ـ سۆزلەر تارقالغانىدى:

«قۇدرەت ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ھۆكۈمەت ئادەملىرىنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەسمىش.»

«قۇدرەت گۇندىخانىغا[1] چۈشۈپ قالغاندا خىزىر ئەلەيھىسسا-لام ئۇنىڭغا ئايان بولۇپ، سولاقخانىنىڭ ئىشىكىنى ئۆزى ئېچىپ بېرىپتۇمىش.»

«ساقچىدىكى بىر ئەمەلدارنىڭ خوتۇنى بىلەن قۇدرەت بۇرۇن ئاشنا ئوينىشاپتىكەن، ھېلىقى كېچىسى ئۇنى شۇ خوتۇن قاچۇرۇۋې-تىپتۇمىش.»

«قۇدرەت ناخشا ئېيتىشقا بەكمۇ ئۇستا ئىكەن. ئۇ گۇندىخا-نىدا زېرىكىپ غېرىبجانىنىڭ ناخشىسىنى ئېيتىپتىكەن، ساقچى باشلىقىنىڭ خوتۇنى ئۇنىڭغا ئاشىق بولۇپ قېلىپ، ئېرىنىڭ كىيىملىرىنى كىيدۈرۈپ، دەرۋازىدىن چىقىرىۋېتىپتۇمىش».

«بىر كۈنى قۇدرەتلەرنى ئاقتام يولىدا ئون ساقچى توسۇپ يېتىپتىكەن، قۇدرەتلەر كېلىۋېتىپ ساقچىلارنى كۆرۈپتۇ ـ دە، تاپانچىلىرىنى بەتلەپ، ئۇلارغا قاراپ ئات ساپتۇ ۋە بىر پايدىن ئوق ئېتىپتۇ. شۇ ھامان ساقچىلار قورقۇپ، تىترەپ دۈم يېتە-شىۋېلىپتۇ. قۇدرەتلەر بورانداك ھەيۋە بىلەن ئۆتۈپ كېتىپتۇ-مىش...»

ئېزىز قۇدرەت بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن بۇ گەپلەرنىڭ راست ـ يالغانلىقىنى سوراپ كۆرۈۋىدى، قۇدرەت كۈلۈپ كې-تىپ:

— ھەي... خەق دېگەن نېمىلەرنى دېمەيدۇ دەيسەن، — دەپ مۇجمەل جاۋاب بەردى.

① گۇندىخانا — تورمە.

ئۇلار تاسادىپىي هالدا، ئەمما قۇدرەت ئۇچۇن تازا زۆرۇر بولۇۋاتقاندا تونۇشقانىدى:

قۇدرەت تۇرمىدىن قاچقان كېچىسى ئېزىزمۇ شەھەردىن مەھەللىسىگە قايتىپ كېتىۋاتاتتى. شۇ كۇنى ئۇ بىر قوشنىسىنىڭ ئېتىنى مىنىپ شەھەرگە كەلگەن ۋە ئۇ يەردە ئۇچ - تۆت ئاغىنىسى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ، ئۇلارنىڭ زورى بىلەن بىر مۇسەللەسخانىدا يېرىم كېچىگىچە ئولتۇرۇپ قېلىشقانىدى. ئېزىز ئاەتتە ئىچىملىككە ئۆزىنى ئانچە ئۇرۇپ كەتمەيتتى. بۇ قېتىممۇ كۆپ ئىچمەي، تەمبۇرچىنىڭ ناخشىلىرى بىلەن قىزىق لەتىپىلەرنى ئاڭلاپ ئولتۇردى. گەپ ئارىسىدا قۇدرەتنىڭ تۇرمىگە چۈشۈپ قالغانلىقى ھەققىدىكى سۆز بولۇندى. ئولپەتلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىشىپ، تالىپ بەگنى قارغاشتى. ئېزىز ئۇ يەردىن چىققاندا مېڭىسى تامامەن سەگەك ئىدى. ئۇ شەھەرلىك ئاغىنىلىرىنىڭ قونۇپ قېلىش ھەققىدىكى تەكلىپلىرىنى رەت قىلىپ، يېزىغا قايتتى. ئېزىز شەھەرگە تۇتاشقان مەھەللىنىڭ تار كوچىسىدا ئاتنى ئۆز مېڭىشىغا قويۇپ بېرىپ دىمىغىدا ناخشا ئېيتىپ كېتىۋاتقاندا، بىردىنلا ئارقا تەرىپىدىن ئىككى پاي ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ چۆچۈپ كەينىگە قارىدى. دەل شۇ چاغدا بۇرۇلۇشتىن بىر ئادەم يۈگۈرۈپ چىقىپ كەلدى. ئېزىزنىڭ مېڭىسىدىن «قاچقۇن» دېگەن خىيال چاقماق تېزلىكىدە ئۆتۈپ كەتتى - دە، دەماللىقتا ئاتنى چاپتۇرۇپ بۇ يەردىن يىراقلاپ كېتىشنى ياكى «قاچقۇن» غا ياردەملىشىشنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ قالدى. بۇ ئارىدا ھېلىقى ئادەم ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ ئۇنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى.

— مېنى ساقچىلار قوغلاپ كېلىۋاتىدۇ... بىلىكىمگە ئوق تەگكەن، — دېدى ئۇ ئادەم نېرى - بېرىسىنى سۈرۈشتۇرمەيلا ئېزىزغا «ياردەم قىلسىڭىز» دېگەندەك تەلمۈرۈپ.

قويۇق دەرەخلەر سايە تاشلاپ تۇرغان يول قاپقاراڭغۇ ئىدى.

ئېزىز ئۇ ئادەمنىڭ چىرايىنى ئېنىق كۆرەلمىدى. ئۇغۇ ھازىرغىچە ساقچىلار بىلەن بىرەر قېتىممۇ دوقۇرۇشۇپ قالغان ئەمەس، ئەمما ئۇلارنى «پۇقرالارنى بوزەك قىلىدۇ» دەپ يامان كۆرەتتى. شۇڭا ھازىر ئارتۇقچە ئويلاپ تۇرمىدى ـ دە، بىر قولىنى ھىلىقى ئادەمگە ئۇزاتتى:

— قېنى، تېز مىنگىشىڭ!

قاچقۇن ئۇنىڭ قولىنى تۇتمايلا ئانتا لىككىدە مىنگەشتى. ئېزىز «چۇ!» دەپ ئانتا قامچا ئۇردى. بۇ قاچقۇن — قۇدرەت ئىدى. ئۇلار مەھەللىدىن خېلىلا ئۇزاپ بىر سايلىققا چىققاندا ئاندىن تونۇشتى. ھەر ئىككىلىسى ئاتتىن چۈشتى. ئېزىز قۇدرەتنىڭ يارىسىنى تاڭدى. ئوق بىلەك گۆشىنى شىلىپ ئۆتۈپ كەتكەن، ئەمما سۆڭەككە زەخمە يەتكۈزەلمىگەنىدى.

— ساقچىلار ھە دېمەيلا مەھەللىگە ئاختۇرۇپ بارىدۇ. ئۆيىڭگە بارماڭ، بىزنىڭ ئۆيگە كېتەيلى، — دېدى ئېزىز ئۇنىڭ بىلىكىنى تېڭىپ بولۇپ.

قۇدرەت بۇ تەكلىپكە ماقۇل بولۇپ، ئېزىز بىلەن بىللە كەتتى. سىدىقئاخۇن ئوغلىنىڭ بىمەزگىل چاغدا كۈتۈلمىگەن مېھمانىنى باشلاپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، دەسلەپتە سەل نارازى بولغان بولسىمۇ، مېھماننىڭ كىملىكىنى بىلگەندىن كېيىن ناھايىتى قىزغىن مۇئامىلىدە بولدى. قۇدرەت ئۇ يەردە بىر ھەپتىدىن ئارتۇق مۆكۈنۈپ ياتتى. بۇ ئاردا مەتقاسىم بىلەنمۇ تونۇشتى ۋە مەتقاسىم ئۇنىڭ ئېيتىپ بەرگىنى بويىچە بىر كېچىسى سادىقنى باشلاپ كەلدى.

ئەنە شۇ ئىشتىن كېيىن ئۇلار يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قېلىشتى. شۇ چاغدا قۇدرەت بۇ يېڭى دوستلىرىنى ئۆز سېپىگە قوشۇلۇشقا دەۋەت قىلىۋىدى، لېكىن ئۇلار رەت قىلدى.

— ئاداش، مېنىڭچە، سىلەرمۇ ئەمدى بۇ ئىشتىن قول تارتساڭلار ياخشى بولاتتى، — دېدى ئېزىز ئەكسىچە ئۇنىڭغا

نەسىھەت قىلىپ.

— خەتىرى كۆپ دېمەكچىمۇ سەن؟ — سورىدى قۇدرەت سەل كۈلۈمسىرەپ. ئۇلار ئەمدى بىر - بىرىنى «سەن» لىشىدىغان بولۇشقانىدى.

— بۇمۇ بار گەپ. ئەمما مېنىڭ كۆزدە تۇتۇۋاتقىنىم ئۇلار ئەمەس. ئاداش، «دوست يىغلىتىپ ئېيتار، دۇشمەن كۈلدۈرۈپ» دەپتىكەن. گەپنى ئوچۇقلا ئېيتاي: باشقىلارنىڭ مال - مۈلكىنى تارتىۋېلىش، مېنىڭچە، ھەرگىز ئوبدان ئىش ئەمەس...

— بۇلاڭچىلىق دېگىنە، — سۆزنى بۆلدى قۇدرەت.

ئېزىز سەل قىسىلغاندەك بولسىمۇ، كۆڭلىدىكى گەپنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمىدى:

— شۇنداق دېسىمۇ بولىدۇ. سىلەر بۇلاپ - تالىغان كىشىلەرنىڭ قانچىلىك ئازاب - ئوقۇبەتكە قالىدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆرسەڭلار بولاتتى.

بۇ قېتىم قۇدرەت سەل جىمىپ قالدى، چىرايىدىكى خۇشخۇيلۇق ئورنىغا ئاۋۇال بىر خىل غەمكىنلىك، ئاندىن سۈرلۈك جىددىيلىك ئالماشتى.

— بىر ھېسابتا دېگەنلىرىڭمۇ راست، ئاداش، — دېدى ئۇ سەلدىن كېيىن، — بىز راستىنلا بەزى ئادەملەرنى بۇلاپ - تالاۋاتىمىز. چۆچەكلەردە مۇنداق ئىشلارنى قاراقچىلارنىڭ قىلىدىغانلىقىنى مەنمۇ كۆپ ئاڭلىغان. شۇڭا بىزنى «ئوغرى» دېسىمۇ، «بۇلاڭچى، قاراقچى» دېسىمۇ بولىدۇ. لېكىن يۈرت ئىچىدە ئۆمۈلاقمان[1] جاپا چېكىپ ئىشلىسىمۇ، زاغرا نانغىمۇ قورسىقى تويمايدىغان، بىرەر قېتىممۇ يېڭى ئۈستۈاش كىيەلمەيدىغان قاتۇچىلىك بىچارىلەرنىڭ بارلىقىنى بىلەمسەن. ئۇلارنىڭ نارەسىدە بالىلىرىنىڭ ئاچ - زارلىقتا ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىنى سەن ئويلاپ

① ئۆمۈلاقمان — دائىم، ھەمىشە، ئىزچىل.

كۆردۇڭمۇ؟! بىز بۇلاپ - تالىغان ئاشۇ ساناقلىقلا زەردارلار قانداق ياشاۋاتىدۇ؟ ئۇلارنىڭ بىرەر قېتىم كەتمەن تۇتۇپ باققىنى، ئورمىلىقتا بىرەر تۇپ بۇغداينى يۇلۇپ باققىنىنى كۆرگەنمۇ سەن؟ ئۇلار ئۇچ يۈز ئاتمىش كۈن گۆش بىلەن ياغ چاينايدۇ، كىيگىنى تاۋار - دۇردۇن. پۇل دېگەننى غازاڭدەك بۇزۇپ - چاچىدۇ. «ئەزەلدىن تەقدىر - قىسمەت شۇنداق» دېيىشىدۇ. قانداق تەقدىر - قىسمەت ئىكەن ئۇ!؟ — سۆزلىگەنسېرى قۇدرەتنىڭ پىغانى ئۆرلەۋاتاتتى. ئۇ ئۆزىنى سەل بېسىۋالماقچى بولغاندەك بىرپەس سۆزدىن توختاپ ئېغىر نەپەس ئالدى - دە، ئاندىن يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئاداش، بىزنى بۇ ئىشقا ئوڭايلا بەل باغلىغان دەپ ئويلامسەن؟ مەن ئون ياشتىن ئاشقاندا دادام بىلەن ئانام ئارقا - ئارقىدىن ئۆلۈپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن مەن لالما ئىتتەك خارلىنىپ چوڭ بولدۇم، بەزىدە تىلەمچىلىكىمۇ قىلدىم. «يوق ئېغىر بولسا، تۆگىمۇ ھۆركىرەيدۇ» دېگەن گەپ بار. بايلارغا قارىتا مېنىڭ يۈرىكىمۇ تاش بولۇپ قاتتى. ساڭا دېسەم، ئۇلارغا بولغان ئۆچمەنلىكىم ئۆلۈپ كەتكۈچە تۈگىمەيدۇ. «كىشىنىڭ ھەققىنى تارتىۋالغانلار ئاخىرەتتە دوزاخقا كۆيىدۇ» دەيدىكەن. ئاشۇ بايلار باشقىلارنىڭ ھەققىنى تارتىۋالماپتىكەنمۇ؟! مېنىڭچە، ئۇلارمۇ بۇلاڭچى، تېخىمۇ چوڭ بۇلاڭچىلار! دوزاختا كۆيىدىغان ئىش بولسا ئۇلار ئاۋۋالراق كۆيەر.

قۇدرەت ھاياجاندىن تەرلەپ كەتكەندى. ئۇ سۆزدىن توختاپ يېڭى بىلەن پېشانىسىنى سۈرتتى. بۇ چاغدا ئېزىزمۇ ئويلىنىپ قالغاندى. ئۇ ئەمدى قۇدرەتنىڭ سۆزلىرىنى رەت قىلىشقا ئاساس تاپالمىدى، ئەمما نېمىشقىدۇ يەنىلا «دېگەنلىرىڭ پۈتۈنلەي يولۇق، ھەرىكىتىڭنى داۋاملاشتۇرۇۋەر» دېگىسىمۇ كەلمىدى.

— ئاداش، شۇنداقتىمۇ، ھۆكۈمەت بۇ ئىشلارغا قاراپ تۇرۇۋەرمەيدۇ. ھامىنى بىر كۈنى تۈتۈلۈپ قالىسىلەر. مەن

مۇشۇنىڭدىن بەكرەك ئەنسىرەيمەن، — دېدى ئۇ ئاخىر يەنە ئېغىز ئېچىپ.

قۇدرەتنىڭ بۇنىڭغىمۇ جاۋابى تەييار ئىكەن:

— ئاداش، ھالا بۇ كۈنگە كەلگەندە «ئوغرى» دەپ ئاتالمىدۇق. ئەمدى قولىمىزنى يېغساقمۇ، بۇ نام پېشانىمىزدىن ئېرىمەيدۇ، ھۆكۈمەتمۇ قىلىدىغىنىنى قىلماي قويمايدۇ. «سۈغا كىرسەك بېلىڭگىچە» دەپتىكەن، قىلىدىغىنىمىزنى قىلىۋېرىلى. مۇبادا تۈتۈلۈپ قالساق، پېشانىمىزگە پۈتۈلگىنىنى كۆرەرمىز. ئادەم دېگەن ھامىنى بىر كۈنى ئۆلىدۇ ئەمەسمۇ، ئوغۇل بالىدەك ياشاپ، ئوغۇل بالىدەك ئۆلۈپ كەتسەك ئارمانىمىز يوق.

ئېزىز ئەمدى باشقا گەپ قىلمىدى.

شۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئۇلار ئىككى - ئۈچ ئايدا بىرەر قېتىم كۆرۈشۈپ تۇردى. ھېلىقى چاغدا ئايرىلىپ بىر ئايدىن كېيىن يەنە كۆرۈشكەندە قۇدرەت ئېزىزغا ئوتتۇز سەر كۈمۈش، ئىككى دانە تىللا تەڭلىۋىدى، ئېزىز ئالغىلى ئۇنىمىدى.

— ھارام پۇل دەپ قورقتۇڭمۇ؟ — دېدى قۇدرەت كۈلۈپ كېتىپ.

ئېزىز جاۋاب بەرمەي بىر خىل پەرىشان ھالدا كۈلۈمسىرەپلا قويدى.

— بوپتۇ، بۇنىڭدىن كېيىن ساڭا ھېچ نەرسە تەڭلەمەيمەن، — دېدى قۇدرەت ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن، — ئەمما سەن مېنى قىل ئۈستىدە قالغان چېغىمدا مۇشكۈلچىلىكتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدىڭ، بۇنى ئۆمرۈم بويى ئۇنتۇمايمەن. قاچانكى ماڭا بىرەر ھاجىتىڭ چۈشۈپ قالغۇدەك بولسا، ئالدىمغا تارتىنماي كېلىۋەر. جاننى تىكىدىغان ئىش بولسىمۇ، قىلچە تارتىشماي ئاغىنىدارچىلىقىمنى كۆرسىتىمەن.

ئاردىدىن بىر يىل ئۆتۈپ كەتتى. ئېزىزنىڭ ئۇنىڭغا ھاجىتى چۈشمىدى. قۇدرەتنىڭ ھەرىكىتىمۇ داۋاملىشىۋەردى. ساقچىلار

بەزى ـ بەزىدە ئۇلارنى ئاختۇرۇپ يۈرت ئىچىنى كېزىپ چىقاتتى، ئەمما زادى قولغا چۈشۈرەلمەيتتى. مۇنداق چاغلاردا ئېزىز ئۇلارنىڭ تەقدىرىدىن ئەنسىرەپ تىت ـ تىت بولۇپ كېتەتتى. بۇگۈنمۇ ئۇشتۇمتۇت ئۇلارنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئەنسىرىدى. ئاندىن تېزـرەك كۆرۈشكۈسى كەلدى.

* * *

— هوي، بۇ پالۋان ئاغىنىمىزغۇ!؟ — قۇدرەت ئۇلارنى ئاۋۇالقىدەكال خۇشخۇي كۈتۈۋېلىپ، مۇرە قېقىپ كۆرۈشـتى، — ئاداش، سەنمۇ مەشرەپتىمىدىڭ؟ چوڭكۆلدىن قاچان كەلـگەن؟

ئېزىز ئۇنىڭغا جاۋاب بەرگىچ باشقا يىگىتلەر بىلەن سالاملاشتى.

— بۇگۈن سېنى ئۇچرىتارمىز دەپ ئويلىماپتىكەنمەن، كۆـرۈشكىنىمىز بەك ياخشى بولدى، — دېدى قۇدرەت يەنە گەپ ئېچىپ، — سېنى مەنسۇر بەگنىڭ يېنىغا بېرىۋاپتۇ دەپ ئاڭلىـدۇق. يەنە تېخى يېقىنىدا دورغا بەگمۇ بولغانمىشسەن، راستمۇ؟ هەي، نېمىشقا مۇنداق قىلغانسەن؟ خاپا بولساڭمۇ، يۈزۈڭگە ئېيتاي: سەندىن ئىخلاسسىم قايتىپ قالدى جۇمۇ، ئاداش.

— پالۋان، بۇ ئىشلىرىڭىز غولى قاملاشماپتۇ، — سادىقمۇ سۆز قىستۇردى.

— شۇنداق بولۇپ قالدى، — ئېزىز سەل ئوڭايسىزلانغان هالدا كۈلۈمسىرىدى، — تەقدىر ـ قىسمىتىم ـ دە...

— قوي، ئۇنداق تەقدىر ـ قىسمىتىڭنى! — گەپنىڭ بېلىگە تېپىۋەتتى قۇدرەت، — هەي، سەنزە، بىر زالىم بەگكە... يانتاياق بولۇۋالغىنىڭنى قارىغىنا! — ئۇ ئەسلىدە «يالاقچى» دېمەكچـى، لېكىن ئۇ سۆز تىلىنىڭ ئۇچىغا كەلگەندە «يانتاياق» قا

ئۆزگەرتىۋەتتى.

— ئاداش، ئۇنداق دېمە، مەن ئۇنداق ئادەم ئەمەس، — دېدى ئېزىز سەل رەنجىگەندەك بولۇپ.

— مەنغۇ سېنىڭ ياخشى ئادەملىكىڭنى بىلمەن، — قۇدرەتمۇ دەرھال ھوربدىن يېنىپ كۆلۈمسىرىدى، — لېكىنزە، قانچە ئويلىساممۇ، بۇ ئىشىڭنى چۈشىنەلمىدىم. مەتقاسىمدىن سورىسام، ئۇمۇ تۈزۈك بىرنەرسە دەپ بېرەلمىدى.

— كېيىن ۋاقتى كەلگەندە چۈشىنىپ قالارسەن. ھازىرچە بۇ گەپنى قويايلى. قېنى، ئېيتقىنا، تىنچ ـ ئامان تۇرۇۋاتامسەلەر؟

— مانا كۆرۈۋاتسەنغۇ، سوقا ـ سەندەلدەك تۇرۇۋاتمايمىزمۇ.

— خۇداغا شۈكۈر، تىنچ ـ ئامان دىدارلىشىپ خۇشال بولدۇم.

— ئەنسىرىمە، ئاداش، ھازىرچە تالىپ بەگنىڭ چىشى تېخى بىزگە ئۆتمەيدۇ، — دەپ كۈلۈۋەتتى قۇدرەت، — ئەمدىكى گەپكە كەلسەك، بىزنى بۇ يەردە كۆرۈپ ھەيران بولغانسىلەر، ھەرقاچان. بىز ساڭا ئوخشاش گەپ يوشۇرىدىغانلاردىن ئەمەس. پوسكاللىسىنى ئېيتسام، بۇگۈن بىز ھازىر مەشرەپ ئۆتكۈزۈۋاتقان ئاشۇ كۈننۇس[1] بايىنى ئوڭدا قويماقچىدۇق. بۇ يەرگە كېلىپ ئاڭلىساق، ئۇ جامائەتكە مەشرەپ ئۆتكۈزۈپ بېرىۋېتىپتۇ. بۇ كۈننۇسنىڭ ئارتۇق مال ـ دۇنياسىنى بىر يېغىشتۇرىدىغان گەپ ئىدى. بىراق، جامائەتنىڭ ئويۇن ـ تاماشىسىنى بۇزمايلى دېدۇق. خەپ، يەنە بىر مۆرىتى كېلەر. ئەمما مۇشۇنداقلا قايتىپ كەتكۈمىز كەلمەي قالدى. مەتقاسىم ئاغىنىمىز بىلەن كۆرۈشمىگەنگىمۇ ئون بەش ـ يىگىرمە كۈندىن ئېشىپتۇ. بىر دىدارلىشىشنى ئويلىدۇق. يەنە...، — گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە قۇدرەت

① كۈننۇس — پىخسىق، بېخىل، خەسىس.

نېمىشقىدۇر ئۇشتۇمتۇت توختىۋالدى.

— قېنى، ئايىغىنىمۇ ئېيتىۋەت ئەمدى، — دېدى ئېزىز ئۇنىڭ نېمىنىدۇر يوشۇرۇۋاتقانلىقىنى پەملەپ.

— قۇرۇق قول قايتىشقا كۆڭلىمىز ئۇنىمىدى، — قۇدرەتنىڭ ئورنىغا سادىق جاۋاب بەردى.

— بوپتۇ، ھەممە گەپنى قالدۇرماي ئېيتىۋېرەيلى، — دېدى قۇدرەت گەپنى يەنە ئۆزى ئېلىپ، — بۇ يەرگە ئالايىتەن نىيەت قىلىپ كېلىپتۇق. سادىق ئېيتقاندەك، قۇرۇق قول قايتقۇمىز كەلمەي قالدى. ئۇ بولمىسا باشقا بىر زەردارنى سەگىتىپ قويساقمۇ بولىۋېرىدۇغۇ. بۇ يېزىدا بايلاردىن يەنە بەش - ئالتىسى بار ئەمەسمۇ، ئەمما بىز ئۇدۇل كەلگىنىگە قارىقويۇق چېچىلىۋېرەمىز. شۇڭا مەتقاسىم ئاغىنىمىزدىن مۇشۇ ھەقتە بىر مەسلىھەت ئالايلىمىكىن دېۋىدۇق.

ئېزىز مەتقاسىمغا لەپپىدە قارىدى. مەتقاسىم بۇ قاراشتىن «سەنمۇ شۇلارنىڭ شېرىكىمۇ؟» دېگەن مەنىنى چۈشىنىپ ئوڭايسىزلىنىپ قالدى.

— ئېزىز، — قۇدرەتمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەندەك بولۇپ ئوڭ قولىنى مۇرىسىگە قويدى، — مەتقاسىمنى بىز بىلەن شېرىكمىكىن دەپ قالما. ئۇمۇ ساڭا ئوخشاشلا بىزدىن يىگىنە چاغلىق نەرسە ياكى بىر ياماق پۇل ئالغىنى يوق. بىزگە ھەممۇ دېيىشمىدى. بۇگۈن كېچە بۇ يەرگە كېلىشىمىزدىنمۇ غولى خەۋىرى يوق ئىدى. بۇ يەردىكى باشقا بايلارنىڭ ئەھۋالىنى بۇرۇن ئوبدان ئۇقۇشماپتىكەنمىز. ھازىر ئالدىراپ قالدۇق. شۇڭا مۇشۇ بىر قېتىملا مەتقاسىمدىن بەزى ئەھۋاللارنى سوراپ باقايلىمىكىن دېۋىدۇق.

راستتىنى ئېيتقاندا، مەتقاسىم ئۇلارغا يارەملىشىشنى خالايتتى. ئۇنىڭ: «شۇ تاپتا نىياز بەگنىڭ ئۆيىنى باسساڭلار تازا ياخشى بولاتتى» دېگۈسى كەلدىيۇ، لېكىن ئېزىزدىن تارتىنىپ لېۋىنى چىشلەشكە مەجبۇر بولدى. «ھەي... بايا بۇنىڭغا بىكار خەۋەر قىپتىمەن، — دېدى ئۇ كۆڭلىدە، — بۇنداق ئىشلىقىنى

بىلگەن بولسام...»

— ئاغىنىلەر، — ئېزىنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى، — بۈگۈنچە بىزنىڭ يۈزىمىزنى قىلىپ، خاپا بولماي قايتىپ تۇرساڭلار. ئۆزۈڭلارمۇ بىلىپسىلەر، شۇ تاپتا بۇ يېزىنىڭ بېيىمۇ، كەمبەغىلىمۇ خۇشال ـ خۇرام مەشرەپ ئويناۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆڭلى پاراكەندە بولمىسا. قانداق دەدىم، مەنقاسىم؟

ماتقاسىم سەل تۇرۇپ قېلىپ:

— شۇنداق، — دەپ جاۋاب بەردى. كۆڭلىدە بولسا ئېزىنىدىنمۇ، ئۆزىدىنمۇ رەنجىدى.

— باشقا بايلارمۇ مەشرەپتە بولسا، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بېسىپ بېرىشنىڭ تازا ئوبدان پەيتى ئىكەن، — دېدى بىرەيلەن سۆز قىستۇرۇپ.

ئېزىز بۇ گەپكە ئىپادە بىلدۈرمەي، «سىلەر نېمە دەيسىلەر؟» دېگەن مەنىدە قۇدرەت بىلەن سادىققا قارىدى.

— بولدى، ئاغىنىلەر، — قۇدرەت بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن شېرىكلىرىگە قاراپ دېدى، — خەير، بۈگۈن تەلىيىمىز تەتۈر كېلىپ قالدى. مەيلى، پۇرسەت دېگەن يەنە كېلىدۇ، — ئاندىن ئۇ ئېزىزغا بۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ مۇرىسىگە بىرنى ئۇرۇپ قويدى ـ دە، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — سەن ئاغىنە، مۇشۇنىڭ بىلەن ئىككى قېتىم يولىمىزدا توغرا تۇرۇۋالدىڭ. مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىگە بېسىپ بارايلى دەپ تۇرساق، ئۇنىڭ يېنىغا بېرىۋاپتىكەنسەن، سېنى دەپ پەيلىمىزدىن ياندۇق. بۇ قېتىم يەنە ئاسماندىن چۈشكەندەك ئالدىمىزغا ئۇنۇپ، يولىمىزنى توسۇپ قويدۇڭ. شۇنداقتىمۇ سەن كاساپەتنى كۆڭلىمىزگە ئەكىپ تۇتىمىز.

— بايا ئەخمەتنى ئەۋەتىپ يامان قىپتىكەنمىز. ئۇدۇل كەلگەن بىرەر باينىڭ ئۆيىگە بېرىۋېرىدىغان ئىش ئىكەن، — دېدى سادىقمۇ كۈلۈپ تۇرۇپ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار يەنە بىرئاز ۋاقىت باشقا ئىشلار ھەققىدە سۆزلەشتى ـ دە، ئاندىن خوشلاشتى.

— ئاغىنە، سېنىڭ بىزگە بىر ھاجىتىڭ چۈشسىكەن، دەپ بەك ئالدىراپ كېتىۋاتىمەن، — دېدى قۇدرەت ئايرىلدىش ئالدىدا، — ياخشىلىقىڭنى بىر قايتۇرسام بولاتتى. بولمىسا، ئالدىڭدا تىلىم تۆتۈلۈپلا تۇرىدىكەن.

— بۇ گەپچە، سېنىڭ ئاغىنىدارچىلىقىڭ ماڭا بىر قېتىم ياخشىلىق قىلىش بىلەنلا تۈگەيدىكەن ـ دە!؟ — دېدى ئېزىز تەنە قىلىپ.

— ياقەي، نېمە دېگىنىڭ بۇ؟ بىز دېگەن مۇدەممەتلىك[1] ئاغىنىلەر تۇرساق. ئەمدى مەنمۇ ئوغۇل بالىلىقىمنى بىر كۆر-سەتسەم بولاتتى دەيمىنا.

— مانا ھازىر كۆرسەتتىڭغۇ. گېپىمىزنى ئىلىك ئېلىپ، يېزىمىزنى پاتىپاراق قىلمىدىڭ. شۇ تاپتا مەن بەك خۇشال بول-دۇم، ئاداش.

— سەن بىلەن يەنە بىر ئاز گەپلىشىپ تۇرسام، مۇللا بولۇپ كەتكۈدەكمەن. تېزرەك كېتىۋالاي. قېنى، يىگىتلەر، قايتايلى. خوش ئەمىسە، ئاغىنىلەر.

ئاۋۇال قۇدرەت، ئاندىن ھەمراھلىرى ئاتلىرىنى دېۋىتتى. ئارقىدىنلا ئۇنىڭ «ھەي بۇ ئېزىز دېگەن كاساپەتنى... ئۇنىڭ ئۇچۇن جېنىمنىمۇ ئايىمايمەن» دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ئېزىز-نىڭ ۋۇجۇدىدىن بىر شېرىن تۇيغۇ سىرغىپ ئۆتكەندەك بولدى.

— ھەي...، — دېدى مەتقاسىم، ئەسلىدە ئۇ «ئۇلارنى توسۇ-ۋېلىپ ئوبدان قىلمىدىڭ» دېمەكچىدى، لېكىن دېمىدى. ئېزىز بولسا، ئۇنىڭ خۇرسىنىشىنى باشقىچە چۈشىنىپ:

— شۇنداق، قۇدرەت ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ناھەقچىلىككە چىدىمايدىغان مەردانە يىگىتلەر. لېكىن ئۇلارنىڭ مېڭىۋاتقان يو-لى بەكمۇ خەتەرلىك. ھۆكۈمەت ھامىنى ئۇلارنىڭ بېشىغا چىقار-مىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن، — دېدى.

مەتقاسىم ئۇنىڭغا بىر قاراپ قويدىيۇ، گەپ قىلمىدى.

---

① مۇدەممەتلىك — مەڭگۈلۈك.

يەتتىنچى باب

1

باھار — پەسىللەرنىڭ باشلىنىشى. لېكىن كىشىلەر ئادەتتە ھاياتنىڭ، مۇھەببەتنىڭ، بارچە ياخشىلىق ۋە گۈزەللىكنىڭ باش-لىنىشىنىمۇ باھارغا ئوخشىتىدۇ. دېمىسىمۇ، باھار — تۇغۇلۇش، ئويغىنىش ۋە تەلپۈنۈش دېمەكتۇر! باھاردا كوكاتلار، مايسىلار تۇپراقنى يېرىپ چىقىدۇ؛ نوتىلار بىخلىنىپ يوپۇرماق چىقىرىدۇ؛ گۈللەر غۇنچىلاپ، پورەكلەپ ئېچىلىدۇ؛ جىمى جا-نۇارلار ئۆچەكلىرىدىن چىقىدۇ؛ قۇشلار نەغمىسىنى باشلايدۇ؛ ۋادىلار يېشىللىققا، باغلار گۈل - چېچەكلەرگە، ھاۋا خۇش پۇراقلا تولىدۇ؛ كۆڭۈللەردە مۇھەببەت ئويغىنىدۇ... ئېھ باھار، ئىنسان بالىسىنىڭ ھاياتى ھەمىشە سەندەك ياش، جۇشقۇن ۋە گۈزەل بولسىدى، بارچە قەلبلەر سەندەك پاك، ئىللىق ۋە مۇلايىم بولسىدى، كىشىلىك ھايات نەقەدەر سۆيۈملۈك بولار ئىدى - ھە!

ئەپسۇس، مىڭ ئەپسۇسكى، سەنمۇ بەزىدە جۇدۇنلاردىن خا-لى بولالمىغىنىڭدەك، ئىنسان ئۆمرىنمۇ قېرىش، ھالسىراش-تىن، قەلبلەر بولسا، ئەگرىلىك، ساختىلىق ۋە باغرى تاشلىق-تىن زەخمەتكە ئۇچراپ تۇرىدۇ. لېكىن باھارمۇ، ئۆمۈرمۇ، قەلبلەرمۇ يەنىلا سۆيۈملۈك!

يورۇقلىق ۋادىسىدا قىش پەسلى شۇنچە كېچىكىپ كەلگىنى-گە قارىماي، باھارغا بۇرۇنلا ئورنىنى بوشىتىدۇ. جۇڭغارىيە دالاسى تېخى ئاق لىباس يېپىپ ئاخىرقى چۇشلىرىنى كۆرۈۋاتقان-دا، بۇ ۋادىدا ئىللىق شامالىلار غۇيۇلداپ، ئېتىز - ئېرىقلار

يېشىل مەخمەلگە ئورنىدۇ؛ باغلار رەڭمۇرەڭ گۈللەر بىلەن بېزىلىدۇ.

بۇ يىل باھار بۇ ۋادىغا تېخىمۇ بۇرۇن كەلگەندەك بولدى، توغرىسى ئېزىز بىلەن ئادالەتكە شۇنداق تۈيۈلدى. ئادالەت بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن ئۆينىڭ ئارقىسىدىكى باغقا چىقتى. باغدا باش باھار مەنزىرىسى چىراي ئاچقانىدى: ئۆرۈك، ئالۇچا، جې-نەستە ۋە گىلاسلار ھۆپپىدە چېچەكلىگەن؛ ئالما، ئامۇت، نەشپۈت ۋە شاپتۇللارمۇ ھەر خىل رەڭدىكى ئۈنچە - مارجانلار بىلەن بېزەلگەنىدى. كۈن نۇرىدا يالتىراپ تۇرغان چېچەكلەر بەئەينى گۆھەر - ياقۇتلاردەك جۇلالىنىپ، ئەجەب بىر جەلپكار-لىق ئىلكىدە كۆڭۈللەرنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلاتتى. ئەتراپ ئادەم-نى مەست قىلغۇدەك خۇش پۇراققا تولغانىدى. ئادالەتنىڭ قەلبى كۈچلۈك زوق ۋە شادلىققا تولدى. چىرايىدا يېقىملىق تەبەسسۇم ئۇيناپ ئاستا مېڭىشقا باشلىدى. ئۇ پات - پات يە ئۇ، يە بۇ شاخلارنى ئاۋايلاپ ئېگىپ چېچەكلەرنى ھىدلايتتى. چېچەكلەر بەجايىكى يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقتەك يۇمران، مەخمەلدەك يۇمشاق ئىدى. ئۇ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ بىر تۇپ جېنەستىنىڭ يېنىدا توختىدى، بىر شاخنى ئاۋايلاپ ئېگىپ، ئوتقاشتەك جۇلا-لىنىپ تۇرغان چېچەكلەرنى خۇددى بالىسىنى سىلاپ ئەركىلىتە-ۋاتقان ئانىلاردەك چوڭقۇر مېھرى بىلەن سىلىدى، ۋۇجۇدىغا تەسۋىرلەش قىيىن بولغان بىر خىل شادلىق سېزىمى تارقىدى. شۇ تاپتا ئۇ گويا ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى تامامەن ئۇنتۇغان بو-لۇپ، ئۆزىمۇ ئاشۇ يۇمران، گۈزەل ۋە خۇش پۇراق چېچەككە ئايلىنىپ قالغانىدى...

بىر چاغدا شىپىرلىغان ئاۋاز ئاڭلىنىپ، كەينىگە چۆچۈپ قاردى. ئون قەدەمچە يىراقتا ئېزىز ئونىڭغا زوقلىنىش ۋە ئەيمە-نىش ئىلكىدە مەستانىلەرچە قاراپ تۇراتتى. ئادالەتنىڭ قاشتە-شىدەك سۈزۈك چىرايى گىلاستەك قىزىرىپ، دەرھال رومىلىنى

يۇزىگە دالدا قىلدى. ئۇنىڭ يۇرىكى گۈپۈلدەپ سوقۇپ كەتتى، چىرايى دەم تاتىرىپ، دەم قىزىراتتى؛ ئاجايىپ شېرىن ۋە ئۆزگىچە بىر ھېسسىيات قەلبىدە ئوت بولۇپ يېنىپ، ۋۇجۇدىنى سىمابتەك ئېرىتىپ، ئۇنى بىر ئىللىقلىق دەرياسىغا غەرق قىلىۋەتكەندى؛ چولپان يۇلتۇزىدەك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى ھاياجان ۋە ئۇياتچان قىزلارغىلا خاس خىجىللىق ئارىلاشقان بىر خىل سارىسىمە ئىلكىدە يەرگە باقتى. ناۋادا شۇ تاپتا ئېزىزغا ئۇنىڭ چىرايىدىكى تەبەسسۇمنى كۆرۈش نېسىپ بولغان بولسىدى، ئۇنىڭ ئۇچۇن پۈتۈن ئالەم بەجايىكى شادلىققا تولغاندەك بولاتتى.

ئېزىزمۇ لام - جىم دېمەستىن ئۇنىڭغا مەستانىلەرچە قاراپ تۇرۇپ قالدى. بۇ ساھىبجامال قىز شۇ تاپتا ئۇنىڭ قەلبىدە ئۆزىنىڭ ھاياتىدىنمۇ ئارتۇق مۇقەددەس ئىدى. ئۇنىڭغا بولغان مۇھەببەت ئۇنىڭ قەلبىنى بەخت ۋە ئومىد دېڭىزىغا چۆمۈلدۈرىدى. شۇ تاپتا ئۇ پەقەت بىرلا نەرسىنى — بىر جۈپ يۈرەكنىڭ بىر - بىرىگە مەڭگۈ ئۆزۈلمەس بولۇپ باغلىنىشىنى، ياق، توغرىسى، ئۆزئارا قوشۇلۇپ كېتىشىنىلا تىلەيتتى.

ئاخىرى، ئۇ يەنە ئاۋۇال ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. كۆزلىرىنى قىزىنىڭ مەجنۇنتالدەك خۇش پېچىم قامىتىدىن ئۆزمەي تۇرۇپ تارتىنغان ھالدا سورىدى:

— خېنىم، گۈللەرنى تاماشا قىلىۋاتامىلا؟

«گەپ قىلدى، مۇڭداشقۇسى بار ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدى ئادالەت ۋە كۆڭلى تېخىمۇ يايراپ، يۇرىكى ئويناپ كەتتى. كېيىن ھاياجىنىنى تەستە بېسىۋېلىپ، سوئالغا سوئال بىلەن جاۋاب بەردى:

— پالۋان، سىزمۇ گۈللەرنى ياخشى كۆرەمسىز؟

بۇ گەپ پەس ئاۋازدا ئېيتىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ باغنىڭ جىمجىتلىقىدا كۈمۈش قوڭغۇراقتەك سۈزۈك سادا بىلەن ياڭرىدى.

— گۈل دېگەننى ياخشى كۆرمەيدىغان كىم بار دەيدىلا، خېنىم، — دېدى ئېزىز ھاياجان بىلەن، — بولۇپمۇ مۇشۇنداق باھار پەسلىدە ئېچىلغان گۈللەر ئادەمنى ئۆزىگە يەكمۇ مەھلىيا قىلىدۇ.

— ھەۋىسىمىز ئوخشايدىكەن، — ئادالەت بۇ گەپنى ئىختىيارسىز ھالدا ئاغزىدىن چىقىرىۋەتكىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى ۋە يەنە بىر قېتىم ئانارنىڭ دانىسىدەك قىزىرىپ كەتتى. ئېزىز باغ ئىچى تېخىمۇ نۇرلىنىپ، چېچەكلەرنىڭ پۇرىقى تېخىمۇ خۇش-بۇي بولۇپ كەتكەندەك، باغدىكى جىمى نەرسە ئۇنىڭغا كۈلۈپ باقىقاندەك تۇيۇلدى.

ئاھ، نېمىدېگەن شېرىن گەپ بۇ؟! شۇ تاپتا ئېزىزغا مۇنۇ پارلاپ تۇرغان چېچەكلەر گويا ئاسماندىكى يۇلتۇزلار، قىز بولسا، شۇ يۇلتۇزلار ئارىسىدىكى تولۇن ئايغا ئوخشاش كۆرۈندى. ئۇنىڭ شۇ تاپتا ناھايىتى كۆپ گەپلەرنى قىلغۇسى، مۇشۇ قىزنىڭ ئوتىدا كاۋاپ بولغان يۈرىكىنى ئېچىپ كۆرسەتكۈسى بار ئىدى. بىراق دەماللىققا گەپنى قانداق باشلاشنىمۇ بىلەلمەي تېڭىرقاپ قالدى.

ئادالەتمۇ گويا يىگىتنىڭ يەنە سۆزلىشىنى كۈتكەندەك، بۇ قېتىم ئۇنىڭ يېنىدىن دەررۇ كېتىشكە ئالدىرىماي، ياغلىقى بىلەن يۈزىنى يوشۇرغان ھالدا ئالدىدىكى جېنەستە چېچىكىگە قاراپ تۇرىۋەردى. ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىپ باراتتى. مۇنداق پۇرسەتنى تاپماق ئوڭايمۇ؟

— خېنىم، ئۆزلىرىمۇ خۇددى باھاردا ئېچىلغان...

دەل شۇ پەيتتە ئاڭلانغان گۈلسۈمنىڭ «ئادالەت خېنىم!» دەپ چاقىرغىنى ئېزىزنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى. ھەر ئىككىلىسى چۆچۈپ تېزلا بىر - بىرىدىن يىراقلاشتى. ئېزىز ئىككى چامداپلا شىپاڭنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ كەتتى. ئادالەت تېز قەدەملەر بىلەن ئۆي تەرەپكە ماڭدى. ئۇنى ئۇ يەردە بىر كۆڭۈلسىز خەۋەر كۈتۈپ تۇراتتى.

2

مەنسۇر بەگ ئەنسىرىگەن ئىش ئاخىرى يۇز بەردى: ساقچىلار ئابدۇكېرىمنى شەھەردىكى ئۆيىدىن تۇتۇپ كەتتى. بۇ ئىش — بۇ يىلقى باھارنى قوغلىشىپ كەلگەن جۇدۇنلارنىڭ تۇنجىسى ئىدى.

بۇ خەۋەر مەنسۇر بەگ ئائىلىسىنى ئوپۇر - توپۇر قىلىۋەتتى. خەدىچە خېنىم شۇ زامان هوشىدىن كەتتى. زۆھرە خېنىم چاچلىرىنى يۇلۇپ، يۈزلىرىنى مورلاپ يىغلىدى. پاتمە خېنىم، ئادالەت ۋە گۈلسۇملەر بىر تەرەپتىن يىغلىغاچ، يەنە بىر تەرەپتىن خەدىچە خېنىم بىلەن زۆھرە خېنىمنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانە بولۇشۇپ، بىرىنى هوشىغا كەلتۈرۈشكە تىرىشسا، يەنە بىرىگە تەسەللى بېرىشەتتى. باشقا خىزمەتكارلارمۇ پۈتى كۆيگەن توخۇلاردەك پاپىپىتەك بولۇشۇپ كېتىشكەنىدى. مەنسۇر بەگ تېڭىپقا ئادەم ئەۋەتتى - دە، مېھمانخانىغا هېچكىمنى كىرگۈزمەي، ئۇياندىن - بۇيانغا ماڭغىلى تۇردى. «بۇ بەڭۇاش بەك هەددىدىن ئېشىپ كېتىپتىكەن، — دەپ چېچىلغان هالدا ئۆز - ئۆزى بىلەن سۆزلىشەتتى ئۇ، — بىرەر پالاكەتكە يولۇقمىسىدى دەپ ئەنسىرەپلا يۈرەتتىم. ئاخىرى ئويلىغىنىمدەك بولدى. ئۇنىڭغا هۆكۈمەتكە قارشى چىقىشنى كىم قويۇپتۇ؟...» ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن پۈتۈن ئەجدادلىرىنىڭ هەرقايسى مەزگىللەردىكى هۆكۈمەت بىلەن ياخشى ئۆتكەنلىكىنى، هۆكۈمەتنىڭ كاتتا ئىلتىپاتىغا سازاۋەر بولغانلىقىنى ئەسلىدى. ئابدۇكېرىمنىڭ هازىرقى هۆكۈمەت بىلەن چىقىشالماسلىقىدىكى هەقىقىي سەۋەبنى چۈشىنەلمەي گاڭگىرىدى. شۇنداق، ئۇ بۇ ئىشتىكى هەقىقىي سەۋەبنى ئۇكايىلىقچە چۈشىنەلمەيتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ نەزىرىدە هۆكۈمەتكە قارشى تۇرغۇچىلار هېچنېمىسى يوق يالاڭ تۆشەر، نامراتلار بولۇشى لازىم ئىدى. ئۆز جەمەتىدىكى بارلىق كىشىلەر پەقەت هۆكۈمەتـ

تىن مىننەتدار بولۇشى، ئۇنى جان پىدالىق بىلەن قوغدىشى لازىم ئىدى. «بىر ھېسابتا بىزنىڭ جەمەتىمىزمۇ ئاشۇ ھۆكۈمەتنىڭ بىر قىسمى. ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرغانلىق — ئۆزىمىزگە قارشى تۇرغانلىق بولمامدۇ!؟ ئابدۇكېرىم نېمىدېگەن ئەخمەق - ھە!؟» دەيتتى ئۇ غودۇڭشىپ. ئۇ ئويلا - ئويلا ئاخىرى ھەممە ئەيىبنى ئابدۇكېرىمنىڭ ئۇرۇمچىدە مۇئەللىمچىلىكتە ئوقۇغانلىقىغا، شۇ يەردە كوممۇنىستلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقىغا ئاپىرىپ تاقىدى. «ياپىر، ئامبال جانابلىرى دېگەندەك بۇ كومنۇس دېگەنلەر غولى بەك يامان تائىپ ئىكەن جۇمۇ. يالاڭ تۆشەلەرنىلا ئەمەس، مۇشۇنداق بەگزادا - بايۇەچچىلەرنىمۇ ئالداپ كېتىدىكەن ئەمەسمۇ!» دېدى ئۇ چۆچۈگەن ھالدا. بىراق ئارقىدىنلا يەنە ھۆكۈمەتنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى، ئەسكەرلىرى بىلەن ساقچىلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ كۆڭلى تەسكىن تاپتى: «موزايىنىڭ يۈگۈرۈشى سامانلىققىچە دېگەندەك، ئۇنداق بىرنەچچە يۈرت بۇزۇقلىرىنىڭ قولىدىن نېمە كېلەتتى؟ ھەرقانچە قىلغىنى بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ بىر تال تۈكىنىمۇ تەۋرىتەلمەيدۇ. ئاخىر ئۆزلىرىنى ئەس باسىدۇ شۇ،— دېدى ئۇ ئالقانلىرىنى بىر - بىرىگە سۈركەپ،— بىزنىڭ ماڭۇ ئەخمەق بەڭگۇاشمۇ شۇنداق بولدى. ئەينا، ھاي دېگەنگە ئۇنماي كەلسە - كەلمەس سۆزلەپ يۈرۈپ، ئاخىرى تۇرار جايى گۇندىخانا بوپتۇ. ئەمدى سوئال - سوراق، تاياق - توقماق بىلەن...، — خىيالى شۇ يەرگە كەلگەندە ئۇنىڭ كۆڭلىگە يەنە بىر قورقۇنچ چۈشتى، — ئەستا، چاتاق بولدى، بەك چاتاق بولدى. ئۇنىڭ شالتىقىغا مەنمۇ تېيىلىپ كېتەرمەنمۇ؟ جەمەتىڭىدىن بىر كومنۇس چىقتى، سەنمۇ ئەسلىدە يەڭ ئىچىدە ھۆكۈمەتكە قارشى پىچاق ساقلاپ يۈرگەنلەردىن ئوخشايسەن، دەپ قالسا نېمە دەرمەن؟ ھەر ھالدا مېنىڭمۇ گۇندىخانىغا سولىماس، ئەمما لېكىنزە، بەگلىكتىن ئېلىپ تاشلىسىچۇ؟ ئۇ چاغدا ھوقۇقتىنمۇ، نام - ئاتاقتىنمۇ قۇرۇق قالىمەن. يەنە تېخى دۇشمەنلىرىم ئېشەك

قىلىپ مىنىدۇ... ئەستاغپۇرۇللا، قانداق قىلسام بولار...»
دەل شۇ پەيتته خەدىچە خېنىم هوشىغا كەلگەنىدى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپلا:
— مەنسۇرنى چاقىرىڭلار! — دېدى.
ئۇنىڭ بۇيرۇقى دەرهال بەجا كەلتۈرۈلدى.
— نەۋرەمنى، جىگەر پارەمنى تېپىپ بەر! — خەدىچە خېنىم زەئىپ، ئەمما كەسكىن تەلەپپۇزدا مەنسۇر بەگكە بۇيرۇق قىلدى.
مەنسۇر بەگ بالاغەتكە يەتكەندىن بۇيان خەدىچە خېنىم ئۇنىڭغا هېچقاچان مۇنداق تەلەپپۇزدا گەپ قىلىپ باقمىغان، ئادەتته باشقىلار ئالدىدا ئۇنى «بەگ بالام»، «سىلى» دەيتتى، هەرگىزمۇ «سەن» لىمەيتتى. بۇ قېتىم ئۇ ئادىتىنى بۇزۇپ، خۇددى چاكارلىرىغا بۇيرۇق قىلغاندەك سۆزلىدى.
مەنسۇر بەگ سەل خىجىل بولدىيۇ، لېكىن كۆڭلىگە ئېلىپ كەتمىدى. بۇ چاغدا ئۇ قانداق قىلىش لازىملىقىنى هەر هالدا ئويلاپ ئۈلگۈرگەنىدى.
— ماقۇل، ئانا، سەۋر قىلسىلا. مەن مۇشتۇرقەتته شەهەرگە بېرىپ هاكىمبېگىم بىلەن كۆرۈشەي. ئۇ كىشى لەۋزىمنى ئىلىك ئالار.
— شۇنداق قىل! مۇشۇنداق چاغدا ئەسقاتار دېمىسەك، ئۇ سامان قورساقتا شۇنچە دۇنيا - ئوقەتنى بىكارغا بېرەرمەدۇق!؟ بۇ دورەمۇ بېرەيلى، قانچىلىك دېسە، شۇنچىلىك بېرەيلى. ئىشقىلىپ، كۆزۈمنىڭ گۆهىرى نەۋرەمنى كەچقۇرۇنلۇقى ئالدىمغا هازىر قىل، بولمىسا ئالدىڭدا ئۆلۈپ بېرىمەن!
مەنسۇر بەگ ئابدۇكېرىمنى مۇنداق تېز قۇتۇلدۇرالايدىغانلىقىغا كۆزى يەتمىسىمۇ، بۇ هەقته ئېغىز ئاچماي، «ماقۇل، ئانا» دېدى - دە، ئېزىزنى هەمراه قىلىپ شەهەرگە يۇرۇپ كەتتى.
ناهىيىلىك هۆكۈمەتتىكى خادىملار مەنسۇر بەگنى ئوبدان

تونۇيتتى. شۇڭا ئۇ نۇرۇللا بەگنىڭ ئىشخانىسىغا توسالغۇسىز كىرەلىدى.

نۇرۇللا بەگ ئۇنى بۇرۇنقىدىنمۇ بەكرەك قىزغىن كۈتۈۋالىدى، ھەتتا خەدىچە خېنىم، پاتىمە خېنىملارنىڭ ئەھۋالىنى سوراشنىمۇ ئۇنتۇمىدى، ئاندىن خىزمەتچىسىگە بۇيرۇپ چاي كەلتۈردى. «خۇداغا شۈكۈر، — يېنىڭ تىن ئالىدى مەنسۇر بەگ، — ھاكىمبېگىمنىڭ ماڭا بولغان مۇئامىلىسى ئۆزگەرمەپتۇ، بۇ ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى.»

مەنسۇر بەگ يولغا چىقىش ۋاقتىدا بەش سەر ئالتۇننى ئوچكە بۆلۈپ، ئايرىم - ئايرىم قىزىل تاۋار ياغلىقلارغا تۈگۈۋالغاندى.

— بۇزرۇكۋار ئانام ئۆزلىرىگە، چوڭ - كىچىك خېنىملارغا كۆپتىن - كۆپ دۇئايى - سالام يوللىدى، — دېدى ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاندىن ئىككى سەر ئالتۇن تۈگۈلگەن ياغلىقنى يانچۇقىدىن چىقىرىپ نۇرۇللا بەگنىڭ ئالدىغا ئېھتىرام بىلەن قويدى، — ئانامنىڭ بۇۋىئايىشەم خېنىمغا يوللىغان ئەرزىمەس سوۋغىسى ئىدى، ئاز كۆرمەي قوبۇل قىلارلىمىكىن؟

— ھەي... بۇ...، — دۇدۇقلىغان ھالدا تەكەللۇپ قىلدى نۇرۇللا بەگ، — كىچىكۈرمەي... ئۆز ئادەملەر تۇرساق، خەدىچە خېنىم بەك جۇڭاپتۇ، ئولتۇرسىلا، قېنى، چايغا ئىلتىپات قىلىسىلا.

مەنسۇر بەگ سوۋغىنىڭ رەت قىلىنمىغانلىقىنى كۆرۈپ يەنە بىر قېتىم يېنىك تىنىۋالدى - دە، چايغا ئولتۇردى. نۇرۇللا بەگ سوۋغىنىڭ قانداق نەرسە ئىكەنلىكىنى پەملىگەن بولسا كېرەك، تۈگۈنچەكنى يەشمەيلا يانچۇقىغا سالدى. مەنسۇر بەگ مەقسىتىنى قانداق ئىپادىلەشنى بىلەلمەي تۇرغاندا، نۇرۇللا بەگ ئۇنىڭغا ئىلھام بەرگەندەك ئۆزى گەپ ئېچىپ قالدى:

— بېگىم، مەھكىمىگە بىرەر ۋەجدىن كەلگەنمىدىلە؟

مەنسۇر بەگ چايدىن بىر ئوتلىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

— هاكىم جانابلىرى، ئالدىلىرىغا بىر تەڭقىسچىلىق بىلەن كېلىپ قالدىم. بۇگۈن ئەتىگەن ئابدۇكېرىمنىڭ ساقچىلار تەرىپىدىن تۇتۇپ كېتىلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپتۇق. بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئانام بىچارە هوشىدىن كەتتى...

— قايسى ئابدۇكېرىمنىڭ گېپىنى قىلىلا؟— نۇرۇللا بەگ گويا هېچ نەرسىدىن خەۋىرى يوقتەك ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ سورىدى.

— ئاچام زۆهرە خېنىمنىڭ ئوغلى، ئۇرۇمچىدە ئوقۇپ كېلىپ هازىر شەهەردە ئەپەندىچىلىك قىلاتتى.

— هە، ئەمدى ئېسىمگە كەلدى، ساقچى مەكتىپىدە ئوقۇشقا ئۇنىماي، ئەپەندىچىلىكتە ئوقۇغان هېلىقى جىيەنلىرىمۇ؟

— هەئە، شۇ.

— شۇنداق ئىش بوپتۇمۇ؟ بۇ ئىشتىن خەۋىرىم يوق ئىكەن، هەي... ياماڭ بوپتۇ،— نۇرۇللا بەگ تاماكا چېكەتتى. ئۇ يانچۇقىدىن ئالتۇن رەڭ هەل بېرىلگەن تاماكا قۇتىسىنى ئالدى ـ دە، ئۇنى ئېچىپ ئاۋۇال مەنسۇر بەگكە ئۇزاتتى. مەنسۇر بەگ دەرهال ئورنىدىن تۇرۇپ، ئوڭ قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ چەكمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرگەندىن كېيىن، ئۆزى بىر تال پاپىروس ئېلىپ تۇتاشتۇردى ـ دە، قاتتىق شوراپ ئىسىنى تورۇسقا قارىتىپ پۈۈلىدى،— نېمە گۇناه سادىر قىلغان بولغىيدى ئۇ يىگىت؟ هازىر ئەپەندى خەقلەر ئارىسىدا كوممۇنىستلار ۋە ئىلى ئوغرىلىرىنى ياقلايدىغانلار كۆپىيىپ قالدى. بۇ بايۇەچچىمۇ ئەخمەقلىق قىلىپ شۇلارغا قېتىلىپ كەتكەن بولمىغدىيا؟

— نېمە ۋەجىدىن ئىكەنلىكىنى بىزمۇ ئۇقالمىدۇق؟— دېدى مەنسۇر بەگ كۆڭلىدىكى گۇماننى ئېيتمىشنى خالىمايى.

— ئازراق سەۋر قىلىپ تۇرىلى، بىردەمدە بىلىمىز،— نۇرۇللا بەگ تاشقىرىقى ئۆيدە ئولتۇرغان خىزمەتچىسىنى چاقىرىپ تالىپ بەگنى دەرهال تېپىپ كېلىشىنى بۇيرۇدى.

ساقچى ئىدارىسى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بىلەن يانداش قورۇدا ئىدى. شۇڭا تالىپ بەگ ھايالشمايلا يېتىپ كەلدى. ئۇمۇ مەنسۇر بەگ بىلەن قەدىردانلارچە كۆرۈشتى.

نۇرۇللا بەگ ئەھۋالنى قىسقىچە مەلۇم قىلغاندىن كېيىن، تالىپ بەگمۇ گويا مەنسۇر بەگ بىلەن ئابدۇكېرىمنىڭ مۇناسىۋىتىنى مۇتلەق بىلمەيدىغان كىشىدەك ھەيران بولغان ھالدا سورىدى:

— بېگىم، ئابدۇكېرىم ئەپەندى سىلىنىڭ تۇغقانلىرىمىدى؟ ھەي، نېمىشقا بۇرۇن بىلمەي يۈرگەن بولغىيدۇق؟

مەنسۇر بەگ بۇ ئىككى مەنسەپدارنىڭ خۇپسەنلىك قىلىۋاتقانلىقىنى ئەمدى چۈشەندى. چۈنكى ئابدۇكېرىم ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كەلگەندە، ئۇنىڭ شەرىپىگە ئۆتكۈزۈلگەن زىياپەتكە بۇ ئىككى بەگنىڭمۇ ئىشتىراك قىلغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. «خەير، بوپتۇ، خىجىل بولۇشقان ئوخشايدۇ، بۇمۇ بىر ھېسابتا ياخشى» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈردى ئۇ سەل خاتىرجەم بولۇپ.

— بېگىم، ئۇ يېگىتنى نېمە ۋەجىدىن قولغا ئالدىڭلار؟— سورىدى نۇرۇللا بەگ.

تالىپ بەگنىڭ چىرايىدا سەل ئۆڭۈنۈش ئالامىتى كۆرۈلدى.

— ھەي... بۇ بەگزادەمۇ ئۇرۇمچىدىن ئاينىپ كېلىپتىكەن. مەكتەپتىكى بۇزۇقلار بىلەن بىرلىشىپ ھۆكۈمەتكە قارشى پىتنە - پاسات تارقىتىشقا ئارىلىشىپ قاپتۇ.

— گۇناھى ئېغىرمۇ؟— ئالدىراپ سورىدى مەنسۇر بەگ.

— ھازىرچە بىرنېمە دېمەك تەس، تېخى رەسمىي سوراق قىلىمىدۇق. ھەر ھالدا ھۆكۈمەتكە قارشى چىققان دېگەن جىنايەت كىچىك ئىش ئەمەس.

— راست، بۇ بەك نازۇك مەسىلە، كەچۈرگىلى بولمايدىغان گۇناھ. بۇ بايۋەچچەمۇزە، نېمىشقا جىم يۈرمىگەن بول-

غىيدى؟ ! — دېدى نۇرۇللا بەگمۇ گويا ئىچ ئاغرىتقاندەك بولۇپ، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىككى - ئۈچ قېتىم ئۈياق - بۇياققا ماڭغاندىن كېيىن يەنە ئۆز ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى، — تېخى سوراق قىلىنمىدى، دەڭ. بۇ تەرىپى ئىشنى ئوڭايلاشتۇرىدىكەن. ماڭا قاراڭ، بېگىم، مەنسۇر بېگىمنىڭ جەمەتى ئەلمىساقتىن بېرى ھەرقانداق ھۆكۈمەتكە ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلىپ كەلگەن كىشىلەر. بېگىممۇ ھازىر پىرقە دۆلەتنىڭ ئۆز ئادىمى. ئاۋۇ بايۇەچچىگە كەلسەك، تېخى ياش، ئىش كۆرمىگەن يىگىت. مەنسۇر بېگىم گەپ قىلسا، خاتالىقىنى تونار. بۇ قېتىم بېگىمنىڭ يۈزىنى قىلىپ ئۇنىڭ گۇناھىدىن ئۆتەيلى. تېخى سوراق قىلىنمىغان بولسا دېلومۇ تۈرغۇزۇلمىدى دېگەن گەپ. مۇشۇ پۈرسەتتە قويۇۋېتەيلى - ھە؟ !

ئابدۇكېرىمنى قولغا ئېلىش ئىشى تۇنۇگۈن ئاخشام دەل مۇشۇ ئىككى مەنسەپدار ۋە كازىم بەگ ئوتتۇرىسىدا بېكىتىلگەندى. ئۇلاردىن ئۆزگە ھېچكىم، ھەتتا ئابدۇكېرىمنى تۇتۇپ كەلگەن ئۈچ ساقچىمۇ بۇ ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلمەيتتى. ئابدۇكېرىممۇ باشقا مەھبۇسلارغا قوشۇۋېتىلمەي، ئايرىم كامېرغا سولاپ قويۇلغانىدى. بىراق، ھازىر تالىپ بەگ خوجايىنىنىڭ مۇددىئاسى بويىچە يەنە خۇپسەنلىك قىلدى:

— جانابلىرىنىڭ خاھىشىغا بويۇن تولغاش ھەددىم ئەمەس. لېكىن مەكتەپتىكى قۇلاقلار[1]نىڭ مەلۇماتى ۋە بۇرۇن قولغا ئېلىنغانلارنىڭ پاش قىلىشى بويىچە بۇ بەگزادە ھەققىدە بەزى ماتېرىياللار رەتلەنگەن. ئۇنىڭدىن ۋاڭ جۇيجاڭنىڭمۇ خەۋىرى بار ئىدى. ئۆزۈملا قويۇۋەتسەم...

— راست، بۇ تەرىپىمۇ سەل نازۇك ئىكەن، — نۇرۇللا بەگ تەڭلىكتە قالغاندەك يەنە بىرپەس خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ قالدى، — بۇنىڭمۇ يولى تېپىلدى. تەكشۈرۈشتە يالغانلىقى ئىسپاتـ

① قۇلاق — بۇ يەردە مەخپىي ئىشپىيونلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

لاندى دەرمىز. خاتىرجەم بولۇڭ، ژاڭ جۇيجاڭ قەشقەردىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشىپ قويماي. ئۇمۇ گەپ يەيدىغان ئادەم. بۇ قېتىم مەنسۇر بېگىمنىڭ يۇزىنى قىلمىساق بولماس. ئاڭلىسام، خەدىچە خېنىممۇ ھوشىدىن كېتىپ قاپتۇ. ئۇ بىچارە مەزلۇمنى دەرد ـ ھەسرەتكە قويمايلى.

— خوپ، بۇيرۇقلىرىنى دەرھال ئىجرا قىلاي، — دېدى تالىپ بەگ ئاخىرى ئىلاجسىز قالغان قىياپەتتە.

مەنسۇر بەگ جىيەننىڭ قۇتۇلدۇرالايدىغانلىقىغا ئۈمىد باغلىسىمۇ، ئۇنىڭ مۇنداق تېز ئەمەلگە ئېشىشىغا كۆزى يەتمەيتتى. شۇڭا ئۇ ھەم خۇشال بولدى، ھەم سەل ھەيران قالدى. بۇ بايقۇش چوڭكۆلدە ئۆزىنى ئەۋلىيا ساناپ يۈرگىنى بىلەن، مەنسەپدارلىق قازىنىدا تالاي قېتىم پىشىپ چىققان مەھكىمە بەگلىرىنىڭ قورساقلىرىدا قانچىلىك سىرلىق ئويۇنلارنىڭ بارلىقىنى تېخى بىلمەيتتى.

— ھەرقايسىلىرىنىڭ بۇ ئاتىدارچىلىقلىرىنى ئىككىلا ئالەمدە ئۇنتۇمايمەن! — مەنسۇر بەگ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ھايجان بىلەن قوللۇق بىلدۇردى. ئاندىن يانچۇقىدىن يەنە بىر تۇگۇچەكنى چىقىرىپ تالىپ بەگكە ئۇزاتتى، — ئۆزلىرىگە ئازراق كۆڭلىمىز بار ئىدى، ئاز كۆرمەي قوبۇل قىلغايلا.

تالىپ بەگ بىر نۇرۇللا بەگكە، بىر تۇگۇنچەككە قاراپ سەل تەكەللۇپ قىلغان بولدى:

— بۇ... بۇ... قانداق بولار؟

— ئىلىڭ، بېگىمنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرماڭ، — دېدى نۇرۇللا بەگ.

تالىپ بەگ تۇگۇنچەكنى ئېلىپ يانچۇقىغا سالدى.

مەنسۇر بەگ يەنە تەشەككۇر ياغدۇرۇشقا باشلىۋىدى، نۇرۇللا بەگ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى:

— ھەممىمىز ئۆز ئادەملەر ئەمەسمۇ، بىر ـ بىرىمىزنى

قوللىمىساق بولامدۇ! ؟ بۇگۈن سىلىنىڭ ئېھتىياجلىرى بىزگە چۈشۈپتۇ، بىزئۈنى بەجا كەلتۈردۇق. ئېھتىمال، ئەتە - ئۆگۈن بىرەر ئىش تۈپەيلى بىزمۇ سىلىنىڭ ئالدىلىرىغا بېرىپ قېلىشىمىز مۇمكىن. ئۇ چاغدا سىلىمۇ بىزنى قۇرۇق قايتۇرمايلا، شۇنداق ئەمەسمۇ!...

مەنسۇر بەگ بۇ گەپلەرنىڭ تېگىدە قانداق مەنە بارلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەي، دەرھال ئىپادە بىلدۈردى:

— ھەرقايسىلىرى ئۈچۈن جېنىمىز تەسەددۇق.

— ئەمىسە، شۇنداق بولسۇن، ھازىر تالىپ بەگ بىلەن بىللە بېرىپ بەگزادىنى ئەكەتسىلە بولىدۇ، — دېدى نۇرۇللا بەگ ئەمدى بۇ ھەقتىكى گەپلەر تۈگىسۇن دېگەندەك ئاخىرقى خۇلاسىنى چىقىرىپ، ئەمما ئۇلارنى ئۇزىتىپ ئىشىككە يېقىنلاشقاندا يەنە مەنسۇر بەگكە قاراپ قوشۇپ قويدى، — يەنە بىر گەپ، بەگزادە ئەمدى ئەپەندىچىلىك قىلمايلا، يېزىغا قايتىپ بەش - ئون كۈن ئائىلىدە تۇرۇپ تۇرسۇن، كېيىنچە ئوبدانراق بىرەر ئىشقا قويارمىز. بۇنىڭغا رەنجىشمىسىلە - ھە! ؟

— يوقسۇ، ھەددىمىز ئەمەس! — دېدى مەنسۇر بەگ قوللىرىنى كۆكرىكىگە قويۇپ ئېگىلىپ، — ئۇنى ئەمدى ھەرگىز ئەپەندىچىلىك قىلدۇرمايمەن، ئۆز يېنىمدا تۇتۇپ ھەمىشە كۆز - قۇلاق بولۇپ تۇرىمەن.

3

ئابدۇكېرىمنىڭ شۇ كۈنىلا تۇرمىدىن ساق - سالامەت قايتىپ چىققانلىقى مەنسۇر بەگ جەمەتىدىكىلەرنى ئىنتايىن خۇشال قىلدى. ئۇلار مېھمانخانىغا توپلىشىپ يېرىم كېچىگىچە مۇشۇ ئىش ئۈستىدە غۇلغۇلا قىلىشتى. ھەممەيلەن بۇ ئىشنى مەنسۇر بەگنىڭ ئەل ئىچىدىكى ۋە ھۆكۈمەت ئالدىدىكى ئابرۇي - ئىناۋىر-

تىنىڭ چوڭلۇقىدىن دەپ بىلىشتى. سۆز ئارىسىدا يەنە نۇرۇللا بەگ ۋە تالىپ بەگگە ئوخشاش ئىش بېشىدىكىلەرنىڭ ئادىللىقى توغرىسىدىمۇ بەزى گەپلەر بولۇندى. خەدىچە خېنىم ئابدۇكېرىم-نى ئۆز يېنىدا ئولتۇرغۇزۇۋالغاندى. ئۇ ھەدەپ بۇ ئەتىۋارلىق نەۋرىسىنىڭ باش - كۆزلىرىنى، غوللىرىنى سىلايتتى. «خوندە-كەم، ئۇلار سېنى غولى ئۇرمىدىمۇ؟» دەپ تەكرار سورايتتى. ئابدۇكېرىمۇ ئېرىنىمەي: «ياق، ئۇرمىدى» دەپ جاۋاب بە-رەتتى.

— شېكى دۇبەننىڭ ۋاقتىدا گۇندىخانىغا كىرىپ كەتكەنلەر ھوددەسى قايتىپ چىقمايتتى، — دېدى خەدىچە خېنىم بىر چاغدا ئومۇمىي پاراڭغا ئارىلىشىپ، — ئۇلار شىرئەلىخان غوجامدەك پەيغەمبەر ئەۋلادىنىمۇ يەپ كەتكەن. تالىپ بېگىملەر نەۋرەمنى تاك قىلىپ چەكمەپتۇ، سوئال - سوراققىمۇ تارتماپتۇ، ھەممىڭ-لار بۇنىڭدىن كېيىن بەش ۋاخ نامىزىڭلاردا ئاشۇ بەگلىرىمىزنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن دۇئا قىلىشنى ئۇنتۇماڭلار، باللىرىم.

مەنسۇر بەگ ئابدۇكېرىمگە مەنىلىك قاراپ قويۇپ، ئانىسى-نىڭ سۆزىگە قوشۇمچە قىلدى:

— ھەممىدىن مۇھىمى، ھازىرقى پىرقە ھۆكۈمىتىنىڭ بىز-گە ئوخشاش زەردارلارغا قارىتا مېھرىبانلىق كۆرسىتىۋاتقانلىقى، بىز بۇنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمىساق بولىدۇ.

ئابدۇكېرىم تاغىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ رەددىيە بې-رىشنى ئويلىدىيۇ، لېكىن يەنە «بوپتۇلا، بىر قېتىم سۆكۈت قىلاي» دەپ ئۆزىنى باستى.

— بەگزادەم، ئۇلار سىزنى نېمە ۋەجىدىن تۇتۇپتىكەن؟ — ئۇشتۇمتۇت سوراپ قالدى مەنسۇر بەگنىڭ تاغىسى.

— بىلمىدىم، ھاجىم دادا، — قىسقىلا جاۋاب بەردى ئابدۇ-كېرىم.

— قىزىق ئىش، ھېچ گەپتىن - ھېچ گەپ يوق...

بۇ يەردە ئولتۇرۇشقانلار يېقىن تۇغقانلار بولسىمۇ، مەنسۇر بەگ يەنىلا ئابدۇكېرىمنىڭ قولغا ئېلىنىشىدىكى ھەقىقىي سەۋەبنى ئېيتىشنى خالىماي تاغىسىنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى:

— ھاجىكا، مۇنداق سەۋەنلىكلەر بەزى - بەزىدە بولۇپ تۇرىدۇ. تالىپ بېگىم ئەۋەتكەن ساقچىلار خاتالىشىپ باشقا ئادەمنىڭ ئورنىغا بەگزادىنى تۇتۇپ قويۇپتۇ.

خەدىچە خېنىمغۇ دەرھال لوقما سالدى.

— شۇ، مېنىڭ نەۋرەم ئۇنداق ئەسكى ئىشلارنى قىلمايدۇ غولى. شۇنداقمۇ، قوزام؟

ئابدۇكېرىم جاۋاب بەرمەي تەنە ئارىلاش سوغۇق كۈلۈپ قويدى. ئۇ ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن قولغا ئېلىنغانلىقىنى باشتىلا توغرا پەرەز قىلىپ بولغانىدى. بۇنى كېيىن مەنسۇر بەگ بىلەن مەكتەپ مۇدىرىمۇ تەستىقلىدى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ھۆكۈمەتكە قارشى گەپ - سۆز تارقاتقان دېگەن سەۋەب بىلەن قولغا ئېلىنغان-كەن. ببراق، ئۇ ئۆزىنىڭ شۇنداق تېز قويۇۋېتىلگەنلىكىدىن ھەيران قالدى. تالىپ بەگ ئۇنىڭغا: «بەگزادە، بۇ دورەم سىزنى مەنسۇر بېگىمنىڭ يۈزىنى قىلىپ قويۇپ بەردۇق» دېگەنىدى. ئابدۇكېرىم بۇ گەپنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلالمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا تولۇق ئىشىنىپمۇ كەتمىدى. دۇرۇس، ھازىرقى كۈنىدە چوڭ - كىچىك مەنسەپدارلارنىڭ زەنجىرسىمان مۇناسىۋەتى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشتا ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى، ئەلۋەتتە. لېكىن ئۇ نۇرۇللا بەگ بىلەن تالىپ بەگكە ئوخشاش كىشىلەرنىڭ سىياسىي پوزىتسىيەسىنىمۇ خېلى ئوبدان بىلەتتى. بۇ بەگلەر ھازىرقى ھاكىمىيەت بىلەن خۇددى گۆش بىلەن ياغدەك يېقىن ئىدى، ھەتتا ئۇلار ئۆزلىرىنى بۇ يۇرتتىكى ھۆكۈمەت دېگەن مانا بىز ئۆزىمىز، دەپ ھېسابلايتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھۆكۈمەتكە قارشى چىققانلىق — ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئۆزلىرىگە قارشى چىققانلىق بولۇپ، ئۇنداق «جىنايەت-

كار»نى هەرگىزمۇ ئوڭايلىقچە ئەپۇ قىلمايتتى. بۇنىڭدىن بىر ئاي بۇرۇن ئىككى ئوقۇنتۇچىنى ئاشۇ تالىپ بەگ شەخسەن ئۆزى قولغا ئالغان، ئۇلار ھازىر تۇرمىدە يېتىۋاتىدۇ. يەنە ئون نەچچە كۈن ئىلگىرى ئاشۇ بەگلەر مەكتەپكە بېرىپ پۈتۈن ئوقۇنتۇچى، ئوقۇغۇچىلارغا نۇتۇق سۆزلىدى. كوممۇنىستىك پارتىيىنى، ئىلىدىكى قوزغىلاڭچىلارنى يەتكۈچە قارىلىدى. ھېلىقى ئىككى ئوقۇنتۇچى ۋەقەسىنى مىسالغا كەلتۈرۈپ: «كىمىكى ھۆكۈمەت ئۇستىدە غېلىم قوپۇدىكەن،① باندىتلار قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىنىدۇ. ھەرگىز كەڭچىلىك قىلىنمايدۇ» دېگەنىدى. ئەجەبا، ئابدۇكېرىمنىڭ مەسىلىسىگە كەلگەندە، ئۇلار بىردىنلا رەھىمدىل ئەۋلىيالارغا ئايلىنىپ، بىرەر ئېغىز سوئال ـ سوراقمۇ قىلماي، پەقەت «ۋاقتىنچە ئوقۇنتۇچىلىق قىلىشقا بولمايدۇ» دېگەن چارە بىلەنلا ئىشنى بولدى قىلىۋېتەرمۇ؟! ئۇلار ئۇچۇن بىر ـ ئىككى سەر ئالتۇن پارا ئېلىش دېگەن نېمىدىتى. مەنسۇر بەگمۇ ناھايىتى كەتسە، بىر يېزىنىڭ باشلىقى، خالاس. ئۇنىڭ يۇزى بىر سىياسىي جىنايەتچىنى دەرھال تۇرمىدىن قويدۇرۇۋېتەلمەگۈدەك چوڭمۇ؟ ياق، ئۇنىڭ كەينىدە چوقۇم بىر گەپ بار، لېكىن ئۇ زادى نېمە؟...

بىر ھەپتىدىن كېيىن، مەنسۇر بەگنىڭ ئائىلىسىگە ئۇچ كىشى تۇيۇقسىز مېھمان بولۇپ كەلدى. ئۇلارنىڭ بىرى قاراتاشىتىكى يەنە بىر مەشھۇر زات — خوجا جامالىدىن ئىشان، يەنە بىرى تالىپ بەگ، ئۇچىنچىسى ئەزەم بەگ ھاجىنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى يۇنۇس بەگ ئىدى. مەنسۇر بەگ بۇ ئەتىۋارلىق مېھمانلارنىڭ ئۇشتۇمتۇت كېلىشىدىن، يەنە كېلىپ، ھەممىسى ئەزەم بەگ ھاجىغا يېقىن ئادەملەر ئىكەنلىكىدىن كۆڭلىگە ئاللىقانداق گۇماندىلار چۈشۈپ، ھە دېگەندىلا ھودۇقۇپ قالدى. مېھمانلار ئۆزلىرىنى ناھايىتى دوستانە تۇتۇشتى. ئەزەم بەگ ھاجى، نۇرۇللا بەگ

① غېلىم قوپۇش — ئۆكتە قوپۇش، قارشى چىقىش.

ۋە باشقا چوڭ - كىچىك خېنىملارنىڭ قىزغىن سالاملىرىنى يەتكۈزۈشتى. چاي ئىچكۈچە بولغان ئارىلىقتا رەسمىيەت خاراكتېرلىك سوئال - جاۋابلار بولۇپ ئۆتتى. ئاندىن ئىشان گېلىنى قىرىپ قويۇپ بىردىنلا ئاساسىي مەقسەتتىن گەپ ئاچتى: مۇھتەرەم مەنسۇر بەگنىڭ خانىدانىدا جەننەت ھۆرلىرىدەك گۈزەل، پاك ۋە پەزىلەتلىك بىر ئاجىزە بالمغلىق يېشىغا يېتىپتۇ. ھۆرمەتلىك ئەزەم بەگ ھاجىم جانابلىرى بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ كۆپ سۆيۈنۈپتۇ ۋە شۇ ئاجىزەنى كىچىك ئوغلى كازىم بېگىمگە لايىق كۆرۈپ، مەنسۇر بەگ بىلەن قۇدا - تۇغقان بولۇش نىيىتىگە كېلىپتۇ. شۇ ۋەجدىن، مۇشۇ ئۇچ كىشىنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىپتۇ. ئەلچىلەر ئۇ زاتنىڭ بۇ مۇبارەك خاھىشىغا مەنسۇر بەگنىڭ خۇشاللىق بىلەن تەشەككۈر ئىزھار قىلىدىغانلىقىغا كامىل ئىشىنىدىكەن.

ئىشان گېپىنى شۇ يەرگە كەلگەندە توختاپ: «قېنى، نېمە دەيسەن؟» دېگەندەك ساھىبخانىغا تىكىلىپ قارىدى.

مەنسۇر بەگ ئىشان گېپىنى باشلىغاندىلا مۇددىئانى چۈشىنىپ تەڭلىكتە قالغانىدى. «ئەسلىدىغۇ ئەزەم بەگ ھاجى بىلەن قۇدا بولۇش — تىلەپمۇ كەلتۈرگىلى بولمايدىغان ئامەت، — دەپ خىيالىدىن ئۆتكۈزگەنىدى ئۇ، — لېكىن ئۇ چاغدا ئابدۇكېرىمنى قانداق قىلغۇلۇق؟ بۇ ئەھدىنى بۇزۇشقا ئانام ھەرگىز ئۇنمايدۇ. ئاندىن يەنە كازىم بەگنىڭ ھازىرمۇ بىر خوتۇنى بار، قىزىمنى توقاللىققا بەرسەك...»

— ئۆزلىرىگىمۇ مەلۇملۇق، — يۇنۇس بەگنىڭ ئاۋازى مەنسۇر بەگنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى، — كازىم بېگىم ھەممە كىشىنىڭ ھەۋىسى كەلگۈدەك كېلىشكەن ۋە ئەقىللىق، پەزىلىتى ئەخلاقلىق يېگىت بولۇپ ئۆستى. بەگ ھاجىم جانابلىرى ئۇنى كۆز قارىچۇقىدەك ئەتىۋارلايدۇ.

«داڭلاپ كەتكىنىنى كۆرمەمدىغان، ئەسلىي بىر سۆلەتۋاز

بەگزادىغۇ ئۇ، — مەنسۇر بەگ كۆڭلىدە ئۇنى مەسخىرە قىلدى، — ئەمما قانداق «ياق» دېگىلى بولىدۇ؟ ئۇنداق دېيىش-تىن ئاۋۋال پۈتۈن جەددى - جەمەتىنى بۇ يۇرتتىن كەتكۈزۈۋ-ۈتسەم بولىدۇ.»

— مۇھتەرەم بەگ ھاجىم جانابلىرىنىڭ مۇبارەك خاھىشىنى ئاڭلاپ بېشىم كۆككە تاقاشقاندەك بولدى، — مەنسۇر بەگ ئاخىر-ىرى ئېغىز ئاچتى، — ئۇ ھۆرمەتلىك زات بىزدىن ھېلىغۇ بىر ئاجىزەنى سوراپتۇ، ئۇنىڭدىن قىممەتلىك نەرسىمىزنى سورىسىمۇ قوش قوللاپ تۇتۇشقا ھەرقاچان تەييارمىز. ئۇ زات بىلەن قۇدا - تۇغقان بولۇش — بىز ئۇچۇن چوڭ شەرەپ ۋە ئامەت...

— ھەب بارىكاللا، كۆڭلىمىزدىكىدەك گەپنى قىلدى-لا، — دېدى ئىشان گەپنى بۆلۈپ.

ئارقىدىن يۇنۇس بەگمۇ سۆز قىستۇرۇشقا ئالدىرىدى:

— بىزمۇ ئۆزلىرىدىن مۇشۇنداق جاۋاب ئاڭلايمىزغۇ دەپ ئويلاشقان غولى.

ھازىرغىچە سۈكۈت ساقلاپ پېتىنى بۇزماي ئولتۇرغان تالىپ بەگمۇ مىيىقىدا كۈلۈپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

مەنسۇر بەگ بىرھازا جىم تۇرۇپ قېلىپ، تەڭلىكتە قالغان قىياپەتتە دۇدۇقلاپ:

— ئەمما... لېكىنزە... بىر نازۇك ئىش بار ئىدى...، — دېدىيۇ، يەنە توختاپ قالدى.

— نېمە ئىش ئىدى ئۇ؟ — ئالدىراپ سورىدى ئىشان.

— بالىلار گۆدەك چېغىدىلا دادام رەھمىتى ئىككى نەۋرىنى بىر - بىرىگە چېتىپ قويۇشنى قارار قىلىپ، ھەر ئىككى ئۆيدە-كى چوڭلارنى بۇ ئىشتىن خەۋەردار قىلىپ قويغانىدى، ۋاپات بولۇش ئالدىدىمۇ شۇ ھەقتە ئالاھىدە ۋەسىيەت قالدۇرغان. مۇشۇ ئىش...

— ئىككى نەۋرە دېگەنلىرى؟ — ئىشان يەنە گەپنى بۆلدى.

— بىرى بىزنىڭ ئاجىزەمىز، يەنە بىرى ئاچامنىڭ ئوغلى ئابدۇكېرىم بەگ.

— مۇنداق دېسىلە، — ئىشان ساقلىنى سىيپاپ تۇرۇپ يەنە گەپنى تارتمۇالدى، — ئەمما مەن ئويلايمەنكى، مەرھۇم ئابدۇرە-ھىم بېگىم بۇ ئىشنى كۆڭلىگە پۈككەندە، كۈنلەردىن بىر كۈنى قىز نەۋرىسى تۇپەيلىدىن ئەزەم بەگ ھاجىمدەك ئۇلۇغزات بىلەن قۇدا بولۇپ قېلىشىنى خىيالىغا كەلتۈرگەن ئەمەس. مۇبادا مەر-ھۇم ھازىر ھايات بولغان بولسا بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئەلۋەتتە خۇرسەن بولغان ۋە بۇرۇنقى قارارىدىن يېنىپ، بەگ ھاجىم جانابلىرىنىڭ خاھىشى بويىچە ئىش كۆرگەن بولاتتى. مېنىڭچە، بۇ ئىش ئۇچۇن بەك باش قاتۇرۇپ كەتمىسلىمۇ بولىدۇ.

— مەنسۇر بېگىم، — يەنە سۆز قىستۇردى يۇنۇس بەگ، — ئاشۇ ئابدۇكېرىم بەگ ئاتلىق جىيەنلىرىنى شۇ كۈنلەردە ھۆكۈمەت ئۈستىدە پىتنە ـ پاسات تارقىتىۋاتقانلارنىڭ بىرى ئە-كەن دەپ ئاڭلىدىم. بۇ ئىشتىن ئۆزلىرىنىڭ خەۋىرى بارمىكىن؟

مەنسۇر بەگ ئەڭ قورققان گەپ ئوتتۇرىغا چىقىپ قالدى. ئۇ قانداق جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي، ئىختىيارسىز ھالدا يەر ئاستىدىن تالىپ بەگكە قارىدى.

— مەنسۇر بېگىمنىڭ تېخى بۇ ئىشلاردىن خەۋىرى يوق بولسا كېرەك، — دېدى تالىپ بەگ ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەندەك بولۇپ، — بۇ گەپ بۇ يەردە ئېچىلىپ قالدى، ئەمدى ئۆزلىرىنى خەۋەرلەندۇرۇپ قويايلى: قولىمىزغا ئۇ يېگىت توغرۇلۇق بىر دەستە ماتېرىيال چۈشكەن، ھاكىم جانابلىرى بىلەن ئىككىمىز سىلىنىڭ يۈز ـ خاتىرلىرىنى قىلىپ بۇ ئىشنى ھازىرچە بېسىپ قويدۇق. لېكىن ئۇ يېگىت ھوشىنى تاپماي مۇشۇنداق كېتىۋەر-سە، بىزمۇ ئامالسىز قالىمىز.

— يا ھەزرەت! — ساقلىنى سىلىدى ئىشان، — ھۆكۈمەتكە

پۈت ئېتىشقا پېتىنغىنىنى بۇ بالىنىڭ، بېگىم، ئۆزلىرىمۇ بۇ بالىدىن ھېزى بولسىلا بولغۇدەك.

— ھېچنېمە دەپ بولمايدۇ. «قازانغا يولۇقساڭ قارىسى يۇقار، يامانغا يولۇقساڭ يالىسى» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ،— ئىشاننى قۇۋۋەتلىدى يۇنۇس بەگ.

— ھەق گەپ، ھەق گەپ، — ئىشان چايدىن بىر ئوتلۇۋې-لىپ يەنە سۆزنى تارتىۋالدى، — ھۆكۈمەت دېگەن بىلەن ئويناش-قىلى بولمايدۇ، شېڭ دۇبەننىڭ ۋاقتىدا چارسۇلۇق ھېلىم سودا-گەر دېگەن بايۋەچچە ھۆكۈمەتكە قارشى بىرنەچچە كەلىمە گەپ قىلىپ قويغىنى ۋەجىدىن ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ دادىسى، ئاكىسى ۋە بىر ئىنىسى تەڭلا گۇندىخانىغا سولانغانچە يوق بولۇپ كەتمە-دىمۇ... يەنە تېخى بارلىق تەئەللۇقاتى خەزىنىگە تاپشۇرۇۋېلى-نىپ، بىچارە مەزلۇملار كوچىغا چىقىپ قېلىشتى. مەنسۇر بە-گىم، ھېلىغۇ سىلىنىڭ ھاكىمبېگىم بىلەن تالىپ بېگىملەردەك يۆلەنچۈكلىرى بار، مانا ئەمدى ئىنشائاللا، بەگ ھاجىم جانابلىرى بىلەن قۇدا بولۇش ئالدىدا تۇرىلا، شۇنداق بولسىمۇ، ھېلىقى بەڭگۇاش تۇغقانلىرىدىن يىراقراق تۇرسىلا بولغۇدەك، بولمىسا، سىلىمۇ يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلەپ قالمىسىلا يەنە.

بۇ تازا نىشانلاپ ئېتىلغان ئوق ئىدى. مەنسۇر بەگنىڭ بېشى چۈشۈپ كەتتى. ئۇ بۇرۇن ئابدۇكېرىمنىڭ «بەڭگۇاشلىقى» كەل-تۇرۇپ بېرىشى مۇمكىن بولغان خەۋپ توغرىسىدا ئويلىغاندا، پەقەت «ھۆكۈمەتكە يامان كۆرۈنۈپ قېلىپ، بەگلىكتىن ئايرىلىپ قالارمەنمىكىن» دەپ قورققان. بىراق، ھازىر گەپ تېخىمۇ خە-تەرلىك ئىش توغرىسىدا — قولىغا ئېلىنىپ كېتىش ۋە پۈتۈن مال ـ مۈلكىدىن ئايرىلىپ قېلىش ئۈستىدە بولۇۋاتىدۇ. جاھاز-نىڭ كارى — بارىغا نېمە دېگۈلۈك، دۇرۇس، مەنسۇر بەگ چوڭكۆلىنىڭ يېگانە ھۆكۈمرانى، ئۇ يەردە ھەممە ئىش شۇنىڭ خاھىشى بويىچىلا بىر تەرەپ قىلىنىدۇ. لېكىن، جاھان دېگەن

يالغۇز چوڭكۆللا ئەمەس ئىكەن. «غوجامنىڭ غوجىسى بار، چام-غۇرنىڭ ئوربىسى» دېگەندەك، يۇرتتا مەنسۇر بەگدىنمۇ قۇدرەتلىك ئادەملەر بار ئىكەن. مانا مۇشۇ ئەزەم بەگ ھاجىنىلا ئالساق، شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ جەمەتى پۈتۈن يۇرتنى سوراۋاتىدۇ. توغرىسى، ئۇلار مۇشۇ يۇرتنىڭ ھۆكۈمىتى. ئۇنىڭ دېگىنىگە ياق دېيەلمۇ، ئەتىگە قالمايلا، بىر باھانە بىلەن مەنسۇر بەگنى توغرىلاپ قويىدۇ. تالىپ بەگ بۇگۈن بۇ يەرگە ئەلچىلىككە كەلگەن بولسا، ئەتە قولغا ئېلىشقا كېلىدۇ. مەنسۇر بەگنى تۇرمىگە سولاپ، ئانىسى ۋە بالا - چاقىلىرىنى مۇشۇ قورۇ - جايدىن ھەيدەپ چىقىرىدۇ. يا ھەزرەت، مۇنداق شەرمەندىچىلىكنى خۇدايىم كۆر-سەتمىسۇن. مۇبادا ئەزەم بەگ ھاجى بىلەن قۇدا بولۇش مەنسۇر بەگنى مۇشۇنداق قىسمەتتىن ساقلاپ قالالايدىغانلا بولسا، ئۇ ھېلىغۇ دادىسىنىڭ بىر ۋەسىيىتى ئىكەن، يۈز ۋەسىيىتى بولسە-مۇ، ئۇنى بۇزۇشقا تەييار.

— مۆھتەرەم بەگ ھاجىم جانابلىرىنىڭ بىزنى پەس كۆرمەي قۇدىلىششقا نىيەت قىلغانلىقىغا مىڭ مەررە رەھمەت. ئۇ جانا-بىنىڭ قارارىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدىم، — دېدى مەنسۇر بەگ ئاخىرى بېشىنى كۆتۈرۈپ.

ئەلچىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ قۇللۇق بىلدۈرۈشتى، ئاندىن ئەكەلگەن سوۋغاتلىرىنى داستىخانغا قويۇشتى. ئارقىدىن تاماق كەلتۈرۈلدى. زىياپەت شۇنچە مول ئىدىكى، داستىخاندىن توخۇ سۈتىدىن ئۆزگە جىمى نەرسە تېپىلاتتى. ئەلچىلەر چوڭ ئىشتىها بىلەن غىزالىنىشتى. بۇ ئارىدا مەنسۇر بەگ ئىككى قېتىم سىرتقا چىققان بولسىمۇ، ئەلچىلەرنىڭ مۇددىئاسى توغرىسىدا ھېچكىمگە تىنمىدى. ئادەتتىمۇ مۇنداق ئىشلاردا مەسىلە دادا بولغۇچىنىڭ خاھىشى بويىچىلا بىر تەرەپ قىلىناتتى. مەنسۇر بەگكە ئوخشاش بىر يېزىنى سوراۋاتقان ئادەمنىڭ ئائىلىسىدىكى ئىشتا تېخىمۇ شۇنداق بولۇشى تۇرغان گەپ ئىدى. بىراق، ئادا-

لەتنىڭ تەقدىرى بۇرۇنلا باشقا بىرىگە، يەنە كېلىپ بىر نەۋرە ئاكىسىغا باغلاپ قويۇلغان، ھەر ئىككىلىسىگە موما بولغۇچى ھازىرمۇ ھايات تۇرۇۋاتىدۇ. شۇڭا بۇ خىل باغلىنىشنى ئۇزۇپ، كۆيئوغۇلنى ئالماشتۇرۇش ئىشى ئاددىتتىكى رازىلىق بىرىشكە ئوخشاشمايدىغان ئالاھىدىرەك بىر ئىش ئىدى. مەنسۇر بەگ كېيىنكى تۇغمەس تاپا - تەنە، كۆڭۈل ئاغرىقلىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئانىسى بىلەن خوتۇنىغا بۇ ئىش ھەققىدە ئېغىز ئېچىپ، ئۆزىنىڭ ئىلاجسىز قالغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قويۇشنى ئويلىغان بولسىمۇ، ئانىسىنىڭ قەتئىي قوشۇلماي، غوۋغا كۆتۈرۈشىدىن قورقۇپ جۈرئەت قىلالمىدى. «بۇگۈنچە سەۋر قىلىپ تۇراي، ئەتە - ئۆگۈن ئاستا - ئاستا چۈشەندۈرەرمەن» دەپ ئۆزىگە تەسەللى بەردى ئۇ.

داستىخان يىغىلىپ، ئارقىدىن توي ۋاقتى ۋە تويلۇق ھەققىدە گەپ بولدى. تويلۇققا كەلگەندە كۆيئوغۇل تەرەپ خىلىلا مەردلىك قىلغانىدى. مەنسۇر بەگ ھەم ھەيرانلىق، ھەم خۇشاللىق ئىلكىدە دەرھال رازى بولدى. توي ۋاقتى توغرىسىدا ئارزاق دەتالاش قىلىشىپ ئىككى ھەپتىدىن كېيىن ئۆتكۈزۈلۈشكە كېلىشىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەلچىلەر يەنە بىر قېتىملىق غىزا تارتىلىشنى رەت قىلىپ، مەنسۇر بەگ تەرىپىدىن قىلىنغان سوۋغاتلارغا تەشەككۇر بىلدۈرۈشۈپ قايتماقچى بولۇشتى. دەل شۇ چاغدا ئىش ئاشكارلىنىپ قالدى. مەنسۇر بەگ دەرۋازىنىڭ سىرتىدا مېھمانلارنى ئۇزىتىۋاتقاندا، دېمىسىمۇ بولىدىغان بىر گەپنى — مېھمانلارنىڭ يەنە بىر قېتىملىق غىزانى رەت قىلغانلىقىدىن كۆڭلى يېرىم بولغانلىقىنى دەپ تاشلىدى.

— رەنجىمىسىلە، بېگىم، — دېدى گەپدان ئىشان ئاتا ئۇستىدە كۆلۈپ تۇرۇپ، — خۇدايىم بۇيرۇسا، ئىككى ھەپتىدىن كېيىن ئادالەت خېنىمنى كۆچۈرۈپ كېتىشكە كەلگەندە زىياپەتلىرىگە يەتكۈچە داخىل بولارمىز.

بەگنىڭ ئەتراپىدا تۇرۇشقانلار بۇ گەپنى ئاڭلاپ بىر - بىرىگە قاراشقىنىچە پىچىرلىشىشتى. مېھمانلار ئۇزاشتى، بىراق ئۇلار مىنگەن ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازى بېسىلماي تۇرۇپلا بايىقى پىچىر-لىشىش ئىچكەركى خانىغا — خېنىملارنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ باردى. ئارقىدىن خەدىچە خېنىم باشلىغان داد - پەريات قىيامەت - قايۇمغا ئايلاندى.

سەككىزىنچى باب

1

خەدىچە خېنىمنىڭ بۇرۇندىن يۈرىكى قان بېسىم كېسىلى بار ئىدى. بولغۇسى كۈيئوغۇلنىڭ ئالماشقانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر ئۇنىڭ قۇلىقىغا يەتكەن ھامان:

— ۋاي، بۇ نېمە گەپ؟ قېنى ئۇ قارا يۈز مەنسۇر؟— دەپ بىرلا ۋارقىرىدى ـ دە، ئولتۇرغان يېرىدىلا ئارقىسىغا يىقىلدى.

ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى سۆزى شۇ بولدى، ئەتىسى تاڭغا يېقىن نەپەس ئېلىشتىنمۇ توختىدى.

خەدىچە خېنىمنىڭ ۋاپاتى توي ئىشىنى مۇددەتسىز ئارقىغا سۈرۈۋەتتى. ئۆزىنىڭ ئورنىغا كازىم بەگنىڭ ئالماشتۇرۇلغانلىقى ئابدۇكېرىمگە بەكمۇ ئېغىر كەلدى. شۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن تارتىپ مەنسۇر بەگكە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى، روبىرومۇ بولمىدى. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇنىڭ رەنجىشى ئادالەتتىن ئايرىلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى مۇشۇنداق چوڭ ئىشتا مەنسۇر بەگنىڭ ھېچكىمگە مەسلىھەت سالماي ئۆزىلا قارار قىلغانلىقى، بىر تۇغقان ئاچىسى زۆھرە خېنىم بىلەن ئابدۇكېرىمنى نەزەرگە ئېلىپمۇ قويمىغانلىقى ئۈچۈن ئىدى. مومىسىنىڭ ۋاپاتى بۇ ئاغرىنىشنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى. ئۇ مومىسىنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلۈپ بولۇنغاندىن كېيىن قەبرىستانلىقتىن ئۇدۇل ئۆز ئۆيىگە كەتتى. كۈندۈزى شۇ يەردە بولۇپ، نامازدىگەر ۋاقتى بىلەن يەنە قەبرىستانلىققا چىقتى. كېچىنى شۇ يەردە — مەرھۇمنىڭ قەبرىسى ئالدىدا قۇرئان ـ تىلاۋەت قىلىۋاتقانلار

بىلەن بىللە ئۆتكۈزدى. شۇ يەردە ئۇنىڭ كۆڭلىگە گۈپپىدە بىر گۈمان چۈشتى. «ئۇشتۇمتۇت قولغا ئېلىنىشىم ۋە شۇنچە تېز قويۇۋېتىلىشىم بىلەن كازىم بەگنىڭ مېنىڭ ئورنۇمغا ئۆتۈشى ئوتتۇرىسىدا بىرەر باغلىنىش بارمۇ نېمە؟— دەپ خىيالىدىن ئۆتكىزدى ئۇ،— ئۇنداقتا بۇ ئىش بۇرۇنلا پىلانلانغان بولىدۇ. بەگ دادامنىڭمۇ بۇ ئىشتىن باشتىلا خەۋىرى بار بولغىيمىدى؟...» ئۇ غەزىپىنى باسالماي ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، سۇ-كۈتكە چۆمگەن قەبرىلەر ئارىسىدا خېلىغىچە ئۇياقتىن-بۇياققا ماڭدى. ئۇنىڭ كۆڭلى تاغىسىنىڭ مۇنداق سۈيىقەستلىك پىلانغا قاتناشقانلىقىنى ئىنكار قىلىشنى خالايتتى، لېكىن قانداقتۇر بىر غايىب ئاۋاز قۇلاق تۈۋىدە: «ئەخمەق بولما، تاغاڭدەك بەگلەر ئەمەل - مەنسەپ، نام - ئاتاق ئۈچۈن ئاتا - ئانىسىنى سېتىۋې-تىشتىنمۇ يانمايدۇ» دەپ جاراڭلىغاندەك ئاڭلىنىپ، دىلىنى غەش قىلاتتى، غەزىپىنى ئۆرلىتەتتى. ئۇ تاكى تاڭ ئاتقۇچە بۇ ھەقتە ئېنىق بىر قارارغا كېلەلمىدى، لېكىن كۆڭلىگە ئېغىر بىر تۇگۈن ئورنىشىپ قالدى.

قائىدە بويىچە زۆھرە خېنىم قىرىق كۈنگىچە، ھېچبولمىغاندا يەتتە كۈنگىچە مېيىت چىققان ئۆيدە تۇرۇشى لازىم ئىدى. بىراق ئىنىسىنىڭ يۈزسىزلىكىگە تاقەت قىلىپ تۇرالمىدى - دە، مېيىت ئۈزىتىپ بولۇنغاندىن كېيىنلا ئۇمۇ ئۆز ئۆيىگە كېتىپ هازىنى شۇ يەردە داۋاملاشتۇردى. مەنسۇر بەگ ئارقا - ئارقىدىن ئادەم ئەۋەتىپ ئەھۋالنى چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ، ئانا - بالا ئىككىسىلا ئېرىمىدى. ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىشنى رەت قىلىپ، ئۇچ نەزىر ۋە يەتتە نەزىرلەرنى ئۆز ئالدىغا ئۆتكۈزدى. شۇنداق قىلىپ بىر دادا، بىر ئاندىن بولغان ئىككى قېرىنداشنىڭ تۇغقانلىق رىشتىسى پۈتۈنلەي ئۈزۈلگەندەك بولدى.

بىلگەنلەر «كۆڭۈل دېگەن سارايمۇ نېمە» دەپ بىكارغا ئېيتماپتىكەن. ئابدۇكېرىم ئۇرۇمچىدە ئوقۇپ يۈرگەن چاغلىرىدا

كەلگۈسىدە ئادالەت بىلەن ئەر - خوتۇن بولىدىغانلىقىنى ئويلىسا، ھەممە بالاغەتكە يەتكەن يىگىتلەرگە ئوخشاش، كۆڭلىدە بىر شاد-لىق سېزىمى ئويغىناتتى. لېكىن راستتىنى ئېيتقاندا، بۇ خىل سېزىم ئاشقىلارغا خاس ھاياجانغا، چىدىغۇسىز دەرىجىدىكى تەلپۈ-نۈشكە ئانچە ئوخشىشىپ كەتمەيتتى. شۇڭا، ئۇ ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئادالەت بىلەن ئەركىن - ئازادە ئۇچرىشىپ يۈرەلمەيدىغان بولۇپ قالغانلىقىغا ھېچبىر ئازابلانمە-دى. دادىسى ئۇشتۇمتۇت قازا قىلىپ، تويىنىڭ كېچىكتۈرۈلگەن-لىكىگە ئانچە ئۆكۈنۈپمۇ كەتمىدى. ئەكسىچە، كېيىنكى چاغلاردا مۇشۇ توي ئىشى توغرىسىدا ئويلىسىلا بىر خىل پەرىشانلىق، تەڭقىسلىق ۋە غەمكىنلىك ئىسكەنجىسىگە چۈشۈپ قالىدىغان بو-لۇپ قالدى. چۈنكى، بۇ كەملەردە ئۇنىڭ قەلبىنى شېرىنئاي ئىسىملىك باشقا بىر قىز ئىگىلەپ كەتكەنىدى.

شېرىنئاي — ئابدۇكېرىم بىلەن بىللە ئىشلەيدىغان نىزام ئىسىملىك بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ سىڭلىسى ئىدى. مەكتەپتە ياش ئوقۇتقۇچىلار كۆپ سانىنى تەشكىل قىلاتتى. ئابدۇكېرىم خىزمەت-كە چۈشۈپ بىر ئايغا قالمايلا ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى بىلەن ئوبدان چىقىشىپ كەتتى. بولۇپمۇ نىزام ئىسىملىك ئوقۇتقۇچى بىلەن يېقىن ئاغىنىلەردىن بولۇپ قالدى. نىزامنىڭ دادىسى شەمشىدىن ئاكا سودىگەر كىشى بولۇپ، ما خۇسەننىڭ ۋاقتىدا بالا - چاقىلە-رىنى ئېلىپ ئۇرۇمچىگە كەتكەنچە ئۆتكەن يىلى قايتىپ كەلگەن-كەن. شۇ يىللاردا ئۇ سودا ئىشى بىلەن شىمالىي شىنجاڭنىڭ ھەممە شەھەرلىرىنى ئايلىنىپتۇ، ھەتتا ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى لەنجۇ، شىئەن، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئالمۇتا، تاشكەنت قاتارلىق شەھەرلەرگىمۇ بېرىپ كېلىپتۇ. ئۇرۇمچىدە نىزام تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى، شېرىنئاي تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپتۇ. شەمشىدىن ئاكىنىڭ نىزامنىمۇ ئۆزىگە ئوخشاش سودىگەر قىلىش نىيىتى بار ئىكەن، لېكىن نىزام ئىلىم - پەنگە ئىشتىياق باغلە-

غان يىگىت بولغاچقا، «مۇئەللىم بولىمەن» دەپ تۇرۇۋېلىپ، مۇشۇ مەكتەپكە ئورۇنلاشقانىكەن. ئۇ ئابدۇكېرىمنى ئۆيىگە بىر-نەچچە قېتىم ئېلىپ باردى. ئۇ يەردىكىلەر ئۇنى ھەمىشە قىزغىن كۈتۈۋالاتتى، دادىسىلا ئەمەس، ئانىسى بىلەن سىڭلىسىمۇ سالام-لىشىپ تىنچلىق - ئامانلىق سورىشاتتى. شەمشىدىن ئاكا ئۇنىڭ بىلەن ھەر خىل ئىشلار ئۈستىدە قىزغىن سۆھبەتلىشەتتى. ئاب-دۇكېرىم بۇ ئادەمنىڭ نەزەر دائىرىسىنىڭ خېلى كەڭلىكىنى، بىر قاتار مەسىلىلەرگە قارىتا ئۆزى بىلەن ئوخشاش پىكىردە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، كۆڭلىدە بۇ ئادەمگە نىسبەتەن ئالاھى-دە ھۆرمەت تۇيغۇسى پەيدا بولدى.

شېرىنئاي بۇ يىل ئون يەتتە ياشقا كىرىپتۇ. ئۇ قىز ئابدۇ-كېرىم بىلەن كۆرۈشكەن چاغلىرىدا يۈزىنى ياپمايتتى، ئەرلەر ئولتۇرغان مېھمانخانىغا بىمالال كىرىپ - چىقاتتى، ھەتتا بەزىدە بىر - ئىككى ئېغىز سۆز قىستۇرۇپمۇ قويىاتتى. بۇ ئىشقا دادىسى-مۇ، نىزاممۇ باشقىچە قاراشتا بولمايتتى. ئابدۇكېرىم ئۇنىڭمۇ ئادالەتتىن قېلىشمىغۇدەك گۈزەل قىز ئىكەنلىكىنى كۆردى ياكى توغرىسى ئۇنىڭغا شۇنداق تۇيۇلدى. ئۇ ئۇرۇمچىدىكى ۋاقتىدىمۇ بەزى زىيالىيلار، سودىگەرلەرنىڭ ئۆيلىرىدە يۈزى ئوچۇق يۈرىدى-غان مۇشۇنداق قىزلارنى كۆپ ئۇچراتقان، ھەتتا بەزىلىرى بىلەن ئەركىن - ئازادە پاراڭلاشقان. لېكىن، ئۇنىڭ نادانلىق ۋە خۇرا-پاتلىق تۇمانلىرى بىەكىمۇ قويىۇق بولىغان بۇ يۇرتتا مۇنىداق ئەركىن - ھۆر قىزنى كۆرۈشى تۇنجى قېتىم ئىدى. بۇ ھال ئابدۇكېرىمنى بەكمۇ سۆيۈندۈردى، بېرىپ - بېرىپ قەلبىدە ئۇنىڭغا قارىتا كۈچلۈك ئىشقى - مۇھەببەت تۇيغۇسى بىخ سۈر-دى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ تىنچلىقى بۇزۇلدى، كۈندۈزلىرى ئىشتىھاسى تۇتۇلۇپ، كېچىلىرى ئۇيقۇسى قاچتى. ئۇنىڭ شە-رىنئايىنى ھەمىشە كۆرگۈسى، بىللە ئولتۇرۇپ پاراڭلاشقۇسى كېلەتتى، ئۆمۈرلۈك جورىسىنىڭ مۇشۇ قىز بولۇشىنى بەكمۇ

ئارزۇ قىلاتتى. لېكىن بۇ ئىشنىڭ رېئاللىققا ئايلىنىشىغا كۆزى يەتمەي ئازابلىناتتى. كېيىن ئۇ تاسادىپىي مۇنداقچە سورىغاندەك بولۇپ، شېرىنئاينىڭ بېشى باغلاقلىق ئەمەسلىكىنى بىلدى. ئەسلىدە، ئۇلار يۇرتقا قايتقاندىن كېيىن ئىككى يەردىن ئەلچى كەلگەنكەن، لېكىن بىرىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، يەنە بىرىنىڭ ئۆزى بۇ ئائىلىدىكىلەرگە يارىماي، ناۋۇمىد قايتۇرۇلۇپتۇ. بولۇپمۇ شېرىنئاينىڭ ئوقۇمىغان نادان يىگىتلەرگە ياتلىق بولغۇسى يوق ئىكەن، ئاتا ـ ئانىسى ۋە ئاكىسىمۇ ئۇنىڭ رايىغا باقمىدىكەن.

بۇ خەۋەر ئابدۇكېرىمنى چوڭ مۇشكۈلچىلىكتىن خالاس قىلدى. بىراق ئۇنىڭ ئالدىنى تېخىمۇ چوڭ بىر تاغ توسۇپ تۇراتتى. «مېنى ئادالەت بىلەن باغلاپ تۇرغان تۈگۈننى يېشىۋەتكىلى بولارمىدۇ؟— دەپ غەمكىنلىك بىلەن خىيال سۈرەتتى ئۇ، — تەس، بەك تەس. ئۇ چاغدا بەگ دادامىلا ئەمەس، مومام بىلەن ئانامۇ مېنى كەچۈرمەيدۇ، بەلكىم پۈتۈنلەي ئادا ـ جۇدا بولۇشلىرىمۇ مۇمكىن. ئاندىن شېرىنئاي ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ماڭا قانداق قارايدۇ؟ (ئۆيىمىزگە چاقىرىپ ئىززىتىگىنى قىلىپ قويساق ھەددىگىدىن ئاشقىلى تۇرىدۇكەنمۇ؟)، دەپ قالسا نېمە دەيمەن؟...»

ئۇ ئەنە شۇنداق گادىرماچ خىياللار بىلەن بىرەر ئايدەك ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. دەل شۇ چاغدا ھېلىقى ئىشلار — ئاۋۇال ئۇشتۇمتۇت قولغا ئېلىنىش، ئارقىدىن كازىم بەگنىڭ ئەلچىلىرىنىڭ كېلىشى ۋە ئاخىرىدا مومىسىنىڭ ۋاپاتى يۈز بەردى.

— ئىنىم ئەجەبمۇ يۈزسىزلىك قىلدى، — دېدى زۆھرە خېنىم بىر كۈنى ئوغلى بىلەن يالغۇز قالغىنىدا ھەسرەت چېكىپ، — مەرھۇم دادامنىڭ ۋەسىيىتىگىمۇ ئەمەل قىلمىدى. بۇ ئىشنى ئۆلگۈچە ئۇنتۇمايمەن. كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، ئوغلۇم، سىزگە ئادالەتتىنمۇ ئېشىپ چۈشىدىغان قىز ئېلىپ بېرىمەن. مەنمۇ ئابدۇرەھىم بەگنىڭ قىزى، بۇ يۇرتتا قايسىبىر

زەردارنىڭ ئۆيىگە قىز سوراپ بارسام، ھېچكىم مەيدەمدىن ئىتەرمەيدۇ.

خەدىچە خېنىم ۋاپات بولغاندىن بۇيان، بۇ توغرۇلۇق ئانا ـ بالا ئوتتۇرىسىدا تۇنجى قېتىم گەپ ئېچىلغانىدى. شۇ ھامان ئابدۇكېرىمنىڭ كۆز ئالدىدا شېرىنئاي پەيدا بولدى.

— خۇدايىم تىلىگىنىڭىزنى بېرەر، ئانا، — دېدى ئۇ ئاندىسىغا تەسەللى بېرىپ، — مەن تېخى ياش، بۇ ئىشقا ئانچە ئالدىراپ كەتمىسەممۇ بولىدۇ.

— ئادالەتنى ئۆز قىزىمدەك كۆرەتتىم، ئىنىم دېگەن يۈزسىز بەكمۇ ئەسكىلىك قىلدى.

— بەگ دادام قىلغۇلۇقنى ئۆز قىزىغا قىلدى، ئانا. ئاڭلىسام، كازىم بەگ دېگەن تازا ئۇچىغا چىققان لۇكچەكمىش، ھازىرغىچە نەچچە قېتىم ئۆيلىنىپ بولغان دەيدۇ. ئۇنىڭ ئەمرىدە ئادالەتنىڭ كۈنلىرى قانداق ئۆتەركىنتاڭ؟

— ئاھ، بىچارە ئادالەت!

* * *

بۇ كۈنلەردە ئادالەتنىڭ كۆڭلى بەكمۇ پەرىشان ئىدى. ئىككى ھەپتىدىن كېيىن تويى بولىدىغانلىقىنى ئاڭلىغاندا ھېشى پىراق، كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ، ئۆزىگە گويا يۇرىكى سوقۇشتىن توختاپ قالغاندەك بىلىنگەن، كۆزلىرىدىن يامغۇردەك ياش قۇيۇلغان. كۆڭلىدە: «ئۇلىمەن، ماڭا بۇ لەنىتنى ئالەمدە ياشاش نېمىگە ھاجەت؟» دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە خىتاب قىلغان. توۋا، ئادەمنىڭ كۆزى دېگەن راستتىنلا قۇرۇماس بۇلاققا ئوخشايدىكەن. ئادالەتنىڭ شۇ چاغدا باشلانغان يىغىسى بىر مىنۇتمۇ ئۇزۇلۇپ قالماي، ھازا يېشىغا ئۇلىنىپ كەتتى. مانا بۇگۈن يەتتە نەزىرمۇ بېرىلىپ بولۇندى، ئۇ يەنىلا يىغلاۋاتىدۇ. كېچىلىرى

ئىككى - ئۇچ سائەتتەك ئۇخلىغان ۋاقىتتىن باشقا چاغلاردا كۆز يېشى ئۇنىڭ ئايرىلماس ھەمراھى، ئەڭ يېقىن سىردىشى بولۇپ قالدى. ئىشتىھاسى پۈتۈنلەي تۈتۈلۈپ كەتتى. پاتمە خېنىمنىڭ قاتتىق يېلىنىشى ۋە زورلىشى نەتىجىسىدە ئاغزىغا بىر - ئىككى كاپام ئاش ياكى بىرەر بۇردا نان سالىدۇ، بىرنەچچە يۇتۇم چاي ئىچىدۇ، خالاس.

— ئوبدان قىزىم، ئۆزۈڭنى مۇنداق بېيدې - بېيدا[1] قىلما- ۋەتمىگىن، — دەيدۇ پاتمە خېنىم پات - پات ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ، — قارىغىنا، قاپاقلىرىڭ تۇخۇمدەك ئىششىپ، كۆزلە- رىڭ ئولتۇرۇشۇپ كېتىپتۇ. مۇشۇنداق ئۆتۈۋەرسەڭ يىقىلىپ قالىسەن.

ئادالەت ئېغىز ئېچىپ بىرەر ئېغىز گەپمۇ قىلمايدۇ، يىغا- دىنمۇ توختىمايدۇ. ئامالسىز قالغان بىچارە ئانا ئېغىر ئۇھ تارتىپ ئۆزىمۇ قوشۇلۇپ ياش تۆكىدۇ.

خەدىچە خېنىم ۋاپات بولغان كۈندىن تارتىپ پاتمە خېنىم كېچە - كۈندۈز ئادالەتكە ھەمراھ بولۇپ كېلىۋاتاتتى. بۇگۈن نەزىر - چىراغ ئىشى بىلەن بەكمۇ ھېرىپ كەتكەچكە، ئانا - بالا ئىككىسى بۇرۇنلا يېتىپ قالماقچى بولۇشقان. لېكىن، كۆز- لىگەندە مەنسۇر بەگ پاتمە خېنىمنى مېھمانخانىغا چاقىرتىپ قالدى. ئادالەت بايا ئانىسىنىڭ بىرھازا يېلىنىپ - يالۋۇرۇشى نەتىجىسىدە ئاران دېگەندە يىغىدىن توختىغاندى، ھۇجرىدا يالغۇز قالغاندىن كېيىن كۆزلىرىدىن يەنە ئىختىيارسىز ياش قۇيۇلۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مەنسۇر بەگنىڭ پاتمە خېنىمنى ئۇش- تۇمتۇت چاقىرتىپ قېلىشى ئۇنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈر- دى - دە، ئىختىيارسىز باشلانغان ئېسەدەش قاتتىق يىغىغا ئايلا- نىپ كەتتى.

— قىزىم، بۇ يەنە نېمە ئىش؟ — ھايالىشمايلا قايتىپ كىر-

[1] بېيدې - بېيدا — ئازابلىنىش، قىينىلىش مەنىسىدە.

گەن پاتمە خېنىم ھەيرانلىق ۋە رەنجىش ئىلكىدە سوربدى، — بىلىپ قوي، قىزىم، مۇنداق تۇگىمەس يىغىنى خۇدامۇ راۋا كۆرمەيدۇ.

— خۇدايىمنىڭ ماڭا رەھمى كەلمىگەندىكىن جېنىمنى ئال- سۇن! — ئادالەت بۇرۇن زادى كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر خىل جاسارەت بىلەن ئۇنلۇك سۆزلىۋەتتى، — مېنىڭ مۇنداق ياشىغى- نىمدىن ئۆلگىنىم تۈزۈك.

پاتمە خېنىم قىزىنىڭ يۈرىكىدىكى دەردنى چۈشىنەتتى. نەچچە كۈندىن بۇيان ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇزۇلمەي تۆكۈلۈۋاتقان ياشلارنىڭ يالغۇز مومىسىغا بولغان ئىچ ئاغرىتىشتىنلا ئەمەسلى- كىنىمۇ ئوبدان بىلەتتى.

— جېنىم بالام، ئۇنداق كۆيۈرلۈق قىلما، — دېدى ئۇ قىزىنىڭ بېشىنى سىلاپ، قولياغلىقى بىلەن ياشلىرىنى سۈر- تۈپ، — ساڭا بىر خۇش خەۋەر ئېيتاي: توي ئىشى قەرەلسىز ئارقىغا سۈرۈلۈپتۇ.

— راستمۇ؟ — ئادالەت ئېسەدەشنى توختىتىپ، كۆزلىرىنى يوغان ئاچقان ھالدا سوربدى.

— راست، داداڭ بايا شۇ ئىش ئۈچۈن چاقىرتىپتىكەن. بۈگۈن ئۇ قۇدا تەرەپتىن كەلگەنلەر بىلەن سۆزلىشىپ شۇنداق كېلىشىپتۇ.

ئادالەتنىڭ كۆزلىرىگە يەنە لۆممىدە ياش كەلدى: «ئاھ، قەدىرلىك موما، سەن ئۆلۈمۈڭ ئارقىلىقمۇ نەۋرەڭگە مېھرىبانلىق كۆرسەتتىڭ! ...»

— جېنىم بالام، ئەمدى يىغاڭنى توختات! گېپىمنى ئاڭلا- ماي مۇشۇنداق كېتىۋەرسەڭ، مەن غەم - ئەندىشىدە ئۆلۈپ كېتىمەن.

— ماقۇل، ئانا، ئەمدى يىغلىماي، راست يىغلىماي، — دېدى ئادالەت ئۆپۈل - توپۈل ياشلىرىنى سۈرتۈپ.

2

كۆيۈغۇل ئالمىشىپ، ئىككى ھەپتىدىن كېيىن ئادالەتنىڭ تويى بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر ئېزىز ئۇچۇن ئوچۇق ھاۋادا بىردىنلا چاقماق چېقىپ گۈلدۈرماما پەيدا بولغاندەك تەسىر قىلدى. دەسلەپتە ئۇنىڭ بۇ گەپكە ئانچە ئىشەنگۈسى كەلمىدى. «مەنسۇر بەگ ھەرقانچە بولسىمۇ، ئاچىسىنىڭ يۈزىگە ئاياغ باسماس» دەپ ئويلىدى ئۇ ۋە ھەر ھالدا مەنسۇر بەگدىن سوراپ بېقىش نىيىتىگە كەلدى. بىراق، بۇ چاغدا خەدىچە خېنىم ھوشىدىن كېتىپ قېلىپ قورۇدىكى جىمى ئادەم ئۆرىتۆپە بولۇپ كەتكەندى. مەنسۇر بەگ ئانىسىنىڭ يېنىدا ئىدى، ئېزىز ئۇ يەرگە كىرەلمەيتتى. بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭسىزمۇ بۇ خەۋەرنىڭ راستلىقى تولۇق ئىسپاتلاندى. ئەمدى بۇ ھەقتە يەنە بىراۋلاردىن سوراشقا ھاجەت قالمىغانىدى. ئېزىزنىڭ بىردىنلا ئادالەتنى كۆرگۈسى كېلىپ كەتتى، ئۇنىڭغا بەكمۇ ئىچى ئاغرىدى: «بىچارە قىز شۇ تاپتا قانداق قىلىۋاتىدىكىن؟...» ئۇنى كۆچىلۇك بىئارام قىلىدى، تىت - تىتلىق ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالدى. ئۇ گاڭگىراغان ھالدا بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ باغقا كىردى. ئەمدى باغدىكى جىمى مېۋىلىك دەرەخلەر تولۇق چېچەكلىگەن، قىزىل-گۈللەرمۇ ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەنىدى. باغنىڭ ھاۋاسى ئەتىر پۇرايتتى. لېكىن، ئېزىز ھازىر تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىدىن قىلچە ھۇزۇر ھېس قىلمىدى. ئۇ ئىختىيارسىز ھالدا ئاستا - ئاستا مېڭىپ، ھېلىقى كۈنى ئادالەت بىلەن يۈزمۈيۈز تۇرۇپ سۆزلەشكەن يەرگە كەلدى - دە، يوغان ئۆرۈك دەرىخىگە يۆلەندى. كۆز ئالدىدا گويا بىردىنلا ئادالەت پەيدا بولغاندەك تۇيۇلۇپ، كۆڭلىدە ئۇنىڭغا خىتاب قىلدى: «جېنىم ئادالەت، ئەمدى قانداق قىلارمىز؟ ئىككى ھەپتىدىن كېيىن راستىنلا سىزدىن ئايرىلىپ قالارمەنمۇ؟ جىمى ئارزۇ - ئارمانلىرىم يوققا چىقارمۇ؟

ئىشقى - پىراقىم كۆيۈپ كۈلگە ئايلىنارمىۇ؟ ئۇ چاغدا بۇ يورۇق دۇنيا ماڭا دوزاخ بولىدۇ.» ئېزىز ئەقلىنى تاپقاندىن بۇيان، مەرھۇم ئانىسى ۋاپات بولغاندىن باشقا چاغدا بىرەر قېتىم يىغلىغىنىنى، كۆزىدىن بىرەر تامچە ياش تۆككىنىنى بىلمەيتتى. لېكىن شۇ تاپتا بىردىنلا ئىككى - ئۈچ تامچە ياش مەڭزىگە سىيرىلىپ چۈشتى. مۇبادا مۇشۇ ھالەت يەنە ئازراق داۋاملاشقان بولسا، ئۇ كەپتەردەك بۇقۇلداپ يىغلىۋەتكەن بولاتتى. لېكىن ئۇ ئىچ - ئىچىدىن قاپساپ كېلىۋاتقان يىغىنى زورىغا بېسىپ، ئۆزىنى ئاران دېگەندەك تۇتۇۋالدى. «مەنمۇ ئوغۇل بالا بولدۇمۇ؟ — دەپ ئۆزىنى ئەيىبلەشكە باشلىدى ئۇ، — بۇ يەرگە قانداق مەقسەت بىلەن كەلگەنىدىم؟ دورغا بەگ بولۇش ئۈچۈنمۇ؟ ياق! ئۇنداق بولسا، شۇ كەمگىچە نېمىشقا ئادالەتكە كۆكلۈمنى بىلدۇرمىدىم؟ بۇرۇنقىلار: ‹سەۋەب قىلساڭ، سېۋەتتە سۇ توختار› دەپتىكەن. مەن بۇ ئىش ئۈچۈن قانچىلىك سەۋەب قىلىپ باقتىم غولى؟ كېچىلەرنى خىيال سۈرۈپ ئۆتكۈزگىنىم بىلەن ئۇنى كۆرگەن چېغىمدا تىلىمغا گەپ كەلمەي قالدى. ھېلىقى كۈنمۇ كۆكلۈمنى ئوچۇق بىلدۈرىدىغان بىرەر ئېغىز گەپ قىلالمىدىم. ئۇنىڭمۇ ماڭا مەيلى بولمىسا، ئاشۇنداق خالىي يەردە مەن بىلەن يالغۇز سۆزلىشىپ تۇرارمىدى!؟ لېكىن مەن پۇرسەتنى كەتكۈزۈپ قويدۇم. ئۇنىڭدىن ئەيمىنىدىم، قورقتۇم، ئىشەنمىدىم. ھەي... شۇ ھالىمغا ئوغۇل بالىمەن، ئاشىق يىگىتمەن دەپ يۈرۈپتىمەن. ئەسلىدە قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغان تازا بىر لەقۇا ئىكەنمەن...» ئېزىزنىڭ خىيالىي شۇ يەرگە كەلگەندە ئۆز - ئۆزىدىن نومۇس قىلىپ، بىردىنلا قېنى قىزىدى، ۋۇجۇدى بىر سىلكىنىپ، قەلبىدە بىر جاساراەت ئويغاندى. «ياق، ئىككى ھەپتە دېگەن ئون بەش كۈن. تېخى پۇرسەت بار. بىر ئىشقا بەل باغلىغان ئادەم ئۈچۈن كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە بولغان ئازابلىنىمۇ غەنىيمەت پۇرسەت. ئەمدى مۇنداق ئۆز - ئۆزۈمدىن ئازابلىنىپ

يۇرۇڭەرمەي، بىر ئامال قىلىپ ئۇنىڭ بىلەن يۈزتۇرانە سۆزلە-شەي، يۈرەك - باغرىمنى يېرىپ كۆرسىتەي. ناۋادا ئۇنىڭمۇ ماڭا مەيلى بولسا بەخت - تەلىيىم شۇ. ماقۇل دېسە ئېلىپ قاچىمەن. كازىم بەگ بولامدۇ، مەنسۇر بەگ بولامدۇ، يەنە باشقىسى بولا-مدۇ، ئىشقىلىپ، ئۇلارنىڭ قولى يەتمەيدىغان يەرلەرگە ئەكېتە-مەن! ...»

لېكىن خەدىچە خېنىمنىڭ ئۇشتۇمتۇت قازا قىلىشى بىلەن توي ۋاقتىنىڭ كېچىكتۈرۈلگەنلىكى ئېزىزنىڭ پىلانىنىمۇ ئۆز-گەرتىۋەتتى. ھازا ئىچىدە تۇرۇۋاتقان، يەنە كېلىپ ئامراق مومە-سىنىڭ دەردىدە قاتتىق ئازاب چېكىۋاتقان كۆڭلى سۇنۇق قىزغا «مەن ساڭا ئاشىق، بىللە قېچىپ كېتىشنى خالامسەن؟» دېگىلى بولاتتىمۇ!؟

شۇ ئاردا چوڭكۆلدە يەنە كۈتۈلمىگەن بىر ئىش يۈز بېرىپ ئېزىزنىمۇ ناھايىتى ئالدىراش بولۇپ كەتتى.

شۇ كۈنلەردە گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك پىرقىسى سانايىنە-فىسە[1]نى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەخسۇس تەشۋىقات گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، «يېڭى تۇرمۇش ھەرىكىتى» ناملىق بىر ئىشنى باشلىۋەتكەنىدى. ئەنە شۇ گۇرۇپپىلاردىن بىرى خەدىچە خېنىم-نىڭ يەتتە نەزىرسى بېرىلگەن كۈننىڭ ئەتىسى چوڭكۆلگە يېتىپ كەلدى. مەنسۇر بەگ ھازىدار بولسىمۇ، ئۇلارنى ناھايىتى قىزغىن كۈتۈۋالدى. كېيىنكى نەزىرلەرنىڭ[2]تەييارلىق ئىشلىرىنى تاغە-سى ۋە پاتمە خېنىمغا تاشلاپ قويۇپ، ئۆزى ئېزىز بىلەن غاپپار-نى يېنىغا ئېلىپ تەشۋىقات گۇرۇپپىسىنىڭ ئىشىغا ھەمكارلاشتى. تەشۋىقات گۇرۇپپىسى يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بىردىنبىر باشلانغۇچ مەكتەپكە (بۇ مەكتەپمۇ ئۆتكەن يىلى كۈزدە تۇنجى ئوقۇش باشلىغان) ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، ئوقۇغۇچىلار قەرەلسىز

① سانايىنەفىسە — سەنئەت ئۆمىكى.
② خوتەندە يەتتە نەزىر، قىرىق نەزىرلەردىن باشقا، يەنە «يېگىرمە نەزىر»مۇ بېرىلىدۇ ۋە ئۇ ھەممىدىن چوڭراق ئۇتۇقزۇلىدۇ.

تەتىلگە قويۇۋېتىلدى. مەيدانغا بىر سەھنە ياسالدى. تەشۋىقات گۇرۇپپىسىغا ناھىيىلىك پىرقىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىجاڭى، ساقچى ئىدارىسىنىڭ ۋاڭ فامىلىلىك باشلىقى يېتەكچىلىك قىلغانىدى. شۇڭا ئۇنىڭ ھەيۋىسىمۇ، ئىش تەرتىپىمۇ ئالاھىدە قاتتىق بولدى.

تەشۋىقات گۇرۇپپىسى ھەر كۈنى كەچتە يېزا تەۋەسىدىكى قۇرامىغا يەتكەن ئەرلەرنى مۇشۇ يەرگە يىغىپ مەجلىس ئاچاتتى. مەجلىستە بەزىدە ۋاڭ فامىلىلىك باشلىق، بەزىدە باشقىلار نامىدا «ئۇچ مەسلەك» ھەققىدە سۆزلەيتتى، ئەمەلىيەتتە بولسا، جياڭ جيېشىنىڭ بەزى «يوليورۇق»لىرىنى يەتكۈزۈپ ۋە چۈشەندۈرۈپ، كوممۇنىستىك پارتىيە، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىنى تىللاپ ـ قارغاپ چىقاتتى. «ئۇلارنىڭ يۇرتىمىزدىكى ئەگەشكۈچىلىرىنى شەپقەتسىز جازالايمىز!» دەپ تەھدىت سالاتتى. ئارقىدىن سانايىنەفىسەدىكىلەر ئويۇن كۆرسىتەتتى. كۈندۈزى ھەرقايسى تۈتۈنبېشى، ئاقساقاللار شۇ يەرگە يىغىلىپ ئۆگىنىش قىلاتتى، ئۆز تەۋەسىدە «باندىتلار»نى ياقىلايدىغان ئارىنىڭ بار ـ يوقلۇقى ھەققىدە مەلۇمات بېرىشەتتى. ئۇنىڭسىزمۇ مەنسۇر بەگ ۋە ئاشۇ تۈتۈنبېشى، ئاقساقاللار ئۆتكەن يىلى كۈزىدىن بۇيان دېھقانلارنى قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇپ، جازالاپ تۇرغاچقا، ئۇلار دەككە ـ دۈككە ئىچىدە ياشاپ كېلىۋاتقانىدى. شۇنداقتىمۇ بەزى تۈتۈنبېشى، ئاقساقاللار ئۆز تەۋەلىكىدە بەزى پىتنە ـ پاساتچىلارنىڭ بارلىقىنى مەلۇم قىلىشتى. ئەمەلىيەتتە، ئۇ كىشىلەر ئاشۇ ئەمەلدارلار بىلەن ھەر خىل ئىشلار تۈپەيلى ئاداۋەتلىشىپ قالغانلار ئىدى. باشلىق ۋاڭ ئادەم ئەۋەتىپ ئۇلارنى تۈتۈپ كەلدى ـ دە، ئاۋۇال سولاپ قويۇپ، ئاندىن بىر ـ بىرلەپ سوراق قىلدى، ئۇرۇپ قىينىدى. سوراقخانا قىلىنغان ئۆيدە ئۆزۈنلۈقى بىر يېرىم مېتىر كېلىدىغان، ئاق، قىزىل، كۆك رەڭلەردە بويالغان ئون نەچچە كالتەك تامغا يۆلەپ قويۇلغانىدى. جازالىنىدىغانلارنى يەردە دۈم ياتقۇزۇپ شۇ كالتەكلەر بىلەن ئۇراتتى.

كەچتە يىغىن ئاچقاندا تەرتىپ ساقلىغۇچىلار يەنە شۇ كالتەكلەر بىلەن قوراللىنىپ، يىغىن مەيدانىنى كۆزەت قىلاتتى. شۇڭا كىشىلەر بۇ كالتەكلەرنى «ئۇچ مەسلەك كالتىكى» دەپ ئاتاشتى.

ئېزىز ئارقا سەپ خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىنغانىدى. شۇڭا «گۇناھكار» لارنى تۇتۇپ كېلىشكىمۇ، جازالاشقىمۇ قاتناشمىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ خۇشال بولدى. لېكىن جازالانغۇچىلارنىڭ ئېچىنىشلىق داد - پەريادىنى ئاڭلىغان، يىرتىلىپ قانغا بويالغان كىيىملىرىنى ۋە كالتەك زەربىسىدىن يارىلىنىپ قانغا بويالغان بەدەنلىرىنى كۆرگەن چېغىدا يۈرىكى ئېچىشىپ كېتەتتى. بىر كۈنى ئوتتۇز ياش ئۆيچۈرىسىدىكى قەددى - قامەتلىك بىر يىگىت جازالىنىش ئۆيىدىن كىيىملىرى قانغا بويالغان ھالدا قايتىپ چىقتى. دەل شۇ چاغدا ئۇنى چېقىشتۇرغان تۇتۇنبېشى مەيداندا بىرنەچچە كىشى بىلەن پاراڭلىشىپ، كۈلۈشۈپ تۇراتتى. يىگىت شۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى - دە، ھېلىقى تۇتۇنبېشىغا غەزەپ بىلەن تىكىلىپ:

— ھۇ نامەرد خۇمسى، ساڭا خوش - خوش قىلمىغانلىقىم ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرغانلىقىم بولامدىكەن؟— دەپ سوردى.

— سەن... سەن، يەنە...، — گېپىنى تېپىپ قىلالماي دۇدۇقلاپ قالدى تۇتۇنبېشى.

— ئالدىرىماي تۇر، جاھان تېخى ئۇزۇن، — دېدى ھېلىقى يىگىت ۋە بۇرۇلۇپلا دەرۋازا تەرەپكە قاراپ يول ئالدى.

تۇتۇنبېشى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ۋارقىرىدى:

— ھەي ئابدۇۋەلى، سەنمۇ ئالدىرىماي تۇر، بۇ دورەم گۇڭدىڭخانىغا سولاتقۇزۇۋەتمىسەم ھېساب ئەمەس!

يىگىت كەينىگە بۇرۇلۇپ ئۇنىڭغا مۇشتۇمىنى كۆرسىتىپ قويدى - دە، مەكتەپتىن چىقىپ كەتتى.

— بۇ ھارامزادە قىلچە ياۋاشلىماپتۇ، خەپ، بەگلىرىمگە دېمەيدىغان بولسام، — تۇتۇنبېشى ئىشخانا تەرەپكە مېڭىۋىدى،

باشقىلار ئاللىنېمىلەرنى دەپ توختىتىپ قالدى.

بۇ چاغدا ئېزىز ئون قەدەمچە نېرىدا بىر كىشى بىلەن پاراڭ-لىشىپ تۇرغانىدى. ئۇ ئابدۇۋەلى بىلەن تۇتۇنبېشى ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان ھەممە گەپنى ئاڭلىدى.

— بېگىم، تۇتۇپ كېلىنىپ جازالانغۇچىلار تۆھمەتكە يولۇق-قانمىكەن دەپ ئويلاپ قالدىم، — دېدى ئۇ كەچتە مەنسۇر بەگكە ۋە ھېلىقى ئەھۋالنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن يەنە مۇنداق دېدى، — بېگىم، مۇشۇ ھەقتە شەھەردىن كەلگەن باشلىققا گەپ قىلىپ باققان بولسىلا.

مەنسۇر بەگ چىرايى تۇتۇلغان ھالدا:

— مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن. نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان بىزمۇ قۇلاق يوپۇرۇپلا يۈرمىگەن تۇرساق، نەدىمۇ ئۇنچىلىك كۆپ كە-شىلەر ھۆكۈمەتكە قارشى چىقىشقا پېتىنالىسۇن!؟ بۇ ھەقتە سۆزلەپ باقتىم. ئەمما ۋاڭ جۈيجاڭ گېپىمگە ئىشەنمىدى. تېخى «پۇقرالىرىڭىزنى بوش قويۇۋېتىپسىز» دەپ ماڭمۇ كايىدى. مەيلى، بۇ ھەقتە بەك ئىنچىكىلەپ ئولتۇرمايلى. بىر ھېسابتا مۇشۇنداق بولغىنىمۇ ياخشى، گەدەنكەشلەر ياۋاشلاپ يۈرت ئىچى تىنچىپ قالىدۇ، — دېدى.

— لېكىن بىچارە بىگۇناھ دېھقانلار...

— پالۋان، بولدى. بۇ ھەقتە ئەمدى سۆزلەشمەيلى، بۇگۈن كۆڭلۈمىڭ ھېچ ئارامى يوق تۇرىدۇ. بىردەم سوزۇلۇپ يېتىۋا-لاي.

ئېزىز ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويۇپ مېھمانخانىدىن چىقىپ كەتتى.

تەشۋىقات گۇرۇپپىسىدىكىلەر ئارتىسلار بىلەن قوشۇلۇپ يە-گىرمە نەچچە كىشى ئىدى. ئۇلارنىڭ ياتاق، تاماق ۋە قاتناش ئىشلىرىغا پۈتۈنلەي يەرلىك مەسئۇل بولغانىدى. يوتقان - كۆر-پىلەر ھاللىقراق ئائىلىلەردىن يىغىپ كېلىنىدى. بىرنەچچە مەز-

سەپدارغا كارىۋاتمۇ قويۇپ بېرىلدى. ھەربىر كىشىنىڭ ئەتىگەن-لىك تامىقى ئۈچۈن ھازىرلا تونۇردىن قوموز ئولغان ئىسسىق نان-دىن باشقا بىر چىنە سۈت، ئىككىدىن تۇخۇم ۋە ھەسەل، گۈل-قەنتكە ئوخشاش نەرسىلەر تەييارلىناتتى، چۈشلۈكىگە بىر كۈنى ئۈستىگە گۆش بېسىلغان پولۇ، بىر كۈنى پېتىر مانتا، يەنە بىر كۈنى لەڭمەن ئېتىلەتتى. كەچتە توخۇ گۆشى ياكى شورپا ھازىر-لىناتتى. بۇ نەرسىلەر تۈتۈنبېشى، ئاقساقاللار ئارقىلىق يېغىپ كېلىنەتتى. ئېزىز ئۇنىڭ ئىجراسىنى نازارەت قىلاتتى، بەزىدە تۆۋەنگە بېرىپ سۆيلەيتتى. بىر كۈنى ئۇ قۇمئېرىق مەھەللىسىگە بارغاندا مۇنداق بىر ئىشنىڭ ئۈستىدىن چۈشتى: بىر ئۆينىڭ ئالدىدا ئىككى ئەر كىشى بىر قارا باش پاقلاننى تالىشىپ قالغان-دى. ياشراقى پاقلاننىڭ بوينىغا باغلانغان ئارغامچىنى قاتتىق تارتىپ مېڭىشقا تەمشىلەتتى، چاچ ـ ساقاللىرىنىڭ تەڭدىن تولە-سى ئاقارغان، ئورۇقلۇقىدىن بىر تېرە، بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان يەنە بىرى تىزلىنىپ پاقلاننىڭ بوينىغا ئىككى قوللاپ گىرە سېلىۋالغانىدى. يەنە بىر ياشانغان ئايال ياش ئادەمنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ھەدەپ يالۋۇراتتى. بىرنەچچە ئەر ـ ئايال نېرىدا قارىشىپ تۇراتتى. ئېزىز ئۇلارغا يېقىنلاشقاندا، ئايالنىڭ:

— ئوبدان تۈتۈنبېشى بېگىم، ھەر ۋاخلىق نامىزىمىزدا ھەققىلىرىدە دۇئا قىلايلى. بىزگە رەھىم قىلسىلا، مۇشۇ بىرلا پاقلىنىمىز بار، ئۇنى ئەكەتمىسىلە، — دېگىنىنى ئاڭلىدى.

ئارقىدىن ياشانغان كىشى بوغۇق ئاۋازدا ۋارقىرىۋەتتى:

— بەرمەيمەن، جېنىمنى ئالساڭمۇ بەرمەيمەن!

— نېمە، سەن ھۆكۈمەتكە قارشى چىقماقچىمۇ؟ — تۈتۈنبېشى بىر قولى بىلەن بوۋاينىڭ پوكىنىدىن ئالدى.

ئېزىز غەزىپىنى باسالماي قاتتىق ۋارقىرىدى:

— قولۇڭنى تارت!

تۈتۈنبېشى چۆچۈپ قولىنى بوۋاينىڭ گېلىدىن بوشاتتى -

ده، ئارقىغا بۇرۇلدى. ئېزىز ئۇنى تونۇدى. ئۇ تۇنۇگۈن ئابدۇۋۇھ-لى بىلەن ئېيتىشىپ قالغان ھېلىقى تۇتۇنىبىشى ئىدى.

— ھى... ھى... ھۆرمەتلىك دورغا بېگىم، — ئۇ ئېزىزغا تەزىم قىلىپ ھىجايدى، — مەن ھەرقايسىلىرىنىڭ پەرمانىغا بىنا-ئەن شەھەردىن كەلگەن بەگلىرىمنىڭ غىزاسى ئۈچۈن...

ئايال يۈگۈرۈپ كېلىپ، ئېزىزنىڭ ئالدىدا تىزلاندى.

— ھۆرمەتلىك دورغا بېگىم، — دېدى ئۇ تۇتۇنىبىشىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — بىزنىڭ مۇشۇ بىر پاقلاندىن ئۆزگە ھېچقانداق مال مىركىتىمىز[1]يوق. ئاشلىقىمىز تۇگەپ كەتكەن، مۇشۇنى سېتىپ پۇلغا قوناق ئېلىپ يازغا ئۇلىشۇالايلى دېۋىدۇق، دورغا بېگىم...

— جېنىمنى ئېلىشساڭ ئېلىش، ئەما پاقلىنىمنى بەرمەي-مەن! — غەزەپ بىلەن سۆز قىستۇردى بوۋاي.

تۇتۇنىبىشى ئۇنىڭغا ھۇرپەيدى:

— ھەي پوق ساقال، ئالدىڭدا...

— ئاغزىڭنى بۇزماڭ! — ئۇنىڭ سۆزىنى قېقىۋەتتى ئېزىز ۋە ئېڭىشىپ ئايالنى يۆلىدى، — ئانا، ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا.

ئايال گويا قۇلىقىغا ئىشەنمىگەندەك بىر دەقىقە ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالدى - دە، ئاندىن بىردىنلا ئۇن قويۇپ يىغلىۋەتتى.

— بولدى، يىغلىمىسىلا، ئانا، ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا، — دېدى ئېزىز يەنە ئۇنى يۆلەپ.

بۇ ھال ئەتراپتا قارىشىپ تۇرغانلارنى، جۈملىدىن تۇتۇنىبە-شىنىمۇ ھەيران قالدۇردى: «ھوي، بەگلەرنىڭ ئارىسىدىمۇ مۇنداقلىرى بار ئىكەنيا!؟»

چەتتە قارىشىپ تۇرغان ئىككى ئايال ئۆزئارا پىچىرلىشىپ، ئاندىن ئالدىراپ كېلىشتى - دە، مومايىنى يۆلىدى.

— خۇدايىم، كۆزۈڭ كۆرۈپتۇ، دەرد - ئەھۋالىمىزغا يە-

① مال مىركەت — مال - چارۋا.

تىپسەن! — دېدى موماي ئورنىدىن تۇرۇپ كۆز ياشلىرىنى سۈرتكەچ، — بىزنى غەمدىن خالاس قىلىش ئۈچۈن مۇشۇنداق ئادەل بېگىمنى ئالدىمىزغا ئەۋەتىپسەن!

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئېزىزنىڭ يۈرەك ـ باغرى ئېزىلىپ كەتتى. تۇتۇنىبېشى ھېلىمۇ پاقلاننىڭ ئارغامچىسىنى تۇتۇپ تۇراتتى.

— پاقلاننى قويۇۋېتىڭ! — دەپ بۇيرۇدى ئېزىز ۋە بوۋايغا قاردى، — ئاتا، قويلىرىنى ئېغىللىرىغا سولىۋەتسىلە.

بوۋاي گەپ قىلمىدى، ئەمما ئېزىزغا چوڭقۇر مىننەتدارلىق نەزىرى بىلەن بىر قاراپ قويۇپ، ئاندىن ئارغامچىنى يېشىپ تۇتۇنىبېشىغا تاشلاپ بەردى ـ دە، پاقلاننى ھويلىسىغا كىرگۈزۈۋەتتى.

— ئىككى توخۇيۇمىز بار ئىدى، — دېدى ئۇ سەلدىن كېيىن ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، — ئۇلۇشكۇن مۇشۇ تۇتۇنىبېشىمىز كېلىپ: «بەگلىرىمىزنىڭ غىزاسىغا لازىم، بىر توخۇيۇڭنى بەر» دېدى، گەپ قىلماي بەردىم. بۇگۈن يەنە پاقلىنىمغا كېلىپتۇ. شۇنچە يالۋۇرسامۇ ئۇنىمىدى، بېگىم، دەپباقسىلا، بىز پۇقرالار جان باقامدۇق، يوق؟

ئېزىز تۇتۇنىبېشىدىن سورىدى:

— بۇ گەپ راستمۇ؟

— ئەمدى... ھۆكۈمەت ئىشى ئىكەن... مەنمۇ تەڭقىسلىقتا...

— بۇگۈن تەۋەلىكىڭىزدىن قانچىلىك نەرسە يىغىۋاقچىدىڭىز؟

— بىر قوي، بەش توخۇ، بەش سەر تەڭگە.

— مېنى ئۆيىڭىزگە باشلاڭ! — ئۇشتۇمتۇت گەپنى يۆتكىدى ئېزىز.

بۇ گەپ تۇتۇنىبېشىنى ھە دېگەندىلا خۇشال قىلدى. چوڭراق مەنسەپتىكىلەر تۆۋەنگە بارغاندا ھەمىشە ئەمەلدار ۋە بايلارنىڭ

ئۆيىگىلا باراتتى. بۇ ئادەتتە كۆڭۈل يېقىنلىقىنى بىلدۈرگەنلىك بولۇپ، نەتىجىدە شۇ ئائىلىگە بىرەر پايدىسى تەگمەي قالمايتتى. شۇڭا، تۇتۇنبېشى ھە دېگەندىلا خۇشال بولدى. «بايا كىشىلەرنىڭ ئالدىدا ۋارقىراپ يۇزۈمنى تۆكۈۋىدى، شۇ سەۋەنلىكىنى تۇزىتىش ئۈچۈن ئۆيۈمگە بېرىپ ماڭا بولغان يېقىنلىقىنى بىلدۈرۈپ قويغۇسى كەلدى بولغاي، بۇ ئىشى بەك جايىدا بولدى، رەنجىشىمنى چىقىرىۋېتىپ تازا مېھمان قىلاي» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزىدى ئۇ. ئەمما ئېزىزنى باشلاپ ماڭغاندا بىردىنلا كۆڭلىگە ئەندىشە چۈشۈپ قالدى: «ئۇ نېمىلەرنى يېغىش لازىملىقىنى سورىدىيۇ، ئىجراسىنى سۈرۈشتۈرمەيلا ئۆيۈمگە بېرىشنى تەلەپ قىلىپ قالدى. بۇنىڭ ئارقىسىدا بىر گەپ بارمۇ نېمە؟»

تۇتۇنبېشىنىڭ ئۆيى باشقا ئۆيلەردىن چوڭ، دەرۋازىسىمۇ يوغان ۋە قوش قاناتلىق ئىدى، ھويلىسىدا ئالاھىدە ياسالغان ئۈزۈم بارىكى، ئۇدۇلىدا ئايۋىنى، يان تەرەپتە خېلى چوڭ ئېغىل ـ ئاتخانىسى بار ئىدى. ھويلىدا يىرتالاي توخۇلار ئاپتاپقا قاقلىنىپ يېتىشاتتى. تۇتۇنبېشى ئېزىزنى ئايۋىنىغا باشلىۋىدى، لېكىن ئۇ ئېغىل تەرەپكە ماڭدى. ئاتخانىنىڭ ئىچكىرىسىدە بىر ئات، تاشقىرىسىدا ئىككى ئېشەك، ئېغىلنىڭ تاشقىرىسىدا بىر ئۆكۈز ۋە بىر موزايلىق سىيىر، ئىچكىرىسىدە يىگىرمە ـ ئوتتۇز دەك قوي تۇراتتى.

بۇ چاغدا بايىقى ئىشقا گۇۋاھ بولغان كىشىلەرمۇ قىزىقسىنىپ تۇتۇنبېشىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا توپلىنىشقانىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھېلىقى ئابدۇۋەلى ئاتلىق يىگىتمۇ بار ئىدى.

— دورغا بېگىم، مېھمانخانىغا ئىلتىپات قىلسىلا، — تۇتۇنبېشى قوللىرىنى كېرىپ، ھەجايغىنىچە ئېزىزنى ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلدى.

ئېزىز گويا ئۇنىڭ تەكلىپىنى ئاڭلىمىغاندەك، كۆتىگەن بىر سوئال قويۇپ قالدى:

— مەھەللىدە ھال - ئوقىتى سىزگە تەڭلەشكۈدەك كىشىلەر بارمۇ؟

تۇتۇنبېشى ماختىنىشقا كەلگەندە كىچىككىنە پۇرسەتنىمۇ ئۆتكۈزۈۋەتمەيدىغانلاردىن ئىدى.

— يەنە ئىككى ئائىلە بار، — دېدى ئۇ ھىجىيىپ تۇرۇپ، — تەئەللۇقاتى بىزگە يەتمىسىمۇ، ھال - ئوقىتى ھەر ھالدا ياخشى.

— بۇ گەپچە، مەھەللىدىكى ئەڭ چوڭ باي سىز ئىكەنسىز - دە؟

— ھى... ھى... شۇنداق. خۇدانىڭ بەرگىنى...

ئېزىزنىڭ چىرايىدىكى سوغۇق كۈلكە ئورنىنى بىر خىل نەپرەتلىنىش ئىپادىسى ئىگىلىدى.

— سىز «ئىنساپ - ئادالەتنى ئۇنتۇغان كىشى مەھشەر كۈنى يۈزى قارا قوپىدۇ» دېگەننى ئاڭلىمىغانمۇ؟ ئېغىلىڭىزدا شۇنچە قوي، ھويلىڭىزدا شۇنچە توخۇلىرىڭىز تۇرۇقلۇق، كۆزىڭىز ئاشۇ بىچارىلەرنىڭ ئىككى توخۇسى بىلەن بىر قوزىسىغا چۈشۈپتۇ، قىيامەتتە يۈزىڭىز قارا قوپۇشتىن قورقمىدىڭىزمۇ؟ ھازىر سىزگە بۈيرۇيمەن: بىر چۆگۈن چاي قاينىغۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا بايا دېگەن نەرسىلەرنى ئالدىمدا ھازىر قىلىسىز. قوي بىلەن توخۇلارنى ئۆزىڭىزدىن چىقىرىسىز. تەڭگىلەرنى ھېلىقى ئىككى ئائىلىدىن ئالىسىز، قېنى، ئەمسە ئىشقا كىرىشىڭ!

ئېزىز سۆزىنى تۈگىتىپلا ھويلىدىن يولغا قايتىپ چىقتى. ئۇ يەردە توپلىنىپ تۇرۇشقان كىشىلەر ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تولۇق ئاڭلىغانىدى. ئۇلار بىر - بىرى بىلەن قۇلاق قېقىشىپ پىچىرلىشىتى، باشلىرىنى لىڭشىتىشتى.

تۇتۇنبېشى ئېزىزنىڭ ھەقىقىي مۇددىئاسىنى ئەمدىلا چۈشىنىپ يەتتى. «ئەجەبمۇ يامان نېمىكەن بۇ، — ئۇ ئېزىزغا يەر ئاستىدىن گۆلىيىپ قاراپ قويدى، — غاپپار قاۋانغا ھەرگىز

ئوخشاشمايدىكەن. ئۇ باج - سېلىق يىغىش دەمدۇ، ھاشار - مەدىكار ماڭدۇرۇش دەمدۇ، ھەممە ئىشتا بىزنىڭ ئاغزىمىزغا قارايتتى، يېگىنە چاغلىق نەرسىمىزگىمۇ چېقىلمايتتى. تېخى بىر-نى ئىككى قېلىپ يىغىپ، ئارتۇقىنى تەڭ بۆلۈشەتتۇق. ماۋۇ نېمە قوڭالتاقلارغا يان بېسىپ، بىزدەك زەردارلارنىڭلا كۆزىنى چوقۇيدىغان ئوخشىمامدۇ!؟ مەنسۇر بېگىم قانداق بولۇپ مۇنداق نېمىنى دورىغا بەگ قېلىپ قويدىكىنە؟ ھە، راست، شۇ تاپتا يۇگۇرۇپ بېرىپ مەنسۇر بېگىمگە دادلايمۇ يا؟... لېكىن ئاڭلا-سام، مەنسۇر بېگىم بۇ نەجىسنى بەك ئەتىۋارلايمىش. يەنىلا ئۇنىڭغا يان بېسىپ كېتەرمىكىن؟... بۇ نەجىس ئۆيۈمنىڭ ئالدا-دىن نېرى كەتمەي تۇرۇۋالدى. بۇيرۇغان نەرسىلىرىنى دەرھال ھازىر قىلمىسام، ھۆكۈمەتكە قارشى چىقتى دېگەن گۇناھنى ئار-تىپ، ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ بارسا... ياق، ھازىرچە ئاچچىقىمنى ئىچىمگە يۇتۇپ، باھانە كۆرسىتىپ باقاي...»

— مەھەللىگە چۈشكەن يونتقان - كۆرپىلەرنى بىز-نىڭ ئۆيدىن...

— گەپنى سوزماڭ! — ئۇنىڭ گېپىنى قېقىۋەتتى ئېزىز، — مەن دېگەندەك قىلمىسىڭىز سېلىق تاپشۇرۇشتىن باش تارتتى دېگەن گۇناھقا يولۇقىسىز.

تۇتۇنىبىشى ئەمدى ئۇجۇقۇپلا كەتتى. «ئۇچ مەسلەك كالتە-كى» ۋە جازالانغان كىشىلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، پېشانە-سىدىن غۇژژىدە سوغۇق تەر چىقتى.

— خوش، بېگىم، مانا ھازىرلا تەييار قىلاي، — دېدى ئۇ تىترەپ تۇرۇپ.

ئارىدىن ئون بەش مىنۇتچە ئۆتۈپ ئېزىز مەھەللىدىن كەتە-مەكچى بولغاندا، ئۇنى بىر توپ كىشىلەر ھاياجان ئىلكىدە ئۇزاتـ-تى.

— ھۆرمەتلىك دورىغا بېگىم، — دېدى ئابدۇۋەلى ئېزىزنىڭ

ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، — راستىنى ئېيتسام، ئەمەلدار، دورغا دېگەنلەر ئىچىدە ياخشى ئادەم يوق دەپ ئويلايتتىم، ئەمما ئۆزلىرى ئادالەتنى ياقلايدىغان كىشى ئىكەنلا، سىلىگە قول قويدۇم.

— خۇدايىم مەرتىۋىلىرىنى تېخىمۇ يۇقىرى قىلار، — ئۇنىڭ گېپىنى ئۇلىدى پاقلىنىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالغان بوۋاي. باشقىلارمۇ ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۈرۈشتى.

ئېزىز ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ قايتقاندا، كۆڭلىدە بىر خىل خۇشاللىق ھېس قىلغانىدى، لېكىن كەچقۇرۇن ئۆيگە قايتقاندا مەنسۇر بەگدىن تۇنجى قېتىم تەنبىھ ئاڭلىدى:

— پالۋان، بۇگۈن ھۇشۇر تۇتۇنبېشىغا قىلغان ئىشىڭىز دۇرۇس بولماپتۇ، — دېدى بەگ قاپىقىنى تۈرۈپ.

— بېگىم، ئۇمۇ ياخشى ئادەم ئەمەس ئىكەن، — دېدى ئېزىز ۋە بولۇنغان جىمى ئىشنى باشتىن - ئاياغ سۆزلەپ بەردى.

بەگنىڭ قاپىقى سەل ئېچىلغاندەك بولدىيۇ، لېكىن يەنىلا ئاساسىي پىكرىدىن يانمىدى:

— لېكىن، ئۇ دېگەن شۇ مەھەللىدىكى بىزنىڭ قول - قانىتىمىز. بەگلىكىمىزنى يۆلەپ تۇرىدىغانلار شۇنداق كىشىلەر. بىر قوڭالتاقنى دەپ ئۆز كىشىلىرىمىزگە ئازار بەرسەك بولمايدۇ، خەقلەرنىڭ ئالدىدا ئۇنى سۆكۈپ، يەنە تېخى سېلىقنى شۇنىڭدىن ئوندۇرۇپ ئوبدان قىلماپسىز.

ئېزىزنىڭ مۇنازىرىلەشكۈسى كەلدىيۇ، لېكىن بەگ بىلەن ئازارلىشىپ قېلىشنى خالىماي پەقەت:

— مەن ناھەق ئىشنى كۆرسەم چىدىيالمايدىكەنمەن، — دېدى.

مەنسۇر بەگ ئۇنىڭ كەيپىياتى ۋە تەلەپپۇزىدىكى قېيىداش ۋە نارازىلىق ئىپادىسىنى بايقاپ سەل مۇرەسسەگە كۆچتى:

— مەنغۇ ئۇنىڭ ئالدىدا سىزنى ھەرگىز چۆكتۈرمىدىم.

ئەمما، پالۋان، بۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق ئىشلارغا دىققەت قىلمىڭ. ئۆز ئادەملىرىمىزنىڭ دىلىنى ئاغرىتىپ قويمايلى - ھە! ئېزىزنىڭ «پۇقرالار كىمنىڭ ئادىمى؟ ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتساق مەيلىمۇ؟» دېگۈسى كەلدىيۇ، لېكىن يەنىلا تىلىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن سۆزنى يۇتۇۋېتىپ:

— ماقۇل، — دەپ قىسقىلا ئىپادە بىلدۈردى.

3

باھار چۆكۈلنى يېشىللىققا پۈركىدى، باغلار قاراڭغۇلاشتى، ئىسسىق جايلارغا كەتكەن قۇشلار بەس - بەستە قايتىپ كېلىشتى. ئەتىگەنده بۇلبۇل بىلەن تورغاي، چۈشتە كاككۇك بىلەن تۇرۇلغا، كەچتە قارلىغاچ بىلەن قۇشقاچلارنىڭ سايراشلىرى يېڭا ھاياتنىڭ ئۆزىگە خاس سىمفونىيىسىنى تەشكىل قىلىپ، تۇرمۇشقا بىر خىل شادىيانىلىق بەخش ئېتكەنىدى.

تەشۋىقات گۇرۇپپىسى قايتقاندىن كېيىن، ئېزىز ئۇچ كۈن-لۈك رۇخسەت سوراپ ئۆز مەھەللىسىگە كەتكەنىدى. ئۇ قايتىپ كەلگەن كۈننىڭ ئاخشىمى مۇنداق بىر ۋەقە سادىر بولدى:

شۇ كۈنى نامازدىگەردىن ئۆتكەنده مەنسۇر بەگ بىلەن بىر مەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق ئۆمەر قاغا دېگەن كىشى بەگنىڭ ئالدىغا كىردى.

— بېگىم، ئۆزلىرىگە بىر ئىشنى مەلۇم قىلغىلى كەلدىم، — دەپ گەپ باشلىدى ئۇ سالام - سەھەتتىن كېيىن، — بۇگۈن بازاردىن يانغۇچە تورغاي مەھەللىسىدىكى ئوسمان خارەت① بىلەن ھەمسەپەر بولۇپ قالدىم. ئىككىمىز ئاۋۇال تاغدىن - باغدىن سۆزلىشىپ ماڭدۇق. ئاندىن ئوسمان خارەت گەپنى ھۆ-

① خارەت — ياغاچچى.

كۆمەت ئۇستىگە يۆتكەپ: «بازاردا ئاڭلىشىمچە، تاغ ئارقىسىدا[1] غازات بولۇپ، ھۆكۈمەت ئۆرۈلگەنمىش. غازاتچىلار پات ئاردىدا بۇ يەرگىمۇ يېتىپ كەلگۈدەك. ئۇ چاغدا بىزنىڭ بەگلىرىمىزنىڭ- مۇ قۇيرۇقىنى قۇم باسىدۇ. بىزمۇ ھازىرقى بەگلەرنى ئۆرۈۋېتىپ، ئۆزىمىز خالىغان كىشىلەرنى بەگلىككە كۆتۈرسەك بولىدۇ» دېگەندەك ناشايان گەپلەرنى قىلدى. مەن: «ئاداش، ئۇنداق دېمەڭلە» دەپ نەسىھەت قىلسام، مېنى يالاقچىدىن - يالاقچىغا سېلىپ تىللىدى، ھەتتا مۇشت ئېتىپ چېكەمنى يېرىۋەتتى.

راستتىنلا ئۇنىڭ پېشانىسى كىرلەشكەن داكىدا تېڭىلغانىدى.

— ئۇ ھارامزادە ھەتتا ئۆزلىرىنىمۇ چىشلەپ تارتتى...

— مېنىڭ توغرامدا نېمە دېدى ئۇ دۆيۈز؟ — ئالدىراپ سورىدى مەنسۇر بەگ.

— ئۆزلىرىنى... ئۆزلىرىنى...، — گويا تەڭلىكتە قالغانىدەك دۈدۈقلىدى ئۆمەر قاغا.

مەنسۇر بەگ تىت - تىت بولۇپ ھۆركىرىدى:

— تىلىڭنى چاينىماي تېز ئېيتساڭچۇ!

ئۆمەر قاغا ئۇنىڭغا يەر ئاستىدىن قورقۇپ قاراپ قويدى.

— ئۆزلىرىنى زالىم، باغرى تاش دېدى، مەرھۇم خەدىچە خېنىمنىڭ ۋاپاتىنىمۇ...

— بەس! — دەھشەت بىلەن ۋارقىرىدى مەنسۇر بەگ. بۇ چاغدا ئۇنىڭ چىرايى قارىداپ، كۆزلىرى يوغىناپ، بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېڭىيىپ كەتكەنىدى، — ھاي، قايسىڭ بار؟

— خوش، بېگىم، — شۇ ھامان مېھمانخانىدا ھازىر بولدى غاپپار.

— ئېزىز پالۋان قېنى؟ ئۇنى چاقىر!

مەنسۇر بەگ غاپپارنى ھېلىقى چاغدا — ئابدۇكېرىم قىمار

---

① تاغ ئارقىسى — ئىلى تەرەپنى دېمەكچى.

ئۇستىدە تۇتۇپ كەلگەندە تۇنجى قېتىم مۇشۇنداق «سەن» لىگەندى. بۇگۈن ئىككىنچى قېتىم يەنە شۇنداق ئاتىدى. غاپپار بۇنىڭدىن بەگنىڭ غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولغانلىقىنى بىلدى، ئاندىن خىزمەت كۆرسىتىشنىڭ بىر پۇرسىتى كەلگەنلىكىنى پەملەپ دەرۇ ئېزىزنى چاقىرىشقا ماڭدى.

ئېزىز بۇ چاغدا ساۋۇتئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدە ئىدى. غاپپار پەرەز قىلغان بولسىمۇ، ئۇ يەرگە بارماي دەرھال مېھمانخانىغا قايتىپ كىردى.

— دورغا بېگىمنى تاپالمىدىم، — دېدى ئۇ ئىشىك تۈۋىدە قول باغلاپ تۇرۇپ، — ھۇجرىسىدىمۇ، ھويلا ـ ئارامدىمۇ يوق، قەيەرگە كەتكەنلىكىنى باشقىلارمۇ بىلمەيدىكەن.

— ئەستاغپۇرۇللا، قەيەرگە كەتكەندۇ بۇ ئاداش؟ — مەنسۇر بەگ تىت ـ تىت بولۇپ، ئۆي ئىچىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا ماڭغىلى تۇردى، — مۇشۇنداق كېرەكلىك چاغدا يوقلىپ كەتكىنىنى كۆرمەمدىغان بۇنىڭ.

غاپپار كۆڭلىدىكى خۇشلۇقىنى بىلدۈرمەسلىككە تىرىشىپ ئېھتىيات بىلەن:

— بېگىم، پېقىر بېجىرسىمۇ بولىدىغان ئىش بولسا...، — دېدى.

مەنسۇر بەگ «شاققىدە» توختاپ غاپپارغا قارىدى. «سەن» نى يەنە «سىز» گە ئۆزگەرتىپ بۇيرۇق قىلدى:

— پالۋان، دورغىلاردىن بىرنى ھەمراھ قىلىپ ھازىرلا تورغاي مەھەللىسىگە بېرىڭ، ئوسمان خارەت دېگەن دۆيۈزنى پۈت ـ قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي ئالدىمغا ئەكېلىڭ!

غاپپار تويغا ئالدىرىغان يېگىتتەك تېزلىك بىلەن ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. ئاردىدىن بىر چۆگۈن سۇ قاينىغۇچىلىك ۋاقىت ئۆتە ـ ئۆتمەي ئوسمان خارەت ئەكېلىنىدى. بۇ چاغدا ئېزىزمۇ ساۋۇتئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدىن قايتىپ كەلگەنىدى.

— هەي يۈرت بۇزۇقى دۆيۇز! — غەزەپ بىلەن سوراقنى باشلىدى مەنسۇر بەگ، — بايا بازاردىن يانغۇچە ھۆكۈمەت ئۇستىدە نېمىدەپ ئىغۋا تارقاتتىڭ؟

ئوسمان خارەت ئۆيگە كىرىپلا ئۆمەر قاغىنىڭ بەگنىڭ يېنىدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ئۆزىنىڭ نېمە ۋەجىدىن تۇتۇپ كېلىنگەنلىكىنى چۈشەنگەنىدى، لېكىن ھازىرقى سوئالنى ئاڭلاپ ھەيرانۇ ھەس قالدى. ئاندىن ئۆمەر قاغىغا يەر ئاستىدىن بىر قاراپ قويۇپ خاتىرجەم ھالدا جاۋاب بەردى:

— بېگىم، مەن ئەزەلدىن ھۆكۈمەت ئۇستىدە ناشايان گەپ قىلغان ئەمەس، بۇگۈنمۇ ھېچ نەرسە دېمىدىم.

مەنسۇر بەگ ئەمدى ئۆزىنى بىرئاز بېسىۋېلىپ، خۇددى ھەقىقىي سوراقچىلاردەك ساختا قىياپەتكە كىردى:

— بۇگۈن بازارغا باردىڭمۇ؟

— خوش، باردىم، بېگىم.

— ياناشىڭدا ماۋۇ قاغا بىلەن ھەمراھ بولدۇڭمۇ؟

— خوش، شۇنداق، بېگىم.

— ناھايىتى ئوبدان، بۇلارغىغۇ ئىقرار ئىكەنسەن. لېكىن يولدا كەلگۈچە ئۆمەرگە نېمىلەرنى دېگەنلىكىڭ، ئۇنى نېمىشقا ئۇرغانلىقىڭ توغرىسىدا تېنىۋالاي دەمسەن؟ كۆزۈڭنى يوغانراق ئېچىپ قاراپ باق، گۇۋاھچى ئۆمەر قاغا مۇشۇ يەردە ھازىر تۇرۇپتۇ. تېنىۋالمەن دەپ خام خىيال قىلما!

— يا سۇبھاناللا! — ئوسمان خارەت ئاۋۇال ياقىسىنى چىشلىدى، ئاندىن ئۆمەر قاغىغا راسا بىر ئالىيىپ قارا قويۇپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ھۆرمەتلىك بېگىم، مۇنداقمۇ تۆھمەت بولامدۇ؟ يولدا كەلگۈچە بۇ نىجىس قاغا بىلەن سۆزلەشكىنىمۇ، كېيىن تاكاللىشىپ، ئۇرۇشۇپ قالغىنىمۇ راست، ئەمما سەۋەبى ھۆكۈمەت توغرىسىدىكى گەپ تۇپەيلى ئەمەس.

بۇلتۇر ئۇنىڭ ئۆيىنى سېلىپ بەرگەندە مانجۇ[1] سىنىڭ يېرىمى بوينىدا قېلىۋىدى، ھەر قېتىم سورىسام، ئەتە بېرەي، ئۆگۈن بېرەي دەپ ئارقىغا تارتىپ كەلدى. بۇگۈن بازاردا ئىككى تاغار گۈرۈچنى پۇل قىلغانلىقىنى ئاڭلىدىم. شۇڭا ئارقىسىدىن ئالدىراپ يېتىپ كېلىپ، ئاشۇ ئېلىشمىنى سورىدىم. ئۇ «پۇلۇم يوق» دەپ تۇرۇۋالدى. گۈرۈچ سانقانلىقىدىنمۇ تاندى. ئۆزلىرىگە مەلۇملۇق، مەن ھۇنەر بىلەن ئاران جان بېقىۋاتقان ئادەم، ئاش - ئوزۇقلۇقنىڭ تولىسىنى نەق پۇلغا سېتىۋالىمەن. ھازىر سېرىقتال مەزگىل بولغاچقا، پۇلغا قاتتىق ھاجىتىم چۈشۈپ قالغانىدى. شۇڭا ئاچچىقىم كېلىپ «ھەققىنى ھازىر بېرىسەن!» دەپ ئالدىنى توسۇۋالدىم. شۇنىڭ بىلەن تاكاللىشىپ قالدۇق، كېيىن ئۇرۇشتۇق. زورلاپ تۇرۇپ ھەققىنى ئۇندۇرۇۋالدىم. بولغان ئىشنىڭ ھەممىسى شۇ. ھۆكۈمەت ئۇستىدە بىر ئېغىزمۇ سۆز بولغىنى يوق.

مەنسۇر بەگ «سەن نېمە دەيسەن؟» دېگەندەك ئۆمەر قاغىغا ھومىيىپ قارىدى.

بۇ چاغدا ئۆمەر ئاچچىقىدا بۇ ئىشنى ئوبدانراق ئويلانماي باشلاپ قويغانلىقىغا پۇشايمان قىلىپ قالغانىدى. «بەگنىڭ مۇنچە زىغىرلاپ سوراپ كېتىشىنى نەدىن بىلەي، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — تۇتۇپ كەلگەن ھامان ئۇرۇپ - سوقۇپ كېتەر دەپتىمەن. ئاڭلىسام، ئۆتكەندە شەھەردىن كەلگەن بەگ شۇنداق قىپتىكەن. لېكىن بۇ ئىنجىق بەگ... ئەستا، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟... سۇغا كىرسەڭ بېلىڭگىچە دەپتىكەن، يېنىۋالسام، تاياق ئۆزۈمگە تېگىدۇ، ئاخىرىغىچە چىڭ تۇراي.»

— ئۇنىڭ دېگەنلىرى يالغان! — بىردىنلا ئۇنلۇك ۋارقىرىدى ئۆمەر قاغا، — ئۇنىڭ مەندە ھېچقانداق پۇلى يوقتى. ئۆينىڭ مانجۇسىنى شۇ چاغدىلا بېرىپ تۇتكەن. بۇگۈنكى ماجىرا ئۇنىڭ

[1] مانجۇ — سىمكار، ئىش ھەققى.

هۆكۈمىتىمىز بىلەن بەگلىرىمىز ئۈستىدە ناشايان گەپلەرنى قىلـ
غانلىقىدىن يۈز بەردى. ھەي، تانغاق ئوغرى، مەنسۇر بېگىمنى
ئېتىنى ئاتاپ تۇرۇپ زالىم دېگىنىڭمۇ يالغانمۇ، ھەتتا مەرھۇم
خەدىچە...

ئانىسىنىڭ ئۇشتۇمتوت ئۆلۈپ كېتىشىنىڭ ھەقىقىي سەۋەبى
توغرىسىدىكى ھەرقانداق گەپ - سۆز مەنسۇر بەگنىڭ تىتاك
تومۇرىغا تېگىپ كېتەتتى. بۇنى ئوبدان بىلىدىغان ئۆمەر قاغا يەنە
بىر قېتىم قەستەن شۇ سۆزنى تىلغا ئالدى. دېگەندەك، مەنسۇر
بەگنىڭ سەل پەسكويغا چۈشكەن غەزىپى يەنە يۈز گەز ئۆرلىدى،
ئەقلى خىرەلەشتى:

— بولدى قىل! — ئۇ ئاۋۇال ئۆمەر قاغىغا ۋارقىرىدى،
ئاندىن ئوسمان خارەتكە زەھىرىنى چاچتى، — ھەي لالما ئىت،
سېنىڭمۇ نېنىڭنى يېمەي ماڭا تىل تەككۈزگۈچى بولدۇڭمۇ؟ بۇ-
گۈن ساڭا ئۆزۈمنى بىر كۆرسىتىپ قويىمسام، — ئاندىن ئۇ
دورغىلىرىغا بۇيرۇدى، — بۇ دۆيۈزنى ئاسماققا چىقىرىپ ئەللىك
قامچا ئۇرۇڭلار!

غاپپار بىلەن يەنە بىر دورغا ئوسمان خارەتكە تاشلىنىپ
قوللىرىنى ئارقىسىغا باغلىدى. ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى ئايۇاد-
نىڭ ئوتتۇرىسىدىكى توغرا ياغاچقا قېقىلغان ھالقىدىن ئۆتكۈزۈپ
قاتتىق تارتىپ يانداكى تۈۋرۈككە باغلىدى. ئوسمان خارەتنىڭ
پۇتلىرى يەردىن ئىككى غېرىچچە كۆتۈرۈلدى.

ئېزىز بايات بېرى بەگنىڭ يېنىدا سۈكۈت ساقلاپ تۇرغاند-
دى. ئەمدى ئارىلاشمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، مەنسۇر
بەگنىڭ قۇلىقىغا ئاستا پىچىرلىدى:

— بېگىم، سەل سەۋر قىلغان بولسىلا، مېنىڭچە، بۇ...

— بولدى، سىز ئارىلاشماڭ! — قوپاللىق بىلەن ئۇنىڭ
سۆزىنى قېقىۋەتتى مەنسۇر بەگ.

ئېزىز بۇ خانىدانغا كەلگەندىن بۇيان مەنسۇر بەگ ئۇنى ھېچ-

قاچان مۇنداق سىلكىنىگەنىدى. ئېزىز بۇنىڭدىن مەنسۇر بەگنىڭ شۇ تاپتىكى غەزىپىنى قايتۇرۇش ئۈچۈن ئەمەسلىكىنى چۈشەندى. ئۇنداق بولسا نېمە قىلسىڭ ـ قىلمامسەن، دەپ قاراپ تۇرۇش كېرەكمۇ؟ بىراق، ھازىر كىمنىڭ گېپى توغرا، كىمنىڭ گېپى خاتا ئىكەنلىكى مەلۇم ئەمەس. بەلكىم ئوسمان خارەت ئېيتقاندەك، ئۆمەر قاغا ئاداۋەت تۇپەيلى تۆھمەت قىلغاندۇ. ئۆتكەندە بەزى تۇتۇنىبىشى، ئاقساقاللارمۇ شۇنداق قىلىشتى ئەمەسمۇ. بۇ ئىشمۇ شۇنداق بولسا ئوسمان خارەتكە ئۇۋال بولىدۇ ـ دە.

— بېگىم، سىلىنىڭ خاھىشلىرىنى قايتۇرۇشقا ھەددىم ئەمەس، — ئېزىز ئىمكانقەدەر سىلىق سۆزلەشكە تىرىشىپ يەنە گەپ ئاچتى، — لېكىن بىلگەنلەر: «ئاچچىق — ئەقىلنى كېسەر» دەپتىكەن. ھازىر ئوسمان خارەتنى سولاپ قويۇپ ئاۋۇال بۇ ئىشنى بىر ئۇقۇشۇپ كۆرسەك، ئىش راستتىنلا ئۆمەر ئاكا ئېيتقاندەك بولۇپ چىقسا، ئاندىن جازالىساق ئوسمان خارەتمۇ غىڭ ـ پىڭ قىلالمايتتى، بىزنىڭ كۆڭلىمىزمۇ يورۇق بولاتتى.

مەنسۇر بەگ بۇ قېتىم بايقىدەك سىلكىۋەتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا پەيلىدىن يانمىدى.

— ھەي پالۋان، ئىش ئېنىق تۇرمامدۇ. مېنىڭچە، بۇ مۇتتەھەمنىڭ ئاشۇنداق ناشايان سۆزلەرنى قىلغانلىقى راست. بولمىسا، ئۆمەر قاغا يانپىشىغا ئۇرۇپلا توقۇپ چىقىرارمىدى.

ئېزىزنىڭ گېپىدىن دېمى ئىچىگە چۈشۈشكە باشلىغان ئۆمەر قاغىغا قايتىدىن جان كىردى.

— شۇ... شۇنداق، بېگىم، — دېدى ئۇ كۈچۈكلىنىپ، — مەن شۇ ياشقا كەلگۈچە بىرەر ئېغىزمۇ يالغان گەپ قىلىپ باققان ئەمەس، ئىشەنمىسىلە، ھازىرلا قەسەم قىلىپ بېرەي.

ئەسىرلەردىن بېرى ئەجدادلىرىمىز قەسەمنى راست ـ يالغاندىغا ھۆكۈم قىلىشنىڭ مۇقەددەس ئۆلچىمى قىلىپ كېلىشكەن. ئۇنىڭ بۇ جەھەتتە ئىجابىي رول ئوينىغانلىقىنىمۇ ئىنكار قىلىشقا

بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. بىراق، بەزى پەسكەش، مۇنتەھەم ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ رەزىللىكىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا ئۇنىڭدىن ئەڭ ئۇ- شەنچلىك قالقان سۈپىتىدە پايدىلىنىپ كېلىشتى. ئادەتلەنگەن روھىي ھالەت تۈپەيلىدىن كىشىلەر كۆپىنچە ئۇنىڭ ئالدىنقى رو- لىغا شەكسىز ئىشىنەتتى، بەزىدە، مەلۇم كونكرېت شارائىتتا ئۇنىڭدىن گۇمانلانسىمۇ، ئىنكار قىلىشقا بىرەر ئاساس تاپالمای، دەردىنى ئىچىگە يۇتاتتى. ھازىرمۇ شۇنداق بولدى.

— ئاڭلىدىڭىزمۇ، پالۋان، — مەنسۇر بەگ گويا ئۆز ھۆكۈ- مىنىڭ توغرىلىقى ئۈچۈن كاتتا ئاساسقا ئېرىشكەندەك مەغرۇرلۇق بىلەن قاراپ قويدى، — يالغاننى راست دەپ قەسەم ئىچسە ئاللانىڭ جازاسىغا يولۇققىدىغانلىقىنى بۇ قاغىمۇ ئوبدان بىلىدۇ.

ئوسمان خارەت قېنى قىزىقراق ئادەم ئىدى. شۇنداقتىمۇ بايانىنى بېرى مەنسۇر بەگدىن ئادالەت تەمە قىلىپ ئۆزىنى تەستە بېسىپ تۇرغانىدى. بىراق ئەمدى جازادىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، بىردىنلا ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىۋەتتى:

— ھەي ياراتقان ئىگەم، بۇ ناھەقچىلىكنى كۆزۈڭ كۆرۈپ، قۇلىقىڭ ئاڭلاۋاتامدۇ؟ ھەي بەگ، سوراقچى بولساڭ، دەۋانى ئادىل سورا!

مۇبادا ئۇ كېيىنكى جۈملىنى ئاغزىدىن چىقارمىغان بولسا- دى، ئېنىز يەنە ئارىلىشىپ مەنسۇر بەگنى ئېھتىمال پەيلىدىن ياندۇرغانمۇ بولاتتى. بىراق شۇ سۆز بىلەن لەگىشىپ تۇرغان تۇغان ئۆرۈلۈپ، سۇ شىددەت بىلەن ئېتىلدى.

— ئۇر، بۇ دۆيۈزنى! — دەپ ۋارقىرىدى مەنسۇر بەگ غە- زەپتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ تىترەپ.

ئادەم ئۇرۇش بىلەن لەززەتلىنىشتىن تاشقىرى، بەگكە سادا- قەتمەنلىك كۆرسىتىشكە بىتاقەت بولۇپ تۇرغان غاپپار ئالىقىنىغا تۈكۈرۈپ، قولىدىكى ھەم-توم، ھەم قاتتىق زەي قامچىنى دەرھال ئىشقا سالدى. قامچا ھەربىر قېتىم تارسىلداپ تەگكەندە ئوسمان

خارەتنىڭ يالىڭاچلانغان دۇمبىسىدە قىپقىزىل ئىز قالدۇرۇپ تۇردى. ئۇ باشتا ئاغرىقتا چىدىماي، «ۋايجان!» دەپ زارلانغاندى، بىراق ساناق ئوندىن ئاشقاندا لېۋىنى چىڭ چىشلەپ ئاۋاز چىقارمىدى. پەقەت قامچا ھەربىر قېتىم تەگكەندە چىرايى قاتتىق پۇرۇشەتتى...

ئېزىز بۇ مەنزىرىگە قاراپ تۇرۇشقا تاقەت قىلالماي، ئايۇاندىن ھويلىغا چىقىپ، ئۇياق - بۇياققا ماڭدى. ئۇ كۆڭلىدە ئوسمان خارەتكە ئۇۋال قىلىنغاندەك ھېس قىلاتتى، بەگنى بۇ جازالاشتىن توسۇپ قالالمىغىنىغا قاتتىق ئۆكۈنەتتى. بۇ ھەقتە ئويلىغانسېرى ئۇنىڭغا بولغان ئىخلاسى ئاجىزلاپ، نەپرىتى ئۇلغىيىپ باراتتى. قامچىنىڭ تارسىلداپ تېگىۋاتقان ئاۋازى ھويلىغا ئېنىق ئاڭلىناتتى. ئېزىز بۇ ئاۋازنى ھەربىر قېتىم ئاڭلىغىنىدا يۈرىكى بىر قېتىم جىغىلداپ ئاغرىپ كېتەتتى. ئۇ ئاخىرى بولالماي تېز قەدەملەر بىلەن ئايۇانغا قايتىپ كىردى، بۇ چاغدا ساناق يىگىرمە يەتتىگە بېرىپ، ئوسمان خارەتنىڭ بەدىنى قىزىل رەڭگە بويالغانىدى. ئېزىز ئىتتىك بېرىپ، ئوسمان خارەتنى گەۋدىسى بىلەن توسۇۋالدى.

— ھۆرمەتلىك بېگىم، مەن زادى چىدىيالمىدىم. يەنە ئۇرۇپ ئۆلتۈرسىڭىز، غاپپار ئەمدى مېنى ئۇرسۇن! — دېدى ئۇ بەگكە قاراپ.

غاپپار نېمە قىلىشنى بىلەلمەي بەگكە قارىدى. مەنسۇر بەگ مۇنداق ئەھۋال يۈز بېرىشنى ئەسلا كۈتمىگەنىدى. شۇ كەمگىچە ئۇنىڭ خاھىشىغا مۇنداق كەسكىنلىك بىلەن قارشى چىققان ئادەم بولغان ئەمەس، شۇڭا ئۇ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

— پالۋان، نېرى تۇرۇڭ!

لېكىن ئېزىز مىدىرلىمىدى.

— سىزمۇ مېنىڭ پەرمانىمغا بويۇن تولغىماقچىمۇ؟

— يوقسۇ، — دېدى ئېزىز مەنسۇر بەگكە توپتوغرا

قاراپ، — بۇ ئادەمنىڭ راستتىنلا گۇناھى بار دېيىلگەندىمۇ، ئەمدى مەن ئۇنىڭ قالغان گۇناھىنى تىلىمەكچى. مۇبادا مەندەك بىر ئەرزىمەس چاكارلىرىنىڭ بىرەر قېتىم بولسىمۇ لەۋزىنى ئىلىك ئېلىشنى راۋا كۆرسىلە، ئەمدى بۇ ئادەمنى ئۇرۇشنى توختاتسىلا.

مەنسۇر بەگ ھەم دېگەندەكلا «توختاتمىسام قانداق قىلىسەن؟» دېمەكچى، ھەتتا ئۇنىمۇ قوشۇپ ئۇرۇشنى بۇيرۇماقچى بولدى، لېكىن ئارقىدىنلا ئويلىنىپ قالدى. ئۇنىڭسىزمۇ يېقىندىن بۇيان كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان ئىشلار ئاز بولدىمۇ؟ ئانىسى ئۆلۈپ كەتتى، بىر تۇغقان ئاچىسى بىلەن ئۆز ئوغلىدەك كۆرىدىغان جىيەنى ئۇنىڭدىن ئادا - جۇدا بولدى. تاغىسى، خوتۇنى ۋە قىزىمۇ ئۇنىڭدىن يامانلاپ، ئۆزلىرىنى ئېقىپچىپ يۇرۇۋاتىدۇ. كازىم بەگنىڭ ئەلچىلىرىگە قاتتىق تەكىتسلىق ئاستىدا ماقۇل جاۋاب بەرگەنلىكىنى ھېچقايسىسى چۈشىنىشنى خالىمىدى. ئۇ ھازىر ھەممە يېقىن كىشىلىرى بىلەن ئازارلىشىپ سويغان پىيازدەك بولۇپ قالدى. مۇشۇنداق چاغدا يات بولسىمۇ، ئۆزىگە يېقىن ھېسابلايدىغان ماۋۇ ئادەمنى نارازى قىلىپ قويسا، ئۇنىڭدىنمۇ ئايرىلىپ قالمامدۇ!؟ «خوش ئەمىسە» دەپ كېتىپ قالسا، تۇتۇپ قالالمايدۇ ئۇنى. خەير، بوپتۇ. ئوسمان خارەت ھېلىمۇ خېلى جازالاندى، ئەمدى بولدى قىلسىمۇ پۇشايمان قىلىدىغان ئىش يوق.

— بوپتۇ، بۇ قېتىم سىزنىڭ يۈز - خاتىرىڭىزنى قىلاي، پالۋان، — دېدى مەنسۇر بەگ چىرايىنى تۇرۇپ، ئاندىن كەينىگە بۇرۇلۇپلا مېھمانخانىغا كىرىپ كەتتى.

غاپپار: «بېگىم ئېزىزىنمۇ ئۇرۇشنى بۇيرۇسكەن، تازا بىر پۇخادىن چىقىۋالاتتىم» دەپ كۇتكەندى. لېكىن نەتىجە ئۇنىڭ تەتۇرىسىچە بولۇپ چىقتى. ئەمدى ئېزىز تۇرماق، ئوسمان خارەتنىمۇ ئۇرالمايدىغان بولدى. ئۇ خۇددى ئالدىدىكى ئۇستىخاننىڭ

تارتىۋېلىنغانلىقىدىن غەزەپلەنگەن، ئەمما ئۇنى قايتۇرۇۋېلىشقا كۆزى يەتمىگەن لالما ئىتقا ئوخشاش ئېزىز بىلەن ئوسمان خارەتكە تازا بىر ئالىيىپ قاراپ قويدى - دە، ئايۇاندىن تېزلا چىقىپ كەتتى. ئېزىز بىلەن يەنە بىر دورغا ئوسمان خارەتنى ئاسماقتىن چۈشۈردى.

*　　*　　*

شۇ ئىشتىن ئون نەچچە كۈن ئۆتۈپ خەدىچە خېنىمنىڭ قىرىق نەزىرىسى بېرىلدى. ناھىيە تەۋەسىدىكى ھەممە ئاتاقلىق بەگ - ئەمەلدارلار ۋە ئەزەم بەگ ھاجى جەمەتىدىكى ئاساسلىق كىشىلەرگە تەكلىپنامە ئەۋەتىلگەنىدى. ئەزەم بەگ ھاجى بىلەن نۇرۇللا بەگدىن باشقىلىرى كەلدى. كازىم بەگ كۆكۈلدە ياقتۇر-مىسىمۇ، لېكىن ھازىرلارنىڭ بىرى سۈپىتىدە بېلىگە ئاق باغ-لاپ مەنسۇر بەگنىڭ يېنىدا تۇردى. زۆھرە خېنىم بىلەن ئابدۇ-كېرىم بۇ قېتىممۇ بۇ يەرگە كەلمەي ئۆز ئالدىغا نەزىر بەردى. ئەسلىدە نەزىر - چىراغ خالىس ئىش ئىدى. لېكىن كېيىنكى چاغلاردا بايلار ۋە ئەمەلدارلارنىڭ باشلاپ بېرىشى بىلەن ئۇمۇ بايلىق توپلاشنىڭ بىر ۋاستىسىگە ئايلىنىپ قالدى. بۇ قېتىممۇ ھېچكىم قۇرۇق كەلمىگەنىدى. نان - توقاچ، قۇيماق، كۆمەچ دېگەنلەرنىڭ سانىنى ئېلىپ بولغىلى بولمايتتى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى قولۇم - قوشنا، يېقىن - يورۇقلارغا تارقىتىپ بېرىلدى؛ يەنە بىر قىسمى يېراقتىن كەلگەن مېھمانلارغا زەللە قىلىپ تۇتۇلدى، قالغىنى بالىخانىغا ئاچقىپ دۆۋىلەپ قويۇلىدى. ئالتۇن - كۈمۈش، قەغەز پۇل، ھەر خىل رەخت، قەنت، گېزەكلەر ۋە مال - چارۋا دېگەنلەرمۇ خېلى كۆپ ئىدى. ئۇلار ساندۇقلارغا قاچىلاندى، ئېغىللارغا سولاندى. شۇنداق قىلىپ، ئازغىنا كەم سەكسەن يىل ئۆمۈر كۆرگەن خەدىچە خېنىم ئۆلگەن-

دىن كېيىنمۇ مەنسۇر بەگ ئائىلىسىگە ئۆزىگە قىلىنغان چىقىم-
دىن نەچچە باراۋەر كۆپ بايلىق توپلاپ بەردى.

مەنسۇر بەگ ناماز پېشىندىن كېيىن ئەزەم بەگ ھاجى تەرەپ-
تىن كەلگەنلەرنى مېھمانخانىدا يەنە ئايرىم داستىخان ھازىرلاپ
كۈتۈۋالدى. كازىم بەگ بۇرۇندىنلا تالىپ بەگ بىلەن يېقىن ئاغىنە
ئىدى. شۇڭا بىللە قايتايلى دەپ ئۇنىمۇ ئېلىپ قالدى. ئېزىز
مەنسۇر بەگنىڭ تاغىسى بىلەن ئومۇمىي مېھمانلارنى كۈتۈشكە
مەسئۇل قىلىنغاچقا، مېھمانخانىدا مەنسۇر بەگكە غاپپار ياردەم-
لەشتى. بۇ يەردىكى سۆھبەتتە ئۇنىڭ توغرىسىدىمۇ خېلى گەپلەر
بولۇندى. كازىم بەگ ئۇنى ئالاھىدە ماختىدى، ئاددىي دورغىلىققا
چۈشۈرۈپ قويۇلغانلىقىغا ئەپسۇسلىنىپ، ئۇنى ئەسلىدىكى ۋەزە-
پىسىگە قويۇشنى تەكلىپ قىلدى.

تالىپ بەگمۇ ئۇنىڭ سۆزىنى ياقلاپ، غاپپارنىڭ پىرقە دۆلەت-
كە سادىقلىقىنى، «بۇزۇقلار» غا قارىتا قاتتىق قول ئىكەنلىكىنى
ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتتى، ئاندىن ئېزىزنىڭ ھېلىقى كۈنى
ئوسمان خارەتنى جازالاش ۋاقتىدىكى پوزىتسىيىسى ئۈستىدە توخ-
تىلىپ:

— ھازىرقىدەك تىنچسىز زاماندا بىزگە ئۇنداق يۇمشاق
باشلارنىڭ لازىمى يوق. بۇزۇقلارغا ھەرگىز رەھىمدىللىق قىلىش-
قا بولمايدۇ. خاتا جازالىنىپ قالسىمۇ ھېچ گەپ ئەمەس، بەلكى
ئۇمۇ بىر خىل ساۋاق بولىدۇ. شۇڭا مېنىڭچىمۇ باش دورغىلىق-
تەك مۇنداق مۇھىم ۋەزىپىنى يەنە غاپپار پالۋانغا تۇتقۇزغانلىرى
تۈزۈك، ھېلىقى ئېزىز دېگىنى ئۆزىنىڭ چېلىشچىلىقىنى قىل-
سۇن، — دېدى.

ئۇلارنىڭ سۆزلىرى مەسلىھەت ـ تەكلىپتىن كۆرە، بۇيرۇق-
قا بەكرەك ئوخشايتتى. مەنسۇر بەگ يۇقىرىقى ئىشنىڭ ئۇلارغا
غاپپار ئارقىلىق يەتكەنلىكىنى پەملەپ، ئۇنىڭغا يەر ئاستىدىن
قاراپ قويدى. ئۇ ئۆز ئەتراپىدا يۈز بەرگەن ئىشلارنىڭ باشقىلار
ئارقىلىق سىرتقا يېيىلىشىنى، خۇسۇسەن ئۆزىدىن چوڭلارنىڭ

قۇلىقىغا يەتكۈزۈلۈشىنى ياقتۇرمايتتى. شۇنداقتىمۇ ھازىر بولۇ-غان گەپ - سۆزلەردىن بۇ بەگلەرنىڭ غاپپارغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتتى. «غاپپار دېگەن بۇ ناكەس بۇ بەگلىرىم بىلەن خېلى يېقىن ئوخشايدۇ، بەلكىم ئۇنى ئەزەم بەگ ھاجىم بىلەن نۇرۇللا بېگىملەرمۇ تونۇمدۇ تېخى. ئۇنىڭ دىلىنى چىگىپ قويۇشتىن ھەزەر قىلسام بولغۇدەك» دېگەنلەرنى كۆڭلى-دىن ئۆتكۈزدى ئۇ ۋە ئەتىلا بەگلەرنىڭ تەلىپىنى ئورۇنداشقا ۋەدە بەردى.

ئەتىسى كەچتە مەنسۇر بەگ ئېزىزنى ئالدىغا چاقىرتتى، بىرەەم تاغدىن - باغدىن سۆزلىشىپ ئولتۇردى.

— دورغا بەگلىك مەنسىپىڭىزگە خېلى كۆنۈپ قالغانسىز، پالۋان؟— بىر چاغدا تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەكلا ئۇشتۇمتۇت سوراپ قالدى مەنسۇر بەگ.

— ئەمدى، نېمە دېسەم بولاركىن، بېگىم. ھېچ كۆنەلمەيۋا-تىمەن. كۆڭلۇمدىكىنى دېسەم، بۇ ئىشنى زادى قىلغۇم يوق، لېكىن ئۆزلىرىنىڭ خاھىشى شۇ بولغاندىكىن...، — ئېزىز گېپىد-نىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرمەي تەڭلىكتە قالغان قىياپەتتە كۈلۈمسە-رىدى.

— مۇنداق دەڭ، ئەمىسە، مۇنداق قىلساق بولارمۇ؟ مەنمۇ سىزنىڭ بۇ ئىشقا رايىڭىز يوقلۇقىنى بىلەتتىم، لېكىن غاپپار يۇزۇمنى چۈشۈرۈپ قويغاچقا، سەل پۇشايمان قىلدۇرمىسام بول-مايتتى. ھازىر قارىسام، ئۇمۇ خېلى توۋا قىلغاندەك تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە تاغام روزىغارىمىزغا تەئەللۇق ئىشلارنى كۆڭۈلدە-كىدەك بىر تەرەپ قىلىپ تۇرۇشقا يېتىشەلمەيۋاتىدۇ. شۇڭا سىز بۇنىڭدىن كېيىن مەخسۇس شۇ ئىشلارنى قولغا ئالسىڭىز، باش دورغىلىقنى يەنە غاپپار پالۋانغا تۇتقۇزساق، قانداق؟

ئېزىز غاپپاردەك زالىمنى مۇنداق ئىشقا قويۇشقا قوشۇلمە-سىمۇ، لېكىن ئۆزىنىڭ بىر چوڭ تەڭلىكتىن قۇتۇلىدىغانلىقىغا خۇشال بولۇپ، بەگنىڭ تەكلىپىگە قارشى چىقمىدى. شۇنداق

قىلىپ، ئېزىنىڭ دورغا بەگلىكى خوددى لەتىپىلەردە ئېيتىلغاندەك، پەقەت «تۆت كۈنلۈك ئەمەل» لا بولدى، خالاس. ئۇنىڭ تېزلا ئاخىرلاشقانلىقىغا ئۆزىمۇ، رەقىبلىرىمۇ ۋە مەنسۇر بەگمۇ قانائەت ھاسىل قىلىشتى. ئەمما بۇ ئىشنىڭ تۈنۈگۈن مۇشۇ مېھمانخانىدا قارار قىلىنغانلىقى ئېزىنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ چىقمىدى.

توققۇزىنچى باب

1

«كۆڭۈل — كۆڭۈلدىن سۇ ئىچەر» دېگەن سۆز بەكمۇ توغرا ئېيتىلغانكەن. ئىنسان بالىسىنىڭ ھەربىر قىلمىش ـ ئەتمىشى تۇرمۇشتا ئۆز جورىسىنى، ھەمراھىنى تاپالايدۇ. ھۇۋقۇشلار قاراڭغۇدا تېپىشىپ نۇرلۇق كۈندۈزنى قارغىسا، بۇلبۇللار تاڭ ئاتار پەيتىدە تەڭ ئويغىنىپ، قۇياش نۇرىنى ناخشا ـ قوشاقلار بىلەن كۈتۈۋالىدۇ. غاپپار بىلەن كازىم بەگنىڭ، ئېزىز بىلەن ئابدۇكېرىمنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرىمۇ شۇنداق شەكىللەندى. بىز يۇقىرىدا ئالدىنقى ئىككىسى توغرىسىدا قىسمەن توختىلىپ ئۆتكەندۇق، بۈنىڭدىن كېيىنمۇ مۇرىتى كەلگەندە يەنە سىياھنى ئايماسمىز. ئەمدى كېيىنكى ئىككىسى توغرىسىدا ئىچكىرىلەپ سۆزلەش پۇرسىتى كەلدى. بۇ پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈۋەتمەيلى.

ئېزىز ئابدۇكېرىمنىڭ مۇھەببەت يولىدىكى رەقىبى ئىكەنلىكىنى بىلگەن چېغىدا، ئابدۇكېرىم دۇنيادا ئېزىز ئاتلىق بىر چېلىشچى يىگىتنىڭ بارلىقىنىمۇ بىلمەيتتى. بىلگەندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭ ئۆزىگە رەقىب بولۇپ قالىدىغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىدى، ھازىرمۇ كەلتۈرمەيدۇ. ئەمما ئۇنى مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىدە تۇنجى قېتىم كۆرۈپ، كىملىكى ھەققىدە خەۋەر تاپقان چاغدا، «نام ـ ئابرۇي ۋە مال ـ دۇنيا ۋەسىسىدە يۈرگەن تەمەخورلاردىن بىرى ئىكەن» دەپ ياقتۇرمىغان. كېيىن يۈز بەرگەن بەزى ئىشلار ھەر ئىككىلىسىنىڭ كۆزقاراشلىرىدا قىسمەن ئۆزگىرىش پەيدا قىلدى. تاسادىپىي توغرا كېلىپ قالغان قىمارۋاز

تۇتۇش ۋە ئابدۇكېرىمنىڭ تۇيۇقسىز قاماققا ئېلىنىپ، خىزمەت-تىن ھەيدىلىشى ئېزىزدا ئۇنىڭغا نىسبەتەن بىر خىل ھېسداشلىق تۇيغۇسىنى ئويغاتتى. گەرچە ئۇ تېخى سىياسىي سەۋەبلەر بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ جازاسىغا يولۇققان كىشىلەرنى ئۇۋالچىلىققا ئۇچرە-غۇچىلار، دەپ تونۇش دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلمىگەن بولسىمۇ، ئابدۇكېرىمنى تېخى ھېچقانچە چۈشەنمىسىمۇ، نېمىشقىدۇر ئۇ-نىڭغا ئىچ ئاغرىتتى. كازىم بەگنىڭ ئارىغا قىستۇرۇلۇشى بىلەن ئېزىز ئۇچۇن ئابدۇكېرىمنىڭ «رەقىب» لىق سالاھىيىتى ئۆزلۇ-كىدىن يوققا چىقتى ـ دە، ئەمدى ئېزىزنىڭ كۆڭلىدە ئۇنىڭغا قارىتا پەقەت ياخشى ھېسسىياتلا قېپقالدى.

ئابدۇكېرىمگە كەلسەك، ئۇنىڭ ئېزىزغا بولغان قارىشىنىڭ ئۆزگىرىشىدە قۇمئېرىق مەھەللىسىدە سادىر بولغان ۋەقە بىلەن ئوسمان خارەتنى جازالاش ۋاقتىدىكى ئىش ھەل قىلغۇچ رول ئوينىدى ۋە كەسكىن بۇرۇلۇش ياساپ ياقتۇرماسلىق ئورنىنى دوستانىلىك ئىگىلەپ كەتتى. «ئېزىز ھەققانىيەتچى يىگىت ئە-كەن، ئۇنىڭ بىلەن دوستلاشسام بولغۇدەك» دېگەننى كۆڭلىگە پۈكتى ئۇ. شۇنداق قىلىپ، دەسلەپكى بىر ـ بىرىنى ياقتۇرماس-لىق ھېسسىياتى ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرىدە بىخلىنالماي، دوستانە-لىك تەرىپىدىن ھەيدەپ چىقىرىلدى. ئارىدا ھېچكىم ۋاستىچە-لىك قىلمىدى، ئۆزلىرىمۇ بىر ـ بىرىگە يېقىش ئۇچۇن زورلاپ ھەرىكەت قىلىشمىدى. پەقەت خىل ـ خىلىنى تاپتى، كۆ-ڭۈل ـ كۆڭۈلدىن سۇ ئىچتى. بۇ ئىشتا ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنىڭ ئوخشاشماسلىقىمۇ، مال ـ دۇنياسىدىكى پەرقلەرمۇ توسقۇن بولالمىدى.

ئېزىز يازلىق ئورما باشلانغان كۇنلەرنىڭ بىرىدە تۆۋەن تەرەپتىكى ئورما ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ قايتاشىدا ئابدۇ-كېرىمنىڭ مەھەللىسىدىن ئۆتتى. ئۇ يېقىنلاپ كەلگەندە ئابدۇكې-رىم دەرۋازىسى ئالدىدا ئۇچ ـ تۆت كىشى بىلەن پاراڭلىشىپ

تۇراتتى. ئېزىز ئون قەدەمچە نېرىدا ئاتتىن چۈشۈپ ئاۋۇال سالام بەردى. ئۇلارمۇ ئېزىز تەرەپكە بىرنەچچە قەدەم مېڭىپ جاۋاب سالام قايتۇرۇشتى. بىرەيلەن ئۇنىڭ قولىدىن ئاتنىڭ تىزگىنىنى ئالدى.

— هارماڭ، پالۋان، — دېدى ئابدۇكېرىم كۈلۈپ تۇرۇپ. ئۇنىڭ چىرايى ۋە تەلەپپۇزىدىن سەمىمىيلىك ۋە دوستانىلىك چىقىپ تۇراتتى.

— تىنچ - ئامان تۇرۇۋاتاملا، بېگىم؟ — دېدى ئېزىزمۇ كۈلۈمسىرەپ، — زۆھرە خېنىمنىڭ تەنلىرىمۇ سالامەتتۇ؟

ئابدۇكېرىم تەشەككۇر بىلدۈردى ۋە مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىدە- كىلەردىن پەقەت پاتىمە خېنىمنىڭلا ئەھۋالىنى سوراپ قويدى، ئاندىن ئېزىزنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. ئېزىز ئاز - تولا تەكەل- لۈپ قىلغان بولدىيۇ، ئاخىر يەنىلا تەكلىپنى قوبۇل قىلىپ دەرۋازىدىن كىردى.

زۆھرە خېنىم تاشقىرىقى ھويلىدىكى تال بارىڭى ئاستىغا قويۇلغان كارىۋات ئۈستىدە ياستۇققا يۆلىنىپ چاي ئىچىۋاتاتتى، ئېزىزنى كۆرۈپ دەرھال يۈزىنى ياپتى، ئەمما ئىتتىك پەسكە چۈشۈپ ئۇنىڭ بىلەن تىنچلىق سوراشتى.

— چوڭ ئۆيدىكىلەر تىنچلىقمۇ؟ پاتىمە خېنىم بىلەن ئادا- لەت خېنىم ئوبدان تۇرۇۋاتامدۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ ئاندىن، ئەمما ئىنىسىنىڭ ئىسمىنى ئېغىزغا ئالمىدى.

ئېزىز جاۋاب قايتۇرغاندىن كېيىن مېھمانخانىغا باشلاندى. ئالدىغا دەرھال داستىخان سېلىنىپ، چاي، قەنت - گېزەك ۋە نان - توقاچ كەلتۈرۈلدى. ئىككى يېگىت چاي ئىچكەچ تاغدىن - باغدىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى.

— پالۋان، دورغا بەگلىكىنى يەنە غاپپار قاۋانغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن ئوخشايسىز؟ — بىر چاغدا ئۇشتۇمتۇت سوراپ قالدى ئابدۇكېرىم.

— شۇنداق بولدى، — ئېزىز كۇلۇمسىرىدى، لېكىن بۇ خىل كۇلۇمسىرەش شادىيانىلىقتىن كۆرە، ئۆز - ئۆزىنى مەسخىرە قىلىۋاتقان چاغدىكى تەنىلىك ھېجىيىشقا تولىراق ئوخشاپ قالدى، — ئەسلىدىغۇ، بۇ ئىشقا بېگىمنىڭ رايىنى قايتۇرالماي ماقۇل بولغانىدىم. «قۇشقاچ سويىمۇ، قاسساپ سويسۇن» دېگەندەك ئۇ ئىشنى زادى قاملاشتۇرالمىدىم. بېگىم ئاخىرى مېنى بۇ تەڭقىسلىقتىن قۇتۇلدۇردى، ئۇھ دەپ ئارام تاپتىم!

ئابدۇكېرىم سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن ئۆزىمۇ كۇلۇمسىرەپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— دورغا بەگلىكتىن قۇتۇلغىنىڭىز ناھايىتى ئوبدان بوپتۇ. «دوست يىغلىتىپ ئېيتار، دۈشمەن كۇلدۇرۇپ» دەپتىكەن. بەزى گەپلەرنى ئوچۇق دېگەنلىكىمدىن رەنجىمەسسىز دەپ قارايمەن. راستتىمنى ئېيتسام، سىزنى مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىدە تۇنجى قېتىم كۆرگەن چېغىمدىلا ماڭا ياقمىغانتىڭىز. كېيىن دورغا بەگ بولغان چېغىڭىزدا سىز توغرۇلۇق ئويلىغانلىرىم ئىسپاتلانغانىكەن بولۇپ، سىزنى ھەتتا يامان كۆرۈپ قېلىۋېدىم...

— ئەمەل - مەنسەپ تەمە قىلىپ كەلگەنلەردىن بىرى ئىكەن، دەپ ئويلىغان بولغىيدىلە ھەرقاچان، — ئېزىز كۇلۇپ تۇرۇپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى.

— توغرا، پۈتۈنلەي توغرا! — ئابدۇكېرىم ئۇنىڭ ئۆز كۆڭلىدىكىنى تاپقانلىقىدىن خۇددى كىچىك بالىلاردەك سۆيۈنۈپ كەتتى، — پالۋان، سىز كۇچتۇڭگورلا بولۇپ قالماي، يەنە ئەقىللىق يېگىت ئىكەنسىز، شۇ چاغدا ئويلىغانلىرىمنى خۇددى بىرى قولىڭىزغا قۇيۇپ قويغاندەك ئەينەن تاپتىڭىز. بۇنىڭدىن مەلۇم بولدىكى، ئەمەل - مەنسەپ توغرىسىدا ھەر ئىككىمىزنىڭ قاراشلىرىمىز ئوخشاش ئىكەن.

ئېزىز گەپ قىلماي كۇلۇپلا قويدى.

— ئەمەلدار - بەگ، دورغا دېگەنلەردىن پۇقراغا ياخشىلىق

كەلمەيدۇ، — ئابدۇكېرىم يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — چۈنكى، ئۇلار ھۆكۈمەتنىڭلا كەتمىنىنى چاپىدىغان كىشىلەر. سىز ھېس قىلالمىدىڭىزمۇ، يوق؟ ھازىرقى ھۆكۈمەت بىلەن خەلقنىڭ مەنپەئىتى بىر - بىرىگە تۈپتىن قارىمۇقارشى. سىزگە بولغان تونۇشۇمغا كەلسەك، كېيىن سىز قىلغان بەزى ئىشلار بۇرۇنقى قارىشىمنى ئۆزگەرتىۋەتتى. قۇمئېرىقتىكى نامرات بوۋاينى قوللاپ تۈتۈنبېشىنىڭ ئەدىپىنى بەرگەنلىكىڭىزنى ئاڭلىغاندا دەسلەپتە ئىشەنمىدىم، ئاندىن ھەيران بولدۇم، كېيىن ھەيران قېلىشىم خۇشاللىققا ئۆزگەردى. ئارىدىن نەچچە كۈن ئۆتۈپ يەنە ئوسمان خارەتنى ناھەق جازالاش ۋاقتىدىكى ئىشىڭىزنى ئاڭلىدىم. بەگنى گەپكە كىرگۈزەلمەي ئۆز بەدىنىڭىز بىلەن ئوسمان خارەتنى ھىمايە قىلغانلىقىڭىز مېنى بەكمۇ تەسىرلەندۈردى. مۇداق ئىش ئاغزىدا ئۆزىنى خەلقپەرۋەر دەپ يۈرگەن خېلى - خېلى ئادەملەرنىڭ قولىدىنمۇ كېلىۋەرمەيدۇ. پالۋان، سىزگە راستىنلا قول قويدۇم.

— بېگىم، بەك ئاشۇرۇۋەتتىلە، — دېدى ئېزىز ئوڭايسىزلىنىپ.

— ياق، ئاشۇرۇۋەتمىدىم، ھەق سۆزنى دەۋاتىمەن. ئارىمىزدا ھەققانىيەتنى ئەنە شۇنداق كۆكرەك كېرىپ قوغداشقا جۈرئەت قىلالايدىغان باتۇر - ئەزىمەتلەر كۆپ ئەمەس. ئەسلىدە كۆپ بولۇشى كېرەك ئىدى، لېكىن مەنىۋى قاششاڭلىق، تەقدىرگە تەن بېرىش روھىي ھالىتى توسقۇن بولۇۋاتىدۇ، — ئابدۇكېرىم سۆزىنى يەنە ئېزىزنىڭ ئۇستىگە يۆتكىدى، — كېيىن يەنە دورغا بەگلىكتىن ئۆزلۈكسىزدىن ۋاز كەچكەنلىكىڭىزنى ئاڭلىدىم. بۇ گەپ راست شۇنداقمۇ، ئەمەسمۇ؟ ئىشقىلىپ، دېھقانلار شۇنداق دېيىشىۋاتىدۇ. بىراق، بىر ئىش ماڭا ھازىرمۇ ئانچە ئېنىق ئەمەس. «سىزنى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىنى، ياشانغان دادىسى بىلەن نارەسىدە ئىنىسىنى تاشلاپ مەنسۇر بەگنىڭ يېنىدا تۇرۇشقا

نېمە مەجبۇر قىلغاندۇ؟» دەپ ھەيرانمەن.

ئۇ گويا: «قېنى، بۇ سوئالغا نېمە دەيسەن؟» دېگەندەك سۆزىنى ئۈزۈپ قويۇپ ئېزىزغا تىكىلىپ قارىدى. ئېزىز ئۇچۇن بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىش ئوڭاي ئەمەس ئىدى. چۇنكى ئۇ قوشۇمۇگەندىن چوڭكۆلگە يۆتكىلىپ كېلىشتىكى ھەقىقىي سەۋەبنى ئابدۇكېرىمگە ھەرگىز ئېيتالمايتتى. لېكىن بۇ ھەقتە بىرەر نەرسە دېمەي، ئاغزى يەملىشىپ قالغاندەك جىمجىت ئولتۇرۇۋېرىشكىمۇ بولمايدۇ.

— تەقدىر ـ قىسمەت شۇنداق ئوخشايدۇ، بېگىم، — ئېزىز بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن ئۆزىگە مۇۋاپىق كۆرۈنگەن مۇشۇ باھانىنى كۆرسەتتى، — چېلىشىش سورۇنىدا غاپپارنى يېقىتقانلىقىم بېگىمگە بەك ياراپ قالغان چاغۇا، يېنىمغا كەلسىڭىز دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى، گېپىنى يېرالمىدىم. ئىشقىلىپ، بۇ دەرگاھدا يەيدىغان رىزقىم بار ئوخشايدۇ.

ئابدۇكېرىم بۇ گەپكە ئىشەنمىدىمۇ، يوق؟ ئەيتاۋۇر، ئۇ ھەقتە قايتا كوچىلىمىدى.

— دورغا بەگلىكتىن قوتۇلغىنىڭىز ياخشى بوپتۇ، — ئۇ گەپنى يەنە باشتىكى تېمىغا يۆتكىدى، — بىراق بۇ مەنسەپنىڭ يەنە غاپپارنىڭ قولىغا ئۆتكەنلىكى يامان بوپتۇ. ئاڭلىسام، ئۇ تولىمۇ زالىم، باغرى تاش ئادەمىمىش، خەقلەر يەنە ئەندىشىگە چۇشۇپ قېلىشىپتۇ.

— بېگىم مەسلىھەت سورىغاندا بۇ ھەقتە مەنمۇ ئويلىغان. لېكىن ئۇنى بولمايدۇ دېسەم، يەنىلا ئۆزۈمنىڭ قوتۇلالمايدىغانلىقىمنى بىلىپ، كۆڭلۈمدىكىنى ئېيتمىدىم.

— بوپتۇ، ئەمەلدار ـ بەگلەرنى سايلاش بىزنىڭ ئىختىيارىمىزدا بولمىغاندىكىن، نېمە قىلالايتتۇق. بىراق ئۇلارنىڭ دەۋران سۈرىدىغان ۋاقتىمۇ ئۇزاققا بارمايدۇ. «ئۇششۇك ھەرە بەك چاقىدۇ» دېگەندەك ھازىرقى ھۆكۈمەتنىڭ زۇلۇمى بارغانسېرى كۈ-

چىيىۋاتىدۇ. ئەمەلدار ـ بەگلەرنىڭ پارىخورلۇقى، زالىملىقى، ئەسكەر، ساقچىلىرىنىڭ باشباشتاقلىقى، بۇلاڭچىلىقى ھەدەپ ئەۋج ئېلىۋاتىدۇ. تۇنۇگۈن شەھەرگە بېرىۋىدىم، بىر ئىشنى ئاڭلاپ غەزىپىم تېخىمۇ ئۆرلىدى. مەكتەپتە بىللە ئوقۇۋاتقۇچىلىق قىلىدىغان نىزام ئىسىملىك بىر ئاغىنەم بولىدىغان، ئۇنىڭ دادىسى شەھەردە تىجارەت بىلەن شۇغۇللىناتتى، ئاڭلىق، ئاق كۆڭۈل كىشى ئىدى. ئۇ ئادەم ئىنىسىنى قەشقەرگە مال ئەكېلىشكە ئەۋەتىپتىكەن، ئىنىسى مالنى ئېلىپ زاۋۇغا كەلگەندە چېرىكلەر ئالدىنى توسۇپ، مالالارنى ئاختۇرۇپتۇ ۋە «چەكلەنگەن نەرسىلەرنى توشۇپسەن» دېگەن باھانە بىلەن مالالىرىنىڭ ھەممىسىنى تارتىۋاپتۇ. ئەمەلىيەتتە، ئۇنىڭ ئەكەلگىنى قەشقەر بازارلىرىدا ئاشكارا سېتىلىۋاتقان گەزمال ۋە باشقا تۇرمۇشقا لازىملىق نەرسىلەر ئىكەن. نىزامنىڭ دادىسى سوتقا ئەرز قىلغانىكەن، ئۇ يەردىكىلەر نېمە دەپتۇ دېمەمسىز؟ «ئۇقۇشساق مۇنداق ئىش يوق ئىكەن، سەن ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىگە تۆھمەت چاپلاپسەن» دەپتۇ، ھەتتا قولغا ئالىمىز دەپ قورقۇتۇپتۇ. ئويلاپ بېقىڭا، بۇ ئوپئوچۇق بۇلاڭچىلىق ئەمەسمۇ!؟

— چېرىكلىرى خەقنىڭ مال ـ مۈلكىنى تارتىۋالسا، سوراقچىسى ئۇنىڭ دەردى ـ ئەھۋالىغا يەتمەك تۇگۈل، تېخى ئۇنى گۇندىخانىغا سولايمىز دەپ قورقۇتسا، بۇ جاھان نېمە بولۇپ كەتتى زادى!؟ — دېدى ئېزىزمۇ غەزەپلىنىپ.

— «مال ئىگىسىدىن ئوغرى كۆچلۈك» دېگەن شۇ ـ دە. بۇ پەقەت بىرلا مىسال، — دېدى ئابدۇكېرىم، ئاندىن كۆڭلىدە: «بۇ ۋۇجدانلىق يىگىت ئىكەن، ئەمما ئوقۇمىغان، جاھان كۆرمىگەن بولغاچقا، ۋەزىيەت ھەققىدە كۆپ ئىشلارنى بىلمىسە كېرەك. مېنىڭچە، سانتۇنلۇق قىلمايدۇ. بەزى ئىشلار ھەققىدە سۆزلەپ بەرسەم، تېزرەك ئويغىنىشقا پايدىسى بولار» دېگەنلەرنى ئويلۇۋالدى ـ دە، نۆۋەتتىكى ۋەزىيەت توغرىسىدا خېلى ئەتراپلىق

سۆزلەپ، گېپىنى مۇنداق تۇگەتتى، — ئىشقىلىپ، بۇ ھۆكۈمەت زالىملىقتا چېكىگە يەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھۆكۈمرانلىقىمۇ ئۇزاق-قا بارمايدۇ. خەلقنىڭ غەزىپى كەلكۈنگە ئوخشايدۇ. كەلكۈن تاشقىنلىغاندا ئۆز يولىدىكى جىمى توسۇقلارنى يۇلۇپ ئېقىتىپ كېتىدۇ. ھەتتا يۇز يىللاپ بىر ئورۇندا تۇرغان دەريا قىنىنىمۇ ئۆزگەرتىۋېتەلەيدۇ. ھازىر ئىلىدىكى قوزغىلاڭچىلار تەرەپ-تەرەپكە يۇرۇش قىلىۋاتىدۇ. پات ئارىدا ئىنقىلاب دولقۇنى جەنۇبىي شىنجاڭغىمۇ يېتىپ كېلىدۇ. سىزگە، ماڭا ئوخشاش كىشى-لەر بۇنىڭغا تەييار تۇرۇشمىز، ئۇنى قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىمىز كېرەك.

ئېزىز بۇ سۆزلەرنى دىققەت بىلەن ئاڭلىدى. دادىسىمۇ ئىلگىرى ئۇنىڭغا ھۆكۈمەتكە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلىك ھەققىدە كۆپ گەپلەرنى قىلىپ بەرگەن. سىدىقئاخۇن بىلەن ئۇنىڭ ئىنىسى 1932 - يىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىغا[1] قاتناشقانىكەن. قوزغىلاڭچىلار دەسلەپتە ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنى سۈرۈپ - توقاي قىلىپ يېڭىسارغىچە بېرىپتۇ. لېكىن ئۇ يەردە ما جۇڭىيىڭ[2] قوشۇنلىرى تەرىپىدىن قورشاۋغا چۈشۈپ قاپتۇ. قوزغىلاڭچىلار قانچە باتۇرلۇق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، قارشى تەرەپكە تەڭ كېلەل-مەي مىڭغا يېقىن كىشى شۇ يەردە جېنىدىن ئايرىلىپتۇ. سىدىقئا-خۇن ئىنىسىنىڭ جەسىتىنى يەرلىككە قويۇشقىمۇ ئۇلگۈرەلمەي، بىرنەچچە سەپدىشى بىلەن قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ مىڭبىر جاپادا يەكەنگە كېلىۋاپتۇ، ئەمما يەنىلا ئارام تاپالماپتۇ. ما جۇڭىيىڭنىڭ ئاچىسىنىڭ ئېرى ما خۇسەن[3] نۇرغۇن ئەسكەرلىرى بىلەن ئىز

---

① بۇ يەردە گەپ 1932 - يىلى خوتەندە جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە قارشى كۆتۈرۈلگەن دېھقانلار قوزغىلىڭى ئۈستىدە بارىدۇ.

② ما جۇڭىيىڭ — گېنىرال مىلىتارىست، 1930 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە جەنۇبىي شىنجاڭدا كۆتۈرۈلگەن دېھقانلار قوزغىلىڭىنى غالجىرلىق بىلەن باستۇرغان جاللات.

③ ما خۇسەن — مىلىتارىست، 1934 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن 1937 - يىلىنىڭ 10 - ئېيىغىچە خوتەن رايونىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان، كېيىن شېڭ شىسەي تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنىپ ھىندىستانغا قېچىپ كەتكەن. ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا خوتەن خەلقى تارىختىكى ئېغىر پاجىئەلىك بىر دەۋرنى باشتىن كەچۈرگەن.

بىسىپ قوغلاپ كېلىپتۇ. يۇرتقا كەلگۈچە يەنە يۇزلىگەن كىشى لەرنىڭ جەسەتلىرى سايلاردا قاپتۇ. ما خۇسەن خوتەننى ئىگىلىگەندىن كېيىن سىدىقئاخۇن يىرىم يىلغىچە «توشقانلىق» دېگەن جاڭگالدا يوشۇرۇنۇپ ياشاپ، يۇرت ئىچى تىنچىغاندا ئاندىن ئۆيىگە قايتىپتۇ.

— بالام، ھۆكۈمەتنىڭمۇ، ئەمەلدار — بەگلەرنىڭمۇ زالىملىقىدا گەپ يوق، — دەيتتى ئۇ ھەر قېتىم شۇ ئىشلارنى ھېكايە قىلىپ بەرگەندە ئۇلۇغ — كىچىك تىنىپ، — لېكىنزە ئۇلارغا قارشى چىقىپ تەڭ كەلگىلى بولمايدۇ. نېمىشقا دېسەڭ، ئۇلارنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ مىلتىق، پولوموت،[1] تەيپو[2] دېگەندەك خىل ياراغلىرى بار. ئۇلارنىڭ ئالدىدا كالتەك، توقماق، نەيزە — قىلىچ ۋە قارا مىلتىق دېگەنلەر ھېچنېمىگە دال بولالمايدىكەن. ئاندىن غازاتچىلارنىڭ باشلىقلىرىمۇ بىر — بىرى بىلەن كېلىشەلمەي، بىرى ئۇيان، بىرى بۇيان تارتىدىكەن، بەزىلىرى بۇرۇن ئۆزى قارشى تۇرغان تەرەپ بىلەن بىرلىشىپ ئەمەلدار بولۇۋېلىپ، بۇرۇنقى قېرىنداشلىرىغا ئوق ئاتىدىكەن. مەن بۇ ئىشلارنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ راسا موللا بولغانمەن. مەندىن نەسەھەت: ئاكا — ئۇكا ئىككىڭلار ئۇنداق ئىشلارغا ھەرگىز ئارىلاشماڭلار. زالىملارنى خۇدايىمنىڭ جازاسىغا قويۇپ، بىر كۈن بولسىمۇ كۈننىڭ سېرىقىنى ئارتۇقراق كۆرۈڭلار!

ئېزىزغا بۇ گەپلەر ئەلۋەتتە تەسىرىنى ئۆتكۈزگەندى. شۇڭا چېرىكلەرنىڭ، بەگ — دورغىلارنىڭ پۇقرالارنى بوزەك قىلغانلىقىنى كۆرگەندە ناھەقچىلىككە چىدىمايغىنى ئۈرلىسىمۇ، لېكىن كۆپ ھاللاردا دادىسىنىڭ نەسىھىتىنى ئەسلەپ ئۆزىنى بېسىۋالاتتى. ئەمما ھازىر ئابدۇكېرىمدىن باشقىچە سۆزلەرنى ئاڭلىدى. ئۇ: «بۇ ھۆكۈمەت چوقۇم يوقىلىدۇ، خەلق غەلىبە قى-

---

① پولوموت — پىلىموت.
② تەيپو — زەمبىرەك.

لىپ، ئۆزىنىڭ ئادىل ھۆكۈمىتىنى تىكلەيدۇ» دەۋاتىدۇ. ئېزىز شۇ تاپتا ئابدۇكېرىمنى يېڭىۋاشتىن چۈشەنگەندەك بولۇدى. «توۋا، بەگلەر ئارىسىدىمۇ مۇشۇنداق پۇقراغا كۆيۈنىدىغان، ئەمەلدار ـ بەگلەرنى يامان كۆرىدىغان ئادىل كىشىلەر بار ئىكەن ـ ھە! ئۇنىڭ دېگەنلىرى راستىنلا ئىشقا ئاشارمۇ؟ شۇنداق بولسا، بەكمۇ ياخشى بولاتتى. جىمى ناھەقچىلىكلەر يوقىلىپ ھەممە ئادەم تەڭ ـ باراۋەر ياشار ئىدى. ئۇ چاغدا كازىم بەگكە ئوخشاشلارمۇ زوتالىق قىلالمايتتى. مەنمۇ ئادالەت بىلەن...»

بىر يىگىتنىڭ ئاپتۇۋا ـ چىلاپچا كۆتۈرۈپ كىرىشى ئېزىزنىڭ خىيالىنىمۇ، سۆھبەتنىمۇ ئۈزۈپ قويدى. غىزا ۋاقتىدا: «ئىلىڭ، بېقىڭ» دېگەندىن ئۆزگە سۆز بولمىدى. دۇئا قىلىنىپ، داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن ئابدۇكېرىم ئۇشتۇمتۇت ئېزىز ھېچ كۈتمىگەن بىر سوئالنى قويۇپ قالدى:

— ئۇقۇشۇمچە، ئۆزىڭىز بىلەن بىر يۇرتلۇق مەتقاسىم دېگەن يىگىت بىلەن يېقىن ئاغىنە ئىكەنسىز، يەنە تېخى باي غوجامىلارنى قورقۇتۇپ، جېنىنى ئېلىپ، جەھەننەمدە قويۇۋاتقان قۇدرەت، سادىقلار بىلەنمۇ تونۇشىدىكەنسىز، شۇنداقمۇ؟

ئېزىز ھەيران قالدى. «كىمدىن ئاڭلىغاندۇ؟ ئەجەب قۇلىقى ئۇزۇنكىنا بۇ بەگزادىنىڭ.»

— شۇنداق، مەتقاسىم يېقىن ئاغىنەم، قۇدرەتلەر. بىلەنمۇ تونۇشمەن، — دەپ جاۋاب بەردى ئۇ ئابدۇكېرىمنىڭ سۆزىنىڭ ئۇرانى بويىچە سۆزلەپ، — بېگىم، ئۇلار بىلەن ئۆزلىرىمۇ تونۇشاملا؟

— تونۇشقىنىمغا تېخى ئۇزاق بولمىدى. سېزىشىمچە، ئۇلار ناھايىتى ۋىجدانلىق، جەسۇر يىگىتلەر ئىكەن. ئۇلار بىلەن تونۇشقىنىمغا ناھايىتى خۇشالمەن. يېقىندىن بۇيان ئۇلار بىلەن كۆرۈشتىڭىزمۇ؟

— ياق، بىر ـ ئىككى ئاي بولدى كۆرۈشەلمىدۇق.

— قۇدرەتلەرنىڭ شۇغۇللىنىۋاتقان ئىشىنى تامامەن يوللۇق دەپ كەتكىلىمۇ بولمايدۇ، — هاياجانلانغان هالدا سۆزىنى داۋام-لاشتۇردى ئابدۇكېرىم، — خەلق ئۈستىدىكى زۇلۇمنى تۈپ يىلـ-تىزىدىن قۇمۇرۇپ تاشلاش كېرەك. بۇ يىلتىز مۇستەبىت تۈ-زۈم، چېرىك هاكىمىيەت! ئەمما قانداقلا بولمىسۇن، ئۇلار هەق-قانىيەتنى ياقلايدىغان يىگىتلەر ئىكەن. مۇشۇنىڭ ئۆزىمۇ ئىنتا-يىن قىممەتلىك. ئۇلار توغرا يولغا باشلانسىلا، خەلق ئۈچۈن تېخىمۇ پايدىلىق ئىشلارنى قىلىپ بېرەلەيدۇ. سىزنىڭمۇ ئۇلار بىلەن يېقىنلىقىڭىزنى ئاڭلاپ تولىمۇ خۇرسەن بولدۇم. بۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار بىلەن پات ـ پات ئۇچرىشىپ، مۇڭدىشىپ تۇرۇڭ.

ئىزىز بۇگۈنكى ئۇچرىشىش ۋە سۆھبەتتىن ناهايىتى رازى بولدى. ئۇ يەنە پاراڭلىشىشنى، ئابدۇكېرىمدىن يەنىمۇ كۆپ گەپلەرنى ئاڭلاشنى خالايتتى. لېكىن بىرەدىلا كەچ كىرىپ، مەزىنىنىڭ نامازشامغا ئەزان ئېيتقان ئاۋازى ئاڭلاندى.

— بېگىم، ئەمدى مەن قايتاي، — دەپ ئورنىدىن تۇردى ئۇ، — مېهمان قىلغانلىرىغا رەهمەت.

— سىزدىن ئۆتۈنۈپ قالاي، بۇنىڭدىن كېيىن مېنى «بې-گىم» دېمەي، ئىسمىمىلا ئاتاڭ، بولامدۇ؟

— ئۇنداقتا... بىئەدەپلىك بولارمىكىن؟ — خىجىل بولغان-دەك كۈلۈمسىرىدى ئىزىز.

— سىزگىمۇ مەلۇم، مەن ياكى بەگ ئەمەس، ياكى دادامۇ بەگ بولۇپ باقمىغان. شۇڭا مېنى «بەگ»، «بەگزادە» دەپ ئاتاش مۇۋاپىق كەلمەيدۇ. ئۆزۈمۇ بۇنداق ئاتاشلارنى ياقتۇرمايـ-مەن. يەنە كېلىپ، بۇگۈن ئىككىمىز يېقىن ئاغىنىلەردىن بولۇپ قالدۇق. شۇڭا ئىسمىمىلا ئاتاڭ، بولمىسا خاپا بولىمەن.

ئىزىز سەل تۇرۇپ قېلىپ يەنە:

— هەي... قاملاشمايدىكەن، كۆنەلمىگۈدەكمەن، — دېدى.

— ئەمىسە، مەنمۇ سىزنى «پالۋان» دېگەنگە ئوخشاش، سىز- مۇ مېنى «مۇئەللىم» ياكى «ئەپەندىم» دەپ ئاتاڭ، قانداق، بولامدۇ؟

— ئەستا... ماقۇل، بۇ بولغۇدەك.

دەرۋازا ئالدىغا چىققاندا ئىككىيلەن مەھكەم قول سىقىشىپ خوشلاشتى. بۇ قول سىقىشىشتىن بىر - بىرىنىڭ كۆڭۈللىرىدە- كى تېخى دېيىلمىگەن، ئەمما ھەر ئىككىسىگىلا ئايان بولغان مەنىلەرنى چۈشىنىۋېلىشتى.

* * *

ئارىدىن ھەپتە ئۆتۈپ ئېزىز مەتقاسىم بىلەن كۆرۈشكەندە ئاغىنىسىنىڭ قىلغان سۆزىنى ئاڭلاپ ھەيران قالماي تۇرالمىدى. ئۇ نېمە ھەقتە سۆزلىمىسۇن، گەپنى ھە دېگەندىلا ھۆكۈمەت ۋە ئەمەلدار - بەگلەرنىڭ زالىملىقىغا بۇراپ ئۇلارنى غەزەپ بىلەن سۆكەتتى.

— ئاڭلىشىمچە، ھازىر تاغ ئارقىسىدىكى قوزغىلاڭچىلار ئۇرۇمچى تەرەپكە ئاتلىنىپتۇ، — دېدى ئۇ ئېزىزنى تېخىمۇ ھەيە- ران قالدۇرۇپ، — قەشقەر تاغلىرىدىمۇ كىشىلەر توپلىنىۋاتقا- مىش. بىزنىڭ بۇ يەردىمۇ پۇقرالار ئەمدى تاقەت قىلىپ تۇرۇۋېرە- مەيدۇ. نېمىشقا دېسەڭ پىچاق سۆڭەككە يەتتى.

— ئاداش، قارىسام سەن ھازىر ئۆزگىرىپ باشقىچە بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قالغاندەك تۇرىسەن. راست، ئىككىمىز بۇرۇن- مۇ ھۆكۈمەتكە، زالىم ئەمەلدارلارغا قورسىقىمىزدا غۇم ساقلاپ يۈرەتتۇق. لېكىن شۇ چاغلاردىمۇ سېنىڭ مۇنداق گەپلەرنى قىل- غىنىڭنى ئاڭلاپ باقمىغان. بۇ گەپلەرنى نەدىن ئۆگەندىڭ؟

— ئۇققان، بىلگەن كىشىلەر ئۆگەتتى، ئاداش.

ئېزىز ئابدۇكېرىم بىلەن قىلىشقان ھېلىقى سۆھبەتنى ئەس-

لىدى ـ دە:

— ھە، راست، ئابدۇكېرىم بەگزادە بىلەن قانداق تونۇشۇ-ۋالدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

— مەنسۇر بەگنىڭ ئاچىسىنىڭ ئوغلى ئابدۇكېرىم بەگنى دەمسەن؟ — دەپ كۈلدى مەتقاسىم، — مەكتەپتە بالا ئوقۇتىدى-غان بىر ئاغىنەمنىڭ ئۆيىدە تونۇشۇپ قالغان. سەنغۇ ئۇنىڭ بىلەن كۆپ ئۇچراشقانسەن ھەقىچان، ئۇ ئادەمگە قانداق قارايسەن؟

— نېمە دېسەم بولار؟ ئۆزى بىر باي ئائىلىنىڭ بەگزادىسى، لېكىن گەپ ـ سۆزلىرى، قىلغان ـ ئەتكەنلىرىگە قارىسا-ڭ ھەرگىزمۇ باشقا بەگ، بايلارغا ئوخشاشمايدىكەن، پۇقرانىڭلا غېمىنى يەيدىكەن. ھۆكۈمەتكە بەكمۇ ئۆچ ئىكەن.

— راست، بەك ياخشى يىگىت ئىكەن ئۇ. بايا ساڭا سۆزلەپ بەرگەن بىرمۇنچە گەپلەرنى شۇنىڭدىن ئاڭلىدىم. ئۇ ساڭىمۇ ناھايىتى ياخشى قارايدىكەن. ئىككىمىزنىڭ ئاغىنە ئىكەنلىكىمىز-نى ئاڭلاپ بەكمۇ خۇش بولدى، «ئۇنىڭغا ئېيتىڭ، ئەڭ ياخشىسى بەگنىڭ يېنىدىن كەتسۇن» دېدى. بۇگۈن كەلمىگەن بولساڭ ئۆزۈم ئىزدەپ بارااتتىم سېنى.

بۇ گەپكە قارىتا ئېزىز دەماللىققا ئىپادە بىلدۈرمىدى.

— ئاداش، قايتىپ كەلگىنە، — يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇر-دى مەتقاسىم، — ئابدۇكېرىم ئەپەندىنىڭ ئېيتىشىچە، بۇ ھۆكۈ-مەتنىڭ كۈنى ئۇزاققا بارمايدىكەن. بەگنىڭ يېنىدا يۈرۈپ ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلەپ يۈرمىگىن يەنە.

— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ — رەنجىگەندەك سورىدى ئېزىز.

— نېمە دېگىنىم بولاتتى، «قازانغا يولۇقساڭ قارىسى يۇ-قار، يامانغا يولۇقساڭ يالىسى» دېگەن گەپ بار. خەلق ئەمدى قوزغىلىپ زالىم بەگلەردىن ئىنتىقامىنى ئالماي قالمايدۇ. شۇڭا

بۇرۇنراق مەنسۇر بەگدىن ئۆزۈڭنى يىراقلاشتۇرغىنىڭ ياخشى ئەمەسمۇ. مېنىڭچە، سەن بىز بىلەن بىللە بەگلەرنىڭ يىلتىزىغا پالتا چاپمىغان ئادەم ئىدىڭ.

— «بىز» دېگىنىڭ كىملەر؟

— كىم بولاتتى، پىغانى تاشقان خەلق.

ئۇلار شۇ تەرىقىدە يەنە خېلىغىچە سۆزلەشتى. بىراق ئېزىز مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىدىن كېتىش مەسىلىسىگە كەلگەندە يەنە ئۆز پىكرىدە تۇرۇۋالدى.

— سېنى ئۇ يەردە زادى قانداق ئىش باغلاپ تۇرىدۇ؟— دەپ سورىدى مەتقاسىم جىلە بولۇپ.

— ئۇ يەردىن كېتىشىنىڭ ھامىنى كېتىمەن،— دېدى ئېزىز يالۇۇرغاندەك تەلەپپۇزدا،— لېكىن مېنى ئالدىراتما، ئاداش، ۋاقتى كەلگەندە ئالدىڭغا ئەسسالام دەپ كېلىمەن.

2

باش دورغىلىقنى قايتا قولغا ئالغاندىن كېيىن غاپپار يېڭى-ۋاشتىن جانلىنىپ كەتتى. ئۇ چاكارلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى خوجا-يىنىدەك كۆرسىتىپ خالىغانچە ئىشقا بۇيرۇيتتى، پەقەت ئېزىزغىلا ئۇنداق قىلالمايتتى. چۈنكى، ئېزىزنىڭ بۇ خانداندىكى ئورنى ۋە ئابرۇيى - ئىناۋىتى ھازىرمۇ غاپپاردىن چوڭ ئىدى. بەگمۇ ئۇنىڭغا بۇرۇنقىدەكلا ئالاھىدە ئىلتىپات بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. بۇ ھال غاپپارنىڭ غەزىپىنى قوزغايتتى، ئەلۋەتتە. لېكىن ئۇنى ئەملىدە كۆرسەتمىگە چارىسىزلىقىنى ئويلاپ پۈرسەت كۈتەتتى. ئۇ يەنە ھەپتىدە بىر قېتىم پۇتۇن كەنتلەرنى ئايلىنىپ تۇتۇنبې-شى، ئاقساقاللاردىن «ھۆكۈمەتكە قارشى پىتنە - پاسات تارقاتقان يۇرت بۇزۇقلىرى» نىڭ بار - يوقلۇقىنى سۈرۈشتۈرەتتى، بۇ ھەقتە ئازراق يىپ ئۇچىغا ئېرىشىپلا قالسا «گۇناھكار» نى تۇتۇپ

كەلتۇرۇپ جازالايتتى. ئۇرۇش بىلەنلا قانائەت قىلماي «گۈندىخا-نىغا سولاتقۇزۇۋېتىمەن» دەپ قورقۇتاتتى. «گۈناھكار» — ئالتۇن - كۈمۈش ياكى قەغەز پۇللارنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويۇپ ئاران قۇتۇلاتتى.

غاپپار يەنە گۈلسۈمگە بولغان ئىگىدارچىلىقىنى كۆچەيتتى. ئۇ قورۇدا بولسىلا ئەتىگەندىن - كەچكىچە ئۇنىڭغا كۆز - قۇلاق بولۇپ يۈردى. ئۇنىڭ ھەر قېتىم ئېزىزنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتكەنلىكىنى ياكى ئۇ يەردىن چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرسە غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولاتتى. بەزىدە گۈلسۈمنى چاقىرىۋېلىپ:

— ئۆزىڭىزگە ھېزى بولۇڭ - ھە، مۇبادا بىرەر ئىش چىقىپ قالغۇدەك بولسا، ھەر ئىككىڭلارنى بوغۇزلىۋېتىمەن! — دەپ تەھدىت سالاتتى.

ئەگەر شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ بىرەر ئەندىشىسى بار دېيىلسە، ئۇ پەقەت گۈلسۈمنىڭ ئېزىز بىلەن تېپىشىۋېلىشىدىنلا ئىبارەت ئىدى. «ماۋۇ ئادالەت دېگەن بىرنېمىنىڭ تويىمۇ ئەجەب بولماي كەتتى، — دەپ تېرىكەتتى ئۇ بەزىدە، — ھېلىقى ئابدۇكېرىمنىڭ دادىسى بىلەن ماۋۇ خەدىچەكمۇ خۇددى مەن بىلەن قېرىشقاندەك توي بولۇش ئالدىدا ئۆلۈشۈۋالغىنىنى دېمەمدىغان. بولمىسا بۇ كەمگىچە گۈلسۈمقىز قورسىقىدا تۇنجى بالامنى كۆتۈرۈپ يۈرگەن بولاتتى. مانا ئەمدى كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال دېگەندەك ما-ۋۇ ئېزىز دېگەن دۆيۈز پەيدا بولۇپ قالدى. گۈلسۈمنۇ ئۇنى كۆرسە ناياقشىپ كېتىدىكەن، ھەر ئىككىسىنىڭ تازا بۇرنى كۆپكەن چاغلىرى تۇرسا، خالىي ھۇجرىدا مۇشۇنداق ئۇچرىشى-ۋەرسە، بىرەر ئىش چىقماي قالامدۇ، ئېچىرقاپ تۇرغان مۇشۇك-نىڭ ئالدىغا بەز تاشلاپ بەرگەندەك ئىشيا بۇ. ماۋۇ بېگىم دېگەن ھاماقەتمۇ ئەجەب ئويلاپ باقمايدىكەنا...»

ئاۋغۇستنىڭ باشلىرىدا بىر كۈنى غاپپار بەگنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن شەھەرگە باردى، ئۇ ھەر قېتىم شەھەرگە بارسا ئۇ يەردە

بىر كىچىنى ئۆتكۈزمەي قايتمايتتى، بۈگۈنمۇ كۆز باغلىنىپ ئەتراپ قاراڭغۇلاشقاندا، ئۇ شەھەرنىڭ غەربىدىكى دۆڭمەھەللە تەرەپكە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇ يەردە ھۆكۈمەتنىڭ ھەر خىل ئىدارە، جەمئىيەتلىرى بىلەن بىر قاتاردا يېرىم-مەخپىي، يېرىم ئاشكارا مەيخانىلارمۇ بار ئىدى، غاپپار كۈلۈبقا قايرىلىدىغان دوقمۇشقا كەلگەندە ئىككى ئادەمنىڭ تامغا ئاللىقانداق قەغەزنى يېپىشتۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆردى. ھېلىقى ئادەملەر ئىشنى تۈگىتىپ ئارقىغا بۇرۇلۇشىغا غاپپار بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى ـ دە، ھودۇقۇپ، ئالدىراپ ـ تېنەپ كېتىپ قېلىشتى. غاپپار ئۇلارنىڭ ئىسمىنى بىلمىسىمۇ بىرىنىڭ «غېرىب ـ سەنەم» دېگەن ئويۇنىدا غېرىبنىڭ رولىنى ئالغان ئارتىس ئىكەنلىكىنى تونۇۋالىشقا ئۇلگۈردى. غاپپار خەت تونۇمايتتى، شۇنداقتىمۇ كۆڭلىدە «ئەتە قويۇلىدىغان ئويۇننىڭ ئېلانى ئوخشايدۇ، قىزىقمىدۇ، ئەتە يەنە بىر كۈن تۇرۇپ شۇ ئويۇننى كۆرسەممىكىن؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۆز يولىغا كېتىۋەردى. ئۇ كېچىنى جۇ جاڭگۈيدى دېگەننىڭ مەيخانىسىدا ئۆتكۈزدى، ئەتىگىنى قايتىپ ھېلىقى دوقمۇشقا كەلگەندە بىرنەچچە ئادەمنىڭ ئاخشام چاپلانغان ھېلىقى قەغەزدىكى خەتلەرنى ئوقۇۋاتقىنىنى كۆردى. ئۇ: «قايسى ئويۇن ئىكەنلىكىنى بىلىپ باقمايمۇ؟» دېگەن قىزىقىش بىلەن ئۇلارنىڭ يېنىغا باردى. ئەمدىلا سوراي دەپ تۇرۇشىغا مىلىتسىق ئاسقان ئىسكىلى ساقچى ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كېلىشتى ـ دە، كىشىلەرنى تىللاپ، مىلتسىقنىڭ پاينەكلىرى بىلەن نوقۇپ ھەيدەۋەتتى. ئاندىن تامدىن ھېلىقى قەغەزنى سويۇۋالىپ يۇقىرى تەرەپكە يۈگۈرۈپ كېتىشتى.

— نېمە قەغەز ئىكەن ئۇ؟ — بىر خىل قىزىقىش ئىلكىدە سورىدى غاپپار بىرەيلەندىن.

ئۇ كىشى كېتىۋېتىپ پەرۋاسىزلا جاۋاب بەردى:

— ھۆكۈمەت ئۇستىدىكى گەپ ـ سۆزلەر ئىكەن.

غاپپار ئۇنىڭ قانداق گەپ - سۆزلەر ئىكەنلىكىنى سورىمىدى. چۇنكى، ئۇ ئادەتلەنگەن تۇيغۇ بويىچە ئىشنىڭ تېگىگە يېتىپ بولغانىدى. «ما ئىشنى قاراڭ. مەن تېخى...»، — دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە، — هازىرلا ساقچىغا مەلۇم قىلاي، بەلكىم ئوبداراق ئىنئامغا ئېرىشىپ قالارمەن...» ئۇ دەرهال ساقچى ئىدارىسى تەرەپكە ماڭدىيۇ، ئون بەش - يىگىرمە قەدەمدىن كېيىن توختاپ قالدى، چۇنكى دەل شۇ چاغدا تۇنۇگۈن تالىپ بەگنىڭ خوتۇنىنىڭ ئۇنىڭغا ئېرىنىڭ تاغ تەرەپكە چىقىپ كەتكەنلىكىنى، ئۇ يەردە تۆت - بەش كۈن هايالشىپ قالىدىغانلىقىنى ئېيتقانلىقى ئېسىگە چۈشۈپ قالغانىدى. «ئۇ يەردە تالىپ بېگىمدىن ئۆزگىلەرنى تونۇمايمەن، باشقىلار گېپىمگە ئىشىنەرمۇ، يەنە تېخى ئىنئامنى ماڭا بەرمەي ئۆزلىرى ئېلىۋېلىشسا قانداق قىلغۇلۇق؟ توختا، ئاۋۋال كازىم بېگىمنىڭ يېنىغا بېرىپ باقاي، ئۇ يېزىدىن كەلگەن بولسا هازىر ئۆيىدە باردۇ، مەسلىھەتلىشىپ بىر ئىش قىلارمىز. ئاۋۇ «غېرىبجان» مۇ بىر يەرگە قېچىپ كەتمەس.»

غاپپار ئەمدى يولنى كازىم بەگنىڭ ئۆيىگە سالدى. ئۇنىڭ تەلىيىگە كازىم بەگ ئۆيىدە بار ئىكەن، ئىككىيلەن سالاملىشىپ بولغاندىن كېيىن غاپپار ئاخشام ۋە بايا دوقمۇشتا ئۇچرىتقان ئىشلارنى، ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى قالدۇرماي سۆزلەپ بەردى.

— ئۇ بۇزۇقنى تونۇيمەن، ئۇمۇ ئەپەندىچىلىك قىلىدۇ. بۇ قىزىل پاچاقلار ئەجەبمۇ هەددىدىن ئېشىپ كەتتىيا! — دېدى كازىم بەگ غەزەپلىنىپ ۋە دەرهال ئورنىدىن تۇرۇپ غاپپارنى ئالدىراتتى، — يۈرۈڭ، دەرهال ساقچى ئىدارىسىگە مەلۇم قىلايلى. سەل كېچىكسەك، ئۇ بۇزۇقلار قېچىپ كېتىشى مۇمكىن. سىزگە تېگىشلىك ئىنئامنى جەزمەن ئېلىپ بېرىمەن.

ئۇلار ساقچى ئىدارىسىدە تاكى ئۆزلىرى مەلۇم قىلغان «گۇناهكارلار» تۇتۇپ كېلىنگىچە ساقلاپ تۇرۇشتى.

— پىرقە دۆلەت نامىدىن سىزگە رەهمەت ئېيتىمەن، دورغا

بەگ، سىزگە ئوخشاش ساداقەتمەن كىشىلىرىمىز بولغانلىقى ئۈ-چۈنلا ھۆكۈمىتىمىز گۈللەپ تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى ساقچى ئىدا-رىسىنىڭ ۋاك فامىلىلىك باشلىقى غاپپارنىڭ مۇرىسىگە يېنىك شاپىلاقلاپ قويۇپ ۋە بىر توقماق قەغەز پۇل ئىنئام قىلدى.

كازىم بەگمۇ، غاپپارمۇ تېخى ناشتا قىلىشقا ئۈلگۈرۈشمىگە-نىدى. شۇڭا ئۇلار ساقچى ئىدارىسىدىن چىقىپ ئۈدۈل بازاردىكى ئاشخانىلاردىن بىرىگە كىرىشتى. خوجايىن كازىم بەگنى تونۇغاچ-قا، ئۇلارنى ئىچكىرىسىدىكى ئايرىم خانىغا باشلىدى. قاراڭغۇدا تېپىشىپ دوستلاشقان بۇ ئۈلپەتلەر ھازىرمۇ بۇلۇڭدىكى كۈن نۇرى تولۇق چۈشمەيدىغان بۇ خىرە ئۆيدە ئالدىرىماي پاراڭلاشقاچ غىزالىنىشتى. خوجايىننىڭ مۇشۇنداق مېھمانلار ئۈچۈن ساقلا-ۋاتقان ھاراقلىرىدىن شىركەيپ بولغۇچە ئىچىشتى.

غاپپارنىڭ كەيپى كەچتە چوڭكۆلگە قايتقاندىمۇ تېخى تولۇق تارقىمىغانىدى.

— بىزنىڭ تويىمىزغىمۇ ئۇزاق قالمىدى، — دېدى ئۇ ئۆزىگە تاماق ئەكىرگەن گۈلسۈمنى توختىتىۋېلىپ، — بۇگۈن كازىم بېگىم بىلەن كۆرۈشۈپ پاراڭلاشتىم. ئۇنىڭ بىلەن ئادالەت خېنىمنىڭ تويى پات ئارىدا بولىدىكەن. شۇنىڭدىن كېيىنلا خۇدا-يىم بۇيرۇسا، بىزمۇ ئەر - خوتۇن بولۇپ قالىمىز. ھەي... شۇ كۈنلەر تېزرەك كەلسىدى.

گۈلسۈم ئاۋۋال داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى، كېيىن گويا ئوق-تىن ئۇركۈگەن كېيىكتەك چۆچۈپ ھۇجرىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

ئونىنچى باب

1

گۈلسۈم كىرگەندە ئادالەت شام يورۇقىدا ئەلشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» سىدىكى «لەيلە ـ مەجنۇن» داستانىنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى. گۈلسۈم پىيالىنى پەتنۇستىن ئېلىپ تۆت بۇرجەك ئۇستەل ئۇستىگە ئاۋايلاپ قويدى. ئادالەت كىتابتىن كۆزىنى ئېلىپ گۈلسۈمگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ:

— رەھمەت، — دېدى ـ دە يەنە كىتابنى ئوقۇۋەردى.

گۈلسۈم يا چىقىپ كەتمەي، يا ئولتۇرماي پەتنۇسنى تۇتقان پېتى بىرپەس جىمجىت تۇرۇپ قېلىپ، كېيىن ئىختىيارسىز ئېغىر ئۇھ تارتتى. بۇ ئۇھ تارتىش چۈشىن ئۇچسىمۇ ئاڭلانغۇدەك تىمتاسلىق ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان ھۇجرىدا ئادالەتكە قاتتىق تەسىر قىلدى.

— گۈلسۈم، — دېدى ئۇ چۆچۈپ قاراپ، — نېمە بولدى، بىرەر يېرىڭىز ئاغرىۋاتامدۇ؟

شۇ ھامان گۈلسۈمنىڭ كىرپىكلىرى نەملىشىپ بىرنەچچە تامچە ياش مەڭزىگە سىيرىلىدى. ئادالەت لىككىدە ئورنىدىن تۇردى.

— زادى نېمە ئىش بولدى؟ گۈلسۈم، — دېدى ئۇ گۈلسۈمنىڭ ئىككى مۇرىسىدىن تۇتۇپ، — بىرەرى كۆڭلىڭىزنى ئاغرىتتىمۇ؟

گۈلسۈمنىڭ قولىدىكى پەتنۇس سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتتى.

ئۇ دەرھال ئادالەتنى قۇچاقلاپ، بېشىنى ئۇنىڭ كۆكرىكىگە قويۇپ، بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. ئادالەت بىر كۆڭۈلسىزلىكنىڭ سادىر بولغانلىقىنى ھېس قىلىپ گۇلسۈمگە قاتتىق ئىچى ئاغرىدى. ئاندىن ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ گۇلسۈمنى ئاران دېگەندە يىغىدىن توختاتتى ـ دە، يېنىدا ئولتۇرغۇزدى.

— ئەمدى ئېيتىڭا، نېمە ئىش بولدى زادى؟— سورىدى ئۇ گۇلسۈمنىڭ قولىنى تۇتۇپ.

— مەن بىر تەتۇر پېشانە ئىكەنمەن،— دېدى گۇلسۈم ئېسىدەپ تۇرۇپ،— كىچىك تۇرۇپ ئاتا ـ ئانامدىن يېتىم قالدىم، بىر قورساقتىن چۈشكەن بىرەر تۇغقىنىممۇ يوق، ئەمدى يەنە...،— ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇرالماي يەنە يىغلىۋەتتى.

— بولدى، سەۋر قىلىڭ،— دېدى ئادالەت تەقەززا بولغان ھالدا،— ئېيتىڭا، ئەمدى يەنە نېمە بولدى؟

كۆز يېشىمۇ شېرىن سۆزگە ئوخشاشلا كۆچلۈك تەسىللى بېرىش قۇدرىتىگە ئىگە. ئۇ كۆڭلىدىكى ئاچچىق ئەلەمنى ئېقىتىپ كېتىدۇ، جىددىيلەشكەن نېرۋىلارنى بوشىتىدۇ. ھېس ـ تۇيغۇلارنىڭ شىددەتلىك ئۆركەشلىرىنى پەسلىتىپ، ئەقىل ـ ئىدراكنىڭ ۋەزمىنلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ.

— قىز بالا دېگەن بالىغ بولغاندا ئەرگە تەگمەي، يات بىر كىشىنىڭ خوتۇنى بولماي مۇمكىن ئەمەس ئىكەن،— گۇلسۈم ئەمدى ئۆزىنى سەل تۇتۇۋېلىپ گەپنى يىراقتىن باشلىدى،— مەن خۇدايىمدىن ھەمىشە مۇشۇ جەھەتتىن بولسىمۇ خۇشاللىق ئاتا قىلسىكەن دەپ تىلەيتتىم. لېكىن نېمە سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈۋېدىم. كىن، تەلىپىم ئىجابەت بولماي، تەقدىر ماڭا غايىپار قاۋانداك زالىم ئادەمنى تەڭلەپ تۇرۇۋالدى. مۇشۇ گەپنى تۇنجى قېتىم ئاڭلىغان چېغىمدا ھوشۇمدىن كەتكىلى تاس قالدىم، كېچە ـ كېچىلەپ كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمىدى، كۈندۈزى گېلىمدىن تاماق ئۆتمىدى، ئاققۇزغان كۆز ياشلىرىمنى يىغىسا بىر كۆل توشۇرمە-

ىدىكىن دەيمەن. بەزىدە ئۆلۈۋېلىشىنىمۇ ئويلىدىم. ئەمما يەنە مۇ-
شۇ يورۇق دۇنياغا تارتىشىپ پەيلىمدىن ياندىم. يەنە ئاللاغا ئىل-
تىجا قىلدىم، مېنى ئۇ زالىمغا تاشلاپ بەرمەي نامرات بولسىمۇ،
ھېچ نەرسىسى بولمىسىمۇ ئوبدانراق بىر ئەرگە جورا قىلىشنى
تىلىدىم. شۇنداق ئادەمگە ئېرىشسەم ئۆيى بولمىسا گەمىدە بولسە-
مۇ ياشاپ تىرىكچىلىك قىلىشقا مېڭ مەررە رازى ئىدىم. كېيىن
تىلىكىم ئىجابەت بولغاندەك بولدى. خۇدايىم مەن ئارزۇ قىلغاد-
دىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق بولغان بىر ئادەمنىڭ ئىشقىنى كۆڭ-
لۈمگە سالدى. خۇشاللىقتىن بېشىم ئاسمانغا تاقاشقاندەك بولدى.
خۇدايىمنىڭ شەپقىتىگە مېڭ قەتلى شۈكۈر قىلدىم،— گۈلسۇم
سەل دەم ئېلىۋالماقچى بولغاندەك بىرپەس سۆزدىن توختىدى،
ئادالەت ئۇنىڭ پىكرىنى بۆلمەي دېگەندەك جىمجىت قۇلاق سال-
دى. گۈلسۇم ئېغىر خۇرسىنىپ قويۇپ سۆزىنى داۋاملاش-
تۇردى،— لېكىن خۇشاللىقىم يەنىلا كۆڭلۈمدە ساقلىنىپ قېلىد-
ۋەردى. يا ئۇ ئادەم مېنىڭ ئۇنىڭ ئىشقىدا ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ
كۆيۈۋاتقىنىمنى بىلمىدى، يا مەن يۈرىكىمنى ئۇنىڭغا ئېچىپ
كۆرسىتەلمىدىم. قىز بالا دېگەننىڭ بۇ ئىشتىمۇ تىلى گاچا ئە-
كەن. مۇبادا ئوغۇل بالا بولغان بولسام ئۆزۈم كۆيۈپ قالغان
قىزغا ھەرنېمە قىلىپ بولسىمۇ كۆڭلۈمنى بىلدۈرگەن بولاتتىم.
شۇنداق قىلىپ ئۆزۈم كۆيۈپ، ئۆزۈم پۇچىلاندىم...،— گۈلسۇم
يۈرىكى ئېزىلىپ يىغلاشقا باشلىدى. ئادالەتكە ئۇ ئېيتقان ئەھۋال-
لارنىڭ بىر قىسمى بۇرۇندىنلا ئايان ئىدى ۋە گۈلسۇمگە ئىچ
ئاغرىتىپ ھېسداشلىق قىلاتتى. ئېزىز بۇ ئائىلىدە پەيدا بولغاندىن
بېرى، گۈلسۇم ئۇنىڭ گېپىنى تولا قىلىدىغان بولۇپ قالدى،
گەپلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇنى ماختاشتىنلا ئىبارەت ئىدى. گۈلسۇم
شۇ ھەقتە سۆزلەۋاتقاندا ئادالەت ئۇنىڭ كەيپىياتىدا زاھىر بولۇۋاد-
قان ھەربىر ئۆزگىرىشنى زۇلەيخادەك سەگەكلىك بىلەن كۆزد-
تىپ كۆڭلىگە ئاللىقاندىق گۇمانلارنى كەلتۈرەتتى. «بۇمۇ ئېزىز

پالۋانغا ئاشىقمىدۇ؟» دەپ ئويلايتتى ئۇ ۋە مۇنداق چاغلاردا كۆڭلى بىرقىسىلا بولۇپ كېتەتتى. باشتا ئۇ يوشۇرۇن كۆيۈك ئازابىدا پۈچىلىنىپ زادى بولالماي قالغان چاغلاردا ئىچىنى سەل بوشىتىش ئۈچۈن بولسىمۇ ئىچ - باغرىنى گۈلسۈمگە يېرىپ كۆرسىتىشنى ئويلىغان (ئۇ گۈلسۈمنىڭ ئۆزىگە ھەرگىز ئاسىيلىق قىلمايدىغانلىقىغا تولۇق ئىشىنەتتى). بىراق، ئەنە شۇ گۈمان تۈپەيلىدىن بۇ نىيەتتىدىن يانغان. شۇنداقتىمۇ، بارچە ئاق كۆڭۈل كىشىلەرگە ئوخشاش گۈلسۈمدىن ئاغرىنماي، بەلكى ئۇنى ئۆزىگە تەقدىرداش بىلىپ بۇرۇنقىدەكلا ياخشى مۇئامىلە قىلىپ كېلىۋەرگەن. گۈلسۈم ھازىر كۆڭلىنى تېخىمۇ ئوچۇق ئاشكارىلىدى. گەرچە ئۇ ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان يىگىتنىڭ ئىسمىنى ئاتىمىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىشقىدا خۇددى ئۆزىدەك كۆيۈپ يېنىۋاتقانلىقىنى يوشۇرماي ئېيتتى. «ئۇ كۆزلىگەن يىگىت ئېزىز پالۋانمىدۇ؟ ئاھ، خۇدا! بۇ نېمىدېگەن تەتۇر پەلەك!» دەپ ئويلىدى ئادالەت سارايسىمگە چۈشۈپ ۋە قاپسىپ كەلگەن كۈچلۈك ۋەسۋەسىنىڭ تۈرتكىسىدە ئىختىيارسىز سورىدى:

— سىزنى كۆيدۈرگەن قايسى يىگىت ئۇ؟

— ئېزىز پالۋان، — بېشىنى كۆتۈرمەي، گويا ئۆز - ئۆزىگە دېگەندەك پەس ئاۋازدا جاۋاب بەردى گۈلسۈم.

«ئاھ، راست ئىكەن!» ئادالەت بۇرۇنلا مۇشۇنداق جاۋاب ئېلىشى مۇمكىنلىكىنى ئويلاپ قويغان بولسىمۇ، ھەر ھالدا يەنىلا گويا بىرى تۈيۈقسىز مۇرىسىدىن مۈز پارچىسىنى كىرگۈزۈۋەتكەندەك قاتتىق شۇركۈنۈپ كەتتى، يۈرەكنىڭ سوقۇشى تېزلىشىپ تىلى گەپكە كەلمەي قالدى. ئادالەت ئىلگىرى پەقەت كازىم بەگنىلا كۆشەندەم دەپ بىلەتتى، مانا يېنىدىلا يەنە بىرى بار ئىكەن ئەمەسمۇ! ... ئۇنىڭ ۋۇجۇدى دەرد - ئەلەمدىن لەرزىگە كەلدى. ھەي... تۇرمۇش نېمىدېگەن مۇرەككەپ - ھە! مۇھەببەت ئادەمگە بەخت ۋە شادلىقلا ئەمەس، يەنە بەزىدە ئازاب ۋە ئەنسىزلىكمۇ

ئەكېلىدىكەن!

گۈلسۈمنىڭ ئارىلاپ ـ ئارىلاپ خورتۇلداپ قويۇشىنى دېمەگەندە ئۆي ئىچى يەنە چۈشەن ئۈچسا ئاڭلانغۇدەك جىمجىتلىققا چۆمدى.

— مەن راستىنلا شور پېشانە ئىكەنمەن، — ئازراق يىغلىۋېلىپ ئىچىنى سەل بوشاتقان گۈلسۈم يەنە جىمجىتلىقنى بۇزدى، — مۇرادىمغا ھەرگىز يېتەلمەيدىكەنمەن.

— نېمە، ئېزىز پالۋان بىلەن سۆزلەشتىڭىزمۇ؟ — دەرھال سورىدى ئادالەت سەگەكلىشىپ، — كۆڭلىڭىزنى قايتۇردىمۇ ئۇ؟

— ياق، ئۇنىڭ بىلەنغۇ سۆزلەشمىدىم. ئەمما بايا ئاۋۇ قاۋان توڭگۈز پات ئارىدا تويمىز بولىدۇ، دېدى.

قاتتىق تارتىلغان نېرۋا تالالىرى سەل بوشىشىپ، ئادالەت بىر ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىۋالدى. گۈلسۈم ئۇنىڭ كەيپىياتىدىكى ئۆزگىرىشكە دىققەت قىلماي سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— غاپپار قاۋان بۈگۈن شەھەردە كازىم بېگىم بىلەن كۆرۈشۈپتۇدەك. ئۇ كىشى يېقىندا سىلى بىلەن توي قىلىدىغانلىقىنى ئېيتقانمىش. قاۋان: «ئادالەت خېنىمنىڭ تويىدىن كېيىنلا بىزمۇ توي قىلىمىز» دېدى.

گويا تۈيۈقسىز ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چېقىلغاندەك بولىدى. ئادالەتنىڭ يۈرىكى سوقۇشتىن توختاپ قالغاندەك بولۇپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى.

بىز بەزىدە ئۆزىمىزنى مەلۇم بىر مەشئۇم تەقدىر كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى ئالدىنئالا بىلسەكمۇ، ئىشقىلىپ، بىرەر خاسىيەتلىك مۆجىزە يۈز بېرىپ يامانلىقنىڭ ياخشىلىققا ئۆزگىرىپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلماي تۇرالمايمىز. ئەمما كۆپ ھاللاردا بىز ئارزۇ قىلغان مۆجىزە يۈز بەرمەيدۇ، بەختسىزلىك تىمساھىتەك ئاغزىنى ئېچىپ ئۈستىمىزگە باستۇرۇپ كېلىدۇ ۋە بىز ئىلگىرى مۇشۇنداق ھالىنىڭ سادىر بولىدىغانلىقىنى نۇرغۇن قېتىم كۆز ئالدىمىز-

غا كەلتۈرگىنىمىزگە قارىماي، يەنە ھەدىگەندىلا ئۆزىمىزنى يوقىتىپ قويىمىز. ئادالەتمۇ شۇ تاپتا ئۇنىڭدىن مۇستەسنا بولالمىدى. ئالدىدا ئېچىقلىق تۇرغان كىتاب بېتىگە بۇتتەك قاراپ تۇرۇپ قالدى. دەل شۇ چاغدا ئايۇاندا پاتىمە خېنىمنىڭ گۈلسۈمىنى چاقىرغان ئاۋازى ئاڭلاندى. گۈلسۈم دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا ماڭدى ۋە ئادالەتنىڭ يامغۇردەك تۆكۈلۈشكە باشلىغان كۆز ياشلىرىنى كۆرمەي قالدى.

«ئاھ، خۇدا! — دەپ ئىدا قىلدى ئادالەت خېلىدىن كېيىن گويا بەدىنىگە قايتا جان كىرگەندەك بولۇپ، — مېنى نېمە ئۈچۈن يارانقانسەن؟ نېمە ئۈچۈن مۇنداق ئازاب ـ ئوقۇبەتكە گىرىپتار قىلغانسەن؟ مەن ئۈچۈن بىرەر نىجاتلىق يولى يوقمىدۇ؟...»

2

گۈلسۈم ناشتىلىق ئەكىرگەندە، ئېزىز ئۇنىڭ قاپاقلىرى ئىششىپ، كۆزلىرىنىڭ جىيەكلىرى قىزىرىپ قالغانلىقىنى، دانىشمەن شوخلۇق بىلەن كۈلۈپ تۇرىدىغان چىرايىدىن بىر خىل پەرىشانلىق، سولغۇنلۇق چىقىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ: «بۇ قىزغا نېمە بولدىكىن؟ بىرەرى دىلىغا ئازار بەرگەندىمۇ؟» دەپ ئويلىدى. ئۇ بۇرۇنلا گۈلسۈم ئۇنىمسىمۇ چىڭ تۇرۇپ، ئۇنى ئاخشىمى، ئەتىگەنلىكى ئورۇن سىلىش ـ يىغىش ۋەزىپىسىدىن ئازاد قىلىۋەتكەنىدى.

— بۇنىڭدىن كېيىن غىزانى بۇ يەرگە ئەكىرمەڭ، ئۆزۈم ئاشخانىغا چىقىپ يەيمەن، — دېدى ئېزىز كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

گۈلسۈم ئۇنىڭغا قېيىدىغاندەك بىر خىل قىياپەتتە لەپپىدە قاراپ قويدى.

— ئۇ يەردە سىلى غىزالانغۇدەك جاي يوق.

— ئۇنداق بولسا غىزانى ئۆزۈم ئەكىرەي.

شۇ هامان گۈلسۇمنىڭ كۆزلىرىدىن ئىككى تامچە ياش مەڭىزىگە دومىلىدى. ئۇ ئېزىزغا يەنە بىر قېتىم تېزلا قاراپ قويۇپ، ھېچنېمە دېمەستىن يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى. بۇ ھال ئېزىزنى تېخىمۇ گاڭگىرىتىپ قويدى. «ئۇنىڭغا جەزمەن بىر ئىش بوپتۇ. بېگىم ياكى خېنىم دەشنەم بەردىمىكىن؟ يا بولمىسا غاپپار...»

ئۇ ئېتىزلىقلارنى ئارىلاپ چۈشتە قايتىپ كەلگەندە سوئالىغا جاۋاب تاپتى. بۇ چاغدا خانىمداندىكى كۆپچىلىك كىشىلەر غاپپار ئاخشام گۈلسۇمگە ئېيتقان ئىشتىن خەۋەر تېپىپ بولغانىدى.

«ھە، شۇنىڭغا خاپا بولۇپتىكەن ـ دە» دېدى ئۇ كۆڭلىدە گۈلسۇمگە ئېچىنىپ. شۇنداقلا بۇ خەۋەر ئۇنىڭ ئۆزىگىمۇ خۇددى قۇلاقتا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىنىپ، يۈرىكىنى مۇجۇپ گۈلسۇمدىنمۇ بەكرەك ئازابقا مۇپتىلا قىلدى. شۇڭا، ئۇ گۈلسۇمگە تەسەللى بېرىشنى ئۇنتۇپ، ئۆز قايغۇسى بىلەنلا بولۇپ كەتتى. چۈشتە تاماقمۇ يېمەي، يەنە ئېتىنى يېتىلەپ ھويلىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ تا گۈگۈم ژاقتىغىچە مەقسەتسىز ھالدا چوڭكۆلنىڭ كوچىلىرىنى، ئېتىزلىقلارنى ئايلىنىپ يۈردى. ھاڭا ئوچۇق ئىدى، ئەمما ئېزىزنىڭ قەلبىدە بوران گۈركىرەيتتى، خىيالىدا ھېسابسىز ئويلار كېزەتتى. مانا ئۇنىڭ چوڭكۆلگە كەلگىنىگە يېرىم يىلدەك بوپتۇ. ئۇ بۇ يەرگە نېمە مەقسەت بىلەن كەلگەن؟ نېمىنى كۆڭلىگە پۈككەن؟ چېلىشىش مەيدانىدا تېخىمۇ چوڭ داڭق چىقىرىشنىمۇ؟ بىراق ئۇ مەنسۇر بەگنىڭ چېلىشچىسىغا ئايلانغاندىن بۇيان ئۇنىڭ بىلەن بەل تۇتۇشقا ھېچكىم چىقمىدى. دېمەك، ئۇنىڭ داڭقى بۇ يەرگە كەلمەستىنلا — غاپپار قاۋاننى يىقىتقان ئاشۇ چاغدىلا چىقىپ بولغان ئوخشايدۇ. ئەمەل ـ مەنسەپكە ئېرىشىش ئۇچۇنمۇ؟ تۆۋەن تەبىقىدىن كېلىپ چىققانلار ئۇچۇن ئاقساقاللىقمۇ نېسىپ بولمايدىغان بۇ زامانىدا ئۇ ئوڭايلا دورغا بەگلىك مەنسىپىگە مىنەلىدى. لېكىن بۇنىڭ ئۇچۇن ئۇ ئازراقمۇ خۇشال بولغىنى يوق. ئەكسىچە، بىرەر گۇناھ ئۆتكۈ-

زۇپ قويغان كىشىدەك ھەمىشە بىر خىل خىجىلچىلىق، تەڭقىسـ
لىق ئىلكىدە ياشىدى، دېھقانلارنىڭ چىرايىغا بۇرۇنقىدەك تىنىك
قارىيالمىدى. كېيىن بۇ مەنسەپنى يەنە غاپپارغا قايتۇرۇپ بەرگەنـ
دە گويا يەلكىسىدىن چوڭ بىر تاغ ئېلىپ تاشلانغاندەك ئازادىلىك
ھېس قىلدى. دېمەك، ئۇمۇ ئەمەس ئىكەن. راھەت تۇرمۇش
كەچۈرۈش، پۇل ـ مالغا ئېرىشىش ئۇچۇنمۇ؟ راست، بۇ چوڭ
خانىداندىكى ياتلار ئارىسىدا پەقەت ئۇنىڭ بىلەن غاپپارلا خوجايىنـ
لارغا ئەتكەن ئېسىل تاماقلاردىن بەھرىمەن بولۇپ كېلىۋاتىدۇ.
يەنە مەنسۇر بەگە ئۇنىڭغا ھەر ئايلىقى ئۇچۇن غاپپارنىڭكىدىنمۇ
كۆپرەك ئىش ھەققى توختىتىپ بەردى. بىراق، بۇلاردىن نېمە
چىقتى؟ بېشىغا بىرەر مۇڭگۈز چىققىنى يوق. بۇرۇن ئۇ ئۆز
ئۆيىدە زاغرا يەپ، ئۇماچ ئىچىپ يۇرگەن چاغلاردا ئۆز ئەمگىكى
بەدىلىگە ئېرىشكەن ئاشۇ ھالال نېمەتكە شۈكۈر قىلىپ، ئۆزىنى
ئەركىن ـ ئازادە ھېس قىلاتتى. ھازىر بولسا ھەر لوقما گۆشنى
خۇددى تاسادىپىي ئامەتكە ئېرىشىپ قالغان ياكى مەجبۇرىيەت
تۈپەيلى ئوغرىلىق قىلغان كىشىدەك بىر خىل تەڭقىسلىق، خىـ
جىللىق ئىلكىدە يۈتىدۇ. ئېزىزغۇ ھېچكىمنى بۇلىغىنى ـ تالـ
غىنى يوق. ئەمىسە نېمىشقا قىزىرىدۇ، ئازابلىنىدۇ؟ بۇنىڭغا
ئۆزىمۇ ئېنىق جاۋاب بېرەلمەيدۇ. ۋىجدانى قاتتىق قىستاپ تۇرۇـ
ۋالغان چاغلاردا: «تەقدىر ـ قىسمەت شۇنداق بولسا كېرەك.
خۇدا ماڭا ئاتىغان رىزقى ـ نېسىۋە شۇ بولسا، مەن نېمە دېيەلەيتـ
تىم!؟» دەپ ئۆزىگە مۇجمەل تەسەللى بېرەلەيدۇ، خالاس.
خوش، ئەمىسە نېمە قالدى؟ بۇنىسى ئېزىزغا خۇددى قۇياشنىڭ
ھەر كۈنى ئەتىگەن شەرقتىن چىقىپ، كەچتە غەربتە پاتىدىغانلىـ
قىدەك ئايان — ئاشۇ جان ئالغۇچى خۇمار كۆزلەر، ئاشۇ باھار
چېچەكلىرىدەك ئۇماق، جەلپكار ساھىبجامالنىڭ ۋەسلىگە ئېرىـ
شىش! ئۇ بۇ يەرگە پەقەت شۇنىڭ ئۈچۈن كەلگەن، بۇ يەردە
پەقەت شۇنىڭ ئۈچۈنلا ياشاۋاتىدۇ. ئۇ بۇرۇن بىرەرى:

«ئىشقى ـ پىراق ئادەملەرنى ھەر كويلارغا سالىدۇ، باشقا جىمىـ كى ئىشلارنى ئۇنتۇپ، بارلىقىنى شۇ ئىشقىلا بېغىشلايدۇ» دېسە ئانچە ئىشەنمەيتتى. قىشنىڭ ئۇزاق كېچىلىرىدىكى ئولتۇرۇشلارـ دا سۆزلەنگەن داستان، چۆچەكلەرنى ئاڭلىغان چېغىدا مۇھەببەت سەۋداسىغا مۇپتىلا بولغان ئاشىق يىگىتلەرنىڭ بارچە ھۆزۈر ـ ھالاۋەت، ھەتتا پادىشاھلىق تەختىدىن ۋاز كېچىپ چۆل ـ جەزىـ رىلەردە سەرگەردان بولغانلىقىغا، بىر نانغا زار بولۇپ ئاشپەزـ لەرنىڭ ئوچاقلىرىغا ئوت قالاپ، كېچىنى ھامامنىڭ[1]گۈلخلـ رىدە ئۆتكۈزگەنلىكىگە، ئۆلۈمنى پېشانىسىگە ئېلىپ قويۇپ جىن ـ ئالۋاستىلار بىلەن، نەچچە باشلىق يالماۋۇزلار بىلەن جەڭ قىلغانلىقىغا ھەيرانۇھەس قالاتتى. مانا شۇ ئالتە ـ يەتتە ئايدىن بۇيان ئەنە شۇنداق سەۋدا ئۇنىمۇ بىئارام قىلىۋاتىدۇ. راست، ئۇمۇ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن مەھەللىسىنى، ياشانغان دادىسى بىلەن نارەسىدە ئىنىسىنى تاشلاپ بۇ يەرگە — ئۆزى كۆيگەن قىزنىڭ يېنىغا كەلدى، شۇنىڭ بىلەن بىر خانداندا ياشاۋاتىدۇ. بۇ يولدا ئۇ دادىسىنىڭ نارازلىقىدىن باشقا ھېچقانداق قىيىنچىلىققا يولۇقـ مىدى. بىراق، ئۇ بۇنىڭدىن نېمىگە ئېرىشتى؟ ئېرىشكىنى كۇن ئارىلاپ بولسىمۇ ئاشۇ ساھىبجامالنى كۆرۈپ، بەزىدە شۇنداقلا سالاملىشىپ ۋە بەزىدە ھودۇقۇش، ئەنسىرەش ئىلكىدە بىر ـ ئىككى ئېغىز ئەھۋاللىشىپ تۇرۇشلا بولدى، خالاس. ئۆزى شۇنـ چە كۆيۈپ ـ پىشىۋاتقىنى بىلەن ئۇنىڭ كۆڭلىدىمۇ شۇنداق ئوت ـ پىراقنىڭ بار ـ يوقلۇقىنىمۇ ئېنىق بىلمەيدۇ. راست، ھېلىقى كۇنى — باغ باھار چېچەكلىرى بىلەن ياشنىغان كۇنى باغدا ئۇچراشقان چاغدا قىز ئۇنىڭدىن ئۆزىنى ئېلىپ قاچمىدى، ئەكسىچە، ئۇنىڭ بىلەن بىرنەچچە ئېغىز بولسىمۇ سۆزلەشتى. بۇ نېمىنى بىلدۇرىدۇ؟ دادىسى ۋە تاغىسىدىن ئۆزگە جىمى ئەر زاتىدىن، ھەتتا بۇرۇنقى بولغۇسى ئېرى بولمىش بىر نەۋرە ئاكـ

① ھاممام — مۇنچا.

سىدىنمۇ ئۆزىنى پىنھان تۇتىدىغان مۇشۇنداق سەبىي، شەرم - ھايالىق قىزنىڭ — ئاتاقلىق بەگنىڭ ئەتىۋارلىق قىزىنىڭ دادىـ سىغا خىزمەتكار بولغان بىر يات يىگىت بىلەن ئاشۇنداق خالىي يەردە ئۇچرىشىش (تاسادىپىي بولغاندىمۇ) ۋە سۆزلىشىشتىن قاچـ ماسلىقى ئۇنىڭمۇ كۆڭلىدە ئاشۇ يىگىتكە قارىتا بىر خىل يېقىنـ لىق، بىر خىل ئىنتىلىشنىڭ بارلىقىنى كۆرسەتمەمدۇ! ؟ ئېزىز شۇ چاغدا بۇنىڭ شۇنداق ئىكەنلىكىنى قىياس قىلدى، بىراق ئېرىشەلىگىنى ئەنە شۇلا بولدى، خالاس. راست، ئۇ بۇ يەرگە كېلىش ۋاقتىدا قىزنىڭ كۆڭلى بىلەن ئانچە ھېسابلاشمىغان، «پەقەت ئۇنى پات - پات كۆرۈپ تۇرالسامىلا بولدى» دەپ ئويلىـ غان. بۇنىڭغىغۇ نائىل بولدى. بىراق يۈرەكتىكى ئارزۇ - ئارمان ئۇنداق ئاددىي تەسەللىلەر بىلەن قانائەت تاپمايدىكەن. ئېزىز بۇ يەردە تۇرۇشقا باشلىغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ ھېلىقى كۈنى باغدا ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ سۆزلەشكەندىن كېيىن كۆڭلىدىكى تەشـ نالىقنىڭ يالغۇز ئادالەتنى كۆرۈپ تۇرۇش بىلەنلا قانايدىغانلىـ قىنى چۈشەندى. ئەسلىدە ئاشقىلىق ئىستىكى بۇرۇنلا — مۇشۇ ئىستەك ئۇنىڭ قەلبىگە ئورناشقان چاغدىلا يەنە ۋىسالغا ئېرىشىش ئارزۇسىمۇ بىللە قوشۇلۇپ ئورناشقانلىقىنى بىلدى. يەنە يىگىتلىك غۇرۇرى ئاشۇ ئارزۇغا يېتىش يولىدا ھەرقانداق مۇشكۈللۈكلەرنى يېڭىش جاسارىتى بىلەن ئۇنى ئىلھامـ لاندۇردى. ئۇ ئۆزىنىڭ خۇددى چۆچەكلەردىكىدەك مۇشۇ يولدا ھەرقانداق جىن - ئالۋاستىلار بىلەنمۇ، يالماۋۇزلار بىلەنمۇ ئېلىـ شىشقا تەييار ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. بىراق، رېئال ھايات يەنىلا چۆچەكلەردىكىگە ئوخشاشمايدىكەن. ئېزىز ھېسسىياتى سەل پەسىيىپ، ئەقىل - ئىدراكى ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىگەن چاغلاردا ئالدىدا تۇرغان مۇشكۈللۈكلەرنىڭ ئانچە ئاز ئەمەسلىكىنى، يالغۇز كۈشەندىسى ھېسابلانغان ئابدۇكېرىم ياكى كازىم بەگنى يېڭىش بىلەنلا ئىشنىڭ ھەل بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندى. ئەڭ مۇھىمى،

ئۇ تېخىچە ئادالەتنىڭ خاھىشى ۋە ئىرادىسى توغرىسىدا ئېنىق مەلۇماتقىمۇ، ۋەدىگىمۇ ئىگە بولالمىدى. مۇبادا ھېلىقى چاغدا ئادالەتنىڭ ئۇنىڭ بىلەن بىرنەچچە ئېغىز سۆزلەشكەنلىكى، ئادەمگەرچىلىكتىنلا ئىبارەت بولۇپ، كۆڭلىدە ئىشقى ـ مۇھەببەتكە ئائىت ھېچ نەرسە بولمىسا، ئېزىزنىڭ ئارزۇلىرى خۇددى «سەۋزىدىن خەۋەر يوق، گۈرۈچ دەم يەپتۇ» دېگەندەك خام خىيال بولۇپ قالمامدۇ!؟

ئېزىز ئادالەتنىڭ خاھىشىنى چۈشىنىش ئۈچۈن تالاي ۋاقىتلىرىنى ئۇي ـ خىياللار بىلەن ئۆتكۈزدى، نۇرغۇن پىلانلارنى قۇردى، چارە ـ ئامال ئىزدىدى. ئەمما ئۇلارنى ئەملەدە كۆرسەتەلمىدى. «ھەي... مېنىڭ قەيسىرىمۇ چۆچەكلەردىكى باتۇر ـ ئەزىمەتلەرگە ئوخشاسۇن؟ مۇشۇنچىلىك ئىشنىمۇ ھۆددىلەلمىسەم...» دەپ ھەسرەتلەندى ئۇ.

خەدىچە خېنىمنىڭ ئۇشتۇمتۇت ۋاپات بولۇپ، توي ۋاقتىنىڭ كېچىككەنلىكى ئېزىزغا يەنە ئازراق تەسەللى بولغانىدى. بىراق، كۆرۈنگەن تاغ ھامان يىراق ئەمەس ئىكەن. ئۇ بۇگۈن چۈشتە ئاڭلىغان خەۋەردىن تەڭلىنىپ تۇرغان پېچاقنىڭ ئاخىر تەنگە سانجىلاي دەپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ پېچاقنىڭ تەنگە سانجىلىپ، سۆڭەككە يېتىپ بېرىشىنى ۋە ئۇنى تېشىپ ئۆتۈپ، يۈرەكنى پارە ـ پارە قىلىشىنى جىمجىت كۈتۈپ تۇرۇش كېرەكمۇ؟ ياق! بۇ — ئوغۇل بالىنىڭ ئىشى ئەمەس، جەزمەن ھەرىكەت قىلىش، ئېلىشىش كېرەك! لېكىن قانداق قىلىپ...

ئېزىز كۈن ئولتۇرۇپ ئەتراپقا قاراڭغۇلۇق يېيىلغاندا مەھەللىگە قايتتى، شۇ چاغدىمۇ ئۇنىڭ كاللىسىدا كونكرېت بىر پىلان پىشىپ يېتىلمىگەنىدى. ئۇ ساۋۇنتاخۇننىڭ ئۆيى ئالدىغا كەلگەندە، ئۇ ئادەمنىڭ دەرۋازا ئالدىدا تۇرغانلىقىنى كۆردى.

— بەك كەچ قالدىڭىزغۇ، پالۋان؟ — دېدى ساۋۇنتاخۇن

ئۇنى تونۇپ.

ئېزىز دەرھال ئاتتىن چۈشتى.

— يېڭىئاۋات تەرەپكە بېرىۋىدىم.

— بالىنىڭ ئانىسى ئاشنى دۇملەپ قويۇپ بىزنى ساقلاپ ئولتۇرىدۇ، سىزنى ئىزدەپ تاپالماي، مۇشۇ يەردىن ئۆتۈپ قالار- مىكىن دەپ ساقلاپ تۇرۇشۇم، — ساۋۇتئاخۇن ئېزىزنىڭ قولـ- دىن تىزگىننى ئېلىپ، ئۇنى ئۆيگە باشلاپ كىردى. زۇپتۇمخان ئېزىزنى بۇرۇنقىدەك قىزغىنلىق بىلەن كۈتۈۋالدى.

توخۇ گۆشى بىسلىغان پولۇ بەكمۇ ئوخشىغاندى. بىراق ئېزىز ساھىبخانىنىڭ قايتا - قايتا زورلىشى بىلەن بىرنەچچە كاپامىلا يەپ بولدى قىلدى.

— يېڭىئاۋاتتا گۆشگىردە يەۋاپتىكەنمەن، — دېدى ئۇ كۆڭـ- لىنىڭ غىزا تارتمىغانلىقىنى يوشۇرۇپ.

ئۇ توختىۋالغاندىن كېيىن ساۋۇتئاخۇنمۇ قولىنى يىغدى. زۇپتۇمخان يېرىمىمۇ بوشىمىغان لېگەننى ئېلىۋېتىپ، چاي كەلـ- تۈردى.

بىردەمگىچە ئۇلار تاغدىن - باغدىن سۆزلىشىپ ئولتۇرۇشـ- تى. كۆپرەك ساۋۇتئاخۇن گەپ قىلدى، ئېزىز بولسا ناگاھ - ناگاھدا «ھە»، «ياق» دەپ قويۇش بىلەنلا كۇپايىلىنىپ، چوڭقۇر ئويغا پاتقاندەك جىمجىت ئولتۇردى. «بۇ بالىغا بۇگۈن بىر ئىش بولغاندەك تۇرىدۇ، — دەپ ئويلىدى ساۋۇتئاخۇن، — ھازىر ئۇ ئىش ھەققىدە سۆزلىشىش پەيتى ئەمەسمۇ نېمە؟ يا ئەتىگە قالدۇر- ساقمىكىن؟...» ئۇ گويا مەسلىھەت سورىغاندەك خوتۇنىغا قارا- دى. زۇپتۇمخان «گەپ قىلىڭ» دېگەندەك ئىشارە قىلدى. سا- ۋۇتئاخۇن يەنە بىرپەس جىم تۇرۇپ قالدى، قۇرۇقتىن - قۇرۇق يۆتەلدى، ئاندىن خۇددى تەڭلىكتە قالغاندەك خوتۇنىغا بىر قاراپ قويۇپ، گېلىنى بىر قىرىۋالدى - دە، ئۇشتۇمتۇت:

— بايا گۈلسۈمقىز كېلىپتىكەن...، — دېدىيۇ، يەنە توختاپ

قالدى.

ئېزىز بېشىنى كۆتۈرۈپ سەل ھەيران بولغان قىياپەتتە ئۇ-نىڭغا بىر قاراپ قويدى، بىراق ھېچنېمە دېمىدى.

— ئۇ قىزغا ئادەمنىڭ بەكمۇ ئىچى ئاغرىيدۇ، — ئېرىگە مەدەت بەرگەندەك سۆز قىستۇردى زۇپتۇمخان.

— شۇنداق، ئۇنىڭغا ئۇۋال بولىدىغان بولدى، — ساۋۇتئاخۇن سەل جانلىنىپ خوتۇنىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى.

ئېزىز يەنە بېشىنى كۆتۈرۈپ ھەيران بولغان ھالدا سورىدى:

— نېمە، گۈلسۈمگە بىرەر ئىش بوپتۇمۇ؟

— پات ئارىدا قاۋان بىلەن تويى بولغۇدەك، — ساۋۇتئاخۇن ئاخىر گەپنىڭ پوسكاللىسىنى چىقاردى، — ئۇنىڭ بۇ ئىشقا قىلچىمۇ رازىلىقى يوق ئىكەن. «ئۇنىڭ خوتۇنى بولغۇچە ئۆلۈپ كېتىشىنى ئەۋزەل كۆرىمەن» دەپ زار - زار يىغلايدۇ بېچارە. ئەر - خوتۇن ئىككىسىزنىڭ يۈرەكلىرىمىز ئېزىلىپ كەتتى. دېمىسىمۇ، غاپپار قاۋان بەك باغرى تاش نېمە...

— ئۇنداق زالىم توڭگۇزغا قايسى قىز تېگىشنى خالايتتى، — ئېرىنىڭ سۆزىنى ئەكەتتى زۇپتۇمخان، — بېچارىنىڭ ئاتا - ئانىسى ھايات بولغان بولسا، بۇ تويغا ھەرگىز رازى بولماستى.

— بۇ ئىشنى مەنمۇ ئاڭلىغان، — دېدى ئېزىز ئاخىرى ئېغىز ئېچىپ، — گۈلسۈم ناھايىتى ياخشى قىز. ئۇنىڭ غاپپار-دەك زالىم ئادەمگە خوتۇن بولۇشىنى مەنمۇ راۋا كۆرمەيتتىم. لېكىن مۇنداق نىكاھ ئىشىغا يات كىشىنىڭ ئارىلاشمىقى...

ئېزىز گەپنىڭ ئاخىرىنى دېمىدى. ساۋۇتئاخۇن خوتۇنى بىلەن يەنە بىر كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋېلىپ، سۆھبەتنى ئۇلىدى:

— ئىنىم، شۇ قىزنى بۇ مالامەتتىن[1] پەقەت سىزلا قۇتۇلدۇ-رالايسىز.

① مالامەت — قىينىچىلىق، پېشكەللىك.

— مەن؟ — ئېزىز ھەيران بولغان ھالدا سورىدى.
— شۇنداق، سىزلا قۇتۇلدۇرالايسىز، — دېدى ساۋۇتئاخۇن تېخىمۇ جىددىيلىشىپ، — بېگىمنىڭ ئالدىدا سىزنىڭ يۈزىڭىز غاپپارنىڭكىدىنمۇ چوڭ. ئەسلىدە بۇ نىكاھ ئىشىنى بېگىمنىڭ ئۆزى بېكىتكەن، ناۋادا بۇ ئىش توغرىسىدا سىزلا ئېغىز ئاچسىڭىز، بېگىم گېپىڭىزنى يېرىمايى، ئىلگىرىكى قارارىدىن يانمايتتىمىكىن دەيمەن.
— مەن... ھەي، بۇ ئىش قاملىشامدۇ؟ يا مەن گۇلسۇمنىڭ تۇغقىنى بولمىسام. بېگىم قانداق ئويلاپ قالىدۇ؟
ساۋۇتئاخۇن خۇددى شۇ سۆزنى كۈتۈپ تۇرغاندەك كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ سورىدى:
— پالۋان، راست گېپىڭىزنى ئېيتىڭا، سىزنىڭچە گۇلسۇم ياخشى قىزمۇ؟
— ساۋۇت ئاكا، بۇ گېپىڭىز... ئۇنىڭ ياخشى قىزلىقىنى بايا ئېيتتىمىيا. بولمىسا، يەنە بىر ئېيتاي، ھازىرغىچە ئۇنىڭ يامان دېگۈدەك بىرەر ئىشىنى كۆرگىنىمىمۇ، ئاڭلىغىنىمىمۇ يوق.
— چىراي ـ شەكلى، بوي ـ بەستىچۇ؟
ئېزىزنىڭ خىيالىنى پۈتۈنلەي ئۆزىنىڭ غەملىرى، پىلانلىرى چۈلغىۋالغان بولغاچقا، ساۋۇتئاخۇننىڭ ئەسلىي مۇددىئاسى ھەققىدە باش قاتۇرمايلا دەررۇ جاۋاب بەردى:
— گۇلسۇم، ئۆزى كېلىشكەن قىزغۇ.
زۇپتۇمخان سۆزلەشكە ئاغزىنى ئۆمەللىۋىدى، لېكىن ساۋۇتئاخۇن ئۇنىڭدىن بۇرۇن كەلدى:
— ھەببەللى، پالۋان، ئەقلىڭىزگىمۇ بارىكاللا، كۆڭلىمىزدىكىنى تاپتىڭىز... مۇنداق ئىش، پالۋان، يەڭگىز بىلەن مەن مەسلىھەتلىشىپ، سىزنى گۇلسۇم بىلەن ئۆي ـ ئوچاقلىق بولسا، گۈل ـ گۈلىگە كەلگۈدەك ئوبدان ئىش بولاتتى دېگەن نىيەتكە كەلدۇق.

زۇپتۇمخانمۇ دەررۇ بېشىنى لىگشتىپ ئېرىنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدى. ئېزىز ئۇچۇن بۇ گەپ كۇتۇلمىگەن بىر خەۋەر ئىدى، بولۇپمۇ بۇگۇنكىدەك ئۇنىڭ پۇتۇن ئوي ـ خىيالى تامامەن باشقا بىر قىز ئۇستىگە مەركەزلەشكەن چاغدا بۇ گەپنىڭ ئوتتۇرىدىغا چىقىشى ئۇنىڭغا بەكمۇ يات تۇيۇلدى.

— ھەي... ياق، ياق... بۇ... قانداق...، — دېدى ئۇ دۇدۇقلاپ، — گۇلسۇم دېگەن باشقا بىرىنىڭ...

— بۇ تەرىپىدىن كۆڭلىگىزنى توق تۇتۇڭ، پالۋان، — ئېزىزنىڭ دۇدۇقلاپ سۆزلىيەلمەيۋاتقانلىقىنى باشقىچە چۈشەنگەن ساۋۇتئاخۇن ئۆز قارىشىنى ئىزاھلاشقا ئالدىرىدى، — گۇلسۇمقىزنىڭ ئۇزاقتىن بۇيان سىزگە كۆڭلى بار ئىكەن. بايا بۇ ئىشنى يەڭگىگىزگە ئوچۇق ئېيتىپتۇ. مۇبادا سىز بۇ ئىشقا نىيەت باغلاپ، بېگىمگە ئېغىز ئاچسىگىزلا، ئىنشائاللا، بېگىم سىزنىڭ لەۋزىگىزنى يىرمايدۇ، ھەتتا تويۇڭلارنى ئۆزى باش بولۇپ ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ، ھەر ئىككىڭلار مۇراد ـ مەقسىتىڭلارغا يېتىسىلەر.

— شۇنداق قىلىڭ، پالۋان، — باغرى يۇمشاق زۇپتۇمخان كىرپىكلىرىگە قونغان كۆز ياشلىرىنى رومىلىنىڭ ئۇچى بىلەن سۈرتكەچ سۆز قىستۇردى، — بىچارە گۇلسۇمنىڭ سىزگە بەكمۇ كۆڭلى بار ئىكەن. «ئاچا، پالۋانغا ئېيتىسىگىز، مېنىڭ ھالىمغا يەتسە» دەپ بەك يالۋۇرۇپ كەتتى. ئۇنى ئەمرىگىزگە ئالسىگىز بىر ساۋابلىق ئىش قىلغان بولىسىز، پالۋان.

ئېزىز ئۇلارغا گويا ھاڭۇاققاندەك بىر ـ بىرلەپ قارىدىيۇ، ھېچ نەرسە دېمىدى. ئۇنىڭ كاللىسىنى چىگىش خىياللار قوچۇشقا باشلىدى. جاھاننىڭ كارى ـ بارىنى كۆرۈڭ. شۇ تاپتا ئېزىز نېمە ئويدا، ئۇلار نېمە كويدا؟... بىراق، ئېزىز ئۇلارنىڭ نىيىتىنى يامان دېيەلمەيدۇ. گۇلسۇم راستتىنلا ئوبدان قىز، چىراي ـ شەكلىمۇ چوڭكۆلدە گۈزەللەر قاتارىغا كىرەلەيدۇ.

ئۆزىمۇ بارچە بالاغەتكە يەتكەن يېگىتلەرگە خاس تۇيغۇ
بارلىقىنى ئۆزىگە قارىتا ئۆزگىچە بىر قىزغىنلىق ۋە تەلپۈ-
ئىپتىنىپتۇ. سېزىپ يۈرگەن، بۇگۈن بۇ ھەقتە ئۆزىمۇ
بەلكى ئىزىزدەك بىر ئاددىي دېھقان يىگىت ئۇچۇن
ھەرگىزمۇ ئۇنتۇرۇۋەتكەنلىك
ئۇ چاغدا ئىزىزنىڭ يەتتە ـ سەككىز ئايدىن
ھەممە، ھەممىسى بەجايىكى ئوخشاش ئۇنتۇلغان چۇشكە
ئۆزى بىلەن ئادالەت ئۇنتۇرىسىدا مەۋجۇت بولۇۋاتقان
ئىزىز بۇ يەرگە ئەنە شۇ ئىش ۋەجىدىن كەلگەن. دۇ-
ئۇنىڭ بەلكىم مەقسىتىگە ئىرىشەلمەس، ئۇنىڭ كۆزلىرىنى
سۇيگەن يارىنى باشقا بىرى — كازىم بەگ
ـ دۇمباق، ناغرا ـ سۇناي ساداسى
ئىزىز يۈرەك ـ باغرى قايغۇ ـ ھەسرەتتىن
ئاھ، بۇ نېمىدىگەن ئىغىر ئازاب، نېمىدىگەن
لېكىن ھۆرمەتلىك ساۋۇت ئاكا، زۇپتۇمخان
ئامەتكە قول سوزالمايدۇ. سىلەر مۇراد ـ مەقسەت ۋە
گەپ قىلدىڭلار، سىلەر دېگەندەك بولغاندا،
ئاشۇ شور پېشانە يېتىم قىز مۇراد ـ مەقسەت-
ئىزىز بولسا بۇنىڭ بەدىلىگە بىر ساۋابقا ئىرىشەر.
مەقسىتى نېمە بولىدۇ؟ ياق، ئۇ پەقەت ساۋابقا
ئۇچۇنلا جاھان كېزىپ يۈرگەن دەرۇش ئەمەس، چوڭ-
ئۇنىڭ ئۇچۇن كەلمىگەن. ئۇنىڭمۇ كۆزلىگەن مۇراد ـ
مەيلى ئۇنىڭغا ئىرىشەلىسۇن ـ ئىرىشەلمىسۇن،

مۇشۇ مەقسەتنى كۆزلەپ ماڭغان يولىدىن يانمايدۇ. «يولۇاس ئىزىدىن قايتماس» دەپتىكەن. مەنزىلگە يېتەلمىسە — بەخت - تەلىيى، مۇبادا يېرىم يولدا، ھەتتا مەنزىلىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ئۆلۈپ كەتسىمۇ پۇشايمان قىلمايدۇ.

— ساۋۇت ئاكا، زۇپتۇمخان ئاچا، — ئېزىز ئاخىر بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇلارغا قارىدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ چىرايىنى كۆرگەن كىشىنىڭ ئىچىنى سىيرىلدۇرۇۋەتكۈدەك بىر خىل قايغۇلۇق كەيپىيات قاپلىغانىدى، — مەن چوڭكۆلگە كەلگەندىن بۇيان سىلەر ماڭا ئۆز ئاتا - ئانامدەك يېقىنچىلىق قىلىپ كەلدىڭلار. ھازىرقى مەسلىھەتىڭلارمۇ تامامەن شۇنداق مۇددىئا بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان، بۇنىڭغا قىلچە گۇمانلانمايمەن. ئەمما مېنى ئەپۇ قىلىڭلار، بۇ مەسلىھەتنى قوبۇل قىلالمايمەن.

ئەر - خوتۇن ئىككىسى دەرھال بىر - بىرىگە قارىشىۋالدى. ئارىنى بىرپەس سۈكۈت قاپلىدى. زۇپتۇمخان «بىرنېمە دېسەڭىزچۇ؟» دېگەندەك ئېرىگە ئىككى - ئۈچ قېتىم قارىدى. بىراق، ساۋۇتئاخۇن چوڭقۇر خىيالغا پاتقاندەك بېشىنى ساڭگىلىتىۋالغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى كۆرمىدى.

— نېمە، گۇلسۇمنى يارىتىمىدىڭىزمۇ؟ — تاقىتى - تاق بولغان زۇپتۇمخان ئاخىر چىدىيالماي جىملىقنى بۇزدى، — ئۇنى يېتىم قىز دەپ كۆزىڭىزگە ئىلمىغان ئوخشايسىز، ھەقىچان. مەن سىزنى...

— خوتۇن! — ساۋۇتئاخۇن سەل چېچىلغان ھالدا گەپنى بۆلدى، — كەلسە - كەلمەس گەپ قىلىۋەرمەڭلار، ئاۋۋال ئويلاپ ئاندىن سۆزلىگۈلۈك - ھە!

— ساۋۇت ئاكا، چېچىلماڭ، — دېدى ئېزىز، ئاندىن زۇپتۇمخانغا قاراپ ئۆزىنىڭ گۇلسۇمگە بولغان قارىشىنى تەپسىلىي بايان قىلدى.

— ئەمىسە...، — زۇپتۇمخان يەنە گەپ باشلىۋىدى، ساۋۇت-

ئاخۇن قولىنى شىلتىپ، ئۇنى سۆزدىن توختاتتى ـ دە، ئېزىزغا قاراپ جىددىي كەيپىياتتا سورىدى:

— پالۋان، بايىقى بىزنىڭ توغرىمىزدا ئېيتقانلىرىڭىز راست-مۇ؟

ئۇشتۇمتۇت قويۇلغان بۇ سوئالغا ئېزىز تۇرماق، زۇپتۇم-خانمۇ ھەيران قالدى.

— ساۋۇت ئاكا، بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ مەن سىلەرنى ئۆز ئاتا ـ ئانامدەك بىلىمەن.

— ناھايىتى ئوبدان. ئۇنداق بولسا، بىزدىن نېمىشقا گۇماندا-لىنىسىز؟

بۇ سوئال ئېزىزنىڭ ھەيرانلىقىنى تېخىمۇ ئاشۇردى.

— ياق، ساۋۇت ئاكا، سىلەردىن ھەرگىز گۇمانلانمىدىم. بۇ... قانداق...

— گۇمانلانمىسىڭىز، كۆڭلىڭىزدىكى گەپنى بىزدىن نېمىشقا يوشۇرىسىز؟

ئېزىزنىڭ كۆڭلىگە گۇپپىدە گۇمان چۈشتىيۇ، مەڭدەپ قالدى.

— مەن... مەن... سىلەردىن...

— بالام، — ساۋۇتئاخۇن «پالۋان»نى بىردىنلا «بالام»غا ئۆزگەرتتى، — مەن خۇدايىم بۇيرۇسا بۇ يىل ئەللىك ئىككى ياشقا كىردىم. سەھرالىق بولساممۇ نۇرغۇن ئىشلارنى كۆردۈم. دۇنيادا سەۋەبسىز ئىش بولمايدۇ. سىز يۇرتىڭىزنى تاشلاپ، دادىڭىزنى نارازى قىلىپ چوڭكۆلگە كەلگەن چېغىڭىزدا مال ـ دۇنيا، مەرتىۋە ـ ئاتاقنى كۆزلىگەن بولسا كېرەك، دەپ ئويلىغا-نىدىم، لېكىن ھەر ئىككىسىلا ئەمەس چىقتى. ئېتىز ـ ئېرىق ئىشىنىڭ ئېغىرچىلىقىدىن قېچىپ، تەييار راھەت كۆرەي دېگەن ئوخشايدۇ، دەپمۇ ئويلاپ باقتىم، ئۇنداقمۇ ئەمەس ئىكەنسىز. كېيىن يەنە «گۇلسۇمگە كۆڭلى باغلىنىپ قالغانمۇيا؟» دېگەن

گۈمانىمۇ كۆڭلۈمگە كەلدى. ھازىر مەلۇم بولدىكى، بۇ گۈمانىمۇ بىھۇدە خىيال ئىكەن. خوش، ئەمدى يەنە نېمە قالدى؟ سىزنى بۇ يەرگە زادى قانداق مەقسەت سۆرەپ كەلدى؟ بۇ ئىشنى بىزدىن نېمىشقا يوشۇرىسىز؟

ساۋۇتئاخۇن گالدىن كاپپىدە ئالغاندى. ئېزىزنىڭ يەنە بەشى چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۆز سىرىنى ئادالەتتىن ئۆزگە ھېچكىمگە ئېيتقۇسى يوق ئىدى. ئۇ شۇ تاپتىمۇ خۇددى سۇدا تۇنجۇقۇپ قالاي دېگەن كىشى بىر تال پاخالغىمۇ ئېسىلىپ باققىنىدەك قۇتۇلۇش ئۈچۈن باھانە ئىزدەپ، ئۇنىڭ، بۇنىڭ ھەققىدە ئويلاپ باقتى، لېكىن بەزىلىرىنى بۇرۇنلا ئېيتىپ بولغان، دېمەك، ئىشەنمەپتۇ، يەنە تەكرارلاشنىڭ ئورنى يوق. بەزىلىرىگە شۇ تاپتا ئۆزىمۇ ئىشەنمەيدۇ. ئەستاغپۇرۇللا، قانداق قىلسام بولار؟...

— بالام، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن قالغان «كۆڭۈل ـ كۆڭۈل» دېگەن سۆز ئىچەر» دېگەن گەپ بار. سىز بىزنى راستىنلا ئۆز بىلىسىڭىز سىرىڭىزنى يوشۇرماڭ. سىز مېنى بىر قېتىم ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان، مەن بۇ ئىشنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمىدىم. سىز ئۈچۈن لازىم بولىدىكەن، جېنىم پىدا، بالام!

چىن يۈرەكتىن ئېيتىلغان بۇ سەمىمىي سۆزلەر ئالدىدا ئېزىز ئەمدى بەرداشلىق بېرەلمەي قالدى. ئەكسىچە، «غولى ئالا كۆڭۈللۈك قىلدىمۇ نېمە؟» دەپ خىجىل بولدى. راست، كۆڭۈلدىكىنى نېمىشقا يوشۇرىدۇ؟ قانچە باش قاتۇرسىمۇ ئۆزى بىرەر ياخشى چارە تاپالمىدى، ۋاقىت بولسا قىستاپ كېلىۋاتىدۇ. بەلكىم بۇ ئاق كۆڭۈل كىشىلەر بىرەر ياخشى مەسلىھەت كۆرسىتەر. ھېچبولمىغاندا بۇرۇقتۇرما بولۇۋاتقان كۆڭلى ئازراق بولسىمۇ ئارام تاپار. ئۇلارغا تولۇق ئىشەنسە بولىدۇ، يارەدەم قىلالىمغاندىمۇ، يېپىقلىق قازان يېپىقلىق پېتى قالىدۇ.

ئېزىز يەنە بېشىنى كۆتۈردى، بىرپەس تۇرۇپ قېلىپ، ئاندىن سۆز باشلىدى. ئۇتكەن يىلى كۈزدە مەپىنى ئېلىپ قاچقان

ئاتنى توختىتىۋالغان ھېلىقى ۋەقەدىن باشلاپ تاكى ھازىرغىچە — مۇشۇ مىنۇتقىچە بولغان جىمى ئىشلارنى، كۆڭلىدىكى بارچە سىر - ئەسرالارنى يېپىدىن - يېڭىسىغىچە سۆزلەپ بەردى. ئۇ بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ سۆزدىن توختىغاندا چىرايىدا ئىنتا-يىن قايغۇلۇق بىر ھالەت قېتىپ قالغانىدى.

خىلۋەت قەبرىستاندىكىدەك جىملىقنى زۇپتۇمخاننىڭ خىر-تىلدىغان ئاۋازى بۇزدى. ئۇ بۇ چاغدا لىچكىنىڭ ئۈچى بىلەن كۆزلىرىنى بېسىۋالغانىدى.

— بېچارە بالام،— دېدى ئۇ تىترەك ئاۋازدا.

ساۋۇتئاخۇن خېلىغىچە جىمجىت ئولتۇرۇپ كەتتى. ئېزىز ئۇنىڭ ئالدىغا ناھايىتى مۇشكۇل تېپىشماقنى تاشلىغانىدى.

«ئاشۇ چاغدا — بۇ پىداكار يىگىت مەپىدە يۈزى ئېچىلىپ قالغان ئىككى قىزغا ھاكۇاققىنىچە قاراپ قالغان چاغدا، كۆڭ-لۈمگە گۈپپىدە گۈمان چۈشكەن،— دەپ خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ئۇ،— ئەمما ئۇ ھالنى ھەرقانداق بىر بويىغا يەتكەن يىگىتنىڭ ياش ۋە چىرايلىق قىزلارنى كۆرگەندە قىزىقىپ قالىدىغىنىغا ئوخشاش بىر ئىشتۇر دەپ ئويلاپتىكەنمەن. ئەسلىدە ئىش مۇنداق ئىكەن ئەمەسمۇ؟ ئەمما بىتەلەي بالام، بۇ يولدىكى توسالغۇنىڭ قانچىلىك چوڭلۇقىنى نېمىشقا ئويلىمىغانسەن؟ مەنسۇر بەگ كىم، سەن كىم؟ ئۇ چوڭكۆلنى بۇ ئىقلىمدىن يوق قىلۇېتىشكە رازى بولىدۇكى، قىزىنى ساڭا بەرمەيدۇ، ھەرگىز بەرمەيدۇ! كازىم بەگنىڭ خېرىدارلىقىنى ئاڭلاپ بىر تۇغقان ئاچىسىنىڭ ئوغلىنى بىر چەتكە قايرىپ قويغان مۇنداق ئەمەلپەرەس، باغرى تاش ئادەم ئاددىي بىر دېھقان يىگىتنى، يەنە كېلىپ، ئۆزىنىڭ بىر چاكىرىنى كۈيئوغۇللۇققا ماقۇل كۆرەمدۇ؟ ياق، ياق! بۇ مۇتلەق ئىشقا ئاشمايدىغان خام خىيال! ھەي شور پېشانە بالام! ئاھ، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟...»

— دادىسى، بىرنېمە دېمەمسىلە؟— ئەمدى تامامەن ئېزىز

تەرەپ بولۇڭالغان زۇپتۇمخان ئېرىنى ئالدىراتتى، — بۇ بالىنى ئۆزۈڭلەر گەپكە سېلىپ قويۇپ، ئەمدى ماتاڭ چىشلىڭالغاندەك ئولتۇرۇپ كەتتىڭلىيا.

ساۋۇتئاخۇن ئاۋۇال خوتۇنىغا گۇيا «سەن نېمىنى بىلەتتىڭ؟» دېگەندەك ھوسىيىپ قاراپ قويۇپ، ئاندىن جىددي تەلەپپۇزدا سۆز باشلىدى:

— ئىچ سىرىڭىزنى ئەمدى بىلدىم، بالام. ئاشقىلىق سەۋدا-سى دېگەن مۇشۇنداق بولىدىكەن. بۇنى بىزمۇ — مەن ۋە مۇشۇ يەڭگىزمۇ بېشىمىزدىن ئۆتكۈزگەن. ياش ۋاقتىمدا چوڭ بې-گىمنىڭ سودا ئىشى بىلەن كۇچا تەرەپلەرگە بارغاندا يەڭگىز بىلەن شۇ يەردە تونۇشقان، بىر - بىرىمىزگە كۆيۈپ - پىشقان. ئەمما ئاتا - ئانىسى ئۇنىڭ بېشىنى باشقا بىرىگە باغلاپ قويۇپتى-كەن، شۇڭا ئاشكارا يول تۇتالماي، ئىككىمىز كېلىشىپ قايتى-شىمىزدا ئېلىپ قاچقان...

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ئېزىزىنىڭ ۋۇجۇدى «شۇر» قىلىپ كەتتى. «ئىككىمىز كېلىشۇېلىپ قاچقان» دېدى ئۇ كۆڭلىدە. ئۇمۇ بۇرۇن بۇ ھەقتە كۆپ ئويلىغان، «ئېلىپ قېچىش» نىڭ بىردىنبىر نىجاتلىق يولى ئىكەنلىكىنى قارارلاشتۇرغان. شۇڭا ساۋۇتئاخۇن ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەندەك مۇشۇ ھەقتە گەپ ئاچقاندا ھاياجاندىن ئەندىكىپ كەتتى.

— دىلىڭىزغا پۈككەن مۇددىئايىڭىزغا ئېرىشىش بەك مۇش-كۈل، بالام، — گېپىنى داۋاملاشتۇردى ساۋۇتئاخۇن، — ئەمما سىزنى بۇ يولدىن يان دېيەلمەيمەن. تاشنى تاياقتا تاڭغىلى بولماي-دۇ، گۈلسۇمقىزغا قانچە ئېچىمىز ئاغرىسىمۇ، خۇدا ئۇنىڭغا مۇشۇنداق تەقدىر - قىسمەتنى راۋا كۆرگەن بولسا، تارتماي ئىلاجى يوق...

— بىچارە قىز، — بايا گۈلسۇمگە بەرگەن ۋەدىسى ئېسىگە چۈشكەن زۇپتۇمخان لوقما سالدى.

ساۋۇتئاخۇن ئۇنىڭغا: «ھەي، بىردەم جىم ئولتۇر-ساڭچۇ!» دېگەندەك ئاچچىقلانغان ھالدا قاراپ قويدى.

— مۇبادا سىز نىيىتىمدىن يانمايمەن، دەيدىكەنسىز، ئۇ ھالدا پەقەت بىرلا يول بار. ئۇ بولسىمۇ «يېتىپ قالغۇچە، ئېتىپ قال» دېگەندەك، ئادالەت خېنىمنىڭ تويى بولغۇچە ئۇنى ئېلىپ قېچىش، يىراق يەرلەرگە — مەنسۇر بېگىمنىڭمۇ، كازىم بەگ-نىڭمۇ قولى يەتمەيدىغان يەرلەرگە ئەكېتىش. ئەمما لېكىنزە، بۇ ئىشتا مۇنداق ئىككى مۇشكۈلات بار: بىرى، سىز بۇ ئىشقا بەل باغلىيالامسىز؟...

— بېلىم باغلاقلىق! — ئالدىراپ سۆزنى بۆلۈپ ئىپادە بىلدۈردى ئېزىز.

— توختاڭ، ئالدىرىماي تۇرۇڭ، ئوغلۇم. قېرى دادىڭىز بىلەن نارەسىدە ئىنىڭىزنى تاشلاپ كېتىشكە چىدىيالامسىز؟ ئۇ چاغدا بەلكىم «ئېشەككە كۆچۈڭ يەتمىسە، ئۇر توقۇمنى» دېگەن-دەك، بۇ زالىم بەگلەر ئاچچىقىدا دەردىنى شۇلاردىن ئالار. بۇ تەرىپىنى ئويلاپ كۆردىڭىزمۇ؟

— ئويلاندىم، — يەنە دەرھال جاۋاب بەردى ئېزىز، — دادامنىڭ بىر ئاچىسى بۇرۇنلا ئاقسۇ ئاۋاتلىق بىر كىشىگە ياتلىق قىلىنىپتىكەن. ئۇ شۇ يەردە بالىلىق بولۇپ يەرلىشىپ قالغان. يېقىندا شۇ ئاچىسىنىڭ ئېغىر ئاغرىق ئىكەنلىكى ھەققىدە خەت كېلىپتۇ. دادام بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، شۇ يەرگە بارسام بولاتتى، دېۋىدى، مەن ئارىلىقنى يىراق كۆرۈپ ئۇنىمىغان. بايىتىن مۇشۇ ئىشلارنى ئويلىغان چېغىمدا دادام بىلەن ئىنىمنى ئەتە - ئۆگۈن ئىچىدە ئاۋاتقا يولغا سالسامىكىن، دېگەن نىيەتكە كەلدىم. شۇ تەرەپكە بارىدىغان ھەمراھلارمۇ بار ئىكەن. دادام بىلەن ئىنىم شۇ يەردە بىر مەزگىل تۇرۇپ تۇرسا، بەگلەرنىڭ قولى ئۇ يەرلەر-گە يەتمەس.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ساۋۇتئاخۇن دەرھال جانلاندى:

— ئوغلۇم، خۇدايىم سىزگە جەزمەن ئاسانچىلىقنى بەرگۈ-دەك، ماڭا ئىشىنىڭ توغرا كەلگىنىنى دېمەڭسىز. ئۇلارنى ھايال-شىماي يولغا سېلىڭ. مۇبادا ئادالەت خېنىمنى ئېلىپ قاچالىسا-ڭىز، سىزمۇ شۇ يەرگە بارسىڭىز بولىدىكەن. بەگلىرىمىزنىڭ ئاچچىقى يانغۇچە شۇ يەردە تۇرۇپ تۇرارسىلەر، يا بولمىسا شۇ يەردە يەرلىشىپ قالارسىلەر.

— بىچارىلەر، ياقا يۇرتتا غېرىبسىنىپ...، — ساڭا ئىتتاخۇن سۆزدىن سەل توختىغان پۇرسەتتىن پايدىلانغان زۇپتۇمخان يەنە لوقما سالدى.

— خوتۇن، ئەجەبمۇ جىم ئولتۇرالماي قالدىڭىيا، — دېدى ساڭا ئىتتاخۇن خوتۇنىغا يەنە بىر قاراپ قويۇپ، — گېپىمگە قوشۇق سالماي ئولتۇرساڭلار قانداق؟ ئۆز يۇرت دېگەننىڭ مېھرىنى مەن-مۇ بىلىمەن، ئەمما ئۇنىڭغا سىغمىغاندىكىن باش ئېلىپ كەتمەي نېمە ئىلاج. ئاڭاتتىمۇ سىلى بىلەن بىزگە ئوخشاش ئاللانىڭ بەندىلىرى ياشايدۇ، ياخشى ئادەملەر شۇ يەرلەردىمۇ تولا. نىيەت - ئىقبالىڭ دۇرۇس بولسا، ھەرقانداق يەرگە سىغىپ كېتەلەيسەن. ئەمدى، ئوغلۇم، — يەنە ئېزىزغا قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئۇ، — ئىككىنچى مەسىلە، تېخىمۇ مۇھىم. ئۇ بولسىمۇ، ئادالەت خېنىمنىڭ رايىنى بىلىش. بايىقى گەپلىرى-ڭىزدىن قارىغاندا، ئۇنىڭمۇ كۆڭلىدە بىر ئىش بارەڭ تۇرىدۇ. بولمىسا، ئۇ سىز بىلەن ھەرگىز ئۇنداق ئوچۇق - يورۇق سۆز-لەشمىگەن بولاتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئېنىق گەپ-پىنى ئاڭلىمىساق بولمايدۇ. بۇ ئىشتا يۇزمۇيۇز سۆزلىشىشتىن قىينالسىڭىز، يەڭگىڭىز ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ گەپ ئېلىپ باقسۇن.

— ئادالەت خېنىم بىلەن ئەتىلا سۆزلىشەي، — زۇپتۇمخان دەرھال ئىپادە بىلدۈردى، — خېنىم تۇغۇلغاندا پاتمە خېنىمنىڭ كۆكسى ئاغرىپ قېلىپ، بىرنەچچە ۋاخ مەن ئۇنى ئېمىتكەن،

ئاندىن يەنە ئۆزۈم كۆتۈرۈپ بېقىپ چوڭ قىلغان. شۇڭا ئادالەت خېنىمنىڭ ماڭا ناھايىتى ئامراق. بۇنى بېگىم بىلەن چوڭ خېنىمنىڭ بىلىدۇ.

ئېزىزنىڭ كۆڭلى بىردىنلا مىڭلىغان چىراغلار يېقىلغاندەك يورۇپ كەتتى. يېرىم كۈننىڭياقى قارا بۇلۇتتەك قاپسۇالغان بۇرۇقتۇرمىلىق دېرىزىدىن ئوخچۇپ كىرگەن شامالغا يولۇققان تاماكا تۈتۈنىدەك دەررۇ يوقالدى. ئاھ، نېمىدېگەن ئاسانچىلىق بۇ! ئۆزۈم يول تاپىمەن دەپ بىكارغا قىينىلىپ يۈرۈپتۇ. دۇنيادا ياخشى ئادەملەر يەنىلا كۆپ ئىكەن، ئۇلار بىر - بىرىگە ھەرقاچان ھەمدەم بولىدىكەن. نېمىشقا بۇرۇنراق مۇشۇنداق قىلىش ئېسىگە كەلمىگەندۇ؟...

ئارىدىن يەنە بىر سائەتتەك ۋاقىت ئۆتكەندە ئېزىز خوشلىشىپ قايتتى. ئۇ بايا بۇ ئۆيگە كىرگەندە گويا يەلكىسىدە ئېغىر بىر تاغنى يۈدۈۋالغاندەك مۇكچىيىپ قالغانىدى، ئەمدى قەددىنى تىك تۇتۇپ، يېنىك قەدەم تاشلاپ چىقىپ كەتتى.

ئون بىرىنچى باب

1

ئايدىڭ كېچە، مەھەللە ئىغىر سۈكۈناتقا چۆمگەن. پەقەت بىراقتىكى دەريا سۈيىنىڭ سۇس شارقىرىغان ئاۋازى، يوپۇرماقلارنىڭ مەيىن شامالدا بىر - بىرىگە سۈركىلىشىدىن چىققان شىرىقلاش ۋە سەگەك ئىتلارنىڭ ئاندا - ساندا قاۋاپ قويۇشلىرىلا جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇرىدۇ.

مەنسۇر بەگنىڭ چوڭ قۇرۇسىدا ئىككىيلەندىن باشقىلار ئالمىقاچان ئۇيقۇغا غەرق بولغان. ئويغاقلارنىڭ بىرى ئادالەت، يەنە بىرى ئىزىز. ئادالەت ھۇجرىسىدا بېلىنىڭ ئۇستىنى يوتقاندىن چىقىرىپ قوش ياستۇقىغا يۆلىنىپ ئولتۇرىدۇ. كۆزلىرىدە ئۇيقۇدىن ئەسەر يوق، مېڭىسى ئىنتايىن سەگەك؛ پۈتۈن دىققىتى بىر ئىشقىلا، يەنى بولغۇسى ئۇچرىشىشتا ئۆزىنى قانداق تۇتۇش، نېمىلەرنى دېيىش لازىملىقى ئۈستىگىلا مەركەزلەشكەن. مانا، قورۇدىكى ئاخىرقى تاۋۇشلارنىڭ تىنچىغىنىغىمۇ بىر ئاش پىشمچە ۋاقىت بولدى. بۇ ئارىدا ئادەملەرنىڭ ئاۋازى تۇگۈل، «يولۋاس» ئىسىملىك ئىتنىڭ تاۋۇشىمۇ مۇتلەق ئاڭلانمىدى. دېمەك، پۈرسەت يېتىپ كەلدى. ئادالەت ئەمدى ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇپ، گەۋدىسىنى ياستۇقتىن ئاجراتتىيۇ، لېكىن نېمىشقىدۇ بىردىنلا يۈرىكى پوكۇلداپ، پۈت - قوللىرى تىترەپ ئورنىدىن تۇرالماي قالدى. «ئاھ خۇدا، خىجىل بولماي...» ئۇ ئىككى قوللاپ يۈزىنى تۇتۇۋالدى - دە، ماغدۇرسىزلانغاندەك بولۇپ، يەنە ياستۇقىغا يۆلەندى.

دەل شۇ چاغدا ئېزىز باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا ياسالغان شىپاڭدا ئۇياق - بۇياقتا ماڭغىنىچە ئادالەتنىڭ يولىغا ئىنتىزار بولۇپ قاراپ تۇراتتى. ھاۋا ئوچۇق، ئاي تولغان مەزگىل بولسىمۇ قويۇق دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان باغ ئىچى قاپقاراڭغۇ ئىدى. دەرەخ شاخلىرى يېنىك شامالدا ئاستا تەۋرەنگەندە ئۇلارنىڭ يەردەكى سايىلىرى ھەر خىل شەكىللەرنى چىقىرىپ دەم ئۇزىراپ، دەم قىسقىرايتتى. شىپاڭنىڭ يېنىدا چۆرىسى ئوت - چۆپلەر بىلەن قاپلانغان كىچىكرەك كۆلچەك بار ئىدى. ئاينىڭ سۇغا چۈشكەن شولىسى سېزىلەر - سېزىلمەس ھالدا ئۇزۇپ ئويناياتتى. ئېزىزنىڭ باغدا تۇرۇۋاتقىنىغا ئىككى ساھەتتەك بولدى. بۇغۇ ئانچە ئۇزاق ۋاقىت ئەمەس، بىراق كۆتۈش — زارىقىپ كۆتۈش بىلەن ئۆتكەن ھەربىر دەقىقىمۇ گويا بىر يىلدەك بىلىنەدىكەن. ئېزىز ئۇچۇن مۇشۇ ئىككى ساھەتلىك ۋاقىت ئۇنىڭ ئۆتۈپ كەتكەن يىگىرمە تۆت يىللىق ئۆمرىدىنمۇ ئۇزۇن تۇيۇلدى. ئۇ مۇشۇ مەزگىل ئىچىدە پەقەت شىپاڭدىلا تۇرغىنى يوق، قورۇنىڭ باغقا چىقىدىغان ئىشىكىدىن شىپاڭغا تۇتىشىدىغان، پىششىق خىش ياتقۇزۇلغان تار يولدا يۈز قېتىملارچە ئۇياقتىن - بۇياقتا ماڭدى. ئۇ ھەر قېتىم شىپاڭغا كەلگەندە ئۇ يەردە بىر پەس تۇراتتى - دە، يەنە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ماڭاتتى.

مەنسۇر بەگ قورۇ - جايىنى ئىككى يىل بۇرۇن يېڭىلاپ قايتىدىن سالدۇرغاندا يېرىم زامانىۋى تۈس كىرگۈزۈپ مېھمانخانا ۋە ياتاق ئۆيلىرىنىڭ باغقا تۇتاش تېمىغا ئەينەكلىك دېرىزە ئورناتقان، ئۇنىڭ سىرتىدىن قېلىن تاختايدىن ياسالغان قاپقا بېكىتكەنىدى. كۈندۈزلىرى قاپقىلار ئېچىۋېتىلەتتى. ھاۋا بەك ئىسسىپ كېتىدىغان ياز پەسلىدە ئادالەت ئۆز ھۇجرىسىنىڭ قاپقىسىنى كېچىسىمۇ ئوچۇق قويۇاتتى. ئېزىز ئاشۇ قاپقا تەرەپكە ئون بەش - يىگىرمە قېتىمچە يېقىنلاشتى. قاپقا بۇگۈنمۇ ئوچۇق ئىدى. ئېزىز ئۇنىڭ يېنىغا بېرىپ، يۈزىنى ئەينەككە چاپلاپ

ھۇجرا ئىچىگە — مەشۇقىسى تۇرغان يەرگە قاراشنى، ئۇنى كۆرۈشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلاتتى، بىراق، يەنىلا قاپقىغا ئون ـ ئون بەش قەدەمچە ئارىلىق قالغاندا شىپىددە توختايتتى ـ دە، بىر ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىتتى. «سەۋر قىلاي، ئادالەت چۆچۈپ كەتمىسۇن يەنە. يا بولمىسا باشقا ئۆيدىكىلەر قەدەم شەپـ سىنى ئاڭلاپ قېلىشىمۇ ئېھتىمال» دەيتتى ئۇ ھەر قېتىم مۇشۇنداق چاغدا پەرۋانىدەك يۇلقۇنۇپ تۇرغان ئىستەكلىرىنى ئاران بېسىپ. ئۇ شۇ ھالەتتە ئاي نۇرى ئەكس ئېتىپ تۇرغان دېرىزىگە بىرنەچچە مىنۇت تىكىلىپ تۇراتتى ـ دە، ئاندىن يەنە بىر خۇرسـ ىنىپ قويۇپ شىپاك تەرەپكە ماڭاتتى. ئۇ ئۇچ كۇن بۇرۇن شەـ ھەرگە بارغاندا بىر ناتونۇش تېۋىپتىن يېگەن ھەرقانداق جانلىقنى توقۇز ـ ئون سائەت ئۇلۇكتەك ئۇخلىتىپ قويىدىغان بىر خىل مەجۇن[1] سېتىۋالغانىدى. بايا تىن ئۇنىڭدىن گۇلدەك بىر پارچە ـ سىنى گۆشنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ «يولۋاس» قا يېگۈزۈۋەتكەنىدى. ئۇ بۇ دوردىن غاپىلارغىمۇ يېگۈزۈشنى ئويلىدىيۇ، بىراق ئۇنىڭغا ئەپلىك پۇرسەت تاپالمىدى. ئاندىن ئۇنىڭ كېچىسى ئۇلۇكتەك قاتتىق ئۇخلايدىغانلىقىنى بىلگەچكە، ئۇنىڭدىن ئانچە ئەنسىرەپ كەتمىدى.

«نېمىشقا چىقمايدىغاندۇ؟ — دەپ پىچىرلىدى ئۆز ـ ئۆزىگە تەشۋىشى بارغانسېرى ئارتىۋاتقان ئېزىز يەنە شىپاك تەرەپكە كېتـ ۋېتىپ، — پاتمە خېنىم بىرەر ئىشنى سېزىپ قېلىپ ئۆز ھۇجرىسىغا ئەكىرىۋالغانمىدۇيا؟... ياق، ئۇنداق ئەمەستۇ، ئۇ قانداق بىلەلەيدۇ!؟... ئەمىسە، نېمىشقا چىقمايدىغاندۇ؟ كىشـ لەرنىڭ ئۇيقۇغا كەتكىنىگە نېكەم بولدى. ئادالەتنىڭ ئۆزى سەز ـ مەيلا ئۇخلاپ قالدىمۇ يا؟ ياقەي، مۇنداق چاغدا قانداقمۇ كۆزىگە ئۇيقۇ كەلسۇن!؟... ئەمىسە...»

---

① مەجۇن — مەجۇنات. ئۇيغۇر تېبابىتىدە ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل خېمىرسىمان دورىلار. نىڭ ئومۇمىي نامى. لېكىن بۇ يەردە كونكرېت بىر خىل دورىنى كۆرسىتىدۇ.

ئۇشتۇمتۇت ئۇنىڭ كۆڭلىگە تۇنجى قېتىم «ۋەدىسىدىن يېنىپ قالغان بولسىچۇ؟» دېگەن خىيال كەلدى ـ دە، پۈتۈن ۋۇجۇدى مۇزلاپ كەتكەندەك بولدى، يولنىڭ تۇزلۇكىگە قارىماي پۈتلىشىپ كېتىپ بىر مۇدۇرىدى، نەپىسى بۇغۇلغاندەك بولدى. ئەمما بىرنەچچە سېكۇنتتىن كېيىن يەنە ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. «بۇ ئۇچرىشىشنى ئۆزى ئېيتقان تۇرۇقلۇق يېنىۋالماس... ياق، يېنىۋالمايدۇ!» دېدى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە ئىشەنچ بىلەن.

بۇنىڭدىن بەش كۈن ئىلگىرى زۇپتۇمخان ئېزىزغا خۇش خەۋەر يەتكۈزگەنىدى. ئۇنىڭ ئېيتىشچە، ئۇ ئادالەتكە ئېزىزنىڭ ئارزۇ ـ ئىستەكىنى تولۇق يەتكۈزۈپتۇ. ئادالەت ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئىنچىكە بولغان هالدا يەرگە قاراپ تۇرۇپ ئاڭلاپتۇ. ئاندىن خېلىغىچە بېشىنى كۆتۈرەلمەي جىمجىت تۇرۇپ كېتىپتۇ ـ دە، كېيىن تارتىنغان هالدا ئىسپادە بىلدۈرۈپ، ئۆزىنىڭمۇ شۇنداق ئارزۇ ـ ئىستەكىكە مۇپتىلا بولغانلىقىنى، ئېزىزدىن باشقا هەرقانداق ئادەمنى خالىمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ.

— كازىم بەگكە تەگكۈچە ئۆلۈشىنى ئەۋزەل كۆرىمەن! — دەپتۇ ئۇ كۆز يېشى قىلىپ.

زۇپتۇمخان ئېزىزنىڭ ئۇنىڭ بىلەن مەخپىي ئۇچرىشىپ يۈزمۇيۈز سۆزلىشىش ئارزۇسى بارلىقىنى ئېيتقانىكەن، ئادالەتنىڭ چىرايى تېخىمۇ قىزىرىپ، يەنە خېلىغىچە گەپ قىلالماي قاپتۇ.

— قورقمەن، — دەپتۇ ئۇ بىرهازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرمەي تۇرۇپ، — پالۋان ئاغرىنمىسۇن، بۇ توغرىدا سىزگە كېيىن ئۇچۇر بېرەي.

— بەك نومۇسچان، يۈزى تۆۋەن قىز، — دېدى زۇپتۇمخان گويا ئېزىزغا تەسەللى بەرمەكچى بولۇپ، — كۆڭلىڭىز يېرىم بولمىسۇن، يۈرىكى خالاپ تۇرسىمۇ ئەر كىشى بىلەن تۇنجى قېتىم ئۇچرىشىشتىن قورقىدۇ، سەل يۈرىكىنى توختىتىۋال-

سۇن.

ئېزىزغا بۇ تەسەللى ئارتۇقچە ئىدى. «ئۇنىڭمۇ ماڭا كۆڭلى بار ئىكەن، مەن نېمىدېگەن تەلەيلىك» دەپ كۆڭلىدە ھەدەپ تەكرارلايتتى ئۇ. شۇڭا ئادالەتنىڭ دەرھال ئۇچرىشىشقا ماقۇل بولمىغانلىقىمۇ ئۇنىڭ خۇشاللىقىنى قىلچە كېمەيتەلمىدى.

ئەتىسى ئۇ زۇپتۇمخان يەتكۈزگەن خەۋەرنىڭ راستلىقىغا ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپمۇ ئىشەندى. شۇ چاغدا ئۇ بەگنىڭ ئالدىدىن چىقىۋېتىپ ئايۇاندا ئادالەت بىلەن ئۇشتۇمتۇت ئۇچرىشىپ قالدى. قىز ئۇنىڭغا ھەم خجىللىق، ھەم شادلىق ئارىلاشقان ئاجايىپ بىر خىل ئوماقلىق ئىلكىدە نەزەر تاشلىدىكى، ئېزىز ئۇنىڭدىن ئالەمچە مەزمۇننى چۈشەندى. ئادالەت پاتمە خېنىمنىڭ ھۇجرىسى ئالدىغا بارغاندا توختاپ گويا بايىقىسى كەملىك قىلىپ قالمىسۇن دېگەندەك ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ئېزىزغا يەنە بىر قېتىم قارىدى. ئېزىزنىڭ بېشى كۆككە تاقاشقاندەك بولدى. كۆن بويى چىرايىدىن كۈلكە كەتمىدى.

ئەتىسى مەنسۇر بەگ ئېزىزنى بىر مۇھىم ئىش بىلەن شەھەرگە ئەۋەتتى. ئۇ شەھەردە ئىككى كۈن ھايالىشىپ ئاخشام قايتىپ كەلدى. بۈگۈن چۈشتە زۇپتۇمخان ئۇنىڭغا ئىككىنچى قېتىملىق خۇش خەۋەر يەتكۈزدى: ئادالەت بۈگۈن كېچە باغدىكى شىپاڭدا ئېزىز بىلەن كۆرۈشۈش نىيىتىگە كېلىپتۇ.

بۇ خەۋەر ئېزىزنى گويا سۈلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ مەخپىي خەزىنىسىگە يولۇققاندەك ھاياجانلاندۇرۇۋەتتى. سەككىز - توقۇز ئايدىن بېرى ئۇ مۇشۇنداق پۇرسەتكە ئېرىشىشنى كېچە - كۈندۈز ئارزۇ قىلغان ئەمەسمىدى. مانا ئاخىر شۇنداق سائادەتلىك پۇرسەت قۇچقىنى ئاچتى. دۇنيادا ئاشىق يىگىتلەر ئۇچۇن بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق خۇشاللىق بولامدۇ!؟

كەچ كىرىشكە تېخى نەچچە سائەت ۋاقىت بار ئىدى. ئېزىز خۇددى كىچىك بالىلاردەك ئارامسىزلىنىپ: «ھەي كۈن، ئىتـ

تىكرەك ماڭساڭچۇ، پاتراق پاتساڭچۇ!» دەيتتى كۈنگە قاراپ. بىراق قۇياش بولسا ئۇنىڭ ئىرادىسىنى سىناپ كۆرمەكچى بولغاندەك، قىمىرلىماستىن بىر ئورندا ئېسىلىپ تۇراتتى.

ئاخىرى قۇياشمۇ پاتتى. چوڭكۆلنى ئاۋۇال گۇگۈم، ئاندىن قاراڭغۇلۇق ئۆز ئىلكىگە ئالدى. ئېزىز كىشىلەرنىڭ ئۈيقۇغا كېتىشىگە بولغان نەچچە سائەت ئىچىدىكى ھەربىر مىنۇتنى بىر يىلدەك تەقەززالىق ئىلكىدە ئۆتكۈزۈپ، ئاندىن بەلگىلەنگەن يەرگە چىقىپ ساقلاپ تۇرغىنىغىمۇ مانا ئىككى سائەتتەك بولدى، بىراق ئادالەتتىن تېخىچە خەۋەر يوق.

بىردىنلا يېقىنلا يەردىن قايسىدۇر بىر ئەخمەق خورازنىڭ تويۇقسىز چىللىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئېزىزنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ دەرھال كۆنچىقىش تەرەپكە قارىدى. دەرەخلەر ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇلۇتسىز ئاسمان ئوخشاشلا قارىيىپ تۇراتتى.

«ياق، تېخى تاڭ ئېتىشقا خېلى ۋاقىت بار، — ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلىدى ئېزىز، — بەلكىم ئۇ خوراز چۆچۈپ ئويغىنىپ كېتىپ جۆيلۇگەن ئوخشايدۇ.»

ئاندىن ئۇنىڭ ئېسىگە بىر ناخشىدىكى «چىللاڭ - چىللاڭ خورىزىم، ياردىم ئويغانسۇن!» دېگەن سۆزلەر كېلىپ، ئۆزىمۇ ئىختىيارسىز ھالدا ئۇ سۆزلەرنى پەس ئاۋازدا بىرنەچچە قېتىم تەكرارلىدى. ئۇ تولا مېڭىپ زېرىكتىمۇ ياكى ئېھتىيات قىلايدېمۇ، ئىشقىلىپ، ئەمدى مېڭىشتىن توختاپ، ئادالەت يانقان ھۇجرىنىڭ دېرىزىسىدىن يىگىرمە قەدەمچە نېرىدىكى ئالما دەرىخىنىڭ يېنىدا زوڭزىيىپ ئولتۇردى، بۇ يەردە ئۇنى ئۇچ - تۆت قەدەم نېرىدىكى ئادەمىمۇ كۆرەلمەيتتى، ئەمما دېرىزىدىن چىقىپ كەلگەن مۇشۇك چاغلىق نەرسىمۇ ئۇنىڭ نەزىرىدىن چەتتە قالمايتتى. ئېزىز بۇ يەردە بىر چۆگۈن چاي قاينىغۇچىلىك ۋاقىت جىمجىت ئولتۇردى، ئەمما بۇ ۋاقىت ئۇنىڭغا بىر يىلدەك تۇيۇلدى.

كۆتۈش — نەقەدەر ئازابلىق - ھە! ئۇنىڭغا ھەمىشە چىدام-سىزلىق ھەمراھ ئوخشايدۇ. ئېزىز يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ئۆيلەر تەرەپكە يېقىنلاشتى. قورۇ ئىچى ئاۋۇالقىدەك تىمتاس ئىدى. ئۇ ئېغىر ئۇھ تارتىپ يەنە كەينىگە قايتتى - دە، بايىقى ئالما تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇردى. سېكۇنتلار، مىنۇتلار ئارقا - ئارقىدىن ئۆتۈۋەردى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ يۈرەكنىڭ سوقۇشى بارغانسېرى تېزلەشكىلى تۇردى. ھاۋا سالقىن ئىدى، ئەمما ئېزىزغا ھاۋا بەكمۇ دىمىق ۋە ئىسسىق-تەك بىلىندى. ئۇ بادامدوپپىسىنى بېشىدىن ئېلىپ ئۆزىنى يەل-پۈدى. «چىقالمايمۇ قالارمۇ؟» بۇ شۇم پىكىر كۆڭلىدىن كېچە-شى بىلەن گويا يۈرىكى توختاپ قالغاندەك بىلىندى. ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا ئورنىدىن شاققىدە تۇرۇپ كەتتى - دە، بىر ئورۇندا بىرنەچچىنى ئايلاندى. «ياق، چىقىدۇ، ۋەدىسىدە جەز-مەن تۇرىدۇ...» ئۇنىڭ كۆڭلى يەنە ئاستا - ئاستا ئورنىغا چۈش-تى، يەنە ئولتۇردى، بايىقى «چىللاك - چىللاك خورىزىم، يارىم ئويغانسۇن» دېگەن سۆزلەرنى يەنە تەكرارلاشقا باشلىدى...

گويا مۆجىزە يۈز بەرگەندەك بولدى. ئېزىزنىڭ ئاغزى «يا-رىم» دېگەن سۆزدە يۇمۇلغان پېتى ئېچىلمايلا قالدى. چۈنكى دەل شۇ پەيتتە ئۇنىڭ يارى — پەرىشتىسى دېرىزىدىن چىقىپ كەلگەن-دى. ئېزىز ئورنىدىن لىككىدە تۇرۇپ ئالدىغا قاراپ ماڭدى.

ئۇلار بىر - بىرىگە يېقىنلىشىشقا ئۇچ قەدەمچە ئارىلىق قالغاندا خۇددى كېلىشىپ قويغاندەكلا چىپىدە توختاپ قېلىشتى. بىرنەچچە سېكۇنتقىچە پۈتكۈل كائىنات تىمتاسلىققا چۆمۈپ قې-تىپ قالغاندەك بولدى. تېگىمۇ، گۈللىرىمۇ ئاق رەڭلىك ئەنگلە-شىمدىن كۆڭلەك كىيگەن ئادالەت شۇ تاپتا بەئەينى ئاق قاشتېشى-دىن ياسالغان ھەيكەلگە ئوخشىشىپ قالغانىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئېزىزنىڭ نەزىرىدە شۇ قەدەر مۇقەددەس ئىدىكى، ئۇنىڭغا يېقىن-لىشىش، ئۇنىڭ بىرەر يېرىنى تۇتۇش، سىلاپ بېقىشمۇ بىر خىل

قوپاللىقتەك بىلىنىپ، ئۇنىمۇ ھەربىرىدىن مەھرۇم قىلغانىدى. ئاخىرى يەنە ئۇنىڭغا ئاۋۋال جان كىرگەندەك بولدى - دە:

— سىلىنى ئۇخلاپ قالدىمىكىن دەپ... ، — دېدىيۇ، ۋۇجۇدى تىترەپ گېپىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرەلمىدى.

ئادالەت ئېغىز ئېچىپ جاۋاب بەرمەي لاپپىدە قاراپ قويدى. بۇ قاراشتا ئاشقىنىغلا بېغىشلانغان بەختىيارلىق ئىلتىپاتىمۇ ۋە ئازراق ئەيىبلەشمۇ بار ئىدى. ئاخىرى مۇندىق چاغدا كۆزلەرگە ئۇيقۇ كېلەمدۇ؟

بىرنەچچە سېكۇنتتىن كېيىن ئۇلار شىپاڭ تەرەپكە قاراپ مېڭىشتى. ئۇ يەرگە بىردەمدىلا يېتىپ بېرىشتى. پەلەمپەيدىن چىقىۋاتقاندا ئېزىز توختاپ يانغا بۇرۇلدى - دە، ئادالەتنى پۇتلىشىپ كەتمىسۇن دېگەندەك قولىنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتى. ئادالەتمۇ ئۆزى سەزمىگەن ھالدا ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا قولىنى بەردى. ئىككىيلەن شىپاڭنىڭ ئۈستىگە قول تۇتۇشقان پېتى چىقىشتى. ئاشىق - مەشۇق بولۇشقان يېگىت - قىزلارنىڭ بەدىنىنىڭ تۇنجى قېتىم بىر - بىرىگە تېگىشى ئۇلارغا ھەرقانداق شېرىن سۆزلەردىنمۇ مىليونلارچە ئارتۇق ھۇزۇر - ھاياجان بېغىشلايدۇ. ئۇلار شۇ ھالەتتە يەنە بىرپەس گەپ - سۆزسىز تۇرۇپ قېلىشتى. يېگىتنىڭ ئوتلۇق كۆزلىرى قىزغا تىكىلگەنىدى، قىز بولسا، ئۇنىڭغا خۇمارلىق كۆزلىرى بىلەن باقتىيۇ، يەنە دېرھال پەسكە قارىۋالدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى شادلىق بىلەن بىللە بارچە نومۇسچان قىزلاردا بولىدىغان كۈچلۈك خىجىلىق ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالغانىدى. ئەمما مۇشۇنداق تۇرۇشنىڭ ئۆزىمۇ ئۇلار ئۈچۈن ھېسابسىز لەززەت ئىدى.

يېگىتنىڭ كۆزلىرىدىن تەقەززالىق ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى، قەلبىدە ئۇمىد ۋە ئىشەنچ ئوتلىرى لاۋۇلدايتتى. قىزنىڭ كۆزلىرى ۋە چېھرىسىدىكى بەختىيارلىق تەبەسسۇمى يېگىتنىڭ قەلبىگە

مەڭگۈ ئۆچمەس بولۇپ پۈتۈلۈپ، ژۇجۇدىغا ئادەتتىن تاشقىرى بىر خىل كۈچلۈك جۇرئەت ئاتا قىلدى. ئۇ مۇنداق تۇرۇۋېرىشكە ئاخىر چىدىيالمىدى. ئۇ قوللىرىنى قىزىنىڭ بېلىگە قانداق ئۇزاتقىنىنى ۋە ئۆزىگە قانداق تارتقىنىنى تۈيماي قالدى. قىز ژۇجۇدىغا شېرىن بىر جۇغۇلداش تارقىلىپ، پۈت - قوللىرى تىترەپ قارشىلىق كۆرسىتەلمىدى. ئەمما كۆڭلىدە: «بۇ... بۇ... قانداق...» دېگەن سۆزلەر ھەدەپ تەكرارلىناتتى. ياشلىق غەيرىتى، ئاشقىلىق جۇرئىتى تولۇپ تاشقان يېگىت ئۇنى ئۆزىگە تېخىمۇ يېقىنراق تارتىپ، گويا بوشراق تۇتسا قولدىن چىقىپ كېتىپ قالىدىغاندەك باغرىغا مەھكەم باستى. يېگىتلەرگە خاس پۇراق قىزنى مەست قىلدى. بەختنىڭ ئوتلۇق ئېقىمى يۈرىكىنى كۆيدۈرۈپ ئۆتكەندەك سېزىلدى، ژۇجۇدىدىن كۈچلۈك ھارارەت ئۇرغۇدى. ئىككى تەن گويا ئىنتايىن كۈچلۈك ماگنىتتەك چىڭ چاپلىشىپ ھەشقىپىچەكتەك چىرمىشىپ كەتتى. يېگىت قىزنىڭ يېپەكتەك چاچلىرىنى، مەرمەردەك بوينىنى بىرپەس ئىشتىياق بىلەن پۇرىدى - دە، ھېسسىياتى تېخىمۇ قاينىاپ تاشتى، ئاندىن قوللىرى بىلەن قىزنىڭ يۇزىنى ئاۋايلاپ تۇتۇپ، ھېقىقەتەن سۆزۈك، ئوتتەك قىزىق لەۋلىرىگە لەۋىنى باستى... نەچچە ئايلاپ ئىشقى ئوتىدا كۆيۈپ يانغان بىر جۈپ تەن ئۆزلىرىنى يوقاتقان ھالدا پۈتمەس - تۈگىمەس لەززەت ئىچىگە غەرق بولدى. بۇ چاغدا ئۇلارغا ھېچقانداق نەرسە توسقۇنلۇق قىلالمايتتى، ئۇلاردا ھېچقانداق غەم - ئەندىشە يوق ئىدى. ئۇلارغا مۇشۇ قاراڭغۇ كېچىمۇ گويا بىردىنلا يورۇپ، باغ ئىچى نۇر ئىلكىدە پارلاۋاتقاندەك، بارچە دەل - دەرەخلەر ئۇلارنىڭ بەختىنى تەبرىكلەۋاتقاندەك بىلىندى. شۇ تاپتا جىسمى ئالەم ئۇلار ئۈچۈن پەقەت بىرلا نەرسىگە — بەخت ۋە لەززەتكىلا ئايلانغانىدى...

بىردەمدىن كېيىن ئۇلار شىپاڭغا سېلىنغان گۈللۈك كىگىز (ئۇ يەرگە ئەتىيازدىن تارتىپ كۈزگىچە ھەمىشە كىگىز سېلىنقلىق

ئىدى) ئۇستىدە ئولتۇرۇپ پەس ئاۋازدا مۇڭدىشتى. كۆپرەك يىگىت سۆزلەيتتى، ئەمما ئۇ سۆزلەردە قىزنىڭ يۈرىكىدىكى گەپلەرمۇ ئىزھار قىلىنىۋاتاتتى. قىز گويا جاھاندىكى ئەڭ يېقىملىق ناخشىنى ئاڭلاۋاتقاندەك مەستخۇشلۇق ئىلكىگە چۆمۈلگەندى. ئاستا - ئاستا ئۇمۇ سۆزلەشكە كۆنۈكتى. بۇ چاغدا ئۇلار ھېس - تۇيغۇنىڭ جەننەتتەك باغلىرىنى سەيلە قىلىپ بولۇپ، ئەقىل - ئىدراكنىڭ مۇشەققەتلەر بىلەن تولغان تىكەن - چاتقاللىق ۋادىسىغا قايتىپ كېلىشكەنىدى.

— جېنىم، بىزگە مۇراد - مەقسىتىمىزگە يېتىش ئۈچۈن قېچىشتىن ئۆزگە يول يوق.

— دادامنىڭ مېنى سىزگە بەرمەيدىغانلىقىنى مەنمۇ بىلىمەن. لېكىن قېچىش... قورقىمەن... ئاتا - ئانامنى، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىنى تاشلاپ...

— بۇ ئىش يالغۇز بىزنىڭلا بېشىمىزغا كېلىۋاتقىنى يوق. بۇرۇنمۇ نۇرغۇن ئاشىق - مەشۇقلار شۇنداق قىلىشقان.

— بۇنى بىلىمەن... لېكىن ئويلىساملا قورقىمەن. قانداق قاچارمىز، قەيەرلەرگە بارارمىز؟

— بۇ ھەقتە ئۇبدان ئويلىنىپ قويدۇم. دادام بىلەن ئىنىمنى ئۆگۈنلۈككە ئاقسۇ ئاۋاتقا يولغا سالىمەن. بىزمۇ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن شۇ يەرگە بارىمىز. ئۇ يەردە دادامنىڭ ئاچىسى بار، بىزمۇ بىر مەزگىل شۇ يەردە تۇرارمىز...

— دادام بىزنى ھەرگىز ئەپۇ قىلمايدۇ، يۇرتىمىزغىمۇ ھەرگىز قايتىپ كېلەلمەيمىز.

— ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟ توي ۋاقتى قىستاپ كېلىۋاتىدۇ، تەقدىرگە تەن بېرىپ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرىمىزمۇ؟ مۇھەببىتىمىز شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلىشامدۇ؟

بىرنەچچە مىنۇتلۇق سۈكۈت، ئادالەت خىرتىلداپ يېغلايدۇ.

— پېشانەمگە پۈتۈلگىنى شۇ بولسا، تارتماسقا ئىلاجىم يوق،

ماقۇل، قاچايلى.

— گۈلۈم، تۇمۇچۇقۇم — پەرىشتەم! سىز (ئېزىز ئەمدى «سىلى»نى «سىز»گە ئۆزگەرتكەندى) ئۇچۇن جېنىم پىدا! ئىككىلا ئالەمدە سىزنى بېشىمغا ئېلىپ كۆتۈرىمەن!

.....

2

كازىم بەگنىڭ ئىككى ھەپتىدىن كېيىن توي قىلىش توغرىسىدىكى تەكلىپى مەنسۇر بەگ تەرەپتىن قوبۇل كۆرۈلگەنىدى. ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتۈپ كەتتى، يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىن توي بولىدۇ. شۇ كۈنلەردە مەنسۇر بەگنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ئىنتايىن ئالدىراش بولۇپ كېتىشكەنىدى. ھەممەيلەن توي ھەققىدە سۆزلەشەتتى، توي ئىشى بىلەن ھەلەك ئىدى. تويلۇق كىيىملەرنى تىكتۇرۇش ئۈچۈن شەھەردىن ئۇستىلار ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنىدى. يالغۇز ئادالەت ئۇچۇنلا ئەمەس، كۈيئوغۇل ئۇچۇنمۇ، چوڭلار ئۇچۇنمۇ نەچچە قۇردىن كىيىم تىكتۇرۇلدى. پاتمە خېنىمغا ئىلگىرى ياققان بەزى كىيىملەر كېيىن يارىماي قالاتتى ـ دە، يەنە يېڭى رەختلەرنى سېتىۋېلىش، قايتىدىن تىكىش باشلىناتتى. بۇ ئىشتىن ئۇستىلار ئاغرىناتتىيۇ، لېكىن نارازىلىقىنى ئاغزىدىن چىقىرىشالمايتتى.

شەھەردىكى ئاتاقلىق سازچى ـ نەغمىچىلەر بىلەن ئالدىن پۇتۇشۇپ قويۇلدى. باغاقلارمۇ ھەپتە ئىلگىرى تارقىتىپ بولۇندى. ناھىيە ۋە ۋىلايەت باشلىقلىرىدىن تارتىپ ھەرقايسى يۇرتلاردىكى ئاقساقاللارغىچە بولغان جەمئىي ئەمەلدارلار، قازىكالان، ئىشان ـ سوپى، موللا ـ ئۆلىمالار مېھمانلار تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلدى. ھەتتا قوشنا ناھىيىلەردىكى بەزى ئاتاقلىق كىشىلەرگىمۇ باغاق ئەۋەتىلدى. تويدا ناخشا ـ ئۇسۇللۇق تاماشىدىن باشقا

يەنە ئوغلاق تارتىشىش، چېلىشىش ئويۇنلىرىمۇ ئۆتكۈزۈلۈش قارار قىلىنىپ، پالۋانلارمۇ ئالدىن بېكىتىپ قويۇلدى.

ئېزىزمۇ بۇ بىر ھەپتە ئىچىدە ناھايىتى ئالدىراش بولۇپ كەتتى. تويغا كېتەرلىك ماددىي نەرسىلەرنى تەييارلاشنىڭ ئاسا-سىي سالمىقى ئۇنىڭ زىممىسىگە چۈشكەنىدى. ئۇ گويا ئۆز سىڭ-لىسىنىڭ تويى بولىدىغاندەك چېپىپ يۈرۈپ ئىشلىدى. مەنسۇر بەگ ئۇنىڭ ئىشلىرىدىن ھەمىشە رازى بولۇپ تولا ماختايتتى، باشقىلارغا ئۆرنەك قىلاتتى. قىشتا مەنسۇر بەگ سوۋغا قىلغان قارا ئات شۇ كۈنلەردە تېخىمۇ سەمرىپ، تۈكلىرى پارقىراپ، تازا كۈچكە تولغانىدى. ئېزىز ئۇنى تېخىمۇ ئاسراپ باقىدىغان بولۇپ قالدى. يەم - بوغۇزنى ئۆز قولى بىلەن بېرەتتى. بىرەر يەرگە مىنىپ بارسا، قايتىپ كېلىپلا ئۇزاق يېتىلەپ سوۋۇتاتتى، ھەر ئەتىگىنى ۋە كەچقۇرۇنلۇقى تېگىنى تازىلاپ قۇرۇقدايتتى.

— پالۋان، ئاتنى بەك كۆڭۈل قويۇپ بېقىۋاتىسىز، توي كۈنى ئوغلاقتا سىلىش ئويىڭىز بارمۇ نېمە؟— سوراپ قالدى بىر كۈنى مەنسۇر بەگ كۈلۈپ تۇرۇپ.

ئېزىزمۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— شۇنداق، بېگىم، بىر چۈشۈپ باقاي دەيمەن.

— جەزمەن ئۇتۇپ چىقىسىز. تازا يۈگۈرۈك ئاتنىڭ نەسلى بۇ.

— دېگەنلىرى كەلسۇن، بېگىم.

شۇ كۈنلەردە ئاقسۇ تەرەپتىن كەلگەن بىر تۈركۈم كارۋانلار قايتماقچى بولۇپ تۇراتتى. ئېزىز ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ دادىسى بىلەن ئىنىسىنى ھەمراھ قىلىۋېلىشقا پۈتۈشتى. سىدىقئاخۇن: «كۆزلۈك زىرائەتلەرنى يىغىشتۇرۇپ بولۇپ ماڭساقمىكىن؟» دەپ ئارىسالدى بولۇۋىدى، ئېزىز: «ئۇنىڭدىن غەم قىلماڭ، ئۆزۈم تۆپىدە تۇرۇپ يىغىشتۇرىمەن. بۇ قېتىم قېپقالسىڭىز كېيىن ھەمراھ چىقماي قالىدۇ» دەپ ئالدىراتتى. قېرىندىشىغا

بولغان مېھمىر ـ مۇھەببەت غالىب كېلىپ سىدىقئاخۇن ئۇنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا كۆندى ـ دە، تۇنۇگۈن كارۋانلار بىلەن بىللە سەپەرگە چىقىپ كەتتى. ئېزىز ئۇلارنى ئۇزىتىپ بولغاندىن كېيىن مەتقاسىمنى ئىزدەپ باردى. مەتقاسىم ئۇنى ئوچۇق چىراي قارشى ئالدى.

ئىككى دوست بىردەم تاغدىن ـ باغدىن سۆزلىشىپ ئولتۇرۇشتى. كېيىن مەتقاسىم گەپنى يەنە ھۆكۈمەت ئۇستىگە يۆتكەۋدى، ئېزىز ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى:

— ئاداش، بۇگۈن مەن بەك ئالدىراش. ئۇ ئىشلار ھەققىدە كېيىنچە سۆزلىشەرمىز. ئۆتكەندە مەن ساڭا مەنسۇر بەگنىڭ يېنىدىن كەتكەندە ئالدىڭغا «ئەسسالام» دەپ كېلىمەن دېمىگەنمىدىم. مانا بۇگۈن شۇ ئىش توغرۇلۇق كەلدىم.

— نېمە، ئۇ يەردىن راستىنلا قايتىپ كەلدىڭمۇ؟ — خۇشاللىق بىلەن سورىدى مەتقاسىم.

— ياق، تېخى، مۇشۇ بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ئۇ يەردىن كەتمەكچىمەن، ئەمما ھازىرچە قوشتۇگمەنگىمۇ كەلمەيمەن، تېخىمۇ يىراق يەرگە كېتىمەن.

— نېمە دېگىنىڭ بۇ؟ يىراقتا كېتىپ قەيەرگە بارىسەن؟ ئوچۇقراق ئېيتقىنا.

ئېزىز شۇ كەمگىچە كۆڭلىدىكى سىرنى مەتقاسىمدىنمۇ يوشۇرۇپ كەلگەنىدى. ئەمدى ساۋۇتئاخۇنغا سۆزلەپ بەرگەن تەرتىپ بويىچە ھەممە ئىشنى قالدۇرماي سۆزلەپ بەردى.

مەتقاسىم ئۇنىڭ سۆزلىرىنى بۆلمەي ئاڭلىدى، گەپ تۈگىگەندىن كېيىنمۇ خېلىغىچە چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ جىمجىت ئولتۇرۇپ كەتتى.

— ئەمدى چۈشەندىم، — دېدى ئۇ ئاخىر ئېغىر خۇرسىنىپ قويۇپ، — مەنغۇ ساڭا ئوخشاش كۆيۈك دەردىگە مۇپتىلا بولۇپ باقمىدىم. ئەمما بۇ ھەقتە كۆپ گەپلەرنى ئاڭلىغانمەن. سەنمۇ

شۇنداق دەردكە يولۇقۇپسەن. بۇنىڭغا نېمە دېگۈلۈك؟ مەن تېخى ساڭا باشقا بىر ئىش ھەققىدە مەسلىھەت بېرەي دەپ تۇرغان، ئەمدى...

— نېمە مەسلىھەت ئىدى ئۇ؟ — گەپنى بۆلدى ئېزىز. مەتقاسىم جاۋاب بېرىش ئورنىغا دوستىغا مىختەك قادىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

— ئېيتقىنا، بۇ يولدىن كېچەلەمسەن؟

— نېمە دېدىڭ؟ ئادالەتكە بولغان ئىشقىمدىنمۇ؟

— ھەئە.

— نېمە دېگىنىڭ بۇ؟ جاھان ئۆرۈلۈپ، يەرۇ ئاسمان ئاسـ-تىن ـ ئۈستۈن بولۇپ كەتسىمۇ، جېنىم تېنىمدىلا بولىدىكەن ئۇنىڭدىن كېچىشىم يوق، ئاداش!

— ئۇنداق بولسا ئۇ مەسلىھەتنى ئېيتىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىكەن، — دېدى مەتقاسىم ئويلانغان ھالدا، ئاندىن جىددىي تەلەپـ-پۈزدا سۆزىنى داۋام قىلدى، — لېكىن خۇددى خېمىردىن قىل سۇغۇرغاندەك تەس ئىش بۇ. زالىم بەگلەر سېنى ھەرگىز بوش قويۇۋەتمەيدۇ. ھەتتا سىلەر ئاشۇ سېپىلدەك ھويلىدىن چىقىپ بولغۇچە تۇتۇۋېلىشى، تۇتالمىسا ئارقاڭلاردىن قوغلاپ يېتىشۇۋـ-لىشى تۇرغان گەپ...

— ئۇ چاغدا پېشانەمگە پۈتۈلگەننى كۆرىمەن. جېنىمدىن ئايرىلساممۇ ئارمىنىم يوق!

— داداڭ بىلەن ئىنىڭنىمۇ ئويلىمامسەن؟

— ئۇلارنى بۇگۈن ئاقسۇغا يولغا سېلىۋەتتىم.

— يەنە قايتىپ كېلەر، ھەقىچان.

— ئاداش، مۇنداق گەپلەر بىلەن مېنى قىينىماي، كۆڭلۈمـ-نى چۈشەنسەڭچۇ!

— ماقۇل، ئولتۇر، ئاچچىقلانما. خوپ، سىلەر ساق ـ سالامەت قېچىپ كەتكەنمۇ بولۇڭلار، ئۇنىڭدىن كېيىن قانداق

قىلماقچىسىلەر؟

— قانداق قىلاتتۇق؟ مۇراد ـ مەقسىتىمىزگە يېتىپ، ئەر ـ خوتۇن بولۇپ ياشايمىز شۇ.

— بۇ گەپنى دېمەك ئوڭاي، لېكىن...

— ۋاي ئاداش، هازىر مېنىڭ ئۇنچىۋالا كۆپ ئىشلارنى ئويلىغىچىلىك ۋاقتىم يوق، — ئېزىز بارغانسېرى تېرىكىشكە باشلىدى، — خۇدا يارانقان بۇ جاهاننىڭ قويىنى كەڭ، بىزگىمۇ ئارامخۇدا ياشاشقا بىرەر بۇلۇڭ، بىرەر تىرىكچىلىك تېپىلار. سەندىن تەلەپ قىلىدىغان نەرسەمىمۇ كۆپ ئەمەس، دادام بىلەن ئىنىم قايتقۇچە ئۆيۈمگە، زىرائەتلىرىمگە قاراپ قويساڭلا بولدى. قالغان ئىشقا سېنى ئاۋارە قىلمايمەن. نەدىكى بىر گەپلەر بىلەن كاللامنى قوچۇماي ئېنىق بىرنېمە دېگىنە، مۇشۇنچىلىك ئىشنى قىلالامسەن، يوق؟

مەتقاسىم ئەمدى يەنە سۆزلەۋېرىشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى چۈشەندى ـ دە، «هەي...» دېگىنىچە بېشىنى بىر چايقاپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— ئىككىمىز قىيامەتلىك ئاغىنە بولۇشقان، هېلىغۇ مۇشۇنداق ئىش ئىكەن، توختايدىغان يېرىڭلارغىچە سىلەرگە هەمراه بولۇپ بېرىشقا تەييارمەن.

— كۆڭلۈڭگە رەهمەت! — ئېزىز ئاغىنىسىنىڭ چىرايىغا هاياجان بىلەن تىكىلدى.

* * *

شۇ كۈنلەردە ئادالەت قىزىق بىر هالەتتە ياشاۋاتاتتى. ئۇ ئىلگىرىكىدەكلا تولا خىيال سۈرەتتى. خىياللىرىدا دەم خۇشلۇق، دەم ئەنسىرەش ـ قايغۇرۇش تەكرار ئالمىشىپ تۇراتتى. خۇشال بولغان چاغلىرىدا چىرايىدا كۈلكە ئويناپ، گۈلدەك ئېچىلىپ

كېتەتتى، باشقىلار بىلەن ئېچىلىپ - يېيىلىپ سۆزلىشەتتى، غىزانمۇ خېلى ئوبدان يەيتتى. كۈندۈزلىرى باغقا چىقىپ ئېزىز بىلەن بىللە تۇرغان جايلارنى ئاستا ئايلىناتتى، ئاشۇ شېرىن مىنۇتلارنى ئەسلەيتتى. بىراق ئارقىدىنلا يەنە كۆڭلىگە ئەنسىرەش هۆجۇم قىلىپ كىرەتتى - دە، چىرايىنى غەم، كۆزلىرىنى مۇڭ قاپلايتتى؛ گېلى بوغۇلۇپ، ئەمدىلا بىر - ئىككى كاپام يېيىلگەن غىزا شۇ پېتى قېپقالاتتى، ئاندىن هۆجرىسىغا بېكىنىۋېلىپ، نەچچە سائەتلەپ ئۇ يەردىن چىقمايتتى. كېيىن ئۇنى كۆرگەنلەر يىغلاپ قاپقىنىڭ ئىششىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ئىچ ئاغرىتىشاتتى، ئۆزلىرىچە مەنە بېرىشەتتى:

— كۆزى ئېچىلمىغان قىز ئەمەسمۇ، قورقىدۇ.

— كازىم بەگ دېگەن نەچچە خوتۇن ئالغان، بىرنەچچە بالىلىق بولغان ئادەم تۇرسا، ئۇ ۋال بولىدىغان بولدى بۇ خېنىمغا.

— ئابدۇكېرىم بېگىمگە بەك كۆڭلى بار چاغۇنكەن[1]، شۇڭا ئازاب چېكىۋاتىدۇ.

— مەنسۇر بېگىمنى بەك باغرى تاشلىق قىلىدىغۇ تاڭ.

.....

ئېزىزنىمۇ ئادالەتتىكى بۇ ئۆزگىرىشلەرنى سەزدى.

— جېنىم، ئۆزىڭىزنى تۇتۇۋېلىڭ، چاندۇرماڭ، — دېدى ئۇ ئاخشامقى ئۇچرىشىشتا، — كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈرۈپ قويمايلى. يۈرۈش - تۇرۇشلىرىڭىزدىن بۇ تويغا رازى ئىكەنلىكىڭىز چىقىپ تۇرسۇن. مۇنداق چاغلاردا ئاتا - ئانىلىرى قىزىنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشىدىن ئازراق گۇمانلىنىپ قالغۇدەك بولسا، ئۇنىڭ كەينىگە ئادەم سېلىپ قويار ئىمىش، بۇلارمۇ شۇنداق قىلىپ يۈرمىسۇن يەنە...

ئۇ گېپىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋەتكەن بولسىمۇ، ئادالەت هەممىنى چۈشەندى ۋە ئۇنىڭ دېگىنىدەك قىلىشقا ۋەدە بەردى.

---

① چاغۇنكەن — چېغىكەن.

بۇگۈن ئەتىگەندىن باشلاپ ئۇ ئۆزىنى خۇشال تۇتۇشقا تىرىشتى. دادىسى ۋە ئانىسى بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرۇپ ناشتا قىلىۋاتقاندا زورلاپ بولسىمۇ، كۈندىكىدىن كۆپرەك بىر نەرسە يېدى. ئانىسىنىڭ كىيىم ـ كېچەكلەر، زىبۇزىننەتلەر توغرىسىدىكى سوئاللىرىغا تارتىنىپ تۇرسىمۇ، قانائەتلەنگۈدەك جاۋاب بەردى.

— ئانىسى، — دېدى مەنسۇر بەگ ئاۋۇال ئادالەتكە، ئاندىن پاتىمە خېنىمغا كۈلۈمسىرەپ قاراپ، — بۇگۈن قىزىمىزنىڭ ئەھۋالى خېلى ئوبدانەدەك تۇرىدۇغۇ. مەنمۇ خۇشال بولدۇم. مۇشۇ بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ئۇنىڭغا كۆپرەك كۆڭۈل بۆلۈڭلار. خاسىيەتلىك ئىشىمىزنى تىنچ ـ ئامان، خۇشال ـ خۇرام ئۆتكۈزۈۋالايلى، — شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئادالەتنى تېخىمۇ خۇشال قىلىشنى ئويلىدى بولغاي، ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ مۇنۇ گەپنى قوشۇپ قويدى، — بىز تەرەپتىن ئۇنىڭغا تەييارلانغان زىبۇزىننەتلەرنى ئۆزىگە بېرىڭلار، ئۆزى ساقلىسۇن.

ئۇ ئادالەتنى دەرھال تەشەككۇر ئىزھار قىلىدۇ، دەپ ئويلىغانىدى، لېكىن ئۇ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويۇپ ئۇندىمىدى، چىرايىدا بىر خىل بىزارلىق قانات يايدى.

— قىزىم، بۇ دورەم ساڭا تەييارلىغان نەرسىلىرىمىزگە ئانچە رازىلىقىڭ يوق ئوخشىمامدۇ! ؟ يەنە باشقا كۆڭلۈڭ تارتقان نەرسىلەر بولسا ئېيت، دەرھال تەييار قىلىمەن، — دېدى مەنسۇر بەگ قىزىنىڭ غەمكىنلىكىگە ئۆزىچە مەنە بېرىپ.

نېمە دېگۈلۈك، كىشىلىك دۇنياسىنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى مال ـ مۈلۈك، پۇل ـ پۈچەك بىلەنلا ئۆلچەشكە ئادەتلەنگەن بۇ ئادەم ئادالەتنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرىدىكى ئەڭ قىممەتلىك نەرسىنىڭ ئەركىنلىك ۋە مۇھەببەت ئىكەنلىكىنى نەدىن بىلسۇن!

— رەھمەت، دادا، — ئادالەت ئېزىزىنىڭ گەپلىرىنى ئېسىگە كەلتۈرۈپ زورلاپ كۈلۈمسىرىدى، — باشقا ھېچ نەرسە لازىم

ئەمەس.

— مەيلى ئەمەسە، كۆڭلۈڭنى خۇشال تۇتۇپ يۈر، قىزىم، — مەنسۇر بەگ سەل - پەل كۈلۈمسىرەپ قويۇپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

پاتىمە خېنىم ئالتۇن زىرە، قوش - قوش ياقۇت كۆزلۈك ئۇزۇك، بىلەزۈك، ئايخاڭزا[1]، ئوتتۇرىسىغا ئۆرۈك ئۇرۇقچىسىدەك چوڭلۇقتىكى شاپتۇل چېچىكى رەڭلىك ياقۇتتىن كۆز قويۇلغان ئۇقا قاتارلىق نەرسىلەرنى ساندۇقتىن ئېلىپ ئادالەتنىڭ ئالدىدا قويدى، ئاندىن زورلاپ تۇرۇپ ئۇ نەرسىلەرنى قۇلىقىغا، بارماقلىرىغا ۋە بىلىكىگە سالدۇردى، بېشىغا كىيدۈردى.

— شۇ تۇرقۇڭدا بەئەينى پادىشاھلارنىڭ خانزادىلىرىگە ئوخشىشىپ قالدىڭ، قىزىم — دېدى پاتىمە خېنىم بۆلەكچە يايراپ، — رىۋايەتلەردىكى پەرىزاتلارمۇ ھەرقانچە بولسا، سەنچىلىك باردۇ، ئىلاھىم، كۆز تەگمىسۇن.

ئادالەت غەمكىنگىنە كۈلۈمسىرەپ قويدى. ئۇ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى ئىلاجى بار خۇشال - خۇرام تۇتۇشقا تىرىشقىنى بىلەن، كۆڭلىدە چىدىغۇسىز ئازاب، تەڭقىسلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. پىلان بويىچە ئۇلار ئەتە كېچىسى قاچماقچى، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ مۇشۇ مېھرىبان ئانىسىدىن، باغرى تاش بولسىمۇ ئۆزىنى مۇشۇ يورۇق دۇنياغا ئاپىرىدە قىلغان دادىسىدىن، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ۋە ئون ئالتە يىللىق ئۆمرى ئۆتكەن مۇشۇ چىرايلىق، بایاشات ئائىلىسىدىن ئايرىلىدۇ. بەلكىم شۇ كەتكەنچە قايتىپ كەلمەس، پۈتۈن ئۆمرى ناتونۇش، ياقا يۇرتلاردا ئۆتۈپ كېتەر. بۇ ئايرىلىش — مەڭگۈلۈك ئايرىلىش بولۇپ قالارمۇ؟ ئاھ خۇدا، بۇ نېمىدېگەن چوڭ تەۋەككۈلچىلىك، نېمىدېگەن چوڭ قۇربان بېرىش بۇ! ؟...

ئادالەت بۇرۇن ئۆزىنى چۈشىنىگىنىمۇ ئازار بەرمەيدىغان كۆڭ-

① ئايخاڭزا — ھالقىنىڭ بىر تۈرى.

لۇم يۇمشاق ئادەممەن دەيدىغان، لېكىن مانا باغرى تاشلىقتىن ئۇمۇ خالىي ئەمەس ئىكەن. بولمىسا، مۇشۇنچىۋالا چوڭ ئىشقا تەۋەككۇل قىلارمىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنى تازىمۇ ۋاپاسىزلىق، تۇزكورلۇق قىلىۋاتقاندەك ھېس قىلىپ، بەكمۇ ئازابلاندى. ئاندىن ھەممە گەپلەرنى قالدۇرماي ئېيتىپ بەرگۈسى، ئۇنىڭدىن ئەپۇ ۋە يارەدەم سورىغۇسى، دۇئاسىنى ئالغۇسى كەلدى. توققۇز ئاي، توققۇز كۈن قورساق كۆتۈرۈپ تۇغقان، ئاق سۈت بېرىپ چوڭ قىلغان مېھرىبان ئانىسى ئەمەسمۇ. دۇنيادا ئۆز قىزىنىڭ بەخت ـ ساۋادىنى ئۇچۇن كۆيۈنمەيدىغان ئانا بولامدۇ! ؟ ئادالەتلىك ئانىسىمۇ ناھايىتى مېھرىبان كۆيۈمچان ئايال، ئادالەتنى جېنىدىنمۇ ئارتۇق كۆرىدۇ. ئۇ ئازراق زۇكامداپ قالسىمۇ، يېنىدا پەرۋانە بولۇپ كېتىدۇ، گېلىدىن غىزامۇ ئۆتمەي قالىدۇ. مۇشۇنداق بىر ئانا جانجىگەر قىزىنىڭ بەخت ـ تەلىيى ئۇچۇن كۆڭۈل بۆلمەي تۇرالامدۇ! ؟ چوقۇم قولىدىن كەلگىنىنى ئايمايدۇ، ئالەمچە بەخت ـ تەلەي تىلەپ، دۇئا ـ پاتىھە بېرىپ يولغا سالىدۇ. ئەكسىچە، ھېچ ئىشنى بىلدۇرمەي، خۇددى ئوغرىلاردەك جىمجىملا قېچىپ كەتسە، ئۇنى مەڭگۇ داغدا قالدۇرغان، چىدىغۇسىز ئازاب ـ ئوقۇبەتكە دۇچار قىلغان بولىدۇ. ئېيتسۇن، ھەممە ئىشنى قالدۇرماي ئېيتىپ بەرسۇن! يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ دۇئا ـ پاتىھە سورىسۇن!

— جېنىم ئانا...، — ئادالەت شۇ سۆزنى ئېيتتىيۇ، يەنە شۇ زامان توختاپ قالدى.

ياق، ئېيتسا بولمىغۇدەك!

بۇنىڭ ھەرگىزمۇ ئاددىي ئىش ئەمەسلىكى دەل شۇ چاغدا گۇپپىدە ئادالەتنىڭ ئېسىگە كەلدى. جېنىدىن ئەزىز كۆرىدىغان قىزىدىن ئايرىلىپ قېلىشقا قايسى ئانا چىدايدۇ؟! دادىسىنىڭ كېيىنكى سوئال ـ سوراقلىرىدىن قورقمامدۇ؟ يەنە تېخى ئەل ـ يۇرت ئىچىدە نۇرغۇن سۆز ـ چۆچەك بولار... ياق، بۇ

ئىشقا ئانىسى ھەرگىز رازى بولمايدۇ. پاش قىلىپ قويمىغاندا-
مۇ، ئۇنى رايىدىن قايتۇرۇشقا ئۇرۇنىدۇ، كېچە - كۈندۈز يېنى-
دىن ئايرىلماي پۈتلىكاشاك بولىدۇ. ئاندىن ھەدىمەي توي
بولىدۇ - دە، ھەممە ئىش تۈگەيدۇ؛ ئارزۇ - ئارمانلارمۇ،
مۇراد - مەقسەتلەرمۇ قايتا تەكرارلانمايدىغان چۈشكە ئوخشاش
پەقەت ئازابلىق ئەسلىمىلا بولۇپ قالىدۇ؛ ئوتتەك قىزغىن، ئانا
سۈتىدەك پاك مۇھەببەت چىدىغۇسىز قايغۇ - ھەسرەتكە ئايلىنىپ
قالىدۇ. ياق، ئېيتمىسۇن، ھېچ نەرسىنى ئېيتمىسۇن! جېنىم
ئانا، مېنى ئەپۇ قىلىڭ، مەندەك ۋاپاسىز قىزنىڭىزدىن رازى
بولۇڭ! يۈز تۇرانە دۇئايىڭىزنى ئېلىشقا ئىلاجسىزمەن، بەختسى-
نى تىلەڭ!...

ئاھ، ئارزۇ - ئارمان بىلەن ئەنسىزلىك، بەخت بىلەن
ۋەھىمە ئارىلىشىپ كەتكەن بۇ كۈنلەر ئەقەدەر ئازابلىق -
ھە!؟

ئادالەت گەپنىڭ ئۇچىنى چىقىرىپ قويۇپ يەنە توختاپ قال-
غاندىن كېيىن پاتىمە خېنىم ئۇنىڭ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇشىنى
كۈتۈپ بىرئاز جىم تۇردى. قايتا سادا چىقمىغاندىن كېيىن قىز-
نىڭ چىرايىغا تىكىلىپ قاردى. ئادالەت دېمى ئىچىگە چۈشۈپ
كەتكەن پېتى بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى.

— قىزىم، ساڭا نېمە بولدى، بايا نېمە دېمەكچىدىڭ؟ —
ھەيرانلىق ئىلكىدە سورىدى پاتىمە خېنىم.

ئادالەت يەنىلا بېشىنى كۆتۈرمىدى، گەپ ئورنىغا سۈس
خىرتىلداش - ئۆكسۈش ئاڭلاندى.

— قىزىم، بىر يېرىڭ ئاغرىمدۇ؟— پاتىمە خېنىم ئەمدى
چۆچۈپ قوللىرى بىلەن قىزنىڭ ئېڭىكىدىن ئاۋايلاپ تۇتۇپ
ئۆزىگە قارىتتى. ئادالەتنىڭ خۇمار كۆزلىرى بەئەينى بۇلاققا
ئايلانغاندى، ياش تامچىلىرى يىپى ئۈزۈلگەن مارجاندەك ئېقىپ،
مەڭزىلىرىگە سىيرىلىپ چۈشۈۋاتاتتى.

— ۋاي خۇدايىم، بۇ بالىغا يەنە نېمە بولغاندۇ؟ قىزىم، ئېيتقىنا، بىر يېرىڭ ئاغرىمدۇ؟

ئادالەت گەپ قىلماستىن بېشىنى «ياق» دېگەن مەنىده چايقىدى.

— ئەمىسە، نېمە ئىش بولدى زادى؟

ئادالەت ئەمدى ئۆزىنى تۇتالماي پاكىتىده ئۇنىڭغا قوپۇۋەتتى - ده، بېشىنى ئانىسىنىڭ قۇچىقىغا تاشلاپ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. پاتمە خېنىم بۇ هالنى باشقىچە چۈشەندى. ئۇ ئابدۇكېرىمنىمۇ ئۆز ئوغلىدەك ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ كۆيئوغلى بولىدىغانلىقىنى ئويلىغىنىدا قىزىنىڭ بەختكە ئېرىشىدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈنەتتى. شۇڭا كازىم بەگ ئارىغا قىستۇرۇلۇپ، ئابدۇكېرىم چەتكە چىقىرىلغاندا، ئۇمۇ قاتتىق ئازابلانغان، نارازى بولغان ۋە مەنسۇر بەگ بىلەن ئۆمرىده تۇنجى قېتىم قاتتىق جاكىجاللاشقانىدى. لېكىن ئۇنىڭ هەممە ئۇرۇنۇشلىرىمۇ بۇ ئىشنى ئەسلىگە كەلتۈرەلمىدى. مەنسۇر بەگ ئۇنىڭ ئورۇنلۇق سۆزلىرىنى رەت قىلالمىدىيۇ، لېكىن «مۇشۇ يولغا ماكىماي ئىلاجىمىز يوق» دەپ ئۆز گېپىده چىڭ تۇرۇۋالدى. بالا يالغۇز بىرلا ئەمەس، يېگىرمە نەچچە يىل تۇتقان ئۆينى بۇزۇش ئوڭايمۇ، شۇڭا پاتمە خېنىممۇ ئاخىرى تەقدىرگە تەن بەردى. ئۇ شۇ تاپتا قىزىنىڭ چىدىغۇسىز ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى شۇ ئىشقا بۇراپ چۈشەندى - ده، ئۆزىمۇ قوشۇلۇپ بىر پەس يىغلىدى، ئاندىن ئادالەتنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ تەسەللى بەردى:

— سەۋر قىل، قىزىم، ئايال خەق دېگەن بەكمۇ ئاجىز كېلىدىكەنمىز، ئەرلەرنىڭ خاهىشىغا بويسۇنماستىن باشقا ئىلاجىمىز يوق ئىكەن. پېشانەڭگە پۈتۈلگىنى شۇ ئوخشايدۇ. كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما. ئەزەم بەگ هاجىلار بەك زەردا كىشىلەر، يۈرت ئىچىده نام - ئاتىقى مەشھۇر. ئۇلارغا كېلىن بولۇپ بارساڭ

ئۆمۈرۈايەت راھەت - پاراغەت ئىچىدە ياشايسەن. بەلكىم بۇمۇ خۇدايىمنىڭ ساڭا بەخت ئاتا قىلغىنىدۇر.

ئادالەت بۇ گەپلەرگە قارىتا ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىدى.

— ئانا، بۇگۈن كېچە سىزنىڭ يېنىڭىزدا ياتايچۇ، — دېدى ئۇ بىردەمدىن كېيىن گەپنى بۇراپ.

— مەنمۇ شۇنى دېمەكچىدىم، — دېدى پاتىمە خېنىم خۇشال بولۇپ، — بۇگۈن كېچىلا ئەمەس، تاكى تويۇڭ بولغۇچە ئانا - بالا بىللە ياتايلى.

ئادالەت لېۋىنى چىشلەپ قالدى، لېكىن ئەمدى يېنىۋېلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. دېگەندەك شۇ كېچىسى ئۇلار بىللە ياتتى. پاتىمە خېنىم سەمرىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن خورەك تارتاتتى. ئەتىسى ئاخشامدا ئادالەت مۇشۇ ئىشنى باھانە قىلىپ ئۆز ھۇجرىسىدا يالغۇز يېتىشقا ئانىسىنى ئاران كۆندۈردى.

ئون ئىككىنچى باب

1

شۇ كۈنلەردە بۇ چوڭ قورۇدا ئۆزگىچە ھايات كەچۈرۈۋاتقان يەنە بىر جان ئىگىسى بار ئىدى. گۈلسۇم ھېلىقى چاغدا زۇپتۇمخانىغا كۆڭۈل سىرىنى ئاچقاندىن كېيىن تۆت كۆز بىلەن خۇش خەۋەر كۈتۈپ يۈردى. ئۇ ئېزىزنى راستىنلا چىن دىلىدىن ياخشى كۆرۈپ قالغانىدى. مۇھەببىتىنى، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى ئادالەت ئىگىسىدىن ھەرگىز كەم ھېسابلىغىلى بولمايتتى. بۇنىڭغا غاپىلار ئىك چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇش ئىستىكىمۇ قوشۇلۇپ، ئۇنىڭ ئېزىزغا بولغان ئىنتىلىش ـ تەلپۈنۈشلىرىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتكەندى. ئۇ ئېزىزنىڭمۇ ئۆزىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىغا ۋە غاپىلاردىن تارتىۋالالايدىغانلىقىغا تولۇق ئىشىنەتتى. بىراق ئارىدىن ئىككى كۈن ئەمەس، ئۈچ كۈنمۇ ئۆتۈپ كەتتى، زۇپتۇمخاندىن سادا چىقمىدى. گۈلسۇم كۈندۈزى قولى ئىشتا بولسىمۇ، كۆزى زۇپتۇمخانىنى ئىزدەيتتى. باشتا ئۇ «ئەنە ئېيتار، مانا ئېيتار» دەپ كۆڭلىگە تەسەللى بېرىپ كەلگەنىدى، ئۈچىنچى كۈنى زۇپتۇمخانىڭ ئىك نېمىشقىدۇر ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرگەندەك بولۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ قالدى ـ دە، دەسلەپتە ھەيران بولدى، كېيىن كۆڭلىگە ئەندىشە چۈشتى. ئۇ كەچلىك تاماقتىن كېيىن زادى تاقەت قىلالماي زۇپتۇمخانىنى ئىزدەپ ئۆيىگە باردى، ئەمما ئېرىشكىنى مۇتلەق كۈتمىگەن جاۋاب بولدى: زۇپتۇمخاننىڭ ئېيىتىشچە، ئېزىز ئۇنى بەكمۇ يارىتىدىكەن، لېكىن ئۆز يۈرتىدىكى بىر نەۋرە سىڭلىسى بىلەن بۆشۈكىدە چېغىدىلا چېتىپ قويۇلغان

بولغاچقا، بۇ ئەھدىنى بۇزالمايدىكەن.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ گۈلسۇم ئۇجۇقۇپ كەتتى، كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆكۈلدى. ئۇنىڭ بۇ گەپكە — ئېزىزنىڭ باشقا لايىقى بارلىقىغا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى، ئەمما «يالغان» دېيىش ئۇچۇن ھېچقانداق ئاساسمۇ كۆرسىتەلمەيتتى. بۇرۇن بولۇپ ئۆتكەن ھېلىقى قىسقىغىنا سۆھبەت ئۇنىڭ ئېسىگە چۈشتى. شۇ چاغدا ئۇ ئېزىزدىن گەپ كوچىلاپ، ئۇنىڭ ھېچقانداق قىز بىلەن پۈتۈشۈپ قويمىغانلىقىنى، ئەمما كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرگىنىنىڭ بارلىقىنى ئاڭلىغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئاشۇ «كۆڭلىگە پۇكۈلگەن» قىزنىڭ ئۆزى بولۇپ قېلىشىنى خۇدادىن كېچە - كۈندۈز تىلىگەن ۋە بۇنىڭغا خېلىلا ئىشەنگەن. غاپىپار كۈندەشلىكى قوزغىلىپ ئۇنىڭغا تەھدىت سالغان چاغلاردا، ئۇ كۆڭلىدە «چۆچۈرىنى خام سانىما، ئېزىز پالۋان مېنى ساقلاپ بەرمەيدۇ» دەپ ئۆزىگە تەسەللى بەرگەنىدى. ئېزىزنىڭ ئۇنىڭغا كۆڭلىنى ئىزھار قىلىپ بىرەر سۆز ئېيتمىغانلىقى، ھەتتا ئازراق بېشارەتمۇ بەرمىگەنلىكى، ئەكسىچە، نېمىشقىدۇر ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇرغاندەك تۇرۇشلىرىمۇ، ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئۇمىد ۋە ئىشەنچىنى ئازراقمۇ سۇسلاشتۇرالمىغانىدى. «بۇ يەرگە يېڭى كەلدى، بەك ئالدىراپ كەتمەي دەيدىغاندۇ، ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە گەپ ئاچار، بىر پۇرسەتنى تېپىپ سۆزلىشەر» دېگەندەك خىياللار بىلەن كۆڭلىنى ئاۋۇندۇراتتى ئۇ. بىراق، مانا ئاخىرى ئىش ئۇنداق بولماي چىقتى. ئېزىز «يۇرتۇمدا پۈتۈشۈپ قويغىنىم بار» دەپتۇ. ھېلىقى چاغدا نېمىشقا يالغان ئېيتقان بولغىيتتى. گۈلسۇم مۇشۇنداقلىقىنى شۇ چاغدا بىلگەن بولسا، ئۇمىدلىنىپ، تەمە قىلىپ يۈرمەس ئىدى. ئاھ خۇدا، بۇ نېمىدېگەن ئازاب! گۈلسۇم يەنىلا شۇ زالىم قاۋاندىن قۇتۇلالماسمۇ؟ ئۇ نېمىدېگەن شور پېشانە!...

گۈلسۇم زۇپتۇمخانىنىڭ يېنىدىن پۇتلىرىغا ئېغىر بىرنەرسە

باغلاپ قويۇلغاندەك تەسلىكتە قەدەم تاشلاپ يېنىپ چىقتى. «مەجەزىم يوق» دەپ بۇرۇنلا يېتىۋالغان بولسىمۇ، كۆزلىرىگە زادى ئۇيقۇ كەلمىدى. ئۇ ھەدەپ ئۇياق - بۇياققا ئۆرۈلەتتى، ئېغىر ئۇھ تارتاتتى، كۆزلىرىدىن ئېقىپ چۈشۈۋاتقان ياشلىرىنى سۈرتۈپ ئۇلگۈرتەلمەيتتى. مېڭىسىنى ئايىغى چىقمايدىغان چىگىش خىياللار، جاۋابى تېپىلمايدىغان قىيىن سوئاللار چۈلغىۋالغاندى. بىر چاغدا ئۇنىڭ خىيالىغا ئۇشتۇمتۇت مۇنداق گۇمان كىرىپ كەلدى: «ئۇنىڭ پۈتۈشۈپ قويغىنىم بار دېگىنى راست گەپمىدۇ؟ مۇبادا ئۇنى كۆيدۈرۈپ يۈرگەن قىز باشقا بىرى بولۇپ، مېنىڭ كۆڭلۈمنى ئاياپ شۇنداق دەپ قويغان بولسىچۇ؟ بەلكىم شۇنداقتۇر. كىمدۇ شۇ تەلەيلىك قىز؟ مەندىن چىرايلىقمىدۇ؟ ئۇنى بىر كۆرۈپ باققان بولسام... بەلكىم چىرايلىقتۇ. ماڭا ئوخشاش يېتىم ئەمەس، چاكارمۇ ئەمەس، ئاتا - ئانىسىمۇ ھاللىق كىشىلەردۇ بەلكىم. راست، مەن ئۇنىڭغا قارىغاندا كۆپ تۆۋەن، ھېچ نەرسەم يوق، ھەتتا بىرەر جانكۆيەر تۇغقىنىمۇ يوق. شۇڭا ئېزىز پالۋان مېنى ئۆز خىلى كۆرمىگەندۇ... مەن ئۇنىڭغا ناھايىتى ئوبدان، ئىتائەتچان خوتۇن بولاتتىم، جېنىمنىمۇ ئايىمايتتىم ئەمەسمۇ...»

گۈلسۈم خىيالى شۇ يەرگە كەلگەندە ئۆزىنى زادى تۇتالماي بېشىنى يوتقانغا پۈركەپ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى.

ئۇ ئەتىسىمۇ خامۇش يۈردى، خىيالىدا يەنىلا ئاخشامقى ئويلار كېزەتتى. ئۇنىڭ ئۆز كۈشەندىسىنىڭ — مەيلى ئۇ پۈتۈشۈپ قويغان بولسۇن ياكى كۆڭلىنى ئىگىلەپ تۇرغان بولسۇن، شۇ «تەلەيلىك» قىزنىڭ كىملىكىنى بىلىپ بېقىش ئىستىكى بارغانسېرى كۈچىيىپ بېرىۋاتاتتى. ئۇنى بىلەلىسە، ئايىغىغا يېقىلىپ، ئېزىز پالۋاننى ئۆزىگە ئۆتۈنۈشىنى يالۋۇرۇپ سوراشقىمۇ تەييار ئىدى. بىراق، كىمدۇ شۇ قىز؟ راستتىنلا ئېزىز بىلەن بىر يۈرتلۇق تۇغقىنىمىدۇ؟ ياكى چوڭكۆلدىمىكىن؟ گۈلسۈم

بار المايدۇ. چوڭكۆلدىمۇ قىز دېگەن ناھايىتى تولا.
«مەن پالانىنىڭ مەشۇقى» دەپ پۇتۇلمە-
ۋىلىغاندا گۈلسۇم ئۆزىنىڭ دۇنيادا ئەڭ ئاجىز،
ھەسرەتتى يەنىمۇ كۈچەيدى. «ھەي خۇدا، مېنى نېمانچە
مۇشۇ قورۇدا، ئۆز يېنىدىلا ياشاۋاتقانلىقىنى، كۈندە
سۆزلىشىپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى خىيالىغە-
بۇرۇنقىدەك بىمالال كۆرۈشۈپ، سۆزلىشەلمەيدىغان
ئۇ ئېزىزىنىڭ سېزىپ قالدى. قەلبىدە مۇھەببەت ۋە ئۆچمەنلىك دە-
ئۆزىنى ئىگىلەيتتى.

ئۇلار بىرەر يېگىتنى ياخشى كۆرۈپ قالسا، ئۇنىڭ
ۋە گەپ - سۆزلىرىدىن، ھەتتا ئانچىكىم بىر
ئۆزىگە ياكى باشقا خوتۇن - قىزلارغا قارىتا
بولۇۋاتقانلىقىنى سېزىۋېلىشقا ئۇرۇنىدۇ؛ مۇ-
ئىگىتكە ئىزھار قىلىنغان، ئەمما كۆتكەن جاۋابقا ئېرە-
تەبىئىمۇ شۇنداق بولىدۇ. ھاقارەتلەنگەنلىك،
ۋە رىقابەت تۇيغۇسى ئۇنى ئەڭ قابىل رازىۋېتچىكە-
شۇ كۈنلەردە گۈلسۇممۇ
ھالەتتە ياشاۋاتاتتى. ئۇ ئېزىزدىن قېيداپ ۋە
ئۇرگەندەك قىلغىنى بىلەن، ئاستىرتىن ئۇنىڭ ھەرىىز

ھەرىكىتىنى دىققەت بىلەن كۆزىتەتتى. ئېنىز ھويلىدا كۆرۈنمەي قالسىلا «قەيەرگە كەتكەندۇ؟ ھېلىقى قىز بىلەن ئۇچراشقىلى بارغانمىدۇ؟» دېگەن ئويلار ئۇنى بىئارام قىلاتتى، ئازابلايتتى. ئۇنى بەختتىن مەھرۇم قىلىپ، غاپىپار قاۋاننىڭ چاڭگىلىغا ئىتىرگەن ئاشۇ نامەلۇم كۈشەندىسىنى كۆڭلىدە يەتكۈچە تىللاپ - قارغايتتى.

نېمە دېگۈلۈك، مۇھەببەت ھەمىشە كۇچلۇك شەخسىيەتچىلىك بىلەن خۇددى قان بىلەن گۆشتەك بىرىكىپ كەتكەن بولىدۇ. ئاشىق - مەشۇقلار ئىچىدىكى ئەڭ ئالىيجاناب دېيىلگەنلەرمۇ سۆيگەن يارىنى باشقا بىراۋغا ئۇندىق ئوڭاي ۋە ئۆزلۈكىدىن ئۆتۈنۈپ بەرمەيدۇ. مۇسابىقىدە ئۇتتۇرساڭ، كارايىتى چاغلىق. ناھايىتى بىر قېتىملىق شان - شەرەپ ۋە مۇكاپاتتىن مەھرۇم بولىسەن، خالاس. كېيىن يەنە تالاي قېتىم ئۇتۇۋېلىش پۇرسىتىڭ بار. بىراق، مۇھەببەت ئۇندىق ئەمەس. ئۇتتۇرساڭ، بەختتىن — ھاياتلىدىكى ئەڭ قىممەتلىك نەرسىدىن مەھرۇم بولىسەن، تولا چاغلاردا پۈتۈن ئۆمرۈڭ بويى ئۇنىڭ ئورنىنى تولدۇرالمايسەن.

بىر كېچىسى گۈلسۈمنىڭ زادى ئۇيقۇسى كەلمىدى، خىيال سۈرگەنلىكتىن بېشى قاتتىق ئاغرىپ كەتتى. ھۇجرىسۇ بەك تىنچ بولۇپ كەتكەندەك تۇيۇلدى. ئۇ يوتقانىنى ئېچىۋەتتى، يەنىلا ئارام تاپالمىدى، ئولتۇردى، ئاخىر بولماي ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا چىقتى. مەنسۇر بەگنىڭ قورۇسى ئېچىكىرى ۋە تاشقىرى دەپ ئىككىگە بۆلۈنەتتى. ئايۋاننىڭ ئىچىدىكى ئۆيلەردە خوجايىنلار ۋە ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرى ۋە مۇشۇ يەردە قونۇپ قالغان ئېزىز مېھمانلارلا يېتىپ قوپاتتى. خىزمەتكارلار، ھەتتا ئېزىز بىلەن غاپىپارمۇ تاشقىرىقى ھويلىنىڭ كۈنچىقىش ۋە كۈنپېتىش تەرەپلىرىگە بىر - بىرىگە قارىتىپ سېلىنغان بىرقەدەر ئاددىي ئۆيلەردە تۇراتتى. ئاي تولغان مەزگىل بولسىمۇ، ئۇزۇم باركى

ۋە تازىمۇ باراقسان ئۆسكەن ياڭاق دەرىخى سايە تاشلاپ تۇرغانلىقىنى تاشقىرىقى هويلىمۇ قاراڭغۇ ئىدى. گۈلسۇم بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ هويلىنىڭ سول تەرىپىدىكى باغقا ئۆتىدىغان ئېرىق بويىغا باردى ـ دە، زوكزىيىپ ئولتۇرۇپ، شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان سۇغا قولىنى تىقتى، ئوچۇملاپ سۇ ئېلىپ يۈزىنى يۇيۇۋىدى، مېڭىسى سەل سەگىگەندەك بولدى. دەرەخلەر ئارىسىدىن شۇڭغۇپ ئۆتكەن ئاي شولىسى سۇدا چېچىلغان ئالتۇن تەڭگىلەردەك سەكرىشىپ ئويناياتتى. گۈلسۇم ئىختىيارسىز هالدا مەهلىيا بولۇپ، ئۇنىڭغا قاراپ بىرپەس ئولتۇرۇپ قالدى. شۇ دەقىقىدە ئوڭ تەرەپتىكى ئەر خىزمەتكارلار ياتىدىغان قايسىدۇر بىر ئۆينىڭ ئىشىكى «غىچ» قىلىپ ئېچىلدى. گۈلسۇم چۆچۈپ ئارقىغا بۇرۇلۇپ قارىدى ـ دە، ئېزىزنىڭ هۇجرىسىدىن بىرەيلەننىڭ چەقىپ كەلگەنلىكىنى كۆردى. هويلا قاراڭغۇ بولغاچقا ئۇنىڭ كىملىكىنى بىلگىلى بولمايتتى. شۇنداقتىمۇ گۈلسۇم ئۇنى ئېزىز دەپ جەزم قىلدى. ئۇ ئادەم ئەتراپىنى كۆزەتكەندەك ئىشىك ئالدىدا بىرپەس تۇردى ـ دە، ئاندىن ئوڭ تەرەپكە بۇرۇلۇپ باغقا چىقىدىغان ئىشىك تەرەپكە ماڭدى. ئارقىدىنلا باغ ئىشىكىنىڭ ئېچىلىپ ـ يېپىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى. «بۇ يېرىم كېچىدە باغدا نېمە ئىش قىلىدىغاندۇ؟» دەپ ئويلىدى گۈلسۇم ۋە تېخى كاللىسىغا ئېنىق بىر گۇمان كەلمىگەن بولسىمۇ، نېمىشقىدۇر بىردىنلا هاياجانلىنىپ يۈرىكى ئويناپ كەتتى. «قېنى، بىر كۆرۈپ باقمايمۇ؟» ئۇ ئورنىدىن لىككىدە تۇردى ـ دە، باغ ئىشىكىنىڭ يېنىغا باردى. ئۇ يەردە بىر پەس توختاپ، ئىچىگە قۇلاق سالدى، شەپە ئاڭلانمىدى. ئېزىز قايتقان چېغىمدا ئاۋاز چىقمىسۇن دېدىمۇ، ئەيتاۋۇر ئىشىكنى مەهكەم ياپماي كېشەكتىن سەل ئارىلىق قالدۇرۇپ قويغانىدى. شۇڭا گۈلسۇم ئىشىكنى ئاچقاندا هېچقانداق سادا چىقمىدى. باغ ئىچى قاپقاراڭغۇ ۋە تىمتاس ئىدى. «مۇشتۇرقەتتە ئۇ نەدىدۇ؟» دەپ ئويلىدى گۈلسۇم. ئۇ ئالدىغىراق

ماڭماقچى بولۇپ، بىرنەچچە قەدەم باستىيۇ، يەنە توختاپ قالدى. «ئۇنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەي تۇرۇپ، ئۆزۈمنى سەزدۈرۈپ قويسام بولماس. مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تىڭشاپ باقاي، بىرەر شەپىسى چىقىپ قالار...» ئۇ بىر تۇپ قىزىلگۈل تۇۋىدە ئولتۇرۇپ، ئەتراپقا دىققەت بىلەن قۇلاق سالدى. ھاياجان ۋە ئەنسىزلىك ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغانىدى. باغ ئىچى بۇرۇنقىدەكلا تىمتاس ئىدى. ئېزىز گويا ئەرۋاھتەكلا ھېچقانداق شەپىمۇ چىقارماي «غايىب» بولغانىدى. ئارىدىن بىر چۆگۈن سۇ قاينىغۇچىلىك ۋاقىت ئۆتتى. گۈلسۈمنى بىردىنلا قورقۇنچ باستى. «بايا كۆزگىنىم جىن - ئەرۋاھمىدۇيا؟ شۇ كۈنلەردە ئۆزۈمۇ ئېلىشىپ قالايلا دەپ قالدىم، كۆزۈمگە شۇنداق كۆرۈنگەنمىكىن؟...» بۇ خىيال بىلەن تەڭ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدى مۇزلاپ، يۈرىكى ئاغزىغا قاپلىشىپ قالغۇدەك بولدى - دە، دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ باغدىن تېزرەك چىقىپ تاشقىرىقى ھويلىدىمۇ تۇرماي ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتمەكچى بولدى. بىراق قورقۇشتىن دەرمانسىزلىنىپ كەتكەن پۇتلىرى دەرھال ھەرىكەتكە كېلەلمىدى. ئۇ مەڭە تەسلىكتە ئورنىدىن تۇردى. تۇردىيۇ، ئاۋۇال بىر دەقىقە داڭقېتىپ تۇرۇپ قېلىپ، كېيىن يەنە دەرھال ئولتۇردى. چۈنكى، دەل شۇ چاغدا ئادالەت ياتىدىغان ھۇجرىنىڭ دېرىزىسى ئېچىلىپ بىر ئايال زاتى باغقا سەكرەپ چۈشكەنىدى.

گۈلسۈم ئۇ ئايالنىڭ كىملىكىنى دەماللىققا بىلەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ھەيرانلىق ئىلكىدە ئۇنى ئادالەت دەپ جەزم قىلىدى. ئاندىن مۇشۇكتەك ئۆتكۈرلۈك بىلەن ئۇنىڭغا كۆزىنى تىكتى. ئايالمۇ دېرىزە تۇۋىدە بىرپەس توختاپ خۇددى بايىقى ئەرگە ئوخشاش ئۇياق - بۇياققا قارىدى - دە، كېيىن ئالدى تەرەپكە قاراپ ماڭدى. دەرەخلەر توسۇۋالغاچقا ئۇ گۈلسۈمنىڭ كۆزىدىن پات - پات غايىب بولاتتى ۋە يەنە كۆرۈنەتتى. ئۇ يېگىرمە - ئوتتۇز قەدەمچە ماڭغاندىن كېيىن بىر ئەر كىشىنىڭ گەۋدىسى

ئۇنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى، ئاندىن ئىككىسى باغنىڭ تېخىمۇ ئىچكىرىسىگە قاراپ مېڭىشتى. «يا ھەزرەت، بۇ ئوڭۇممۇ، چۈشۈممۇ؟ — دەپ ئويلىدى گۈلسۈم، — ئۇنىڭ كۆڭلىنى رام قىلىۋالغان قىز ئادالەت خېنىمىدۇ؟ داڭلىق بەگنىڭ ئەتىۋارلىق قىزى، تېخىمۇ كاتتا بەگكە ياتلىق بولىدىغان خېنىم؟ !... ياق، ياق، ئۇ ئەمەستۇ، ئۇ ئەمەستۇ !... ئەمىسە، كىم؟ كەچۈرۈڭ مەن كۆرمەي قالغان بولسام، ئادالەت خېنىم بىلەن ئوبدان ئۆتىدىغان باشقا بىر قىز مۇشۇ ئۆيگە كەلگەن ۋە شۇ ھۇجرىدا يېتىپ قالغان بولسا، بۇ چىققىنى شۇمىدۇيا؟... لېكىن... لېكىن كەچتە ئادالەت خېنىمنىڭ ئورنىنى ئۆزۈم سېلىپ بەرگەن تۇرسام، ئۇ يەردە باشقا يات ئايال زاتى يوق ئىدى. ئۇھ...» ئۇ ئەمدى ئارتۇقچە ئويلىيالمىدى. ئورنىدىن لىككىدە تۇردى ـ دە، شەپە چىقارماسلىققا تىرىشىپ بايىقىلار كەتكەن تەرەپكە قاراپ ماڭدى. گۈلسۈم شىپاڭغا يېتىشكە يېگىرمە بەش ـ ئوتتۇز قەدەمچە قالغاندا قۇلىقىغا پەس ئاۋازدا سۆزلىشىۋاتقان گەپلەر ئاڭلاندى. ئۇ توختاپ قۇلاق سېلىپ ئاۋازنىڭ شىپاڭ تەرەپتىن كېلىۋاتقانلىقىنى پەملىدى، ئەمما ئۇ يەر قاپقاراڭغۇ بولغاچقا ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولمايتتى. گەپمۇ ئانچە ئېنىق ئاڭلانمايتتى. گۈلسۈم يۈرىكى گۈپۈلدەپ سوققان ھالدا يەنە ئون قەدەمچە ئالدىغا مېڭىپ بىر ئەنجۈر دەرىخىنىڭ دالدىسىدا ئولتۇردى. ئەمدى گەپ ئېنىق ئاڭلاندى:

— ھەممە ئىشنى تەخ قىلىپ قويدۇم، — بۇ ئېزىزنىڭ ئاۋازى ئىكەنلىكىنى دەرھال تونۇدى گۈلسۈم، — خۇدايىم بۇيرۇسا، ئۆگۈنلۈككە يېرىم كېچىدە بۇ يەردىن چىقىپ كېتىمىز. مەن مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇرىمەن. سىز چىققاندىن كېيىن باغدىن چىقىپ...

— تام بەك ئېگىز، مەن ئۆتەلمەي...، — بۇ ئاۋازمۇ گۈلسۈمگە ئىنتايىن تونۇش ئىدى. «يا ھەزرەت!» دېدى ئۇ يەنە

بىر قېتىم ياقىسىنى چىشلەپ.

— ئەنسىرىمەڭ، تامنىڭ ئىچى ـ سىرتىغا ئىككى شوتا قويىمەن، ئۇلارنىمۇ تەييارلاپ قويدۇم. ئېتىمنى باغدىن ئون قەدەمچە نېرىدىكى ئۇجمىگە باغلاپ قويىمەن. بىز باغدىن چىققاندىن كېيىن ئاتقا مىنگىشىپ مەھەللىدىن چىقىپ كېتىمىز. چۆلگە ئۇلاشقان يەردە بىزنى بىر ئاغىنەم بىر ئات بىلەن ساقلاپ تۇرىدۇ.

— ئۇ ئاغىنىڭىز ئىشەنچلىك كىشىمۇ؟

— ئىككىمىز قېيامەتلىك دوستلار، بىر ـ بىرىمىز ئۈچۈن جېنىمىزنىمۇ ئايىمايمىز.

ئارىنى بىردەم جىمجىتلىق باستى.

— يولدا باشقىلار كۆرۈپ... ، — جىملىقنى بۇزدى ئادالەت.

— ئەنسىرىمەڭ، بۇ يولدا ئادەملەر كۆپ ماڭمايدۇ. بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە تېخىمۇ شۇنداق. ھاۋا ئىسسىق بولغاچقا بىز كۆپرەك كۈندۈزى دەم ئېلىپ، كېچىسى ماڭىمىز.

— ھېلىتىنلا قورقۇۋاتىمەن.

— نېمىدىن؟

— يولدىن.

— ئەنسىرىمەڭ، بۇ يولدا ئوغرى ـ قاراقچىلارمۇ، ئادەمگە خىرىس قىلىدىغان يىرتقۇچلارمۇ يوق. مۇھىمى، يېنىڭىزدا مەن بار ئەمەسمۇ.

— ئۇنىمۇ شۇنداق. سىز بۇ يولدىن بۇرۇن مېڭىپ باققانمۇ؟

— بەش يىل بۇرۇن ئاۋاتقا بېرىپ ـ قايتىشتا ئىككى قېتىم ماڭغان.

يەنە بىر پەس سۈكۈت.

— ھە راست، قاچىدىغان چېغىمىزدا ئېت ياكى غاپپار قاۋان تۈيۇپ قالسا...

— ھېلىقى دوردىن يەنە بار. ئېتقا گۈلدەك يېگۈزۈۋەتسەم

بۇگۈنكىدەكلا ئۇخلاپ كېتىدۇ. ئۆگۈنلۈككە كەچتە ئۇنىڭدىن غاپپارغىمۇ يېگۈزۈۋېتىشنىڭ ئامالىنى قىلىمەن. ئۇنداق قىلالمىدىغاندىمۇ، غەم قىلىشنىڭ ئورنى يوق. قاۋان بېشى تەكىيگە تەگمىسلا دېگۈدەك قاتتىق ئۇخلاپ كېتىدىغان نېمە، ھېچنېمىنى سەزمەيدۇ.

«يا ھەزرەت، بۇ پالۋان بەكمۇ پۇختا ئادەم ئىكەن، ھەممە ئىشنى بىلىپ، پىلانلاپ يۈرۈپتىكەن، — ھەيرانلىق ئىلكىدە ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلىدى گۈلسۈم، — شۇنچە سەگەك ئىت بۇگۈن نېمىشقا قاۋاپ كەتمىدىكىن دېسەم...»

ئەمدى ئاۋاز ئاڭلانمىدى، ئارىنى بىرپەس قەبرىستان جىملىقى قاپلىدى. سەلدىن كېيىن ئېزىنزىنىڭ «جېنىم! ...» دېگەن ھايا-جانلىق ئاۋازى يەنە ئاڭلاندى - دە، گۈلسۈم تىترەپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ بۇ يەردە بىر دەقىقىمۇ تۇرغۇسى كەلمەي قالدى. ئۇ كۆزلىرىدىن يامغۇردەك ياش تۆكۈلگەن ھالدا ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ ئارقىسىغا قايىتتى...

گۈلسۈم كېيىنكى ئىككى كۈننى دوزاخ ئازابىدا ئۆتكۈزدى. ئىككى كېچىگىچە بىر مىنۇتمۇ كىرپىك قاقمىدى، گېلىدىن بىر لوقما غىزامۇ ئۆتمىدى، ئەمما سۇنىسى كۆپ ئىچتى. چۈنكى يۈرەك - باغرى خۇددى يۇلغۇن ياغىچىدا قىزىتىلغان تونۇردەك كۆيۈپ يانىتتى. مۇشۇ ئىككى كۈن ئىچىدە ئۇ بەجايىكى ئىككى يىل كېسەل ئازابى تارتقان بىمارەدەك يادىاپ، سارغىيىپ كەتتى، شوخ، ئويناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ نۇرىنى يوقاتتى، ئەمما يېتىپ قالمىدى. كۈندۈزلىرى ئۇنىڭ قىلىدىغان ئىشى بەكمۇ كۆپ ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە يالغۇز جىسم ئولتۇرۇپ قالسا قايغۇ - ھەسرەت قارا بوراندەك بېسىپ كېلىپ، بەكمۇ ئېغىر ئازابلايتتى، شۇڭا چىشىنى چىشلەپ ھەر كۈندىكىدەك ئىشلەۋەردى. بىراق ھەرىكەتلىرىدىن بىر خىل سۇسلۇق، تۇرقىدىن بىر خىل پەرىشانلىق چىقىپ تۇراتتى.

— قىزىم، بىر يېرىڭىز ئاغرىمدۇ؟ — سورىدى سايىم ئۇستا چۇشتە.

— راست، ماڭىمۇ تاۋۇڭىز يوقىتەك كۆرۈنىسىز، قىزىم، — دېدى زۇپتۇمخانمۇ كۆيۈنگەن هالدا، — سىز هۇجرىڭىزغا چىقىپ ئارام ئېلىڭ، قاچا ـ قۇچىلارنى ئۆزۈم يۇيۇۋېتەمەن.

گۇلسۇم كۆزلىرىگە لۆممىدە ياش ئالدى ـ دە:

— هېچ يېرىم ئاغرىمايدۇ، — دېدىيۇ، لېكىن ئۆزىنى تۇتالماي زۇپتۇمخاننىڭ مۇرىسىگە ئېسىلىپ يىغلاپ كەتتى.

سايىم ئۇستا بىلەن زۇپتۇمخان بىر ـ بىرىگە قارىشىپ گويا ئالدىن كېلىشۇالغاندەكلا ئېغىر خۇرسىنىپ باشلىرىنى چايقاشتى. سايىم ئۇستا گۇلسۇمنىڭ غاپىپار قاۋانغا ئەسلا تەگكۈسى يوقلۇقىنى، ئەمما تويىنىڭ يېقىنلاپ قالغانلىقىنى بىلگەچكە، ئۇنىڭ هازىرقى قايغۇ ـ هەسرىتىنى شۇنىڭغا جوراپ، كۆڭلىدە: «هەي، بۇ بالىغا بەك ئۇۋال بولىدىغان بولدى» دېدى. زۇپتۇمخانىڭ بىلىدىغانلىرى ئۇنىڭدىن كۆپرەك ئىدى. «تەقدىر ـ قىسمەتكە نېمە دېگۈلۈك، بىچارە قىز شور پېشانە بولۇپ تۇغۇلغانىكەن» دەپ ئويلىدى ئۇ. ئەمما ئۇمۇ گۇلسۇمنىڭ ئاخشامدىن بېرى تېخىمۇ تۇيۇق يولغا كىرىپ قېلىپ قايغۇ ـ هەسرىتىنىڭ يۈز هەسسىلەپ ئۆرلىگەنلىكىدىن پۈتۈنلەي خەۋەرسىز ئىدى. بىلگەن تەقدىردىمۇ ئۇنىڭغا نېمىدەپ تەسەللى بېرەلەيتتى!؟

گۇلسۇم بىر پەس يىغلىۋالغاندىن كېيىن يەنە قاچا ـ قۇچا يۇيۇشقا تۇتۇندى. كۆز يېشى ئازابىنى سەل بولسىمۇ يەڭگىللىتىدۇ، جىددىيلەشكەن نېرۋىلارنى بوشاشتۇرىدۇ. گۇلسۇمۇ هازىر سەل ئىچى بوشىغاندەك بولدى، بىراق، مېڭىسىنى قوچۇۋاتقان قۇرتلار لۆمۈلدەشتىن توختىمىغانىدى. كېچە ئۇ بەختسىزلىكىنىڭ هەقىقىي سەۋەبچىسىنى بىلىۋالدى. ئۇنىڭ مۇشۇ كويغا سالغۇچى — ئۆزى ئىنتايىن يېقىن ئادىمىم، شەپقەتچىم، هەتتا

سىرداش دوستۇم دەپ بىلىدىغان ئادالەت ئىكەن ئەمەسمۇ. ئىكەكسى بالىلىق چاغلىرىدىن تارتىپ مۇشۇ ھويلىدا بىللە ئۆسكەندى. بىرى خوجايىن، بىرى چاكار بولسىمۇ، ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرىدە بۇ پەرق ئاساسەن سېزىلمەيتتى. ئادالەت ئۇنىڭغا بەكمۇ كۆيۈنەتتى. ئۆزىنىڭ ھېسابسىز كۆپ كىيىملىرىدىن ھەرقاندىقىنى ئۇنىڭغا ھېچبىر ئايىماي بېرەتتى. ھەتتا ھېيت - ئايەم ئالدىدا مومىسى بىلەن ئانىسىغا يالۇرۇپ تۇرۇۋېلىپ گۈلسۇمگەمۇ ھېيتلىق كىيىملەرنى قىلدۇرۇپ بېرەتتى. قىزىنىڭ مۇنداق ئەخمەقلىقىغە مەنسۇر بەگنىڭ ئاچچىقى كەلسىمۇ، خەدىچە خېنىم بىلەن پاتمە خېنىملار: «يېتىمنىڭ بېشىنى سىلاش ساۋابلىق ئىش. ئۇنچىلىك پۇل خىجلىگىنگە دۆتىيايمىز كەملەپ كېتەمتى!؟» دەپ بەگنى ماقۇلغا كەلتۈرەتتى. مۇنداق ئامراقلىق، كۆيۈنۈش ئۈلار بالاغەتكە يېتىپ، ئەقىل - ھوشى ئۇلغايغاندىن كېيىنمۇ ئۆزگەرمەي داۋاملاشتى. ئادالەت بالىلىق چاغلىرىدا ھەتتا گۈلسۇمنى «بىللە ئويناپمىز» دەپ ئىشمۇ قىلدۇرمايدىغان. چوڭايغاندىن كېيىن، ئۆزى بىلەن ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى چۈشىنىپ يېتىپ، گۈلسۇمنىڭ ئىش قىلمىسا بولمايدىغانلىقىنى، ئۆزىگە ئوخشاش ئويناپ - كۈلۈپ، بىكارغا يەپ - ئىچىپلا يۈرەلمەيدىغانلىقىنى بىلگەن بولسىمۇ، بىر ئامال قىلىپ ئۇنى ئېغىر ئىشلارغا سالماسلىققا تىرىشاتتى. دادىسى، تاغىسى، ئاچا - ئىنىلىرى ھەر خىل باھانىلەر بىلەن، چوڭ خېنىملار كەيپى چاغ ئەمەس چاغلىرىدا گۈلسۇمگە ۋارقىرىسا، تىللاپ - دۈشكەلىسە، دەرھال ئارىلىشىپ ئۇنى ھىمايە قىلاتتى. گېپىنى ئۆتكۈزەلمىسە، قېيىداپ، يىغلاپ يېتىۋېلىش ياكى تاماق يېگىلى ئۇنماسلىق قاتارلىق چارىلەر بىلەن تاقابىل تۇرۇپ مەقسىتىگە يەتمەي قويمايتتى. شۇڭا بىرنەچچە خىزمەتكار ئىشلەيدىغان بۇ چوڭ ئائىلىدە پەقەت گۈلسۇملا خوجايىنلارنىڭ تايىقىنى يېمەي، قاتتىق تىل - ئاھانىتىگە ئۇچرىمای ياشاپ كەلدى. گۈلسۇم بۇ

ئىشلارنى تولۇق چۈشىنەتتى، ئادالەتنى «شەپقەتچىم» دەپ بە-
لىپ، ئۇنىڭ ياخشىلىقىغا لايىقىدا جاۋاب قايتۇرۇش توغرىسىدا
ئۆز - ئۆزىگە تالاي قېتىم ۋەدە بەرگەنىدى. ئۇنىڭ كەلگۈسىدە
ئابدۇكېرىم بىلەن توي قىلىدىغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ، ئۇنىڭ
بەختىگە چىن كۆڭلىدىن زوقلانغانىدى. بۇ ھەقتە گەپ بولسىلا
ئادالەتكە ئۆزى ئاڭلىۋالغان چۆچەك، داستانلاردىكى مۇرادىغا يەت-
كەن ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ سەرگۈزەشتلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ،
ئادالەت بىلەن ئابدۇكېرىمنىمۇ ئاشۇ ئاشىق - مەشۇقلارغا ئوخشا-
تىپ، ئۇلارغا چىن كۆڭلىدىن بەخت تىلەيتتى.

كېيىن ئادالەتنىڭ بېشىغىمۇ بەختسىزلىك قارا سايە چۈشۈر-
دى: ئابدۇكېرىمنىڭ ئورنىغا كازىم بەگ ئالماشتى. گۈلسۇم
ئادالەتنىڭ بۇ يېڭى لايىقىغا قىلچە مەيلى يوقلۇقىنى چۈشىنىپ،
ئۇنىڭغا بەكمۇ ئىچى ئاغرىدى، ئۇنىڭ بىلەن تەڭ قايغۇرۇپ،
بىللە ياش تۆكتى. ئۇ خوتۇن - قىزلارنىڭ نەقەدەر ئاجىز ئىكەن-
لىكىدىن، ئۆزلىرى ئارزۇ قىلغان مۇراد - مەقسەتلىرىگە ھەر-
گىزمۇ ئېرىشەلمەيدىغانلىقىدىن قاتتىق ھەسرەتلەنىدى. ئۇزىغۇ بە-
راۋلارغا خىزمەتكار بولغان يېتىم قىز، ئەمما ئادالەت بولسا
مال - دۇنياسى ئېشىپ - تېشىپ تۇرغان داڭلىق بەگنىڭ قىزى،
دادىسىمۇ، ئانىسىمۇ ھايات. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇمۇ ئۆزى مۇئە-
لەق خالىمايدىغان بىرىگە ياتلىق بولماقچى. ئۇنىڭ جىمى نارازى-
لىقى، قارشىلىقى بۇ قىسمەتنى ھەرگىز ئۆزگەرتەلمەيدۇ. شۇنى-
داق ئىكەن، خوتۇن خەق دېگەن مەيلى نامرات، مەيلى باي
بولسۇن، ھامىنى ئاجىز، بىقۇۋۇل ئىكەن. خۇدايىم، ئۇلارنى
نېمىشقا مۇشۇنداق يارالىتاندۇ؟!

گۈلسۇم شۇ كەمگىچە بىردىنبىر كۈشەندەم غاپىپار دەپ ئوي-
لايتتى. شۇنىڭدىن قۇتۇلسىلا ئۆزى ئۈچۈن ئالەم گۈلىستان
بولۇپ كېتىدىغاندەك ھېس قىلاتتى. لېكىن مانا ئەمدى ھېچبىر
ئويلىمىغان يەنە بىر كۈشەندىسىنىڭ بارلىقىنى، ئۇنىڭغا تەڭ

كېلىش تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ئۇشتۇمتۇت بىلىپ قالـ
دى. بۇ نېمىدېگەن ئېغىر ئازاب - ھەي! ؟ بىچارە قىزنىڭ
يۈرەك - باغرى ئېزىلىپ، ئىچى قايغۇ - ھەسرەتكە تولدى.
پۈتۈن ئالەم جەھەننەمگە ئايلىنىپ، دىلىنى ئازراق بولسىمۇ يۇـ
رۇتۇپ تۇرغان كىچىككىنە شولىمۇ غايىب بولغاندەك تۇيۇلدى.
ئۇ ھەدېگەندىلا ئادالەتنى ئەڭ ئەشەددىي دۈشمىنى ھېسابلاپ،
ئىچىدە ئۇنىڭغا مىڭلارچە لەنەت ئوقۇدى. «مەندەك بىر يېتىم
قىزدىن ئەر تالاشمىساڭمۇ، سەندەك بەگ قىزى ئۈچۈن يىگىتلەر
ئازمىدى. نوچى بولساڭ ئابدۇكېرىم بېگىمنىڭ پېشىگە مەھكەم
ئېسىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن قېچىپ كەتسەڭ نېمە بولار ئىدى» دەپ
ئۇنى ئىنساپسىزدىن ئىنساپسىزغا چىقاردى. بىرىنچى كۈنى ئىلا-
جى بار ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشماسلىققا، ئۇنىڭ چىرايىغىمۇ قارد-
ماسلىققا تىرىشتى. باش تارتىپ بولمايدىغان زۆرۈرىيەت تۈپەيلى
ئۇنىڭ يېنىغا كىرىشكە توغرا كەلگەندىمۇ بېشىنى يەردىن ئۈستۈن
كۆتۈرمەي، ئىشلىرىنى تېز - تېز قىلىپ بولۇپ، دەرھال چـ
قىپ كەتتى. كېچىسى پىكرى بىردىنلا ئۆزگەردى: «ئادالەت
خېنىم شۇ كەمگىچە ماڭا ياخشىلىق قىلىپ كەلگەن. بۇ ئىشتىمۇ
ئۇنىڭ بىلەن ھەممە گەپنى ئوچۇق سۆزلىشىپ، ئېزىز پالۋانىنى
ماڭا ئۆتۈنسىلە، دەپ يېلىنىپ - يالۋۇرسام، بەلكى رەھمى
كېلىپ، تەلىپىمنى قوبۇل قىلسا ئەجەب ئەمەس» دەپ ئويلىدى
ئۇ. بۇ پىكىر ئۆزىگە بەكمۇ توغرىدەك بىلىنىپ ئىشەنچىسى
بارغانسېرى ئېشىپ باردى. ئەتىسى ئەتىگەندە ئۇنىڭ ئالدىغا كىر-
گەندە بۇ نىيىتىنى چوقۇم ئىشقا ئاشۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

لېكىن بۇ كېچىسى ئادالەت ئانىسىنىڭ ھۇجرىسىدا ياتقاند-
دى، ئەتىسىمۇ شۇ يەردە ناشتا قىلىپ، خېلىغىچە ئانىسى بىلەن
بىللە ئولتۇردى، ھەتتا چۈشلۈك تاماقنىمۇ شۇ يەردە يېدى.
گۈلسۇم بەكمۇ ئالدىراپ قالدى. جىلە بولغىنىدىن ماڭغان -
تۇرغىنىنىڭ تايىنى بولمىدى. ئۇلار بۇگۈن كېچە قاچماقچى،

ئاران يېرىم كۈنلا ۋاقىت قالدى. ئالدىرىمسا ھەممە ئىش تامام بولىدۇ! چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن ئادالەت ئۆز ھۈجرىسىغا چىقـ تى. سەگەكلىك بىلەن پايلاپ تۇرغان گۈلسۈم دەرھال ئاشخانىغا كىرىپ چاي دەملىدى ـ دە، چەينەك بىلەن پىيالىنى پەتنۈسقا قويۇپ، ئادالەتنىڭ ھۈجرىسىغا قاراپ ماڭدى. بىراق، ئىشىك تۈۋىگە بارغاندا بىردىنلا يۈرىكى قاتتىق سوقۇپ كېتىپ توختاپ قالدى. ھاۋا يېتىشمىگەندەك بولۇپ تولدۇرۇپ ـ تولدۇرۇپ نەپەس ئالدى. سەلدىن كېيىن ئۆزىنى بىرئاز بېسىۋېلىپ: «تەـ ۋەككۈل، باشقا كەلگەننى تارتمىغۇچە باتۇر بولالماس، دەپتىكەن، كىرەي» دېدى ئۇ ئۆزىگە مەدەت بېرىپ ۋە ئىشىكنى ئاستا چەكـ تى.

— كىرىڭ، — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى ئىچكىرىدىن.

گۈلسۈم «بىسمىللا» دەپ بوسۇغىسىدىن ئوڭ پۇتىنى ئالـ دى ـ دە، ھۈجرىغا كىردى. ئادالەت باغقا قارايدىغان دېرىزە يېنىدا قوش ياستۇققا يۆلىنىپ خىيال سۈرگەندەك ئولتۇراتتى.

— كېلىڭ، گۈلسۈم، — دېدى ئۇ بېشىنى ياستۇقتىن سەل كۆتۈرۈپ ۋە ئوچۇق چىراي كۈلۈمسىرەپ.

گۈلسۈم كۈلمىدى، پەقەت خىيالىغا دەرھال كەلگەن گەپنى قىلىپ:

— ئۆزلىرىنى چاي ئىچەمدىكىن دەپ...، — دېدى.

— چاينىغۇ بايا ئانام بىلەن ئوبدان ئىچىۋالغان. مەيلى، ئۆزىڭىزمۇ ئولتۇرۇڭ، مۈڭداشقاچ بىللە ئىچەيلى.

«پۇرسەت دېگەن مۇشۇ، ئۆزىمۇ مۈڭدىشايلى دەۋاتىدۇ» دېـ دى گۈلسۈم كۆڭلىدە ۋە ئادالەتنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، ئىككى پىيالىگە چاي قۇيۇپ، بىرىنى ئادالەتنىڭ ئالدىغا قويدى. ئادالەت پىيالىنى قولىغا ئالدى، ئازراق تۇتۇپ تۇرۇپ، پۇۋلەپ بىر ـ ئىككى يۇتۇم ئوتلىدى. گۈلسۈم بولسا بېشىنى ساڭگىلاتقان پېتى ئولتۇرۇۋەردى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ خىيالىدا شىددەتلىك كۈـ

رەش بولۇۋاتاتتى.

بىر ئىش، بولۇپمۇ جىددىي، مۇھىم بىر ئىش ئۈستىدە خىيال قىلماق ئوڭاي، ئەمما ئۇنى ئەملەدە كۆرسىتىش ئۇنچىۋالا ئوڭاي ئەمەس. گۈلسۈم كۆڭلىگە پۈككەن ھېلىقى ئىش توغرىسىدا يۈز قېتىمچە ئويلىغان، مۇشۇنداق پۈرسەتنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ كەلگەن بولسىمۇ، ھازىر ئادالەت بىلەن يۈزمۈيۈز قارىشىپ ئولتۇرغاندا بىردىنلا ئىككىلىنىپ قالدى. «يارىڭدىن كەچ، دېگەن سۆزنى قانداق دېگىلى بولار؟ كېچەرمۇ؟ ھەي تاڭەي، ئۇمۇ ئېزىز پالۋانغا ماڭا ئوخشاشلا ئاشىق ئىكەن. مەن شۇ تاپتا سارىڭ بولاي دەپ قالدىم. بۇ گەپنى ئاڭلىسا، ئۇ قانداق بولۇپ كېتەر؟ ئاھ خۇدا، بۇ نېمىدېگەن مۇشكۈلچىلىك؟...»

— گۈلسۈم، جىملا ئولتۇرۇپ كەتتىڭىزغۇ؟! — سورىدى ئادالەت سەل ھەيران بولغان ھالدا.

گۈلسۈم چۆچۈپ كەتتى.

— ھە، نېمە دېدىلە، خېنىم؟... مەن... ھېچنېمە...، — دۇدۇقلىدى ئۇ.

— نېمىشقا چاي ئىچمەيسىز؟

— ھە، چاينى دەملا؟— گۈلسۈم ھودۇققان ھالدا پىيالىنى قولىغا ئالدى، ئالدىراپ ئوتلىغاچقا ئاغزى كۆيۈپ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

— ھەي، ئاغزىڭىزنى كۆيدۈرۈۋالدىڭىزمۇ نېمە؟ — ئەندىكىپ سورىدى ئادالەت، — ھەي... ياماڭ بوپتۇ.

— ياق، كۆيمىدى،— گۈلسۈم زورىغا كۈلۈمسىرىدى.

ئادالەت ئورنىدىن تۇرۇپ سول تەرەپتىكى تامغا تاقاپ قويۇلغان، ئۈستىگە سېرىق قەلەي قاپلانغان ساندۇقنىڭ يېنىغا بېرىپ، ئۇنى ئاچتى. ئىچىدىكى بىر تۆمۈر قۇتىدىن بىر يېرىم مىسقال كەلگۈدەك ئالتۇن زىرىنى ئېلىپ، بايىقى ئورنىغا قايتىپ كەلدى.

— گۈلسۈم، ئىككىسىز مۇشۇ ئۆيدە بىللە ئۆسۈپ چوڭ بولدۇق، — هاياجان بىلەن سۆز باشلىدى ئادالەت، — پات ئاردا بىر - بىرىمىزدىن ئايرىلىپ كېتىمىز. بۇ زىرىنى سىزگە...، — يۈرىكى ئاغزىغا قاپلىشىپ قالغاندەك بولۇپ ئادالەت سۆزىنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى. كىرپىكلىرى نەملىشىپ، ئىكىكى - ئۈچ تامچە ياش مەڭزىگە سىيرىلىپ چۈشتى، خىلىدىن كېيىن زىرىنى گۈلسۈمنىڭ ئالدىغا قويۇپ، تىترەك ئاۋازدا قوشۇپ قويدى، — ئۇنى مېنى كۆرگەن كۆزدە كۆرەرسىز.

گۈلسۈم تىترەپ كەتتى، ئادالەتنىڭ سوۋغىسى بۇ قېتىم ئۇنىڭغا گويا زەھەرلىك يىلاندەك بىلىندى. ئۇنىڭ زىرىنى ئادالەتنىڭ يۈزىگە ئاتقۇسى، «ماڭا زىرە ئەمەس، ئېزىز كېرەك، سېخىي بولسىڭ، شۇنى قايتۇرۇپ بەر» دېگۈسى كەلدى. ئەمما ئۇنداق قىلالمىدى، هېچنېمە دېيەلمىدى، ئەكسىچە، خورلىنىش، هەسەت ۋە ئۆمىدسىزلىك پىغانى ئۆرلەپ - تېشىپ، «ۋاڭكىدە» يىغلىۋەتتى - دە، ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ هۇجرىدىن ئۇچقاندەك چىقىپ كەتتى.

ئادالەت هەيران بولۇپ داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى. شۇئان خىيالىغا «ئۇنىڭغا نېمە بولغاندۇ؟» دېگەن سوئال كەلدى ۋە قانائەتلەنگۈدەك جاۋاب تاپالمىدى. گۈلسۈمنىڭ روهىي دۇنياسىدىكى ئىككى ئەهۋال ئادالەتكە مەلۇم ئىدى: بىرى، ئۇ گۈلسۈمنىڭ غاپىپار قاۋانىنى قىلچە ياخشى كۆرمەيدىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ تويىدىن كېيىنلا ئۇلارنىڭمۇ تويى بولىدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئىككىنچىسى، ئۇنىڭغا گۈلسۈمنىڭمۇ ئېزىزنى ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقى ئايان بولغانىدى، بىراق ئۆزىنىڭ ئىشقى سەۋداسىدىن ئۇنى مۇتلەق خەۋەرسىز دەپ ئويلايتتى. شۇڭا چىن كۆڭلىدىن چىقىرىپ بەرگەن سوۋغىسىنى گۈلسۈمنىڭ قوبۇل قىلمايى يامانلىغانىدەك چىقىپ كېتىشىنىڭ سەۋەبىنى زادى ئويلاپ يېتەلمىدى. «يا بىرەر ئىشنى سېزىپ قالغانمىدۇ؟» دەپ ئەنسىرىدى ئۇ ئاخىر.

لېكىن كەچ كىرىپ قاراڭغۇ چۈشكىچە بۇ ھەقتە ھېچقانداق شەپە سېزىلمىدى.

2

گۈلسۈم باغقا ئېزىزدىنمۇ بۇرۇن كىرىۋالغانىدى. ئۇ ئالدى بىلەن «يولۇاس» باغلانغان يەرگە بېرىپ، ئىتنىڭ ئۆلگەندەك ياتقانلىقىنى كۆرگەن ۋە ئۇلۇشكۇن كېچە ئېزىز ئېيتقان ھېلىقى دورا توغرىسىدىكى گەپنى ئېسىگە كەلتۈرۈپ: «بۈگۈن قاچىدىغانلىقى راست ئىكەن» دەپ جەزىملەشتۈرگەنىدى.

ئۇ چۈشتە ئادالەتنىڭ ئالدىدىن چىقىپ، ئۆز ھۈجرىسىغا كىرىپ، بىر ئاش پىشىم ۋاقىتچە دۇم يېتىپ يىغلىدى. ئاندىن ئاخىرقى بىر چارە ئېزىزنى تېپىپ ئۇنىڭ بىلەن يۈزمۈيۈز سۆزلىشىشنى ئويلىدى. بىراق ئۇنى تاپالمىدى. ئېزىز قاراڭغۇ چۈشۈش ئالدىدا پەيدا بولغان بولسىمۇ، بۇ چاغدا گۈلسۈم ئالدىراش ئىش بىلەن بەند بولغاچقا، دەماللىققا سۆزلىشىشكە پۇرسەت تاپالمىدى. ئۇ ئىشلىرىنى چالا ـ بۇلا تۈگىتىپ ئېزىزنىڭ ھۈجرىسىغا كىرىۋىدى، ئۇ يەنىلا يوق بولۇپ چىقتى. ئۇنى ھويلىدىنمۇ تاپالمىدى، ھەتتا ساۋۇتئاخۇنىنىڭ ئۆيىگە يۈگۈرۈپ بېرىپ، يەنە قۇرۇق قايتتى. ئېزىز گويا قۇمغا سىڭگەن سۇدەك يوقلىپ كەتكەنىدى.

گۈلسۈم مۇھەببىتىدىن، بەختىدىن مۇنداق ئوڭايلا مەھرۇم بولۇپ قېلىشنى ئەسلا خالىمايتتى. ئاخىرى ئۇ چىدىيالماي بۇ ئىشنى پاتمە خېنىمغا مەلۇم قىلىشنىمۇ ئويلىدى. ئۇ چاغدا ئىش ئاشكارىلىنىپ، ئادالەت قاچالمايدۇ، ئېزىز ئۆزىگە قالمىدۇ. ئۇ ئەھۋالنى مەلۇم قىلغاندا «خېنىم بىلەن ۋەدىلەشكەن كىشىنىڭ كىملىكىنى بىلەلمىدىم» دەپ ئېزىزنى يوشۇرۇپ قالمىدۇ. خوجايىنلار ئۆزىمىزگە سەت بولمىسۇن دەپ يىگىتنىڭ كىملىكىنى

سۈرۈشتۈرمەي، پەقەت ئادالەتنىلا قاتتىق نازارەت ئاستىدا ساقلايدۇ. ئۇمۇ ئۆزىنى ئېلىپ قاچماقچى بولغان يىگىتنىڭ كىملىكىنى ئاشكارىلىمايدۇ (مۇنداق ئىشلار كۆپ بولغانغۇ). ئېزىزغا ھېچبىر خەۋپ يەتمەيدۇ. ئادالەتنىڭ كازىم بەگ بىلەن تويى بولۇپ بولغاندىن كېيىن ئېزىزمۇ تەقدىرگە تەن بېرىپ، ئۇنىڭدىن كۆڭلىنى ئۆزىدۇ - دە، مەيلىنى گۈلسۈمگە بېرىدۇ. دېمەك، كاۋاپمۇ، زىخمۇ كۆيمەيلا، گۈلسۈم مەقسىتىگە ئېرىشەلەيدۇ.

گۈلسۈم مۇشۇ قارارغا كەلگەندىن كېيىن پاتمە خېنىمنىڭ ھۇجرىسى يېنىغا نەچچە قېتىم باردى، لېكىن يەنىلا جۈرئەت قىلالمىدى. «بىر ياخشىلىق ۋە بىر يامانلىق ئۇنتۇلماس» دېگەن گەپ بار. گۈلسۈم ئادالەتنى ئۆچ كۆرگەن، ئۇنىڭدىن نەپرەتلەنگەن شۇ ھالقىلىق پەيتتە، خۇددى ئۆچەكەشكەندەكلا، ئۇنىڭ نەچچە يىلدىن بېرى ئۆزىگە قىلغان ياخشىلىقلىرىمۇ خىيالىغا كىرىۋېلىپ، ئۇنى ئارىسالدى قىلىپ قويدى. نېمىلا دېگەنبىلەن، بۇ ئىش ئاشكارىلانسا، ئادالەتنىڭ يۈزى تۆكۈلىدۇ. ئېخى يۈزى ئېچىلمىغان، يەنە كېلىپ ئاتاقلىق بەگنىڭ قىزى بولۇپ تۇرۇپ، تويى بولۇش ئالدىدا ئاللىقانداق نامەلۇم يىگىت بىلەن قاچماقچى بولۇشى نى ئار، نى نومۇس؛ بۇنىڭغا ئادالەتتەك باغرى يۇمشاق، دىلى نازۇك قىز چىدىيالامدۇ؟! ئاندىن بۇ ئىشنىڭ كىم تەرىپىدىن ئاشكارا قىلىنغانلىقى بەربىر مەلۇم بولىدۇ. ئۇ چاغدا ئادالەت ئۆزىنى شەرمەندە قىلغۇچىنىڭ كىملىكىنى بىلىپ، ئۇنىڭغا مەڭگۈ لەنەت - نەپرەت ياغدۇرار. گۈلسۈم ياخشىلىققا يامانلىق بىلەن جاۋاب قايتۇرغان تۇزكورغا ئايلىنىپ قالار. يەنە ئېخى ئېزىزمۇ گۈلسۈمنى «بىزگە دۇشمەنلىك قىلدىڭ» دەپ يامان كۆرۈپ قالار.

ئەمىسە، ئۇندىمەي قاراپ تۇرسۇنمۇ؟ ئۇ چاغدا ئارزۇ - ئارمانلىرىمۇ، بەختىمۇ، خۇشاللىقىمۇ، ھەممە - ھەممىسى يوققا چىقىدۇ؛ گۈلسۈم تۇڭىمەس دەرد - ئەلەمگە مۇپتىلا بولىدۇ.

ئەستا، غولى قانداق قىلسا بولار؟...

گۈلسۇم ئەنە شۇنداق گاڭگىراش ئىچىدە يەنە بىرمۇنچە ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. كىشىلەر ئارقا - ئارقىدىن ئۇيقۇغا غەرق بولۇپ، چوڭ قورۇنى تىمتاسلىق ئۆز ئىلكىگە ئالدى. تېخىچە بىر قارارغا كېلەلمىگەن گۈلسۇم ئاخىرى ئىختىيارسىز ھالدا باغقا چىققانىدى. ئۇ ئاۋۇال باغنىڭ تېمىنى قويماي ئايلىنىپ چىقتى، كۆزىگە شوتا كۆرۈنمىدى. «پىلانى ئۆزگەردىمۇيا؟» دەپ ئويلىدى ئۇ. ئاندىن ئارقىغا يېنىپ، ئادالەتنىڭ دېرىزىسىدىن ئوتتۇز - قىرىق قەدەم يىراقلىقتىكى ئانار دەرىخىنىڭ دالدىسىدا ئولتۇرۇپ، يۈز بەرگۈسى ئىشلارنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈشكە باشلىدى. ئۇ شۇ تاپتا پىلاننىڭ ئۆزگىرىشىنى، بولسا، ئۇلارنىڭ قېچىش نىيىتىدىن يېنىپ قېلىشىنى چىن كۆڭلىدىن تىلەيتتى، شۇ ھەقتە كۆڭلىدە خۇداغىمۇ، ئېزىز بىلەن ئادالەتكىمۇ قايتا - قايتا ئىلتىجا قىلاتتى. ناۋادا بۇ ئىش ئۇنىڭ ئارزۇ قىلغىنىدەك بولۇپ چىقسىلا، گۈلسۇم خىجىللىق ۋە تارتىنىش دېگەننى قايرىپ قويۇپ، ئەتىلا ئېزىز بىلەن يۈزتۇرانە كۆرۈشۈپ سۆزلىشىدۇ؛ يۈرىكىنى ئېچىپ كۆرسىتىپ «سىزگە مەڭگۇ ۋاپادار، كۆيۈمچان جورا بولاي» دەپ قەسەم ئىچىپ بېرىدۇ. ئېزىزمۇ تاش ئەمەس، بەلكىم ئۇنىڭ يېلىنىپ - يالۋۇرۇشلىرىدىن تەسىرلىنەر. «ماقۇل، يوتقانغا قاراپ پۇت سۇنای، ھەر ئىككىمىز نامراد چاكارلار، بىللە ئۆتەيلى» دەر. ئاندىن ئېزىز بەگنىڭ ئالدىغا كىرىپ، ئەھۋالنى مەلۇم قىلسا، بەگمۇ ماقۇل بولار. ئۇ ئېزىز پالۋاننى غاپپاردىن چوڭ كۆرىدۇ، جەزمەن ماقۇل بولىدۇ. ئادالەت خېنىمنىڭ تويىغا ئۇلاپلا ئۇنىڭمۇ تويى بولىدۇ. ئاھ، بۇ نېمىدېگەن زور ئامەت!... مۇبادا بېگىم غاپپارغا قىلغان لەۋزىدىن يانالمايمەن، دەپ تۇرۇۋالسىچۇ؟ ئۇ چاغدا، ئۇ چاغدا گۈلسۇم ئېزىز بىلەن تىلىنى بىر قىلىپ قېچىپ كېتىدۇ. ئۇ جەھەننەمگە باشلىسىمۇ پۇشايمان قىلماي ئەگىشىپ مېڭىۋېرىدۇ.

ئۇلار ياش، ساغلام، ھەرقانداق ئېغىر ئىشلارنىمۇ قىلالايدۇ، جاپا ـ مۇشەققەتكە چىدىيالايدۇ. بۇ كەڭ جاھاننىڭ خۇدا نەسىپ قىلغان بىر جايىدا ئۆزلىرى ئىشلەپ كۈن ئۆتكۈزىدۇ. بەلكى بالىلىرىمۇ بولار. ئاھ، يارانقان ئۇلۇغ ئىگەم، گۈلسۈمەڭ بىر يېتىم قىزنى شۇنداق كۈنلەرگە ئۇلاشتۇرارسەنمۇ؟!...

ئارىدىن يېرىم سائەت، بىر سائەت، ھەتتا ئىككى سائەتمۇ ئۆتۈپ كەتتى. باغ ئىچى يەنىلا تىمتاس ئىدى، جىمى جانلىق ئۆلگەندەك ھېچقانداق تاۋۇش ئاڭلانمايتتى. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى گۈلسۈم خىياللىرىنىڭ راستقا ئايلىنىۋاتقانلىقىغا ئىشىنىشكە باشلىدى. نەچچە قېتىم زوڭزىيىپ، نەچچە قېتىم يانپىشىنى يۈمران چىمغا بېسىپ ئولتۇردى، لېكىن ئورنىدىن زادى تۇرمەدى؛ كۆزلىرىنى ئادالەتنىڭ دېرىزىسىدىن بىردەمگۇ ئۇزمىدى.

بىر چاغدا ئۇشتۇمتۇت بىر گەۋدە دېرىزىدىن باغقا ئاۋايلاپ چۈشتى، گۈلسۈمنىڭ كۆزلىرى بىرپەس قاراڭغۇلىشىپ ھېچ نەرسىنى كۆرمەي قالدى. كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا «راست ئىكەن!» دېگەن بىر سادا ياڭرىدى. ئۇنىڭ كۆزى كۆرەلەيدىغان بولغاندا ھېلىقى گەۋدە دېرىزىدىن ئون قەدەمچە نېرىدا باغنىڭ ئىچكىرىسىگە قاراپ كېتىۋاتاتتى. يەنە بەش قەدەمدىن كېيىن قاراڭغۇلۇقتىن ئۇنىڭ ئالدىغا يەنە بىر گەۋدە «لىپ» قىلىپ چىقتى ـ دە، ئىككىسى ئالدىرىغان پېتى قاراڭغۇلۇق ئىچىگە سىڭىپ كەتتى.

«راست ئىكەن!» — پەس ئاۋازدا يەنە بىر قېتىم تەكرارلىدى گۈلسۈم ۋە گويا مادارىدىن پۈتۈنلەي كەتكەندەك، لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى. بۇ ھال بىر ـ ئىككى مىنۇتلا داۋاملاشتى. ئاندىن گۈلسۈم خۇددى بىركىم سىلكىپ تارتقاندەك شىددەت بىلەن ئورنىدىن دەس تۇردى ـ دە، گويا ساراڭغا ئوخشاش پۈتلىشىپ يۈگۈرۈپ تاشقىرىقى ھويلىغا چىقتى ۋە ھېچبىر ئىككىلىنىپ تۇرماستىن ئۇدۇل كەلگەن ئۆينىڭ ئىشىكىنى مۇشتلاپ:

— ئوغرى قاچتى، ئوغرى قاچتى! — دەپ بىرنەچچە قېتىم توۋلىدى.

ھەي... ئادەملەر، ئادەملەر! مۇبادا دۇنيادا ئەڭ قىيىن تېپىشماق، ئەڭ مەخپىي سىر بار دېيىلىدىغان بولسا، ئۇ بولسىمۇ ئادەملەردۇر. ئادەتتىكى چاغلاردا، تىنچ، توقۇنۇشسىز ياشاۋاتقان كۈنلەردە ئادەملەر كۆپىنچە مۇلايىم، مېھرىبان، سەمىمىي قىيا-پەتلەردە نامايان بولۇشىدۇ. بۇنىڭغا قاراپ «دۇنيادىكى جىمى جانلىقلار ئىچىدە ئەڭ ئۇلۇغى، ئەڭ خاسىيەتلىكى ئادەملەر ئى-كەن» دەپ ئويلايسەن. ئەمما كىشىلىك دۇنياسىدا شۇنداق پەۋ-قۇلئاددە پەيتلەرمۇ بولىدۇكى، بۇرۇن ساڭا ئەۋلىيا سۈپىتىدە كۆرۈنگەن بەزى كىشىلەرنىڭ بۇنداق چاغدا بىردىنلا چىلبۆرىدەك غالجىرلاشقانلىقىنى كۆرۈپ ياقاڭنى چىشلەيسەن. ھەسەت — ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى ئىللەتلەرنىڭ ئەڭ ياۋۇزلىرىدىن بىرىدۇر. ئۇ ھەرقانداق بىر ياۋاش ئادەمنىمۇ بىردىنلا ئازازۇلغا ئايلاندۇرۇ-ۋېتەلەيدۇ.

بىردەمدىن كېيىن چوڭ قورۇنى پاتىپاراقچىلىق قاپلىدى. گۈلسۈم ئەمدى ھېچ نەرسىنى ئويلىمايتتى، ئۇ ھەممىنى دوغا تىككەنىدى.

كىشىلەر ئۇنىڭدىن:

— ئوغرى نەدە؟ — دەپ سوراشتى.

— باغدا... ياق، تامدىن ئارتىلىپ قاچتى، — دەپ جاۋاب بەردى گۈلسۈم.

— ياق، سىزنى يالغۇز تاشلاپ كەتمەيمەن، — دېدى ئۇ ئالدىراپ سۆزلەپ، — سەل چىداڭ، ئاتنىڭ يېنىغا بېرىۋالساقلا...

ئۇنىڭ سۆزى ئاياغلاشماي تۇرۇپلا تام ئۈستىدىن غاپپارنىڭ:

— ئەينا ئۇلار! — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى ـ دە، ئۇچ ئادەم ئارقا ـ ئارقىدىن سەكرەپ چۈشتى.

ئادالەت پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ يەنە بىر قېتىم:

— تېز... قېچىڭ! — دېدى.

ئېزىز ئۇنىڭ يېنىدا تىزلىنىپ ئولتۇراتتى. ئۇ يېنىغا سەكرەپ چۈشكەنلەرنى سەزمىدىمۇ ياكى سەزسىمۇ پەرۋا قىلمىدىمۇ، ئەيتاۋۇر، ئورنىدىنمۇ تۇرماي، ئۇلارغىمۇ قارىماي، ئادالەتتىن كۆزىنى ئۈزمىگەن هالدا:

— ياق، نېمە كۆرسەك تەڭ كۆرىمىز، — دېدى.

— هۇ، مۇناپىق ئوغرى! — غاپپار شۇنداق دەپلا ئېزىزنىڭ ئوڭ تەرەپ ئېڭىكىگە بىر مۇشت ئۇردى.

ئېزىز يىقىلدىيۇ، دەرهال ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ غاپپارنىڭ ئىككىنچى مۇشتىنى سول قولى بىلەن توسۇپ، ئوڭ قولى بىلەن ئۇنىڭ قورسىقىغا مۇشت ئاتتى. غاپپار «ئېھ!» دېگىنىچە ئالدىغا ئېڭىشىپ قالدى. ئاندىن گەدىنىگە تەگكەن بازغانەك مۇشتىتىن يەرگە پالاققىدە يىقىلدى. شۇ ئارىدا ئارقا تەرەپتىن ئېزىزغا ئىككى مۇشت تەگدى. ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپلا ئۆزىگە يېقىن تۇرغان بىرىنى بىر مۇشت قويۇپ يىقىتتى، يەنە بىرى پەرتىندە كەينىگە چېكىندى. بۇ چاغدا مەنسۇر بەگمۇ پەسكە چۈشكەندى، باغنىڭ سىرتىدىنمۇ كالتەك ـ توقماق كۆتۈرگەن ئۇچ ـ تۆت ئادەم مۇشۇ تەرەپكە يۈگۈرۈپ كېلىۋاتاتتى، ئېزىز هازىر قاچسىمۇ قوتۇلۇپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. لېكىن قاچمىدى. بەلكى ئېتىزلىق ئوتتۇرىسىدا يالغۇز ئۆسكەن چىنارەك قەددىنى تىك تۇتۇپ تۇردى. ئۇنىڭ خاتىرجەم تۇرقىدىن هەيران

قىلىپمۇ ياكى ئۇنىڭ كۆچتۇڭگۇرلۇكىدىن ئەيمىنىپمۇ، ئەيتا-ۋۇر، بىردەمگىچە ھېچكىم ئۇنىڭغا يېقىنلىشالمىدى. دەل شۇ چاغدا مەنسۇر بەگ ئۇنى تونۇپ قالدى.

— ئېزىز...، — دېدى ئۇ دۇدۇقلاپ، — بۇ... بۇ... سەن ... سەنمىدىڭ؟

— شۇنداق، بېگىم، مەن ئېزىز، — ھەممەيلەننى ھەيران قالدۇرۇپ خاتىرجەم ھالدا جاۋاب بەردى ئېزىز، — مەن قىزلىرىنى زورلاپ ئېلىپ قاچقانىدىم، تەلىيىم...

— نېمە، بۇ ياتقان مېنىڭ قىزىممۇ؟ — مەنسۇر بەگ دەرھال ئادالەتنىڭ يېنىغا كېلىپ ئېگىشتى، — قىزىم، قىزىم، بۇ سەنمۇ؟

ئادالەت بۇ چاغدا ھوشىدىن كېتەيلا دەپ قالغانىدى. ئۇ ئۇنچىقمىدى.

— ھەي قاراقچى، بۇنى نېمە قىلدىڭ؟ — مەنسۇر بەگ غەزەپ بىلەن ئېزىزنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى - دە، سول قولى بىلەن ئۇنىڭ ياقىسىدىن بوغۇپ، ئوڭ قولى بىلەن بىر كاچات سالدى. ئېزىز قول ياندۇرمىدى.

— ئادالەت خېنىم ماڭغىلى ئۇنىمىغاچقا ئوشۇقى چىقىپ كەتتى، — دېدى ئۇ يەنە بايىقىدەك خاتىرجەملىك بىلەن.

دەل شۇ پەيتتە ئادالەتنىڭ:

— يا... ياق... مەن... مەن ئۆزۈم...، — دېگەن ئۇزۇك-ئۇزۇك ئاۋازى ئاڭلاندى.

بۇ يەرگە توپلىنىشقان كىشىلەر بىر - بىرىگە قارىشىپ نېمىلەرنىدۇ پىچىرلاشتى.

مەنسۇر بەگ ئېزىزنىڭ «مەن قىزلىرىنى زورلاپ ئېلىپ قاچتىم» دېگەن سۆزىگە ھەدىگەندىلا ئىشەنگەنىدى. دېمىسىمۇ، ئۇ قىزىنىڭ ھەرقانچە ئەخمەق بولغاندىمۇ بىر چاكار بىلەن قېچىپ كېتىشى مۇمكىنلىكىنى مۇتلەق ئەقىلگە سىغدۇرالمايتتى. بىراق

ئارقىدىنلا بەزى ئىشلار ئىشەنچىسىگە كۆلەڭگە چۈشۈرۈپ قويىدى. «كېچىسى دېرىزە ئېچىدىن ئېتىلىدىغان تۈرسا، بۇ ھارامزادە ئادالەتنىڭ ھۇجرىسىغا قانداق كىرەلەيدۇ؟ — كۆڭلى غەش بولغان ھالدا خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ئۇ، — ماقۇل، بۇگۈن كېچە دېرىزە ئېتىلمەي قېلىپ، ئۇنى ھۇجرىغا كىرەلمىدىمۇ دەيلى، ئادالەت يا بۆۋەك[1] بالا بولمىسا، ئۇنىڭ كۆرگەنىدە ژارقىرىمامدۇ!؟ شۇ يەردىلا قارشىلىق قىلمامدۇ!؟ تام قوشنا ئۆيدە ياتقان بىزلەرمۇ ھېچقانداق شەپە ئاڭلىماپتىمىز...» ئۇ ئاشۇنداق ئىككى خىيال تۈرغاندا، ئادالەت: «ياق... مەن ئۆزۈم...» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چىقاردى. گەرچە ئۇ بىر چولتا ئېيتىلغان گەپ بولسىمۇ، مەنسۇر بەگ ئۇنىڭ نېمە دېمەكچىلىكىنى چۈشەندى — دە، گۇمانى ئىسپاتلانغاندەك بولدى. «ياق... بىزنىڭ ھاماقەت قىزمۇ ئۇ ھارامزادە بىلەن ئالدىن كېلىشىۋالغان بولسا كېرەك» دېدى ئۇ ئىچىدە چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ. ئۇ ئاۋۇال ئېزىز بىلەن ئادالەتنى مۇشۇ يەردىلا تازا ئۇرۇپ دۈمبالاشنى ئويلىدىيۇ، لېكىن يەنىلا ۋاقتىنچە ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. ياق، ئۇنداق قىلسا، ئۆزىمۇ شەرمەندە بولغۇدەك. ئەڭ ياخشىسى، ئېزىز ئۇزاتقان ساپاقنا مەھكەم ئېسىلغىنى تۈزۈك. ئادالەتنىڭ خاھىشى ھەققىدە- كى گۇمان يېپىقلىق پېتى قېلىۋەرسۇن. ئېزىزنى بولسا ئۆيگە ئەكىرىپ جازالىسىمۇ كېچىكمەيدۇ.

— بۇ قاراقچىنىڭ قولىنى باغلاڭلار! — مەنسۇر بەگ دورغە- لىرىغا بۇيرۇدى.

غاپىپار بىلەن يەنە بىر دورغا بۇيرۇقنى دەرھال بەجا كەلتۈر- دى. بۇ دوراەم ئېزىز ھېچقانداق قارشىلىق كۆرسەتمىدى. مەنسۇر بەگ ئاندىن شۇ يەرگە يىغىلغان كىشىلەرگە قاراپ دېدى:

— ھەممەڭلار ئاڭلىدىڭلار، بۇ قاراقچى قىزىمنى زورلاپ ئېلىپ قاچىماقچى بولغان. ئەمدى شۇنىڭغا لايىق جازاسىنى

① بۆۋەك — بوۋاق.

تارتىدۇ. بىچارە قىزنىمدا ئەيىب يوق، كىمدە كىم بۇ ھەقتە كەلسە ـ كەلمەس سۆزلەپ يۈرسە، مەندىن ياخشىلىق كۆرمەيدۇ، — ئاندىن ئۇ ئېزىزغا قاراپ بۇيرۇدى، — قېنى، ئالدىمغا چۈشۈپ ماڭ!

ئېزىز گەپ قىلماستىن مەزمۇت قەدەم تاشلاپ ماڭدى. مەنسۇر بەگ بىرەيلەنگە ئادالەتنى يۈدگۈزۈپ، يەنە بىرەيلەننى تېڭىقچى تېپىپ كېلىشكە بۇيرۇدى. ئادالەت بۇ چاغدا تامامەن ئېسىنى يوقاتقان بولۇپ، ئاغرىقنى سەزمىدى.

ئايۇانغا كىرگەندىن كېيىن ئېزىز دەرھال ئارقىچىلاپ ھالقىغا ئېسىلدى.

— ھەي تۇزكور مۇناپىق! — دەپ تىللىدى مەنسۇر بەگ زەي قامچىنى ئويناتقان ھالدا، — مەن سېنى ئاش ـ نان بېرىپ باقتىم، شۇنچە ئەتىۋارلىدىم. شۇنداق تۇرۇقلۇق ماڭا مۇشۇنداق ئەسكىلىك قىلىشقا يۈزۈڭ قانداق چىدىدى؟

— كۆڭۈل خاھىشى، بېگىم، — ئېزىز يەنىلا خاتىرجەم ھالدا جاۋاب بەردى.

— ھۇ دۆيۈز، ئىگىسىنى چىشلەيدىغان لالما ئىت! مەن سېنى ئۆلتۈرۈۋەتمەيدىغان بولسام! — غەزىپى چېكىگە يەتكەن مەنسۇر بەگ ئېزىزنى ئۆزىلا ئۇرۇشقا باشلىدى. لېكىن ئۇ سەمرىپ كەتكەن بولغاچقا، ئون نەچچە قامچا ئۇرۇپلا ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ قالدى ـ دە، قامچىنى غاپپارغا بېرىپ:

— ئۇر! — دەپ بۇيرۇدى.

غاپپار يېرىم يىلدىن بۇيان ئېزىزغا نىسبەتەن ئىچىگە سىغدۇرالماي كېلىۋاتقان ئۆچىنى ئېلىۋېلىشنىڭ پۇرسىتى يېتىپ كەلگەنلىكىدىن چەكسىز شادلىنىپ كەتتى. ئۇ ئالىقىنىغا بىرنى تۈكۈردى ـ دە، ئۇرۇشقا باشلىدى. ئېزىزنىڭ كىيىملىرى يىرتىلدى، تېرىسى تىتىلىپ، تىرىلداپ قان چىقتى. ئۇ لېۋىنى مەھكەم چىشلىۋالغانىدى. دەسلەپتە چىرايى قىزىرىپ، ئاندىن

قارىيىشقا باشلىدى، بارا - بارا تامدەك تاتىرىپ كەتتى.

بۇ چاغدا گۈلسۈممۇ دوزاخ ئازابىغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئۆزى هوشسىز ياتقان ئادالەتنىڭ يېنىدا بولسىمۇ، پۈتۈن پىكىر - خىيالى ئېزىزدا ئىدى. ئايۋان تەرەپتىن ئاڭلىنىۋاتقان هەربىر قامچا ئاۋازى يۈرىكىگە گويا خەنجەر بولۇپ سانجىلاتتى. ئۇ يېرىم سائەت ئىلگىرى كۈنچىلىكىگە پايلىماي قىلىپ قويغان ئىشى ئۈچۈن هازىر چەكسىز پۇشايماندا قالغانىدى. ئۇ شۇ چاغدا مۇشۇنداق ئاقىۋەتنىڭ يۈز بېرىشىنى ئويلىغانمۇ؟

كۈچلۈك مۇهەببەت رەت قىلىشقا ئۆچرىغاندا، بەزىدە بەئەينى شىددەت بىلەن ئېقىپ كېلىپ ئۇشتۇمتۇت توسالغۇغا يولۇققان كەلكۈن سۈيىدەك غالجىرلىشىپ ئۇدۇل كەلگەن يەردىن چىقىش يولى ئىزدەيدۇ. بولۇپمۇ گۈلسۈمگە ئوخشاش تەربىيە كۆرمىگەن، تۇرمۇش تەجرىبىسى كەمچىل، پەقەت ئۆز بەختىگە ئېرىشىشنىلا كۆزلەيدىغان قىزلار ئۈچۈن تېخىمۇ شۇنداق. ئۇ بايا ۋارقىراش ئالدىدا: «ئاھ، تەتۈر پېشانەم. كەتتى، بىللە كەتتى، مېنى ئازاب - ئوقۇبەتكە تاشلاپ كەتتى» دېگەنىنلا ئويلىغان. ۋارقىراپ - جارقىراپ كىشىلەرنى ئوپۇر - توپۇر قىلىپ بولغاندىن كېيىن سەل ئەقلىگە تاپقاندەك بولۇپ: «ئاپلا، تۇتۇۋالارمۇ؟ — دەپ ئەنسىرىگەن، كېيىن يەنە، — بەلكىم ئېزىز پالۋان ئادالەت خېنىمنى تاشلاپ قېچىپ كېتەر» دەپ ئۆزىگە ئازراق تەسەللى بەرگەن. بىراق ئىش ئۇنداق بولماي چىقتى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ ئۇ ئېزىزنى جېنىدىن ئەزىز كۆرەتتى ئەمەسمۇ! ؟ بىراق ئاقىۋەتتە ئۇنى مۇشۇنداق ئازاب - ئوقۇبەتكە گىرىپتار قىلىپ قويدى. «هەي··· مەن···» ئۇ چىدىيالماي بىر-دىنلا ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى. شۇ تاپتا ئايۋانغا يۈگۈرۈپ چىقىپ، غاپپارنىڭ قولىدىن قامچىنى تارتىۋېلىپ، ئۇنىڭ ئۆزىنى ئۆلگۈچە ئۇرغۇسى ياكى بولمىسا، ئۆز بەدىنى بىلەن ئېزىزنى هىمايە قىلغۇسى كەلدى. بىراق جۈرئەت قىلالمىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ بەكمۇ

ئاجىزلىقىنى، سۆيگەن كىشىسىنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش قولىدىن كەلمەيدىغانلىقىنى ئويلاپ ئۇن سېلىپ يىغلاشقا باشلىدى. شۇ يەردە تۇرۇشقان پاتىمە خېنىم باشلىق ئايالار ئۇنىڭ يىغلىشىنى ئادالەت ئۇچۇن ياش تۆكۈۋاتىدۇ، دەپ چۈشىنىشتى.

دەل شۇ چاغدا ئادالەت بىردىنلا هوشىغا كېلىپ كۆزىنى ئاچتى. قامچا ئاۋازى هۇجرىغا ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— ئېزىز پالۋاننى ئۇرۇۋاتامدۇ؟ — سورىدى ئۇ زەئىپ ئاۋازدا!

— جېنىم قىزىم، — دېدى پاتىمە خېنىم هۆڭ - هۆڭ يىغلىغان هالدا ئۇنىڭ مەڭزىنى سىلاپ.

چىن مۇھەببەتنىڭ كۈچى چەكسىز، ئۇ گېزى كەلگەندە باشقا بارچە نەرسىلەرنى بېسىپ چۈشىدۇ.

— جېنىم ئانا، دادامغا ئېيتىڭ، ئېزىز پالۋاننى ئۇرمەسۇن! — ئادالەتنىڭ چىرايىدا چىدىغۇسىز ئازاب ئەكس ئەتتى.

پاتىمە خېنىم ئىپادە بىلدۇرۇشكە ئۇلگۇرەلمىدى. ئىشىكتىن تېڭىقچىنى ئەگەشتۇرگەن مەنسۇر بەگ كىرىپ كەلدى.

— جېنىم دادا، خۇش بولۇپ كېتەي، — دېدى ئادالەت ئەمدى دادىسىغا قاراپ، — ئۇرۇشنى توختاتسىلا.

بۇ يۇرتتا ئەلمىساقتىن بۇيان «قىز ئېلىپ قېچىش» پات - پات يۈز بېرىپ تۇرىدىغان بىر خىل ئادەت بولسىمۇ، بۇ ئىش «قاچقان قىز»نىڭ ئاتا - ئانىسى ئۇچۇن ناھايىتى ئېغىر خورلۇق - هاقارەت هېسابلىنىاتتى. ئۇلار قىزىنى ئېلىپ قاچقۇچىنى «دۇشمىنىمىز» دەپ بىلەتتى. مەنسۇر بەگدەك داڭدار كىشىلەر ئۇچۇن بۇ تېخىمۇ ئېغىر ئىش ئىدى. «هەي... مەن دېگەن كىم؟ ئېزىز دېگەن كىم؟— دەپ ئويلىغانىدى ئۇ، — بىر يۇرتنىڭ ئاتىسى بولغان مەنسۇر بەگنىڭ قىزى چاكىرى بىلەن قېچىپتۇ دېسە، ئەل - يۇرت ئىچىدە يۈزۈمنى قانداق كۆتۈرۈپ يۈرەلەيمەن؟... ئەزەم بەگ هاجىم، نۇرۇللا بېگىملەر ئاڭلىسا

نېمە دېيىشەر؟ ھەي تۇزكور ئېزىز، ھەي دۆيۈز، سەن مېنى خانىۋەيران قىلدىڭيا. خەپ سېنى!...»

ئۇ ئۆمرىدە نۇرغۇن ئادەمنى جازالىغان، ئاشۇ ھالقىغا ئېسىپ قويۇپ ئۇرغان. لېكىن ئەڭ يامان ئوغرىلارنىمۇ، ھەتتا ئۆزىگە يۈزتۇرانە گەپ ياندۇرۇشقا پېتىنغان كىشىلەرنىمۇ ئۇنداق رەھىمسىزلەرچە ئۇرمىغانىدى. بۇ قېتىم ئېزىزغا كەلگەندە ئۇنىڭ ئۆلۈپ كېتىشى مۇمكىنلىكى بىلەنمۇ ھېسابلىشىپ ئولتۇرمىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە كۆڭلىدە ئادالەتكىمۇ قاتتىق غەزەپلىنىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇنىڭ ئېزىزنى ئۇرماسلىق توغرىسىدىكى گېپىنى ئاڭلاپ قەھر - غەزەپ بىلەن:

— ئاغزىڭنى يۇم! — دەپ ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىدى، — بۇگۈن ئۇ قاراقچىنىڭ قېنىنى ئىچمەي قويمايمەن!

— ئاھ خۇدا! — دەپ نىدا قىلدى ئادالەت.

ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆكۈلدى. قارا بوران دەھشەتلىك گۈركىرەپ، ئۇنىڭ ئۈمىد گۈللىرىنى خازان قىلىۋەتتى، قارا بۇلۇتلار جاھاننى قاپلاپ جىمى يورۇقلۇقنى بىراقلا يوق قىلدى. بۇ نېمىدېگەن دەھشەت! ئەمدى ئۇمۇ ياری بىلەن بىللىلا ئۆلۈپ - تۈگەشسۇن! ئۇ بايا ئۆيدىن چىقار ۋاقتىدا بىرەر ئىشقا لازىم بولۇپ قالار، دەپ رەخت كېسىدىغان قايچىنى يانچۇقىغا سېلىۋالغانىدى. ھازىر دادىسىنىڭ پەيلىدىن يانايدىغانلىقىنى كۆرۈپ، شۇ قايچىنى يانچۇقىدىن ئالدى - دە، ئۇچى تەرىپىنى گېلىغا تىرىدى.

— ماقۇل، ئەمىسە ئاۋۋال مېنىڭ قېنىمنى ئىچسىلە! — دېدى ئۇ مەنسۇر بەگكە مىختەك تىكىلىپ.

ئەتراپتا قارىشىپ تۇرغانلار: «ۋاي!» دېيىشىپ كەتتى، مەنسۇر بەگنىڭ كۆزلىرىمۇ چەكچىيىپ، ھودۇققانلىقتىن ئاغزىغا دەماللىققا گەپ كەلمەي قالدى.

— جېنىم قىزىم! — پاتمە خېنىم يىغلاپ تۇرۇپ ئادالەت-

نىڭ قولىغا يېپىشتى، — ۋاي خۇدايىم، نېمە ئىش بۇ؟ قىزىم، مېنى داغدا قويما!

— قىزىم، پەيلىڭدىن يان! — دېدى مەنسۇر بەگمۇ ئالدىراپ.

— ئاۋۋال سىلى پەيللىرىدىن يانسىلا. ھازىرلا...

پاتمە خېنىمنىڭ دەھشەت بىلەن ۋارقىرىغان ئاۋازى ئۇنىڭ گېپىنى ئۈزۈۋەتتى:

— ئاھ خۇدا، نېمە كەلگۈلۈك بۇ!؟ ھەي قانخور قاۋان، قولۇڭنى تارت!

ئۇنىڭ ئاۋازى ئايۋانغا ئېنىق ئاڭلاندى. غاپپارنىڭ ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەن قولى ئېسىلىپ قالدى. ئارقىدىنلا مەنسۇر بەگمۇ ھۇجرىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقىپ ۋارقىرىدى:

— ئۇرۇشنى توختات!

* * *

ئېزىزغا يامغۇردەك قامچا تېگىۋاتقاندا مىڭ ئۆلۈپ بىر تىرىلىۋاتقانلارنىڭ بىرى ساۋۇتئاخۇن ئىدى. ئۇ قاچقۇنلارنى تۇتۇشقا ئىشتىراك قىلمىغان بولسىمۇ، ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ھامان بەگ ھويلىسىغا يېتىپ كەلدى. ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ تۇتۇلۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ يۈرىكى پىچاق سانجىغاندەك ئاغرىدى. ئۇ قامچىلاش باشلانغاندا قاراپ تۇرۇشقا چىدىيالماي ئايۇاددىن چىقىپ كەتتى، لېكىن ئۆيگە قايتىپ كەتمىدى. ئۇ ھېچكىمدىن ھېچنېمىنى سورىمايتتى، گەپ سورىغانلارغا جاۋابمۇ بەرمەيتتى؛ ھە دەپ ئۈياقتىن ـ بۇياققا ماڭاتتى؛ يۈرىكىدە غەزەپ، كۆڭلىدە پۇشايمان داش قازاندىكى سۇدەك ۋاراقشىپ قايناياتتى. ئۇ بايا كىشىلەرنى گۈلسۇمنىڭ ۋارقىراپ ئويغاتقانلىقىنى ئاڭلىغانىدى. بۇ خەۋەرنى ئېيتقۇچىلار: «گۈلسۇم قاچقۇنلار-

نىڭ كىملىكىنى بىلمەيدىكەن، ئوغرى ئوخشايدۇ، دەپ ۋارقىراپ-تۇ» دېيىشكەن بولسىمۇ، ساۋۇتئاخۇن بۇ ئىشنى گۇلسۇمدىكى ھەسەت ۋە كۈندەشلىككە بۇرىدى. «ھۇ نائەھلى، بىخسىراپ سارايغا بولغان پاسكىنا!— دەپ ئىچىدە غەزەپ بىلەن تىللىدى گۇلسۇمنى،— سېنىڭ قولۇڭدىن مۇنداق يامانلىق كېلەر دەپ كىم ئويلىغان!؟ ئاجىز - بىچارىدەك كۆرۈنگىنىڭ بىلەن ئىچىڭ-دە توڭگۇز قاترايدىغان قانجۇق ئىكەنسەن. شۇڭىمۇ تىكەندەك يالغۇز قاپتىكەنسەن. خەپ توختاپتۇر، ناۋادا ئېزىز پالۋان ئۆلۈپ - تارتىپ قالغۇدەك بولسا، سەن نىجىسىنىڭ بوينىنى قۇشقاچنىڭ بوينىنى ئۈزگەندەك ئۈزۈۋەتمىسەم دادامنىڭ بالىسى بولماي كېتەي...»

ساۋۇتئاخۇننىڭ بۇ قېتىمقى «قىز ئېلىپ قېچىش» ئىشىدىن خەۋەردار ئىكەنلىكىنى يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەنىدۇق، شۇنداقلا ئۇ بۇ ئىشنىڭ بۇگۈن كېچە ئىشقا ئاشىدىغانلىقىنىمۇ بىلەتتى.

— بۇگۈن كېچە مەنمۇ باغقا كىرىپ بىر بۇلۇڭدا يوشۇرۇنۇپ تۇراي، — دېگەنىدى ئۇ ئاخشام ئېزىزغا،— ئالمادىس بىرەر كۆڭۈلسىزلىك يۈز بېرىپ قالغۇدەك بولسا، ئەسقېتىپ قالارمەن.

لېكىن ئېزىز ئۇنىڭ بۇ تەكلىپىنى قەتئىي رەت قىلدى:

— ياق، سىلەرنىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرىڭلار بارلىقىنى تاكى قىيامەتكىچە ھېچكىم بىلمەسلىكى كېرەك.

ساۋۇتئاخۇن يەنە تىرەجەپ بېقىۋىدى، ئېزىز:

— ئۇنداق بولسا، مەن بۇ نىيىتىمدىن يانىمەن. سىلەرنى چېتىۋېلىپ بالاغا قويغۇچە، ئادالەتنىڭ ۋەسلىگە ئېرىشەلمىسەممۇ مەيلى، — دەپ تۇرۇۋالدى.

ساۋۇتئاخۇن ئىلاجسىز ماقۇل بولدى.

— بەك پەخەس بولۇڭلار، بالىلىرىم. سىلەرنى خۇدايىمغا

تاپشۇردۇم، ئاللا ئىگەم مۇراد ـ مەقسىتىڭلارغا يەتكۈزەر، — دېدى ئۇ كۆزىگە ياش ئېلىپ.

ئېزىزدىن ئايرىلغاندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭ كۆڭلى تىنمىدى. خۇپتەن نامىزىدىن كېيىن بەگنىڭ قورۇسىغا بېرىپ ئاۋۇال ئاتاخانىغا كىرىپ ئاتلاردىن خەۋەر ئالغان بولدى، ئاندىن تاشقىرىقى ھويلىدا بىر دەم مەقسەتسىز ئايلىنىپ يۈردى. چوڭ قورۇدا كەچلىك ھەربىكەتلەرمۇ ئاخىرلىشىپ، ھۇجرىلارنىڭ ئىشىكلىرى يېپىلىشقا باشلىغاندىن كېيىن، ئۇ يەردە يەنە تۇرۇۋېرىشنى ئەپسىز بىلىپ، قايتىپ چىقتى ـ دە، يولدا يەنە خېلىغىچە ئويلاقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ يۈردى. ئۇ تۇنۇگۈن شەھەرگە ھارۋا ھەيدەپ بېرىپ يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە كەلگەنىدى، ئەتىگەن يەنە مەزىنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەن. مانا ئەمدى ئاشۇ «قەرز» قالغان ئۇيقۇ ئىشىك قېقىپ كەلدى؛ پۇت ـ قوللىرى بوشىشىپ، كۆزلىرى جاھىللىق بىلەن يۇمۇلغىلى تۇردى، ھەدەپ ئەسنەك تۇتتى. ئۇ ئۇيقۇنى قاچۇرۇش ئۈچۈن ئېرىقتىكى سۇدا يۈزىنى يۇدى، سەل سەگىگەندەك بولدىيۇ، يەنە كۆزلىرىگە رودۇپايەدەك چاپلاشقان مۇگدەكتىن قۇتۇلالمىدى.

— خۇدا ئۆزۈڭگە ئامانەت! — دېدى ئۇ ئاخىر ۋە خالار ـ خالىماي ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

زۇپتۇمخان سىلكىپ ئويغاتقاندا ئۇ تازا شېرىن ئۇيقۇدا ئىدى.

— قويۇڭلار، بىر ئىش بولغان ئوخشايدۇ، ئادەملەر ۋارقىرىشىۋاتىدۇ، — دېدى زۇپتۇمخان ھودۇققان ھالدا.

ساۋۇتتاخۇنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ كەتتى. ئۇ چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كىيىملىرىنى ئالدىراپ كىيدى ـ دە، ئۆيدىن چىقىپ بەگ قورۇسىغا چاپتى. بۇ چاغدا ئېزىز ئايۇانغا كەلتۈرۈلۈپ ئاسماقتا چىقىرىلىپ بولۇنغانىدى. ساۋۇتتاخۇن «ئىم» دېگىنىچە لېۋىنى چىشلەپ قالدى.

مانا ئەمدى ئۇ هويلىدا ساراڭدەك چۆرگىلەپ، بەزىدە ئىچىدە گۇلسۈمنى تىللاپ ـ قارغىسا، بەزىدە پۇشايمان ئوتىدا پۈچىلىناتـ تى، ئۆزىنىمۇ «ئەخمەق، كالۋا» دەپ تىللايتتى. «ئاخشام ئۇـ نىڭ گېپىگە نېمىشقا ماقۇل دېگەندىمەن، نېمىشقا كېيىن ئۆيگە كىرىپ يېتىۋالغاندىمەن؟ ئۆزۈمنى كۆرسەتمەي هويلا ياكى باغـ ـقا بىرەر يېرىدە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان بولسام، ئاۋۇ ساراڭ قانجۇق ۋارقىرىغىلى قويقاندا توسۇۋالماسمىدىم! ؟ هەي... مەنمۇ ئادەممۇ؟ شۇنچىلىك ئۇيقۇغا چىدىيالماپتىمەن، مېنى غەپلەت بېسىپتۇ...»

ئايۋاندىن قامچا ئاۋازى ئۇزلۇكسىز ئاڭلىنىپ تۇراتتى ۋە بۇ ئاۋاز هەر قېتىم ئاڭلانغاندا ساۋۇتئاخۇننىڭ يۈرىكى بىر قېتىم بېغىدىن ئۇزۇلۇپ چۈشكەندەك بولاتتى. «ئاھ خۇدا، قامچا هېچ توختايدىغاندەك ئەمەس. مۇنداق ئۇرۇشقا تۆمۈردىن ياسالغان ئـ دەم بولسىمۇ چىدىيالامدۇ! ؟ بۇ تاش يۈرەك بەگ، ماۋۇ قۇتۇرغان قاۋۇان ئېزىزنى راست ئۆلتۈرۈپ قويارمۇ؟... ئۇ مېنىڭ جېنىمغا ئارا تۇرغان يېگىت. ئۇ مېنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇۋالغاندا مەنمۇ ئۇنىڭ ياخشىلىقىغا ياخشىلىق بىلەن جاۋاب قايتۇرىمەن، دەپ قەسەم قىلغانىدىم. مۇشتۇرقەتتە شۇنداق پۈرسەت كېلىپتۇ. نېـ مىگە قاراپ تۇرىمەن؟ يېنىغا كىرەي، بەدىنىم بىلەن ئۇنى هىمايە قىلاي، قامچا ماڭا تەگسۇن، زالىم بەگ مېنىمۇ قوشۇپ ئۇرـ سۇن، ئۆلتۈرسۇن. قېرى جېنىمنى تىكىپ قويدۇم!...»

ساۋۇتئاخۇن تېز قەدەملەر بىلەن ئايۋانغا قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ ئايۋانغا كىرىشى مەنسۇر بەگنىڭ غاپىلارنى ئۇرۇشنى توخـ تىتىشقا بۇيرۇشى بىلەن تەڭ كەلدى.

2

ئېزىز ئاسماقتىن چۈشۈرۈلگەندە هوشىدىن كەتكەنىدى.

مەنسۇر بەگنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئۇنى ئىككى دورغا سۆرەشتۇرۇپ ئادەتتە گۇناھكارلارنى سولايدىغان ئۆيگە ئەكىرىپ قويدى.

— ئىشىككە قۇلۇپ سېلىپ، قاتتىق ساقلاڭلار! — دەپ بۇيرۇدى مەنسۇر بەگ.

ساۋۇتتاخۇن خوتۇنىنى ئۆيىدىن يېڭى ئىشتان ـ كۆڭلەك ۋە پاكىز رەخت ئەكېلىشكە بۇيرۇدى ـ دە، ئۆزى مەنسۇر بەگنى ئىزدەپ ئۇنىڭ ھۇجرىسىغا كىردى.

— بېگىم، — دېدى ئۇ مەنسۇر بەگكە قاپىقى سېلىنغان ھالدا قاراپ، — ئېزىز پالۋاننىڭ...

— ئۇنى ئەمدى مۇنداق ئاتىماڭ. ئۇ دېگەن گۇناھكار، ئوغرى ـ قاراقچى! — ئۇنىڭ گېپىنىڭ بېلىگە تەپتى مەنسۇر بەگ.

ساۋۇتتاخۇن سەل تۇرۇپ قېلىپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— شۇنداق، ئۇ گۇناھكار، ئەمما يەنىلا خۇدانىڭ مۇسۇلمان بەندىسى. ئۇنىڭ كىيىملىرىنى ھازىر ئالماشتۇرۇپ قويمىساق، كېيىن بەدىنىگە چاپلىشىپ قېلىپ، سالدۇرغىلى بولمايدۇ.

— ئۇنىڭغا نېمانچە ئىچ ئاغرىتىپ كېتىسىز؟ — گۆلەيدى بەگ، — شۇ پېتىم تۇرۇۋەرسۇن، بەدىنى قۇرتلاپ ئۆلسۇن ئۇ مۇناپىق!

ساۋۇتتاخۇنمۇ پىكىرىدىن يانمىدى، ئۇ ھەممىنى دو تىككەندى:

— بېگىم، ئۇ ھازىر گۇناھلىق ئىش قىلغان بولسىمۇ، ئۆز ۋاقتىدا ئۇچ ئادەمنى ئۆلتۈرمىدىن ساقلاپ قالغان، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئادالەت خېنىمنىڭمۇ بارلىقىنى ئۇنتۇلىرىمۇ بىلىلا.

— سىز...

مەنسۇر بەگنىڭ سۆزىنى پاتمە خېنىم بۆلۈۋەتتى:

— شۇنداق قىلىڭ. ساۋۇتتاخۇنكا، تېز بولۇڭ. كىيىملىرىنى دەرھال ئالماشتۇرۇۋېتىڭ.

ساۋۇتئاخۇن مەنسۇر بەگكە قاردى. ئۇ خوتۇنىغا بىر ھومىد-يىپ قويۇپ، ئاندىن ساۋۇتئاخۇنغا قاراپ «بىلگىنىڭىنى قىل!» دېگەندەك قول شىلتىدى.

ساۋۇتئاخۇن دەرھال ھوجرىدىن چىقتى. ئۇ ھويلىدا خوتۇنى بىلەن گۈلسۇمنى ئۇچرىتىپ، گۈلسۇمگە يەۋەتكۈدەك بىر ئالد-يىپ قاراپ قويدى - دە، خوتۇنىنىڭ قولىدىن كىيىملەرنى ئېلىپلا ئېزىز سولانغان ئۆڭي تەرەپكە ماڭدى. زۇپتۇمخان بىلەن گۈلسۇم ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

ئېزىز سولانغان ئۆينىڭ ئالدىدا غاپپار ۋە يەنە ئىككى دورغا كۆزەتچىلىك قىلىپ تۇراتتى.

— دورغا بەگ، ئىشىكنى ئېچىڭ، — دېدى ساۋۇتئاخۇن غاپپارغا ھومىيىپ قاراپ.

— ھە، ساۋۇت ئاكامكەنغۇ، — غاپپار گويا ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغاندەك ھىجايدى، — بۇ يەرگە كېلىپ قاپسىز. بۇ قاراڭ-چىنى ساقلاشقا سىز بولمىسىڭىزمۇ يېتىشمىز. سىز ئۆيىڭىزگە بېرىپ ئۇيقۇڭىزنى ئۇخلاڭ.

ساۋۇتئاخۇن ئۇنى تىللىۋېتىشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇۋېلىپ، ئاچچىقلانغان ھالدا:

— ئىشىكنى ئېچىڭ دەۋاتىمەن! — دېدى.

مەنسۇر بەگنىڭ خىزمەتكارلىرى ئارىسىدا غاپپارغا مۇشۇ-داق ئەلپازدا گەپ قىلالايدىغان كىشى مۇشۇ ساۋۇتئاخۇن ئىدى. غاپپارمۇ ئۇنىڭدىن سەل تەپ تارتىپ رايىغا بېقىشقا مەجبۇر بولا-تتى. چۈنكى، مەنسۇر بەگنىڭ، بولۇپمۇ چوڭ - كىچىك خىنىم-لارنىڭ بۇ ئادەمگە ئالاھىدە يېقىن مۇئامىلىدە بولىدىغانلىقى ئۇ-نىڭغا باشتىلا ئايان بولغانىدى. «بۇ قېرىنى رەنجىتسەم، خىنىم-لار بىلەن بېگىمگە چېقىپ، مېنى يامان كۆرسىتىپ قويمىسۇن يەنە» دەپ ئەنسىرەيتتى ئۇ. مۇبادا شۇ تاپتا ئالدىدا تۇرغان كىشى ساۋۇتئاخۇن بولماي، چاكارلار ئارىسىدىكى باشقا ھەرقانداق بىرى

بولغان بولسا ئىدى، بايىقى گەپنى ئۇچۇن غاپپار ئۇنى دەرھال تېپىپ قوغلىغان ھەتتا ئۇرۇپ ۋاي دېگۈزۈۋەتكەن بولاتتى.

— ساۋۇت ئاكا، بۇ ئۆيگە كىمنىڭ سولانغانلىقىنى بىلمەيدىغاندەك گەپ قىلىسىزيا؟! — دېدى ئۇ سەل تېرىككەن ھالدا.

— ماڭا قاراڭ، دورغابەگ، بۇ يەردە سىز بىلەن كارا - كاراڭ قىلىپ تۇرۇشقا چولام يوق. ئېزىز پالۋاننىڭ كىيىملىرىنى تېز ئالماشتۇرمىسام بولمايدۇ، قېنى ئىشكنى ئېچىڭ! — دېدى ساۋۇتئاخۇن تەئەددى بىلەن، ئاندىن بىر دورغىغا قاراپ بۇيرۇدى، — مۇھەممەت ئۆكام، مېڭىڭ، ھۇجرىڭىزدىكى چىراغنى ياندۇرۇپ ئاچقىنىڭ، قېنى تېز بولۇڭ.

ئەمدى غاپپارنىڭمۇ جۇدۇنى ئۆرلىدى:

— ساۋۇت ئاكا، سىلىق - يۇمشاق گەپ قىلىپ بەرسەم، بېشىمغا مىنەي دەۋاتىسىزيا! ؟— دېدى ئۇ توڭلۇق بىلەن، — بىلىپ قويۇڭ، بۇ ئۆيگە بېگىمنىڭ ئەڭ ئەشەددىي دۈشمىنى سولاپ قويۇلغان. بېگىمنىڭ رۇخسىتى بولمايدىكەن، ئۇ يەرگە سىز تۇرماق، ئەۋلىيا بولسىمۇ كىرگۈزمەيمەن!

— بەك ئوبدان، سىزمۇ بىلىپ قويۇڭ. مەن مۇشتۇرقەتتە بېگىم بىلەن خېنىملارنىڭ يېنىدىن چىقتىم. مېنى بۇ ئىشقا شۇلار بۇيرۇدى.

بۇ گەپ بىلەن غاپپارنىڭ پۈسسىدە يېلى چىقىپ كەتتى. «بايىزە شۇڭا مۇشۇنداق قوپال تېگىپتىكەنسەن - دە، — دەپ ئويلىدى ئۇ غەزىپىنى تەستە بېسىپ، — خەپ، ئالدىرىما، سەۋىنىمۇ توقسۇنىڭ تولۇپ، ئالدىمدا تىترەپ تۇرىدىغان چاغلىرىڭمۇ كېلەر.» ئۇ ئۆزى ئىچكىرىگە كىرىپ مەنسۇر بەگدىن بۇاستە سوراپ بېقىشنىمۇ ئويلىدىيۇ، لېكىن پىغانى ئۆرلەپ تۇرغان چاغدا دەردىنى مەندىن ئالمىسۇن، دەپ يەنە يالتىيىپ قالدى. ئاندىن ئاللىنېمىلەرنى غودۇراپ قۇلۇپنى ئاچتى. ئاڭغىچە مۇھەممەت ئاتلىق دورغا جىنچىراغ كۆتۈرۈپ چىقتى.

— سىلەر مەن بىلەن كىرىڭلار، — دېدى ساۋۇتئاخۇن ئىككى دورغىغا قاراپ، ئاندىن شۇ يەردە تۇرغان گۇلسۇمگە كۆزى چۈشۈپ يەنە بىردىنلا غەزىپى ئۆرلىدى ـ دە، گويا بۇگۈنكى ئىشتا زۇپتۇمخانمۇ ئەيىبلىكتەك، ھەر ئىككىلىسىگە قوپال ۋارقىرادى، — سەنلەرگە نېمە بار بۇ يەردە؟ ماڭ، كۆزۈمگە كۆرۈنۈشمە!

گۇلسۇم قورقۇپ، زۇپتۇمخان بولسا ھەيران بولۇپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

— سەپرا قېرى، — دېدى زۇپتۇمخان.

گۇلسۇم زۇۋان سۇرمىدى.

ساۋۇتئاخۇن ئىككى دورغا بىلەن ئېزىزنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇۋاتقاندا چىدىيالماي يىغلىۋەتتى، كۆز ياشلىرى ئېزىزنىڭ بەدىنىدىكى ئۈيۈپ قالغان قان ئۈستىگە ئارقا ـ ئارقىدىن تامچىدى. «ئاھ خۇدا، مۇشۇنداقمۇ تاش يۈرەكلىك قىلغان بارمۇ؟ مەنسۇر بەگ بىلەن بۇ غاپپار دېگەنلەر ئادەم ئەمەس، چىلبۆرىلەر ئىكەن» دېدى ئۇ ئىچىدە، ئاندىن ئاۋازىنى چىقىرىپ:

— ئاھ، خاراب بولۇپتۇ بۇ بالا! — دەۋەتتى.

ئۇنىڭغا ھەمراھ بولغان دورغىلارمۇ ئادەتتە ئېزىزنى ھۆرمەتلەيدىغان كىشىلەر ئىدى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ يۈرەكلىرىمۇ ئاغرىپ بۇردا قىسقاندەك ئاغرىپ كەتتى. لېكىن ئىشىك تۆۋىدە ھومىيىپ قاراپ تۇرغان غاپپاردىن قورقۇپ سۆز قىلىشقىمۇ پېتىنالمىدى.

ئېزىز بىردىنلا ھوشىغا كەلدى ـ دە، كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى، چىرايى پۈرۈشتى.

— سۇ... سۇ، — دېدى ئۇ زەئىپ ئاۋازدا.

دورغىلاردىن بىرى ساۋۇتئاخۇننىڭ بۇيرۇشىنى كۈتمەيلا يۈگۈرۈپ چىقىپ جامدا[1] سۇ ئەكىردى.

① جام — قاتتىق ياغاچتىن ياسالغان، گىرۇنكى نېپىز قاچا.

— خۇداغا شۈكۈر، بالام، هوشىڭىزغا كەلدىڭىز، — ساۋۇتتاخۇن يېشىنى يېڭى بىلەن سۈرتتى، — جېنىم بالام، ئاز-راق چىداڭ.

ئېزىز بەكمۇ ئۇسسىغان بولسا كېرەك، جامدىكى سۇنى قويماي ئىچىپ بولدى. ساۋۇتتاخۇن بىلەن دورغىلار ئۇنىڭ كە-يىملىرىنى سالدۇرۇپ بولۇپ، قانلارنى پاكىز رەختتە سۈرتتى. ئاندىن يېڭى ئىشتان، كۆڭلەك كىيدۈرۈپ قويدى.

— بىرەر نەرسە يېگۈڭىز بارمۇ، بالام؟

ئېزىز زورىغا كۈلۈمسىرەپ، بېشىنى چايقىدى.

— ساۋۇت ئاكا، ئەمدى بولغاندۇ؟ — ئۇلارنى ئالدىراتتى غاپپار، — ئەمدى يېنىپ چىقساڭلار بولارمىكىن.

ئىككى دورغا دەرھال ئىشىك تەرەپكە مېڭىشتى.

— سىزنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ بىرەر ئامالىنى قىلە-مەن، — ساۋۇتتاخۇن ئېزىزنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى، ئاندىن ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، — خۇدايىمغا ئامانەت، ئوغلۇم! — دېدى - دە، كەينىگە قاراپ - قاراپ قويۇپ ئۆيدىن چىقتى.

ئېزىز ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن يامغۇردەك قۇيۇلۇۋاتقان ياشلارنى كۆرۈپ، ئۆزىمۇ كۆز يېشىنى توسۇپ قالالمىدى، ئەمما «خىت» قىلغان سادامۇ چىقارمىدى.

دەل شۇ پەيتتە مۇشۇ تەرەپكە يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئات تۇيىقىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ ئارقىدىنلا دەرۋازا قاتتىق قېقىلدى. دورغىلاردىن بىرى يۈگۈرۈپ بېرىپ دەرۋازىنى ئاچتى.

— جانابىي ئەزەم بەگ هاجىم ژاپات بولدى، — دېدى ناتونۇش ئادەم، — بۇ خەۋەرنى مەنسۇر بېگىمگە ئېيتىپ قويۇڭ.

— مېھمان، ئۆيگە كىرمەمسىز؟

— ياق، ئالدىرايمەن.

خەۋەرچى قانداق ئۇشتۇمتۇت كەلگەن بولسا، شۇنداق تېز كېتىپ قالدى. مەھەللە يەنە تىمتاسلىققا چۆكتى.

بىراۋنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدىكى خەۋەر كىشىلەردە ھەمىشە مۇ-
سىبەت قايغۇسى ۋە ئىچ ئاغرىتىش تۇيغۇسى قوزغايدۇ. لېكىن
بۇ قېتىمقى خەۋەر ساۋۇتئاخۇنغا قانداقتۇر ياخشىلىقتىن بېشارەت
بەرگەندەك بولۇپ، قايغۇ ـ ھەسرىتى سەل يېنىكلەپ قالغاندەك
بولدى. «ئاھ، ئۆلۈغ يارانقۇچى ئىگەم، سەن ھەممىنى كۆرۈپ،
بىلىپ تۇرغۇچى. مەندەك گۇناھكار بەندىڭنى ئەپۇ قىل، مۇشۇ
بىر جۈپ ئاشىق ـ مەشۇق بەندىلىرىڭنىڭ دادىغا يېتىپسەن» دېدى
ئۇ قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپ.
ئىككى ـ ئۈچ مىنۇتتىن كېيىن مەنسۇر بەگنىڭ قورۇسى
يەنە بىر قېتىم پاتىپاراق بولدى.
— ئەستاغپۇرۇللا، بۇ ئىشنىڭ مۇشۇنداق چاغدا يۈز بەرگە-
نىنى قارىمامدىغان، — دېدى مەنسۇر بەگ جىلە بولۇپ.
ئارقىدىنلا بۇ پاتىپاراقچىلىق پۈتۈن مەھەللىگە يېيىلدى.
قولۇم ـ قوشنىلارمۇ ئويغىتىلدى. بۇ چاغدا كۈنچىقىش تەرەپ
سۈزۈلۈپ، مەزىنىڭ بامدات نامىزى ئوقۇۋاتقان ئەزان ئاۋا-
زىمۇ ئاڭلىنىشقا باشلىغانىدى، مېيىت نامىزىغۇ يەنە بىر كۈندىن
كېيىن چۈشۈرۈلىدىكەن، لېكىن مەنسۇر بەگ ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا
بىر توپ ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ پەتىگە بېرىشى لازىم. ھېچبولمە-
غاندا بايلار، موللا ـ ئىمامىلار، تۇتۇنبېشى، ئاقساقاللار تولۇق
بارمىسا بولمايدۇ. شۇڭا ئۇ مەھەللىدىكى جىمى ياش يىگىتلەرنى
ھەرقايسى مەسچىتلەرگە خەۋەر قىلىشقا ئەۋەتتى. ئىزىزنىڭ ئە-
شىنى نامازدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بىر تەرەپ قىلىسىمۇ
بولىدۇ. لېكىن پاتىمە خېنىم بىلەن ئادالەت توغرىسىدىكى ئىش
مەنسۇر بەگنىڭ بېشىنى تازا قاتۇردى. قائىدە بويىچە پاتىمە
خېنىمۇ، ئادالەتمۇ چوقۇم پەتىگە بېرىشى لازىم ئىدى. لېكىن
شۇ تاپتا ئادالەت ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ يېتىپتۇ. ئوشۇقى جايىغا
چۈشۈرۈلۈپ، تېڭىلغان بولسىمۇ ئاغرىقى توختىمىدى، ئىسسىتـ-
مىسىمۇ قايتمىدى. مۇنداق ئەھۋالدا ئۇنى سۆرەشتۈرۈپ يۈرگىلى

بولمايدۇ. لېكىن پاتىمە خېنىمنىڭ «بارمايمەن» دەپ تۇرۇۋېلىشىدا تىدۇ. زۆھرە خېنىم بىلەن ئازارلىشىپ قالمىغان بولسا ئىدى، ئادالەتكە شۈنى ھەمراھ قىلىپ قويغىلى بولاتتى. بىراق، ئاتا — بالا ئىككىسى بۇگۈنكى ئىشلارنى ئاڭلىسا، ئادالەتكە ھەمراھ بولۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، «خوپ بوپتۇ» دەپ چاۋاك چېلىشار. پاتىمە خېنىمنىڭ ئالماي ئۆزى بېرىۋەرسە، قۇدا تەرەپ جەزمەن ئاغرىنىدۇ، ھەتتا نۇرۇللا بېگىمنىڭ غەزىپىنى قوزغاپ قويۇشى مۇمكىن. بۇگۈن سادىر بولغان شەرمەندىچىلىككە بىرلەشتۇرۇپ، ھەممە دەردىنى مەنسۇر بەگدىن ئېلىۋالسا كۆرۈك. ئۇ دېگەن بىر ناھىيىنىڭ بېشى، كىمنى ئەتىۋارلاپ، كىمنى جازالاشنى خالىغان چېغىدا قىلىۋېرىدۇ...

مۇشۇلارنى ئويلىغاندا مەنسۇر بەگنىڭ كۆزىگە جاھان قاراڭغۇلاشقاندەك بولۇپ كۆرۈندى، ئېزىزغا بولغان غەزىپى يەنە بىر قېتىم قاينىاپ تېشىپ، ئۇنى چاينىاپ پۈركۈۋەتكۈسى كېلىپ كەتتى. ئاخىرى مۇندىق بىر چارىنى ئويلاپ تاپتى: ئادالەتكە تاغىسىنىڭ ئايالىنى ھەمراھ قىلىپ قويىدىغان، پاتىمە خېنىمنى ئۆزى بىلەن بىللە پەتىگە ئېلىپ بارىدىغان بولدى.

بىراق، بۇ قارار جاكارلانغاندا، پاتىمە خېنىم شۇ كەمگىچە كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر خىل قەيسەرلىك بىلەن ئۇنى رەت قىلىۋەتتى.

— ياق، قىزىمنىڭ يېنىدىن بىردەممۇ ئايرىلمايمەن! — دېدى ئۇ گويا ھازىرلا ئادالەتنىن ئايرىلىپ قالىدىغاندەك ئۇنىڭ بېشىنى قۇچاقلاپ، — ھېلىغۇ ئەزەم بەگ ھاجى ئىكەن، ئەۋلىيا ـ ئەنبىيا ئۆلگەن بولسىمۇ بارمايمەن!

— ئاغزىڭنى يۇمۇڭ، كۆپۈرلۈق قىلماڭ! — ۋارقىرىدى مەنسۇر بەگ.

— بارمايمەن دېدىم، بارمايمەن، قىزىمنىڭ يېنىدىن ئايرىلمايمەن! — پاتىمە خېنىم ھۇ تارتىپ يىغلىغىلى تۇردى.

مەنسۇر بەگ گېپىنى ئۆتكۈزەلمەسلىكىگە كۆزى يېتىپ ئۇنى ئۇرغۇسى كەلدىيۇ، لېكىن شۇنچە كۆڭۈلسىزلىك ئۈستىگە يەنە بىر خاپىلىق تېپىۋالماي دەپ ئاچچىقىغا ھاي بەردى. ئاندىن سىلىق سۆزلەر بىلەن مەسىلىنىڭ نازۇك تەرىپىنى قايتا - قايتا چۈشەندۈردى، بىراق پاتمە خېنىم يەنىلا ئۆز قارارىدىن يانمىدى.

— بېگىم، — خېلىدىن بېرى ئۇلارنىڭ يېنىدا ھەممە گەپنى ئاڭلاپ تۇرغان تاغىسى سۆز قىستۇردى، — ئەمدى سىلىمۇ خېنىمنى زورلاۋەرمىسىلە، بۇ يەردە تاكاللىشىپ ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتمەيلى. مەيلى خېنىم قالسا قالسۇن، قۇدىلارغا ئانا - بالا ئىككىسىنى ئاغرىپ يېتىپ قالغان دەرمىز. ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارىسىدىكى باشقا ئاياللار بارغاندىكىن، ئۇلارمۇ ئاغرىنىپ يۈرمەس. قىلمىغان ئىشنى يەنە قىلىۋالغىلى بولمىدىيا.

مەنسۇر بەگ لېۋىنى چىشلەپ، ئىلاجسىز بۇ مەسلىھەتكە كۆنۈشكە مەجبۇر بولدى. غاپپار بىلەن ئەخمەت ئىسمىلىك بىر دورغا ئېزىزنى ساقلاشقا قالدۇرۇلدى.

— ئىشىكنىڭ تۆۋىدىن بىر قەدەممۇ نېرى بولماڭلار، يېنىغا ھېچكىمنى كىرگۈزمەڭلار! — دەپ تاپىلىدى مەنسۇر بەگ.

ساۋۇتئاخۇن تۇغقانلار ئارىسىدىكى پەتىگە بارىدىغان ئاياللارنى ھارۋا بىلەن ئاپىرىشقا بەلگىلەنگەنىدى. ئەسلىدە ئۇنىڭمۇ بۇ گۈن بۇ يەردىن زادى ئايرىلغۇسى يوق ئىدى، لېكىن ئۇنىڭغا ھېچقانداق باھانە تاپالماي، بويسۇنۇشقا مەجبۇر بولدى. «خەير، مەيلى، ئېزىز پالۋان ئۇچۇن بۇگۈن بىر كۈن تىنچ ئۆتىدىغان بولدى، بۇ ئارىدا ئازراق بولسىمۇ ماغدۇرىغا كېلىۋالار. خۇدايىم بۇيرۇسا بۇگۈن كېچە بىر ئۇرۇنۇپ كۆرەرمەن» دەپ ئويلىدى ئۇ.

— بىر ئامال قىلىپ ئادالەت خېنىمغا ئېيتىپ قويۇڭلار، — دېدى ئۇ ئاندىن زۇپتۇمخانغا، — ئانىسىغا دەپ ماۋۇ دۆيۈز قاۋاننىڭ ئېزىز بالامغا يەنە زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈپ

قويۇشىنىڭ ئالدىنى ئالسۇن، ئاندىن غىزا - پىزا كىرگۈزۈپ بەرسۇن. غىزانى ئۆزۈڭلار تەييارلاپ، ئەكىرىپ، ئۆز قولۇڭلار بىلەن يېگۈزۈپ قويۇڭلار. ئاۋۇ گۈلسۇم دېگەن ئائەلىنى بۇ ئىشلارغا ھەرگىز ئارىلاشتۇرماڭلار.

ئۇنىڭ ئەنسىرىشى بىھۇدە ئەمەس ئىدى. مەنسۇر بەگلەر مېڭىپ بىرەر سائەتچە ئۆتكەندىن كېيىن غاپپار ئىزىزنىڭ يېنىغا كىردى. بۇ چاغدا ئىزىز سەل ئارام ئېلىپ ئۇخلاپ قالغانىدى. غاپپار ئۇنى تېپىپ ئويغاتتى.

— قانداق نوچى؟ — دېدى ئۇ مەسخىرىلىك كۈلۈپ، — نەچچە ۋاقىنىڭياقى ئەجەب جاھانغا پاتماي كېتىۋىدىڭ، مېنى كۆزىزۈڭگە ئىلىپمۇ قويمايتتىڭ. ئەمدى چاڭگىلىمغا چۈشتۈڭمۇ؟

ئىزىز ئۇنىڭغا غەزەپ بىلەن بىر تىكىلىپ قويۇپ، تەتۈر قارىۋالدى.

— ئالىيىسەنغۇ، ھورىكدىن چۈشمىگەن ئوخشىمامسەن؟ قامچىدىن يەنە ئازراق تېتىپ قويماي دەمسەنيا؟

ئۇ مۇشۇنداق تىكەنلىك گەپلەر بىلەن ئىزىزنى قىيناش، مۇبادا ئۇ تېرىكىپ، بىرەر قوپال گەپ قىلغۇدەك بولسا، قېچىشقا ئۇرۇندى، دېگەننى باھانە قىلىپ، يەنە ئۇرۇپ، كېچە كەم قالغان زەھىرىنى تولۇق چېچىۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

— غالجىر ئىت، قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىل! — دېدى ئىزىز ئۇنىڭغا قارىمايلا.

بۇ ھاقارەت غاپپارنىڭ شۇم غەرىزىگە تازا ماس كەلدى.

— ماقۇل ئەمسە، قولۇمدىن كەلگىنىنى قىلاي، — غاپپار يىرگىنچلىك ھىجىيىپ قامچا تۇتقان قولىنى ئېگىز كۆتۈردى.

دەل شۇ چاغدا ئىشىك تۈۋىدە زۇپتۇمخاننىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— دورغا بېگىم، سىلىنى پاتمە خېنىم دەرھال ئالدىمغا كىرسۇن دەيدۇ.

غاپپارنىڭ كۆتۈرۈلگەن ئوڭ قولى يەنە بىر قېتىم ھاۋادا ئېسىلىپ قالدى.

— خەپ! سەن بىلەن كېيىن ھېسابلىشىمەن!

ئۇ ئىلاجسىز ئۆيدىن چىقىپ، ئىشىككە قۇلۇپ سالدى - دە، ئەخمەتكە ئىشىك يېنىدىن نېرى كەتمەسلىكنى تاپشۇرۇپ، ئۆزى پاتمە خېنىمنىڭ ئالدىغا كىردى.

— دورغا بەگ، — دېدى پاتمە خېنىم جىددىي تەلەپپۇزدا، — سىزگە ئېيتىپ قويايى، كېچىدىن بۇيانقى دەرد - ئەلەملەرمۇ يېتىپ ئاشىدۇ. ناۋادا، يەنە گۇناھكارغا قول تەگكۈزۈپ پاراكەندىچىلىك تېرىسىڭىز سىزنى شۇ ھامان بۇ دەرگاھتىن قوغلىۋېتىمەن، ھەرقانداق ئىش بولسا بېگىم كەلگەندىن كېيىن قىلىمىز، ئۇقتىڭىزمۇ؟

غاپپار بۇ قېتىم ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلالايدىغانلىقىغا تولۇق ئىشەندى.

— خوپ، خېنىم، پەرمانلىرىغا ئىتائەت قىلىمەن! — دېدى ئۇ ئېغىر خۇرسىنىپ.

— ئاندىن گۇناھكارغا ۋاقتى - قەرەلىدە غىزا كىرگۈزىمەن، غىزا ئېلىپ بارغۇچىغا ھۆرت - پۆرت دېمەي ئىشىكنى ئېچىپ بېرىسىز، ئۇقتىڭىزمۇ؟

— ئۇقتۇم.

— ئەمدى چىقىڭ!

غاپپار سالپىيىپ چىقىپ كەتتى. «بۇ ئىشتىن بۇ خوتۇنىڭ-مۇ خەۋىرى بارمۇ نېمە؟ — دەپ ئويلىدى ئۇ، — ھەي، چاقتا گۇناھ يوق، تانسى بۇزۇق، قىزدا گۇناھ يوق، ئانسى بۇزۇق دەپ بىكار ئېيتىلماپتىكەن - دە...»

غاپپار ئۆيدىن چىقىپ كېتىشى بىلەن پاتمە خېنىم يىغلاملىسىراپ يانتاق ئادالەتتىن سورىدى:

— ئەمدى كۆڭلۈڭ تىندىمۇ، قىزىم.

— رەھمەت، ئانا، — دېدى ئادالەت ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ.

— قىزىم، ئېزىز دېگەن بۇ تۇزكورغۇ يۇزىمىزنى بەكمۇ تۆكتى. مېنى دېسەك، ئۇنى كۆرەرگە كۆزۈممۇ يوق، لېكىن ماڭا ھەممىدىن مۇھىمى سېنىڭ ئامان - ئېسەنلىكىڭ. بالام، سەن مېنىڭ يۈرەك پارەم. سەندىن ئايرىلىپ قالسام، بۇ دۇنيا ماڭا هارام بولىدۇ.

ئانا - بالا يۇزلىرىنى بىر - بىرىگە يېقىپ، ئۆكسۈپ يىغلىشىپ كەتتى.

ئون تۆتىنچى باب

1

مەتقاسىم بەلگىلەنگەن يەردە ئېزىزنى تاڭ سۈزۈلگىچە كۈتتى. «ئەپلەشمىدىمۇ نېمە؟— دەپ ئەنسىرەشكە باشلىدى ئۇ، — يا ئاخشام ئۇ يەردە بىرەر مۇھىم ئىش بولۇپ قېلىپ، ئېزىز پىلانىنى ئۆزگەرتكەنمىدۇ؟ ياكى ئادالەت قورقۇپ نىيىتىدىن يېنىۋالغانمىكىن؟...» بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭ خىيالىغا «ناۋادا تۆتۈلۈپ قالغان بولسىچۇ؟» دېگەن پىكىر ئۇشتۇمتوت كىرىپ كەلدى — دە، يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قالدى. ئاندىن ئۇياق — بۇياقتا تىنماي ماڭدى.

شەرق تەرەپ تېخىمۇ ئاقىرىپ، چوڭكۆلنىڭ دەرەخلىرى غۇژا كۆرۈندى، ئاسماندا ئېسىلىپ تۇرغان ئاي بارغانسېرى سۇسلاشتى. مەتقاسىم تۇرغان يەر چوڭكۆلنىڭ ئايىغىدىكى قومۇش، يۇلغۇنلار ئۆسۈپ كەتكەن، ئادەم ياشىمايدىغان قۇملۇق جەزىرە ئىدى. ئۇ ئۆزىنى بىرەر ئادەمنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن ئەسلا ئەنسىرىمەيتتى، ئەمما ئۆزى كۆز يېتىم ئارىلىقتا كۆرۈنگەن ھەر-قانداق نەرسىنى ئوچۇق كۆرەلەيتتى. ئۇ ھېلىقى مەشئۇم خىيالنى ئىلاجى بار مېڭىسىدىن ھەيدەپ، ئۆزىنى «پىلانى ئۆزگەرگەندۇ ياكى ئادالەت چىقالمىغاندۇ» دېگەنگە ئىشىنىشكە زورلايتتى، بىراق قېرىشقاندەك، ھېلىقى ئەندىشە خىيالىغا رودۇپايدەك چاپلىشىۋالغانىدى.

ئاخىر ئۇپۇق قىزىرىپ كۈن چىقتى. ئالتۇن قۇياش گويا مېھرىبان ئانىدەك كائىناتقا نۇر سېپىشكە باشلىدى. ئەمدى نېمىلا

بولمىسۇن «قىز ئېلىپ قېچىش» نىڭ بۇگۈن كېچە ئەمەلگە ئاشىمىغانلىقىغا مەنتاسىمىنىڭ تولۇق كۆزى يەتتى.

«تۇتۇلۇپ قالمىغانلا بولسا، ماڭا خەۋەر قىلىپ قويۇش ئۇچۇن ئېزىز بولسىمۇ كېلەر ئىدى، — ئاۋازىنى چىقىرىپ، ئۆز - ئۆزى بىلەن سۆزلەشتى ئۇ، — چوقۇم بىرەر ئىش بوپتۇ. بۇ يەردە نېمىنى ساقلاپ تۇرىمەن؟ دەرھال چوڭكۆلگە باراي.»

مەنتاسىم يېنىدا ئوتلاۋاتقان ئاتنى تۇتۇپ مىندى - دە، چوڭكۆل تەرەپكە قاراپ چاپتۇرۇپ كەتتى. ئۇ باشتا توپتوغرا مەنسۇر بەگنىڭ مەھەللىسىگە، مۇمكىن بولسا ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىشنى ئويلىغانىدى، لېكىن بىردەمدىن كېيىن بۇ نىيىتىدىن يېنىپ، ئاتنىڭ بېشىنى ئابدۇكېرىمنىڭ ئۆيى تەرەپكە بۇرىدى.

ئابدۇكېرىم ئۇنى بىر خىل تەشۋىشلىك كەيپىياتتا كۈتۈۋېلىپ، مېھمانخانىسىغا باشلىدى. مەنتاسىم ئۇ يەردە تېخى يېقىندىلا ئابدۇكېرىم ئارقىلىق تونۇشقان ئابدۇۋەلى بىلەن كۆرۈشتى. ئۇنىڭ چىرايىدىنمۇ ئاللىقانداق تەشۋىش ۋە تەقەززالىق ئالامىتى چىقىپ تۇراتتى.

— مەنتاسىم، ئۆزىڭىز كېلىپ بەك ياخشى قىلدىڭىز، بولمىسا سىزگە ئادەم ئەۋەتەيلى دەپ تۇراتتۇق، — ئابدۇكېرىم ئالدىن ئېغىز ئاچتى، — سىلەر تەرەپ تىنچلىقتۇ؟!

مەنتاسىم شۇ تاپتا ئىنتايىن تىت - تىت بولۇپ تۇرسىمۇ، «قىز ئېلىپ قېچىش» مەسىلىسى توغرىسىدا ئاۋۋال ئۆزى ئېغىز ئاچماسلىقنى ئويلىدى. كىم بىلىدۇ، كېچە ھېچقانداق يامان ئىش يۈز بەرمىگەندۇ. بۇ مەخپىيەتلىكنى ئالدىراپ پاش قىلىپ قويسا، ئېزىزغا يۈز كېلەلمەي قالار.

— تىنچلىق، — دېدى ئۇ ئابدۇكېرىمنىڭ سۆز ئۇرانى بويىچە جاۋاب بېرىپ، — ماڭا ئۇقتۇرۇشقا تېگىشلىك بىرەر ئىش بارمىدى؟

ئابدۇكېرىم ئابدۇۋەلى بىلەن بىر كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالغاندىن

كېيىن جاۋاب بېرىش ئورنىغا سوئال قويدى:

— قارىغاندا، كېچە بىزنىڭ بۇ يەردە يۇز بەرگەن ئىشتىن تېخىچە خەۋەر تاپمىغان ئوخشىمامسىز؟

مەتقاسىم يالغان ئېيتىشقا توغرا كەلگەچكە سەل قىزاردى:

— ياق، بۇ يەردە نېمە ئىش يۇز بەردى؟

— مۇنداق دەڭ، مەن تېخى سىزنىڭ مۇنداق ئەتىگەندە كەلگىنىڭىزنى كۆرۈپ... ھە، مەيلى، بۇگۈن كېچە بۇ يەردە دوستىمىز ئېزىز پالۋان ئۇچۇن يامان بىر ئىش يۇز بەردى.

— نېمە؟ ئۇ...، — مەتقاسىم «تۇتۇلۇپ» دېگەن سۆزنى تىلىنىڭ ئۇچىغا كەلگەندە باشقا سۆزگە ئالماشتۇرۇۋېتىشكە ئارانلا ئۇلگۈردى، — ئۇنىڭغا نېمە بولدى زادى؟

— كېچە مەنسۇر بەگنىڭ قىزى ئادالەتنى ئېلىپ قېچىۋاتقاندا تۇتۇلۇپ قاپتۇ.

— ھەي، — دېدى مەتقاسىم پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ، ئاندىن خېلىغىچە زۇۋانسىز ئولتۇرۇپ كېتىپ، كېيىن گويا ئۆز - ئۆزىدىن سورىغاندەك دېدى، — مەنسۇر بەگ ئۇنى ئۇرۇپ قىينىغاندۇ، ھەقىچان؟!

ئابدۇكېرىم بىلەن ئابدۇۋەلى ئېزىز تۇتۇلغاندىن كېيىن يۇز بەرگەن جىمى ئىشلارنى قالدۇرماي سۆزلەپ بەردى. ئابدۇۋەلى بايا شۇ مەھەللىگە بېرىپ، ھەتتا زۇپتۇمخان بىلەنمۇ كۆرۈشۈپ ئەھۋالدىن تولۇق خەۋەر تاپقانىدى.

— ئەپەندىم، مەن ماڭاي، — مەتقاسىم ئورنىدىن لىككىدە تۇردى.

— قەيەرگە؟ — ئابدۇكېرىممۇ ئورنىدىن تۇردى.

— مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىگە بېرىپ باقاي. ئېزىزنى قۇتۇلدۇرۇشقا ئۇرۇنۇپ كۆرىمەن.

— ياق، بولمايدۇ، بۇ توغرىدا ئوبدان مەسلىھەتلىشىپ ئاندىن ھەرىكەتلىنىشىمىز كېرەك. قېنى ئولتۇرۇڭ.

مەتقاسىم خالار - خالماس ئولتۇردى.

— ئېزىز يالغۇز سىزنىڭلا ئەمەس، بىزنىڭمۇ دوستىمىز، — جىددىي ھالدا سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئابدۇكېرىم، — ئۇنى چوقۇم قۇتۇلدۇرۇۋېلىشىمىز كېرەك. بايا بۇ ئىككىمىز مۇشۇ ئىش توغرىسىدا مەسلىھەتلىشىۋاتقان. ئەسلىدە مەنسۇر بەگ ئۇنى بۇگۈن شەھەردىكى تۇرمىگە ئەۋەتمەكچىكەن، لېكىن ئەزەم بەگ ھاجىنىڭ ئۆلۈمى تۇپەيلىدىن بۇ ئىش كەينىگە سۈرۈلۈپتۇ. ئاڭلىشىمىزچە، ئەزەم بەگ ھاجىنىڭ مېيىتى ئەتە چۈشۈرۈلىدىكەن، مەنسۇر بەگ ھەرقانچە ئالدىراپ تۇرسىمۇ، بۇگۈن قاراتاشتىن قايتالمايدۇ. دېمەك، بىزنىڭ ئىختىيارىمىزدا يەنە بىر كېچە ۋاقىت بار دېگەن سۆز. بىز مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىشىمىز كېرەك. مېنىڭچە، كۈندۈزى ھېچقانداق ھەرىكەت قىلماي، ھەتتا ھېچقايسىمىز ئۇ مەھەللىدىمۇ كۆرۈنمەي، غاپپارنى خاتىرجەم قىلىپ قويۇش ئەڭ ياخشى چارە. ئۇ «ئېزىزنى ھېچكىم قۇتۇلدۇرۇشقا ئۇرۇنمايدۇ» دەپ ئويلىسۇن. ئاندىن يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە مۇشۇ ئۇچىمىز مەنسۇر بەگنىڭ ھويلىسىغا پەم بىلەن كىرىپ، مۇمكىن بولسا ئېزىزنى ھېچقانداق شەپە چىقارمايلا قۇتۇلدۇرۇپ چىققىنىمىز تۇزۇك. بەلكىم ئۇ چاغدا دورغىلار ئۇخلاپ قالار. ناۋادا ئويغاق بولسا، ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ، ھەش - پەش دېگۈچە ئۇرۇپ - يېقىتىپ باغلاپ قويۇپ ئېزىزنى ئاچىقىپ كېتىمىز. مېنىڭچە، قۇتۇلۇپ چىققاندىن كېيىن ئېزىز ئۆيىگە بارسا بولمايدۇ...

— بىزنىڭ ئۆيگە ئەكېتىمەن، — ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى مەتقاسىم.

— ياق، بولمايدۇ. مەنسۇر بەگ ئۇنى ئالدى بىلەن قولۇم - قوشنىلىرى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ۋە ئەل - ئاغىنىلىرىنىڭ ئۆيىدىن ئىزدەيدۇ.

— ۋاقتىنچە بىزنىڭ ئۆيدە يوشۇرۇنۇپ تۇرسا قانداق؟ —

سۆز قىستۇردى ئابدۇۋەلى، — مەندىن ھېچكىم گۇمانلانمايدۇ.
— بىراق، — ئابدۇكېرىم بۇ تەكلىپكىمۇ قوشۇلمىدى، — ئېھتىمال، مەنسۇر بەگ ئېزىزنى چوڭكۆلدىن چىقىپ كېتەلمەيدۇ، دەپ ئويلاپ قالسا، ئۇ چاغدا بۇ يۇرتتىكى ھەممە ئۆيلەرنى، بۇلۇڭ - پۇچقاقلارغىچە چالا قويماي ئاختۇرۇشى مۇمكىن. يەنە تېخى ئۇنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقىش ۋاقتىدا بىزمۇ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىمىز مۇمكىن.
— ئۇنداقتا، قانداق قىلىمىز؟ — ئالدىراپ سورىدى مەتقاسىم.
— شەھەردە ئىككى - ئۈچ ئىشەنچلىك ئۆي بار، مۇبادا ئېزىزنى قۇتۇلدۇرۇش ۋاقتىدا بىزمۇ ئاشكارىلىنىپ قالساق، ھەممىمىز دەرھال شۇ يەرگە بېرىپ، ۋاقتىنچە شۇ ئۆيلەردە پاناھلىنىپ تۇرايلى...
— ھەي... شەھەردە... ئۇ يەردە چېرىكلەر، ساقچىلار قۇرۇتەك كۆپ تۇرسا...، — ئىختىيارسىز ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى ئابدۇۋەلى.
— «چىراغ تۇۋى قاراڭغۇ» دېگەننى ئاڭلىمىغانمۇسىز؟ — كۈلۈمسىرىدى ئابدۇكېرىم، — مېنىڭچە، مەنسۇر بەگ بىزنىڭ شەھەرگە — ھۆكۈمەتنىڭ تۈمشۇقى ئاستىغا يوشۇرۇنۇشىمىزنى ھەرگىز خىيالىغا كەلتۈرمەيدۇ. ئاندىن بۇ ئىككىنچى ئېھتىمال ئۈچۈن ئويلاپ قويۇلغان چارە. بەلكىم بىز ئېزىزنى ھېچقانداق شەپە چىقارماي، ئۆزىمىزمۇ ئاشكارىلىنىپ قالمايلا قۇتۇلدۇرۇپ چىقالارمىز. ئۇ چاغدا شەھەرگە بېرىشنىڭ ھاجىتى يوق. مۇشۇ چوڭكۆلدە مەنسۇر بەگ زادى گۇمانلانمايدىغان بىر ئۆي بار. ئېزىز ۋاقتىنچە شۇ ئۆيدە يوشۇرۇنۇپ تۇرسا بولىدۇ.
— ئۇ قايسى ئۆي؟ — مەتقاسىم بىلەن ئابدۇۋەلى تەڭلا سورىدى.
— بىزنىڭ ئۆي.

— سىلىنىڭ ئۆيلىرى؟— مەنقاسىم ئىختىيارسىز سورىدى.

— شۇنداق، بىزنىڭ ئۆي. گەرچە مەن ھازىر مەنسۇر بەگ بىلەن يامانلىشىپ قالغان بولساممۇ، ئۇ بۇ يامانلىشىشنىڭ بىر-دىنبىر سەۋەبى دەل ئاشۇ ئادالەت توغرىسىدىكى ئىش دەپ چۈشىنىدۇ. شۇڭا ئۇ مېنىڭ ئېزىزلىغا ھېسداشلىق قىلىشىم مۇمكىنلىكىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيدۇ، ئەكسىچە، مېنىمۇ ئېزىزنىڭ دۈشمىنىگە چىقىرىۋېتىدۇ. ئاندىن ئانامنىڭ ئۇنىڭ ئاچىسى ئىكەنلىكىنى ئېسىگىلاردىن چىقارمىغىلار، شۇڭا مەنسۇر بەگ بىزنىڭ ئۆيدىن ھەرگىز گۇمانلانمايدۇ.

ئىككى يىگىت بۇ تەكلىپنى ناتوغرا دەپ ئېيتالمىسىمۇ، ئابدۇكېرىم بىلەن ئادالەت ئوتتۇرىسىدىكى بۇرۇنقى مۇناسىۋەتنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشۈپ، ئۆزلىرىچە بەزى ئېھتىماللارنى مۇلاھىزە قىلىشىپ، دەماللىققا ئىپادە بىلدۈرەلمەي قېلىشتى.

دېمىسىمۇ، ئابدۇكېرىم مۇنداق قارارغا ئوخشايلا كەلگەن ئەمەس. ئۇ ئەتىگەن بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندا دەسلەپتە بەكمۇ ھەيران قالدى، ئاندىن مەنسۇر بەگە بىلەن كازىم بەگنىڭ ئابرۇيى چۈشكەنلىكىدىن سۆيۈندى. كېيىن يەنە نېمىشقىدۇر يۈرىكى سەل ئېچىشتى.

ئۆزىنى ئەڭ ئالىيجاناب ھېسابلايدىغان ۋە ھەقىقەتەنمۇ شۇنداق بولغان ئادەملەرمۇ ئالتۈندەك ساپ، پاختىدەك پاك بولمىسا كېرەك. تۈرمۇشتا ھەسەتتىن ئىبارەت بۇ ئىللەتتىن مۇتلەق خالىي بولغان ئادەملەرنىڭ تېپىلىشى بەك مۇشكۈل. ئەڭ كەڭ قورساق ئادەملەرمۇ بەزى ئىشلاردا، خۇسۇسەن مۇھەببەت، نىكاھ مەسىلىسىدە خورلۇق ھېس قىلغان چاغلاردا ئازابلانماي، ئازراقمۇ غەزەپلەنمەي تۇرالمايدۇ. بۇ ئىشقا كەلگەندە ئابدۇكېرىمۇ ئۇنىڭدىن خالىي بولالمىدى. «دېمەك، ئۇنىڭ مەنسۇر بەگنىڭ ئائىلىسىگە كېلىشتىكى ئەسلىي مۇددىئاسى ئەسلىدە مۇشۇ ئىش ئۈچۈن ئىكەن - دە، — دەپ ئويلىدى ئۇ كۆڭلىدە بىر خىل خورلۇق

هېس قىلىپ، — ناۋادا كازىم بەگ ئارىغا قىستۇرۇلمىغان، ئادالەت مېنىڭ خوتۇنۇم بولىدىغان ئەھۋالدىمۇ، ئۇلار مۇشۇنداق قىلىشارمىدى؟...» ئۇ بىرپەس ئازابلاندى. بىراق، ئابدۇكېرىم ھازىر نۇرغۇن ئەنئەنىۋى قاراشلاردىن خالىي بولغان، ئەركىنلىك ۋە ھەققانىيەتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپلا قالماي، يەنە ھەقىقىي مۇھەببەتنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنىمۇ بىلىپ يەتكەن ئاڭلىق بىر يىگىت ئىدى. شۇڭا ئۇ ئويلىغانسېرى بايا كۆڭلىدە پەيدا بولغان ئاغرىنىش - ئاداۋەتلەر ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئادالەتمۇ ئېزىز بىلەن قېچىپ كېتىشكە رازى بولغاندەك، دېمەك، بۇ ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا چوڭقۇر مۇھەببەتنىڭ بارلىقىنى، شۇ يولدا ئەركىنلىككە ئىنتىلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. ئابدۇكېرىم دەل مۇشۇنداق روھنى قەدىرلەيدىغان ئادەمغۇ. ئەسلىنى سۈرۈشتۈرگەندە، ئۇ بۇرۇن ئادالەتنى ياخشى كۆرىدىغاندەك قىلسىمۇ، لېكىن شېرىنئاي بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن ئادالەتكە بولغان ھېسسىياتىنىڭ ھەقىقىي مۇھەببەت ئەمەسلىكىنى، پەقەت شېرىنئاينىلا شۇنداق مۇھەببەت بىلەن ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقىنى ھېس قىلغان. يېقىندا ئۇ شېرىنئاي بىلەن ئاۋۇال خەت ئارقىلىق، كېيىن بىۋاستە سۆزلىشىپ، ئۇنىڭمۇ ئۆزىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى بىلدى. ھەتتا ئۇلۇشكۇن ئۇلارنىڭ ئائىلىسىگە ئۆزىنىڭ ئەلچىلىرىنى ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭمۇ ماقۇللۇقىنى ئالدى. دېمەك، ھازىر ئۇنىڭ مۇھەببەت ريشتىسى شېرىنئاي بىلەن باغلانغان. شۇنداق ئىكەن، ئۇ ئېزىزنى ھەرگىزمۇ رەقىب ھېسابلىماسلىقى، ئەكسىچە، ئۇنىڭغا ياردەم قولىنى سۇنۇشى لازىم.

— ئاغىنىلەر، چوڭكۆلدە ئېزىز پالۋاننى يوشۇرىدىغان ئەڭ مۇۋاپىق جاي — بىزنىڭ ئۆي، — ئابدۇكېرىم ھەمراھلىرىنىڭ كۆڭلىدىكى دېلىغۇللۇقنى چۈشەنگەندەك ئۆز پىكرىنى يەنە بىر قېتىم تەكىتلىدى، — بۇ ئىشتا ئىشەنچىگلار تولۇق بولسۇن.

ئېزىز پالۋان مېنىڭمۇ ئەڭ يېقىن دوستۇم.

ئىككى يىگىت يەنە بىر كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالدى:

— ئەپەندىم، مەن ئۆزۈمگە قانداق ئىشەنسەم، سىلىگىمۇ شۇنداق ئىشىنىمەن، — دېدى مەتقاسىم ئاخىر سەل قىسىلغان هالدا سۆز ئېلىپ، — لېكىن زۆهرە خېنىم بۇ ئىشقا قانداق قارايدىكىن؟

— مۇشۇ تەرەپتىن مېنىڭمۇ سەل بېشىم قېتىم تۇرىدۇ؟ — ئابدۇۋەلىمۇ دېلىغۇل بولغان هالدا سۆز قىستۇردى.

— ئانام هەرگىز مېنىڭ رايىمغا قارشى چىقمايدۇ، — دەرهال ئىپادە بىلدۈردى ئابدۇكېرىم، — بۇ جەهەتتە قىلچە گۇمانلانماڭلار.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ئېزىزنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ كونكرېت پىلانى ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىشكە تۇتۇندى.

2

گۈلسۈم تاڭ ئاتقۇچە كىرپىك قاقمىدى. ئۇنىڭ قاپاقلىرى ئىششىپ، كۆزلىرىنىڭ ئېقى قىزارغان، چىرايى قان دېدارى قالمىغاندەك تاتىرىپ كەتكەنىدى.

تۇرمۇشتا ئاق كۆڭۈل كىشىلەرمۇ بەزى تەۋەككۇلچىلىكىلەردىن خالىي بولالمايدۇ. ئۇلار مۇنداق ئىشلارنى كۆپىنچە قاتتىق هاياجانلىنىپ، ئۆزلىرىنى زادى كونترول قىلالماي قالغان چاغلاردا سادىر قىلىپ قويىدۇ ۋە ئۇنداق چاغلاردا ئۇ ئىشنىڭ هەرخىل ئاقىۋەتلىرى توغرىسىدا كۆپ ئويلاپ ئولتۇرمايدۇ. لېكىن، ئىش يۈز بېرىپ بولۇپ، زادى كۆتمىگەن نەتىجە كېلىپ چىققاندىن كېيىن چەكسىز پۇشايمان قىلىپ، بۇرۇنقىدىنمۇ بەكرەك ئازابلىنىدۇ. گۈلسۈمۇ هازىر دەل ئەنە شۇنداق هالەتتە ئىدى. ئۇ كېچىدىن بېرى مىڭ ئۆلۈپ، مىڭ تىرىلدى. ئۇ

سۆيگەن يارىنى چەكسىز ئازاب - ئوقۇبەتكە گىرىپتار قىلدى. ئەمدى ئۇنى قانداق خىيىمخەتەر كۈتۈپ تۇرغاندۇ؟ مەنسۇر بەگ ئۇنى ھەرگىز بوش قويمايدۇ، ئۇرۇپ - قىيناپ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ يا بولمىسا گۈندىخانىغا سولاتقۇزۇۋېتىدۇ. ئۇ يەردە ئۇ يەنە قانداق ئازابلارنى چېكەر؟ ئاھ، بۇ نېمىدېگەن ئېغىر مۇشكۈلچىلىك! ؟ مۇشۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى پەقەت شۇنىڭ تۈپەيلىدىنلا سادىر بولدى. ھەي... ئەسلىدە ئۇ ئادەم ئەمەس، دۇنيادىكى ئەڭ ئەسكى، ئەڭ پەسكەش مەخلۇق ئىكەن...

شۇنىڭدىن كېيىن گۈلسۈمنىڭ خىيالىغا بىردىنلا «پالۋاننى قۇتۇلدۇرۇشۇم كېرەك، شۇ چاغدىلا گۇناھىمنى يۇيالايمەن» دېگەن ئوي كەلدى. ئۇ بۇ ھەقتە كۆپ باش قاتۇردى، لېكىن بىرەر مۇڭاپىق چارە تاپالمىدى.

ناشتا ۋاقتىدا پاتمە خېنىم گۈلسۈمنى ئالدىغا چاقىرتىپ، ئېزىزغا ناشتىلىق ئەكىرىپ بېرىشنى بۇيرۇدى، گۈلسۈمنىڭ كۆڭلىگە ئازراق بولسىمۇ خۇشاللىق يۈگۈردى. «ئۇنى بىر كۆرۈۋالىدىغان بولدۇم،— دەپ ئويلىدى ئۇ،— غىزانى ئۆز قولۇم بىلەن يېگۈزىمەن، ئاندىن ھەممە گەپنى ئېيتىپ گۇناھىمنى تەلەيمەن. ئۇ مەرد يىگىت، بەلكىم گۇناھىمدىن ئۆتەر، ناۋادا غەزەپلىنىپ، ئۇرۇپ - تىللاپ كەتسىمۇ مەيلى، ئۆزۈم شۇنىڭغا لايىق ئىش قىلغاندىكىن، ھەرگىز ئاغرىنمايمەن. يەنە ئۇنى قاتىداق قۇتۇلدۇرۇش ھەققىدە بىللە مەسلىھەتلىشەرمىز...»

بىراق ئاشخانىدا زۇپتۇمخان ئۇنىڭ بۇ ئازراق خۇشاللىقىنىمۇ يوققا چىقىرىۋەتتى.

— پالۋاننىڭ غىزاسىنى ئۆزۈم ئەكىرىمەن! — دېدى ئۇ توڭلۇق بىلەن ۋە سەۋەبىنىمۇ چۈشەندۈرمەي تاماقنى كۆتۈرۈپ سىرتقا ماڭدى.

گۈلسۈم ئۇنىڭ بۇنداق سوغۇق مۇئامىلىسىدىن ھەيران بولىمدى. ئېزىز تۇتۇلغاندىن كېيىن ساۋۇتتاخۇن بىلەن زۇپتۇمخان-

لا ئەمەس، باشقا بىرنەچچە چاكارمۇ گۈلسۈمگە ھومىيىپ قارايدۇ-غان بولۇپ قالغانىدى. ئۇ ئېغىر بىر ئۇھ تارتىپ زۇپتۇمخاننىڭ كەينىدىن ھويلىغىچە ئەگىشىپ چىقتىيۇ، ئۇنىڭ نېرىسىغا مې-ڭىشقا جۇرئەت قىلالماي شۇ يەردە تۇرۇپ قالدى. ئۇ بىرەر سائەتچە ۋاقىت ئىچىدە ھويلا بىلەن ئايۋان ئارىسىدا مەقسەتسىز چۆرگىلەپ يۈردى، كېيىن ئېزىنزىنىڭ ھۇجرىسىغا قانداق كىر-گەنلىكىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى. ھۇجرىدا ئېغىر سۈكۈنات ھۆكۈم سۈرەتتى. بۇ ھال ئۇنىڭدا بىر خىل ئېغىر ۋە مۇڭلۇق تەسىرات قالدۇرۇپ، يۈرىكىنى تېخىمۇ ئېزىۋەتتى. گويا ھۇجرە-مۇ ئۇنى ئەيىبلەۋاتقاندەك تۇيۇلدى. ئۇ ئىشىك تۈۋىدە بىرپەس تۇرغاندىن كېيىن ئاستا تۆر تەرەپكە ئۆتۈپ كات ساندۇق[1]نىڭ يېنىغا باردى. ئېزىنزىنىڭ يوتقان - كۆرپىسى رەتلىك يىغىلغان-دى. كىيىم ئاسقۇدا بىر كۆڭلەك ئېسىقلىق تۇراتتى. گۈلسۈم گويا ئېزىنزىنىڭ پۈرىقىنى ھىدلىماقچى بولغاندەك، كۆڭلەكنى قولىغا ئېلىپ پۈرىدى، ئاندىن باغرىغا باستى؛ كۆز چاناقلىرى لۆممىدە ياشقا تولۇپ، تامچىلار مەڭزىگە سىيرىلدى. «پالۋان، مەن گۇناھكار، مەن سىزگە يامانلىق قىلدىم، مەن ئۆلۈمگە لايىق...» دېدى ئۇ ئىچىدە. گۈلسۈم شۇ ھالەتتە بىر پەس تۇرغان-دىن كېيىن كۆڭلەكنى خاتىرە قىلىپ ساقلاش ئىستىكىدە ئۇنى قولتۇقىغا قىستۇردى، ئاندىن كەينىگە يېنىۋېتىپ ئويۇقتا تۇرغان كىچىككىنە قۇتىغا كۆزى چۈشتى. ئۇ مەخسۇس ئۇستىلار قاتتىق ياغاچتىن ئويۇپ ۋە قىرىپ ياسىغان غاز تۇخۇمىدەك چوڭلۇقتىكى ياغاچ قۇتا ئىدى. گۈلسۈم خېنىملارنىڭ ھۇجرىسىدا مۇنداق قۇ-تىلارنى بۇرۇنمۇ كۆرگەن، ھەتتا تالاي قېتىم ئۇنىڭدىن بىر خىل قارامتۇل، خېمىرسىمان دورىنى كۈمۈش قوشۇق بىلەن ئېلىپ خەدىچە خېنىمغا يېگۈزۈپ قويغان. شۇڭا مۇنداق قۇتىلارغا مەخ-

---

① كات ساندۇق — ھەم كارىۋات، ھەم ساندۇق ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغان بىر خىل ئۇيۇ سايمىنى.

سۈس دورا قاچىلىنىدىغانلىقى گۈلسۈمگە بۇرۇندىنلا مەلۇم ئىدى. «بۇ يېقىن ئاردا پالۋاننىڭ بىرەر يېرى ئاغرىپ قالغان بولغىيمىدى؟» دەپ ئويلىدى ئۇ باشتا، كېيىن بىردىنلا ھېلىقى كېچىسى باغدا ئېزىزنىڭ ئادالەتكە ئاللىقانداق ئۇخلىتىش دورىسى ھەققىدە سۆزلىگەنلىكى گۈيېدە ئېسىگە چۈشتى ـ دە، ھاياجاندىن تىترەپ كەتتى. ئۇ دەرھال قۇتىنى قولىغا ئېلىپ ئاغزىنى ئاچتى. قۇتىنىڭ ئۈچىدىن ئىككى قىسىمدا بىر خىل قارامتۇل نەرسە تۇراتتى. گۈلسۈم قۇتىنى بۇرنىغا يېقىن ئەكەلدى. بىر خىل خۇش پۇراق ھىد دىماغىغا ئۇرۇلدى. «دورا ئىكەن، ئۇخلىتىش دورىسى بولغىيدى ئىلاھىم...»، — دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلىدى ئۇ، — پالۋاننىڭ ھېچ يېرى ئاغرىمايدىغان تۇرسا، دورا ئىشلىتىپ نېمە قىلىدۇ؟ بۇ چوقۇم ئاشۇ ئۇخلىتىش دورىسى. پالۋان ئاخشام ئالدىراشچىلىقتا ئۇنى ئۇنتۇپ قالغان ئوخشايدۇ.» شۇنىڭدىن كېيىن گۈلسۈمنىڭ كۆڭلى بىردىن پاللىدە يورۇپ كەتتى.

«شۇنچە سەگەك ئىتنى ئۇخلىتىۋەتكەن يەردە غاپىپار بىلەن ئەخمەتنى ئۆلۈكتەك ياتقۇزۇۋېتەر،— دەپ خىيالىنى داۋاملاشتۇردى ئۇ،— ئۇلۇغ پەرۋەردىگارىم، تىلىكىمنى ئىجابەت قىلىپسەن، بۇگۈن كېچە پالۋاننى قۇتۇلدۇرۇپ گۈناھىمنى يۇيۇشقا يول كۆرسەتكىنىڭ ئۈچۈن مىڭ قەتلە شۈكۈر...»

گۈلسۈم ئېزىزنىڭ ھۈجرىسىدىن چىقىپ دورا قۇتىسىنى ئۆزىنىڭ ھۈجرىسىغا ئەكىرىپ قويدى. بەك ھاياجانلىنىپ كەتكەنلىكتىن ئۇنىڭ يۈرىكى ھازىرمۇ قاتتىق سوقۇپ تۇراتتى. بىردىنلا ئۇ يەنە خاتىرجەم بولالماي قالدى. «ئۇخلىتىش دورىسىمىدۇ غولى؟» دېگەن سوئال كاللىسىغا كىرىۋالدى. بىرىگە كۆرسىتىپ سوراپ باقسا، گۈمان تۇغدۇرۇپ قويۇشى مۇمكىن. ئۇ ئۆزى ئازراق يەپ بېقىشنىمۇ ئويلىدى، لېكىن ئۇ چاغدا قاتتىق ئۇخلاپ قېلىپ، كېچە بولغىنىنىمۇ سەزمەي قالسىچۇ؟ ياق،

بۇمۇ بولمايدىكەن. شۇ پەيت «تاۋارخان» دەپ ئاتىلىدىغان، تېرە-سى يولۇاسنىڭ تېرىسىگە ئوخشىشىدىغان مۇشۇك گۈلسۇمنىڭ ھۇجرىسىغا ئاستا كىرىپ، ئۇنىڭ پۇتلىرىغا سۇركىلىپ ئەركىلە-يدى. «تاپتىم، مۇشۇككە يېگۈزۈپ باقاي!» گۈلسۇم مۇشۇكنى ھۇجرىسىدا قالدۇرۇپ، ئىشكنى مەھكەم يېپىپ، ئاشخانىغا ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ كىردى - دە، قاقچىلىك چوڭلۇقتا ئىككى پارچە گۆشنى كۆتۈرۈپ قايتىپ چىقتى. ھۇجرىغا سولىنىپ قال-غان مۇشۇك سىرتقا چىقىپ كېتىش ئۈچۈن ھەدەپ ئىشكنى تاتىلاپ مىياڭلاۋاتاتتى. گۈلسۇم ئىشكنى ئېچىپلا ئۇنى تۇتۇۋال-دى. ئاندىن يەنە ئىشكنى يېپىپ مۇشۇكنى يەرگە قويدى. مۇشۇك ئۇنىڭ قولىدىكى گۆشنى ھىدلاپ يەنە ئۇنىڭغا يېپىشتى. گۈلسۇم پۇتى بىلەن ئۇنى ئىتتىرىپ تۇرۇپ، بايىقى قۇتىنىڭ ئاغزىنى ئاچتى - دە، ئۇرۇك مېغىزى چوڭلۇقىدىكى بىر پارچە دورىنى ئېلىپ، ئىككىگە بۆلۈپ، ئىككى پارچە گۆشنىڭ ئارىسىغا تىقتى - دە، بىر پارچىسىنى مۇشۇكنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بەردى. مۇشۇك ئۇنى كاپ قىلىپ ئاغزىغا سېلىپ، چاينap يېيىشكە باشلىدى. ئارقىدىن يەنە بىر پارچىسىمۇ ئۇنىڭ قارنىغا كىرىپ كەتتى.

دەل شۇ چاغدا ھويلىدا بىرەيلەننىڭ گۈلسۇمنى چاقىرغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ ھازىرمۇ ئۆزىگە سۇركىلىۋاتقان مۇشۇكنى يەنە ھۇجرىغا سولاپ قويۇپ، سىرتقا چىقتى. ئارىدىن بىر ساەت-تەك ئۆتۈپ، ئۇ ھۇجرىغا قايتىپ كىرىپ قارىسا، مۇشۇك كىگىز ئۈستىدە تۇگۈلۈپ يېتىپ ئۇخلاۋېتىپتۇ. گۈلسۇم ئۇنى قولى بىلەن تۇرتۈپ، ئىتتىرىپ باقتى. لېكىن مۇشۇك خۇددى ئۆلۈپ قالغاندەك كۆزىنىمۇ ئاچمىدى، پۇتلىرىنىمۇ مىدىرلاتمىدى: ناۋادا ئۇنىڭ قورسىقى سېزىلەر - سېزىلمەس ھالدا بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر چۈشۈپ تۇرمىغان بولسا ئىدى، ئۇنى راستىنلا ئۆلۈپتۇ، دېيىش مۇمكىن ئىدى.

«شۇ ئىكەن، ئۇخلىتىش دورىسى ئىكەن، كەچتە بىر ئامال قىلىپ ئاۋۇال ئىتقا، ئاندىن دورغىلارغا بېگۈزۈۋېتىمەن» دەپ سۆيۈنگەن ھالدا كۆڭلىگە پۈكتى گۈلسۇم.

ئۇ كەچ كىرىشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈشكە باشلىدى، لېكىن ياز قۇياشى تولىمۇ ئېرىنچەكلىك بىلەن ھەرىكەت قىلاتتى. نىھايەت ئاخىر تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتى يەنىلا غالىب كەلدى. كۈن ئولتۇرۇپ، تۈن پەردىسى چۈشتى. گۈلسۇم ئىتقا بېرىدىغان گۆشنى بۇرۇنلا تەييارلاپ قويغانىدى. ئۇ «بولۇاس» باغلاپ قويۇلغان يەرگە باردى ـ دە، بىر پارچە گۆشنى ئۇنىڭ يالىقىغا تاشلاپ بەردى. ئىت گۆشنى كاپلا قىلىپ يەۋەتتى.

بۇگۈن كەچلىك تاماقنا پولۇ ئېتىلگەنىدى. تاماقتىن كېيىن بىرەر سائەت ئۆتەر ـ ئۆتمەي غاپپار گۈلسۇمنى چاقىرىپ چاي كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى. ئۇ چاغدا گۈلسۇم دورىنى ئۇلارغا قانداق قىلىپ بېگۈزۈۋېتىشنىڭ چارىسىنى تاپالماي تازا تىت ـ تىت بولۇپ تۇرغانىدى.

— گۈلسۇم خېنىم، چاي دەملىگەندە مۇشتۇمدەك ناۋاتنى ئايماسسىز بىزدىن، — دېدى غاپپار چاقچاق قىلىپ. بۇگۈن ئۇ تولىمۇ خۇشال ئىدى.

گۈلسۇم ھېچ نەرسە دېمەي كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە، ئاشخانىغا كىرىپ، چەينەككە مۇشتۇمدەك ناۋات، ياڭاقتەك چاي بىلەن بۇرۇنلا قۇتىدىن ئېلىپ قەغەزگە ئوراپ قويغان دورىنىڭ ھەممىسىنى سالدى ـ دە، ئۇستىدىن قاينىاق سۇ قۇيۇپ چوغ ئۈستىگە قويدى. ئاندىن قوشۇق بىلەن قاينىاق سۇنى تازا ئىلەشتۈردى. گۈلسۇم چەينەك بىلەن ئىككى پىيالىنى كۆتۈرۈپ غاپپار بىلەن ئەخمەتنىڭ يېنىغا كەلگەندە بۇرنىغا ئۆتكۈر قاڭسىق پۇراق گۇپىپىدە ئۇرۇلدى. «نەشە چېكىپتۇ پاسكىنا بەڭگىلەر» دەپ نەپرەت بىلەن ئۇلارغا قاراپ قويدى گۈلسۇم ۋە چەينەكنى يەردە قويۇپلا كېتىشكە تەمشەلدى.

— توختاك، گۈلسۈم، — غاپپار ھەجايدى، — بۇگۈن پېقىرنىڭ كۆڭلى بەك خۇش، ئۆز قولىڭىز بىلەن چاي قۇيۇپ بەرسىڭىز ئىكەن.

گۈلسۈمنىڭ بىرەر قوپال گەپ بىلەن ئۇنىڭ دەككىسىنى بەرگۈسى كەلدىيۇ، لېكىن سەپرا مىجەز غاپپارنىڭ «كۆڭلۈمنى ئاغرىتتىڭ» دەپ چاينى ئىچمەي قويۇشىدىن، ھەتتا ئەلىمنى چەينەكتىن ئېلىپ چاينى تۆكۈۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ ئاچچىقىنى بېسىۋالدى. ئۇ ھۈجرا ئالدىغا سېلىنغان كىگىز ئۈستىدە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئىككى پىيالىگە چاي قۇيدى - دە، غاپپار بىلەن ئەخمەتكە ئۇزاتتى.

— بارىكاللا، گۈلسۈم، — غاپپار ھەجىيىپ تۇرۇپ پىيالىنى ئېلىپ ئازراق پۈۋلەپ بىر ئوتلىدى، — ھوي، ئەجەب خۇشبۇي پۇرايدىيا، نېمىدە دەملىدىڭىز بۇنى؟ ئىپار - زەپەر دېگەندەك نېمىلەرنى سالدىڭىزمۇ - نېمە؟ ھېلىتىنلا مەست بولاي دېدىم.

گۈلسۈم جاۋاب بەرمىدى. دورغىلار چاينى پۈۋلىشىپ ئىچىشتى.

— راست، بۇ چاينىڭ ئەجەب بىر خىل تاتلىق تەمى باريا، — دېدى ئەخمەتمۇ تىلىنى تامشىپ، ئارقىدىن سەل تۇرۇۋېلىپ قوشۇپ قويدى، — ئاندىن يەنە بىر خىل قېرىق تەمۇ بارمۇ - نېمە؟

بۇ گەپنى ئاڭلاپ گۈلسۈمنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قالدى.

— ھەي سەھرالىق كالۋا، ئالاھىدە دەملەنگەن چاينىڭ تەمىنى نەدىن بىلەتتىڭ سەن؟ — غاپپار پوچىلىق بىلەن ئۇنى سۆكتى، — بىلەمسەن، بۇ دېگەن ھەر خىل دورا - دەرمانلار بىلەن دەملەنگەن چاي دېگىنە، ئىپار - زەپەر دېگەنلەر بولمىغاندىمۇ لاچىندانە، كاۋاۋېچىن، قوۋزاقدارچىن دېگەنلەر جەزمەن بار بۇ-

نىڭدا. دورا چاي دېگەن مۇشۇنداق تېتىيدۇ. ئاندىن يەنە ناۋاتمۇ سېلىنغان دېگىنە، شۇنداقمۇ، گۈلسۈم؟

— شۇنداق، — گۈلسۈم يېنىك نەپەس ئېلىپ، ئالدىراپ جاۋاب بەردى، — چەينەككە، بېگىم، خېنىملار ئىچىدىغان دورا - دەرمانلاردىن سېلىۋەتكەن.

بىردەمدىلا چەينەك بوشاپ قالدى.

— ھەي، تۈگىدىمۇ؟ — دېدى غاپپار ئەزۋەيلەپ، — قانمىدۇق جۇمۇ، قانمىدۇق.

گۈلسۈم بايا ئۈخلىتىش دورىسىنىڭ ھەممىسىنى سېلىۋەتكەنىدى، شۇنداقتىمۇ شامىغا ئارىلىشىپ تېگىگە ئولتۇرۇپ قالغانلىرى بولسا ئەجەب ئەمەس، دېگەن ئوي بىلەن چەينەكنى يەنە بىر قېتىم تولدۇردى، ئۇستىدىن ئازراق ناۋات بىلەن سوقۇلغان چاي دورىسى سېلىۋەتتى. بۇ قېتىم ئۇ چەينەكنى غاپپارنىڭ ئالدىدا قويۇپلا خېنىم چاقىرىۋاتقىدۇ دېگەننى باھانە قىلىپ ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى.

ئارىدىن ئالاھەزەل بىر سائەتچە ۋاقىت ئۆتتى. بۇگۈن مەزىسۇر بەگ بولمىغاچقا، چوڭ قورۇنى بۇرۇنلا تىمتاسلىق ئۆز ئىلكىگە ئالدى. سىرتتىكى ئۆيلىرىدە يېتىپ قوپىدىغان خىزمەتچىلەر ئىشلىرىنى ئالدىراپ تۈگىتىشىپ دەرۋازىدىن چىقىپ كېتىشتى. ئانا - بالا خېنىملارمۇ تۇنۇگۈن كېچە تۇزۇك ئۇخلىمىغان بولغاچقا، بۇگۈن بۇرۇنلا ئۇيقۇغا كېتىشتى. لېكىن گۈلسۈم يەنىلا سەگەك ئىدى. ئۇ خېنىملار يېتىپ بولغاندىن كېيىن ھويلىغا چىقىپ غاپپارلار ئولتۇرغان يەرگە قارىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە دورغىلارنىڭ شۇ يەردىلا سۇنايلىنىپ يېتىشقانلىقى كۆرۈندى. ئەمدى ئۇ ئېھتىيات بىلەن قەدەم ئېلىپ ئۇلارنىڭ يېنىغا باردى. دورغىلار بېشىنىمۇ كۆتۈرمىدى. چەينەكمۇ، پىيالىلەرمۇ كىگىز ئۇستىگە ئۆرۈۋېتىلگەنىدى. گۈلسۈم چەينەكنى ئېلىش باھانىسىدە قاپقىقنى قەستەن تەگكۈزۈپ ئاۋاز چىقاردى. دورغىلاردىن

يەنىلا ھېچقانداق سادا چىقمىدى.

— دورغا بېگىم، — ئاستا چاقىردى گۈلسۈم.

جاۋاب ئورنىغا يېقىمسىز پۈشۈلداش ئاڭلاندى. گۈلسۈم ئاد-
ىدىن پۈتى بىلەن غاپپارنى بىر قېتىم، ئەخمەتنى بىر قېتىم
تۈرتتى. ئۇلار يەنىلا ئويغانمىدى. «شۇ تاپتا ئۆلۈك ساڭىرى[1]
ئۇخلاپ كېتىشىپتۇ. ھېچنېمىنى تۇيمىغۇدەك، دەرھال تۇتۇش
قىلاي» دېدى گۈلسۈم كۆڭلىدە ۋە ئاچقۇچنى تېپىش ئۈچۈن
غاپپارنىڭ يېنىنى ئاختۇردى. ھە دېگەندىلا ئۇنىڭ قولىغا غاپپار-
نىڭ بەلبېغىغا ئۆتكۈزۈلگەن پىچاق ئۇرۇلدى. گۈلسۈم بىر قاراپلا
ئۇنىڭ ئېزىزنىڭ پىچىقى ئىكەنلىكىنى تونۇدى — دە، ئالدىراپ
بەلباغنى يېشىپ ئۇنى غىلىپى بىلەنلا چىقىرىۋالدى؛ ئاندىن ئۇيان
ئاختۇزۇپ، بۇيان ئاختۇرۇپ ئاچقۇچنى ئاخىر تاپتى. شۇ ئىشلار
تامام بولغۇچە غاپپاردىن نە سادا چىقمىدى، نە مىدىرلاپمۇ قويمە-
دى. گۈلسۈم ئاندىن «يولۋاس» نىڭ يېنىغا باردى. ئىتمۇ خۇددى
ئۆلگەنگە ئوخشاش پۈتلىرىنى سوزۇپ ياتاتتى. گۈلسۈم يەنە ھۇج-
رىنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلدى. ھايا جانلانغانلىقىدىن ئۇنىڭ يۈرە-
كى شۇ تاپتا بەيگىگە چۈشۈش ئالدىدىكى ئاتتەك تېپىرلاپ كەتكە-
نىدى. ئۇ دورغىلارغا يەنە بىر قېتىم قارىۋېلىپ، كۆڭلىدە «خۇدا
ئۆزۈڭ يار» دېدى — دە، ھۇجرىنىڭ ئىشىكىگە يېقىنلاشتى. دەل
شۇ پەيتتە كوچىدىن كىملەرنىڭدۇ گۇدۇڭلاشقان ئاۋازى ئاڭلا-
ندى. گۈلسۈم قۇلۇپقا ئۇزاتقان قولىنى دەرھال چۈشۈرۈۋالدى.
خەيرىيەت، ئۇلار يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلار بولسا كېرەك،
ئاللىنېمىلەرنى دېيىشكەن پېتى يىراقلاپ كېتىشتى. ئەترابنى
يەنە سەھرا كېچىسىنىڭ ئېغىر جىمجىتلىقى ئۆز ئىلكىگە ئالدى.

«تېخى يولۇچىلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەپتۇ، سەل تەخىر
قىلاي» دېدى گۈلسۈم ئۆز — ئۆزىگە ۋە ئارقىسىغا يېنىپ،
ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىغا كىردى — دە، تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى.

① ئۆلۈك ساڭىرى — ئۆلگەندەك.

مۇنداق چاغدا ۋاقىت دېگەن بەكمۇ ئاستا ئۆتىدۇ. گۈلسۈم ھۇجرىدا بارى - يوقى يېرىم سائەتتەك ئولتۇردى، لېكىن بۇ ۋاقىت ئۇنىڭغا ئون يىلدەك تۇيۇلدى. ئاخىرى ئۇ يەنە ساقلاۋېرىشكە تاقەت قىلالماي سىرتقا چىقتى. ئەتراپ يەنىلا جىمجىت ئىدى. ئۇ ئاۋاز چىقارماسلىققا تىرىشىپ ئېزىز سولانغان ھۇجرىغا يېقىنلاشتى. ئۇ يەنە بىر قېتىم: «خۇدا ئۆزۈڭ مەدەت بەرگەيسەن!» دەپ قۇلۇپقا ئاچقۇچ سالدى. دەل شۇ چاغدا باغنىڭ ئىشىكىگە بۇرۇلىدىغان يەردىكى ئۇجمە دەرىخى تۇۋىدە بىر جۈپ كۆزنىڭ ئۇنىڭغا مىختەك قادىلىپ تۇرغانلىقىدىن ئۇ مۇتلەق خەۋەرسىز ئىدى.

*　　*　　*

ئېزىز يەڭگىل تۇرتۇشتىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى.

— كىم؟

— تىنچ... بۇ — مەن، سىزنى قۇتۇلدۇرغىلى كەلدىم.

ھۇجرا ئىچى قاپقاراڭغۇ ئىدى. ئەمما ئېزىز ئاۋاز ئىگىسىنىڭ گۈلسۈم ئىكەنلىكىنى بىلىپ، يۈرىكى ھاياجاندىن ئوينىپ كەتتى. ئۇنىڭ قوللىرى ئارقىسىغا قايرىلىپ قىل ئارغامچا بىلەن مەھكەم باغلىۋېتىلگەنىدى. گۈلسۈم تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئۇنى يەشمەكچى بولدىيۇ، لېكىن ئامال قىلالمىدى. ئاندىن بىردىنلا غاپپاردىن ئېلىۋالغان پىچاق ئېسىگە كېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئارغامچىنى كېسىشكە باشلىدى. شۇ تاپتا ئېزىز تەشەككۇر ۋە خۇجىللىقتىن ئىبارەت تولىمۇ مۇرەككەپ ھېس - تۇيغۇلارنىڭ ئىسكەنجىسىگە چۇشۇپ قالغانىدى. ئۇ تېخى گۈلسۈمنى ئوبدان چۈشەنمەپتىكەن، ئۇ بىر پىداكار قىز، سادىق دوست ئىكەن! ئېزىز ئۇنىڭ مۇھەببىتىنى رەت قىلىپ، دىلىغا ئازار بەرگەن، ئەمما ئۇ بولسا مانا مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە خەۋپ - خەتەردىن

قورقماي، هەتتا هاياتىنى دوغا تىكىپ ئۇنىڭغا ياردەم قولىنى ئۇزىتىپتۇ. مۇنداق جان كۆيەرلىك ھەرقانداق كىشىنىڭ قولىدىن كېلىۋېرەمدۇ! ؟...

گۈلسۇم تېخى ئارغامچىنى تولۇق كېسىپ بولالمىغانىدى، ئۇشتۇمتوت ئىشىك ئېچىلىپ، نامەلۇم بىر ئادەم لىپىدە ھۇجرىغا كىردى. ئېزىزمۇ، گۈلسۇممۇ چۆچۈپ كېتىشتى. گۈلسۇم ئارغامچىنى كېسىشنى قويۇپ، پىچاقنى مەھكەم تۇتقىنىچە دىڭگىدە ئورنىدىن تۇردى - دە، ئارقىغا بۇرۇلدى. بۇ چاغدا ئۇ راستتىنلا ھەممىنى دوغا تىككەنىدى.

ھېلىقى كىشى تېز، ئەمما شەپە چىقارماي، ئىشكىنى يەنە بايىقىدەك ياپتى - دە، پەس ئاۋازدا:

— قورقماڭلار، بۇ — مەن، ئوسمان خارەت، — دەپ پەچىرلىدى.

ئوسمان خارەتمۇ پۈتۈن بىر كۈننى ئېزىزنى قۇتۇلدۇرۇش كويىدا ئۆتكۈزۈپ، نامازشام مەزگىلىدىلا تامدىن ئارتىلىپ باغقا كىرىۋالغانىدى. ئۇنىڭ پىلانى ئاددىي، ئەمما خېلىلا خەتەرلىك ئىدى. «بۇ يېگىت بىلەن بۇرۇن زادىلا تونۇشمايتتۇق، شۇنداق تۇرۇقلۇق ئۇ مېنى زالىم بەگنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان، — دەپ قايتا - قايتا مۇلاھىزە قىلاتتى ئۇ باغدىكى ئەنجۇر دەرىخى تۈۋىدە تاقەتسىزلىك بىلەن پۇرسەت كۈتۈپ، — مانا ئەمدى ئۇنىڭ بېشىغا مۇشكۈلات چۈشتى. ئىنسان بالىسى ياخشىلىقنى ئۇنتۇماسلىقى كېرەك. ئۇنى جەزمەن قۇتۇلدۇرۇدۇ. مەن. ھەر ئىككىلا دورغا پۈتۈن بىر كېچىنى ئۇخلىماي ئۆتكۈزەلمەيدۇ. جەزمەن نۆۋەتلىشىپ قارايدۇ. قاراڭغۇدىن پايدىلىنىپ ئىشىك تۈۋىدە كۆزەتچىلىك قىلىپ تۇرغىنىغا تۈيۈقسىز ئېتىلىمەن، ئىلاجى بار ئۆلتۈرۈپ قويماي ھوشىدىن كەتكۈزۈۋېتىمەن. ھۇجرىدا ئۇخلاپ قالغىنى سەزمەي قالار. مۇبادا ئۇمۇ سېزىپ قېلىپ ئالدىمنى توسقۇدەك بولسا، كەكەم بىللە ئۇنىمۇ ئۇرۇپ

يەقتىمەن. بەلكىم مەنمۇ تۇتۇلۇپ قېلىشىم مۇمكىن، مەيلى ئېزىز پالۋاندەك مەردانە يىگىت ئۇچۇن گۇندىخاندا ياتسامۇ رازىمەن...»

ئۇ كۆڭلىدە كىشىلەر ئۇيقۇغا كەتتى، دەپ مۆلچەرلىگەندىن كېيىن كەكسىنى مەھكەم تۇتقان ھالدا باغدىن ھويلىغا چىقتى. غان ئىشىك يېنىغا بېرىپ، ئىچكىرىگە دىققەت بىلەن قۇلاق سالدى. ھويلىدا ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمىدى. ئۇ ئىشىكنى تار- تىپ بېقىۋىدى، ئېچىلمىدى. ئاندىن ئۇستىدىن ئارتىلىپ چۈش- مەكچى بولۇپ، ئىشىككە يامىشىشىغا، يولدا كىملەرنىڭدۇ سۆز- لەشكىنى ئاڭلاندى. بۇ — بايا گۈلسۈمنى چۆچۈتكەن ئاۋازلار ئىدى. «سەل تەخىر قىلاي» دېدى ئۇ ۋە ئىشىك تۈۋىدە ئولتۇر- دى. ئۇ بۇ يەردە قانچىلىك ۋاقىت ساقلىغىنىنى ئۆزىمۇ بىلەلمەيت- تى. بىر چاغدا «تەۋەككۈل، خۇدا ئۆزۈڭ بار» دېدى — دە، ئىشىكتىن ئارتىلىپ ھويلىغا چۈشتى. ئۇ پۇتىغا بۈگۈن تاغلىقلار كىيىدىغان چورۇق كىيىۋالغاچقا، يەرگە چۈشكەندىمۇ ھېچقانداق شەپە چىقمىدى. ئوسمان خارەت دوقمۇشتىكى ئۇجمە دەرىخى يېنىدا توختاپ ئېزىز سولانغان ئۆي تەرەپكە قارىدى. ھويلىدىكى تال بارىڭىنىڭ ئاراشلىرىدىن چۈشكەن ئاي يورۇقى ئۇ يەرنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. ئوسمان خارەت ئىككى گەۋدىنىڭ يەردە سۈنايى- لىنىپ ياتقانلىقىنى كۆردى. «ھەر ئىككىلىسى شۇ يەردە ئىكەن، ئۇخلاپ قېلىشقانمىدۇ ياكى...» شۇ پەيت ھۇجرىلاردىن بىرىنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ، بىر ئادەم ھويلىغا چىقتى — دە، ئوسمان خارەتنىڭ خىيالى بۆلۈندى. ئۇ ئۆزىنى دەرھال دالدىسىغا ئالدى. ھېلىقى گەۋدە ئۆزى چىققان ھۇجرا ئالدىدا بىردەم توخ- تاپ تۇرۇپ، كېيىن ئېزىز سولانغان ئۆي تەرەپكە قاراپ ماڭدى. «ھوي، بۇ نېمە ئىش؟ — ئۆز — ئۆزىگە پىچىرلىدى ئوسمان خارەت، — كۈندۈزى ئۇقۇشقان چېغىمدا پالۋاننى ئىككى دورغا ساقلاۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغىدىم، ئەمدى يەنە بىرى پەيدا بولۇپ قال-

دىغۇ، بۇ كىمدۇ؟...» ھېلىقى نامەلۇم ئادەم ئاي يورۇقى ئوبدان چۈشمىدىغان يەرگە كەلگەندە كىيىملىرىدىن ئايال ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى. «خوتۇن كىشى؟ — يەنە ئىختىيارسىز ئۆز - ئۆزىدىن سورىدى ئۇ، — قايسى خوتۇندۇ بۇ؟ ئادالەت خېنىم ئەمەسلىكى ئېنىق، ھېلىقى گۈلسۇم دېگەن دېدەك قىزمىدۇيا؟ ئۇ يېرىم كېچىدە بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىدىغاندۇ؟...» بۇ ئارىدا ھېلىقى ئايال يەردە يېتىشقان گەۋدىلەرنىڭ يېنىدىن بىمالال ئۆتۈپ ھۇجرا ئالدىغا كەلدى ۋە ئىشىكنى ئېچىپ ئىچىگە يېنىغا كىرىپ كەتتى. «كىملا بولمىسۇن، ئۇمۇ ماڭا ئوخشاش پالۋاننى قوتۇل-دۇرماقچى بولغان ياخشى نىيەتلىك بىرى ئىكەن، — دەپ جەزم-لەشتۈردى ئۇ، — دورغىلار مىدىرلاپمۇ قويمىدى. ئۆلۈكتەك ئۇخلاپ كېتىپتۇ. مەنمۇ دەرھال ھۇجرىغا كىرەي. مۇبادا دورغە-لار ئويغىنىپ قالسا، لازىم بولارمەن». ئوسمان خارەت مۇشۇك-تەك شەپە چىقارماي يورغىلاپ مېڭىپ ھۇجرا يېنىغا باردى. ئۇ يەردە جىندەك توختاپ، يۈزىنى ئىشىككە يېقىپ قۇلاق سالدى. ئاندىن پەم بىلەن ئىشىكنى ئېچىپ ئىچىگە كىردى...

بىردەمدىن كېيىن ئۇلار ھويلىغا چىقىشتى. ئېزىز ئۆزى ماڭالايتتى، شۇنداقتىمۇ ئوسمان خارەت ئۇنى يۆلەۋالدى. گۈل-سۇم ھۇجرىنىڭ ئىشىكىنى يەنە ئاۋۇالقىدەك يېپىپ، قۇلۇپ بىلەن ئاچقۇچنى ئىشىك يېنىدا ئاستا قويۇپ قويدى. ئۇ بۇ ئىشنى شۇنداق خاتىرجەملىك بىلەن قىلدىكى، ئېزىز بىلەن ئوسمان خارەت ھەيران قالدى، لېكىن ئۇنچىقىشمىدى. گۈلسۇم دەرۋازا-نىڭ ئاچقۇچىنىمۇ ئېلىۋالغانىكەن، ئۆزى ئالدىن بېرىپ ئېچىپ بەردى.

— سىڭلىم، — دېدى ئوسمان خارەت دەرۋازىدىن چىقىپ بولۇپلا پىچىرلاپ سۆزلەپ، — بۇ ئۆيدىكىلەر سىزدىن زادى گۇمانلانماسلىقى كېرەك، شۇڭا پالۋاننى ئەمدى ماڭا تاپشۇرۇپ، ئۆزىڭىز كىرىپ كېتىڭ.

گۈلسۈم بۇرۇن ئېزىزنى قۇتۇلدۇرۇشنىلا ئويلىغان، لېكىن بايا ئۇنىڭ يېنىغا كىرىپ قولىنى بوشىتىۋاتقاندا بىردىنلا كۆڭلىگە ئاجايىپ بىر پىكىر كەلگەندى: «پالۋاننى قۇتۇلدۇرغاندىن كېيىن ئىككىمىز بىللە بۇ يۇرتتىن باش ئېلىپ چىقىپ كەتسەك، مەنسۇر بەگنىڭ قولى يەتمەيدىغان يېراق بىر يەرگە بېرىپ ئەر - خوتۇن بولۇپ ياشىساق. بەلكىم، ئەمدى پالۋانمۇ ئادالەت خېنىمغا تارتىشماس» دەپ ئويلىغانىدى ئۇ. شۇڭا ئوسمان خارەتنىڭ گېپىگە دەماللىق بىرەر ئىپادە بىلدۈرەلمەي قالدى.

— گۈلسۈم، ئوبدان سىڭلىم، — دېدى ئېزىز هاياجانلانغان هالدا، — كۆڭلىڭىز ئالتۇندىنمۇ ساپ ئىكەن. سىزگە ئۆمۈرۋاياەت قەرزدارمەن، جېنىم تېنىمدىلا بولىدىكەن، بۇ ياخشىلىقنى ئۇنتۇرماي قويمايمەن. خەير كۆرۈشكىچە خۇدايىمغا ئاماەت.

بىچارە گۈلسۈم لاسسىدە بولۇپ قالدى. «ئۇ مېنى يەنىلا يارىم دەپ تونۇمايدىكەن... هەي تەتۈر پېشانەم...» ئازاب بىلەن خىيالدىن ئۆتكۈزدى ئۇ ۋە ئېچ - ئېچىدىن قاپساپ كەلگەن كۆز ياشلىرىنى ناهايىتى تەستە بېسىۋالدى. ئۇ تۇنۇگۈن كېچە ئېزىز بىلەن ئادالەتنىڭ تۇتۇلۇپ قېلىشىدا ئۆزى سەۋەبكار بولغانلىقىنى ئېيتقۇسى كەلدىيۇ، لېكىن گەپنىڭ ئۇزىراپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ ئاغزىدىن چىقىرالمىدى.

— پالۋان، مەن بىر گۇناهكار بەندە... سىلىنى خۇدايىمغا تاپشۇردۇم، — دېدى ئۇ ناهايىتى تەسلىكتە سۆزلەپ، ئاندىن قولىدىكى پىچاقنى ئېزىزنىڭ قولىغا تۇنقۇزدى، — بۇ سىلىنىڭ پىچاقلىرى، بايا غاپپاردىن ئېلىۋالغانىدىم، ئۆزلىرىگە لازىم بولۇپ قالار.

ئۇ گېپىنى تۈگىتىپلا قوللىرى بىلەن يۈزىنى توسۇپ ئارقىغا بۇرۇلغان پېتى دەرۋازىدىن كىرىپ كەتتى.

ئېزىز ئۇنىڭ «مەن گۇناهكار» دېگەن سۆزىگە هەيران قې-

لىپ ئارقىسىدىن ھاڭۋاققىنىچە قاراپ قالدى.

— پالۋان، بۇ يەردىن ئىلدام كېتەيلى، — دېدى ئوسمان خارەت ئۇنى ئالدىرىتىپ.

ئىككىيلەن تۇن قاراڭغۇلۇقى ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولدى.

ئارىدىن يېرىم سائەتچە ئۆتكەندىن كېيىن بۇ قورۇدا يەنە ئۇچ ئادەم پەيدا بولدى. ھەر ئۈچىلىسىلا يۈزلىرىنى رەخت بىلەن ئورۇۋالغان، خەنجەر ۋە توقماقلار بىلەن قوراللانغانىدى. ئۇلار شەپە چىقارماي مېڭىپ دورغىلارنىڭ يېنىغا كېلىشتى. دورغىلارنىڭ قاتتىق ئۇخلاۋاتقانلىقىنى، قۇلۇپ بىلەن ئاچقۇچنىڭ يەردە تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران بولغان ھالدا بىر ـ بىرىگە قاراشتى، ئەمما ئۇن چىقىرىشمىدى. بىرى ئىشىك تۈۋىدە دورغىلارغا قاراپ تۇردى، ئىككىسى ھۇجرىغا كىردى، لېكىن ئۇلارنىڭ تاپقىنى كېسىپ تاشلانغان ئارغامچا پارچىلىرىلا بولدى، خالاس.

ئون بەشىنچى باب

1

ئوسمان خارەت ئىزنزنى ئاتقا مىنگەشتۇرۇپ ياڭاقلىق يېزد-
سىنىڭ چېگرىسىغىچە ئاپىرىپ قويدى. ئۇ ئىزنزنى باردىغان
يېرىگىچە ئاپىرىپ قويماقچىدى، لېكىن ئىزنز «تاڭ ئېتىپ بول-
غۇچە ئۆيىگىزگە بېرىۋالمىسىڭىز مەنسۇر بەگدە گۇمان تۇغدۇ-
رۇپ قويىسىز» دەپ چىڭ تۇرۇۋېلىپ، ئۇنى قايتىپ كېتىشكە
مەجبۇر قىلدى.

ئىزنز كۇندۇزى سولاقتا يانداندا «مۇبادا قۇتۇلۇپ كېتەلە-
سەم، دەرھال قۇدرەتلەرنىڭ يېنىغا بارىمەن» دەپ كۆڭلىگە پۈك-
كەندى. ئۇنداقتا، ئادالەت بىلەن ۋاقتىنچە ئالاقىسى ئۇزۇلۇپ
قالسىمۇ، مەنسۇر بەگنىڭ ئاختۇرۇپ تېپىۋېلىشىدىن ساقلىنىپ
قالالايتتى. چۇنكى، قۇدرەتلەر ئۇنى جان تىكىپ قوغدايتتى.
ئاندىن ئۇ تاماق ئەكىرگەن زۇپتۇمخاندىن ئادالەتنىڭ ئەھۋالىنى
بىلىپ كۆڭلى خېلى خاتىرجەم بولغانىدى. ئەمدى ۋىسالغا ئېرد-
شىشنىڭ پەقەت ئەڭ ئاخىرقى بىرلا يولى — ئادالەتنى مەنسۇر
بەگ ئائىلىسىدىن زورلۇق بىلەن ئەكېتىش يوللا قالغانىدى. بۇ
ئىشنى بولسا، پەقەت قۇدرەتلەرگە تاياڭغاندىلا ئەمەلگە ئاشۇرغىلى
بولاتتى. قۇدرەت بۇرۇن ئۇنىڭغا ئۆزى بىلەن ئالاقىسى بار بىر-
نەچچە ئادەمنىڭ ئادرېسىنى ئېيتىپ بەرگەن بولۇپ، ئىزنز ئۇلار-
دىن سۇلايمان، ئابدۇللا ئىسىملىك ئىككى يىگىت بىلەن تونۇشۇ-
ۋېلىشقىمۇ ئۇلگۇرگەنىدى. ئىزنز بۇ قېتىم ياڭاقلىق يېزىسىدا
ئولتۇرۇشلۇق ئاشۇ سۇلايمانىنى تېپىشنى نىيەت قىلغانىدى. بەخ-

تىگە يارىشا سۇلايمانىنىڭ ئۆيىدە ئۇ دەل قۇدرەت ۋە سادىقلار بىلەن كۆرۈشۈشكە مۇۋاپىق بولدى.

— هوي، بۇ پالۋان ئاغىنىمىز ئىكەنيا! ئاداش، سېنىڭمۇ بىزنى ئىزدەيدىغان كۈنۈڭ بولىدىكەن، — دېدى قۇدرەت ئادىتى بويىچە ئېزىزنىڭ مۇرىسىگە بىرنى شاپىلاقلاپ قويۇپ، — تىنچلىقمۇ ئۆزۈڭ، قانداق شامالدار ئۇچۇرۇپ كەلدى سېنى؟ ھە، راست، بەك ئەتىگەن كېلىپسەنغۇ بۇ يەرگە؟

— تىنچلىق، سىلەرنىڭ شامىلىڭلار ئۇچۇرۇپ كەلدى، ئاداش، — ئېزىز تومتاقلا جاۋاب بېرىپ جىم بولۇۋالدى.

ئۆيدە قۇدرەت، سادىق ۋە سۇلايماندىن باشقا يەنە ئۈچ يىگىت-مۇ بار ئىدى، سۇلايمانىنىڭ ئايالى داستىخانغا ئوڭى - بۇنى ئەكە-رىش يۇزىسىدىن كىرىپ - چىقىپ تۇراتتى. چېچەن قۇدرەت بۇ قېتىم ئېزىزنىڭ ئۇلارنى مۇھىم بىر ئىش بىلەن ئىزدەپ كەلگەن-لىكىنى، لېكىن ھازىر ئېيتقۇسى كەلمەيۋاتقانلىقىنى پەملىدى - دە، يەنە كوچىلاپ ئولتۇرماي:

— ناھايىتى ياخشى، بىزنىڭ شامىلىمىز سەندەك پالۋاننى ئۈچۈرۈپ كېلەلىگەن بولسا، ئۇنىڭ خېلى كۈچى بار ئىكەن، — دېدى چاقچاق قىلىپ، — قېنى «ئاۋۇال تائام، ئاندىن كالام» دەپتىكەن، ئاۋۇال ناشتا قىلىۋالايلى، ئاندىن ئالدىرىمىساڭ بىر-نەچچە كۈن بىللە ئويناپ كۆلەرمىز.

ئېزىز گەپ قىلماستىن كۈلۈمسىرەپلا قويدى. يىگىتلەر تاغدىن - باغدىن سۆزلەشكەچ، چاقچاقلاشقاچ ناشتا قىلىشتى.

داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن باشقا يىگىتلەر ئايۇانغا چىقىپ كېتىپ، ساراي ئۆيدە ئېزىز، قۇدرەت، سادىق ۋە سۇلايمانلا قېلىشتى.

— قېنى، ئەمدى ئېيتقىنا، بۈگۈن بىزنى قانداق مۇھىم بىر ئىش بىلەن ئىزدەپ كەلدىڭ؟ — سوردى قۇدرەت جىددىي تەلەپپۇزدا.

— مەن بۇ يەرگە قېچىپ كەلدىم، — دېدى ئېزىز ۋە گەپنى نەدىن باشلاشنى چاملىغاندەك بىرپەس ئويلىنىۋېلىپ، ئاندىن ئادا-لەتنى تۇنجى قېتىم كۆرگەندىن باشلاپ، بۇگۈن مەنسۇر بەگنىڭ سولاقخانىسىدىن قېچىپ چىققۇچە بولغان جىمى ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى.

يىگىتلەر ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلمەي ئاڭلىدى. پەقەت گەپ گۈلسۇمنىڭ ئېزىزنى قانداق قۇتۇلدۇرۇۋالغانلىقى ئۈستىگە كەل-گەندە قۇدرەت ئۆزىنى تۇتالماي:

— يا ھەزرەت، ئەجەبمۇ يۇرەكلىك قىز ئىكەنيا ئۇ! خوتۇن خەق ئىچىدىنمۇ شۇنداقلىرى چىقىدىكەن - ھە!؟ — دەۋەتتى.

ئېزىز سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئېغىر بىر خۇرسىنىپ قوي-دى، ئارىنى سەل سۈكۈت قاپلىدى.

— ئاداش، كۆڭلۈمدىكىنى ئېيتسام، — تەكىيىگە جەينەك-لىنىپ ئولتۇرغان قۇدرەت يەنە ئاۋۇال جىملىقنى بۇز-دى، — ئاشۇ قانخور بەگنىڭ يېنىغا بېرىۋالغىنىڭ ئۈچۈن سەن-دىن ئاغرىنىپ يۇرەتتىم. بۇ ھەقتە كۆرسەتكەن باھانەڭگە ھەر-گىزمۇ ئىشەنگۈم كەلمىگەن. مانا ئەمدى بىلدىم. بەزىلەر ئېيتقان-دەك، كۆيۈك دەردى سۆرەپ بېرىپتىكەن سېنى. مېنى دېسەڭ-غۇ، بۇ ئىشنىڭ ئۈچۈن ھازىرمۇ كۈلگۈم كېلىدۇ. خوتۇن خەق ئۈچۈنمۇ شۇنچە دىشۋارچىلىق تارتقان بارمۇ؟!

ئېزىز ئۇنىڭغا سەل نارازى بولغان قىياپەتتە قاراپ قويدىيۇ، باشقا گەپ قىلمىدى. سادىق سول قولى بىلەن بۇرۇتىنى سىيلاپ تۇرۇپ دېدى:

— سىزمۇزە ئاداش، بىزگە تازا ئىشىنىپ كەتمەيدىكەنسىز جۇمۇ. باشتىلا ماۋۇ مۇنداق ئىش، دېگەن بولسىڭىز ئۇ پەرىزاتنى ئۆزىمىزلا ئېتىڭىزنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بەرمەسمىدۇق. ئۇ چاغدا مۇنچىلىك سورۇقچىلىقلارمۇ بولمايتتى.

— سىلەرگە ئىشەنمىگەنلىكىمدىن ئەمەس، ئاغىنىلەر، —

ئېزىز ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويۇپ جاۋاب بەردى، — باشتا ئېيتىشتىن خىجىل بولدۇم، كېيىن ۋاقىت بەك قىستاپ قالغاچقا سىلەرنى ئىزدەشكە پۇرسەت بولمىدى، يەنە بىر جەھەتتىن سىلەرنى ئاۋارە قىلىشنىمۇ خالىمىدىم.

— ئۆزۈممۇ بىر كۈچتۈڭگۇر يىگىت بولغاندىكىن، باشقىلارنىڭ ياردىمىسىزمۇ بىر باشقا ئاچىقالايمەن، دەپ ئويلىدىم دېگىنە.

— ئىشقىلىپ، بۇ ئىشتا سەل كالتە پەملىك قىپسىز، ئاداش. ھېچبولمىغاندا، مەتقاسىمنى باغنىڭ سىرتىدا ساقلاپ تۇرۇشقا قويغان بولسىڭىز، بەلكىم تۈتۈلۈپ قالمىغان بولاتتىڭىلار.

— شۇنى دېگىنە، ئۆزىگە بەك ئىشىنىپ كېتىپتىكەن، بۇ ئادىشىمىز.

ئېزىز گەپ قىلمىدىيۇ، لېكىن چىرايىدا بىر خىل ئارام-سىزلىنىش ئىپادىسى پەيدا بولدى.

— ھوي ئاغىنىلەر، — گەپكە ئارىلاشتى سۇلايمان، — مۇنداق گەپلەرنى قويۇڭلار ئەمدى. ئېزىز ئاغىنىمىز بۇ يەرگە تاپا ـ تەنە ئاڭلاش ئۈچۈن ئەمەس، مەسلىھەت، ياردەم سوراپ كېلىپتۇ. ئەڭ ياخشىسى ئەمدى قانداق قىلىش توغرۇلۇق گەپلەشەيلى. شۇنداقمۇ، ئېزىز؟

ئېزىز بېشىنى لىڭشىتىپ تەستىقلىدى.

— بىز ياردەمگە تەييار! — دەرھال ئىپادە بىلدۈردى سادىق.

قۇدرەت قەددىنى رۇسلاپ، ئېزىزنىڭ مۇرىسىگە بوش شاپىلاقلىدى ـ دە، كۈلۈپ تۇرۇپ دېدى:

— روھىڭنى چۈشۈرمە، ئاداش. خوتۇن كىشى دېگەن تېپىلماسنىڭ خورمىسىمدى. بۇ يۇرتتا چىرايلىق قىزلار دېگەن ساينىڭ تېشىدەك تولا. ھەلا دېسەڭ، ئىككى ـ ئۈچ كۈنگە قالماي

ئالدىڭدا نەچچە ئونىنى ھازىر قىلىۋېتىمەن. بەگ قىزىنى ئالاتتىم دېسەڭ، ئۇنداقلىرىمۇ تېپىلىدۇ. ئۆزۈڭ چېكىپ تۇرۇپ تاللىۋال- لىسەن. ئاندىن تويۇڭنى بەگزادىلەرنىڭكىدىن قېلىشمىغۇدەك قى- لىمىز، دېگىنە.

— ئاداش، مېنىڭ ھازىر چاقچاق كۆتۈرگۈچىلىكىم يوق،— ئېزىز ئۇنىڭغا رەنجىگەن قىياپەتتە قارىدى، — ماڭا ئادالەتتىن باشقىسى كېرەك ئەمەس.

يىگىتلەر بىر - بىرىگە مەنىلىك قاراپ قويۇشتى.

— رەنجىمەڭ، پالۋان، — دېدى سادىق ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىشكە تىرىشىپ، — ئاغىنىمىز قۇدرەت كۆڭلىڭزنى كۆتۈ- رۈش ئۈچۈن چاقچاق قىلىپ قويدى.

قۇدرەت بىردىنلا قاتتىق كۈلۈۋەتتى:

— قارىغىنا، سېنىڭ تاۋى نازۇكلۇقۇڭنى. ماقۇل، ماقۇل، كۆزۈڭنى ئالايتما. ئەمىسە، جىڭ گەپنى قىلاي: بۇگۈن كېچە- سىلا مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ بېرىپ، ئاشۇ مەشۇقۇڭ- نى قولۇڭغا ئېلىپ بېرەيلى، بولامدۇ؟

— بۇ بەلەن گەپ بولدى، — بۇ تەكلىپكە سادىقمۇ دەرھال قوشۇلدى، — مەنسۇر بەگ دېگەن زالىمنىڭ ئانا - مانىسىنى بۇرۇنلا كۆزىگە كۆرسىتىپ قويىدىغان يەردە ئىدى. لېكىن سىز- نى تەڭلىكتە قويمايلى، دەپ ئاچچىقىمىزغا ھاي بەرگەن. ئەمدى پۈرسەت كېلىپتۇ، بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوقايلى.

— ئاڭلىشىمچە، ھېلىقى غاپپار قاۋان دېگەن يالاقچىمۇ تازا ئەسكى نېمە ئىمىش، ئۇنىمۇ ئوبدان بىر ئەدەپلەپ قويايلى، — دېدى سۇلايمانمۇ سۆز قىستۇرۇپ.

ئېزىز ئاغىنىلىرىنىڭ مۇنداق پىداكارلىقىدىن قاتتىق تە- سىرلەندى.

— رەھمەت، ئاغىنىلەر، — دېدى ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا، — تۇنۇگۈن سولاقتا يېتىپ، كۆپ ئىشلارنى ئويلىدىم.

غولى قۇدرەت ئېيتقاندەك، ئۆزۈمگە بەك ئىشىنىپ كېتىپتىكەن-مەن، شۇڭا ئادالەتنى ئۆزۈملا گەپ يوق ئېلىپ قاچالايمەن، دەپ ئويلىغان، لېكىن نېمىلا دېگەنبىلەن «يالغۇز ئاتنىڭ چېكى چىقماس» دېگەن گەپ راست ئىكەن. شۇڭا ئەمدى بۇ ئىشتا سىلەرگە تايانمىسام بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ، ئالدىڭلارغا كەلدىم. هازىرقى گېپىڭلارنى ئاڭلاپ بېشىم كۆككە يەتكەندەك بولدى. لېكىن بۇ ئىشنى بۇگۈن كېچە قىلمايلى...

— نېمىشقا ئەمدى؟ — ئالدىراپ گەپنى بۆلدى قۇدرەت.

سادىقمۇ هەيران بولۇپ لوقما سالدى:

— ئۆزىڭىز بايا هېلىقى كازىم بەگنىڭ توي قىلىشقا ئالدىراۋاتقانلىقىنى ئېيتتىڭىز ئەمەسمۇ؟

— غولى شۇنداق. لېكىن بايا كازىم بەگنىڭ دادىسىنىڭ تۇنۇگۈن كېچە ئۆلگەنلىكىنى ئېيتىشنى ئۇنتۇپتىمەن. توي ۋاقتى ئەمدى چوقۇم ئارقىغا سۈرۈلىدۇ. شۇڭا بۇ ئىشنى بىرنەچچە كۈندىن كېيىن قىلساقمۇ كېچىكىپ قالمايمىز. ئاڭغىچە ئادالەتنىڭ پۇتىمۇ ساقىيىپ قالىدۇ. ئاندىن يەنە بىر ئىش...، — ئېزىز نېمىشقىدۇ قىسىلغاندەك بولۇپ گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمەي قالدى.

— هە، توختاپ قالدىڭىا، يەنە قانداق مۇهىم ئىش بار ئىدى؟ — تاقەتسىزلەنگەندەك سوردى قۇدرەت.

ئېزىز خىجىل بولغان هالدا كۈلۈمسىرىدى:

— مېنى زاڭلىق قىلماڭلار، ئاغىنىلەر، بۇ ئىشتىن ئىلگىرى ئادالەتنى خەۋەرلەندۇرۇپ ئۇنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالساقمىكىن دەيمەن. مۇبادا ئۇ بۇ چارىگە قوشۇلمىسا...

— باستۇرۇپ بارمايلى دېمەكچىمۇ سەن؟

— شۇنداق.

— ئۇ چاغدا ئۇنىڭدىن ۋاز كېچەمسەن؟

— ياق، بۇ هەقتە ئىككىمىزنىڭ قىيامەتلىك قەسىمىمىز

بار. بىز باشقىچە بىرەر مۇڭاپىق چارە تاپارمىز.
سادىق بىلەن سۇلايمان ئويلىنىپ قالدى.
— ۋاي ئاداش، مۇشۇنداق مەسىلىنى قويساڭا، — دېدى قۇدرەت ئاچچىقلىنىپ، — مۇنداق كۆمسەم پىشارمەكىن، ياقسام پىشارمىكىن، دەپ ئولتۇرۇش ساڭا ئوخشاش بىر پالۋان يىگىتكە پەقەت ياراشمايدۇ. مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىگە بېسىپ بېرىش گېپى چىقىۋىدى، يەنە قۇشقۇنغا ئولتۇرۇۋالدىڭ، بۇ قانداق گەپ زادى؟ ئۇنىڭ ئالدىدا تىلىڭ قىسىلىدىغان بىرەر يېرىڭ بارمۇيا؟
— ياق، ئاداش، ئۇنداق ئەمەس، — ئېزىز سەل هودۇققان هالدا جاۋاب بەردى، — مەقسىتىمنى قانداق بىلدۇرسەم بولار؟ ئىشقىلىپ... دېمەكچى بولغىنىم، ئادالەت مەنسۇر بەگنىڭ ئۆز پۇشتى. ئۇ شۇ ئۆيدە تۇغۇلۇپ، ئۆسۈپ چوڭ بولغان. مۇشۇ ئىش تۇپەيلى ئاتا ـ ئانىسى ئازار يەپ دىلى ئاغرىسا، مېنىڭ توغرامدا قانداق ئويلاپ قالارىكىن؟ دەپ ئەنسىرەيمەن، ئاداش.
— هەي... بۇ گېپىڭنى قارا...، — قۇدرەت قولىنى شىلتىپ يەنە گەپ قىلماقچى بولۇۋىدى، سادىق گەپنى تارتىۋالدى.
— توختا، ئاداش، ئېزىزنىڭ ئەندىشىلىرىنىمۇ پۈتۈنلەي ئورۇنسىز دېگىلى بولمىغۇدەك. ئادالەت خېنىم ئېزىز بىلەن توي قىلىدىغان بولسا، مەنسۇر بەگ نېمىلا دېگەنبىلەن ئېزىزغا قېينانا بولىدۇ. ئاندىن ئادالەتنىڭ ئانىسى ۋە باشقا تۇغقانلىرىنىمۇ ئويلىمىساق بولمايدۇ. مېنىڭچە، پالۋان ئاغىنىمىز بۇ ئىشتا يۇزىنىڭ يورۇق، تىلىنىڭ ئۇزۇن بولۇشىنى ئويلايدىكەن. ئىشقىلىپ، بۇ بىر نازۇك ئىش، بىزنىڭ باشقا بايلارنىڭ ئەدىبىنى بەرگىنىمىزگە ئوخشاشمايدۇ. شۇڭا ئېزىز ئاغىنىمىز دېگەندەك قىلايلى.
— مەنمۇ بۇ گەپكە قوشۇلىمەن، — دېدى سۇلايمانمۇ.
ئېزىز سادىقنىڭ ئۆز كۆڭلىدىكىنى تاپقانلىقىنى بىلىپ ئەمدى باشقا گەپ قىلمىدى.

— بوپتۇ، ھەممىگلار شۇنداق دەپ تۇرساڭلار، مەن نېمە دەيتتىم، مەنمۇ قوشۇلدۇم، — دېدى قۇدرەت، ئاندىن كۆلۈپ تۇرۇپ، سادىقنىڭ مۇرىسىگە بىرنى ئۇرۇپ قويدى، — دېگەنبىلەن ئەقىل ئىشلىتىشكە كەلگەندە ئابدۇكېرىم ئەپەندىگە يېتىشەي دەپ قاپسەن، ئاغىنە.

يېقىندىن بۇيان ھۆكۈمەتنىڭ قۇدرەتلەرگە بولغان ېھتىمى يەنە كۈچەيگەنلىكتىن، ئۇلار ھەر كۈنى ئورۇن يۆتكەپ تۇرۇشاتتى. بۇ يەرگىمۇ ئۇلار يېرىم كېچىدە كېلىشكەنىدى، كۈندۈزنى مۇشۇ يەردە ئۆتكۈزۈپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە باشقا جايغا يۆتكەلمەكچىدى. ئۇلار گەپنى پىشۇرغاندىن كېيىن يىگىتلەردىن بىرىنى مەقتاسىمنى تېپىپ كېلىش ئۈچۈن ئەۋەتتى.

— مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىدە يۈز بەرگەن ئىشلار ھەققىدە ئېنىق خەۋەر ئەكېلىڭلار، — دەپ تاپىلىدى قۇدرەت ئۇنىڭغا، — قاراڭغۇ چۈشكىچە يېتىپ كېلىشكە كۆزۈڭلار يەتسە، مۇشۇ يەرگە كېلىڭلار، ئۇنىڭدىن كەچ قالساڭلار، ئۇدۇل ئەگرىيارغا بېرىڭلار.

2

مەنسۇر بەگ ئېزىزنى ساقچى ئىدارىسىگە قانداق ئەيىب بىلەن تاپشۇرۇپ بېرىش كېرەكلىكى توغرىسىدا بىر قارارغا كېلىپ قويغانىدى. پەتىگە تالىپ بەگمۇ كەلگەنىكەن، بىراق ئالدىنقى كۈنى بۇ ھەقتە سۆزلىشىش ئىمكانى بولمىدى.

— بېگىم، ئۆزلىرىگە مەلۇم قىلىدىغان مۇھىم بىر ئىش بار ئىدى، — دېدى مەنسۇر بەگ ئەتىسى ھەممەيلەن تۇپراق بېشىدىن قايتىپ كېلىۋاتقاندا تالىپ بەگنى بىر چەتكە تارتىپ.

تالىپ بەگ دەرھال سەگەكلەشتى:

— خوش، قانداق مۇھىم ئىش ئۇ؟

— بىزنىڭ ئۆيدىكى ئېزىز دېگەن چاكارنى بىلىلىغۇ...
— ھېلىقى پالۋان يىگىتمۇ؟
— شۇ، مەن ئۇنى خېلى تۇزۇك نەسىھەتكەن، دەپ ئويلاپتە-كەنمەن، لېكىن ئەڭ ياماق بۇزۇقلاردىن بىرى ئىكەن ئەمەسمۇ.
— خوش، نېمە ياماق ئىش قىلدى ئۇ؟
— ئۇ ئەسلىدە ھېلىقى قۇدرەت، سادىق دېگەن ئوغرىلار بىلەن شېرىك ئىكەن،— دېدى مەنسۇر بەگ جىددىي تەلەپپۇزدا،— مېنىڭ يېنىمغا كېلىشتىكى مۇددىئاسى — پوستۇمغا كىرىۋېلىپ، شېرىكلىرى مېنىڭ ئۆيۈمگە بۇلاڭچىلىققا كەلگەندە، ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىش ئۈچۈن ئىكەن. تۇنۇگۈن كېچە ئۇ ئوغرىلار بىزنىڭ مەھەللىگە راستىتىن كېلىشتى. ئەمما بىز ۋاقتىدا سېزىپ قالغاچقا، ئۆيۈمگە كىرەلمەي قېچىشتى، ئېزىز دېگەن مۇناپىق شۇ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ بىر قىسىم ئېرىق مېلىمىز[1] بىلەن قىزىمىز ئادالەتنى مەجبۇرىي بۇلاپ كەتە-مەكچى بوپتىكەن، نەق ئۇستىدىن تۇتۇۋالدۇق. ئۇ قاراقچى سو-راق جەريانىدا يۇقىرىقى ئىشلارغا ئىقرار بولدى.
— مۇنداق ئىش دېسىلە، سىلى تېخى ئۇنى بىر مەزگىل دورغا بېشىمۇ قىلغان ـ ھە!؟
— شۇنى دېمەملا، ياخشى ـ ياماننى پەرق ئېتەلمەي قاپتە-مەن.
— ئۇ ھارامزادە ھازىر قەيەردە؟
— پۈت ـ قولىنى چەمبەرچاس باغلاپ سولاپ قويدۇم. ئەسلىدە تۇنۇگۈنلا ئۆزلىرىنىڭ ئالدىلىرىغا يوللىماقچىدىم، بەگ ھاجىمنىڭ قازا قىلىشى توغرا كېلىپ قېلىپ، ئۇلگۈرەلمىدىم.
بۇ خەۋەر تالىپ بەگ ئۈچۈن خۇددى چاڭقاپ ئۆلەي دېگەن يولۇچى ئۇشتۇمتوت بۇلاق سۇيىگە يولۇققاندەك تەسىر قىلدى. ئۇ خېلى كۆنلەردىن بۇيان قۇدرەتلەرنىڭ ئىزىغا چۈشكەن بولسە-

① ئېرىق مال — ئالتۇن، كۈمۈش ۋە ھەر خىل جاۋاھىراتلار.

مۇ، ئۇلارنى ھېچ قولغا چۈشۈرەلمەي، ھاكىملاردىن قايتا ـ قايتا تەنبىھ ئاڭلىغانىدى. «ئەگەر يەنە ئىككى ھەپتە ئىچىدە ئوغرىلار-دىن بىرەرىنى بولسىمۇ تۇتالمىسىڭىز، ئورنىڭىزنى ساقلاپ قالال-مايسىز» دېگەنىدى نۇرۇللا بەگ تېخى ئۇچ كۈن ئىلگىرىلا ئۇنى قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇپ. «خۇدايىم مېنى يۆلەپتۇ، — دەپ ئويلا-دى ئۇ خۇشال بولۇپ، — بۇ ئوغرى شېرىكلىرىنىڭ جەمى بارار ـ تۇرار يېرىنى تولۇق بىلىشى مۇمكىن. تازا قىينىسام ئىقرار قىلماي تۇرالمايدۇ. ئاندىن بىر ـ بىرلەپ، ياق، ھەممە-سىنى بىر دورەمدىلا تورغا سولايمەن.»

— بېگىم، بۇ خىزمەتلىرى ئۈچۈن ھۆكۈمەت سىلىگە چوڭ ئىنئام بېرىدۇ، — دېدى ئۇ مەنسۇر بەگنى ئۇچۇرۇپ، — مەن ھازىرلا شەھەرگە قايتىپ بەش ساقچى ئەۋەتەي، ئاڭغىچە سىلى ئۇ ئوغرىنىڭ ھازىرچە مەلۇم بولغان جىنايەتلىرىنى يېزىپ تەييار-لاپ قويسىلا.

مەنسۇر بەگ ھازىرلار بىلەن ئالدىراش ـ تېنەش خوشلا-شىپ چوڭكۆلگە قايتتى. ئۇ تېخى بىرەر كىلومېتىر ماڭمايلا ئالدى تەرەپتىن ئاتنى بولۇشچە چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئەخمەت بىلەن ئۇچراشتى. مەنسۇر بەگنىڭ يۈرىكى گويا بىرەر شۇم خەۋەردىن ېشارەت بەرگەندەك «جىغ» قىلىپ قالدى.

— نېمىگە كەلدىڭ؟ — ئەخمەتكە ھومىيىپ قاراپ سورىدى ئۇ.

ئەخمەت قورقۇپ، تىترەپ تۇرۇپ، ئارانلا:

— ئېزىز قېچىپ كېتىپتۇ، — دېيەلىدى.

— نېمە دېدىڭ؟ قېچىپ كېتىپتۇ؟ ھۇ نانقېپىلار، ھەرقاي-سىڭ جالاپ خوتۇنىڭ ئاستىدا قېلىشقانمۇ؟! — مەنسۇر بەگ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىغاچ ئەخمەتكە ئىككى ـ ئۈچ قامچە سېلىۋەت-تى.

مەنسۇر بەگ كۆزىگە قان تولغان ھالدا ئېتىنى ئارقا ـ

ئارقىدىن قامچىلاپ چوڭكۆل تەرەپكە بوراندەك چېپىپ كەتتى. ھەمراھلىرى چاڭ توزۇنۇپ ئۇنىڭغا ئەگەشتى. شۇ تاپتا بۇ بىر توپ ئادەمنىڭ ئات سېلىپ مېڭىشىنى يىراقتىكى تاپ ھىدىنى پۇراپ قالغان ئاچ ئىتلارغا ياكى ئوۋچىلاردىن قاچقان چىلبۆرە- لەرگە ئوخشىتىش مۇمكىن ئىدى. مەنسۇر بەگ دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا ئاتتىن چۈشۈپلا ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىققان غاپپاردىن غەزەپ بىلەن سورىدى:

— ئوغرى تۇتۇلدىمۇ؟

غاپپار گەپ قىلماستىن ئىككى قولىنى قوۋۇشتۇرۇپ يەرگە قاراپ تۇردى.

— ھۇ نانقېپى لەقۋا! — مەنسۇر بەگ ئۇنى ئىككى قامچا ئۇرۇۋېتىپ، دەرۋازىدىن ئىتتىك كىرىپ كەتتى. ئۇ ئۇدۇل ئېزىز سولانغان ئۆيىنىڭ يېنىغا بېرىپ ئىچىگە قارىدى. كېسىۋە- تىلگەن ئارغامچا يەردە خۇددى بوينى ئۈزۈلگەن يىلانغا ئوخشاش تولغىنىپ ياتاتتى.

شۇ تاپتا مەنسۇر بەگ غەزىپىدىن يېرىلغۇدەك بولۇپ كەتكە- نىدى. بۇغداي ئۆڭ چىرايى قارىداپ چويۇن رەڭگىگە كىرگەن، كۆزلىرى جاللاتنىڭ كۆزلىرىدەك قىزارغان، ساقلىلى كىرپە تە- كىنىدەك تىكلەشكەن، يوغان بۇرنىنىڭ تۆشۈكلىرى تېخىمۇ كە- ڭەيگەنىدى. شۇ تاپتا نېمە قىلىشىنى، نېمە دېيىشىنى بىلمەيت- تى. ئۇ بىردەم ھويلىدا ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭغىنىچە دورغىلار- نى، خىزمەتكارلارنى ئاغزىغا كەلگەن يامان گەپلەر بىلەن تىللە- دى، ئالدىغا دۈچ كېلىپ قالغانلارنى قامچىلاپ قاچۇردى. شۇ ھالدا ئۇ بەئەينى غالجىر ئىتقىلا ئوخشىشىپ قالغانىدى.

— بېگىم، ئۆزلىرىنى ېسۋالسىلا، — دېدى ئاخىرى تاغە- سى ئوتتۇرىغا چىقىپ، — بۇنداق قىلىش بىلەن ئىشنى ئورنىغا كەلتۈرگىلى بولمايدۇ. ئېغىر - بېسىق بولۇپ، ئەقىلمىزنى ئىشلىتىپ ئەھۋالنى سۈرۈشتۈرۈپ كۆرەيلى، خۇدايىم بۇيرۇسا،

بىرەر شەپىسى چىقىپ قالار.

شۇنىڭدىن كېيىن ھەممەيلەن ئايۇانغا يىغىلدى. غاپپارنىڭ بايانى ناھايىتى قىسقا بولدى:

— ھەر ئىككىمىزلا كېچە ـ كۈندۈز سولاقخانىنىڭ يېنىدىن نېرى بولمىدۇق. يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە شەيتان ئازدۇرۇپ ئۇخلاپ قاپتىمىز. ئۇ قاراقچى شۇ ۋاقىتتا قېچىپ كېتىپتۇ.

— ئىشكتىن چىقىپ قاچقانلىقى راستمۇ؟

— راست.

— ئىشىككە قۇلۇپ سېلىنغانمىدى؟

— سېلىنغان.

— بۇ گەپتىن مەلۇمكى، — سۆز قىستۇردى مەنسۇر بەگ- نىڭ تاغىسى، — سىرتىدىن بىرى يارەملەشمىسە، ئۇنىڭ ئۆزى بۇ ھالەتتە قېچىپ كېتەلمەيدۇ. گۇناھكارنىڭ قولى باغلانغان، ئىشىك سىرتىدىن قۇلۇپلانغان. دېمەككىم، كىمدۇر بىرى دورغا بەگ ئۇخلاپ قالغاندا ئاچقۇچنى ئېلىپ ئىشكنى ئېچىپ ئۆيگە كىرگەن ۋە ئارغامچىنى كېسىپ گۇناھكارنىڭ قولىنى بوشاتقان. بىز...

— ئاچقۇچ كىمدە ئىدى؟ — تاغىسىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ غاپپاردىن سورىدى مەنسۇر بەگ.

— مەندە ئىدى، بېگىم.

— ئاچقۇچنى سەندىن ئېلىۋالغۇچە زادى تۇيمىدىڭمۇ؟

— قارا بېسىپتۇ، بېگىم.

— ھۇ يارىماس ئېشەك، شۇ ھالىڭغا ئۆزۈڭنى پالۋانمەن دەپ يۈرىسەن تېخى! — دېدى مەنسۇر بەگ ئۇنىڭغا يەۋەتكۈدەك ھوممىيىپ، ئاندىن ھېچبىر ھاجىتى بولمىسىمۇ ئەخمەتكە بۇرۇ- لۇپ سورىدى، — سەنمۇ ھېچ نەرسىنى تۇيمىدىڭمۇ؟

— تۇيماپتىمەن، بېگىم.

— ئۆلۈپلا كېتىشكەن بولۇشساڭچۇ، سەندەك لەقۋالارنىمۇ

ئاش ـ نان بېرىپ بېقىپتىمەن... ، — مەنسۇر بەگ ئۇلارنى يەنە بىرپەس تىللىدى.

«ئۇ قاراقچىغا قايسى دۆيۈز ياردەملەشكەندۇ؟ — دەپ خىيال-لىدىن ئۆتكۈزدى ئۇ ئاندىن، — مۇشۇ ئىككىسىنىڭ بىرى-مىدۇيا؟... ياق، غاپپار ئۇنىڭغا ئەزەلدىن ئۆچ، ياردەملىشىش تۇرماق، ئۆلۈمنى تىلەيدۇ ئۇنىڭ. ئەخمەت دېگەن بىر قورقۇنچاق نېمە، مۇنداق تەۋەككۈلچىلىك قىلىشقا پېتىنالمايدۇ. جەزمەن باشقا بىرى بار.»

— تۇنۇگۈن ئۇنىڭ يېنىغا كىرىپ ـ چىققانلار بارمۇ؟

— زۇپتۇمخاچام ئۇچ قېتىم غىزا ئەكىرىپ بەرگەن.

«يا ئاشۇ ئالۋاستى خوتۇنمىدۇ؟ — دەپ ئويلىدى مەنسۇر بەگ، — ئۇنىڭ ئېرىنمۇ تۇنۇگۈن كېچە ئۇ قاراقچىغا بەك ئىچ ئاغرىتىپ كېتىۋىدى، خوتۇنىغا شۇنداق تاپشۇرۇق بەرگەن بولسا...»

— زۇپتۇمخان؟

— لەببەي، بېگىم.

— ساڭا غىزا ئەكىرىشنى كىم بۇيرۇغان؟

— پاتىمە خېنىم بۇيرۇغان، بېگىم.

— ئۇنىڭغا غىزادىن باشقىمۇ بىر نەرسە ئەكىرىپ بەردىڭمۇ؟ مەسىلەن، پىچاق ـ مىچاقتەك؟ — مەنسۇر بەگ بەك جىلە بولۇپ تۇرغانلىقىدىن بۇ ئورۇنسىز سوئالىنىڭ ئاغزىدىن قانداق چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى.

— يوقسۇ، بېگىم، هەددىڭمۇ! ؟ غىزادىن ئۆزگە ھېچ نەرسە ئەكىرمىدىم. مەن غىزا ئەكىرگەندە دورغا بېگىم قاراپ تۇردى.

— غاپپار، ئۇلارنىڭ بىرەر نەرسە دېيىشكەنلىكىنى ئاڭلىمىدىڭمۇ؟

— ئىككى قېتىملىقىدا مەن ئۇستىدە تۇرغان، ھېچ نەرسە دېيىشمىگەن. بىر قېتىملىقىدا ئەخمەت كىرىۋىدى.

دەل شۇ چاغدا زۇپتۇمخاننىڭمۇ، ئەخمەتنىڭمۇ چىرايىدا بىر چۆچۈش ئىپادىلەندى. چۈنكى، ئۇ چاغدا ئەخمەت ئۆينىڭ ئىچىگە كىرمەي، ئىشىك تۈۋىدە ئۇيان - بۇيان قاراپ تۇرغان. زۇپتۇمخان پىچىرلاپ تۇرۇپ ئىزىزغا ئادالەتنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە مەلۇمات بەرگەنىدى. بىراق، مەنسۇر بەگمۇ، باشقىلارمۇ ئۇلاردىكى چۆچۈش ئىپادىسىگە دىققەت قىلىشمىدى.

— ھېچنېمە دېيىشمىدى، — دېدى ئەخمەت ۋە سەل ئويلىنىۋېلىپ قوشۇپ قويدى، — بۇرۇن ھەرگىز مۇنداق قاتتىق ئۇخلاپ كەتمەيتتىم، بۇ كېچە نېمە بولدۇمكىن، ھېچ نەرسىنى تۇيماپتىمەن. «يولۋاس» مۇ قاۋىمىغان ئوخشايدۇ، قاۋىسىمۇ تۇيىمىدۇقمىكىنىيا؟

مەنسۇر بەگنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ:

— ئاخشام نېمە يەپ، نېمە ئىچىشىۋىدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

— پولۇ ۋە قوغۇن يېگەن، دوغاپ ئىچكەن، — دەپ جاۋاب بەردى غاپپار.

— ئۇسسۇزلۇقمىز قانماي، — دەپ قوشۇمچە قىلدى ئەخمەت، — كېيىن يەنە گۇلسۇمقىزغا چاي دەملىتىپ ئىچكەن. ھە راست، شۇ چاي ئاغزىمغا بىر قىسما تېتىغاندەك قىلىۋىدى، بىردەمدىن كېيىن قانداق ئۇخلاپ كەتكەنلىكىمنى ئۆزۈمۇ سەزمەپتىمەن.

— ئاخشام بۇلارغا دەملەپ بەرگەن چايغا نېمە سېلىۋىدىڭ؟ — دەپ سورىدى مەنسۇر بەگ گۇلسۇمدىن.

بايقىدەك چۆچۈش ئىپادىسى ئەمدى غاپپارنىڭ چىرايىدا لىپ قىلىپ پەيدا بولۇپ يەنە يوقالدى. ئۇ بۇرۇن ئادەمنى كەيپ قىلىپ قاتتىق ئۇخلىتىۋېتىدىغان بىرخىل مەجۇننى بىرنەچچە قېتىم يەپ كۆرگەن، ئاخشامۇ ئۇخلاپ قېلىش ئالدىدا ئۆزىدە ئاشۇ خىل مەجۇننى يېگەن چاغدىكىدەك بىر خىل تۇيغۇنى ھېس

قىلغان، ئەتىگەن ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى كۆرۈپ ئۆزىنىڭ بۇ قېتىمىمۇ شۇ خىل دورىغا داخىل بولغانلىقىنى ۋە ئۇنى گۇلسۈمىنىڭ چايغا ئارىلاشتۇرۇپ ئىچۈرۈۋەتكەنلىكىنى قىياس قىلىپ، «ئادالەت دېگەن بۇزۇق بۇيرۇپ شۇنداق قىلدۇرغان ئوخشايدۇ» دېگەن خىيال كۆڭلىگە كەچكەن. مۇبادا ئۇ گۇلسۈمنى چىن كۆڭلىدىن ياخشى كۆرمىگەن بولسا ئىدى، ئەتىگەندىلا ئۇنى سوئال - سوراقتا تارتىپ، ئۇرۇپ - قىيناپ ئاللىقاچان ئىقرار كەلتۈرگەن بولاتتى. بىراق مۇھەببەت ئۇنىڭ يولىنى توسۇپ قويدى. شۇنداقتىمۇ، ئۇ ئەخمەتنى مەنسۇر بەگنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىۋەتكەندىن كېيىن گۇلسۈمنى تېپىپ سۆزلىشىپ بېقىشنى ئويلىدى، بىراق گۇلسۈم خىيلىغىچە خىنىملارنىڭ ھۇجرىسىدىن چىقماي قويدى. ئاڭغىچە مەنسۇر بەگمۇ يېتىپ كەلدى. غاپپار بۇ ئىشتىكى مەسئۇلىيەتنىڭ ئېغىرلىقىنى، مەنسۇر بەگنىڭ ئېزىزنى قاچۇرغان كىشىنى ھەرگىز ئەپۇ قىلمايدىغانلىقىنى چۈشەنەتتى. شۇڭا ئۇ ئەتىدىن بېرى ئۆزى توغرىسىدىلا ئەمەس، گۇلسۈم توغرىسىدىمۇ قاتتىق ئەندىشە قىلىپ يۈردى. «ھەي نېمىشقا شۇنداق قىلغاندۇ؟ بۇ ئىش ئاشكارىلىنىپ قالسا، ئادالەتكە ھېچ نەرسە بولمايدۇ، تاياق يەنىلا گۇلسۈمنىڭ بېشىدا سۇنىدۇ. بەگ مۇشۇ ئاچچىقىدا ئۇنى جەزمەن ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ...» شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ چامىسىنىڭ يېتىشىچە، گۇلسۈمنى قوغداپ قېلىشنى، زادى بولماي كەتسە، باشقىلارنى ئۇرۇپ - سوقۇپ بولسىمۇ، ئۇنى ئېلىپ قېچىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

نېمە دېگۈلۈك، چىن مۇھەببەت — ھەمىشە پىداكارلىق بىلەن قوشكېزەك كېلىدۇ. كىمكى ئۇنىڭغا گىرىپتار بولىدىكەن، ۋىسالىغا ئېرىشىش يولىدا جىمى نەرسىنى قۇربان قىلىشقا دائىم تەييار تۇرىدۇ، ئۆزىنى يولۇاستەك قەيسەر، شىرەك كۆچلۈك ھېس قىلىدۇ، سۆيگەن يارى ئۈچۈن بارلىقىنى بېغىشلاشتىن ئايانمايدۇ. غاپپارنىڭ گۇلسۈمگە بولغان مۇھەببىتىمۇ ئەنە شۇنداق

داق پىداكارلىققا ھەمراھ ئىدى.

سوئال ـ سوراق گۈلسۈمنىڭ ئۈستىگە كېلىپ تاقالغاندا، «ئاپلا، ئاشكارىلىنىپ قالارمۇ؟» دەپ قاتتىق چۆچۈدى غاپپار ۋە ئەڭ ياماں ئېھتىمالغا تەييارلىنىپ مۈشتىنى تۈگدى.

— ئاچچىق ـ چۈچۈكرەك بولسا، ئۇيقۇسىنى قاچۇرار دەپ چاي دورىسى دەملىگەن، ئاندىن دورغا ببگىمنىڭ تەلىپى بويىچە ئازراق ناۋات سېلىۋەتكەن، — ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇپ جاۋاب بەردى گۈلسۈم، — ئۇلارنىڭ يېنىغا چاينى ئېلىپ بارسام، بۇرنۇمغا بىرقىسما قاڭسىق پۇراق پۇرىدى، نەشە چېكىشۈدىمىكىن؟

شۇ ھامان ئەخمەتنىڭ رەڭگى تامدەك تاتىرىپ كەتتى. «ئەقلىڭگە باركاللا، گۈلسۈم» دېدى غاپپار ئىچىدە ۋە گويا يەلكىسىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر يۈكتىن قۇتۇلغاندەك ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدى.

— بۇ گەپ راستمۇ؟ ئاخشام نەشە چەككەنمۇ؟ — مەنسۇر بەگ غەزەپ بىلەن سورىدى.

— چەككەن، — دەپ جاۋاب بەردى غاپپار، ھەتتا بۇ جاۋابنى كەم كۆرگەندەك يەنە قوشۇپ قويدى، — ياخشى غىزا يېگەندىكەن كۆتۇرۇپ كېتەرمىز دەپ كۆپرەك چېكىپ قويۇپتۇق.

مۇنداق دەللىك جاۋابتىن ھەممەيلەن ھەيران قېلىشتى. ئەخمەت بولسا قورقۇپ غال ـ غال تىترەپ كەتتى. مەنسۇر بەگ دورغىلىرىنىڭ نەشە چېكىدىغانلىقىنى بۇرۇنمۇ بىلەتتى، ئەمما ئاساسەن بىلمەسكە سالاتتى. بىراق بۇ قېتىم بۇ ئىش ئوت ئۈستىگە ياغ قۇيغاندەك بولدى.

— ھۇ دۆيۈزلەر، نەشە چەككۈچە توڭگۈزنىڭ گەندىسىنى يېيىشسەڭچۇ! ئەمدى بىلدىم، شۇڭا ئۆلگۈدەك مەست بولۇپ ھېچنېمىنى تۇيماي يېتىشىپسەن! — دەپ تىللىدى ئۇ ۋە باشقا دورغىلىرى بىلەن خىزمەتكارلىرىغا ئۇلارنى دەرھال ئاسماقچا ئېسىپ يىگىرمە قامچىدىن ئۇرۇشنى بۇيرۇدى.

بۇيرۇق دەرھال ئىجرا قىلىندى. ئەخمەت ئۇچ - تۆت قامچا تېگىش بىلەنلا داد - پەرياد كۆتۈردى، لېكىن غاپپار بولسا ئاخىرىغىچە چىشىنى چىڭ چىشلەپ زۇۋان سۈرمىدى. پەقەت بىر ئىشلا ئۇنىڭغا خېلى ئېغىر كەلدى. شۇ كەمگىچە مۇشۇ ئايۇاندا ئۇ باشقىلارنىلا ئاسماقلا ئاسقان، قامچىلىغان. بۈگۈن بولسا شۇ ئاسماقلا ئۆزىمۇ ئېسىلدى، شۇ قامچا ئۆزىنىڭ بەدىنىگىمۇ تار-سىلداپ تەگدى. ئۇ مۇشۇلارنى ئويلاۋېتىپ، بەگلەرگە يالاقچىلىق قىلىشنىڭمۇ كىشىگە ھەمىشە ئامەت ئەكېلىۋەرمەيدىغانلىقىنى، توقسان توققۇز قېتىم جان پىدالىق بىلەن خىزمەت كۆرسىتىپ، بىرلا قېتىم تېيىپ كەتسە، ئىلگىرىكى تۆھپىلىرى ھەرگىز ئارا تۇرالماي، جازاغا ئۇچرايدىغانلىقىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلدى. «بۇ بەگلەر بەكمۇ ۋاپاسىز كىشىلەر ئىكەن غولى» دەپ ھەسرەت بىلەن خۇرسىندى ئۇ.

دەل شۇ چاغدا گۈلسۇمنىڭ كۆڭلىدە نېمىشقىدۇ ئۇنىڭغا قارىتا تۇنجى قېتىم سۇس ئىچ ئاغرىتىش تۇيغۇسى پەيدا بولدى.

— كۇدە - كۆرپەڭنى كۆتۈرۈشۈپ ھازىرلا ھويلامدىن يوقىلىش، ئىككىنچى كۆزۈمگە كۆرۈنۈشمە! — ئۇلارنى ئاسماقتىن چۈشۈرگەندىن كېيىن، مەنسۇر بەگ ئىككىنچى بۇيرۇقنى جاكارلىدى. بۇ ئۇنىڭ ئۇلارنى مەڭگۈگە قوغلاپ چىقارغانلىقى ئىدى.

غاپپار گەپ قىلماستىن گۈلسۇمگە گويا «بىز يەنە كۆرۈشىمىز» دېگەندەك قاراپ قويدى - دە، ئېغىر قەدەم ئېلىپ ئايۇاندىن چىقىپ كەتتى.

مەنسۇر بەگ ئىزىغا ياردەم قىلغۇچىنىڭ گۈلسۇم بولۇپ قېلىشى مۇمكىنلىكىگە ئىشەنمىدى: «ئۆزى تۇتۇپ بېرىپ، يەنە ئۆزى قاچۇرامدۇ؟» دەپ ئويلىدى ئۇ. زۇپتۇمخاندىنمۇ گۇمانلاغۇدەك ھېچ نەرسە تاپالمىدى، باشقىلاردىن گۇمانلىنىش تېخىمۇ ئەقىلگە سىغمايتتى. ئۇ ئادالەت بىلەن پاتمە خېنىملاردىن گۇماندا

لانماقچى بولۇپ يەنە يالتايدى: «ئادالەت ئاغرىق، ماڭالمايدۇ، پاتمە ھەرقانچە بولسمۇ بۇ ئىشنى قىلماس. ياق، مۇنداق ئويلاش بولمىغان گەپ.»

مەنسۇر بەگ ئەتىگەن تالىپ بەگكە: «ئېزىز دېگەن بۇ قاراقچى قۇدرەتلەرنىڭ شېرىكى ئىكەن» دېگەن بولسىمۇ، ئېزىزنىڭ ئۇلار بىلەن بىرەر ئالاقىسى بارلىقىنى ئەسلا بىلمەيتتى. شۇڭا ئۇلاردىن گۇمانلانمىدى. دېمىسىمۇ، مۇبادا ئېزىزنى قۇتۇلدۇرغۇچىلار شۇلار بولغان بولسا، ئىشنى مۇشۇنىڭ بىلەنلا بولدى قىلمىغان، مەنسۇر بەگنىڭ جىمى دۇنيا دەپىنەسىنى قويماي سۈپۈرۈپ كەتكەن، ھەتتا ئادالەتنىمۇ بىللە ئەكەتكەن بولاتتى.

«بوپتۇلا، بۇ ھەقتە بېشىمنى قاتۇرۇۋەرمەي، — دېگەن يەرگە كەلدى ئۇ ئاخىرى، — ماڭا لازىمى ئېزىز، مۇھىمى شۇنى تۇتسامىلا بولدى، ئۇ چاغدا يارەملەشكۈچىمۇ مەلۇم بولىدۇ. ئۇ قاراقچى تايانى يەتكۈچە يېگەن، بەلكىم تېخى چوڭكۆلدىن چىقىپ كېتەلمىگەندۇ، بەك ئۇزاپ كەتتى دېگەندىمۇ ئۆز يۇرتىغا بارغاندۇ. ئادەم تەشكىللەپ ئىزدىتەي.» ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن ئۆز تەۋەسىدىكى ھەممە تۇتۇنبېشى، ئاقساقاللارنى، مەھەللىسىدىكى قاۋۇل يىگىتلەرنى يىغدى. ئۇلارغا دورغىلىرىنى قوشۇپ، بىرنەچچە گۇرۇپپىغا بۆلدى ـ دە، بىر قىسمىنى قوشتۇگمەنگە ماڭدۇرۇپ، قالغىنىنى چوڭكۆلنى ئاختۇرۇشقا بۇيرۇدى.

— يول ئېغىزلىرىغا كۆزەتچى قويۇڭلار، ئادەم يوشۇرۇنۇۋالغۇدەك يەرلەرنى، ئۇ قاراقچى بىلەن ئازراق بولسىمۇ ئالاقىسى بار دەپ قارالغان كىشىلەرنىڭ ئۆيلىرىنى چالا قويماي ئاختۇرۇڭلار! — دەپ بۇيرۇدى ئۇ، — ئۇ تۇزكور قاراقچىنىمۇ، ئۇنىڭ شېرىكلىرىنىمۇ قولغا چۈشۈرمەيدىغان بولسام، دادامنىڭ ئوغلى بولماي كېتەي. ئۇ دۆيۈزلەرنىڭ تېرىسىدىن تاسما تىلىپ، گۆشىنى ئىتقا تاشلاپ بېرىمەن، جەددى ـ جەمەتىنى يۇرتتىن ھەيدەپ چىقىرىۋېتىمەن!

بىردەمدىن كېيىن تالىپ بەگ ئەۋەتكەن ساقچىلار يېتىپ كېلىشتى. ئەمما ئۇلار قورسىقىنى راۋۇرۇس تويدۇرۇپ، ياذ-چۇقلىرىغا تۆت - بەش تەڭگىدىن پۇل سېلىشقان بولسىمۇ، مەنسۇر بەگنىڭ «ئوغرىنى ئىزدىشىپ بەرسەڭلار» دېگەن ئىلتى-ماسىنى رەت قىلىپ قايتىپ كېتىشتى.

ئون ئالتىنچى باب

1

ئاربدىن ھەپتە ئۆتتى. ئېزىز مەتقاسىم بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ ئۇچ قېتىم بىۋاستە كۆرۈشتى. كېيىنكى قېتىمدا ئۇنىڭ بىلەن ئابدۇكېرىمۇ بىللە بارغانىدى. ئۇ قۇدرەت، سادىق، ئېزىز ۋە مەتقاسىملارنى يېغىپ نۆۋەتتىكى ئىشلار ئۈستىدە ئالاھىدە سۆزلەشتى.

— ۋەزىيەت بارغانسېرى قىستاپ كېلىۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ جىددىي كەيپىياتتا، — بىزنىڭ شەھەردىكى ئادەملىرىمىزدىنمۇ بەزىلەر قولغا ئېلىنىدى. ساقچى ئىدارىسىدىكى ئادىمىمىزنىڭ ئېيتىشچە، سىلەرنى قوغلاپ تۇتۇشقا ئاجرىتىلغان ساقچىلار يەنە كۆپەيتىلىپتۇ. ئۇلارغا يەنە كازىم بەگنىڭ لۇكچەكلىرىمۇ قوشۇلغانمىش. سىلەر تاشقورغانغا كېتىش مەسىلىسى توغرىسىدا تېز-رەك، بولسا، بۈگۈنلا بىر قارارغا كېلىڭلار. يەنە كېچىكسەڭلار كۈتۈلمىگەن ئەھۋاللار يۈز بېرىپ قېلىشى مۇمكىن.

قۇدرەت ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆيى ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭدى - دە، بىردىنلا توختاپ كەسكىنلىك بىلەن ئىپادە بىلدۈردى:

— بولىدۇ، شۇنداق قىلايلى. شۇ كەمگىچە مۇشۇ يەردىكى بەگ - بايلار ۋە ساقچىلار بىلەنلا ئېتىشىپ كېلىپتۇق. ئەمدى قەشقەر تەرەپلەردىكى چېرىكلەر بىلەنمۇ بىر تۇتۇشۇپ باقايلى.

سادىقمۇ ئۇنىڭ پىكرىنى باش لىڭشىتىپ تەستىقلىدى - دە، ئېزىزغا بۇرۇلۇپ سورىدى:

— پالۋان، يىراق سەپەرگە ئاتلىنىپ قالساق، بىزدىن ئايرىلىپ قالماسسىز - ھە!؟

— نېمىشقا ئايرىلىپ قالغۇدەك، — قۇدرەت ئېزىز ئۇچۇن جاۋاب بېرىۋەتتى، — ئۇنىڭ «ئەمدى ھالاۋەتتىمۇ، جاپا - مۇشەققەتتىمۇ سىلەر بىلەن بىللە بولىمەن» دېگىنىنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ؟ ئەلۋەتتە بىللە ماڭىمىز، شۇنداققۇ، ئاداش؟!

ئېزىز بۇ ھەقتىكى گەپلەرنى بۇرۇنمۇ ئاڭلىغان، ئەمما ئادالەت بىلەن قوشۇلۇش ئىشىنى ھەممىدىن مۇھىم ئورۇنغا قويغاچقا، ئۇ سەپەر ھەققىدە ئېنىق بىر قارارغا كەلمىگەنىدى. شۇڭا ھازىرمۇ سەل قىسىلغاندەك بىر ھالەتتە جاۋاب بەردى:

— ئەلۋەتتە، سىلەر بىلەن بىللە بولىمەن، لېكىن...

قۇدرەت ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى:

— ھە، ئاشۇ پەرىزەتتەك خۇمار كۆزلۈكۈڭگە تارتىشىسەڭغۇ، تايىنلىق. بۇ ھەقتە ئۆتكەندىلا كېلىشىپ بولغانغۇ. ھەي، مەنقاسىم، ئېيتقىنا، ئۇ خېنىم بىزنىڭ مەسلىھەتىمىزگە ماقۇل بوپتۇمۇ؟

— ماقۇل بوپتۇ، پەقەت بىرلا ئۆتۈنۈشى بار ئىكەن.

— قانداق ئۆتۈنۈش ئىكەن ئۇ؟

— ئاتا - ئانىسى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا چېقىلماسلىقىمىزنى سورايدىكەن.

— ۋاي، ئوڭاي گەپ ئىكەن ئۇ، — دېدى قۇدرەت كۈلۈپ تۇرۇپ ۋە گويا ئابدۇكېرىم بىلەن مەنسۇر بەگ ئوتتۇرىسىدىكى تۇغقانچىلىقنى، ئۇنىڭ ئادالەت بىلەن بولغان بۇرۇنقى مۇناسىۋىتىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك بىر خىل كەيپىياتتا سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئەسلىدىغۇ، مەنسۇر بەگ دېگەن ئۇ توڭگۇزنىڭ پالۋان ئاغىنىمىزگە قىلغانلىرىنى بۇرنىدىن بۇلاق قىلىدىغان يەردە ئىدى. خەير، بوپتۇ، خېنىم قىزنىڭ لەۋزىنى ئىلىك ئالايلى، ھەتتا دۇنيا دەپىنەسىغىمۇ چېقىلمايلى. كۆڭلۈڭنى توق تۇت،

ئاداش، يارىڭنى كازىم بەگ دېگەن لۇكچەككە ھەرگىز قويۇپ كەتمەيمىز. ئۆزۈڭ ئاتىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ ماڭسەن ئۇنى. توغرا دېدىممۇ، ئەپەندىم؟

ئېزىز ئابدۇكېرىمدىن خىجىل بولۇپ، بەقەمدەك قىزارغان ھالدا پەسكە قارىۋالدى. ئابدۇكېرىممۇ نېمىشقىدۇ سەل قىسىلغاندەك بولدىيۇ، لېكىن يەنىلا دەرھال ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىپ جاۋاب بەردى:

— بايا يولدا كەلگۈچە مەتقاسىم بىلەن مۇشۇ ئىش ئۈستىدە سۆزلەشكەن. بۇ ئىشنى شۇنداق قىلايلى، — ئاندىن ئۇ ئېزىزغا قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — پالۋان، «سۇغا كىرسەك بېلىڭگىچە» دېگەن گەپ بار. سىز ھازىر مەنسۇر بەگنىڭلا ئەمەس، كازىم بەگ ۋە نۇرۇللا بەگلەرنىڭمۇ دۈشمىنىگە ئايلىنىپ قالدىڭىز. ئۇقۇشۇمچە، كازىم بەگ ئۆز ئادەملىرىگە «ئېزىز مېنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنىم، ئۇنى زادى قاچۇرۇپ قويماڭلار، پۇت - قولىنى چېقىپ لەختە - لەختە قىلىۋەتسەڭلارمۇ مەيلى، ئەمما ئالدىمغا تىرىك ئەكېلىڭلار. ئۇنىڭ قېنىنى ئىچمىسەم دەردىم چىقمايدۇ» دېگەنمىش. سىزنى قورقۇتقانلىقىم ئەمەس، ئۇنداق ئادەملەرنىڭ قولىدىن ھەرقانداق يامانلىق كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مەنسۇر بەگ سىزنى قۇدرەتلەر بىلەن بۇرۇندىن شېرىك ئىكەن، دەپ جاكارلىۋەتتى. ساقچىلار ئەمدى سىزگە مۇشۇ يۇرتتا تىلا بولسىڭىز زادى ئارامىلىق بەرمەيدۇ. يەنە شۇنىمۇ سەمبىڭىزگە سېلىپ قويايلى، يەلكىمىزنى بېسىپ تۇرغان مۇشۇ زۇلۇم يوقىتىلايلىكەن، باشقا ئىشلارغا ئوخشاشلا مۇھەببەت ۋە نىكاھ ئىشىمۇ ھەقىقىي ئەركىنلىككە ئېرىشكىلى بولمايدۇ. شۇڭا ئەڭ مۇھىمى زۇلۇمغا قارشى كۈرەش قىلىشىمىز، ئەل - يۇرتتا ئادالەت ۋە ھەققانىيەت ئورنىتىشىمىز لازىم. قانداق، بۇلار بىلەن بىللە ماڭامسىز؟

— ماڭىمەن، — دېدى ئېزىز قىسقىلا ئىپادە بىلدۈرۈپ.

— دېمىدىمۇ، بۇ ئاغىنىمىزمۇ بۇرۇنلا بىز بىلەن بىر نىيەتكە كېلىپ بولغان، بۇ قېتىم يارايسەن، ئاداش، — قۇدرەت كۈلۈپ تۇرۇپ ئېزىزنىڭ يەلكىسىگە بىر شاپىلاقلاپ قويدى.

— مۇنداق قىلايلى، — سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئابدۇكېرىم، — ئادالەتنىڭمۇ پۇتى ساقىيىپ ماڭالىغۇدەك بولغانمىش. ئىشقا تېز تۇتۇش قىلايلى، مېنىڭچە، ئەڭ ياخشىسى، سەپەرگە ئاتلىنىش بىلەن ئادالەتنى ئېلىپ قېچىشنى بىر كېچىگە ئورۇندىلاشتۇرايلى. ئاندىن دەرھال مېڭىپ كېتىڭلار.

— نېمە، سىلى بىز بىلەن ماڭمامىلا؟ — ئالدىراپ سورىدى سادىق.

— مېنىڭ بۇ يەردە قىلىدىغان يەنە بەزى ئىشلىرىم بار. سىلەر ئاۋۇال مېڭىپ تۇرۇڭلار. مەنمۇ ئۇزاققا قالماي ئارقاڭلاردىن يېتىپ بارىمەن.

يىگىتلەر بۇ گەپتىن سەل ئەپسۇسلىنىشقان بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا ئۇنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ماقۇل بولۇپ، ئۆز ئىپادىلىرىنى بىلدۈرۈشتى. ئاندىن كونكرېت ئىشلار ھەققىدە مەسلىھەتلىشىپ، ۋاقتىنى ئەتە كېچىگە توختىتىشتى. شەھەر ۋە باشقا يېزىلاردىنمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ ماڭىدىغان تۆت - بەش كىشى بار ئىكەن. ئۇلارمۇ ئەتە چۈشتىن كېيىن بىر - بىرلەپ كېلىپ قۇدرەتلەرگە قوشۇلىدىغان، ساقچىلارنى ئېزىقتۇرۇش ئۈچۈن، نامازدىگەردىن كېيىن يىگىتلەرنىڭ بىر قىسمى سادىق باشچىلىقىدا ئاۋۇال كۈنچىقىش تەرەپكە مېڭىپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە ئارقىغا بۇرۇلۇپ خىلۋەت يوللار بىلەن زاۋا دېگەن يەرگە بارىدىغان، قالغان يىگىتلەر قۇدرەت ۋە ئېزىز باشچىلىقىدا ئىككى - ئۈچتىن بولۇپ چوڭكۆل تەۋەسىدىكى توغراقلىققا يىغىلىپ، كىشىلەر ئۈيقۇغا كەتكەندە مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىگە تۈيۇقسىز باستۇرۇپ كىرىدىغان، ئاخىرىدا ھەممەيلەن زاۋىدا ئۇچرىشىپ بىرلىكتە قاغىلىق تەرەپكە ئاتلىنىدىغان بولۇپ كېلىشتى. ئاندىن ئابدۇكېرىم يانچۇ-

قىدىن بىر لېپاپنى ئېلىپ قۇدرەتكە بەردى:

— ئاغىنىلەر، سىلەر ماڭمىچە بىز يەنە ئۇچرىشالماسلىقىمىز مۇمكىن، — دېدى ئۇ هاياجانلانغان هالدا، — بۇ لېپاپدا تەشكىلاتىمىز نامىدىن سىلەرنى تونۇشتۇرۇپ يېزىلغان ئالاقە بار. ئۇنى مەنزىلگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن تۇرسۇن ئەلى دېگەن كىشىگە تاپشۇرۇپ بەرسەڭلار بولىدۇ. ناۋادا بىرەر پېشكەللىككە يولۇقۇپ قالساڭلار، ئۇنى دەرهال كۆيدۈرۈۋېتىڭلار. مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىدە هەرگىز هايالىشماڭلار، ئادالەتنى ئېلىپلا دەرهال زاۋا تەرەپكە ئاتلىنىڭلار.

— دېگەنلىرىدەك قىلىمىز، ئەپەندىم، — هەممىسى ئۇچۇن قۇدرەت ئىپادە بىلدۈردى.

— پالۋان، ئەمدى بىز بىلەن بىر سەپتە بولىدىكەنسىز، هەممە ئىشىڭىزنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك بولۇشىنى تىلەيمەن، — دېدى ئابدۇكېرىم ئېزىزغا بۇرۇلۇپ، — دادىڭىزنىڭ ئاقسۇ ئاۋاتلىقىنى تۇرۇۋاتقان ئېنىق جايىنى ماڭا ئېيتىپ بېرىڭ، مەن ئۇنىڭغا خەتنى ئەۋەتىپ، هازىرچە يۇرتقا قايتىماي، شۇ يەردە تۇرۇپ تۇرۇشنى تاپىلاپ قويايى. تاشقورغانغا بارغاندىن كېيىن ئامال قىلىپ سىزمۇ خەت ئەۋەتەرسىز.

ئېزىز ئۇنىڭغا دادىسىنىڭ ئادرېسىنى ئېيتىپ بەردى.

— خەير، دوستلار، يەنە كۆرۈشكىچە ئامان بولۇڭلار، سەلەرگە ئاقىيول تىلەيمەن! — ئابدۇكېرىم يىگىتلەر بىلەن ئاخىرقى قېتىم خوشلاشتى.

يىگىتلەر ئۇنى كۆزلىرى قىيمىغان هالدا ئۇزىتىپ قېلىشتى.

2

بۇگۈن ئادالەت بىرقىسما هالغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇ زۇپۇ-

تۇمخاندىن بۇ قېتىم ئۇنىڭ قانداق ئۇسۇل بىلەن ئاچقىلماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلىغاندا ھېچبىر ئىككىلەنمەيلا:

— مەن رازى، ئىشقىلىپ، ئېزىز پالۋان بىلەن بىللە بولىدىغانلا ئىش بولسا، ھەممىگە رازىمەن، — دەپ جاۋاب بەرگەندى.

بىراق، ئەتىگەن زۇپتۇمخان ئۇنىڭغا ھېلىقى ئىشنىڭ بۇگۈن كېچە بولىدىغانلىقىنى ئېيتقاندىن كېيىن بىردىنلا سارايسىمگە چۈشۈپ قالدى.

مەنسۇر بەگ ھازىر ئىنتايىن سەگەكلىشىپ كەتكەن ۋە ئاچچىقلىنىپ - چېچىلىپلا يۇرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. كىچىككىنە ئەرزىمەس ئىشلار ئۇچۇنمۇ چاكارلارنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللايتتى، بەزىدە بىر - ئىككى شاپىلاقمۇ سېلىۋېتەتتى. ھەتتا پاتمە خېنىمغىمۇ نەشتەردەك ئاچچىق سۆزلەرنى قىلىشتىن ئايانمايتتى. گەرچە كىشىلەرگە: «قىزىمنى ئېزىز دېگەن قاراقچى زورلاپ ئېلىپ قاچماقچى بوپتىكەن» دەپ جاكارلىغان بولسىمۇ، لېكىن كۆڭلىدە ئۇنىڭ ئېزىز بىلەن تىل بىرىكتۇرگەنلىكىگە ئىشىنىپ، ئۇنىڭغا زادى چىرايىنى ئاچمايتتى، بۇئاستە گەپمۇ قىلمايتتى. تولا چاغلاردا «قىزىم ساڭا ئېيتاي، كېلىنىم سەن ئاڭلا» شەكلىدە، پاتمە خېنىمغا گەپ قىلغان بولۇپ، ئادالەتكە زەھەر چېچىۋالاتتى.

ئېزىز پەرەز قىلغاندەك ئادالەتنىڭ توي ئىشى يەنە بىر قېتىم قەرەلسىز ئارقىغا سۈرۈلگەنىدى.

— بېگىم، ئەمدى سەگەكرەك بولسىلا - ھە، — دېدى نۇرۇللا بەگ يەتتە نەزر ۋاقتىدا مەنسۇر بەگكە تەنە قىلىپ، — قىزلىرىنى بۇلاپ قاچىدىغان قاراقچىلار يەنە چىقىپ يۈرمىسۇن.

مەنسۇر بەگ كۆچىلىك ئالدىدا ئېيتىلغان بۇ گەپتىن خىجىل بولۇپ يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدى.

كازىم بەگنىڭ تالىپ بەگ ئارقىلىق يەتكۈزگەن گېپى تېخى

مۇ يامان ئىدى:

— ھېلىقىدەك ئىش يەنە بىر قېتىم سادىر بولۇپ قالسا، مەنسۇر بەگنىڭ پۈتۈن تەئەللۇقاتىغا ئوت قويۇپ، كۆلىنى كۆككە سورۇۋېتىمەن! — دېگەنىدى ئۇ.

تالىپ بەگ بۇ گەپنى يەتكۈزۈپ بولۇپ، ئۆزى تۆۋەندىكىلەرنى قوشۇپ قويدى:

— بېگىم، ئەمدى بەك سەگەك بولسىلا، كازىم بېگىمنىڭ مىجەزىنى ئۆزلىرىمۇ بىلىلا، دېگىنىنى قىلماي قويمايدىغان ئادەم ئۇ. بىكار ئىچ ئاغرىقى تارتىپ قالمىسىلا يەنە.

مەنسۇر بەگ بۇ تەھدىتتىن راستتىنلا قورققان، ئۆزىنى مۇشۇ كويغا سېلىپ قويغان ئېزىز بىلەن ئادالەتنى يەتكۈچە تىللاپ قارغىغان، ھەتتا ئەزەم بەگ ھاجىمىنىمۇ ئاياپ قويمىغانىدى.

«بىتەلەي سۇغا چىقسا، ئېرىققا ئېشەك تېزەكلەپتۇ» دېگەندەك بۇ قېرىنىڭ مۇشۇنداق چاغدا ئۆلۈپ بەرگىنىنى. بولمىسا قىزىم دېگەن داپ يۈزنىڭ پۈتىنىڭ ساقىيىشىغمۇ ساقلاپ تۇرماي، تويىنى غاچ - غۇچلا قىلىۋېتىپلا، بۇ باش ئاغرىقىدىن بىر يولى قۇتۇلماسمىدىم. سەن ئۆلەرمەن قېرىمۇ، مېنى ئونقا ئىتتىرىدىگىيا! ...»

ئۇ غاپىپار بىلەن ئەخمەتنى قوغلىۋەتكەندىن كېيىن، نىياز دېگەن دورغىسىنى باش دورغىلىققا كۆتۈرگەن ۋە يېڭىدىن ئىككى دورغا ئالغانىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئارىسىدىكى قاۋۇل يىگىتلەردىن بىرنەچچىسىنى ئۆز ئۆيىدە تۇرغۇزۇپ، كېچە - كۈندۈز كۆزەتچىلىككە قويغانىدى. ئۇلار ھويلىغا يات كىشىلەرنى (مەيلى ئەر ياكى ئايال بولسۇن) زادى يولاتمايدىغان بولدى. كىرگۈزۈشكە توغرا كەلگەندىمۇ ئىنچىكە سۈرۈشتۈرۈپ، تاكى ئۇ قايتىپ كەتكۈچە قاتتىق نازارەت قىلىشتى.

«ئېزىز پالۋانلار مەھەللىگە تۈيدۈرماي كىرىلەرمىكىن؟ — دەپ ئەندىشە ئىلكىدە خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ئادالەت، —

ئۆيمىزگە كىرىش ۋاقتىدا دادامنىڭ ئادەملىرىگە تەڭ كېلەلەر-مۇ؟ مۇبادا، ئېزىز پالۋان يەنە تۇتۇلۇپ قالسا... ھەي خۇدا... شۇم نىيەتلىك قىلماي، ئىلاھىم ئۇنداق كۈننى ئىككىنچى كۆر-سەتمەس... »

يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇ مېھرىبان ئانىسىدىن، قېرىنداشلىرى-دىن، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئۆيىدىن ئايرىلىپ كېتىشنى ئويلاپ كۆڭلى يەنە ھېلىقى چاغدىكىدەك يېرىم بولۇشقا باشلىدى. ئانىسى ئەزەلدىن كۆيۈمچان، مۇلايىم، ئاق كۆڭۈل ئايال ئىدى. مۇشۇ بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ئۇ ئادالەتكە تېخىمۇ مېھرىبانلىق كۆرسەت-تى، ئۇنىڭغا ھەرگىز تاپا ـ تەنە ياكى دوق قىلمىدى. ئۇمۇ چىن مۇھەببەتنىڭ نېمىلىكىنى ھەر ھالدا چۈشىنەتتى. ئۇ قىز ۋاقتىدا مەھەللىسىدىكى بىر ياش يىگىتنى ياخشى كۆرۈپ قالغان، ئىككى-سى مەخپىي كېلىشىپ قېچىپ كەتمەكچى بولۇشقان، لېكىن ھالقىلىق پەيتتە پاتمە خېنىم قورقۇپ جۈرئەت قىلالماي ئۇ ئىش ئەملگە ئاشمىغان. ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي، ئۇ ئاتا ـ ئانىسى بۇرۇنلا كېلىشىپ قويغان بىر بايۇەچچىگە ياتلىق قىلىنغان، ئەمما ئۇنى زادى ياخشى كۆرمەيدىغان بولغاچقا، ھە دېسىلا ئاتا ـ ئانا-سىنىڭ ئۆيىگە بېرىۋېلىپ، بىر يىلغا بارمايلا ئاجرىشىپ كەت-كەن. مەنسۇر بەگ ئۇنىڭ ئىككىنچى ئېرى ئىدى. گەرچە بۇ ئادەم بىلەن ئۆي تۇتۇۋاتقىنىغا يىگىرمە نەچچە يىل بولغان، بىرنەچچە بالا تۇغقان، تۇرمۇشى پەۋقۇلئادده بایاشات ئۆتۇۋاتقان بولسىمۇ، يەنىلا ياشلىقتىكى ئاشۇ مۇھەببىتىنى تامام ئۇنتۇپ كېتەلمىگەنىدى. ئاشۇ يىگىت ناگان ـ ناگاندا ئېسىگە كېلىپ قالسىلا يۈرىكى پۇچىلىنىپ بەكمۇ بىئارام بولاتتى، شۇ چاغدا قورقۇنچاقلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى ئەيىبلەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ قىزىنىڭ كازىم بەگدەك بىر لۇكچەككە ياتلىق بولۇشىغا ئەسلا رازى ئەمەس ئىدى. ئەسلىدە، كۈيئوغۇل ئابدۇ-كېرىم بولغان بولسا، تازا كۆڭۈلدىكىدەك بولاتتى. بىراق كازىم

بەگ دېگەن نېمە ئارىغا قىستۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىنى ئىگىلەپ كەتتى. پاتمە خېنىم «قىزىمنى ئوتقا ئىتتىرمەيلى» دەپ قانچە يالۋۇرۇپ كۆرگەن بولسىمۇ، مەنسۇر بەگكە گەپ يېگۈزەلمىگەن كېيىن، دەردىنى كۆز يېشىدىن ئالدى. ئۇ ئادالەتنىڭ قايغۇلۇق ھالىتىنى كۆرگەندە، ھەمىشە «ئابدۇكېرىم بەگدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىغا شۇنداق بولۇۋاتىدۇ» دەپ ئويلاپ تەڭ قايغۇراتتى. ئەمما ئۇنىڭ ئېزىز بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ بىللە قېچىپ كېتىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ باقمىغانىدى. شۇڭا بۇ ئىش دەسلەپتە ئۇنىڭغا سەل غەلىتە، بىمەنە ۋە ھەتتا نومۇسلۇق بولۇپ تۇيۇلغان، كېيىن ئۆزىنىڭ ياشلىقتىكى ئاشۇ سەۋداسىنى ئېسىگە كەلتۈرۈپ، ئادالەتكە غەزەپلىنىش ئورنىغا، ئىچ ئاغرىتىقان. «قىزىم بۇ ئەلەمنى كۆتۈرەلمەي ئۆزىنى بىر نەرسە قىلىۋالارمۇ؟» دېگەن ئەندىشىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىگە قورقۇنچ سېلىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇ مۇشۇ بىرنەچچە كۈنلۈك ئېغىر پەيتلەردە قىزىنىڭ يېنىدىن بىردەممۇ ئايرىلمىدى؛ ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ، سىلىق ـ سىپايە نەسىھەت قىلىپ كۆڭلىنى كۆتۈرۈشكە تىرىشتى، بەزىدە بىللە قوشۇلۇپ ياش تۆكتى.

ئادالەت باشتا ئانامۇ مېنى ئەيىبلەرمىكىن دەپ ئويلىغان، ئەمما ئەھۋالنىڭ ئۇنداق بولمىغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتى، ئامراقلىقى تېخىمۇ ئاشقانىدى. مانا ئەمدى مۇشۇ مېھرىبان ئانىدىن ئايرىلىدىغان ۋاقىت يەنە يېقىنلاپ كېلىۋاتىدۇ. بەلكىم بۇ قېتىمقى ئايرىلىشى مەڭگۈلۈك ئايرىلىش بولۇپلا قالار، تا ئۆلگۈچە كۆرۈشۈش نېسىپ بولماس. بەلكىم باغرى تاش دادىسى پۈتۈن ئەلىمىنى مۇشۇ بىچارە ئانىسىدىن ئالار.

«ئاھ قەدىردان ئانام!» ئاۋازىنى چىقىرىپ ئىدا قىلدى ئادالەت.

ئۇ خۇددى خام ياغ ئىچىۋالغان ئادەمدەك كۆڭلى پەرىشان ھالدا كۈننى كەچ قىلدى. يەنە ئۆتكەنكىدەك نەچچە قېتىم ئەھۋال-

نى ئانىسىغا ئاشكارىلاپ، ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئېلىشنى نىيەت قىلـ
ىدىۋ، لېكىن ئىشنى بۇزۇپ قويۇشتىن قورقۇپ جۇرئەت قىلالـ
مىدى.

ھېلىقى ئىشتىن كېيىن ئادالەتنىڭ گۈلسۈمگە بولغان مۇنا-
سىۋىتىدىمۇ جىددىي ئۆزگىرىش يۈز بەرگەنىدى. ئۇنىڭ چىرايىغا
قارىمايتتى، ئۆزلۈكىدىن گەپمۇ قىلمايتتى، ئۇ گەپ سورىسىمۇ
ياكى جاۋاب بەرمەيتتى ۋە ياكى توڭلۇق بىلەن:

— نېرى كېتىڭ! — دەپ قولىنى شىلتىيتتى.

مۇنداق چاغلاردا گۈلسۈم ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ جىمجىت
تۇرۇپ كېتەتتى، نېمىنىدۇر دېگۈسى كەلگەندەك ئۇنىڭغا تەلمۈ-
رۈپ قارايتتى - دە، ئاخىر ئېغىر خۇرسىنىپ قويۇپ يېنىدىن
كېتىپ قالاتتى.

ئادالەت بۇگۈن كەچكى تاماقتىن كېيىن ئانىسىنىڭ ھۇجرە-
سىدا (ھېلىقى ئىشتىن كېيىن ئۇ كېچە - كۈندۈز مۇشۇ ھۇجرە-
دا ئانىسى بىلەن بىللە تۇرۇۋاتاتتى) بىردەم يالغۇز قالغانىدى،
نېمىشقىدۇر بىردىنلا گۈلسۈم بىلەن بىر سۆزلەشكۈسى، «مەن
سىزگە نېمە يامانلىق قىلغان؟» دەپ ئۇنى تازا خىجىل قىلغۇسى
كېلىپ قالدى. ئاندىن ئۇنى چاقىرتىشقا ئادەم بۇيرۇدى. بىراق
گۈلسۈم ھۇجرىغا كىرىپ كەلگەندە، يەنە بىردىنلا يالتىيىپ قال-
دى. «بولدىلا، قۇتلۇق سەپەر ئالدىدا ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئازار
بەرمەي» دەپ ئويلىدى ئۇ ۋە ئىشىك تۈۋىدە تۇرغان گۈلسۈمگە
قارىمايلا قولىنى شىلتىدى:

— بولدى، چىقىپ كېتىڭ!

گۈلسۈم ھەيرانلىق ئىلكىدە ئىككى - ئۈچ دەقىقە چامىسىدا
ئۇنسىز قاراپ تۇرغاندىن كېيىن مەيۈس تەلەپپۈزدا:

— خېنىم، گەپلىرى بولسا دېسىلە، — دېدى ۋە سەل تۇرۇ-
ۋېلىپ يەنە قوشۇپ قويدى، — مېنىڭمۇ ئۆزلىرى بىلەن مۇڭداش-
قۇم بار ئىدى.

— سىزگە ئېيتار گېپىم يوق، چىقىپ كېتىڭ! — دېدى ئادالەت خېلىلا توڭلۇق بىلەن.

گۈلسۈم ئىچىدە «ھەي...» دېگىنىچە بېشىنى چايقاپ قويۇپ، ئاستا ھۇجرىدىن چىقىپ كەتتى. ئادالەت ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى...

* * *

ئادالەت چۆچۈپ ئويغانغاندا ئايۋان پاتىپاراق بولۇپ كەتكەنىدى.

قۇدرەتلەر ئاتلىرىنى يېرىم كىلومېتىرەڭ نېرىدىكى كونا ئېقىن ئىچىدە قالدۇرۇپ مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىگە ئارقا تەرەپتىكى ئېتىزلىق بىلەن يېقىنلاشقانىدى. ئۇلار باغ تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشتى - دە، «يولۋاس» قاۋاپ كىشىلەرنى ئويغىتىپ بولغۇچە، ئاۋۇال ھويلىغا، ئاندىن ئايۋانغا چاقماق تېزلىكىدە كىرىپ بولىدى. ھويلىدىكى سۈپىدا مۈگدەپ ئولتۇرغان كۆزەتچى يىگىت چۆچۈپ ئورنىدىن تۇردىيۇ، شۇ ھامان بېشىغا بىر توقماق يەپ زۇۋان سۈرەلمەي قالدى. ئەمدىلا قاۋاشقا كىرىشكەن «يولۋاس» نىڭ ئاۋازىمۇ ئاۋۇال ئېچىنىشلىق كاڭشىشقا ئالمىشىپ، كېيىن بىردىنلا تامام ئۆچتى. مەنسۇر بەگنىڭ دورغىلىرى بىلەن باشقا يىگىتلىرى ئالدىراپ - تېنەپ ھۇجرىلىرىدىن چىقىشقان بولسىمۇ، ھېچقانداق قارشىلىق كۆرسىتەلمىدى، بەزىلىرى توقماق ۋە مۇشت زەربىسىدىن، يەنە بەزىلىرى بەك قورقۇپ كەتكەنلىكتىن ئەس - ھوشىنى يوقىتىشىپ سالپىيىپ قېلىشتى، ئاندىن قوللىرى باغلىنىپ، ئاغزىغا لاتا تىقىلىپ، بىر ئۆيگە سولاندى - دە، ئىشكىنىڭ سىرتىدىن قۇلۇپ سېلىندى.

— ھەي زالىم! — دېدى قۇدرەت ئايۋاندا غال - غال تىترەپ تۇرغان مەنسۇر بەگكە مىختەك تىكىلىپ، — ئەسلىدە، شۇ تاپتىلا

سېنىڭ تېرەڭدىن تاسما تىلىساقمۇ ئازلىق قىلاتتى، لېكىن ئادا-لەت خېنىمنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بۇ قېتىم ئۆزۈڭگىمۇ، مال - مۈلكۈڭگىمۇ تەگمەيمىز. ئەمما ساڭا شۇنى ئېيتىپ قويايلى، بىز كەتكەندىن كېيىن داۋراڭ كۆتۈرۈپ، ئىزىمىزغا چۈشمەكچى بول-ساڭ ياكى بۇنىڭدىن كېيىن ئاجىز پۇقرالارغا يەنە زۇلۇم سال-ساڭ، ئىت جېنىڭنى جەھەننەمگە يوللىماي قويمايمىز، ئۆيۈڭاقىڭ-غا ئوت قويۇپ كۈلىنى كۆككە سورۇۋېتىمىز، ئۈقتۇڭمۇ؟

— ئۇق... ئۈقتۇم! — قورقۇشتىن ئېسىنى يوقىتىپ قويايلى دەپ قالغان مەنسۇر بەگ دۈدۈقلاپ جاۋاب بەردى.

— يەنە بىر ئىش: قىزىڭ ئادالەت خېنىم بۇنىڭدىن كېيىن خۇدا قوشقان جۈپتى ئېزىز پالۋان بىلەن ھالال ئەر - خوتۇن بولۇپ ياشايدۇ. مال - مۈلكۈڭدە ئۇنىڭمۇ ھەققى بار. شۇڭا ھازىرچە ئاشۇ ھەققىنىڭ بىر قىسمى ئۈچۈن ئۇنىڭغا تىللا، تەڭگە ۋە نەق پۇل بېرىسەن...

— بېگىمنىڭ پۇلى لازىم ئەمەس، ئۆزۈمنىڭمۇ...، — شۇ يەردە تۇرغان ئېزىز سۆز قىستۇرۇۋېدى، لېكىن قۇدرەت ئۇنىڭ گېپىنى قېقىۋەتتى:

— سەن جىم تۇر، ئاغىنە، ئادالەت خېنىم ئۆز ھەققىنى ئېلىشقا تامامەن ھەقلىق، — ئاندىن ئۇ مەنسۇر بەگكە قاراپ بۇيرۇدى، — قېنى، تېز بولمامسەن!؟

بۇ بۇيرۇق ھايالسىز ئىجرا قىلىندى. ئادالەت خالىمىسىمۇ، قۇدرەتنىڭ ھەيۋىسىدىن ئەيمىنىپ دادىسى ئۈزاتقان تىللا - تەڭ-گىلەرنى ئالدى. ئاندىن پاتمە خېنىمنى قۇچاقلاپ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى.

— ئادالەت خېنىم، قېنى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن تېزرەك خوشلىشىۋالسىلا، بىز دەرھال ماڭىمىز، — دېدى قۇد-رەت ئالدىرىتىپ.

ئادالەتنىڭ ئانىسىغا ناھايىتى نۇرغۇن سۆزلەرنى قىلغۇسى

بار ئىدى، بىراق ھەممىسىگە ۋاكالىتەن:

— جېنىم ئانا، مەندەك بىۋاپا قىزنىڭ رازى بولۇڭ! ؟— دېدى ـ دە، ئۇنىڭدىن تەستە ئاجراپ، مەنسۇر بەگنىڭ ئالدىغا كەلدى،— مەندىن رازى بولسىلا، دادا.

شۇ تاپتا مەنسۇر بەگنىڭ ئۇنىڭغا زادى گەپ قىلغۇسى يوق ئىدى. لېكىن قۇدرەتنىڭ يەنە ئارىلىشىشىدىن قورقتىمۇ ياكى ئايرىلىش ئالدىدا بىردىنلا ئاتىلىق مېھرى قوزغالدىمۇ، ئەيتاۋۇر، تىترەك ئاۋازدا پاتىمە خېنىم بايا ئېيتقان بىر جۈملە سۆزنى تەكرارلىدى:

— سېنى ئاللاغا تاپشۇردۇم، قىزىم!

يۇم ـ يۇم يىغلاۋاتقان پاتىمە خېنىم بىردىنلا ئېزىزغا قاراپ:

— پالۋان، قىزىمنى ئاۋۋال خۇدايىمغا، ئاندىن قالسا سىزگە تاپشۇردۇم. ئۇنىڭ دىلىنى ئاغرىتمىغايسىز! ؟— دېدى.

ئېزىز ھاياجاندىن تىترەپ كەتتى:

— خېنىم، بەكۈاشلىق قىلىپ، دىللىرىنى ئاغرىتىپ قويدۇق،— دېدى ئۇ تىترەك ئاۋازدا، — جېنىم تېنىمدىلا بولىدىكەن، ئادالەت خېنىمنى كۆز قارىچۇقۇمدەك ئاسرايمەن!

پاتىمە خېنىم تاقەت قىلالماي ئۇن سېلىپ يىغلۇۋىدى، ئۇنىڭغا ئادالەت، گۈلسۇم ۋە باشقىلار ئەگەشتى، ھەتتا مەنسۇر بەگمۇ ئۆزىنى تۇتالماي:

— ئاھ خۇدا!— دېگىنىچە يىغلۇۋەتتى.

— بولدى، ئەمدى ماڭايلى!— قۇدرەت يەنە سەل كېچىكسە قاتتىق يىغا ـ زارە باشلىنىپ، ئەلە ـ مەھەللىنى ئويغىتىۋېتىشتىن ئەنسىرەپ ئۇنلۇك ئاۋازدا بۇيرۇق قىلدى، — ئېزىز ئاغىنە، ئادالەت خېنىمنى ئېلىپ ماڭ! سىلەر ئاۋازىڭلارنى ئۆچۈرۈڭلار! بىز ئۆزاپ بولغۇچە ئورنۇڭلاردىن قىمىرلىماڭلار!

ئادالەت ئانىسى بىلەن يەنە بىر قۇچاقلىشىپ خوشلاشقاندىن كېيىن كەينىگە قاراپ ـ قاراپ قويۇپ ئايۋاندىن چىقتى.

ئېزىز مېڭىش ئالدىدا گۈلسۈمگە چوڭقۇر مىننەتدارلىق ئىلـ
كىدە قاراپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇنسىز خوشلاشتى ـ دە، ئادالەتنىڭ
بوغچىسىنى ئېلىپ بىللە چىقىپ كەتتى. قۇدرەت ئايۇاننىڭ ئـ
شىكى يېنىدا توختاپ، ئۇشتۇمتۇت كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە،
گۈلسۈمگە قاراپ:

— گۈلسۈم دېگەن سىزمۇ؟ ھەي... قىز بالا بولۇپ قاپتىكەنـ
سىز ـ دە، يىگىت بولغىنىڭىزدا ئۆزۈمگە قوشۇۋالاتتىم
سىزنى، — دېدى.

ئۇ بۇ سۆزلەرنى ئېيتىپ بولۇپلا خاتا قىلغانلىقىنى سېزىپ
قالدى. بىراق بۇ چاغدا خىش قېلىپىدىن كۆچۈپ بولغانىدى.
مەنسۇر بەگ بىلەن پاتىمە خېنىم بۇ چاغدا ئۆز قايغۇسى بىلەن
ھەلەك بولغاچقا، دەماللىققا قۇدرەتنىڭ بۇ سۆزىگە كۆڭۈل بۆلمـ
دى.

قۇدرەتلەر قانداق ئۇشتۇمتۇت كەلگەن بولسا، شۇنداق تېزـ
لىك بىلەن مەھەللىدىن چىقىپ كېتىشتى. پاتىمە خېنىم بىلەن
گۈلسۈمنىڭ ھۇ تارتىپ، مەنسۇر بەگنىڭ ئۇنسىز يىغلىشىنى
ھېسابقا ئالمىغاندا مەھەللە يەنە تىمتاسلىق ئىلكىگە ئۆتتى.

ئون يەتتىنچى باب

1

ئادالەتنىڭ قولىدىن چىقىپ كېتىپ، كازىم بەگنىڭ ئوڭدا قالغانلىقى ئەزەم بەگ ھاجى جەمەتىنىڭ ئابرۇيىنى بىر پۇل قىلىۋەتكەنىدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندا كازىم بەگ غەزەپلەنگەنلىكىدىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولدى.

— مەنسۇر دېگەن بۇ توڭگۇزنىڭ ئۆيۈڭا ئوت قويۇپ، كۈلىنى كۆككە سورۇتمىمەن! — دېدى ئۇ چالۋاقاپ، — ئۆزىنى جەددى ـ جەمەتىگە قوشۇپ بۇ يۇرتتىن قوغلىتىمەن!

ئاندىن ئۇ لۇكچەكلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ دەرھال چوڭكۆلگە ئاتلانماقچى بولدى. بۇ ئىش بۇ يۇرتتا قەدىمدىن بېرى داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان كۈچلۈكلەرنىڭ بىر خىل «نومۇسىنى يۇيۇش» چارىسى ئىدى. بىراق نۇرۇللا بەگ بۇ قېتىم قۇترىغان ئىنىسىنى توسۇپ قالدى. ئۇنىڭمۇ كۆڭلىگە پۈككىنى بار ئىدى. ناۋادا بۇرۇنقى خانلىق دەۋرى يا بولمىسا، ياكى زېڭىشكى، جىن شۇرېن، شېكى شىسەي ھۆكۈم سۈرگەن يىللار، ھەتتا بۇنىڭدىن بىرەر يىل بۇرۇنقى چاغلار بولغان بولسا ئىدى، «نومۇسنى يۇيۇش» قوشۇنىنى چوڭكۆلگە نۇرۇللا بەگنىڭ ئۆزى باشلاپ بارغان بولاتتى. بىراق، ھازىر زامان سەل ئوخشاشماي قالدى. گومىندانكى تەشۋىقات ئۇچۇن بولسىمۇ، قانۇن ـ ئىنتىزام، ئەل ـ يۇرتنىڭ مۇقىملىقى توغرىسىدا سۆزلەۋاتىدۇ. يېقىندا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتىنىڭ «يۇرت ئىچىدە توپىلاڭغا سەۋەب بولىدىغان ھەرقانداق ئىشلاردىن قاتتىق ھوشيار بولۇش، توپلىشىپ جېدەل چىقارغانلارنى

قاتتىق جازالاش» دېگەن مەزمۇندا ئۇقتۇرۇش كەلدى. نۇرۇللا بەگ مۇشۇ ناھىيىدىكى ھۆكۈمەتنىڭ باشلىقى، ئۇيغۇرلاردىن چىققان ئەڭ چوڭ ئەمەلدار. ئاۋام خەلق ئارىسىدا يۇرتۇازلىق ئىغىر، مەنسۇر بەگ نېمىلا دېگەنبىلەن بىر يېزىنىڭ بېگى. مۇبادا كازىم بەگنىڭ «نومۇسىنى يۇيۇشى» چوڭكۆلدىكى بىر قىسىم ئادەملەرنىڭ غۇرۇرىغا تېگىپ، بىرەر جېدەل ـ غوۋغاغا سەۋەب بولۇپ قالسا، نۇرۇللا بەگ ئۆزىدىن چوڭلارنىڭ ئالدىدا نېمىدەپ جاۋاب بېرىدۇ؟

— ئاچچىقىڭىزغا ھاي بېرىڭ، ئىنىم، — دېدى ئۇ كازىم بەگنى پەيلىدىن ياندۇرۇپ، — «ئاچچىق ئىمانىنى قاچۇرار» دەپ- تىكەن، پىتنىڭ ئاچچىقىدا چاپانىنى ئوتقا تاشلىمايلى. ئېزىز دېگەن ئۇ قاراقچىمۇ، ئۇنىڭ باندىت شېرىكلىرىمۇ ھېچ يەرگە قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. مۇشۇ بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ئاسمانغا چە- قىپ كەتكەن بولسا تاپىنىدىن، يەرگە كىرىپ كەتكەن بولسا كوكۈلىسىدىن تارتىپ، ئالدىمىزدا ھازىر قىلىمىز ئۇلارنى. مەن- سۇر بەگمۇ قۇرۇق قالمايدۇ، ئۇنى بەگلىكتىن قالدۇرۇۋېتىمىز.

كازىم بەگ پەقەت مۇشۇ ئاكىسىدىنلا تەپ تارتاتتى. لېكىن بۇ قېتىم باتىنغان ھالدا غودۇڭشىدى:

— لېكىن، بەگ ئاكا، ئۇ قاراقچىلار قولغا چۈشۈپ بولغۇچە قىلىدىغىنىنى قىلىپ بولىدۇيا.

— ھەي ئىنىم، سىزمۇزە، خوتۇن دېگەن تېپىلماسنىڭ خورمىسىمىدى. يۇرتىمىزدا ساھىبجامال قىزلار دېگەن تولا. بىر ئادالەت بولمىغان بىلەن ئونلىغان شاراپەتلەر، سائادەتلەر ئالدى- ڭىزدا قول باغلاپ تۇرىدۇ، ئىنىم. گېپىمنى ئاڭلاڭ، ھازىر ئەھۋال سەل نازۇكلىشىپ قالدى، ئاندىن مۇسىبەت ئۇستىدە تۇرۇۋاتىمىز. رەھمەتلىك دادىمىزنىڭ قىرىق نەزىرىنى بېرىپ بولغاندىن كېيىن پەرىزاتتەك قىزلاردىن نەچچىنى دېسەڭىز شۇنى- چىنى ئېلىپ بېرىمەن سىزگە.

كازىم بەگ تا ھازىرغىچە ئادالەتنىڭ چىرايىنى كۆرۈپ باقمىغان بولسىمۇ، غاپپارنىڭ تەرىپلەشلىرى بويىچە يۈرىكىگە بىر ئوت تۇتىشىپ، كۆنسىرى ئۇلغىيىپ بارغان ۋە ئۇنىڭ ۋەسلىگە يېتىش يولىدا نەپسى تاقىلداپ، شۇنداق پەيتنى سەۋرسىزلىك بىلەن كۈتكەنىدى. بىراق، مانا ئەمدى ھەممە ئىش يوققا چىقتى. پۈتۈن يۈرتتا بىر ھېسابلىنىدىغان ئەزەم بەگ ھاجىمنىڭ ئەتىۋارلىق ئوغلى بۇنداق ئەلەمنى قانداق سىگىرەلەيدۇ؟ ئۆز ۋاقتىدا دادىسىغا يۈرتنىڭ ئامبىلىمۇ تەڭ كېلەلمەپتىكەن، ھالا بۇ كۈنگە كەلگەندە نەدىكى بىر يالاڭ تۆش ئۇنىڭ بىلەن ئۆزەڭگە سوقۇشتۇرۇپ، ئۇ ئۇزىمەن دېگەن گۈلنى ئۈزۈپ قاچسا، ئۇنىڭ ئۇچۇن نى ئار، نى نومۇس!؟

— لېكىن، ئاكا...، — كازىم بەگ يەنە تاكاللاشماقچى بولۇۋىدى، نۇرۇللا بەگ بۇ قېتىم سەل تېرىككەن ھالدا:

— ئەمدى بولدى قىلىڭ، ئىنىم، — دەپ ئۇنىڭ گېپىنىڭ بېلىگە تەپتى، ئاندىن يېنىدا تۇرغان تالىپ بەگكە بۇيرۇدى، — سىز دەرھال چوڭكۆلگە بېرىڭ، ئۇ يەردە قاراقچىلارنىڭ تېخى ئاشكارىلانمىغان شېرىكلىرى يەنە بولۇشى مۇمكىن. ئۇلارنى تاپماي شەھەرگە قايتماڭ!

تالىپ بەگ شۇ كۈنلەردە قۇدرەتلەرنى تۇتالمىغىنى ئۈچۈن باشلىقلارنىڭ قاتتىقراق غەزىپىگە ئۇچراپ قالارمەنمىكىن دەپ دەككە ـ دۈككىدە يۈرۈۋاتاتتى. شۇڭا بۇ قېتىم مۇشۇ ئىشتا بولسىمۇ خىزمەت كۆرسىتىپ نۇرۇللا بەگنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىش مەقسىتىدە، دەرھال ئىككى ساقچىنى ئەگەشتۇرۇپ چوڭكۆلگە قاراپ ئاتلاندى. «قۇرۇق سۆڭەكتىن بولسىمۇ ياغ چىقىرارمەن» دەپ نىيەت قىلدى ئۇ ۋە بېرىپلا تەكشۈرۈشنى باشلىۋەتتى. مەلۇم بولۇشچە، ئېزىز مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىدە غاپپاردىن باشقا كىشىلەر بىلەن ئوبدان ئۆتۈپتىكەن، يۈرتتا ھېلىقى قۇمئېرىقلىق تۇتۇنىبىشىدىن باشقا ھېچكىم بىلەن سەن ـ

پەن دېيىشمەپتىكەن. «يېقىن ئۆتۈپتىكەنسەن» دەپ ئۇچرىغانلا ئادەمنى ئۇنىڭغا چېتىپ قويغىلى بولاتتىمۇ!؟ ياغ چىقىرىمەن دېگەندىمۇ شۇ قۇرۇق سۆزگەك بولۇشى كېرەك ـ دە!

تالىپ بەگ ئەھۋاللارنى بىرقۇر ئىگىلىگەندىن كېيىن قۇمغۇرىقلىق بوۋاينى، ئوسمان خارەتنى ۋە ساۋۇتئاخۇن ئەر ـ خوتۇنلارنى دەسلەپكى گۇمانلىق ئوبيېكتلار قاتارىغا قوشتى. لېكىن چاقىرتىپ كېلىنگەن بوۋاينى كۆرۈپلا ئۇنى قاتاردىن چىقىرىۋەتتى. مىنۇتىغا بىر يۆتىلىپ، ئېغىر نەپەس ئېلىپ، «پۇۋ» دېسە ئۇچۇپ كېتىدىغاندەك ئارانلا تۇرغان يەتمىش نەچچە ياشلىق بوۋاينى كېچىسى مەنسۇر بەگنىڭ قورۇسىغا چۈشۈپ ئېزىزنى سولاقتىن قاچۇرۇۋەتكەن دېسە كىچىك بالىمۇ ئىشەنمەس.

ئوسمان خارەتتىنمۇ قولغا چىققۇدەك بىرەر يېپ ئۇچىغا ئېرىشەلمىدى. ئېزىز تۆتۈلغان ۋە قاچقان كۈنلەردە ئۇ ئاغرىپ ئورۇن تۆتۈپ يېتىپ قالغانىكەن، بۇنىڭغا بالا ـ چاقىلىرىلا ئەمەس، بەزى قولۇم ـ قوشنىلىرىمۇ گۇۋاھلىق بېرىشتى.

— ئېزىز پالۋان بىلەن يېقىن ئۆتكىنىم راست، — دېدى ساۋۇتئاخۇن تەمكىن هالدا جاۋاب بېرىپ، — بۇنىڭغا، بىرىنچىدىن، بۇرۇن ئۇنىڭ بىر قېتىم بىز ئۈچ ئادەمنى ئۆلۈم خەتىردىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغانلىقى سەۋەب بولدى؛ ئىككىنچىدىن، بېگىمىمۇ ئۇنى كۆڭلىگە يېقىن تۇتاتتى. بىزگىمۇ «پالۋانغا ئوبدان مۇئامىلىدە بولۇڭلار» دەپ تاپشۇرغان. ئادەمنىڭ پېشانىسىگە ئىچىدىكىسى يېزىپ قويۇلمىغاندىكىن، ئۇنىڭ كۆڭلىدە مۇنداق يامان نىيەتنىڭ بارلىقىنى بىلمەپتىمىز.

— بۇ گەپتىن مەلۇم بولدىكى، — دەپ سوغۇق كۈلدى تالىپ بەگ، — ئۇ قاراقچى بىر قېتىم ساڭا تازا ۋاقتىدا ئەسقېتىپتىكەن. سەنمۇ بۇ قېتىم ئۇنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە ياخشىلىققا ياخشىلىق قايتۇراي دەپ ئويلىغانسەن.

ساۋۇتئاخۇن يەنىلا تۇرقىنى ئۆزگەرتمەي جاۋاب بەردى:

— ئۇ تۇتۇلغان كۈنى بېگىم غەزىپىنى باسالماي ئۈنى قاتتىق ئۇرغۇزدى، شۇ چاغدا ئۇنىڭغا ئىچىم ئاغرىغىنى— «ئۆلۈپ قالار-مىكىن؟» دەپ ئەنسىرىگىنىم راست. ئاندىن بېگىمنىڭ رۇخسەتى بىلەن ئۇنىڭ كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ قويدۇم. نەق مەيداندا دورغىلىرىمىز قاراپ تۇردى. ئۇنىڭ يامان ئادەملىكى مەلۇم بولغاندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭغا ياخشىلىق قىپسەن، دېسىلە، قىلغان ئىشىم شۇلا، بۇنىڭغا تانمايمەن. لېكىن ئەتىسى بېگىم بىلەن بىللە قاراتاشقا پەتىگە باردىم، مەرھۇم ئەزەم بەگ ھاجىمنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلۈپ بولغۇچە شۇ يەردە بولدۇم. بۇنىڭغا بېگىمنىڭ گۇۋاھ بولالايدۇ.

مەنسۇر بەگ بۇرۇنلا بۇ ھەقتە گۇۋاھلىق بېرىپ بولغاچقا، بۇ قېتىم بېشىنى لىڭشىتىپلا قويدى.

زۇپتۇمخاننى سوراق قىلىشتىنمۇ گۇمانلانغۇدەك ھېچ نەرسە چىقمىدى. تالىپ بەگنىڭ بۇ ئەر ـ خوتۇنلار ئۈستىدىكى گۇمانى پۈتۈنلەي تۈگىمىگەن بولسىمۇ، قولغا چىققۇدەك بىرەر ئاساس تاپالمىغاچقا، ۋاقتىنچە ئالدىدىن چىقىرىۋەتتى. ئاندىن ئېزىز قېچىپ كەتكەن كېچىدىكى ئەھۋاللار ئۈستىدە يەنە بىر قېتىم ئويلىنىپ، بىردىنلا مەنسۇر بەگدىن سوراپ قالدى:

— غاپپار بىلەن يەنە بىر دورغىنىڭ تاك ئاتقۇچە ئويغانماي ئۇخلىغانلىقى راستمۇ؟

— راست، ئۇلارنىڭ تاك ئاتقانىدا باشقىلار ئويغىتىپتۇ، — تېزلا جاۋاب بەردى مەنسۇر بەگ.

— ئۇلار ھەمىشەم شۇنداق قاتتىق ئۇخلامتى؟

— غاپپارغۇ بۇرۇنمۇ ئۇيقۇغا ئامراق نېمىتى، لېكىن شۇ كېچىدىكىدەك قاتتىق ئۇخلىغانلىقىنى تۇنجى ئاڭلىشىم. ئەخمەت خېلى سەگەكتەك كۆرۈنگەن، ئۇ كېچىسى ئۇمۇ ھېچ نەرسىنى سەزمەپتۇ. شۇ چاغدا بۇ ئەھۋالدىن مەنمۇ ھەيران بولغان، كېيىن سۇرۇشتۇرۇپ ئۇلارنىڭ شۇ ئاخشىمى نەشە چەككەنلىكىنى بىل-

ىدىم. شۇڭا ئۆلۈكتەك ئۇخلىشىپتۇ.

— ئۇلارنىڭ نەشە چېكىشى تۇنجى قېتىممىكەن؟

— ياق، غاپپار بۇرۇنمۇ چېكەتتى.

— كۆنۈككەن بەڭگىلەر بىر قېتىم نەشە چەككەنگە ئۇنداق قاتتىق ئۇخلاپ كەتمەيدۇ، — دېدى تالىپ بەگ ئويلانغان ھالدا، — يېنىدىلا شۇنچە ئەھۋال يۈز بەرگەندىمۇ ھېچنېمىنى تۇيمىسا، بىرى يانچۇقىدىن ئاچقۇچنى ئېلىۋالغىنىنىمۇ سەزمەسە، ئىتنىڭ قاۋغىنىنىمۇ ئاڭلىمىسا، شۇ چاغدا ئۆلۈپ قېلىپ كېيىن يەنە تىرىلگەنمىدۇ ئۇلار؟ بىراق، بۇ ئەسلا مۇمكىن بولمايدىغان ئىش - دە.

— ھە، راست، ئۇ كېچىسى ئىتنىڭ قاۋغىنىنى ھېچكىم ئاڭلىماپتۇ.

— شۇنداقمۇ؟ ئىتلىرىمۇ ئۇيقۇغا ئامراقمىدى؟ — تەنە ئارىلاش كۇلۇمسىرىدى تالىپ بەگ.

— يوقسۇ، بېگىم، بەك سەگەك ئىت ئۇ. كېچىسى ھويلىدا مۇشۇك ماڭسىمۇ قاۋاپ كېتىدىغان، ئۇ كېچىسى ئۇنىڭغىمۇ نېمە بولدىكىن؟ ئۆزۈممۇ ھەيرانمەن.

تالىپ بەگ يانچۇقىدىن پاپىروس ئېلىپ تۇتاشتۇردى - دە، ئۆڭ ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭغاچ ئۆز - ئۆزى بىلەن سۆزلەشكەندەك: «تېۋىپلەردە بىر خىل ئۇخلىتىش دورىسى بار. ئۇنى يېگەن ئادەممۇ، جانىۋارلارمۇ بىرنەچچە سائەت ئۆلۈكتەك ئۇخلاپ كېتىدۇ، شۇ كېچىسى كىمدۇ بىرى دورغىلار بىلەن ئىتقا شۇنداق دورىنى يېگۈزۈۋەتكەنمىدۇيا؟» دېدى.

ئاندىن ئۇ شۇ ئاخشىمى دورغىلارنىڭ نېمە يەپ، نېمە ئىچكەنلىكىنى، تاماقنى كىم ئېتىپ، دورغىلارغا كىم ئاچقىپ بەرگەنلىكىنى ئىنچىكىلەپ سورىدى. مەنسۇر بەگ تەپسىلىي ئېيتىپ بەردى، ھەتتا ئەخمەتنىڭ چاي توغرىسىدا ئېيتقان سۆزلىرىنىمۇ قالدۇرۇپ قويمىدى.

— شۇنداقمۇ؟— بىردىن جانلاندى تالىپ بەگ، — ئاشۇ گۈلسۇم دېگەن دېدەكلىرىدە بىر گەپ باردەك قىلىدۇ جۇمۇ. ئادەتتە ئۇنىڭ ئېزىز دېگەن قاراقچى بىلەن مۇناسىۋىتى قانداقراق ئىدى؟

— باشقىچە بىر ئىشنى سەزگەندەك قىلمىغان، — ئويلانغان هالدا جاۋاب بەردى مەنسۇر بەگ، — هەي، ئۇ ئەمەسمىكىن دەيمەن. نېمىشقا دېگەندە، قاراقچى ئېزىز قىزىمىزنى بۇلاپ قېچىۋاتقاندا شۇ گۈلسۇم كۆرۈپ قېلىپ بىزگە خەۋەر قىلغان دېسىلە، بولمىسا شۇ كۈنى ئۇنى تۇتالماي قېلىشىمىزمۇ ئېھتىمال ئىدى. هوي راست، توختاپ تۇرسىلا، بىر ئىش ئېسىمگە چۈشۈپ قالدى. كېچە ئوغرىلار ئۆيىمىزگە باستۇرۇپ كەلگەندە، هېلىقى قۇدرەت دېگەن ئوغرى ئاشۇ دېدەككە «ئوغۇل بالا بولۇپ قالغان بولسىڭىز ئۆزۈمگە قوشۇۋالاتتىم» دېگەندەك بىر گەپنى قىلدى. راست، سىلى دېگەندەك شۇ دېدەكتە بىر گەپ بارمۇيا؟

— قاراقچىنىڭ شېرىكى تېپىلدى، چاقىرسىلا ئۇنى! — دېدى تالىپ بەگ پاپىروسنى مىجىقلاپ ئۆچۈرۈپ.

گۈلسۇم كىردى. ئۇ هازىر خېلىلا ئورۇقلاپ، چىرايىمۇ سەل تاتىرىپ قالغانىدى. ئەمما چىراي - تۇرقىدىن يەنىلا كۆزگەن كىشىنىڭ هەۋىسىنى قوزغىغۇدەك ياشلىق گۈزەللىكى «مانا مەن» دەپ چېقىپ تۇراتتى. «بىرنەچچە قېتىم باغرىڭغا باسقۇچىلىكى بار نېمىكەن بۇ، ياق، تۇزۇكرەك كىيىنىپ ياسانسا بىزنىڭ خېنىمدىنمۇ ئېشىپ چۈشكۈدەك، — دەپ ئويلىدى تالىپ بەگ شەهۋەتپەرەسلىكى قوزغىلىپ، — ئىشقىلىپ، ئۇ ئەمدى چاڭگىلىمغا چۈشتى، خالىغان چېغىمدا...»

— بېشىڭنى كۆتۈرۈپ، ماڭا تۇز قارا! — بىردىنلا قاتتىق ئاۋازدا بۇيرۇق قىلدى تالىپ بەگ.

گۈلسۇم ئېزىزنى قۇتۇلدۇرۇشقا بەل باغلىغان چاغدىلا هەرقانداق ئاقىۋەتكە تەييارلىنىپ قويغانىدى. بۇگۈنمۇ ئۇ تالىپ

بەگنىڭ بۇ يەرگە قانداق مەقسەت بىلەن كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان بولسىمۇ، قىلچە قورقمىدى. ئۇ سۆيگەن يارىدىن ئايرىلىپ قالدى، ئەمدى ئۇنىڭ ئۈچۈن بۇ دۇنيادا ياشاشنىڭ قانچىلىك ئەھمىيىتى بار ئىدى! ؟ ناۋادا سوئال - سوراقتا تارتىلىپ قالغۇدەك بولسا، بۇ قېتىم ھېچبىر تارتىشمايلا راستىنى ئېيتىدۇ. يامىنى كەلسە، گۈندىخانىغا سولاپ قويار يا ئۆلتۈرۈۋېتەر. مەيلى، خۇدايىم بۇ دۇنيادا ئۇنىڭغا كۆڭۈلدىكىدەك ياشاشنى نېسىپ قىلماپتۇ، ئەمدى يەنە نېمىگە تارتىشىدۇ. نەچچە كۈننىڭياقى ساۋۇتئاخۇن، زۇپتۇمخان ۋە ئادالەتلا ئەمەس، ھەتتا سايىم ئۇستىمۇ، باشقا چاكارلارمۇ ئۇنىڭغا خۇددى دۇشمەنگە قارىغاندەك قارايدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ قاچانغىچە ئۇلارنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ يۈرىدۇ؟ ئۇلار گۈلسۇمنىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلسۇن. «بىز ئۇنى بىكارغا ئەيىبلەپتىمىز» دېيىشسە، شۇنىڭ ئۆزىلا گۈلسۇم ئۈچۈن چوڭ تەسەللى...

بۇيرۇق بەك ئۇشتۇمتوت ۋە قوپال بېرىلگەچكە، گۈلسۇم باشتا سەل مەڭدەپ، تالىپ بەگكە ئەيمىنىپرەك قارىدى، ئەمما دەرھال يەنە ئۆزىنى ئوڭشىۋالدى.

— ئېزىز دېگەن قاراقچىنى قاچۇرۇۋەتكەنلىكىگە تانمايدىغانسەن! ؟ — بۇ قېتىم گەپ ئايلاندۇرۇپ يۈرمەي توغرىدىن - توغرا سورىدى تالىپ بەگ.

— تانمايمەن.

بۇ دەللىك جاۋاب ئىككىلا بەگنى ھاڭ - تاڭ قالدۇردى. ئۇلار گويا: «ئاڭلىدىلىمۇ؟» دېگەندەك بىر - بىرىگە تەڭلا قاراشتى.

— ھۇ، تۇزكور دېدەك، سېنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتمەيدىغان بولسام! — گۈلسۇمنىڭ ئالدىغا غەزەپ بىلەن دېۋىلەپ كەلدى مەنسۇر بەگ.

تالىپ بەگ دەرھال ئۇنى توسۇۋالدى.

— بېگىم، ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا، سوراققا كاشىلا قىلسىلا بولمايدۇ.

مەنسۇر بەگ «خەپ!» دېگىنىچە كەينىگە يېنىشقا مەجبۇر بولدى.

تالىپ بەگ ئۆمرىدە ناھايىتى نۇرغۇن ئادەملەرنى سوراق قىلغان، لېكىن نى - نى مەردانە يىگىتلەرنىكىمۇ بىرىنچى سوئال-دىلا گۇناھىغا ئىقرار قىلغانلىقىنى كۆرگەن ئەمەس. شۇڭا ئۇ باشتا تولىمۇ ھەيران بولدى: «بۇ قىز ئەقلىنى يوقاتقانمۇ نېمە؟ — دەپ ئويلىدى ئۇ، كېيىن ھەيرانلىقى نېمىشقىدۇ بىر-دىنلا زوقلىنىشقا ئۆزگەردى، — بۇنى مەنسۇر بەگنىڭ تايىقىدىن ساقلاپ قالاي، كېيىن بۇ شەپقىتسىز ئۇچۇن لايىقىدا جاۋاب قايتۇرار...»

— ناھايىتى ياخشى، — ئۇ سوغۇق كۈلۈپ تۇرۇپ سوراقنى داۋاملاشتۇردى، — خوش، بۇ ئىشنى كىم بىلەن بىرلىشىپ قىل-دىڭلار؟

— ئۆزۈم يالغۇز قىلدىم، — قىيىاپىتىنى ئۆزگەرتمەيلا جاۋاب بەردى گۈلسۇم.

— ئەخمەق بولما، قىزچاق. بۇ گېپىڭگە ھېچكىم ئىشەنمەيدۇ. سەندەك بىر ئاجىز قىزنىڭ قولىدىن مۇنداق ئىشنى قىلىش كېلەمدۇ؟ ياخشىسى شېرىكىڭنىمۇ ئېيتىۋەت، گۇناھىڭ يەڭگىلە-يدۇ.

— ئىشەنمىسىلە، ئىختىيارلىرى، گېپىم يەنىلا شۇ، ئۇ ئىشنى ئۆزۈم يالغۇز قىلدىم.

— تالىپ بېگىم، بۇ تۇزكورنى ئاسماققا چىقىرايلى، شۇ چاغدا ئېيتمىغىنىنى كۆرەي، — سەۋرسىزلىك بىلەن سۆز قىس-تۇردى مەنسۇر بەگ.

— بېگىم، سەۋر قىلسىلا. ماقۇل، قېنى جاۋاب بەر، ئۇ ئىشنى ئۆزۈڭ يالغۇز قىلغانمۇ دەيلى، ئۇنداقتا، سېنى شۇنداق

قىلىشقا كىم بۇيرۇدى؟

بۇ سوئالدىن كېيىن مەنسۇر بەگنىڭ يۇرىكى ئۇشتۇمتۇت «جىغ» قىلىپ كەتتى. «ھەي، مېنىڭ ئاۋۇ بۇزۇق قىزىم بۇيرۇغانمىدۇ يا؟ ئۇ چاغدا شەرمەندە بولمەنغۇ...»

— ھېچكىم بۇيرۇمىدى، ئۆزۈم خالاپ قىلدىم، — دېدى گۈلسۇم مەنسۇر بەگنىڭ يۇرىكىنى جايىغا چۈشۈرۈپ.

«خۇدايا شۈكۈر، شۇنداق بولغاندىمۇ، ھەر ھالدا يۈزسىزلىك قىلمىدى بۇ جالاپ» دەپ يېنىك نەپەس ئالدى ئۇ.

تالىپ بەگ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ھەي، بەكمۇ ئەخمەق ھەم جاھىل نېمە ئىكەنسەن. مەن ساڭا ئېيتىپ قويايى، بۇ ئويۇنشىدىغان گەپ ئەمەس جۇمۇ. شېرىكلىرىڭنى ئېيتىپ بەرمىسەڭ گۇندىخانىدا چىرىپ كېتىسەن، ئۆلۈم جازاسى بېرىلىشىمۇ مۇمكىن.

بۇ گەپنى ئاڭلىغاندا گۈلسۇمنىڭ ۋۇجۇدى «جىغ» قىلىپ، چىرايىدا بىر سەسكىنىش پەيدا بولدىيۇ، شۇ ھامان يوقالدى.

— ئۆزۈمنى دەپ باشقىلارغا تۆھمەت چاپلىيالمايمەن، — دېدى ئۇ يەنە تالىپ بەگكە توپتوغرا قاراپ، — ئۇ ئىشنى ئۆزۈم خالاپ قىلدىم.

— بۇنىڭغىمۇ ماقۇل، مۇشۇنداق ھەم گۇناھلىق، ھەم خەتەرلىك ئىشنى قىلىشقا سېنى نېمە مەجبۇر قىلدى؟ يا سەن ئۇنىڭ تۇغقىنى بولمىساڭ. ئاندىن ئۇ قاراقچى ئادالەت خېنىمنى بۇلاپ قاچقاندا ئەجەب باشقىلارنى ئويغىتىپ، ئۇنى تۇتقۇزۇپسەن، ئاخىرىدا يەنە ئۆزۈڭ قاچۇرۇپسەن، بۇنى قانداق چۈشەندۇرىسەن؟

بۇ قېتىم گۈلسۇمنىڭ چىرايىدا قاتتىق ئازابلىنىش ئىپادىسى پەيدا بولۇپ دەماللىققا جاۋاب بېرەلمەي قالدى. سوئال قايتا تەكرارلانغاندىن كېيىن ئۇ گويا ئۆزىگىلا ئېيتىۋاتقاندەك پەس ۋە مۇڭلۇق بىر ئاۋازدا دېدى:

— مەنمۇ ئۇنىڭغا كۆيەتتىم.

— هۇ قېلىن جالاپ! — تىللىۋەتتى مەنسۇر بەگ.

تالىپ بەگ ئەمدى بىرپەس خىيال سۈرگەندەك جىم تۇرۇپ قېلىپ، ئاندىن يەنە سوراقنى داۋاملاشتۇردى. گۈلسۈم شۇ كېچىسى ئېزىزنى قانداق قاچۇرغانلىقىنىڭ پۈتۈن جەريانىنى قالدۇرماي سۆزلەپ بەردى، پەقەت ئوسمان خارەتنىڭ ياردەملەشكەنلىكىنىلا تىلغا ئالمىدى.

تالىپ بەگ گۈلسۈمنىڭ بىرەر شېرىكى تېپىلسا، ھەرئىككىسىنىلا قولغا ئېلىش، ئەمما جىنايەتنىڭ ئاساسىي سالمىقىنى ئاشۇ شېرىكىگە ئارتىپ، گۈلسۈمنى بىرنەچچە كۈندىن كېيىن قويۇۋېتىش، شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭدا مىننەتدارلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلىپ شەھۋانە ئارزۇسىغا يېتىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. بىراق، گۈلسۈم بىرەر شېرىكىنىڭ بارلىقىنى زادى ئېقرار قىلمىدى. قۇدرەتلەر بىلەن ئالاقىسى بارلىقىنىمۇ تەن ئالمىدى. ئۇنىڭ ھېلىقى سۆزىگە قارىتا «نېمە ئۈچۈن شۇنداق دېگەنلىكىنى مەنمۇ بىلمەيمەن، بەلكىم ئېزىز پالۋاننى قاچۇرۇۋەتكەنلىكىم ئۈچۈن شۇنداق دېگۈسى كەلدىمىكىن» دېدى. مەنسۇر بەگمۇ بۇ توغرىدا ھېچ نەرسە دېيەلمىدى. دېمىسىمۇ كېچە - كۈندۈز مۇشۇ ھويلىدىلا يۈرىدىغان بىر دېدەكنىڭ قۇدرەتتەك يۈرت كېزىپ يۈرىدىغان «بۇلاڭچىلار» بىلەن قانداق ئالاقىسى بولۇشى مۇمكىن!؟ «بۇ تەرىپى تېخىمۇ ياخشى بولدى، — دەپ ئويلىدى تالىپ بەگ، — باشقىلارنى مۇھەببەت تۈپەيلى شۇنداق قىلغانىكەن، دەپ ئىشەندۇرگىلى بولىدۇ. ئۇنداقتا ئېغىر جازا بېرىلمەيدۇ، بىرنەچچە ۋاقىتتىن كېيىن قويۇۋەتكىلىمۇ بولار...»

— سوراق ھازىرچە تۈگىدى، — دەپ جاكارلىدى ئۇ، — ئۇنى ئەكېتىمەن، قالغان سوراقنى ئىدارىگە بارغاندىن كېيىن قىلىمىز.

شۇ تاپتا مەنسۇر بەگنىڭ گۈلسۈمنى چاپناپ پۈركۈۋەتسىمۇ دەردى چىقمايتتى. ئۇ تالىپ بەگكە يەنە بىر قېتىم ئۇنى ئاسماقتا

چىقىرىپ قامچىلاش تەلىپىنى بەرمەكچى بولدىيۇ، لېكىن: «ناۋا-دا ھېلىقى ئىشنى قىزىم دېگەن بۇزۇق بۇيرۇغان بولسا، تاياققا چىدىماي ئاشكارا قىلىپ قويمىسۇن يەنە» دېگەنلەرنى ئويلاپ، بۇ نىيىتىدىن ياندى.

تالىپ بەگ ساقچىلارنى چاقىرتىپ، گۈلسۈمنىڭ قولىغا كويزا سېلىپ ھۈجرىغا سولاپ قويۇشنى بۇيرۇدى ـ دە، تاماققا ئولتۇردى. بىر سائەتتىن كېيىن گۈلسۈم بىر ساقچى مىنگەن ئاتقا مىنگەشتۈرۈلدى.

— جامائەت، ھەممىڭلار ئاڭلاپ قويۇڭلار، — دېدى تالىپ بەگ قايتىش ۋاقتىدا دەرۋازا ئالدىغا توپلانغان كىشىلەرگە قاراپ، — بۇ گۈناھكار قاراقچى ئېزىزنى قاچۇرۇش جىنايىتى بىلەن قولغا ئېلىنىدى. گۈناھىغا ئۆزىمۇ ئىقرار بولدى. ئەمدى ئۇ گۈندىخانىغا سولىنىدۇ. كىمدە كىم بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇنداق يامان ئىشلارنى سادىر قىلسا، ئۇلارنىڭ ئاقىۋىتىمۇ مۇشۇنداق بولىدۇ.

كىشىلەر قايغۇرغان، ئىچ ئاغرىتقان ھالدا گۈلسۈمنى ئۇزىتىپ قېلىشتى.

— ئاھ بىچارە قىزىم! — دەۋەتتى زۇپتۇمخان ئۆزىنى تۇتالماي كۆز يېشى قىلىپ. ئۇ يېنىدا تۇرغان ساۋۇنتاخۇنىنىڭمۇ چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتكەنلىكىنى، كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولغانلىقىنى كۆردى.

2

قارىقاش بىلەن قاغلىق ناھىيىلىرى ئارىسىدا «چولاقنىڭسېيى» دەپ ئاتىلىدىغان ئۇزۇن بىر ساي سوزۇلۇپ ياتىدۇ. گۈما ناھىيىسىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ئەنە شۇ ساي ئىچىدە بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا تەۋە يېزىلار شەرقتىن غەربكە ۋە جەنۇبتىن

شمالغا بىر - بىردىن نەچچە ئون كىلومېتىر يىراقلىققا جايلاش-قان. شۇڭا بۇ ساي ئىچىدە سەپەر قىلغۇچىلار مۇبادا ئاندا - ساندا دۇچ كېلىشى مۇمكىن بولغان مەھەللىلەردىن چەتنەپ ماڭسا ئىككى يۇز كىلومېتىردىن ئاشىدىغان بۇ مۇساپىنى ھېچقانداق كاشىلىغا يولۇقمايلا بېسىپ ئۆتەلەيدۇ. قۇدرەتلەر ئەنە شۇنداق ماڭدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ياكى خوتەندىكى ساقچى دائىرىلىرى ئۇلارنىڭ قاغىلىق تەرەپكە قاراپ يول ئالغانلىقىدىن خەۋەرسىز قالدىمۇ، ئىشقىلىپ، ئۇلار ئۇچىنچى كېچىسى تاڭ ئاتارغا يېقىن قاغىلىق تەۋەسىگە تىنچ - ئامان يېتىپ بېرىشتى. ئۇلار پىلان بويىچە قاغىلىق شەھىرىگە كىرمەي، غەربىي جەنۇبقا بۇرۇلۇپ، كوئېنلۇن تېغى ئارىسىدىكى سوقماق يوللار بىلەن ئۇدۇل تاشقور-غانغا بارماقچىدى (ئابدۇكېرىم قوشۇپ قويغان يول باشلىغۇچى يولنى پىششىق بىلەتتى). بىراق، ئاخشام قىسقا دەم ئېلىشقا توختىغاندا ئېزىز ئۇشتۇمتۇت قۇدرەت، سادىق ۋە مەتقاسىملارنى چەتكىرەك چاقىرىپ، ئۆزى بىلەن ئادالەتنىڭ ئۇلاردىن ئايرىلىپ قاغىلىقتا قالماقچى بولغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ قالدى.

يىگىتلەر بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھەيران بولۇشتى.

— قويغىنا، ئاداش، مۇنداق چاقچىقىڭنى، — دېدى قۇدرەت بۇ گەپكە ئانچە كۆڭۈل بۆلمىگەندەك قولىنى شىلتىپ.

— ياق، بۇ راست گەپ، ئاداش، — دېدى ئېزىز ئۇلارغا ئۇدۇل قاراشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، — سىلەرنىڭ بىزگە قىلغان ياخشىلىقىڭلارنى ئۇلۇغۇچە ئۇنتۇمايمەن، ئەمما ئەمدى بىللە بولالـ-مايدىغان بولدۇق.

قۇدرەت بىردىنلا چالۋاقىدى:

— ئاغىنە، بۇ نېمە قىلىق ئەمدى؟ ھەي، سەنمۇزە، يەنە كونا كېسىلىڭ قوزغالغان ئوخشىمامدۇ!؟ ئوغۇل بالا دېگەن گېپىدە تۇرىدۇ، جۇمۇ! مەن سېنى...

— قۇدرەت، — گەپكە ئارىلاشتى سادىق، — داپقا چۈشكەن

پۇرچاقتەك سەكرىمەي، ئۆزۈڭنى سەل بېسىۋالغىنا. ئاۋۋال ئېـ
زىز ئاغىنىمىزنىڭ مـۇددىئـاسىنـى تـولـۇقراق ئاڭلاپ باقايـ
لى، — ئاندىن ئۇ ئېزىزدىن سورىدى، — پالۋان، نېمىشقا ئەمدى
مۇنداق ئۆزگىرىپ قالدىڭىز؟

— بىز مۇشۇ يەردە قېلىپ ئارامخۇدا كۈن ئۆتكۈزەيلى دېگەن
يەرگە كەلدۇق...

— چېرىكلەر بىلەن ئېلىشىشتىن، ئوق يېپ ئۆلۈپ كېتىشـ
تىن قورقـتۇم دېسـەڭـچۇ! — ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى قۇدـ
رەت، — ھەي، مەن سېنى باشقىچە ئادەم دەپ ئويلاپتىكەنمەن،
ئەسلىدە بىر توخۇ يۈرەك ئىكەنسەن!

— قۇدرەت! — ئېـزىز ئورنـىدىـن دىككـىدە تۇرۇپ كەتـ
تى، — ئاغزىڭغا قاراپراق سۆزلە - ھە! بولمىسا...

— ھە، بولمىسا نېمە قىلاتتىڭ؟

— قۇدرەت، بولدى قىل ئەمدى! — سادىق يەنە ئوتتۇرىغا
چۈشتى.

مەتقاسىم بۇ ئىشتا قۇدرەت تەرەپدارى بولسىمۇ، لېكىن
ئۇنىڭ مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتىكى قوپاللىقىنى ياقتۇرمـ
دى. ئاندىن ئۇنىڭغا ئېزىزنىڭ ھەرقانداق ئىشتا ئوڭاي قارارغا
كەلمەيدىغانلىقى، ئۆز قارارىدىنمۇ ئوڭاي يانمايدىغانلىقى بۇرۇدـ
دىن مەلۇم ئىدى. شۇڭا ھازىر ئالدىراپ - تېنەپ پىكىر بايان
قىلمىدى.

ئارىنى بىرەدەم ئېغىر سۈكۈت قاپلىدى. ئېزىز ئادەمنىڭ
ئىچىنى ئاغرىتقۇدەك ئېغىر خۇرسىنىپ، ئۇلۇغ - كىچىك تىنـ
دى. ئۇ تۇنۇگۈن ئەتىگەندىن كەچكىچە ئادالەت بىلەن پەس ئاۋازدا
مۇنازىرىلىشىپ چىققاندى. ئادالەت ئۇلارغا ئەگىشىپ ئۆيىدىن
چىققاندا ئۆزلىرىنىڭ قەيەرگە بېرىپ، قەيەردە تۇرۇشىنى بىلـ
مەيتتى. ئىشقىلىپ، ئۇ سۆيگەن يارى بىلەن بىللە بولسىلا بولاتـ
تى. بىراق، تۇنۇگۈن ئەتىگەن ئېزىز بارىدىغان مەنزىلنى، شۇـ

غۇللىنىدىغان ئىشنى مەلۇم قىلغاندا، ئۇنىڭ يۈرىكىگە بىر دىنلا قورقۇنچ چۈشۈپ قالدى. ھۆكۈمەتكە قارشى ئۇرۇش قىلماقچى! ئادالەتنىڭ كۆتكىنى شۇمىدى؟ ئۇنىڭ كېچە - كۈندۈز ئارزۇ قىلغىنى ئېزىز بىلەن مەڭگۈلۈككە قوشۇلۇش، نەچچە ئون يىلنى مۇھەببەتلىك ياشاپ ئۆتكۈزۈش ئەمەسمىدى! بۇنىڭ ئۈچۈن ئالەم-نىڭ ئەڭ يىراق چېتى بولسىمۇ، پېقىرچىلىق ئىلكىدە تۇرمۇش كەچۈرسىمۇ مەيلى ئىدى. بىراق، ئۇلار قوشۇلا - قوشۇلمايلا ئېزىز ئۇرۇش قىلغىلى بارمىز دەۋاتىدۇ. ئادالەتقۇ ئۇرۇش دې-گەننى كۆرۈپ باقمىغان، ئەمما ئاڭلىغان. ئۇ دۇنياغا كۆز ئې-چىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا مۇشۇ يۇرتتا نەچچە يىل ئۇرۇش بوپتىكەن، ئۇلارنىڭ مەھەللىسىدىنمۇ ئون نەچچە ئادەم شۇ ئۇرۇشلاردا جېنى-دىن ئايرىلىپتىكەن، يەنە بىرنەچچە كىشى قولىدىن، پۇتىدىن ئايرىلىپ ئەيىبناق بولۇپتىكەن. شۇ ئۇرۇشلاردىن ساق چىققان ساۋۇتئاخۇننىڭ ئېيتىشچە، ئۇرۇش دېگەندە مىلتىق، پىلىموت دېگەنلەرنىڭ ئوقلىرى يامغۇرەك ئېتىلار ئىمىش، يېنىڭدا بىللە كېتىۋاتقان ئادەم خۇددى پۇتلىشىپ كەتكەندەك بىر دىنلا يىقىلار-ئىمىش - دە، قايتا ئورنىدىن تۇرالماي جان تەسلىم قىلارئىمىش. «ئوق دېگەننىڭ كۆزى يوق، خالىغان بىرىگە تېگىۋېرىدۇ» دەيدۇ ئۇ. ئېزىزغا ئاشۇنداق «كۆزى يوق» ئوقتىن بىرى تەگسىچۇ؟ ئۇ چاغدا ئادالەتنىڭ جىمى ئارزۇ - ئارمانلىرى يوققا چىقمامدۇ!؟ ئېزىزدىن ئايرىلىپ قالسا، ئۇنىڭ ھايات قالغىنىنىڭ نېمە ئەھمى-يىتى؟! ياق، ئېزىزنى بۇنداق خەتەرلىك يولدىن قەتئىي توسۇش كېرەك! ئۇرۇشنىڭ بۇ ئىككىيلەن بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق، ئۇنى قىلغۇسى كەلگەنلەر، يېنىدا سۆيگەن يارى يوقلار، بۇ دۇنيادىن بەزگەنلەر، خوتۇن، بالا - چاقىسىنى تاشلاپ چىققان باغرى تاشلار قىلىۋەرسۇن. ئېزىز بىلەن ئادالەت بىر - بىرى بىلەن مىڭ تەستە قوشۇلۇشتى، ئەمدى ئۇرۇش، غۇۋغا، جەڭگى - جېدەلسىز ياشاپ، مۇھەببەتلىك تۇرمۇشنىڭ پەيزىنى

سۈرۈشى كېرەك...

ئېزىزنىڭ ئارقىسىغا مىنگەشكەن ئادالەت بەزىدە يالۋۇرۇپ، بەزىدە باتىناپ، بەزىدە نازلىنىپ ۋە بەزىدە يىغلاپ دېگەندەك ئېزىزنىڭ كاللىسىنى قوچۇۋەتتى. ئېزىز ھەرخىل سۆزلەر بىلەن تەسەللىي بېرىپ باقتى. ئۇ: «ئۇرۇش دېگەننىڭ توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ، دېگەن گەپ بار. ھەمىشە دىققەت قىلىمەن، پەم بىلەن ئىش كۆرىمەن» دەپ ئادالەتنى خاتىرجەم قىلىشقا ئۇرۇنۇپ كۆردى، لېكىن ئادالەتنى زادىلا قايىل قىلالمىدى. ئۇ ئاخىر سەل جىلە بولغان ھالدا: «مەن ئاغىنىلەر ئالدىدا ۋەدە بەرگەن، يىگىت دېگەن ۋەدىسىدە تۇرۇشى كېرەك، مېنى مۇنداق قىينىمائ» دېۋىدى، ئادالەت بىردىنلا توقامنى قارىغا ئېلىپ: «ئەمىسە، مېنى مۇشۇ يەردە تاشلاپ كېتىڭ، خەقنىڭ يۇرتىدا تۇل خوتۇن بولۇپ ياشىغاندىن، مۇشۇ يەردىلا بېشىمنى تاشقا ئۇرۇپ ئۆلەي» دەپ يىغلاپ كەتتى.

ئېزىز بەكمۇ تەڭلىكتە قالدى. ئۇ ئادالەتنىڭ تەلىپىنى خاتا، بىمەنە دېيىلمەيتتى. چۈنكى، سۆيگەن يارى بىلەن بىر ئۆمۈر بىللە ياشاش، ئۇنىڭمۇ ئارزۇسى ئىدى. مانا شۇ ئارزۇغا يېتىشىڭ دەرۋازىسى ئېچىلدى، يارىغا ئېرىشتى. ئەمدى بىر - بىرىدىن ئايرىلماي ئارامخۇدا ياشىسا قالغان ئارزۇسىغمۇ يېتەلەيدۇ. لېكىن ئۇ دوستلىرى ئالدىدا «بۇنىڭدىن كېيىن سىلەردىن ھەرگىز ئايرىلمايمەن، راھەتتىمۇ، جاپادىمۇ بىللە بولىمەن» دەپ ۋەدە بەرگەن. ئېزىز ئەزەلدىن ۋەدىسىگە خىلاپلىق قىلىپ باقمان ئەمەس. ئۇ مۇنداق قىلىشىنى نومۇس دەپ بىلىدۇ. بىراق، ئادالەت — ئۇنىڭ سۆيگەن يارى ھازىر ئۇنى شۇنداق قىلىشقا قىستاۋاتىدۇ. «نېمە دېسەڭ دە. مەن ۋەدەمدىن يانمايمەن» دېسۇنمۇ؟ ئۇ چاغدا ئادالەت قانداق ئويلاپ قالار؟ دىلى قانچىلىك ئازار يەر؟ ياق، ئېزىز ئۇنداق دېيىلمەيدۇ. مۇھەببەت، ئادالەت — ئۇنىڭ خۇشلۇقى، بەختى، ھاياتى. ئۇ بۇنىڭغا ناھايى-

تى تەسلىكتە ئېرىشتى، ئەمدى ئۇنى يەنە ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن ۋەيران قىلمايدۇ. ئەمسە، ئاغىنىلىرىگە بەرگەن ۋەدىسىدىن يېنىۋالسۇنمۇ؟ ئۇ چاغدا ئۇلار قانداق ئويلاپ قالار؟ «سەن ئوغۇل بالىمۇ، ئەمەسمۇ؟» دېيىشەر ھەقچان؟! بەلكىم «ئۇرۇشتىن، ئۆلۈمدىن قورقۇپسەن» دەپ مازاق قىلىشار. ئەستا... قانداق قىلسا بولار زادى؟...

ئاشىق - مەشۇقلار ئوتتۇرىسىدىكى دىلخەستىلىكلەر ئاخىر يەنىلا مۇھەببەتنىڭ غالىبلىقى بىلەن نەتىجىلىنىدۇ، ئۇ باشقا بارچە غەيرىي ئارزۇ - ھەۋەسلەرنى بىر چەتكە سۈرۈپ قويىدۇ. ئېزىز تەڭلىكنىڭ ئىككى پەللىسىنى ئۇزاق دەڭسەپ كۆرۈپ ئاخىر ئادالەتنىڭ تەلىپىگە كۆنۈشكە مەجبۇر بولغانىدى. ئۇ ئەزەلدىن كەم سۆز ئىدى، كۆڭلىدە ئويلىغانلىرى ناھايىتى كۆپ بولسىمۇ، تولا چاغلاردا ئۇلارنى تىل ئارقىلىق ئىپادە قىلماي، ھەرىكىتىدە كۆرسىتەتتى؛ سۆزلەشكە توغرا كەلگەندىمۇ، بىرنەچچە ئېغىز سۆز بىلەنلا بولدى قىلاتتى. بۇ قېتىممۇ ئۇ مۇنداق قارارغا كېلىشتىكى سەۋەبلەر ھەققىدە ئىزىپ - ئىچۈرۈپ ئولتۇرماي، پەقەت يەكۈنلا ئوتتۇرىغا قويغانىدى. «ھەممە گەپنى دېمىسەممۇ، ئاغىنىلەر كۆڭلۈمنى چۈشىنەر» دەپ ئويلىغان ئۇ. بىراق ئالدىراڭغۇ ۋە كەسكىن مىجەزلىك قۇدرەت ھە دېگەندىلا قايناپ كەتتى. ئەمدى ئىشىنى ئېنىقراق چۈشەندۈرمىسە بولمىغۇدەك.

— ئاغىنىلەر، — دېدى ئۇ ئاخىر ھاياجانلانغان ھالدا، — شۇ تاپتا كۆڭلۈمنى سىلەرگە بىلدۈرەلمەيۋاتىمەن... بايا قۇدرەت مېنى «ئۆلۈمدىن قورقىتۇك، توخۇ يۈرەك» دېدى. ئۇ جان دوست - ئاغىنەم بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ گەپنى كۆڭلۈمگە ئالمايمەن. ئەمما، ئاداش، ساڭا شۇنى ئېيتىپ قويماي، مەن ئادالەتنى ئېلىپ قاچماقچى بولغاندا، بۇ ئىشتىن كېيىن مەنسۇر بەگنىڭلا ئەمەس، كازىم بەگ، نۇرۇللا بەگلەردەك تېخىمۇ چوڭ بەگلەرنىڭ

دۇشمىنىگە ئايلىنىپ قالىدىغانلىقىمنى، ئۇلارنىڭ مېنى ھەرگىز بوش قويمايدىغانلىقىنى، قولىغا چۈشۈپلا قالسام، ھەتتا ئۆلتۈرۈۋۈۋەتسىمۇ مۇمكىنلىكىنى بىلەتتىم. شۇنداق بولسىمۇ قىلچە ئىككىلەنمىدىم. بىرەر كىشىنىمۇ ھەمراھ قىلماي يەككە - يېگانە ھالدا ئىش قىلدىم. ئىش ئەپلەشمەي، مەنسۇر بەگنىڭ ئادەملىرى قوغلاپ كەلگەندە ئادالەتنى قويۇپ قاچقان بولسام، تامامەن قۇتۇلۇپ كېتەلەيتتىم، لېكىن ئۇنداق قىلماي ئۆزۈمنى تۇتۇپ بەردىم. ئۆلۈمدىن قورقسام، شۇنداق قىلارمىدىم!؟ ئادەمنىڭ بەدىنى تۆمۈردىن ياسالغان ئەمەس، مەنسۇر بەگ بىلەن غاپپار مېنى قامچىلاۋاتقاندا تاياق ئازابىغا قانداق چىدىغانلىقىمنى دەپ بېرەلمەيمەن. ئىشقىلىپ، يا غەلىپ قىلىپ ئاۋاز چىقارمىدىم، يا قىلمىشىمغا پۇشايمان قىلمىدىم ۋە ياكى بىر ئېغىزمۇ يېلىنىپ - يالۋۇرمىدىم. ئاداش، سەن بىر گەپنى ئاڭلاپلا «سەن ئۇنداقچى، سەن مۇنداقچى» دەپ كەتمە. جاھان دېگەن ئۇزاق، ئوغۇل بالىنىڭ بېشىغا نى - نى ئىشلار كېلىدۇ، تېخى...

ئېزىز بۇ قېتىم يۇقىرىقى گەپلەرنىڭ ئاغزىدىن قانداق چىقىپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى، ئۇ بەكمۇ ھاياجانلانغانىدى. بۇ قېتىم قۇدرەتمۇ ئالدىراڭغۇلۇق قىلمىدى، سادىق بىلەن مەتقاسىممۇ چوڭقۇر خىيالغا پاتقاندەك جىمجىت ئولتۇرۇشۇپ كېتىشتى.

— ئاغىنىلەر، — سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئېزىز، — يۇقىرىقى ئىشلارنى نېمىدەپ قىلدىم؟ زادى نېمىنى كۆزلەپ قىلدىم؟ بۇ ھەممىگلارغا ئايان ئەمەسمۇ. ئادەم دېگەننىڭ ئارزۇ - ئىستىكى بىرلا بولمايدىكەن. «بۇنىڭدىن كېيىن ھەمىشە سىلەر بىلەن بىللە بولىمەن» دەپ ۋەدە قىلغانلىقىمنى ئۇنتۇپ قالغىنىم يوق. شۇ كەمگىچە بىرەر قېتىممۇ ۋەدەمگە خىلاپلىق قىلمىغاندىم، ھازىر بۇ ھەقتە سۆزلەشتىن راستتىنلا قىينىلىمەن... ئادالەتكە ئېرىشىش تېخىمۇ كۆچلۈك ئارزۇيۇم ئىدى. سىلەرنىڭ

ياردەمچىلار بىلەن بۇ تىلىكىمگە يەتتىم. مېنى چۈشەنسەڭلار ئىكەن. شۇنچە جاپا ـ مۇشەققەتتە ئېرىشكەن بەخت ـ تەلىيىمنى يەنە قولدىن چىقىرىۋەتكۈم يوق.

ئېزىز مۇنداق قارارغا كېلىشتە ئادالەتنىڭ قانداق رول ئويناغانلىقى ھەققىدە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. ئاڭلىغۇچىلارمۇ بۇ ئىشتا ئادالەتنىڭ رولى بارلىقىنى ئويلاشمىدىمۇ ياكى ئويلىسىمۇ، ئۇ ھەقتە سۆز ئېچىشنى لايىق كۆرمىدىمۇ ئەيتاۋۇر ھېچقايسىسى ئۇنى ئارىغا قىستۇرمىدى.

— ئاداش، «دوست يىغلىتىپ ئېيتار، دۈشمەن كۈلدۈرۈپ» دەپتىكەن، بايا كۆڭلۈڭگە تېگىپ قويدۇم، — دېدى قۇدىرەت سەلدىن كېيىن جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، — بايىقى سۆزلەرنى قىلىشىمدا سىلەرنىڭ ئامانلىقىڭلارنى، بەختىڭلارنى ئويلىغان تەرەپمۇ بار. سەن قاغىلىقتا ئارامخۇدا كۈن ئۆتكۈزىمىز دەيسەن، لېكىن ئاشۇ كازىم بەگ، مەنسۇر بەگلەر قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ تۇرارمۇ؟...

— قۇدرەت توغرا ئېيتىدۇ، پالۋان، — ئۇنىڭ سۆزىنى ئېلىپ كەتتى سادىق، — ئاشۇ بەگلەر سىلەرنى يۇرتتىن تاپالمايۋاتىدۇ. مۇشۇ تەرەپلەرگىچە ئاختۇرۇپ كېلىشەرمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن، شۇنداق بولۇپ قالسا، چاتاق ئەھۋال يۈز بېرىپ قالارمىكىن.

— ئۇلار بىزنىمۇ سىلەر بىلەن بىللە تاشقورغانغا كېتىپتۇ دەپ ئويلىشار. ئۇنداقتا، ئىزدەشتىن قول ئۈزۈشۇپ تەقدىرگە تەن بېرىشىدۇ. مۇبادا قاغىلىقتا قالغانلىقىمىزنى بىلىپ قېلىپ، بۇ يەرگىچە ئىزدەپ كېلىشىمۇ كېرەك يوق، پېشانىمىزگە پۈتۈلگەننى كۆرەرمىز.

ئەمدى يەنە تالاش ـ تارتىش قىلىپ ئولتۇرۇشنىڭ ئورنى قالمىغانىدى.

— قۇدرەت، مەنقاسىم، سىلەرچە قانداق؟— سادىق ئىككى

ئاغىنىدىن سورىدى، — مەن پالۋاننىڭ تەلىپىگە قوشۇلدۇم.
— مەنمۇ قوشۇلدۇم، — مەقسىم دەرھال ئىپادە بىلدۇردى.

— ھەي...، — قۇدرەت بېشىنى چايقاپ كۈلۈمسىرىدى، — ھەممىڭلار شۇنداق دەۋاتساڭلار، مەن نېمە دەيتتىم؟ ھەممىشە بىللە بولارمىز، مۇرىنى - مۇرىگە تىرەپ كۈرەش قىلارمىز، دەپ ئويلاپتىكەنمەن، خەير، بوپتۇ. ئەمما...، — ئۇ: «ئاغىنە، بۆلۈنگەننى بۆرە يەر، دېگەن گەپنى ئۇنتۇپ قالما» دېمەكچىدى، لېكىن ئايرىلىش ئالدىدا شۇم ئېغىزلىق قىلىشنى راۋا كۆرمەي تىلىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن سۆزنى يۇتۇۋەتتى، — ھە، مەيلى، مەنمۇ قوشۇلدۇم. سىلەرگە ئامانلىق تىلەيمەن، ئاداش، ... يىگىتلەردىن ئۇقۇشۇپ باقايلى. بەلكىم بۇ يۇرتتا بىرەر تۇغقىنى ياكى ئاغىنە - بۇرادەرلىرى بارلىرى چىقىپ قالار. سىلەر ۋاقىت-لىق بولسىمۇ، شۇنداق كىشىلەرنىڭ ئۆيىدە تۇرۇڭلار، بىرئاز ئالتۇن - كۈمۈش بەرسەك ئۆيىدە تۇرغۇزۇشقا ئۇناپ قالار.

— ئاداش، ئاۋات تەرەپكە — داداڭنىڭ يېنىغا بېرىشقا ئالدىراپ كەتمە، — دېدى مەقسىم ئويلانغان ھالدا، — نۇرۇللا بەگ شۇ يەردىكى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ئارقىلىق سىلەرنى شۇ يەردىنمۇ ئىزدەشتۈرە بەلكىم.

ئېزىز باش لىڭشىتىپ ماقۇللۇق بىلدۈردى. ئۇلار باشقا يىگىتلەرنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، قۇدرەت كىمنىڭ قاغىلىقتا ئۇرۇق - تۇغقىنى ياكى يېقىن ئاغىنىسى بارلىقىنى سۈرۈشتۈردى. بەختكە يارىشا سۆلايمانىنىڭ بىر ئاچىسى قاغىلىق شەھىرىدە ئولتۇرۇشلۇق بىر تۆمۈرچىگە ياتلىق قىلىنغانىكەن. قۇدرەت ئۇنى بىر چەتكە تارتىپ ئايرىم سۆزلەشتى.

— ئاچامنىڭ ئېرى ناھايىتى مەرد، ئاق كۆڭۈل ئادەم، — دېدى سۆلايمان دەرھال ئىپادە بىلدۈرۈپ، — پالۋان بىلەن ئادالەت خېنىمنى ئۇ يەردە تۇرغۇزۇشقا جەزمەن ئۇنايدۇ. ئەسلىدە، ئۇمۇ

يۇرتىمىزغا ھۇنەر قىلغىلى بارغاندا ئاچام بىلەن تونۇشۇپ قاپتە-كەن. دادام بىلەن ئانام «قىزىمىزنى ياقا يۇرتقا ئۇزارتمايمىز» دەپ تۇرۇۋالغاچقا، ئامالسىز ئاچامنى ئېلىپ قېچىپتىكەن. بۇ ئىككىيلەننىڭ ئەھۋالىنى ئۇقسا، خۇشال بولىدۇ، تېخى.

بۇ ئىشمۇ پۈتكەن ھېساب بولدى. ئۇلار چوڭكۆلدىن چىققاد-دىن بۇيان بىرەر يەردە ئۇزاقراق توختىماي يوللا يۇرگەچكە، ئېزىز بىلەن ئادالەتنى ئىكاھلاپ قويۇشقا ئۇلگۇرۇشمىگەنىدى. ئەمدى شۇ ئىش بېجىرىلدى. سادىق ئىكاھ ئوقۇدى، باشقا يىگىت-لەر گۇۋاھچى بولدى. «قوبۇل قىلدىڭىزمۇ؟» دېگەن سوئالغا ئېزىز دەررۇ جاۋاب بېرىۋەتتى، بىراق ئادالەت ئۇيىلىپ - تارتە-نىپ، سوئال ئۇچىنچى قېتىم تەكرارلانغاندىلا، ئاندىن پەس ئاۋازدا:

— قوبۇل قىلدىم، — دېدى.

توي دېگەن ھامان توي. مەيلى خان، پادىشاھلارنىڭ تويلىرى بولسۇن، مەيلى غېرىب - غۇرۇا، تىلەمچى - قەلەندەرلەرنىڭ تويلىرى بولسۇن، مەيلى ئۇ شاھانە قەسىرلەر، گۈزەل باغلاردا ئۆتكۈزۈلسۇن ۋە مەيلى خىلۋەت بۇلۇڭ - پۇچىقاقلاردا ياكى چۆل - جەزىرىلەردە ئۆتكۈزۈلسۇن، ئوخشاشلا شادلىق ۋە تەنتەنە پەيدا قىلىدۇ. ھازىرمۇ شۇنداق بولدى. توي ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان يەر تۆت ئەتراپى ئۈپۈڤقا تۇتاشقان بىپايان چۆل ئىدى. مېھمانلارنىڭ ھەممىسى يىگىرمە ياش ئەتراپىدىكى يىگىتلەر بولۇپ، ئۇلارمۇ ئون نەچچىدىن ئاشمايتتى. بىرەر سازمۇ، سازەندىمۇ يوق ئىدى، ئەتراپنى ھىلال ئاي ۋە يۇلتۇزلارلا غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. شۇ-نىڭغا قارىماي، بۇ تويمۇ تەنتەنىسىز، جىمجىتلا ئۆتمىدى. يىگىت-لەردىن بىرى ئازراق تاشتۇز ئېلىۋاپتىكەن، ئۇنىڭدىن ئازراقنى ئېزىپ پىيالىگە سالدى - دە، قاپاقتىكى سۇنى قۇيۇپ ئېرىتتى. ئىككى پارچە نانىنى شۇ سۇغا چىلاپ تەييار قىلىپ تۇرۇشتى. نىكاھ ئوقۇلۇپ بولۇشى ھامان مەتقاسىم بىلەن ئابدۇۋەلى دەرھال

بىر پارچىدىن نانىنى ئېلىپ كۆيئوغۇل بىلەن كېلىنگە بۇرۇن يېگۈزۈۋېتىش ئۈچۈن يۈگۈرۈشتى. ئادالەت تارتىنىپ دەرھال ئاغزىنى ئېچىپ بەرمىگەچكە، ئابدۇۋەلىنىڭ ھەربكىتى بىكار كەتتى، ئېزىز نانىنى بۇرۇن يېۋەتتى.

— جايىدا ئىش بولدى، — خۇشاللىقتىن چاۋاك چېلىۋەتتى قۇدرەت، — ئۆي دېگەندە ئەر كىشىنىڭ تىلى ئۇزۇن بولۇشى كېرەك①.

باشقا يىگىتلەرمۇ: «ئوبدان بولدى»، «باربكاللا» دەپىشىپ چاۋاك چېلىشىپ كۈلۈشتى. ئاندىن ھەممەيلەن خۇرجۇنلىرىدىن مايلىق، مايسىز توقاچلارنى، پىشۇرۇلغان قوي گۆشى، توخۇ گۆشى ۋە تۇخۇملارنى ئېلىشىپ داستىخانغا تۆكۈشتى. ھەتتا بىرەيلەننىڭ خۇرجۇنىدىن مۇسەللەس قاچىلانغان كىچىكرەك بىر قاپاقمۇ چىقتى.

— دېگەنبىلەن پەمدەك بار يىگىت جۇمۇ، سەن قۇدۇس! — قۇدرەت خۇشاللىقىدىن ئۇنىڭ مۇرىسىگە بىرنى ئۇرۇپ قويۇپ، كۆپچىلىككە بۇيرۇق چۈشۈردى، — ھېچكىمنىڭ بىرلا كۆتۈرۈشتە ئىچىۋېتىشىگە رۇخسەت يوق. ئالدىرماي، ئاستا — ئاستا ئىچىمىز.

جىمى پىيالىلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى، مۇسەللەس ھەربىر كىشىگە يېرىم پىيالىدىن ئاران يەتتى. باشقىلار ھەرقانچە زورلاشسىمۇ ئادالەت ئۆز ئۇلۇشىدىن بىر يۇتۇمىمۇ ئىچكىلى ئۇنىمىدى، ھەتتا پىيالىنى قولىغىمۇ ئالماي تۇرۇۋالدى.

— بوپتۇ، ئۇنىڭ زورلاۋەرمەيلى، — دېدى قۇدرەت كۈلۈپ، — ھازىر ئاغىنىمىز ئېزىزدىن قالسىلا كېلىنىمىزگە ئەك يېقىن ئادەم مانا مەن بولىمەن. شۇڭا ئۇنىڭ ئۇلۇشىنى مەنلا ئىچىۋېتەي.

---

① بۇ بىر خىل ئۆرپ ـ ئادەت. خەلق ئارىسىدا نىكاھ ئوقۇلغاندىن كېيىن توزغا چىلانغان نانىنى قايىنىسى بۇرۇن يەۋالسا، ئەر ـ خوتۇنچىلىقتا شۇنىڭ دېگىنى دېگەن بولىدۇ، دەيدىغان گەپ بار.

ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپلا پىيالىگە قولىنى ئۇزىتىۋىدى، ئاڭغىچە ئابدۇۋەلى پىيالىنى قولى بىلەن بېسىۋالدى.

— قۇدرەتنىڭ سۆزى توغرا بولمىدى، — دېدى ئۇمۇ كۈلۈپ تۇرۇپ، — ئادالەت خېنىمنىڭ ئېزىز پالۋاندىن قالسىلا ئەڭ يېقىن ئادىمى — مانا مەن. نېمىشقا دېسەڭلار، ئۇنىڭ بىلەن بىر ئۆستەڭنىڭ سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغانمىز. شۇڭا بۇ پىيالىدىكى مەيزاپ[1] ماڭا تېگىشلىك.

— ياق، سەن ئەمەس، مەن!

— ياق، سەن ئەمەس، مەن!

ئۇلار بۇ يېرىم پىيالە مەينى شۇنچىلىك قەيسەرلىك بىلەن تالاشقىلى تۇردىكى، ئەگەر شۇ تاپتا چىرايلىرىدىن كۈلكە يېغىپ تۇرمىغان بولسا ئىدى، ئۇلارنى ھېلىلا مۇشتلىشىپ كېتەرمىكىن دەپ قېلىش مۇمكىن ئىدى. شۇ ئاردا سادىق ئابدۇۋەلىنىڭ قولىنى ئاستا سۇرۇۋېتىپ، پىيالىنى ئۆزى ئالدى ـ دە، تالىشىۋاتقانلار ئېسىنى يىغىپ بولغۇچە ئىككى يۈتۈم ئىچىپ بولۇشقا ئۇلگۈردى.

— ئېسىڭلاردا بولسۇنكى، بۇرادەرلەر، — دېدى ئۇ ئالىقىنىنىڭ كەينى بىلەن ئاغزىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ، — بۇگۈنكى بۇ سورۇندا مېنىڭ خىزمىتىم ھەممىدىن كۆپ. ئەگەر بايىقى نىكاھىنى مەنسۇرىبېگىمنىڭ ئۆيىدە ئوقۇغان بولسام، ئۇ ماڭا جەزمەن ئېگەرلەنگەن بىر ئات ئىنئام قىلغان بولاتتى. خەير، مەيلى، ھازىرچە مۇشۇ يېرىم پىيالە مەيزاپقىمۇ شۈكۈر قىلىمەن.

يىگىتلەر «ئالە شەرىكىنى!»، «تازا ئوخشاتتىغۇ!» دەپ قاقاقلاپ كۈلۈشتى. قۇدرەتمۇ، ئابدۇۋەلىمۇ بىرەر نەرسە دېيىشەلمەي، ئاۋۇال «كۆردۇڭمۇ؟» دېگەندەك بىر ـ بىرىگە قاراشتى، ئاندىن تەڭلا قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى.

— ھەممىنى ئىچىۋەتمەكچىدىم، — دېدى سادىق كۈلكە

① مەيزاپ — خوتەندە مۇسەللەسنى مەيزاپ دەپمۇ ئاتايدۇ.

بىسىققاندا سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — لېكىن ئويلاپ باقسام، بۇ ئىككىيلەننىڭ دەۋا ـ دەستۇرىنىمۇ ئورۇنسىز دېگىلى بولمىغۇدەك، شۇڭا بۇلارغىمۇ بىر يۈتۈمدىن قالدۇردۇم، مانا ئېلىگىلار.

يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. قۇدرەت بىلەن ئابدۇۋۇەلى بىر يۈتۈمدىن ئىچىشىپ پىيالىنى بوشاتتى. يىگىتلەر بىر تەرەپتىن داستىخاندىكى يېمەكلىكلەرگە ئېغىز تەگكەچ، يەنە بىر تەرەپتىن كۈلكە ـ چاقچاق قىلىشىپ، قىزىق ـ قىزىق لەتىپىلەرنى ئېيتىشتى. بىر چاغدا قۇددۇس پەس ئاۋازدا ناخشا باشلىۋىدى، باشقىلار چاۋاك بىلەن تەڭكەش قىلىشتى، بەزىلەر ئۇسسۇلغا چۈشتى. «گۈزەللىك ۋە ياخشىلىقنى چۆل ـ جەزىرىدە تۇرۇپ كۆيلىسەڭمۇ ئاڭلىغۇچىلار تېپىلىدۇ» دېگەن گەپ توغرا ئېيتىلغانىكەن، قاچان كەلگەنلىكى نامەلۇم، بىرنەچچە كىيىك ئۇلاردىن ئۈتتۈز ـ قىرىق قەدەم نېرىدا توختىشىپ، گويا «قانداق ئادەملەر بۇلار؟» دېگەندەك يىگىتلەرگە چەكچىيىپ قاراپ تۇرۇشتى.

مۇبادا ئادالەت دادىسىنىڭ رايىغا باققان بولسا ئىدى، ئۇنىڭ تويى يۈرتىدىكى ئەڭ داغدۇغىلىق تويلارنىڭ بىرى بولغان بولاتتى. بىراق ھازىرقى توي يېرىم كېچىدە، چۆل ـ جەزىرىدە، ئون نەچچە يىگىتنىڭ ئىشتىراك قىلىشى بىلەنلا ئۆتكۈزۈلدى. شۇنداقتىمۇ ئادالەت قىلچە ئۆكۈنمەي، ئۆزىنى ئىنتايىن بەختىيار ھېس قىلدى. ئاھ، مۇھەببەتكە تولغان بۇ دۇنيا نەقەدەر گۈزەل ـ ھە! ؟

«ئەجەبمۇ ئوبدان ئادەملەر ئىكەن بۇلار، — دەپ خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ئادالەت، — شۇڭا ئېزىزنىڭ ئۇلاردىن ئايرىلغۇسى كەلمەپتىكەن ـ دە. ناۋادا ئۇرۇش قىلىشقا ئەمەس، باشقا ھەرقانداق ئىشقا ماڭغان بولسا ئىدى، جاھانىنىڭ ئۇ چېتىگە بارسىمۇ، بىللە ئەگىشىپ بارغان بولاتتىم...»

بۇ چاغدا ئېزىنزمۇ خىيالغا چۆكۈپ قالغانىدى: «ھەي... ئادالەتنىڭ رايىغا بېقىپلا مۇشۇ مەردانە، خۇش چاقچاق ئاغىنىلەر-رىمدىن ئايرىلىپ قالىدىغان بولدۇم. ئەمدى ئۇلار بىلەن يەنە قايتا كۆرۈشەلەرمەنمۇ؟ ھەي... كىم بىلىدۇ، ئۇرۇش دېگەنگە ئۆلۈم ھەمىشە ھەمراھ دەپتىكەن، بەلكىم ئۇلاردىن بەزىلىرى ئۆلۈپ كېتەر، بەزىلىرى يارىلىنىپ ناكار بولار... شۇ تاپتا ئۇلار بىزنىڭ كۆڭلىمىزنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن جىمى ھۇنەرلىرىنى كۆر-ستىشۋاتىدۇ، لېكىن مەن ئەمدى ئۇلارنىڭ خۇشاللىقىدىمۇ، قايغۇسىدىمۇ بىللە بولالمايدىغان بولدۇم...»

بىرەر سائەتتىن ئارتۇقراق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن قۇدرەت ئويۇننى ئاخىرلاشتۇرۇپ سەپەرنى داۋاملاشتۇرۇشقا بۇيرۇق چۈ-شۈردى. يىگىتلەر ئاتلىنىشتى. ئۇلار خورازلارنىڭ بەس - بەستە چىللىغان ئاۋازىدىن قاغىلىقنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى مەھەللە-لەرگە يېقىنلاشقانلىقىنى بىلىشتى - دە، ئاتلىرىنىڭ تىزگىنلە-رىنى تارتىشتى. ئۇلار يولدا كەلگۈچە سادىق، مەتقاسىم ۋە سۈلاي-مانلار ئېزىز بىلەن ئادالەتكە ھەمراھ بولۇپ قاغىلىق شەھىرىگە بارىدىغان، قۇدرەت قالغان يىگىتلەرنى باشلاپ تاغ تەرەپكە بۇرۇ-لۇپ «كونا يار» دەپ ئاتلىدىغان تاشلاندۇق ئېقىنىنىڭ يېنىدا ساقلاپ تۇرىدىغان، سادىقلار مۇشۇ يەرگە يېتىپ بارغاندىن كې-يىن، يەنە سەپەرنى داۋاملاشتۇرىدىغان بولۇپ كېلىشكەنىدى.

— ئاتتىن چۈشمەيلا خەيرلىشەيلى، — دېدى قۇدرەت ئېزىز-غا قاراپ ھاياجان بىلەن، — خوش، قەدىردان ئاغىنەم، خوش، سىڭلىم، سالامەت بولۇڭلار، بىزلەرنى ئۇنتۇپ قالماڭلار!

ئارقىدىن باشقا يىگىتلەرمۇ مۇشۇنداق تىلەكلەرنى تىلەپ ئۇلار بىلەن خوشلاشتى. ئاندىن ئىككىگە بۆلۈنۈپ، كۆپرەكى غەربىي جەنۇبقا، ئازراقى غەربىي شىمالغا قاراپ يۈرۈپ كېتىشتى.

ئون سەككىزىنچى باب

1

غاپپار مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىدىن قوغلانغاندىن كېيىن كازىم بەگنىڭ خىزمىتىگە كىرگەنىدى.

— غەم قىلماڭ، پالۋان، — دېگەنىدى كازىم بەگ ئۇنىڭ روھىنى كۆتۈرۈپ، — گۈلسۇمقىز جەزمەن سىزنىڭ بولىدۇ. ھەر ئىككىمىزنىڭ تويىنى بىر كۈندە قىلىمىز.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يېڭىۋاشتىن جانلىنىپ، كازىم بەگ ئۈچۈن ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت كۆرسىتىشكە باشلىغانىدى. بىراق ئىش ئۇنىڭ كۈتمىگەن يېرىدىن چىقىپ قالدى. ئۇ گۈلسۇمنىڭ گۈندىخانىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئاڭلىغان چېغىدا، يۈرىكى «قارت» قىلىپ، كۆز ئالدى بىردىنلا قاراڭغۇلاشقاندەك بولدى. «ئاپىلا، ھېلىقى ئىش ئاخىر ئاشكارىلىنىپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟» دەپ بەكمۇ ئەنسىرىدى ئۇ ۋە بۇ خەۋەرنى يەتكۈزگەن كازىم بەگدىن ئالدىراپ سورىدى:

— ئۇ نېمە گۇناھ قىپتىكەن؟

ئادەت بويىچە قىرىق نەزىر بېرىلىپ بولغۇچە كازىم بەگ مېيىت چىققان ئۆيدە تۇرۇشى لازىم ئىدى. بىراق، يەتتە نەزىر بېرىلىپ بولۇپ ئەتىسى ئۇ غاپپار بىلەن يەنە بىر يېگىتنى ئەگەشتۈرۈپ شەھەرگە باردى. ئۇلارغا بازاردىن مۇسەللەس، ھاراق (شۇ كۈنلەردە يېڭىشەھەردىكى خەنزۇ جاڭگۈيدىلەرنىڭ دۇكانلىرىدا ھاراقمۇ ئاشكارا سېتىلىدىغان بولغانىدى)، تونۇر كاۋىپى، توخۇ گۆشلىرىنى ئەكەلدۈرۈپ، ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى مەھكەم

تاقاپ يېرىم كېچىگىچە يەپ ـ ئىچىشتى. بۇرۇن مۇنداق ئولتۇ-رۇشلار داپ ـ دۇتارسىز، سەتەك خوتۇنلارسىز ئۆتمەيدىغان، لېكىن ھازىر ئۇنداق قىلىشقا پېتىنىشالمىدى. ئۇلار ئەتىسى چۈشكىچە ئۇخلىشىپ، يېزىغا قايتىپ كېتىشتى.

بۇ قېتىمقىسى ئۇنىڭ شەھەرگە ئىككىنچى قېتىم بېرىپ كېلىشى ئىدى. بۇ دورەم ئۇ غاپپارنى يېزىدا قالدۇرۇپ قويغان ۋە شەھەردە ئىككى كېچە قونۇپ قالغانىدى، قايتقاندا قاپاقلىرى ساڭگىلاپ، چىرايى قارىداپ خۇددى بۇلۇتلۇق ئاسماندەك تۇتۇلۇپ كەتكەنىدى.

— قاراقچى ئېزىزنى ئاشۇ جالاپ قاچۇرۇۋېتىپتىكەن، — چىرايىنى تۇرگەن ھالدا جاۋاب بەردى كازىم بەگ.

غاپپارنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. «ئاپلا، ئاشكارىلە-نىپ قاپتۇ،— دەپ ئويلىدى ئۇ،— ئادالەت دېگەن نېمىگىغۇ يەنىلا ھېچ ئىش كەلمەيدۇ، بېچارە گۈلسۇم ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىمەن دەپ بالاغا قالىدىغان بولدىيا، ھالۋېنى ھېكىم يەپتۇ، تاياقنى يېتىم، دېگىنى شۇ ـ دە. ئەستاغپۇرۇللا، ئۇنى ئەمدى قانداق قىلىشار؟...» ئۇ ھازىرمۇ بۇ ئىشتا گۈلسۇمنى ئادالەتنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە ئىش قىلغان دەپ قارايتتى. چۈن-كى، ئېزىزنىڭ ئادالەتنى ئېلىپ قاچقان ئىشى مەلۇم بولغاندىن كېيىن غاپپارنىڭ كۆڭلىدىكى كۈندەشلىك ئوتى ئۆچكەنىدى. «مەن ئۆزۈمچە كۈنلەپ يۇرۇپتىمەن تېخى، ئۇ ھارامزادە تېخىمۇ چوڭ يەرگە كۆز تىكىپتىكەن ئەمەسمۇ» دەپ خاتىرجەم بولغانىدى ئۇ.

— يەنە بىر شۇم خەۋەر،— كازىم بەگ ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى،— تۇنۇگۈن تاڭ ئاتار كېچىسى قاراقچى ئېزىز ھېلىقى ئوغرى قۇدرەتلەر بىلەن بىرلىشىپ مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىگە باستۇ-رۇپ كىرىپ ئادالەت خېنىمنى بۇلاپ كېتىپتۇ.

بۇ خەۋەر غاپپارنى بەكمۇ ھاڭ ـ تاڭ قالدۇردى:

— شۇنداقمۇ؟— دېدى ئۇ چۆچۈگەن ۋە غەزەپلەنگەن قىياپەتتە،— ھەي... بۇ بەك يامان ئىش بوپتۇ. بۇ گەپچە، ئۇ قاراقچىنىڭ ئەزەلدىنلا ئاشۇ ئوغرىلار بىلەن ئالاقىسى بار ئىكەن - دە!؟

كازىم بەگ گەپ قىلماستىن بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. بۇ تەستىقلاش ئىشارىسى غاپپارنىڭ كۆڭلىگە ئازراق ئۈمىد شولىسى چۈشۈرگەندەك بولدى: «توختا، ئەسلىدە گۇلسۈمنىڭ بۇ ئىش بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى بولماي، تالىپ بەگمۇ ماڭا ئوخشاشلا ھېلىقى چايدىن گۇمانلىنىپ ئۇنى تۇتقان بولسىچۇ؟...»

— بەگزادەم،— دېدى ئۇ كازىم بەگكە يېلىنغان ھالدا قاراپ،— ئۇ قاراقچىنى ھېلىقى چاغدا قۇتۇلدۇرۇپ چىققانلارمۇ ئاشۇ ئوغرىلار بولمىسۇن يەنە. گۇلسۈمقىز ناھەق...

— بۇ ئىشنى ئۇ جالاپ ئۆز ئاغزى بىلەن ئىقرار قىپتۇ،— ئۇنىڭ گېپىنى قېقىۋەتتى كازىم بەگ تېرىككەن ھالدا ۋە بىردىنلا جۇدۇنى ئۆرلەپ ئېزىنى، گۇلسۈمنى، ھەتتا مەنسۇر بەگ بىلەن ئادالەتنىمۇ ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاشقا باشلىدى.

— ئاشۇ كۇنى سىزمۇ لاتىدەك ئېزىلىپ ئۇخلاپسىز،— دەپ غاپپارغىمۇ بىر تەگكۈزۈپ ئۆتتى ئۇ.

غاپپار قىزارغان ھالدا يەرگە قارىدى. ئۇنىڭ تىنچلىقى پۈتۈنلەي بۇزۇلغاندى. ئۇ گۇلسۈمنى ھەقىقەتەنمۇ ئىنتايىن ياخشى كۆرەتتى. غاپپار ئەسلىدە تولىمۇ قارام، باغرى تاش، زالىم تەبىئەتلىك ئادەم ئىدى، بەزىدە ھەتتا غالجىر ئىتقا ئايلىناتتى. ئۇنى تونۇيدىغان كىشىلەر، ھەتتا مەنسۇر بەگنىڭ ئۆزىمۇ «خۇدا-يىم بۇ يىگىتنىڭ ۋۇجۇدىغا مېھىر - شەپقەت ئۇرۇقىنى سېلىشتا بەكمۇ بېخىللىق قىپتىكەن» دەيتتى. بىراق، ئۇ گۇلسۈمنى ياخشى كۆرۈپ قالغاندىن كېيىن مۇھەببەتنىڭ سېھرىي كۈچى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئىنسانغا خاس بەزى ياخشى سۈپەتلەرنىمۇ ئويغاتقانىدى. ئۇ گۇلسۈم ھەققىدە خىيال سۈرگەندە، ئۇنى كۆز-

گەندە يۈرىكى شادلىقتىن يايراپ كېتەتتى، ھەتتا ناخشا ئېيتقۇسى، ئۇسسۇل ئويۇنغۇسى كېلەتتى. بەزىدە تېخى ۋۇجۇدىغا بىر شېرىن جۇغۇلداش ئولىشىپ، كۆڭلى ياغدەك ئېرىپ گۈلسۈمگە تۇزۇك گەپ قىلالماي قالاتتى. لېكىن گۈلسۇم كۆپىنچە ئۇنىڭدىن ئۆزىنى ئېلىپ قاچاتتى، دۇچ كېلىپ قالغاندىمۇ قورققان ياكى خىجىل بولغاندەك بېشىنى يەردىن ئۈستۈن كۆتۈرمەي ئىتتىك كېتىپ قالاتتى، ئۇنىڭ گەپلىرىگە ئىپادىمۇ بىلدۈرمەيتتى.

«ئەسىتا، گۈلسۇم شۇ ئىشىنى نېمىشقا قىلىغان بولغىيدى؟— غاپپار كازىم بەگنىڭ ئالدىدىن قايتىپ خۇددى خام ياغ ئىچىۋالغان ئادەمدەك تىت ـ تىت بولۇپ كەتتى، — قىز بالا بولغاندىكىن، سىڭگەن نېنىنى يەپ تىنچقىنا يۈرسە بولماسمىدى. ئادالەت بۈيرۇسمۇ، «بېگىمنىڭ غەزىپىدىن قورقمەن» دەپ تۈرۈۋالسا نېمە قىلالايتتى؟... نەق ئۈستىدە تۇتۇۋالمىغاندىن كېيىن نېمىشقا ئىقرار قىلغاندۇ؟... ھەي، خوتۇن كىشى دېگەنزە، چېچى ئۇزۇن، ئەقلى قىسقا خەق ئىكەن غولى. مانا ئەمدى بولغۇلۇق بولدى، ئۆزىگىمۇ، ماڭىمۇ قىلدى، نېمىدېگەن ئەخمەقلىق بۇ! تالىپ بەگ ئەمدى ئۇنى قانداق قىلار؟ ئىشقىلىپ، ئېشەككە كۈچۈك يەتمىسە، ئۇر توقۇمنى دېگەندەك، بۇ بەگلىرىم ئەمدى ئۇنى ھەرگىز بوش قويمايدۇ...»

غاپپار ئويلىغانسېرى ئەندىشىسى كۈچىيىپ، پاقالچىقىغا پىت چۈشكەندەك بىئارام بولۇپ، زادى تۇرالماي قالدى. «ياريم ئۇ يەردە سولاقتا ياتسا، مەن بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىمەن؟ دەرھال شەھەرگە باراي،— دېگەن نىيەتكە كەلدى ئۇ ئاخىر،— ماڭۇ كازىم بەگ ھازىر ئادالەت خېنىمنى قولدىن چىقىرىپ قويۇپ، سارالىڭ بولاي دەپ قاپتۇ. گەپلىرىمنى ئاڭلىغۇدەك، دېمىگە يەتكۈدەك ھالى يوق. بولغان ئىشنى تالىپ بېگىمنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلاي. ئۇنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ يالۋۇراي، ھېچبولمىغاندا كۆرۈشتۇرۇشكە ماقۇل بولار...»

— بەگزادەم، كېچە رەھمەتلىك ئانام چۈشۈمگە كىرىپ قاپ-
تىكەن، — دېدى ئۇ بىردەمدىن كېيىن كازىم بەگنىڭ يېنىغا
كىرىپ، — شەھەرگە بېرىپ قەبرىسىنى بىر يوقلاپ كەلسەم.
— بېرىڭ، — كازىم بەگ ئۇنىڭغا قارىمايلا قولىنى شىلتە-
دى.

غاپپار قاچىلارغا ئۈسۈلۈۋاتقان غىزاغىمۇ قارىماي، كازىم
بەگ بەرگەن ئانقا مىنىدى — دە، شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كېتتى.
ئۇ خېلىدىن بۇيان تالىپ بەگ بىلەنمۇ ئوبدان ئۆتۈپ كېلىۋاتاتتى.
شۇڭا شەھەرگە كىرىپلا ئۇدۇل ئۇنىڭ ئۆيىگە باردى. تەلىيىگە
تالىپ بەگمۇ ئۆيدە بار ئىكەن، ئۇنى خېلى قىزغىن كۈتۈۋالدى.

— تىنچلىقمۇ، پالۋان، — تالىپ بەگ غاپپارنى مېھمانخانە-
سىغا باشلاپ ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن ئاۋۋال ئۆزى گەپ
ئاچتى، — بەك ئالدىراش كەلگەندەك تۇرىسىز، بىرەر ئىش چە-
قىپ قالدىمۇ؟

دېگەندەك، غاپپارنىڭ ئۈستۈبشىدىن هازىرمۇ تەر قۇيۇلۇپ
تۇراتتى، قارامتۇل چىرايى قىزىرىپ كىرلەشكەن مىس رەڭگىگە
كىرگەنىدى.

— ئۆزۈمغۇ تىنچلىق، — غاپپار سەل قىسىلغاندەك بولۇپ
جاۋاب قايتۇردى، — بىر نازۇك ئىش خۇسۇسىدا ئالدىلىرىغا
كېلىشىم.

تالىپ بەگ ئاخشام كازىم بەگ بىلەن كۆرۈشكەندە ئۇنىڭدىن
غاپپارنىڭ گۈلسۇم بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى هەققىدە ئاڭلىغانە-
دى. شۇڭا ئۇ غاپپارنىڭ «بىر نازۇك ئىش» دېگىنىنى شۇنىڭغا
باغلاپ چۈشەندى، بىراق ئۆزىنى بىلمەسلىككە سېلىپ، كۈلۈمە-
سىرەپ تۇرۇپ سورىدى:

— پالۋان، قېنى قىسىلماي ئېيتىۋېرىڭ، قانداق ئىشتى
ئۇ؟

شۇ ئارىدا داستىخان سېلىنىپ چاي كەلتۈرۈلدى. غاپپار

چاينىك سەل سوۋۇشىنىمۇ كۈتمەي پىيالىنى ئالدىراپ قولىغا ئالدى ـ دە، ئاغزىغا ئاپاردى. بىراق، بىر يۇتۇم ئىچە ـ ئىچمەي چىرايىنى ئېچىنىشلىق ھالدا پۈرۈشتۈرۈپ، پىيالىنى يەنە دەر-ھال داستىخانغا قويدى، بەلبېغىنىك ئۇچى بىلەن پېشانىسىنى سۈرتتى. ئۇ ھازىرمۇ جىددىيلىشىپ تۇرغاچقا مۇددىئاسىنى بايان قىلىشقا مۇۋاپىق سۆز تاپالماي قىينىلىۋاتاتتى.

— بېگىم، گۈلسۈمنى تۈتۈپ كەلگەن ئوخشايلا؟— دېدى ئۇ ئاخىر بىردىنلا گەپنىك پوسكاللىسىنى ئېيتىپ.

دۇنيادا ئاجايىپ مىجەزلىك ئادەملەر بار. ئۇلار بەزىدە گەپ-نىك نېمە ئۈستىدە كېتىۋاتقانلىقىنى ئېنىق بىلىپ تۇرسىمۇ، خۇددى «مۇشۇك ـ چاشقان ئويۇنى» غا ئوخشاش سۆھبەتدىشىنى قىيناپ كۆڭلىنى ئاچىدۇ.

— پالۋان، جاھاندا گۈلسۈم ئاتلىقلار ناھايىتى كۆپ، سىز قايسىسىنىك گېپىنى قىلىۋاتىسىز؟

غاپپار سۆھبەتدىشىنىك خۇپسەنلىك قىلىۋاتقانلىقىنى سەز-مىدىمۇ ياكى سەزسىمۇ كارى بولمىدىمۇ، ئەيتاۋۇر تۇزلا جاۋاب بەردى:

— مەنسۇر بېگىمنىك ئۆيىدىكى گۈلسۈم ئاتلىق...

— ھە،— تالىپ بەگ گويا ئەمدىلا چۈشەنگەندەك كۈلۈمسە-رەپ ئۇنىك گېپىنى بۆلۈۋەتتى،— ھېلىقى چاكارنى دەمسىز؟

— شۇنداق، بېگىم،— غاپپار بىر خۇرسىنىپ قويۇپ سورە-دى،— ئۇنى نېمە ۋەجدىن تۇتتىلىكىن؟

تالىپ بەگ ھېلىقى سوراق جەريانىنى قىسقىچە بايان قىلىپ ئۆتتى. ئۇ گۈلسۈمنىك ئېزىزنى «ئۆزۈم خالاپ قاچۇردۇم»، «ئۇنىڭغا مەنمۇ كۆيەتتىم» دېگەن سۆزلىرىنى ئەينەن ئېيتىپ بەرگەندە، غاپپارنىك چىرايى بىر تاتىرىپ، گۈلسۈمگە قارىتا غەزەپى ئۆرلىدى: «ھۇ دۆيۈز جالاپ!— دەپ كۆڭلىدە تىللىدى ئۇنى،— مەن تېخى سېنى ئادالەتنىك زورلىشى بىلەن شۇنداق

قىلغاندۇ دەپتىمەن. ئەسلىدە، كۆڭلۈڭنى شۇ قاراقچىغا بېرىپتىكەنسەن - دە. قولغا چۈشكىنىڭ ئەجەب بەلەن ئىش بوپتۇ، ئىلاھىم گۈندىخاندا چىرىپ كېتەرسەن!...» بىراق ئۇ بىردەم دىن كېيىن بۇ پىكرىدىن يەنە يالتىيىپ قالدى.

— بېگىم، — دېدى ئۇ تالىپ بەگكە يېلىنىغان ھالدا قاراپ، — مېنىڭچە، ئۇنىڭ «ئۆزۈم خالاپ قاچۇردۇم» دېگەن سۆزى يالغانمىكىن دەيمەن.

— نېمىشقا ئۇنداق دەيسىز، پالۋان؟

— مېنىڭ قارىشىمچە، بۇ ئىشنى ئۇ ئادالەت خېنىمنىڭ زورلىشى بىلەن قىلغان.

— بۇنىڭغا بىرەر ئاساسىڭىز بارمۇ؟

— بار، بىرىنچىدىن، مەنسۇر بېگىم «قىزىمنى ئېزىز زورلاپ ئېلىپ قېچىپتۇ» دېگەن بولسىمۇ، مېنىڭچە، ئادالەت خېنىم ئۆزى خالاپ قاچقان، شۇڭا تۆتۈلۈپ قالغاندىن كېيىن ئېزىزغا ئېچ ئاغرىتىپ گۈلسۇمگە بۇيرۇپ ئۇنى قاچۇرغان...

بۇ ئىشلار يۈز بەرگەندىن كېيىن تالىپ بەگدىمۇ شۇنىڭغا يېقىنراق گۇمان پەيدا بولغانىدى، بىراق ئىككى بەگنىڭ ئابرۇيىنى كۆزدە تۆتۈپ بۇ ھەقتە كولاشتۇرمىغان. ھازىر غاپىپار شۇ ھەقتە ئېغىز ئاچقاندىن كېيىن ئىختىيارسىز ھالدا:

— بۇ ئىش غولى شۇنداقمىدۇ؟— دەۋەتتى.

— غولى شۇنداق. ئويلاپ باقسىلا، ئادالەت خېنىم يا كىچىك بالا بولمىسا، ھۇجرىنىڭ دېرىزىسى ئىچىدىن ئېتىلىدىغان تۇرسا، ئۆزى ماقۇل بولمىغاندا ئۇ قاراقچى ئۇنى ھۇجرىسىدىن قانداق ئاچقالايدۇ؟ ئادالەت خېنىم ۋارقىرىمامدۇ، قارشىلىق قىلمامدۇ؟ مېنىڭچە، ئۇ ئىككىسى بۇرۇنلا تىل بىرىكتۈرۈۋالغان گەپ.

تالىپ بەگ سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن يەنە سورىدى:

— بۇ ھەقتە باشقا يەردە سۆزلەپ يۈردىڭىزمۇ؟

— يوقسۇ، بېگىم، بۇ گەپنى بىرىنچى قېتىم ھازىر ئاغزىمـ
دىن چىقىرىشىم.
— ياخشى قىپسىز، مەيلى شۇنداق بولغانمۇ دەيلى، بۇ ھەقتە ئەمدى ئىككىنچى سۆزلەپ يۈرمەك، نۇرۇللا بېگىم بىلەن كازىم بېگىملەر ئاڭلىسا سەت بولىدۇ. خوش، ئىككىنچىدىنچۇ؟
— ئىككىنچىدىن، — دەپ سۆزدىنى داۋاملاشتۇردى غاپپار، — ئاڭلىدىلىمىكىن، گۈلسۇم ئۇلارنى كۆرۈپ قېلىپ، بىزنى ۋاراقىراپ ئويغاتمىغان بولسا، ئۇلار شۇ چاغدىلا قېچىپ كەتكەن بولاتتى. ئاۋۋال ئۆزى تۇتۇپ بېرىپ، كېيىن يەنە ئۆزى قاچۇرامدۇ؟ مېنىڭچە، ئەتىسى ئادالەت ئۇنى قورقۇتقان گەپ. «ئەگەر بۇگۈن كېچە ئۇنى قاچۇرۇپ، گۇناھىڭنى يۇيمىسام، ئۆيدىن ھەيدەپ چىقىرىمەن» دەپ قوقاق سالغان. گۈلسۇم بىر يېتىم قىز، بىرەر ئۇرۇق ـ تۇغقىنىمۇ، باردىغان يېرىمۇ يوق، شۇڭا ئامالسىز شۇ ئىشنى قىلغان.
— ئەمىسە، نېمىشقا «ئۆزۈم خالاپ قىلدىم، ئۇنىڭغا كۆيەتـ
تىم» دەيدۇ؟
— ئويلاپ باقسىلا، ئادالەت خېنىمنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ بېرەلەمدۇ ئۇ؟ ئۇ چاغدا سىلى ئۇنى تۇتمىغان بىلەن كېيىن مەنسۇر بېگىم ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ ئۇنى، شۇڭا بىرەر سەۋەب كۆرسەتىش ئۈچۈن «مەنمۇ ئۇنىڭغا كۆيەتتىم» دەپ قويغان گەپ تايىنـ
لىق.
مۇھەببەت — ئاجايىپ سىرلىق تۇيغۇ. سەن بىراۋنى چىن قەلبىڭدىن ياخشى كۆرۈپ قالغان بولساڭ، نېمىلىكى بولمىسۇن، ئۇنىڭغا ھەرگىز ئەيىب قويغۇڭ كەلمەيدۇ. ئۇنىڭ سېنى رەنجىتىدىغان بەزى ئىشلىرىنى كۆرگەن، ئاڭلىغان چېغىڭدىمۇ، ئىلاجى بار ھەر خىل سەۋەبلەر، ئېھتىماللىقلارنى ئويلاپ تېپىپ، ئۇنى ئاقلاشقا، ئەپۇ قىلىشقا تىرىشسەن. مۇبادا سەن ياخشى كۆرگەن كىشىڭنىڭ بېشىغا بىرەر مۇشكۈلچىلىك چۈشۈپ قالغۇ-

دەك بولسا، مۇھەببىتىڭ يۈز ھەسسە كۈچىيىپ، ئۇنى شۇ مۇش-كۈلچىلىكتىن خالاس قىلىش يولىدا بارلىقىڭنى بېغىشلىغۇڭ كېلىدۇ. مۇشۇ مەقسەتكە زىت بولغان ھەرقانداق گەپ ـ سۆز-لەر، ھەرىكەتلەر سەن ئۈچۈن ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ. غاپپارمۇ ھازىر دەل ئەنە شۇنداق ھالەتتە ئىدى. ئېزىز بىلەن ئادالەتنىڭ بىللە قاچقانلىقىدىن ئىبارەت بۇ پاكىت ئۇنىڭ «گۇل-سۇم ئېزىز بىلەن تېپىشۇالغانمىكەن؟» دېگەن گۇمانىنى تاماكا تۈتۈنىدەك توزۇتۇۋەتكەن، گۈلسۇمنىڭ بۇرۇنقى ئېزىزغا بولغان جىمى يېقىنچىلىقىنى «ئادالەتنىڭ خاھىشى بىلەن بولغان» دەپ چۈشەنگەنىدى. بۇ ھال ئۇنىڭ گۈلسۇمگە بولغان مۇھەببىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپ، يەنە ئۇنىڭغا ئېچ ئاغرىتىشمۇ كېلىپ قوشۇل-دى. «بېشىغا كۈن چۈشكەن مۇشۇنداق چاغدا ئۇنىڭغا ھەمدەرد-لىك قىلمىسام مېنى قانداقمۇ ئاشىق دېگىلى بولىدۇ! ؟ ئۇ تىكەن-دەك قارا يېتىم، مەندىن ئۆزگە ئۇنىڭغا ياردەم قىلغۇدەك ھېچ-كىم يوق. ماڭا بۇرۇن كۆڭلىنى بەرمىگەن بولسا، ئەمدى چۈشە-نەر، ئۇنى بۇ بالا ـ قازادىن قۇتۇلدۇرغىنىم قۇتۇلدۇرغان» دەپ ئويلىدى ئۇ.

غاپپار كۆچلۈك، قارام، قورقماس ئادەم بولسىمۇ ئەقلى ئانچە ئىشلەپ كەتمەيتتى، لېكىن بۇ قېتىم ئۇ مەسىلىلەرنى شۇنچىلىك ئىنچىكە ۋە ئەقلگە ئۇيغۇن ھالدا تەھلىل قىلدىكى، ھەتتا كەسپىي سوراقچى بولغان تالىپ بەگمۇ ئۇ كەلتۈرگەن ئاساسلارغا خېلى قايىل بولۇپ قالدى.

— شۇنداق بولسىمۇ، بۇ ئىشتىكى جاۋابكارلىقنى ئۇ ئۆز ئۈستىگە ئالدى، ئۇنى ئەمدى ئاغدۇرماق تەس، — دېدى تالىپ بەگ يەنىلا ئۆز قارىشىنى تەكىتلەپ، ئاندىن سىرلىق كۈلۈپ تۇرۇپ سورىدى، — پالۋان، قارىسام، ئۇ قىزنىڭ ئىشىغا بەك كۆڭۈل بۆلىدىغاندەك تۇرىسىز، ئاراڭلاردا بىرەر يېقىنچىلىق بارمىدىيا؟

غاپپار دەماللىققا جاۋاب بېرەلمەي تىرىنقى بىلەن كۆرپىنى «كىرت ـ كىرت» قىلىپ تاتىلىدى، چىرايى قىزىرىپ، بۇرنى ئۇستىدە چېكىم ـ چېكىم تەرلەر پەيدا بولدى.

— مەنسۇر بېگىم ئۇنىڭ بېشىدىنى پېقىرغا باغلاپ قويغان، — دېدى ئۇ ئاخىر كۆزىنى پەستىن ئالماي، — بېگىم، ئۆزلىرىنىڭ بېشىدىنمۇ ئۆتكەن بولغىيتتى، كۆيۈك دەردى دېگەن بەك يامان ئىكەن.

تالىپ بەگنىڭ چىرايىدا مەنستىمەسلىك كۆلكىسى ئوينىدى.

— ئۇنىڭغا كۆيۈپ قاپتىكەنسىز ـ دە؟

— ئەمدى... ئىنسانچىلىق، بېگىم، — غاپپار شۇ گەپنى دەپ بولۇپ، بىردىنلا بېشىنى كۆتۈرۈپ سورىدى، — ئۇنىڭغا جازا بېرىلەرمۇ؟

بۇ چاغدا ئۇنىڭ چىرايىدا ئىنتايىن بىچارىلىك ئىپادىسى ئەكس ئەتكەن بولۇپ، كۆزلىرىنىڭ جىيەكلىرىمۇ قىزىرىپ نەملەنگەنىدى. تالىپ بەگ مۇنداق باغرى تاش، شەپقەتسىز ئادەمنىڭ مۇ بەزىدە مۇشۇنداق ھالەتكە چۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى (ئۇنىڭ ئۆزىدە ھەرگىز مۇنداق ھالەت سادىر بولۇپ باققان ئەمەس) تۇنجى قېتىم كۆرۈپ ھەيران بولماي تۇرالمىدى.

«ۋاي بېچارە قىزىلتاق، — كۆڭلىدە مەسخىرە قىلىدى ئۇنى، — ساڭا ئوخشاش نەسلى ـ نەسەبى، يۇرت ـ ماكانى تاينى يوق، كۈنلىرىنى بەگلەرگە چاكار بولۇپ ئۆتكۈزىدىغان بىر لالمىغا قىزلارغا كۆيۈپ قېلىشنى كىم قويۇپتۇ؟ ئەينەكە كە قاراپ باقسالا بوپتىكەن، سەندەك بىر سەت مەخلۇققا گۇل سۈمدەك ئۆز قىزلار زايە كەتمەمدۇ! ؟...»

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ غاپپارنى تېخىمۇ قىينىپ ئوينىغۇسى كەلدى ـ دە:

— ئەلىۋەتتە جازا بېرىلىدۇ، ئېغىر جازا بېرىلىشى مۇمكىن، — دېدى.

— ئوبدان، بېگىم! — غاپپار بىردىنلا قوللىرىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى، — خوش بولۇپ كېتەي، بېگىم، شۇ بىچارىنى گۇندىخانىدىن ئازاد قىلىۋەتسىلە.

تالىپ بەگ باشقىلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئالدىدا يالۋۇرۇپ يېلىنىشىنى، قورقۇپ تىترىشىنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئۇ ساقچى ئىدارىسىگە ئىشلەشكە باشلىغاندىن بۇيان تالاي ئادەملەر مۇشۇنداق قىلغان، لېكىن ئۇ غاپپارغا ئوخشاش ئەل - يۇرت ئىچىدە ئۆزىنى ئوننىڭ بىرى ھېسابلايدىغان بىر قارام يىگىتنىڭ مۇنداق ھالەتكە چۈشۈپ قېلىشىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشى ئىدى، شۇڭا ئۇ ھازىر تېخىمۇ بەك لەززەتلەندى.

— پالۋان، بۇ ئىش تەس، — دېدى ئۇ يەنىلا خۇپسەنلىك قىلىپ، — ھازىر ئىسپاتلىنىشچە، ئېزىز دېگەن ئۇ قاراقچى باندىت قۇدرەتنىڭ غوللۇق شېرىكى ئىكەن، يەنە تېخى ئىلىدىكى ئوغرىلار بىلەنمۇ ئالاقىسى بار دېگەن مەلۇمات قولىمىزغا چۈشىتى، شۇڭا ئۇنىڭغا يارەملەشكەن ئادەمنى ھۆكۈمەت ھەرگىز بوش قويۇۋەتمەيدۇ. مەشۇقىنىزنى ئازاد قىلىش مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ.

— ياق، بېگىم، قوللىرىدىن كېلىدۇ. بۇ يۇرتتا ئۆزلىرىنىڭ قوللىرىدىن كەلمەيدىغان ھېچقانداق ئىش يوق. مەن قوللىرى بولۇپ كېتەي. ئىككىلا ئالەمدە خىزمەتلىرىدە بولاي. ئۇنى قويۇۋەتسىلە. بۇنىڭدىن كېيىن مەن ئۇنى سىقىمىمدا تۇتاي...

غاپپار بىرنەچچە يىلدىن بۇيان مەنسۇر بەگنىڭ ۋەھىمىسىدە ئۆزىنىڭ قاقتى - سوقتى قىلغىنى بولۇپ خېلى كۆپ مىقدارداپۇل توپلاشقا ئۇلگۈرگەن ۋەھ ئۇلارنى ئالتۇن بىلەن كۆمۈشكە ئالماشتۇرۇۋالغانىدى. ئۇ ئەمەلدار - بەگلەر بىلەن تولا ئارىلىشىقان بولغاچقا، مۇنداق نازۇك ئىشلاردا قۇرۇق گەپنىڭ قۇلاققا ياقمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا بايا بۇ يەرگە مېڭىش ئالدىدا بىر دانە ئالتۇن زىرە بىلەن ئىككى دانە تىللانى يېنىغا

سېلىۋالغاندى. ھازىر ئۇ يېنىدىن شۇلارنى ئالدى ـ دە، تالىپ بەگنىڭ ئالدىغا قويدى.

— بېگىم، بۇ مېنىڭ كۆڭلۈم، ئاز بولسىمۇ ئىلتىپات قىلارلا، بۇنىڭدىن كېيىن يەنە خىزمەتلىرىدە بولارمەن.

راستتىنى ئېيتقاندا تالىپ بەگ تېخى گۈلسۇمنىڭ جىنايەت ئەھۋالىنى ئۆزىدىن چوڭلارغا مەلۇم قىلمىغانىدى. تۇرمىگە سولاش ۋاقتىدا تىزىملاش دەپتىرىگىمۇ «گۈمانلىق ئۇنسۇر» دەپلا يېزىپ قويغان، لېكىن نېمە ئىشتا گۈمانلىق ئىكەنلىكىمۇ ئەسكەرتىلمىگەنىدى. ئۇ ھەقىقىي ئەھۋالنى نۇرۇللا بەگدىن يوشۇرۇپ قالالمايتتى، ئەلۋەتتە. بىراق يەنە ئۇنىڭ بىلەن تىلىنى بىر قىلىپ گۈلسۇمنى پۈتۈنلەي گۇناھسىز دەپ ئازاد قىلىۋېتىشىمۇ قولىدىن كېلەتتى. ھالبۇكى، بۇنىڭ ئۈچۈن گۈلسۇمنۇ بەدەل تۆلىشى كېرەك ئىدى. «مەنسۇر بەگ ئۇنى ئەمدى ئۆيىگە كىرگۈزمەيدۇ،— دەپ مۇلاھىزە قىلغان تالىپ بەگ چوڭكۆلدىن قايتقىچە،— ئۇنىڭ باشقا بارار، تۇرار يېرىمۇ يوق ئىكەن، ئەگەر بويۇنتاۋلىق قىلماي، گېپىمگە كىرسە، ئۇنى تۇرمىدىن چىقىرىپ، ئۆيىمىزدە چاكار قىلىۋالمەن. بىرنەچچە زامان پۇخادىن چىققۇدەك ئوينىۋېلىپ، ئاندىن بىرەر قوڭالتاققا چېتىپ قويمەن.» ئۇ كېيىن كازىم بەگدىن گۈلسۇمنىڭ غاپپار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئاڭلىغاندا، «غاپپار ئەمدى بۇنىڭغا قارىمايلا قويار، تايىنلىق» دەپ ئويلىغان، بىراق، ئىش ئۇنداق بولماي چىقتى. «قارىغاندا، بۇ قوڭالتاق ئۇنىڭدىن كۆڭلىنى ئۆزەلمەيدىكەن، — دەپ ئويلىدى تالىپ بەگ،— گۈلسۇمنى ئۆيۈمدە چاكار قىلىمەن دېگىنىم بىلەن خوتۇنۇم گۈمانلىنىپ قوشۇلماي قېلىشى مۇمكىن، ئەگ ياخشىسى، ئۇ مۇشۇ قوڭالتاق بىلەن توي قىلسۇن، لېكىن ئۇلار بۇنىڭ ئۈچۈن مەندىن مىننەتدار بولۇشى، مۇشۇ ئادەمنىڭ ئىلتىپاتى بىلەنلا مۇشۇ كۈنگە ئۇلاشتۇق دەپ بىلىشى كېرەك. شۇنداق بولغاندىلا مەن ئۇلارنىڭ ئەگ قەدىرلىك

كىشىسىگە ئايلىنىپ ئۆيىگە خالىغان چاغدا كىرىپ چىقالايدىغان، گۈلسۈم بىلەن خۇددى ئۆزۈمنىڭ خوتۇنىدەكلا بەھۇزۇر كۆڭۈل ئاچالايدىغان بولىمەن، توغرا، شۇنداق قىلاي».

— پالۋان، — دېدى ئۇ غاپپارنىڭ يالۇۋۇشلىرىنى بۆلۈپ، — سىز مېنى تازىمۇ نازۇك بىر ئىشتا قىستاپ تۇرۇۋالىدىكىز. خەير، بوپتۇ، مەن ئەزەلدىن ئەل - ئاغىنىلەرنىڭ ئىلتىجاسىنى يەردە قويغان ئادەم ئەمەس. ماقۇل، بۇ ئىش قانچە مۇشكۈل بولسىمۇ بىر ئۇرۇنۇپ كۆرەي. ئەمدى مۇنداق ئىككى ئىشنى سەمىكىزگە سىلىپ قويايلى، بىرى، بۇ ئىشنى ھەل قىلىشتا، نۇرۇللا بېگىم بىلەن كازىم بېگىمنىڭ رازىلىقىنى ئالماي بولمايدۇ. مەن ئۇلارنى قايىل قىلىشقا تىرىشاي، سىزمۇ قاراپ تۇرماي كازىم بېگىمنى ئەيۇەشكە كەلتۈرۈڭ...

— يول كۆرسەتكەنلىرى ئۈچۈن رەھمەت، بېگىم، — غاپپار ئالدىراپ ئىپادە بىلدۈردى، — كازىم بېگىمگىمۇ يالۇۋرىمەن.

— ئىككىنچىدىن، — سۆزىنى داۋاملاشتۇردى تالىپ بەگ، — گۈلسۈم گۈناھىغا ئۆزى ئىقرار قىلغان، ئۇنى يوققا چىقىرىش ئۈچۈن تازا كاللا ئىشلىتىشكە توغرا كېلىدۇ. سىزنىڭ مېنىڭ بۇ خىزمىتىمنى ئۇنتۇمايدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىمەن، لېكىن ئۇنى گۈلسۈم قىزمۇ بىلىشى كېرەك. ئۇنى مەن قولغا ئالغانلىقىم ئۈچۈن شۇ تاپتا ئۇ مېنىڭدىن تازا غەزەپلىنىۋاتىدىغاندۇ، ھەقىقىي ئەھۋالنى ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈپ قويارسىز، ئۇ تۇرمىدىن بوشانغاندىن كېيىن مېنى شەپقەتچىم دەپ بىلىشى كېرەك.

— چۈشەندۈرىمەن، ئەلۋەتتە چۈشەندۈرىمەن. بېگىم، ئالدىرىدا قەسەم قىلىپ بېرەي، بىز ھەر ئىككىمىزلا ئۆزلىرىنى بۇ يورۇق ئالەمدىكى بىردىنبىر شەپقەتچىمىز دەپ بىلىمىز.

تالىپ بەگ ئۈچۈن بىراۋدىن پارا ئېلىش — گويا ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى قەرزىنى قايتۇرۇۋالغاندەك ياكى بولمىسا ئۇنىڭ يانچۇقىدىن

دىن ئۆز ئولۇشىنى تاپشۇرۇۋالغاندەكلا بىر ئىش ئىدى. پۇرسەتلا بولىدىكەن، ئەگەر يېقىن كىشىلىرىدىنمۇ، ھەتتا ئۇرۇق ـ تۇغقاندىن ئىرىدىنمۇ ئېلىۋېرەتتى. بۇ ئىشتا ئۇ «مۇت[1]، زەھەر بولسىمۇ يۇت» دېگەن تەمسىلگە تولۇق ئەمەل قىلاتتى. بۇ قېتىممۇ ھېچ-قانداق تەكەللۇپسىزلا غاپپار بەرگەن پارىنى تۆش يانچۇقىغا سالىدى.

بىرەدىن كېيىن غاپپارنىڭ تەكرار ئىلتىماس قىلىشى بىلەن تالىپ بەگ ئۇنى گۈلسۇم بىلەن كۆرۈشتۈرۈشكە ئېلىپ باردى. غاپپار يولدىن تونۇر كاۋېپى، توخۇ كاۋېپى قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى ئېلىۋالدى. تالىپ بەگ غاپپارنى ئىشخانىسىغا باشلاپ كىرگەندىن كېيىن بىر ساقچىغا گۈلسۇمنى ئەكېلىشنى بۇيرۇدى.

غاپپار گۈلسۇمنى كۆرۈپلا داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى، چۈنكى، گۈلسۇم بەكمۇ جۈدەپ كەتكەنىدى. تالىپ بەگ ساقچىنى قول ئىشارىسى بىلەن چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن ئىشكنى مەھكەم ياپتى ـ دە:

— ھە، ئەمدى گېپىڭلارنى قىلىۋېلىڭلار، ۋاقىتنى سوزماڭلار، — دەپ قويۇپ ئۆزى دېرىزىنىڭ يېنىغا بېرىپ سىرتقا قاراپ تۇردى.

— گۈلسۇم...، — غاپپار ئەسلىدە يەنە «ئوبدان تۇردىڭىز-مۇ؟» دېمەكچىدى، لېكىن ئۇ گەپ تىلىنىڭ ئۇچىغا كەلگەندە شۇ تاپتا ئۇنداق سوراشنىڭ مۇۋاپىق ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىپ، ئاغزىدىن چىقىرىشقا پېتىنالمىدى. باشقا بىر مۇۋاپىق گەپمۇ دەمالالمىقا خىيالىغا كەلمىدى.

گۈلسۇم ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى. ئويلاپ قارىغاندا تەقدىر دېگەنمۇ بىر خىل كاج نەرسە ئىكەن، ئادەملەر مۇتلەق خالىمىغان ئىشنى ئۇنىڭغا رودۇپايەڭ چاپلاپ قويىدىكەن. گۈلسۇم بۇ ئادەم-

[1] مۇت — پۇلسىز، بىكارلىق.

ىنىڭ ئۆزىنى ئۇنتۇپ كېتىشىنى، ھېچبولمىغاندا ئۆچ كۆرۈپ قېلىشىنى كېچە - كۈندۈز تىلىگەنىدى، لېكىن ئەكسىچە تەقدىر يەنىلا ئۇ قەيەرگە بارسا، ئۇنىمۇ ئارقىسىدىن ئەگەشتۈرۈشىنى زادىلا ئۇنتۇماپتۇ. ئۇ غاپپارنىڭ ئۆزىنى مۇنداق تېزلا يوقلاپ كېلىشىنى كۈتمىگەنىدى. شۇڭا ئۇنى بۇ يەردە كۆرۈپ باشتا «بەلكىم مېنى تىللىغىلى، زاڭلىق قىلغىلى كەلگەندۇ» دەپ ئويلىغان، بىراق ئۇنىڭ تۇرقىدىن چوڭقۇر ھېسداشلىق ۋە ئىچ ئاغرىتىش ئالامىتى چىقىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ سەل تەسىرلەندى. ئىنسان بالىسى بېشىغا كۈن چۈشكەن چاغلىرىدا ئۆزىگە قىلىنغان ئازراق ھېسداشلىقنى خۇشال - خۇرام چاغلىرىدىكى ھەرقانداق زور ئىلتىپاتتىنمۇ ئارتۇق بىلىدۇ.

— گۈلسۈم، كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، — دېدى غاپپار ئاخىر مۇڭاپىق سۆز تېپىپ، ئاندىن ئۇنىڭ ئالدىغا ئىككى قەدەم يېقىنلىشىپ، ئاۋازىنى پەسلەتىپ قوشۇپ قويدى، — تالىپ بېگىم پات ئارىدا سىزنى قويۇپ بەرمەكچى.

گۈلسۈم تېزلا تالىپ بەگكە قارىدى. تالىپ بەگمۇ دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ بېشىنى بىلىنەر - بىلىنمەس لىڭشىتىپ قويدى. گۈلسۈم گەپ قىلمىدى، بىراق غاپپار ئۇنىڭ كىرپىكلىرىنىڭ بىلىنەر - بىلىنمەس نەملەنگەنلىكىنى بايقىدى.

— ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتمەڭلار! — ئۇلارغا قارىمايلا ئالدىراتتى تالىپ بەگ.

— بۇ نەرسىلەرنى سىزگە ئالغاچ كېلىۋىدىم، — غاپپار ئالدىراپ - تېنەپ قولىدىكى تۈگۈنچەكنى گۈلسۈمگە تەڭلىدى، — ئۆزىڭىزنى ئوبدان ئاسراڭ، مەن يەنە پات - پات يوقلاپ تۇرىمەن.

گۈلسۈم تۈگۈنچەكنى ئالغىلى ئۇنىماي تۇنجى قېتىم گەپكە ئېغىز ئاچتى:

— رەھمەت، لازىم ئەمەس.

— كاجلىق قىلماي ئېلىڭ! — دېدى تالىپ بەگ ئارقىغا بۇرۇلۇپ، — بۇ يەردە بېرىلىدىغان غىزانى جىقمۇ، ياخشىمۇ دېگىلى بولمايدۇ.

— خوش بولۇپ كېتەي، كۆڭلۈمنى قايتۇرماڭ، — غاپپار تۇگۇنچەكنى گۈلسۈمگە تۇتقۇزۇشقا ئۇرۇنۇپ ھەدەپ يالۋۇردى. شۇ پەيت گۈلسۈمنىڭ كۆز ئالدىدا ھېلىقى كۈنى غاپپارنىڭ شۇنچە قامچا يەپ تۇرۇپمۇ غىڭ قىلمىغانلىقى، ئۇنى چىشلەپ تارتمىغانلىقى، ئاندىن مەنسۇر بەگ قوغلۇۋەتكەندە، ئۇنىڭغا چوڭقۇر مېھىرى بىلەن قاراپ قويۇپ ئايۇاندىن چىقىپ كەتكەنلىكى قايتا ناما-يان بولدى ـ دە، غاپپارنىڭ قولىدىن تۇگۇنچەكنى قانداق ئالغانلىقىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى.

* * *

ئارىدىن بىر يېرىم ئايدەك ۋاقىت ئۆتتى. غاپپار ھەر ئىككى ـ ئۈچ كۈندە بىر قېتىم گۈلسۈمنى يوقلاپ تۇردى، ھەر قېتىمدا گۈلسۈمگە ئېسىل يېمەكلىكلەرنى ئېلىپ باراتتى. ئۇ ئادەتتە قوپال، يېقىمسىز ئادەم ئىدى، چىرايلىق، تەسىرلىك سۆزلەرنى تاللاشنى، مۇلايىم تەلەپپۇزدا گەپ قىلىشنى ئانچە بىلمەيتتى. شۇڭا ھەر قېتىم گۈلسۈم بىلەن كۆرۈشكەندە كۆڭلىدە ئويلىغانلىرى شۇنچە كۆپ بولسىمۇ، ئۇنى لايىقىدا ئىزھار قىلالمای ھودۇقۇپ دۇدۇقلاپ قالاتتى. ئۇ تۇرمىگە ئىككىنچى، ئۈچىنچى قېتىم بارغاندا گۈلسۈم ئۇنىڭ بىلەن پەقەت ساقچىلارنىڭ زورلىشى بىلەنلا كۆرۈشكەن (تالىپ بەگ ساقچىلارغا غاپپار گۈلسۈمنى يوقلاپ بارسا، ئۆزى بولسۇن ـ بولمىسۇن، ئۇلارنى چوقۇم كۆرۈشتۈرۈشنى تاپىلىغانىدى)، ھەتتا سەل ئاچچىقلىنىپ:

— ئەمدى كېلىۋەرمەك، مېنى ئارامىمدا قويۇڭ، — دەپ تەتتۇر قارىۋالغان. لېكىن بۇ ئىش تەكرارلىنىۋەرگەندىن كېيىن ئۇمۇ بارا ـ بارا كۆنۈشكە باشلىدى. گۈندىپاي چاقىرغان ھامان ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئىشخانىغا كېلىدىغان، غاپپار بىلەنمۇ خېلى ئوچۇق چىراي ئېچىپ سالاملىشىدىغان بولدى.

ئادەم دېگەن ھامان ئاڭلىق مەخلۇق، ئۇ ياخشى ـ ياماننىڭ، خۇشاللىق ۋە خاپىلىقنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بەربىر چۈشىنىدۇ، ئېڭىدا شۇنىڭغا لايىق ئىنكاس پەيدا بولىدۇ. گۈلسۈم تۇرمىدىكى مەھبۇسلارنىڭ قانداق ئازاب ـ ئوقۇبەتكە گىرىپتار بولىدىغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى، بۇ يەردە ھەر كۈنى نەچچىلىگەن مەھبۇسلار قاتتىق قىيىن ـ قىستاققا ئېلىناتتى، بەزى كېچىلىرى داد ـ پەريادلار تاڭ ئاتقۇچە توختىمايتتى. ئۇنىڭ بىلەن بىر كامېردا ياتقان ئايال مەھبۇسلاردىنمۇ ئىككى ـ ئۈچى بىر قېتىملىق سوراقتىلا چالا ئۆلۈك ھالەتكە كەلتۈرۈلۈپ قويۇلدى. لېكىن گۈلسۈم نېمىشقىدۇر ھازىرغىچە بىر قېتىممۇ رەسمىي سوراققا تارتىلمىدى، تاياقمۇ يېمىدى. كامېرداشلىرى باشتا بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ، بەزىلىرى ئۇنىڭغا ھەسەتمۇ قىلىشقانىدى. «ئۆزۈڭنىڭ ئېيتقىشچە گۇناھىڭ كىچىك ئەمەس ئىكەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق سېنى نېمىشقا سوراققا تارتمايدۇ؟»، «سېنى نېمىشقا ئۇرۇپ قىينىمايدۇ؟»، «سەن جالاپ، تالىپ بېگىم بىلەن گۇدۇمدىپايلارنىڭ كۆڭلىنى ئوتۇۋالغان ئوخشىمامسەن!؟» دېيىشكەن ئۇلار. گۈلسۈم:

— ئاچىلار، يوق گەپنى قىلماڭلار، مەن ھېچبىر يامان ئىش قىلمىدىم، — دېگەندە، ئۇلارنىڭ تېخىمۇ زەردىسى قاينىپ:

— ئېيتقۇڭ كەلمەيۋاتامدۇ، ئەمەسە ئۆزىمىز ئېيتقۇزىمىز، — دېيىشىپ ئۇنى ئۇرماقچىمۇ بولۇشقان.

گۈلسۈم بىلەن بىر كامېردا ياتقان يەتتە ـ سەككىز ئايال ئىچىدە قىزلار مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىدىغان بىر مۇئەللىم

بىلەن شەھەردىكى بىر سودىگەرنىڭ ئايالىمۇ بار ئىدى. مۇئەللىم ئايال «ھۆكۈمەتكە قارشى تەشۋىقات يۈرگۈزگەن» دېگەن جىنايەت بىلەن، سودىگەرنىڭ ئايالى بولسا، ئۆزىگە چېقىلىشقا ئۇرۇنغان بىر بايۇەچچىنىڭ كۆزىگە قايچا تىقىپ قاچۇرغۇ قىلىپ قويغانلىقى سەۋەبلىك تۈرمىگە قامالغانىدى. ئۇلار ئاق كۆڭۈل، مېھرىبان، گەپ - سۆزلىرى جايىدا بولغانلىقى ۋە ئائىلىلىرىدىن كۈندە دېگۈدەك كېلىپ تۇرىدىغان ئېسىل يېمەكلىكلەردىن ھەممەيلەن تەڭ بەھرىمەن بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، باشقا مەھبۇس ئايالالار ئالدىدا ئالاھىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى. ھەممىسى ئۇلارنىڭ سۆزىگە كىرەتتى. ھېلىقى چاغدىمۇ گۈلسۇم شۇلارنىڭ ئارىغا كىرىشى بىلەن تاياق يېيىشتىن ساقلىنىپ قالدى. گۈلسۇممۇ ھەر قېتىم كامېرغا قايتىپلا غاپپاردىن ئالغان يېمەكلىكلەرنى ئوتتۇرىغا قوياتتى. بۇ ھال بارا - بارا ھېلىقى ھەسەتخورلارنىڭمۇ مۇئامىلىسىنى ئۆزگەرتتى. ئۇلار ئەمدى: «ئىشقىلىپ تەلىيىڭ بار ئىكەن، سىڭلىم، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ خۇدايىم سېنى ئۆز پاناھىدا ساقلار، سەن بولساڭمۇ بۇ زالىم ئىتلارنىڭ قېيىن - قىستىقىغا ئېلىنمىغايسەن، ئىلاھىم» دېيىشىدىغان بولۇشتى.

بىر كۈنى ئوقۇنتۇچى ئايالنىڭ سورۇشى بىلەن گۈلسۇم باشىتىن ئۆتكۈزگەنلىرىنى قالدۇرماي سۆزلەپ بەردى. ئېزىز ۋە غاپپار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىمۇ يوشۇرمىدى، ئاڭلىغۇچىلار ئۇھ تارتىپ ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىشتى، بەزىلىرى كۆز يېشى قىلىشتى، ھەتتا ئېزىزنى يامانلاپ: «ئېگىز ئوقۇرغا ئېسىلىپ، ياخشىنىڭ قەدىرىگە يەتمىگەن ئەخمەق» دېگۈچىلەرمۇ، غاپپارنى ياقلاپ «ۋاپادار ئەر بولىدىكەن» دېگۈچىلەرمۇ بولدى.

ئوقۇنتۇچى ئايال ئېزىزنى يامانلىمىدى، ئەكسىچە، ئۇنىڭ ئادالەتكە بولغان مۇھەببىتى ۋە ساداقىتىنى ماختاپ مۇئەييەنلەشتۈردى، ئاندىن بىرپەس ئويلىنىۋېلىپ مۇنداق دېدى:

— ئادەم دېگەننىڭ ياخشى تەرىپىمۇ، يامان تەرىپىمۇ بولىدۇ.

دۇ. گەپلىرىڭىزدىن قارىغاندا، غاپپار دېگەن ئۇ يىگىتمۇ شۇنداق ئادەملەردىن ئىكەن. ئۇ راستتىنلا سىزگە ئاشىق ئوخشايدۇ. سىڭلىم، مۇھەببەت دېگەن ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە ھەرقانداق ياۋۇز ۋە تۇتۇرۇقسىز ئادەمنىمۇ باغرى يۇمشاق ۋە پىداكار قىلىدۇ. مېنىڭچە، گۇندىپايلارنىڭ سىزنى ھازىرغىچە سوئال - سوراقلا تارتماي، قىيىن - قىستاققا ئالماي ئارامىڭىزدا قويۇپ كېلىۋاتقىنى شۇ يىگىتنىڭ خىزمىتىدىن بولسا كېرەك. ئىش شۇنداقلا بولسا، ئۇ سىزنى بۇ دوزاختىن سالامەت قۇتۇلدۇ- رۇپ چىقالايدۇ. سىڭلىم، ئەڭ سادىق، ۋاپادار ئادەملەر باشقا كۇن چۈشكەندە بىلىنىدۇ. سىز ئۇ يىگىتكە بولغان قارىشىڭىزنى ئۆزگەرتسىڭىز بولغۇدەك. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ياخشى تەرەپمۇ بار ئىكەن، مۇبادا بۇنىڭدىن كېيىن بىر ئۆيدە ياشاپ قالساڭلار سىز- نىڭ تەسىرىڭىز بىلەن يامان تەرەپلىرىنى ئۆزگەرتىپ كەتسە ئە- جەب ئەمەس.

گۈلسۈم گەرچە ئوقۇنتقۇچى ئايالدەك چوڭقۇر ئويلاپ كەتمە- گەن بولسىمۇ، ھازىر غاپپارنىڭ ئۆزىگە راستتىنلا كۆيىدىغانلىقى- غا، كۆيۈنىدىغانلىقىغا ئىشەنگەنىدى.

— گۈلسۈم، بۇ دۇنىيادا ھەر ئىككىمىزلا تىرىكەنسەك يالغۇز، — دېدى غاپپار بىر كۈنى يوقلاپ كەلگەندە، ئاندىن بىرپەس تۇرۇپ قېلىپ، كېيىن گويا تۇغاننى بۇزۇپ ئاققان سۇدەك تېز - تېز سۆزلەپ كەتتى، — جېنىم گۈلسۈم، مەن سىزگە ئاشىق... سىز بولمىسىڭىز بۇ دۇنيادا مەن ياشىيال- مايمەن... ناۋادا، ناۋادا بېگىملەر ۋەدىسىدىن يېنىۋالسا، بۇ دو- زاختا بۆسۈپ كىرىپ، گۇندىپايلارنى بوغۇزلاپ تاشلاپ، يا سىزنى بۇ يەردىن ئېلىپ قاچىمەن، يا بولمىسا ئۆزۈممۇ مۇشۇ يەردە ئۆلىمەن. سىزنى...

بۇ چاغدا كۆرۈشۈش ئۆيىدە ئىككىسىلا بولۇپ، گۇندىپاي ئىشىكنىڭ سىرتىدا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرەتتى.

— بولدى، سۆزلىمەك، گۈندىپاي ئاڭلاپ قالىدۇ، — دېدى گۈلسۈم ئالدىراپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ.

غاپپارنىڭ چىرايى تاتىرىپ، كۆز چاناقلىرى نەملەنگەنىدى. ئۇ گۈلسۈمگە ئادەمنىڭ ئىچىنى سىيرىلدۇرگۈدەك يېلىنغان قىياپەتتە قاراپ:

— ئەمىسە، ئېيتىڭا، ماڭا تېگىشىنى خالامسىز؟ — دەپ سورىدى.

گۈلسۈم ئۇنىڭ بايىقى سۆزلىرىدىن خېلى تەسىرلەنگەنىدى. بىراق بۇ سوئالغا قانداق جاۋاب بېرىشنى دەماللىققا بىلەلمەي قالدى. شۇ پەيت گۈندىپاي كىرىپ:

— ۋاقىت توشتى! — دېدى.

گۈلسۈم بىر ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، غاپپار ئەكەلگەن نەرسىلەرنى ئېلىپ سىرتقا ماڭدى. ئۇ ئىشىك تۈۋىگە بارغاندا ئىختىيارسىز ھالدا كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى. بۇ قاراشتىن غاپپار بايىقى سوئالىغا جاۋاب تاپقاندەك بولدى.

2

غاپپار مۇشۇ كۈنلەردە گۈلسۈمنى ئازاد قىلىش ئىشى توغرۇلۇق تالىپ بەگ ۋە كازىم بەگلەر بىلەن تالاي قېتىم سۆزلەشتى. تالىپ بەگ ھەمىشە: «پالۋان، ئالدىرىماڭ، بۇ دېگەن كىچىك ئىش ئەمەس، مەنمۇ ھازىر شۇ ئىشنىڭلا غېمىدە يۈرۈۋاتىمەن، پات ئارىدا بىر تەرەپ بولۇر. سىز كازىم بېگىمگە كۆپرەك يالۋۇرۇڭ» دەيتتى. كازىم بەگ بولسا، باشتا غاپپارنىڭ يالۋۇرۇشلىرىغا قولاقمۇ سالمىغان، ھەتتا تېرىكىپ:

— قويۇڭ مۇنداق گەپنى، مەن تېخى ئۇ قانجۇقنىڭ چاچلىرىنى بىر تال ـ بىر تالدىن يۇلىمەن، گۈندىخانىدا چىرىتىۋېتىمەن! — دېگەنىدى.

لېكىن ئۇنىڭ غاپپارنىمۇ ئارتۇقچە رەنجىتكۈسى يوق ئىدى. «بۇ بىر باتۇر، قورقماس يىگىت، ماڭا تازا قول ـ قانات بولالايدۇ. ئۇنتا دېسەم ئۇنتا، سۇغا دېسەم سۇغا كىرەلەيدۇ. مۇشۇنداق پاراكەندە كۈنلەردە ئۇنى سىقىمىمدا تۇتالىسام، ئۆزۈمگە پايدا، بەك رەنجىتىپ قويسام، ئاغرىنىپ يېنىمدىن كېتىپ قېلىشى مۇمكىن» دەپ ئويلايتتى ئۇ.

— پالۋان، سىز مېنىڭ ئەڭ يېقىن ئادىمىم، — دېدى ئۇ بىر كۈنى غاپپارنىڭ كۆڭلىنى ياساپ،— سىزنىڭ ئۇ دېدەككە راستتىنلا كۆيۈپ قالغىنىڭىزغا ئىشەندىم. سىزگىمۇ، ئۇنىڭغىمۇ ئېچىم ئاغرىدى. مېنى دېسىڭىز شۇ تاپتىلا ئۇنى قويدۇرۇۋەتكۈم بار. لېكىن ئۆزىڭىزمۇ بىلىسىز، ئۇنىڭ گۇناھى ئادەتتىكىچە ئىش ئەمەس. ھازىر ھۆكۈمەت باندىت قۇدرەت ۋە ئېزىزلەرنى تۇتالمىغىنى ئۈچۈن بەك ئاچچىقلىنىپ تۇرۇۋاتىدۇ، شۇڭا گۇل-سۇمىنى قويۇۋېتىش ھەققىدىكى گەپلەرنى ھازىرچە دېگىلى بولمايدۇ. ئاندىن ئاكامۇ، مەنمۇ ھازىر ھازا ئېچىدە تۇرۇۋاتىمىز، مەرھۇم دادامنىڭ قىرىق نەزىرسى ئۆتسۇن، ئاندىن سىزنىڭ يۈزىڭىزنى قىلىپ ئاكام ۋە تالىپ بېگىملەر بىلەن سۆزلىشىپ كۆرەي. شۇنىڭغىچە سىزمۇ بېشىمنى ئاغرىتىۋەرمەڭ.

ئۇ بۇ ۋەدىنى چىن كۆڭلىدىن بەردىمۇ ياكى ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈنلا شۇنداق دەپ قويدىمۇ، بۇنىسى غاپپارغا مەلۇم ئەمەس ئىدى، شۇنداقتىمۇ ئۇ كازىم بەگكە ئارقا ـ ئارقىدىن رەھمەت ـ ھەشقاللا ئېيتتى.

ئاخىرى ئەزەم بەگ ھاجىنىڭ قىرىق نەزىرسىمۇ بېرىلىپ بولۇندى. شۇنىڭدىن كېيىن كازىم بەگ يىگىتلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ يەنە شەھەرگە بېرىۋالدى ۋە كۈنلىرىنى ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. غاپپار بۇ كۈنلەرنى ناھايىتى تاقەتسىزلىك ئىچىدە كازىم بەگنىڭ ئاغزىغا تەلمۈرۈش بىلەن ئۆتكۈزىدى، بەزىدە زادى بولالماي:

— بەگلىرىمىز بىلەن سۆزلەشتىلىمىكىن؟ — دەپ سوراپتتى.

— ياق تېخى، — دەپ قىسقىلا جاۋاب بېرەتتى كازىم بەگ.

غاپپار خۇرسىناتتى، بىراق كازىم بەگنىڭ تۇتۇلغان چىرايىغا قاراپ لېۋىنى چىشلەپ قالاتتى. «دۆيۈز! — دەپ تىللايتتى ئۇنى بەزىدە ئىچىدە، — سېنىمۇ كۆرۈپ قويدۇم، ئۆزۈڭنىڭ كۆڭلىنى ئېچىشتىلا ئويلاپ، باشقىلارنىڭ غېمى بىلەن قىلچە كارى بولمايدىغان نائەھلىي نېمە ئىكەنسەن. مۇبادا گۈلسۇمنى قۇتۇلدۇرۇشنى دېمىگەن بولسام، يېنىڭدا بىرەمۇ تۇرغۇچىلىكىم قالمىدى. خەپ بۇ كۇنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتەر...»

ئاردىدىن يەنە ئون بەش - يىگىرمە كۈن ئۆتۈپ كەتتى. غاپپار ئەمدى كازىم بەگدىن ئۇمىد ئۈزۈپ: «گۈندىخانىغا كېچىسى يوشۇرۇن كىرىپ، گۈلسۇمنى ئېلىپ قاچسامىكىن؟» دەپ ئويلاشقا باشلىدى. ئۇ تۇرمىگە تولا كىرىپ - چىقىۋەرگەچكە، ئۇ يەرنىڭ ئەھۋالى بىلەن خېلى تونۇشۇپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ مۇنداق خەتەرلىك ئىشنى بىر باشقا ئاچىقىشتا بىر ئادەمنىڭ ئاجىزلىق قىلىدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. غاپپار قانچە باش قاتۇرۇپمۇ بۇ ئىشتا ئۆزىگە ياردەملەشكۈدەك بىرەر سادىق دوستىنىڭ يوقلۇقىغا كۆزى يەتتى ۋە شۇ كەمگىچە ئۆزىنىڭ بەگلەر ۋە ئۇلارنىڭ قولچوماقلىرى بىلەنلا يېقىن ئۆتۈپ، ئاددىي پۇقرالار ئارىسىدىن بىرمۇ ھەقىقىي دوست تۇتمىغانلىقىغا تۇنجى قېتىم پۇشايمان قىلدى. «بۇ مۇناپىقلار پەقەت ئۆزىنىڭ پايدىسىنىلا كۆزلەيدىكەن، بىزدەكلەرنىڭ دەردىگە دەرمان بولمايدىكەن...» دەپ بەكمۇ ئازابلاندى ئۇ. غاپپار شۇنىڭدىن كېيىن كازىم بەگكە ئاخىرقى قېتىم يەنە بىر يالۋۇرۇپ كۆرۈشنى، ئۇنىڭدىن يەنىلا نەتىجە چىقمىسا، ئۆزى يالغۇز بولسىمۇ، كېچىسى تۇرمىگە يوشۇرۇن كىرىپ، گۈلسۇمنى قۇتۇلدۇرۇشقا ئۇرۇنۇپ كۆرۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى:

«خەير، جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولماس، دەپ-تىكەن، ئۇچ - تۆت ئادەمگە تېتىغۇچىلىكىم بار. يا شۇ يەردە ئۆلەرمەن، يا بولمىسا يارىمنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقارمەن...»

بۇ قېتىم كازىم بەگ بۈگۈنلا نۇرۇللا بەگ ۋە تالىپ بەگلەر بىلەن چوقۇم سۆزلىشىشكە ۋەدە بەردى. ئۇ بۇ ۋەدىسىنى راست-تىنلا ئىشقا ئاشۇرىدىغۇ ياكى غاپپارنى يەنە كولدۇرلاتماقچى بولدى-غۇ، ئىشقىلىپ، كەچتە مۇنداق دېدى:

— ئاكام بىلەن تالىپ بېگىم سىزنىڭ بىزگە ۋە ھۆكۈمەتكە بولغان سادىقلىقىڭىزنى كۆزدە تۇتۇپ، گۈلسۇمنى قويۇپ بېرىشكە قوشۇلدى. لېكىن بىر شەرت قويۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. ساقچى ئىدارە-سىنىڭ ئىگىلىشىچە، باندىت قۇدرەتلەر تاشقورغانغا بېرىپ شۇ يەردىكى توپىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپتىكەن، لېكىن ئۇلارنىڭ ئارە-سىدا قاراقچى ئىزىزىمۇ، ئادالەت دېگەن جالاپمۇ يوق ئىمىش. ئاقسۇ ئاۋاتتىنمۇ ئۇلارنىڭ ئۇ يەرگە بارمىغانلىقى ھەققىدە مەلۇ-مات كېلىپتۇ. شۇنىڭغا قارىغاندا، ئۇلار مۇشۇ يۇرتتىكى بىرەر پىنھان يەردە يوشۇرۇنۇپ تۇرۇۋاتقان بولسا كېرەك. ئاكامغۇ، تالىپ بېگىمغۇ ئاۋۋال قاراقچى ئىزىزنى قولغا چۈشۈرۈپ، ئاندىن گۈلسۇمنى قويۇپ بېرەيلى، دەپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇلار بۇ ئىشتا سىزنىمۇ كۈچ چىقارسۇن دەيدۇ. بۇنىڭغا مەنمۇ بىرنېمە دېيەلمە-دىم. لېكىن كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، ئۇ قاراقچى ئۇزاققا قالماي جەزمەن قولغا چۈشىدۇ.

بۇ شەرت غاپپارنىڭ باشتىكى خۇشاللىقىغا ئازراق سايە چۈ-شۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما چوڭ ئىشنىڭ ھەل بولغانلىقىدىن كۆڭ-لى خېلىلا خاتىرجەم بولدى. ئۇ گۈلسۇمنى تۇرمىدىن چىقىرىش ئۈچۈن ھەرقانداق شەرتكە كۆنۈشكە تەييار ئىدى. شۇڭا ئىزىزنى تۇتۇشقا ئالاھىدە كۈچ چىقىرىدىغانلىقىغا ۋەدە بەردى.

قايسىبىر دانىشمەن: «بەزى ئادەملەر ئەزەلدىن ئادىشىپ كەلگەن ۋە مۇندىن كېيىنمۇ ئادىشىۋېرىدۇ. نېمىنىڭ ئادىللىق

ۋە نېمىنىڭ ئادالەتسىزلىك ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتىشتە تېخىمۇ شۇنداق» دەپ زەپ توغرا ئېيتىپتىكەن. غاپپارمۇ دەل شۇنداق ئادەم ئىدى ۋە بۇ قېتىممۇ ئاداشقان يولىدا مېڭىۋېرىشكە نىيەت قىلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كۈن بويى بازار ئارىلاپ ئېزىز ھەققىدە تىڭ تىڭلىدى. ئۇ سارايلارغا، دەڭلەرگە، ئاشپۇزۇل، چايخانە-لارغا، مۇسەللەسخانا ۋە قاۋاقخانىلارغا باراتتى، بەزىدە جىمغىنا ئولتۇرۇپ، باشقىلارنىڭ پاراڭلىرىغا قۇلاق سالاتتى. بەزىدە بول-سا، كىشىلەرگە بىرەر پىيالە چاي ياكى مۇسەللەس تۇتۇپ، ئۆزىمۇ گەپ كوچىلايتتى. مۇنداق سورۇنلاردا نېمىلەر دېيىلمەي-دۇ، دەيسىز؟ يۇرت ئىچىدىكى ھەرقانداق يېڭىلىقلار شۇنداق يەرلەردە كۆپىيىپ تارقىلاتتى، ھېكايە قىلغۇدەك بىرەر ئىش يۇز بەرگەن بولسا، ئايلاپ سۆزلىنەتتى.

ئارىدىن يەنە ئىككى ھەپتە ئۆتۈپ كەتتى. بۇ ئارىدا قۇدرەت ۋە ئۇنىڭ يېگىتلىرى توغرىسىدىمۇ، ئېزىز بىلەن ئادالەت توغرى-سىدىمۇ بەزى گەپلەر بولۇندى. لېكىن ئۇلارنىڭ ھەممىسى غاپ-پارغا بۇرۇندىنلا مەلۇم بولغان كونا ئىشلار توغرىسىدا ئىدى. «ھەي، ئېزىز دېگەن بۇ دۆيۈز زادى قەيەرگە يوشۇرۇنۇ-ۋالغاندۇ؟— دەپ جىلە بولاتتى ئۇ، — تالا ـ تۈزگە چىقماي ئۆيدىلا ئولتۇرامدىغاندۇ ياكى بىلگەنلەرمۇ ئېيتمامدىغاندۇ؟ شۇن-داق بولۇشىمۇ ئېھتىمال، بۇ قاراقچى كىشىلەر بىلەن ئەپ ئۆ-تۈشكە ئۇستا بىرنېمە ئىدى، شۇڭا بىلىدىغانلارنىڭمۇ ئۇنى ئاشكا-رىلاپ قويغۇسى كەلمىسە كېرەك.»

غاپپار بىر كۈنى كەچتە يېڭىشەھەر تەرەپتىكى جۇ جاڭگۈيدى دېگەننىڭ قاۋاقخانىسىغا باردى. بۇ قاۋاقخانىنىڭ خېرىدارلارنى كۆتىدىغان ئۆيى ئىچكىرى ـ تاشقىرى ئىككى ئېغىز بولۇپ، ئوتتۇرىدىكى تامدا يەنە بىر دېرىزىمۇ بار ئىدى. غاپپار بۇ يەرگە تولا كېلەتتى ۋە ھەمىشە ئىچكىرىكى ئۆيدە ئولتۇرۇپ ھاراق

تىدىن بېرى ئاڭلاشقا كېچە - كۈندۈز تەقەززا بولۇپ كەلگەن ئېزىز توغرىسىدىكى خەۋەر ئۇنى پەيلىدىن ياندۇردى.

— ئۇ ئېزىز پالۋان دېگەننى ئاشۇ مەنسۇر بەگ ئىشتىن كېيىن ئۆزىگە مەخسۇس چېلىشچى قىلىۋاپتۇ، دەپ ئاڭلىدىم، — كۈلكە توختىغاندا يىگىتلەردىن بىرى سوراپ قالدى، — قاغىلىقتا نېمە ئىش قىلىدىغاندۇ ئۇ؟ باشقا بىرىنى شۇنىڭغا ئوخشىتىپ قالدىڭمۇيا؟

— نەدىكى گەپنى قىلىدىكەنسەن، ئۇنىسى مەن كېيىنمۇ ئىككى - ئۈچ قېتىم كۆرگەن، نەق ئۆزى شۇ، — دېدى بۇ خەۋەرنى يەتكۈزگەن يىگىت سەل رەنجىگەن تەلەپپۇزدا.

— توختاڭلار، ئاغىنىلەر، — يەنە بىرى سۆزگە ئارىلاشتى، — تېخى كېيىنكى ئىشلاردىن خەۋىرىڭلار يوق ئوخشايدۇ. ئاڭلىشىمچە، ئاشۇ ئېزىز پالۋان دېگەن يىگىت بۇنىڭدىن بىر - ئىككى ئاي بۇرۇن ھېلىقى كازىم بەگ دېگەننى ئوڭدا قويۇپتۇ.

— ھاكىمبېگىمنىڭ ئىنىسى كازىم بەگنىمۇ؟

— ئۇنىڭ بىلەنمۇ بەل تۇتۇشۇپتىكەنمۇ؟

— قويە مۇنداق گەپنىڭنى. كازىم بەگ دېگىنىڭ ئاكىسىنىڭ ئەمىلى ۋە يېنىدىكى بىرنەچچە لۇكچەكلىرىگە تايىنىپ جاھانغا پاتماي يۈرگىنى بىلەن چېلىشىشقا چۈشەلەمتى.

— ئۇنى مەنمۇ بىر قولۇمنى باغلاپ قويۇپمۇ يېقىتارمەن.

— توختاڭلار، نېمە ئىشلىقىنى مەن ئېيتىپ بېرەي: ئاشۇ مەنسۇر بەگنىڭ ھۆسن - جامالدا جەننەت ھۆرلىرىنىمۇ بېسىپ چۈشكۈدەك بىر قىزى بار ئىكەن، ئىسمى ئادالەت ئىكەن. مەنسۇر بەگ شۇ قىزىنى ئاشۇ كازىم بەگكە بەرمەكچى بوپتىكەن. بۇگۈن - ئەتە توي بولىدۇ، دېگەن كۈنلەردە بىر كېچىسى ئېزىز پالۋان ئۇنى ئېلىپ قېچىپتۇيۇ، قۇمغا سىڭگەن سۈدەك يوقىلىپ كېتىپتۇ. ئاڭلىشىمچە، كازىم بەگ ھازىرغىچە مەيدىسىنى نەم

يەرگە يېقىپ، ۋاي «دەردىم!» دەپ ياتقۇدەك.

— ئەجەب بەلەن ئىش قىپتۇ، ئۇ پالۋان! — بىرەيلەن شۇنداق دېۋىدى، باشقا يىگىتلەرمۇ كازىم بەگنى مازاق قىلىپ، ئېزىزنى ماختاشتى.

غاپپار ئىنتايىن مۇھىم ئاخباراتقا ئېرىشكەنىدى. «ئۇ قاراقىچى قاغىلىققا بېرىۋاپتىكەن - دە. بۇ ئارىلىق ئاتلىق ئادەمگە ئىككى - ئۈچ كۈنلۈكلا يول. ھازىرلا كازىم بېگىمگە مەلۇم قىلاي...» ئۇ ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلىۋىدى، بىر يىگىتنىڭ «ئۇنى يولدا ئۇچراتتىڭمۇ ياكى قاغىلىقنىڭ ئۆزىدىمۇ؟» دېگەن سوئالى يەنە ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. «سەل تەخىر قىلاي، ئۇ قاراقچىنىڭ تۇرغان ئورنىنى ئېنىق بىلىۋالسام تېخىمۇ ياخشى ئەمەسمۇ» دەپ ئويلىدى ئۇ.

— بىز مۇشۇ تەرەپكە يولغا چىقىشنىڭ ئالدىنقى كۈنى بىر تۆمۈرچىگە ئاتلارنى تاقىلىتىشقا ئېلىپ بارغان، — دەپ جاۋاب بەردى سەپەرچى يىگىت، — ئېزىز پالۋاننى شۇ تۆمۈرچىنىڭ دۇكىنىدا بازغان سوقۇۋاتقان ھالدا كۆردۈم.

— قاغىلىققا قېچىپ بېرىپ بازغانچى بوپتۇ - دە، ئۇ.

— ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ گەپلەشتىڭمۇ؟

— ياق، مەن ئۇنى تونۇغىنىم بىلەن، ئۇ مېنى تونۇمايدۇ ئەمەسمۇ. شۇڭا كۆرۈشكۈم بولسىمۇ، باشتا تارتىندىم. ئۇنىڭ ئۇستىگە بىردەمدىن كېيىن ئۇ ئېچكىرىگە كىرىپ كېتىپ، بىز قايتقۇچە يېنىپ چىقمىدى. شۇ يەردە تۇرغان بىرەيلەندىن سورىسام، ئۇ نېمىشقىدۇ ئۇنىڭ ئىسمىنى قۇربان دەپ ئاتىدى.

— ياقا يۇرتتا قېچىپ يۈرگەچكە ئىسمىنى ئۆزگەرتىۋالغان گەپ.

غاپپارغا ئەمدى ھەممە ئىش تولۇق ئايان بولغانىدى. «ئېتىنىمۇ ئۆزگەرتىۋاپتۇ - دە، مۇتتەھەم!» دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ. باشتا ئۇ بۇ خەۋەرنى يەتكۈزگەن يىگىتنى تۇتۇپ ساقچىغا ئېلىپ بارماقچى بولغانىدى، لېكىن باشقا ھەمراھلىرى

ئۇنىڭغا بولۇشۇپ قالسا، تەڭ كېلەلمەي قېلىپ ئىشنى بۇزۇپ قويۇشتىن ئەنسىرىدى: «بۇ بەتبەختلەر ئۇ قاراقچىنى كۆڭلىگە بەك يېقىن تۇتىدىكەن، ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىۋاتقىنىمنى بىلىپ قالسا، بىرەرى بىزدىن بۇرۇنراق قاغىلىققا خەۋەر يەتكۈزۈپ قويمىسۇن يەنە. ياخشىسى، ئۇ قاراقچى بىخۇد تۇرغاندا ئۇشتۇمتۇت تۇتۇۋالغان تۈزۈك...» دەپ ئۆمرىدە يەنە بىر قېتىم ئەقىللىق كىشىلەرگە خاس پىكىر يۈرگۈزدى ئۇ. ئاندىن جۇ جاڭگۈيدى بىلەن تېزلا ھېسابلىشىپ قاۋاقخانىدىن چىقىپ كەتتى.

ئون توققۇزىنچى باب

1

سۇلايمانىنىڭ ئاچىسىنىڭ ئىسمى سالامەتخان، ئۇنىڭ ئېرىدىنىڭ ئىسمى ئابابەكرىئاخۇن ئىدى. لېكىن ئۇنى تونۇيدىغانلار كۆپ هاللاردا ئۇنى «تۆمۈرچى ئۇستام» دەپ ئاتىشاتتى. سۇلايمان ئېيتقاندەك، ئەر ـ خوتۇن ئىككىسىلا ئېزىز بىلەن ئادالەتنى ئۆز ئۆيىدە تۇرغۇزۇشقا خۇشاللىق بىلەن رازى بولۇشتى. ئابابەكرىئاخۇن ئاق كۆڭۈل بولۇپلا قالماي، يەنە خۇش چاقچاق ئادەم ئىكەن.

— هۆرمەتلىك ئىنىم، سىڭلىم، بۇ پېقىر خانىمزنى ئۆز ئۆيىمىز دەپ بىلىڭلار، قاچانغىچە تۇرۇشنى خالىساڭلار شۇ چاغقىچە بەخىرامان تۇرۇڭەرسەڭلار بولىدۇ، — دېدى ئۇ كۇلۇپ تۇرۇپ، ئاندىن خوتۇنىغا بىر قارىۋېلىپ قوشۇپ قويدى، — «خىل ـ خىلىنى تاپار» دېگەندەك، ئويلاپ قارىسام، تەقدىر ـ قىسمەتلىرىمىز ئوخشىشىدىكەن، بەلكىم قېيىمەتلىك قېرىنداشلاردىن بولۇپ كېتەمدۇق تېخى.

ئۇلارنىڭ هويلىسىنىڭ كۇنچىقىش تەرىپىدە ئىككى ئېغىز لىق بوش ئۆي بار ئىدى، بۇرۇن ئۇ ئۆيدە ئابابەكرى ئايالى بىلەن تۇرغان، كېيىن ئاتا ـ ئانىسى ئارقا ـ ئارقىدىن ئۆلۈپ كېتىپ، ئۆزلىرى ئۇلارنىڭ چىرىغىنى ئۆچۈرمەيلى دەپ كۇنىپېتىش تەرەپتىكى چوڭ ئۆيلەرگە كۆچەكچىكە، كۇنچىقىشتىكى بۇ ئۆيلەردە شۇنىڭدىن بۇيان ئادەم ئولتۇرمىغانىدى. ئېزىز بىلەن ئادالەت ئەنە

شۇ ئۆيلەرگە جايلاشتى. ئۇلارنىڭ ھال - ئوقىتى ياماڭ ئەمەس ئىدى. ئاباباكرى ئەر - خوتۇن ئۆي سەرەمجانلىرىنى بىز بېرىمىز دېگەن بولسىمۇ، ئېزىز ئۆزىرىخاھلىق ئېيتىپ، شۇلار ئارقىلىق بازاردىن كىگىز - كېچەك ۋە باشقا سەرەمجانلارنى سېتىۋېلىشتى، ئىككى - ئۈچ يوتقان - كۆرپە تىكتۇردى. ئۇلار بىرنەچچە كۈنگە چە تالا - تۈزگە چىقماي، يات ئادەملەرنىڭ كۆزىگە چېلىقماي ھويلا ئىچىدىلا يۈرۈشتى.

— ئاباباكرى ئاكا، — دېدى ئېزىز بىر كۈنى كەچلىك تاماق ۋاقىتىدا (ئۇلار تاماقىنى ئاساسەن بەللە ئولتۇرۇپ يېيىشەتتى) ، — ئەتىدىن باشلاپ دۇكاندا سىزگە قارىشايمىكىن دەيمەن.

— ئىنىم، قويۇق مۇنداق گەپنى، — دېدى ئاباباكرى چايدىن بىر ئوتلۇۋېلىپ، — سىز دېگەن مېھمان، ئاندىن دۇكاندا سىز قىلىدىغان ئىشمۇ يوق.

— ئاكا، بىز ئۆيىڭىزگە كەلگەن كۈنى «بۇ ئۆينى ئۆز ئۆيىمىز دەپ بىلىڭلار» دېگەن ئەمەسمىدىڭىز، ئەمدى يەنە مېھمان دەپ قالدىڭىزيا؟ ماقۇل دەڭە، ئۆزۈمۇ بىكار يۈرۈپ بەك زېرىكىپ كەتتىم، دۇكىنىڭىزدا ماڭىمۇ بىرەر ئىش چىقىپ قالار.

ئاباباكرى ئۇنىڭغا يەر ئاستىدىن بىر قاراپ قويدىيۇ، لېكىن ھېچنېمە دېمەي خىيالغا پاتقاندەك جىم ئولتۇرۇپ قالدى.

— مەنسۇر بەگنىڭ بىر تۆمۈرچىلىك دۇكىنى بار ئىدى، — سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئېزىز، — بوش ۋاقىتلىرىمدا بەزىدە شۇ يەرگە كىرىپ، بازغان سوقۇپ باقاتتىم، بۇ ئىشقا قولۇمۇ خېلى قاملىشىپ قالغان.

ئاباباكرىنىڭ ئەمدىلەتىن ئون ئىككى - ئون ئۈچ ياشلارغا كىرگەن چوڭ ئوغلى ئىسمايىل كۆرەك بەسىشقا ئارانلا يارايتتى. بۇرۇنقى بازغانچىسى بىر كېچىسى يوقىلىپ كەتكەنچە قايتا پەيدا بولمىدى، ئاڭلاشلارغا قارىغاندا تاشقورغان تەرەپكە كەتكەنمىش.

ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن بىر بازغانچى ياللىغان بولسىمۇ، سەل هۇرۇن چىقىپ قېلىپ دېگەندەك كۈچ بەرمىدى. ئاباباكرى ئۇ-نىڭ ئورنىغا باشقىسىنى ئالماشتۇرۇشنى ئويلىغان بولسىمۇ، دە-مالىققا كۆڭۈلدىكىدەك بىرى تېپىلماي، ئامالسىز كېلىۋاتاتتى. مۇشۇنداق چاغدا ئېزىزدەك پالۋان يېگىت بازغانىنى قولىغا ئالىدە-غان بولسا گۇل ئۇستىگە گۇل قوناتتى، ئەلۋەتتە. بىراق...

— ئىنىم، كۆڭلىڭىزنى چۈشەنىدىم، رەھمەت سىزگە،— دېدى ئۇ ئاخىر خىيالىنى بۆلۈپ،— لېكىن دۇكانغا كۈندە دېگۈ-دەك نۇرغۇن ئادەملەر كېلىپ - كېتىپ تۇرىدۇ. ياقا - يۇرتلار-دىن، هەتتا خوتەنلىك يولۇچىلاردىنمۇ ئات تاقىلاتقىلى كېلىدىغان-لار بار. ئۇلارنىڭ ئىسىدا سىزنى تونۇيدىغانلار چىقىپ قالسا... ياق، دۇكانغا چىقسىڭىز بولمايدۇ.

— ئاكا، مەن يىل — ئون ئىككى ئاي مۇشۇ هويلا ئىچىدىلا تۇرۇۋېرەلمەيمەن. شۇنداق بولىدۇ دېگەندىمۇ ئۆيىڭىزگە باشقا كىشىلەر كىرمەي قالامدۇ!؟ بىر كۈنى بولمىسا، بىر كۈنى هامان ئاشكارا بولىمەن. مېنىڭچە، باشقىلاردىن ئۆزۈمنى قاچۇ-رۇپ يۈرسەم، ئۇلاردا ئوخشايلا گۇمان تۇغدۇرۇپ قويارمەن تېخى، ئوچۇق - ئاشكارا ئىش قىلغىنىم تېخىمۇ ئوبدان بولارمىكىن. سىز ئەندىشە قىلغان ئىش توغرۇلۇقمۇ ئويلىدىم. بەگلەر ئەمدى تەقدىرگە تەن بېرىپ بۇ يەرلەرگىچە ئىزدەپىمۇ كەلمەس. ساقال - بۇرۇتۇمنى ئۆستۇرۇۋەتسەم، دۇكانغا كەلگەنلەر بىلەن كۆپ پاراڭلاشمىسام هېچ ئىش چىقماس. ئاندىن ناۋادا دۇكانغا بىر يۇرتلۇق يولۇچىلار كېلىپ قالغۇدەك بولسا، ئۆزۈمنى دەر-هال چەتكە ئالسام بولىدۇ ئەمەسمۇ.

— لېكىن سىڭلىمىز ئادالەت خېنىم بۇ ئىشقا قانداق قارايدىكىن؟ — دېدى ئاخىر ئاباباكرى يان بەرگەندەك بولۇپ.

ئادالەت هازىر تېخى ئاباباكرى ئالدىدىمۇ يۈزىنى ئاچمايدىغان بولغاچقا، ئادەتتە ئەرلەر بىلەن ئايالالار باشقا - باشقا ئۆيلەردە

غىزالىناتتى.

— ئىككىمىزنىڭ بۇ ھەقتىكى مەسلىھەتىمىز پىشىپ بولـ
غان، — دېدى ئېزىز كۆلۈمسىرەپ تۇرۇپ، — ئۇمۇ: «مەنمۇ
سالامەتخاچامنىڭ ئاش ـ غىزا ئېتىشىگە قارىشىمەن، بىكار چاغـ
لىرىمدا دوپپا تىكىمەن» دەيدۇ تېخى.

— ھوي، سىلەر بىزگە ئېغىرچىلىق كەلتۈرۈپ قويمايلى،
دەپ غەم قىلىۋاتقان ئوخشىمامسىلەر! ؟ ئىشقىلىپ، مۇشۇ ھۇـ
نەرنىڭ بەرىكىتى بىلەن يامان ئەمەس كۈن ئۆتكۈزۈۋاتىمىز،
ئۇكام، بارىنى سىلەر بىلەن تەڭ كۆرىمىز.

— ئۇنداق ئەمەس، ئاكا، پۇل ـ پوچەكنى كۆزدە تۇتۇۋاتقـ
ىنىمىز يوق. بىكار يۈرۈش ئادەمنى زېرىكتۈرۈپ قويىدىكەن.

— بوپتۇ، مۇنداق چىڭ تۇرۇۋالسىڭىز، مەن يەنە نېمە
دېيەلەيمەن. ماقۇل، شۇنداق بولسۇن ئەمىسە، ئىشقىلىپ، خۇـ
دايىم ئۆز پاناھىدا ساقلا.

ئەتىسىدىن باشلاپ ئېزىز ھېلىقى ھۇرۇن شاگىرتنىڭ قولـ
ىدىن بازغانىنى تاپشۇرۇۋالدى. بازغان خېلى ئېغىر ئىدى، لېكىن
ئۇ ئېزىزنىڭ قوللىرىدا يەڭگىل ئوينايتتى، دەل جايىغا چۈشەتـ
تى. بۇنىڭدىن ئىبارەكرىلا ئەمەس، ئېزىزنى تۇنجى قېتىم كۆر
گەن خېرىدارلارمۇ، بىكارچىلىقتىن شۇ يەرگە توپلىشىپ گەپ
ساتىدىغان بوۋايلارمۇ قايىل بولماي تۇرالمىدى.

— ئەجەب بەلەن شاگىرتقا ئېرىشىپلا، ئۇستام، — دېدى
چۈشكە يېقىن بۇيرۇتقان كەتمىنىنى ئېلىشقا كەلگەن بىر
كىشى، — كۆچىمۇ، پەسمۇ بار يېگىت ئىكەن بۇ ئۇكام، ئوقەتـ
لىرى ئەمدى تېخىمۇ يۈرۈشۈپ كەتكۈدەك.

— دېگەنلىرى كېلەر ئىلاھىم، — ئىبارەكرى تەرلىرىنى
سۈرتكەچ كۆلۈمسىرەپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى، — بۇياق سالامەتـ
خانىنىڭ ئىنىسى قۇربانئاخۇن بولىدۇ. بۇ ئىنىمىزنىڭ ھۈنەر
ئۆگەنگۈسى بار ئىكەن، شۇڭا كېلىنىمىز ئايگۈل بىلەن بىزنى

يوقلاپ كېلىپتۇ، ھۇنەرنى كامىل ئىگىلەپ بولغىچە بىز بىلەن بىللە تۇرماقچى.

ئاخشام مەسلىھەتنىڭ ئاخىرىدا ئاباباكرى ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئېزىزغا سالاھىيىتىنى ئۆزگەرتىش تەكلىپىنى بېرىپ، يۇقىرىقى ئىسىملارنىمۇ ئۆزى قويغانىدى.

شۇ كۈنىدىن باشلاپ ئاباباكرنىڭ ھۇنىرىگە دېگەندەك ئامەت ياغقىلى تۇردى. ئۇ ئەمدى ھەر كۈنى كەتمەن، پالتا، كەكە، تاقا... قاتارلىقلارنى بۇرۇنقىدىن بىر ھەسسە ئارتۇق سوقۇپ پۈتتۈرىدىغان بولدى. بۇ كەسىپتە بازغانچىنىڭ رولى ناھايىتى مۇھىم. تۆمۈر دېگەن ئوتتا قىزىپ قىپقىزىل چوغ ھالىتىگە كەلگەندىلا، ئاندىن بازغان زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمەي ئوڭاي كېڭىيىپ، ئەيۈەشكە كېلىدۇ. لېكىن، ئۇ سەندەل ئۈستىگە ئېلىنغان ھامان يەنە قارىيىپ سوۋۇشقا يۈزلىنىدۇ. شۇڭا ئۈستىلار مانا مۇشۇ بىرنەچچە مىنۇتلۇق ۋاقىتنى ناھايىتى چىڭ تۇتۇشى كېرەك. بولۇپمۇ دەل مۇشۇ ۋاقىت بازغانچىنىڭ تازا كۈچ كۆرسىتىدىغان مەزگىلى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ھەربىكىتى قانچە تېز، قانچە تەرتىپلىك بولسا، تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇپ، تېز ياپلاقلىغىلى بولىدۇ. ھەربىكەت بەك ئاستا بولسا، پۈرسەت قولدىن كېتىدۇ؛ تەرتىپسىز، نىشانسىز ئۇرۇلسا، يا ھادىسە كېلىپ چىقىدۇ، ياكى ھەددىدىن بەك ھۇدە كېتىدۇ. ئاباباكرى قىرىق ياشلارغا يېقىنلىشىپ قالغان بۇغداي ئۆڭلۈك، ۋىجىكرەك كىشى ئىدى؛ تۆمۈرچىلىك ئاتا مىراس كەسپى بولۇپ، بالىلىق چاغلىردىن باشلاپلا دۇكاندا ئۆسۈپ چوڭ بولغاچقا، بۇ ھۇنەردە قانغىلىق بويىچە ئالدىنقى قاتاردا سانىلاتتى. ئۇ بازغانچىغا ماسلىشىپ بولقا ئۇرغىلى تۇرىدىغان بولسا، قاچان توختايدىغانلىقىنى ھېچكىم دەپ بېرەلمەيتتى؛ ئوڭ قولى بىلەن بولقا ئۇرغاچ، سول قولى بىلەن قىسقاچتا قىسىلغان تۆمۈرنى ناھايىتى چاققان ۋە قىلچە خاتاسىز ئۇرۇپ - چۆرۈيتتى؛ ئاغزىدا بولسا، بازغانچىنى

پات ـ پات: «بوشاشما!»، «جايىغا ئۇر!» دەپ سۆيلەپ تۇراتتى. تولا چاغلاردا بازغانچى ھېرىپ ـ چارچاپ بولالماي يا توختىتۇالاتتى، ياكى تاققا ـ تۇققا ئۇرغىلى تۇراتتى. مۇنداق چاغلاردا ئاتابەكرى بەزى ئۇستىلاردەك ئۇنى ئالدىراپ سۆكۈپ ـ ئەيىبلەيتتى، ئەمما بىر خىل مەسخىرىلىك كۈلكىسى بىلەن جىلمىيىپ قاراپ قويۇپ، «ھەي...» دېگەندەك بېشىنى بىر چايقايتتى ـ دە، تۆمۈرنى يەنە ئوچاققا تىقاتتى. بىراق، بازغان ئېزىزنىڭ قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن ئەھۋال ئۆزگەردى. ئەمدى ھەر قېتىم ئاتابەكرىنىڭ ئۆزىلا «توختاڭ!» دەيدىغان بولدى. مۇنداق چاغلاردا ئۇ تېخىمۇ بەك تەرلەپ، ھاسىراپ دېمىنى ئالالماي قالاتتى.

— يا ھەزرەت، كۈچ دېگەن بار يەردە بار ئىكەن، — دېدى ئۇ بىر كۈنى كۈلۈپ تۇرۇپ، — راستتىنلا پالۋان دېگۈچىلىكىڭىز بار ئىكەن، ئىنسىم. سىزنىڭ بازغانىنى بىر قېتىم ئۇرۇشىڭىز بۇرۇنقى شاگىرتلىرىمنىڭ ئۈچ قېتىم ئۇرغىنىغا تەڭ كېلىدىكەن، شۇنىڭغا باقماي ھېچ چارچايدىغاندەك تۇرىڭىز يوق. ئەلى شاھى مەردانەڭ كۈچتۈڭگۈر ئىكەنسىز، ئىلاھىم كۆز تەگمەسۇن!

— بەك ئاشۇرۇۋەتتىڭىز، ئاكا، — ئېزىز ئوڭايسىزلانغان ھالدا كۈلۈمسىرىدى.

مەھەللىدىكى قېرىلار بىكارچىلىقتىن پات ـ پات ئاتابەكرىنىڭ دۆكىنى ئالدىدىكى ئىككى ئۆزۈن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇشۇپ، تاغدىن ـ باغدىن سۆزلىشەتتى. ئەمدى مۇنداق پاراڭلارغا ئېزىزنى ماختايدىغان سۆزلەرمۇ قوشۇلدى.

بىر كۈنى ئاتابەكرى بىلەن ئېزىز بىر كەتمەننى سوقۇپ بولۇپ، چاي ئىچكەچ دەم ئېلىۋاتقاندا بوۋايلاردىن بىرى ئۇشتۇمتۇت ئېزىزدىن سوراپ قالدى:

— بالام قۇربانئاخۇن، ئىلگىرى بىرەرى بىلەن چېلىشىپمۇ باققانمىدىڭىز؟

— چېلىشىپ باققان، — تۇزلا جاۋاب بەردى ئېزىز.
— يېقىتقانمۇ ياكى يىقىلغانمۇ؟
بۇ قېتىم ئېزىزنىڭ ئورنىغا ئابابەكرى جاۋاب بەردى:
— مەخسۇتئاخۇنكا، بۇ ئىنىمىزنىڭ پالۋان دېگەن نامى بار. بۇلتۇر قېينىناتامنى يوقلاپ بارغاندا ئۇنىڭ باشقىلارنى يىقىتقانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەنىدىم.
ئۇ كىشىلەرنىڭ ئېزىزغا بولغان ھۆرمىتىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن يالغان دېگەننى تازا ئوخشىتىۋەتتى. بۇ خەۋەر بوۋايلارنىڭ زوقىنى تېخىمۇ قوزغىدى:
— مۇنداق دەڭ، ئۇستام.
— جۇغى ئانچە چوڭ ئەمەستەك تۇرىدۇ.
— پەمى بار ئوخشايدۇ.
— بازغان سوقۇشىنى كۆرمىدىڭىزمۇ؟ كۈچ دېگەنمۇ يەتكۈچە بار ئىكەن ئۇنىڭدا!
— ئىش ـ ئەمگەك بىلەن ئۆسكەن بالا ـ دە. ئۇنداقلارنىڭ سۆڭىكى چىڭ، توم بولىدۇ.
.....
ماختاشلار توختىغاندىن كېيىن گەپنى يەنە ھېلىقى مەخسۇتئاخۇن دېگەن بوۋاي ئالدى:
— قىش پەسلىدە بىزنىڭ بۇ يۇرتتىمۇ چېلىشىش بولۇپ تۇرىدۇ. خۇدايىم بۇيرۇسا، سىزنى مەھەللىمىزگە ۋاكالىتەن چېلىشىشقا چۈشۈرەرمىز، پالۋان بالام.
— مەخسۇتئاخۇن ئاداش، مەھەللىمىزگە دەيسىزغۇ، پۈتۈن شەھەرگە ۋاكالىتەن مەيدانغا چۈشىمۇ يارايدىكەن بۇ يىگىت.
بوۋايلار ئېزىزنى يۇرتىمىزغا مېھمان دەپ ھۆرمەتلىگىنى ئۈچۈنمۇ ياكى ئۇنىڭ پالۋانلىقىغا راست ئىشەندىمۇ، ئىشقىلىپ، ئۇنى كۆكلەرگە كۆتۈرۈپ ماختاشتى. ئېزىز خىجىل بولۇپ بىر-نەچچە قېتىم سۆز قىستۇرۇشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، بوۋايلار

پۇرسەت بەرمىدى.

ئارىدىن ئىككى ھەپتىدەك ئۆتۈپ دۇكان ئالدىدا يۇز بەرگەن بىر ۋەقە ئېزىزنىڭ داڭقىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋەتتى:

شەھەرگە تۇتاش مەھەللىلەرنىڭ بىرىدە تۇرىدىغان نىيازئاخۇن ئىسىملىك دېھقاننىڭ بىر قارا بۇقىسى بار ئىدى. ئۇ تۇلۇمدەك سەمرىپ كەتكەن بولسىمۇ يا ساپانغا، ياكى ھارۋىغا قوشقىلى بولمايتتى. نىيازئاخۇن ئۇنى موزاي چېغىدا پىچتۇرۇۋەتمەگەنلىكىگە پۇشايمان قىلىپ، ئاخىر بازارغا سانقىلى ئەكىردى، بۇقىغا بىرقانچە دېھقان خېرىدارلارنىڭ كۆزى چۈشكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ باشقا كالىلار ئارىسىدا تېخىمۇ قۇتراپ، ھەدەپ يەر تاتىلاپ، ھۆركىرەپ ـ ھەيۋە قىلىۋەرگەچكە ھېچكىم سېتىۋېلىشقا پېتىنالمىدى. ئاخىرى غوپۇرئاخۇن ئاتلىق قاسساپ ھەققى ـ نەرخىدىن خېلى تۆۋەن باھادا سېتىۋالدى ـ دە، ئۇچ ئادەم بىرلىشىپ، ئاران دېگەندە ئۆيگە ئەكېلىپ ئېغىلغا سولىۋالدى. بىراق، بۇ يات ئېغىلدا بۇقىنىڭ يەنە تەلۋىلىكى قوزغىلىپ، ئېغىلنىڭ تاختىيىنى بۇزۇپ چىقىپ كەتتى. تاختايىنى ئۈسۈپ بۇزۇش ۋاقتىدا بۇقىنىڭ سول تەرەپتىكى مۈڭگۈزى ئوتتۇرىدىن سۇنۇپ كەتكەنلىكتىن ئۇنىڭ غەزىپى تېخىمۇ ئۆرلىگەنىدى. قاسساپنىڭ ئوغلى تاراق ـ تۇرۇقنى ئاڭلاپ ھويلىغا چىقىشىغا بۇقا ئۇنىڭ بىلەن دوقۇرۇشۇپ قېلىپ، ئۇنى تۆت ـ بەش قەدەم نېرىغا ئېلىپ تاشلىۋەتتى. ئاندىن كوچىغا قاراپ شىددەت بىلەن ئېتىلىدى. غوپۇر قاسساپ قولىغا يوغان پىچىقىنى ئالغىنىچە بۇقىنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈردى. ئۇنى دەرھال تۇتۇپ ئۆلتۈرمىسە، ئۇنىڭ ئۇچرىغانلا ئادەمنى زەخمىلەندۈرۈپ قويۇشى مۇمكىنلىكىگە قاسساپنىڭ كۆزى يەتكەنىدى. دېگەندەك، بۇقا يولدا ئۆزىنى چەتكە ئېلىشقا ئۇلگۈرەلمىگەن بىر ئايالنى ئۈسۈپ يىقىتىۋەتتى. قاسساپ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوغلىغاچ، بار ئاۋازى بىلەن:

— خالايىق، ئۇنى تۇتۇۋېلىڭلار، ئۆلتۈرۈۋەتسەڭلارمۇ مەيلى

لى! — دەپ ۋارقىراپ كېلەتتى.

كىشىلەر بۇقىنى دەماللىققا توسۇۋېلىشقا جۇرئەت قىلىشالمىدى، ئەكسىچە، ئۆيلەرگە، تام ئارقىلىرىغا قېچىشتى. مۇڭگۈزى سۇنغان يەردىن قان ئېقىۋاتقان بولغاچقا، بۇقىنىڭ كۆرۈنۈشى بەكمۇ قورقۇنچلۇق تۇسكە كىرگەنىدى. ئۇ ئاتابەكرىنىڭ دۇكىنى ئالدىغا يېتىپ كېلىشىگە قىرىق ـ ئەللىك قەدەمچە قالغاندا ئۇ يەردە ئولتۇرۇشقان قېرىلار دەرھال دۇكان ئىچىگە كىرىۋېلىشتى.

— يامان بولدى، ئاياغ تەرەپتىكى كۆۋرۈك بېشىدا ئون نەچچە بالا ئاپتاپقا قاقلىنىپ يېتىپتىكەن، بۇ نىجىس شۇلاردىن بىرەرىنى زەخىملەندۈرۈپ قويمىغىدى، — دېدى مەخسۇت بوۋاي ئەنسىرەپ.

ئېزىز ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپلا بازغاننى كۆتۈرگىنىچە سىرتقا قاراپ ئوقتەك ئېتىلدى.

— ئىنىم، پەخەس بولۇڭ! — دېگىنىچە تۇرۇپ قالدى ئاتا-بەكرى.

ئېزىزنىڭ كوچىغا چىقىشى بۇقىنىڭ يېتىپ كېلىشىگە توغرا كەلدى. بۇقا ئۇنىڭغا قاراپ شىددەت بىلەن ئېتىلدى. ئېزىز بازغاننى شىلتىدى. «قارس» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ بۇقىنىڭ يەنە بىر ساق مۇڭگۈزى يەرگە ئۇچۇپ چۈشتى. بۇقا ئاغرىقتا چىدىمايۋېچىنىشلىق ئاۋازدا بىر ھۆركىرىدى ـ دە، يەنە ئېتىلدى. ئېزىز قاسساپنىڭ «ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتسەڭلارمۇ مەيلى» دېگىنىنى ئاڭلىمىغانىدى، بولمىسا قولىدىكى بازغان بىلەن بۇقىنىڭ بېشىغا كېلىشتۇرۇپ بىرنىلا سالىدىغان بولسا، ئۇ دەرھال ئۆلمىگەندىمۇ، ئايىغى ئاسماندا بولاتتى. ئېزىز ئۇ يەنە ئۇسمەكچى بولۇپ كەلگەندە چەبدەسلىك بىلەن يانغا ئۆتۈۋالدى ـ دە، بازغاننى تاشلاپ ئىككى قولىدا سۇنغان مۇڭگۈزلەرنىڭ تۈۋى تەرىپىنى مەھكەم قامالالاپ تۇتۇۋالدى، ئاندىن پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ،

بۇقىنىڭ بېشىنى قايرىپ پەسكە باستى. بۇقىنىڭ ئاغزى كامار-دەك ئېچىلىپ قالدى. ئۇ بوشىنىش ئۈچۈن ھەدەپ تىرىشىپ - تىرماشتى. شۇ پەيتتە ئاباباكرى يۈگۈرۈپ چىقىپ قولىدىكى ئېغىر تۆمۈر بىلەن بۇقىنىڭ ئالدى پۈتىغا قاتتىق ئۇردى. بۇقا بىر ھۆركىرەپ تىزلىنىپ قالدى. ئۇنىڭسىزمۇ ئۇنىڭ بېشى يەرگە تېگەي دەپ قالغان، بويىنى يۇز گرادۇستىن ئارتۇق قايرىلىغانىدى. ئۇ ئاخىر بولالماي يەرگە يېنىچە گۈپلا قىلىپ يىقىلدى. شۇ ئاردا غوپۇر قاسساپ ۋە باشقا كىشىلەر يېتىشىپ كېلىپ، بۇقىنىڭ پۇتلىرىنى مەھكەم باغلىۋېلىشتى. ئېزىز تېخىچە ئۇنىڭ چولاق مۈڭگۈزلىرىنى قويۇۋەتمەي بېشىنى يەرگە مەھكەم نىختاپ تۇراتتى.

— ھەشقاللا، ئىنىم، — دېدى غوپۇر قاسساپ ئۇنىڭ قوللىرىنى قوش قوللاپ تۇتۇپ، — رۇستەمدەك پالۋان يىگىت ئىكەنسىز، مېنى بىر چوڭ بالا - قازادىن ساقلاپ قالدىڭىز. بۇ ياخشىلىقىڭىزنى ئۆلگۈچە ئۇنتۇمايمەن!

شۇ يەرگە يىغىلىشقان كىشىلەر ئېزىزنىڭ كۆچتۇڭگۈرلۈكى ۋە جاسارىتىدىن ھەيران بولۇشۇپ تۇشمۇتۇشتىن سۆزلىشەتتى. ھېلىقى بوۋايلار بولسا، ئەمدى بۇ يۈرتتىكى چىلىشىشتا ئېزىزنى يېقىتالايدىغانلارنىڭ چىقىشىغا گۇمانلىنىپ قېلىشتى.

2

ئاباباكرىنىڭ قاغىلىق شەھىرىدىن ئون ئىككى - ئون ئۈچ كىلومېتىر يىراقلىققا جايلاشقان بىر يېزىدا ئاتا - بوۋىسىدىن مىراس قالغان ئۈچ - تۆت مولۇق يېرى بار ئىدى. ئاباباكرى ئۇ يەرگە بىر يىلى بۇغداي، بىر يىلى قوناق تېرىيتتى. تېرىش ۋە يىغىشتىن باشقا پەرۋىش ئىشلىرىنى ئاباباكرىنىڭ شۇ يەردە ئولتۇرۇشلۇق ئاچىسىنىڭ ئۆيىدىكىلەر بېجىرىپ قويىاتتى. ئۇلار

بۇ يىل بالدۇر پىشىدىغان قوناق تېرىغان بولۇپ، ئاۋغۇستنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا هوسۇلىنى يىغىپ، يەرنى ئاختارما قىلىپ قويغان ۋە سېنتەبىرنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىدە كۈزگى بۇغداي تېرىشنى كۆزلىگەنىدى. بىراق خېرىدارلارنىڭ بۇيرۇتمىلىرى كۆپەيىپ كېتىپ، هېچ ۋاقىت چىقىرالمىدى. سالامەتخان شۇ هەقتە ئېرىنىڭ سەمىگە سالغاندا، ئاتابەكرى خۇرسىنىپ قويۇپ:

— كېرەك يوق. يەنە ئون بەش - يىگىرمە كۈن ئىچىدە تېرىساقمۇ كېچىكىپ قالمايدۇ، — دەپ قوياتتى.

ئۆكتەبىر ئېيىنىڭمۇ يېرىمى ئۆتۈپ كەتتى، ئەمدى يەنە كېچىكسە كۈزگى بۇغداي تېرىغىلى بولمايتتى. شۇڭا ئاتابەكرى بىر كۈنى ئەتىگەندە ئېزىزغا:

— ئىنىم، خۇدايىم بۇيرۇسا، بۇگۈن ئەڭ زۆرۈر ئىشلار قولىمىزدىن چىقىپ بولىدۇ. ئەتە بامدات نامىزىدىن يېنىپلا ئىكىمىز يېزىغا مېڭىپ كېتەيلى. چامىمچە، ئىككى كۈن ئىچىدە بۇغدايىنى تېرىپ بولۇپ، ئۈچىنچى كۈنى قايتىپ كېلەرمىز، — دېدى.

ئاتابەكرى مۆلچەرلىگەن ئىشقۇ نامازدىگەرگە قالماي قولدىن چىقىپ بولدى، بىراق شۇ كۈنى كەچتە ئاتابەكرىنىڭ بىردىنلا ئىسسىتمىسى ئۆرلەپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى.

— ئۇستام، قاتتىق زۇكام بولۇپلا، — دېدى چاقىرتىپ كېلىنگەن تېۋىپ ئۇنىڭ ئەهۋالىنى بىرقۇر تەكشۈرگەندىن كېيىن، — ماۋۇ دورىلارنى ۋاقتىدا ئىچىپ بەرگەندىن باشقا، يەنە ئۈچ - تۆت كۈن يېتىپ ئارام ئالسىلا ياخشى بولۇپ كېتىلا.

ئۇ مەجۇن، تالقان ۋە قاينىتىپ ئىچىدىغان دورىلاردىن بىرئازدىن بېرىپ قايتىپ كەتتى.

— هەي، «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەندەك، تازا قاتىلاڭ چاغدا بۇ نەس كېسەلنىڭ تەگكىنى، — دېدى ئاتابەكرى جىلە بولۇپ.

سالامەتخان قايغۇرۇپ:

— ئەمدى بۇغداي تېرىشنى قانداق قىلارمىز؟ سىلى ئورنۇڭلاردىن تۇرغىچە مەزگىل ئۆتۈپ كېتەر ھەقىچان. يا ئىسمايىلنى ئېلىپ ئۆزۈم بارساممىكىن، تۇغقانلارمۇ قاراپ تۇرماس، — دېدى.

— تېڭىپىنىڭ دورىلىرىنى يەپ چۈمكىنىپ يېتىپ باقاي، ئەتىگەنگىچە ياخشى بولۇپ قالساممۇ ئەجەب ئەمەس.

ئېزىز بۇرۇن ئاتابەكرى بىلەن ئۇ يەرگە بىر قېتىم بارغاندى. ئۇ يەردىكى تۇغقانلارمۇ بەزى بازار كۈنلىرى شەھەرگە كەلگەندە بۇ يەرگە كەلمەي قالمايتتى. شۇڭا، ئېزىز ئاتابەكرىنىڭ ئاچچىق ھەۋزىخان، ئۇنىڭ ئېرى باراتئاخۇن ۋە ئۇلارنىڭ بالا-چاقىلىرى بىلەنمۇ ئوبدان تونۇشۇپ قالغانىدى.

— ئاكا، سىز غەم قىلماي يېتىپ ئارام ئېلىڭ، ئاچامۇ سىزگە قارىمىسا بولمايدۇ، — دېدى ئۇ سۆز قىستۇرۇپ، — ئەتە ئۆزۈملا بېرىۋېرەي، خۇدايىم بۇيرۇسا، تېرىلغۇنى دېگەن ۋاقىتتا پۈتتۈرۈپ قايتىمەن.

ئەر - خوتۇن بىر - بىرىگە لەپپىدە قارىشىۋالدى.

— بۇ... ئۇكام، سىزنىڭ...، — دەپ گەپ باشلىدى ئاتابەكرى.

— ھەي، ئاكا، ماڭا ئىشەنچ قىلالمايۋاتامسىز؟

— ياق، ئۇكام، ئۇنداق ئەمەس. لېكىن... ئەتىگەنگىچە قاراپ باقايلى، ناۋادا ياخشى بولالمىسام، بوپتۇ، سىزگە ئىسمايىلنى قوشۇپ قويايلى، ئۇ ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارغا بولىدۇ قارىشار.

نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان ئىسمايىلمۇ ئېزىزنى ئاكىسىدەك ياخشى كۆرۈپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە شۇ كۈنلەردە ئۇ يېزىغا بىر بېرىپ كېلىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىپ يۈرەتتى. قوغۇنلۇقلاردىن ئاخىرقى سويىلارنى پاساڭداش، كېچىكىپ پىشىدىغان ئەش-

شاپتۇللارنى، تېخىچە شېخىدا ئېسىلىپ تۇرغان ئۇزۇملەرنى ئۆز قولى بىلەن ئۈزۈپ يېيىش نېمىدېگەن كۆڭۈللۈك! شۇڭا ئۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ سۆيۈنۈپ كەتتى.

— بۇ نېمە دېگىنىڭ، دادا؟— دېدى ئۇ كۆلۈپ تۇرۇپ،— مەن ھازىر كەتمەن دېگەننى سەندىنمۇ بەكرەك چاپالايمەن دېگىنە. ئەتە ئېزىز، ياق، قۇربان ئاكام بىلەن بەسلىشىمەن تېخى.

ھەممەيلەن كۈلۈشتى. ئېزىز ئۇنىڭ بېشىنى بوشقىنا بېسىپ ئەركىلىتىپ قويدى. ئۇلار شۇنداق قىلىشقا پۈتۈشتى. ئۇرۇق، ئوغۇت ۋە تېرىلغۇ سايمانلىرىنىڭ ھەممىسىنى بارانتاخۇنىنىڭ ئۆيىدىن ئالىدىغان بولغاچقا، ئېزىز بىلەن ئىسمايىل قول سېلىپلا بارسا بولۇۋېرەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئېزىز بىلەن ئادالەت ئۆي ئىگىلىرى بىلەن خوشلىشىپ ئۆز ھوجرىسىغا قايتىشتى.

— ئۆزىڭىزگە پەخەس بولارسىز،— دېدى ئادالەت چىراغنى ئۆچۈرۈپ يوتقانغا كىرگەندىن كېيىن،— ئاندىن ئىشنى تۈگىتىپ-لا ھايال بولماي يېنىپ كېلىڭ.

ئېزىز بىر قولىنى ئۇنىڭ يېلكىسىدىن ئۆتكۈزۈپ ئۆزىگە يېقىنراق تارتتى، چاچلىرىنى ھىدلاپ، مەڭزىگە ۋە گىلاستەك لېۋىگە سۆيدى.

— غەم قىلماڭ، جېنىم، ئىشنى كۈندۈزى تۈگەتسەم كۈندۈزى، كېچە تۈگەتسەم كېچىسى يېنىڭىزدا ھازىر بولىمەن.

ئادالەت نېمىشقىدۇ خۇرسىنىپ قويدى:

— نېمىشقىكىنتاڭ، بۇ قېتىم سىزدىن پەقەت ئايرىلغۇم كەلمەيۋاتىدۇ.

— نېمە بولدى، بىرەر يېرىڭىز ئاغرىمدۇيا؟

— ياق، ئۆزۈمغۇ ساق...

— راست، بايا قارىسام، غىزانى تۈزۈكرەك يېمىدىڭىز؟ تالاغا چىقىپ كېتىپ خېلى ھايالشىدىڭىز. مىجەزىڭىز ياخشى

بولمايۋاتقان بولسا، مەندىن يوشۇرماڭ، جېنىم.
ئادالەت بىرپەس جىمىپ كەتتى.
— تۆت - بەش كۈننىڭياقى غىزانى كۆرسەملا كۆڭلۈم ئاينىيدىغان بولۇپ قالدى... كۆڭلۈم ئاچچىق - چۈچۈك نەرسە-لەرنىلا تارتىپ تۇرىدۇ...
— شۇنداقمۇ؟— ئېزىز دەرھال ياستۇقتىن بېشىنى كۆتۈ-رۈپ ئادالەتكە قارىدى،— جېنىم، بۇ نېمىدېگەن چوڭ خۇش خەۋەر! ؟ بىز ئەمدى بالىلىق... ئېيتىڭا، بۇ راست شۇنداق ئىشمۇ؟
تۆڭلۈكتىن چۈشكەن ئاي يورۇقى ئادالەتنىڭ چىرايىنى ئې-نىق يورۇتۇپ تۇراتتى. ئۇ شەلپەردەك قىزىرىپ كەتكەن يۈزىنى ئالىقانلىرى بىلەن ياپتى.
— مەنمۇ شۇنداقمىكىن دەپ...،— ئۇ خىجىل بولغىنىدىن گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمىدى.
ئۇنىڭسىزمۇ ئېزىزغا ھەممە ئىش ئايان بولغانىدى. ئۇ ئۆمۈ-رىدە ھېچقاچان بېشىدىن كەچۈرۈپ باقمىغان زور خۇشاللىققا غەرق بولدى. ئۇ ئەزەلدىن كەم سۆز يىگىت ئىدى، لېكىن بۇ گەپلەر ئاغزىغا نەدىن كېلىۋاتىدىكەنتاڭ؟ ئىشقىلىپ، ئۆزى بۇ-رۇن ئىشلەتكەن ۋە ئىشلەتمىگەن ئەڭ شېرىن سۆزلەر بىلەن ئادالەتنى توختىماي ماختاپ ئەركىلەتتى، ئۇنىڭ مەڭزىنى ئالىقا-نىغا ئېلىپ گاھ چەكسىز شەيدالىق ئىلكىدە قانمايۋاتقاندەك قارىدى، گاھ چاچلىرىنى پۈراپ، پېشانىسىگە، قاش - كۆزلىرى-گە، مەڭزىگە ۋە لەۋلىرىگە ھېچ تويماستىن سۆيدى.
— ۋايجان، ئەمدى بولدى، نەپەس ئالالماي قالدىم،— دېدى ئادالەت نازلىنىپ.
— ئۇستىدىن سىلاپ باقاي، مىدىرلىسا قولۇمغا ئۇرۇنارمە-كىن؟— ئېزىز ئوڭ قولى بىلەن ئادالەتنىڭ قورسىقىنى ئاۋايلاپ سىلىدى.

ئادالەت قارشىلىق كۆرسەتمىدى، ئەمما تارتىنغان ھالدا:
— تېخى بالدۇرمىكىن دەيمەن، — دېدى.
دېگەندەك، ئېزىزنىڭ قولىغا ئادالەت نەپەس ئالغان ۋە چەقارغان ۋاقتىدىكى قورساقنىڭ بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسىيىشىدىن ئۆزگە ھېچ نەرسە سېزىلمىدى.
— مەيلى، ھامىنى بىر كۈنى مىدىرلاپ ئۆزىدىن خەۋەر بېرىدۇ، شۇ چاغدا ئۇنىڭ بىلەن گەپلىشىمەن تېخى، — دېدى ئېزىز.
ئادالەت تېخىمۇ خىجىل بولۇپ بېشىنى يوتقان بىلەن پۈركۈۋالدى...
ئېزىز بىلەن ئىسمايىل ئەتىسى تۈنجى ئەزان ئاۋازى بىلەنلا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئېزىزنىڭ ئېتىغا مىنگىشىپ مېڭىپ كېتىشتى. باراتئاخۇن يەرنى بۇرۇنلا ئوسا قىلىپ، قىغلارنىمۇ ئېتىزغا توشۇپ، تېرىشقا تەييار قىلىپ قويغانىكەن. ئەتىسى كەچتە يەرگە ئۇرۇق سېلىنىپ بولۇندى. ئەمدى ئۇستىدىن سۆرەم سېلىش ئىشلا قالغانىدى. ئېزىز بۇ ئىشنى ئايدىڭدا پۈتتۈرۈۋېتىمەن دېۋىدى، باراتئاخۇن ئۇنىمىدى:
— بالام، ئىككى كۈننىڭياقى بىردەمىمۇ ئارام ئالمىدىڭىز، ئەتىمۇ خۇدايىمنىڭ كۈنى. بۈگۈن كېچە يېتىپ ئوبدان ئارام ئېلىڭ، ئۇ ئىشنى ئەتە ئاشۇاقتىغچە تۈگىتىپ بولىمىز.
شۇ ئىككى كۈن ئىچىدە ئېزىزنىڭ قولى ئىشتا بولسىمۇ، خىيالى ئادالەتتە ئىدى، ئۇلۇشكۈن كېچە قىلىشقان جىمى گەپلەر قۇلاق تۈۋىدىن كەتمەيتتى. ئادالەتنىڭ سېزىككە چۈشكەنلىكى، ئۆزىنىڭ يەنە بىرنەچچە ئايدىن كېيىن بىر ئوغۇلغا ئاتا بولىدىغانلىقى (ئۇ نېمىشقىدۇ تۇغۇلغۇسى پەرزەنتىنى چوقۇم ئوغۇل بولىدۇ، دەپ جەزملەشتۈرۈۋالغانىدى) نى ئويلىغاندا، ئېزىزنىڭ بېشى ئاسمانغا تاقاشقاندەك بولۇپ «مەنمۇ ئەمدى ئاتا بولىدىغان بولدۇم!» دەپ ۋارقىرىغۇسى كېلەتتى. شۇڭا ئۇنىڭ مەيلىچە

بولغاندا، هازىر تاماقمۇ يېمەي، سۆرەم سېلىشقا باشلىسا ئىشنى تۈگىتىپلا كېچىلەپ شەھەرگە قايتىپ كەتسە، ئادالەتنى ساق - سالامەت كۆرۈپ، باغرىغا باسسا نېمىدېگەن ئوبدان بولاتتى - ھە! ئۇنىڭغىمۇ شۇنداق ۋەدە بەرگەنىدى. لېكىن بۇ گەپنى باراتئاخۇنغا دېگىلى بولارمۇ؟ «بالام، سىزمۇزە خوتۇن دەردىدە سارالىق بولاي دەپ قاپسىز جۇمۇ!» دەپ قالسا، خىجىللىقتىن قاچقىلى يەر تاپالماي قالار، ھەقاچان. مەيلى، ئاۋۋال ئۆيگە غىزا يېيىشكە بارسۇن، كېيىن بىر گەپ بولمامدۇ.

ئېزىز ئامالسىز ئېتىزلىقتىن قايتىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇلار ئۆيگە يېقىنلىشىپ، دوقمۇشتىن قايرىلىشىغا دەرۋازا ئالدىدا ھەۋزىخاننىڭ قانداقتۇر بىر ئادەم بىلەن سۆزلىشىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈشتى. ئېزىز يەنە بىرنەچچە قەدەم مېڭىپ ئۇ ئادەمنىڭ غوپۇر قاسساپ ئىكەنلىكىنى تونۇدى.

«ھوي، ئۇ ئادەم بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىدىغاندۇ؟» دېگەن سوئال ئېزىزنىڭ خىيالىدىن يالت قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى. كۆڭلى نېمىنىدۇ تۇيغاندەك بولدى. ئاڭغىچە ئۇلار دەرۋازا يېنىغا يېتىپ بېرىشتى - دە، غوپۇرئاخۇن بىلەن سالاملاشتى.

— سىزنى ئىزدەپ كېلىۋېدىم، پالۋان، — دېدى غوپۇرئاخۇن سالاملىشىپ بولغاندىن كېيىن.

ئېزىز بىر چۆچۈپ:

— نېمە، بىرەر ئىش يۈز بەردىمۇ؟ — دەپ ئالدىراپ سورىدى.

قاسساپ جاۋاب بېرىپ بولغۇچە، باراتئاخۇن ئېغىز ئېچىپ قالدى:

— مېھمان، قېنى، ئاۋۋال ئۆيگە كىرەيلى، نېمە گەپ بولسا ئۆيدە سۆزلىشەرمىز.

قاسساپنىڭ چىرايى تۇرۇك، تۇرقىدىن بەكمۇ ئالدىراپ تۇرغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئېزىزغا يەنە بىر قاراپ

قويۇپ دەرۋازىدىن كىردى. ئۇلار سارايغا كىرىپ، ئولتۇرۇشقان هامان بىتاقەت بولۇپ تۇرغان ئېزىز بايىقى سوئالنى تەكرارلىدى.

— هۆرمەتلىك ئاكا، پالۋان ئىنىم، — دەپ سۆز باشلىدى قاسساپ، — شۇم خەۋەر يەتكۈزۈش بىر خىل يامان ئىش. لېكىن ئىلاج قانچە، بەزىدە شۇنداق قىلمايمۇ بولمايدىكەن. مەنمۇ بۇ دورەم سىلەرگە بىر شۇم خەۋەر ئەكەلدىم...

— ئاكا، ئىشىنىڭ ئۆزىنى تېزرەك ئېيتىڭا، — گەپنى بۆلدى ئېزىز.

— ماقۇل، ئېيتاي، ئىنىم، ئېيتاي، — قاسساپ شۇنىڭ-دىن كېيىن يۈز بەرگەن ئەھۋاللارنى سۆزلەشكە باشلىدى.

مەلۇم بولۇشچە، تۇنۇگۈن ئاشۇاقتى بىلەن ئون نەچچە ساقچى ئاباباكرىنىڭ ئۆيىگە ئۇشتۇمتۇت باستۇرۇپ كىرىپتۇ. ئېزىز بىلەن ئادالەتنى ئىزدەپ كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلىپ هەممە ئۆيلەرنى ئاختۇرۇپتۇ، هەتتا قولۇم - قوشنىلارنىڭ ئۆيلىرىمۇ چالا قالماپتۇ. ئېزىزنى تاپالماي باشقىلارنى قاتتىق سوئال - سوراققا تارتىپتۇ. لېكىن هېچكىم ئۇنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ بەرمەپتۇ. ئاندىن ساقچىلار ئاباباكرىنى بىرنەچچىنى ئۇ-رۇپتۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇ باشتا ئېيتقان: «ئاخشام بار ئىدى، ئەتىگەن قويسام يوق تۇرىدۇ. قەيەرگە كەتكەنلىكىنى بىلمەيمەن» دېگەن سۆزىنى تەكرارلاۋېرىپتۇ. ئادالەتمۇ: «ئەتىگەن ئويغانسام يوق تۇرىدۇ. قەيەرگە كەتكەنلىكىنى بىلمىدىم، بازارغا بارغان بولسا، ئەنە كېلەر، ماڭا كېلەر دەپ قاراپ ئولتۇرغان» دەپتۇ...

— ئۇنىمۇ ئۇرۇپتۇمۇ؟ — گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە ئالدا-راپ سۆزىنى بۆلدى ئېزىز.

— ياق، ئۇنى ئۇرماپتۇ، — دېدى قاسساپ ۋە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى.

ئېزىزنىڭ دېرىكىنى ئالالمىغان ساقچىلار ئاخىرى ئاباباكرى

بىلەن ئادالەتنى ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ مېڭىپتۇ ۋە سالامەتخانىغا ئېزىز تۆتۈلغىچە ئېرىنىڭ گۈندىخانىدا ياتىدىغانلىقىنى، شۇڭا ئېزىزنىڭ تۆتۈلۈشىغا ئۇنىڭمۇ يارەملىشىشى لازىملىقىنى ئېيتىپتۇ. شۇنىڭدىن ئىلگىرىرەك ئاباباكرى خوتۇنىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ، بىر ئامال قىلىپ ئېزىزغا خەۋەر يەتكۈزۈشنى، ئۇنىڭ ۋاقتىنچە شەھەرگە قايتماي تۇرۇشنى، بولسا تاشقورغان تەرەپكە كېتىشىنى تاپىلاپ قويغانىكەن. ئۇلار كەتكەندىن كېيىن سالامەتخان يىغلاپتۇ، قاقشاپتۇ. لېكىن نېمە قىلىشنى بىلەلمەي بېشى قېتىپتۇ. ئۆزى بۇ يەرگە چىقماقچى بولغانىكەن، لېكىن ساقچىلارنىڭ ئىزىغا چۈشۈۋېلىشىدىن قورقۇپتۇ. چۈنكى ئىككى ساقچىنىڭ پۇقراچە كىيىنىپ شۇ ئەتراپتا مارىلاپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ قاپتۇ.

— مەن ئۇچ كۈن ئىلگىرى قوي ئەكېلىش ئۈچۈن تاغ تەرەپكە چىقىپ كەتكەنىدىم، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى قاسساپ، — بۇگۈن چۈشتە قايتىپ كېلىپ بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپتىم. پالۋان ئىنىم، سىز ھېلىقى چاغدا ماڭا ناھايىتى چوڭ ياخشىلىق قىلغانتىڭىز. شۇ چاغدا «ياخشىلىققا جەزمەن ياخشىلىق ياندۇرىمەن» دەپ ئۆز - ئۆزۈمگە ۋەدە بەرگەنمەن. شۇڭا دەرھال تۆمۈرچى ئۇستامنىڭ ئۆيىگە باردىم. ئۇ يەردە ئىككى ناتونۇش ئادەم ئايلىنىپ يۈرۈپتىكەن، ئۇلاردىن بىرى ماڭا ئەگىشىپ ھويلىغا بىللە كىردى ۋە دەرۋازا ئالدىدا بىزگە قاراپ تۇردى. مەن ئۇنىڭ پايلاقچى ئىكەنلىكىنى پەملەپ، ئۇستامغا بۈيرۇتقان پالتىنى ئالغىلى كەلگەن قىياپەتكە كىرىۋالدىم ۋە سالامەتخانىغا گەپ قىلغاچ كۆز يۇمچۇقلاپ قويدۇم. ھەر ھالدا سالامەتخان مېنىڭ ئەسلىي مەقسىتىمنى چۈشەنگەن ئوخشايدۇ، چاندۇرۇپ قويماي دۆكاندىن يېڭى سوقۇلغان بىر پالتىنى ئاچىقىپ بەردى. مەن قەستەن ۋاقىتنى سوزۇش ئۈچۈن پالتىنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ، ئۇنىڭدىن قۇسۇر تاپقىلى تۇردۇم. گەپ

ئارىسىدا پىچىرلاپ «پالۋاننىڭ نەدىلىكىنى دەپ بەرسىلە، مەن ئۇنىڭغا خەۋەر يەتكۈزەي» دېدىم. ئۇمۇ پىچىرلاپ تۇرۇپ، ئۇسـتامىنىڭ ئۇنىڭغا تاپىلىغان سۆزىنى يەتكۈزدى ۋە بۇ يەردىلىكىڭىزنى ئېيتىپ بېرىپ: «ئۇ بۇگۈن كەچ ياكى ئەتە چۈشتىن بۇرۇن كېلىپ قالارمىكىن، دەپ ئەنسىرەپ تۇرىمەن. ئەمىسە، تېز بولسىلا، ھەرگىز شەھەرگە كىرمىسۇن» دېدى. مەن بىرنەچچە كويچەن پۇلىنى سالامەتخانىغا تۇتقۇزۇپ پالتىنى ئاچقىپ كەتتىم. ئۆيگە كېلىپلا يولنى مۈشۈ تەرەپكە سالدىم. ھەر ھالدا ئۇلگۈرۈپ كېلىپتىمەن.

ئۆيدە ئىسمايىل يوق ئىدى، ھەۋزىخان بايا داستىخان سېلىپ مەزە كەلتۈرگەندە غوپۇر قاسساپ سۆزدىن توختىۋالغانىدى. شۇڭا ئۇ ئىككىسى يۈز بەرگەن ئىشلارنى ئاڭلىمىدى. غوپۇر قاسساپ سۆزىنى ئاياغلاشتۇرغاندىن كېيىن ئۆي ئىچىنى بىرپەس سۈكۈت قاپلىدى. پىيالىلەردىكى چايغىمۇ ھېچكىم قول ئۇزاتمىدى. ئېـنىز گويا بىردىنلا تىلى تۇتۇلۇپ قالغاندەك ېېشىنى ساڭگىلاتقان پېتىچە جىمجىت ئولتۇرۇپ كەتكەنىدى.

— قېنى، داستىخانغا باقايلى، — ئاخىرى جىملىقنى بۇزدى باراتئاخۇن.

غوپۇر قاسساپ ئېزىزغا بىر قاراپ قويۇپ پىيالىنى قولىغا ئالدى. لېكىن ئېزىز يەنىلا قىمىر قىلماي ئولتۇرۇۋەردى.

— بالام، ئاۋۇال تاماق، ئاندىن كالام دەپتىكەن، — دېدى باراتئاخۇن ئۇنىڭغا قاراپ، — قېنى، چايغا بېقىڭ، ئاندىن بۇ ئىش ھەققىدە بىر مەسلىھەتكە كېلەرمىز.

— مەن ھازىرلا شەھەرگە باراي، — ئېزىز بىردىنلا ېېشىنى كۆتۈردى.

— سارىڭ بولدىڭىزمۇ؟ — پىيالىنى ئالدىراپ داستىخانغا قويۇپ سورىدى غوپۇر قاسساپ، — ساقچىلار شۇ تاپتا سىزنى

چۈشمە تامدا[1] ئىزدەۋاتقان تۇرسا، ئۆزىڭىزنى ئونتقا تۇتۇپ بېرەمسىز؟

— بالام، ئالدىرىماڭ، — باراتئاخۇنمۇ ئويلانغان ھالدا سۆز قىستۇردى، — بۇ بىر نازۇك ئىش، قانداق قىلىش لازىملىقىنى ئوبدانراق ئويلاپ كۆرەيلى. مېنىڭچىمۇ سىز ھازىر شەھەرگە بارسىڭىز بولمايدۇ.

— ئەڭ ياخشىسى تاغ تەرەپكە كېتىڭ. ئۇ يەردە مېنىڭ تونۇشلىرىم كۆپ. سىزنى ئۆزۈم ئاچقىپ قويىمەن، ئۇ يەردە يوشۇرۇنماقمۇ ئوڭاي، زادى بولماي كەتسە، تاشقورغان تەرەپكە كېتەرسىز.

— كۆڭلۈڭلەرگە رەھمەت، ئاكىلار، — دېدى ئېزىز ئازابلانغان تەلەپپۇزدا، — مېنى دەپ ئىككى كىشى گۇناھىنداندا ئازاب چېكىۋاتسا، بۇ يەردىمۇ، تاغدىمۇ، تاشقورغاندىمۇ كۆڭلۈم تىنمايدۇ. ئۇلارنىڭ تۇتماقچى بولغان ئادىمى مەن. بۇ ئوتنى ئۆزۈم ياققان، ئۇنىڭدا ئۆزۈم كۆيەي. مەن بۇگۈنلا ساقچى ئىدارىسىگە ئۆزۈمنى مەلۇم قىلىمەن.

غوپۇر قاسساپ بىلەن باراتئاخۇن يەنە ئارقىدىن سۆز ئېلىپ ئېزىزنىڭ بۇ قارارىغا قوشۇلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. لېكىن ئېزىزمۇ ئۆز پىكرىدە چىڭ تۇرۇۋالدى.

— ھۆكۈمەت دېگەننىڭ لەۋزىگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ، ئەنىم، — دېدى غوپۇر قاسساپ سەل تېرىكىپ، — سىز ئۆزىڭىزنى تۇتۇپ بەرگەندىمۇ، ئۇلار ئۇستام بىلەن ئايالىڭىزنى قويۇپ بېرىشى ناتايىن. نېمىشقا دېسىڭىز ئۇلارنىمۇ سىزنىڭ شېرىكىڭىز دەپ بىلىدۇ.

— ياق، ھېچبولمىغاندا ئاتابەكرى ئاكامنى قويۇپ بېرەر. قويۇپ بەرمىگەندىمۇ، قىيناپ - ئازابلىماس.

— بالام، — دېدى باراتئاخۇن ھاياجان بىلەن، —

---

① چۈشمە تام — تۇشمۇتۇش.

ئاباباكرىئاخۇن سىزنىڭ كىملىكىڭىزنى ماڭا بۇرۇنلا ئېيتىپ بەرگەن. ئۆز يۈرتىڭىزدا بەكمۇ چوڭ ئادەملەرنىڭ چىشىغا تېگىپ قويۇپتىكەنسىز. بۇ قېتىم ئۇلارنىڭ سىزنى تۇتماقچى بولۇشىمۇ شۇ ۋەجىدىن بولسا كېرەك. قولىغا چۈشۈپ قالسىڭىز، سىزنى ھەرگىز بوش قويمايدۇ ئۇلار. شۇڭا ئۆزىڭىزنى دالدىغا ئالسىڭىز ھازىرمۇ ئۇلگۈرەلەيسىز. مەن قايتا ـ قايتا ئويلاپ كۆردۈم، ئەڭ ياخشىسى، تاشقورغان تەرەپكە كەتكىنىڭىز تۇزۇك ئىكەن. خەقـ لەرنىڭ دېيىشىچە، غازاتچىلار مۇشۇ تەرەپكە يېقىنلاۋاتقانمىش. خۇدايىم بۇيرۇسا، قىشقىچە، بىزنىڭ بۇ يۇرتىمىزمۇ شۇلارنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ بولار. ئۇ چاغدا ئاباباكرىئاخۇن ۋە رەپىقىڭىز بىلەنمۇ سالامەت كۆرۈشەرسىز.

— ئىشىنىڭ يولى شۇ، — تەستىقلىدى غوپۇر قاسساپ.

ئېزىز بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇلارغا بىر ـ بىرلەپ قارىدى، ئاندىن ھاياجانلانغان ھالدا مۇنداق دېدى:

— نىيىتىڭلارغا رەھمەت، ئاكىلار، سىلەر دېگەندەك قىلـ سام، ئۆزۈم غولى ئەركىنلىكتە ياشىيالايمەن. لېكىن ئەڭ يېقىن ئىككى ئادىمىم گۇندىخانىدا تۇرۇۋاتقاندا مۇنداق ئەركىنلىك ماڭا زىنداندا ياتقاندىنمۇ بەكرەك ئېغىر تۇيۇلىدۇ. ياق، گۇناھىنى مەن قىلغاندىن كېيىن، دەردىنىمۇ ئۆزۈم تارتاي. ساقچىلارنىڭ قولـ دا ئۆلۈپ كەتسەممۇ مەيلى، پېشانەمگە پۈتۈلگىنى شۇ بولسا، تارتماسقا ئىلاجىم يوق. ماڭا باشپاناھلىق قىلىپ، تۇرار جاي ۋە ئاش ـ تۇز بەرگەن بىگۇناھ ئاباباكرى ئاكامنى ئازابقا قويسام بولمايدۇ. ئايالىمنى ئەمدىلا ئىككىنجات بولغان، گۇندىخانا ئازابىغا ھەرگىز چىدىيالمايدۇ. ئۇ بولسىمۇ بۇرۇنراق ئەركىنلىككە چىقـ سا، ئۆلۈپ كەتسەممۇ ئارمىنىم يوق، بالام ئىزىمنى باسار. شۇڭا مېنى توسماڭلار، مەن بۇ نىيىتىمدىن ھەرگىز يانمايمەن.

ئۆيدە يەنە بىرپەس جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. غوپۇر قاسـ ساپمۇ، باراتئاخۇنمۇ كۆڭۈللىرىدە ئېزىزنىڭ مەردانىلىكىگە ئاپـ

رىن ئوقۇشتى. پىشانىسىنىڭ بەكمۇ تەتۈر بولۇپ قالغانلىقىغا ئىچىنىشتى. ئۇلار يەنىلا ئىزىزنى مۇنداق تەۋەككۇلچىلىكتىن قايتۇرۇشنى ئويلايتتى، لېكىن ھەممە گەپلەر دېيىلدى، ئەمدى يەنە نېمە دېيىش كېرەك؟

شۇ ئارىدا ئۇستىگە گۆش ۋە بېھى بېسىلغان پولۇ كەلتۈرۈلدى. باراتئاخۇننىڭ قانچە زورلىشىغا قارىماي، باشقىلارمۇ، ئۆزىمۇ ئىككى - ئۈچ كاپامدىنلا يەپ بولدى قىلىشتى. مۇنداق چاغدا گالدىن غىزا ئۆتەمتى!؟

يېرىم سائەتتىن كېيىن ئىزىز بىلەن ئىسمايىل بىر ئاتقا مىنگىشىپ، غوپۇر قاسساپ ئۆزىنىڭ ئېتىغا مىنىپ شەھەرگە قاراپ يول ئېلىشتى. باراتئاخۇن بىلەن ھەۋزىخان كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا دەرۋازا ئالدىدا قاراڭغۇلۇققا پاتقان يولغا قاراپ ئۇزاققىچە تۇرۇشتى.

3

قاغىلىققا ساقچىلار بىلەن بىللە غاپپارمۇ بارغاندى. ئۇ ئىزىزنى قولغا چۈشۈرەلمىگىنىگە قاتتىق ئۆكۈنگەن بولسىمۇ، كازىم بەگنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە بىر مەپە كىرا قىلىپ، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىنلا ئادالەتنى ئېلىپ يۈرتىغا قايتتى.

خوتەندىن بارغان ساقچىلارنىڭ كازىم بەگدىن يېتەرلىك پارا ئالغان باشلىقى ئۇنىڭغا ئۈچ ساقچىنى ھەمراھ قىلىپ بەردى.

غاپپار بەكمۇ ئالدىرايتتى. چۈنكى، قاغىلىققا مېڭىش ۋاقتىدا كازىم بەگ ئۇنىڭغا ئىزىزنى تۇتالمىسۇن - تۇتالمىسۇن، ئادالەتنى تاپسىلا بىر كۈنمۇ ھايالىشماي ئۇنى ئېلىپ قايتىشىنى، ئۇنىڭغا ھېچقانداق زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەسلىكىنى قاتتىق چېكىلىگەن، ئاندىن خۇددى غاپپارنىڭ كۆڭلىدىكىنى پەملىگەندەك:

— تالىپ بېگىم بىلەن كېلىشىپ قويدۇم. بۇ قېتىم قاراق-چى ئېزىز تۇتۇلسۇن - تۇتۇلمىسۇن، ئادالەتنى ساق ئەكېلەلىسە-كىزلا، گۇلسۇمنى گۇندىخانىدىن چىقىرىۋېتىدىغان بولدى، — دېگەنىدى.

قاقاس جەزىرە قوينىدىكى يىلان ئىزى بولۇپ سوزۇلغان كارۇان يولىدا ئېلىپ بېرىلغان بۇ سەپەر تولىمۇ زېرىكىشلىك ئىدى. ئەتراپتا سۇكسۇك، شىۋاق، قامغاق ۋە يۇلغۇندىن ئۆزگە بىرەر تۇپ دەرەخ ياكى بىرەر تۇپ چۆل گۇلىمۇ كۆرۈنمەيتتى. بەزى يەرلەردە شىمال تەرەپتىن بېسىپ كىرگەن قۇم بارخانلىرى يولىنى پۈتۈنلەي ئۇزۇپ قويغانىدى. يولۇچىلار پەرەز بويىچە سەپەرنى داۋام قىلىپ، بىرپەستىلا يەنە غىلاك سايلىققا چىقىپ قالاتتى - دە يولىنى تېپىۋالاتتى. غاپپارنىڭ كۆڭلىدە خۇشاللىق بىلەن ئەندىشە دەممۇدەم ئالمىشىپ تۇراتتى، ئۇ مۇشۇ سەپەرنى تاماملىسىلا گۇلسۇمنىڭ ۋەسلىگە يېتىدىغانلىقىنى ئويلاپ ئىچ-ئىچىدىن سۆيۈنەتتى، لېكىن ئارقىدىنلا «بېگىملەر ۋەدىسىدە تۇ-رارمۇ؟ مۇبادا يەنە «ئاۋۋال ئېزىز تۇتۇلسۇن» دەپ تۇرۇۋالسە-چۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ كۆڭلى سەل خىرە بولاتتى. يەنە ئېزىز-نىڭ ئادەم باشلاپ ئارقىدىن قوغلاپ كېلىپ، ئادالەتنى تارتىۋې-لىش ئېھتىمالىدىنمۇ ئەندىشە قىلاتتى. مەپكەشكە بىر ھەسسە ئارتۇق كىرا ھەققى بېرىلگەن، ساقچىلارمۇ ئاچچىقى يامان باشلە-قىنىڭ قاتتىق بۇيرۇقىنى ئالغاندىن تاشقىرى، يەنە غاپپارنىڭمۇ ئىنئامىغا ئېرىشكەنىدى. شۇڭا ھەممەيلەن ھارغان - چارچىغىنە-غا قارماي، سەپەرنى ناھايىتى ئالدىراش داۋام قىلدى، يولدا ئاندا - ساندا ئۇچرىغان مەھەللىلەردىمۇ كۆپ ھايالشىمە-دى.

ئادالەت مەپە ئىچىگە سېلىنغان قات - قات كۆرپە ئۈستىدە كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىككەن ھالدا ئولتۇراتتى. قارىماققا، شۇ تاپتا ئۇ گويا ئاۋايلاپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇلغان ھەيكەلگىلا

ئوخشاپ قالغاندى، ئەما ئۆزى ئىنتايىن سەزگۈر ئىدى، ئايىغى چىقمايدىغان ئازابلىق خىياللار مېڭىسىدە تىنماي كېزەتتى.

ئەتىگەن ئۇ ھويلىغا باستۇرۇپ كىرگەن ساقچىلار ئارىسىدا غاپپارنىڭمۇ بارلىقىنى كۆرۈپ ئىشىنىڭ تېگى - تەكتىگە يېتىپ بولغانىدى. ئەما ساقچىلار ئۇنىڭغا ھېچقانداق قوپاللىق قىلماي، سىپايە مۇئامىلىدە بولدى، غاپپار بولسا يەنە بۇرۇنقىدەكلا ئىززەت - ئىكرام بىلەن سالام بېرىپ، ئەھۋال سورىدى.

— خېنىم، لاقا - لۇقمانىنى تەييارلاپ، بىز بىلەن ماڭ- سىلا، — دەپ بۇيرۇدى ساقچىلارنىڭ باشلىقى.

ئادالەتنىڭ بۇ يەردىن زادى ئايرىلغۇسى يوق ئىدى.

— مەن ھازىر ئېزىز پالۋاننىڭ نىكاھىغا ئۆتۈپ بولغان، بۇ مېنىڭ ئۆيۈم، بۇ يەردىن ھېچ يەرگە بارمايمەن، — دېدى ئۇ كەسكىن ھالدا.

ساقچى باشلىقى قاپىقىنى تۇردى:

— خېنىم، سىلىنى زورلاپ ئېلىپ مېڭىشقا بىزنى مەجبۇر- لىمىسىلا - ھە! — دېدى ئۇ سوغۇق تەلەپپۇزدا، — ئېزىز قاراقچىمۇ ھېچ يەرگە كېتەلمەيدۇ، پات ئارىدا ئۇنىڭ بىلەنمۇ كۆرۈشۈپ قالارلا، قېنى تېزرەك بولسىلا!

ئادالەتنىڭ يەنە قارشىلىق قىلغۇسى كەلدىيۇ، لېكىن: «مۇ- بادا ئۇ باغرى تاش ئادەملەر ئىتتىرىپ - دۇشكەللەپ، سۆرەپ - تارتقۇشلاپ ئېلىپ ماڭسا كۆرگەن خەقلەر نېمىدەپ قېلىشار؟» دەپ ئىككىلىنىپ قالدى.

— خېنىم، ئەندىشە قىلمىسىلا، — دەپ ھېجىيىپ سۆز قىستۇردى غاپپار، — بىزنى بۇ يەرگە مەنسۇر بېگىم ئەۋەتتى، ئۆزلىرىگە ھېچ گەپ كەلمەيدۇ، قالغان گەپلەرنى شۇلارغا دېسە- لىمۇ بولىدۇيا.

ئادالەت بۇ گەپكە ئىشەندىمۇ ياكى قارشىلىق قىلىشنىڭ پايدىسىزلىقىنى چۈشەندىمۇ، ئەيتاۋۇر، ئەمدى باشقا گەپ قىل-

ماي، سالامەتخان بىلەن يىغلاپ تۇرۇپ خوشلىشىپ هويلىدىن ئايرىلدى.

ساقچى ئىدارىسىگە كەلگەندىن كېيىن ئۇنى ئاتابەكرىدىن ئايرىپ، خېلى تۇزۇككىنە ئىشخانىغا ئەكىرىپ ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. غاپپاردىن ئۆزگە هېچكىم ئۇنىڭدىن بىرەر ئېغىز گەپمۇ سورىمىدى، ئەمما مىلتىق ئاسقان بىر ساقچى ئىشىك تۇۋىدىن بىر قەدەممۇ نېرى بولماي قاراپ تۇردى. بىردەمدىن كېيىن غاپپار شىرەگە داستىخان سېلىپ هەر خىل يېمەكلىكلەرنى توشقۇزۇۋەتتى، ئۆز قولى بىلەن پىيالىگە ناۋات سېلىپ چاي قۇيۇپ، ئاداللەتنى يەپ - ئىچىشكە زورلىغاچ، كۆلۈپ تۇرۇپ هەر خىل خۇشامەتلىك گەپلەرنى قىلدى. لېكىن ئاداللەت پىيالىگىمۇ، نازۇنېمەتلەرگىمۇ قول تەگكۈزمىدى.

— ئانام تىنچ - ئامان تۇرۇۋاتامدۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ بىر چاغدا غاپپارنىڭ چىرايىغا قارىمايلا.

— ئوبدان تۇرۇۋاتىدۇ، پەقەت ئۆزلىرىنى كۆرگۈسى كېلىپ تولا يىغلايدۇ، شۇ، — دېدى غاپپار يالغانىنى خېلى قاملاشتۇرۇپ، ئاندىن هىجىيىپ تۇرۇپ قوشۇپ قويدى، — هى... هى... خېنىم، مەن چىقىپ تۇراي، بۇ يەردە قاراپ تۇرسام، ئۆزلىرى غىزاغا...

غاپپار چىقىپ كەتتى. ئەمما داستىخاندىكى نەرسىلەر يەنىلا قول تەگكۈزۈلمىگەن پېتى قېلىۋەردى. ئاداللەتنىڭ مېڭىسىنى ئازابلىق ۋە قورقۇنچلۇق خىياللار چۈلغىۋالغانىدى: ئەمدى هەممە ئىش تۈگىدى. ساقچىلار بۇ كەمگىچە بەلكىم ئېزىزنىمۇ تۇتۇپ بولغاندۇ، ئۇنى هازىر ئۇرۇپ قىينىۋاتقانمىكىن؟ ئەمدى ئۇ ساقچىلارنىڭ قولىدىن هەرگىز تىرىك قۇتۇلالمايدۇ. ئۇنىڭسىز ياشىغانىنىڭ ئاداللەت ئۈچۈن نېمە ئەهمىيىتى بار؟ ئۇمۇ مەلىكە شېرىنگە ئوخشاش پاك مۇهەببىتى يولىدا جېنىدىن كېچىشى، بۇ بىۋاپا دۇنيانىڭ جەبىر - قىسمەتلىرىدىن بىر يولى قۇتۇلۇشى

كېرەك. مومىسى خەدىچە خېنىم ئۇنىڭغا ئاشىق - مەشۇقلار ھەققىدە ھېكايە سۆزلەپ بەرگەندە، ئاخىرىدا ھەمىشە ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويۇپ: «تەقدىرى ئەزەلدىن ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ ئۆ دۇنيادا — باقي ئالەمدىلا مۇراد - مەقسىتىگە يېتىدىغانلىقى پېشانىسىگە پۈتۈۋېتىلگەنمىش. بۇ دۇنيادا چەككەن ئازاب - ئوقۇبەتلىرى ئۇچۇن جەننەتتە ھالاۋەت كۆرەر ئەمىش، يۇزلىگەن ھۆرلەر، غولمانلار خىزمەتلىرىدە بولار ئەمىش» دەيدىغان. خۇدايىم ئېزىز بىلەن ئادالەت ئۇچۇنمۇ بۇ دۇنيادا بەخت - سائادەت نېسىپ بولمىغان بولسا كېرەك، شۇڭا خۇشال - خۇرام كۇنلەر بەكمۇ قىسقا بولۇپ قالدى ۋە ھەمىشە ئەنسىز چىلىك ئىچىدە ئۆتتى. نېمە دېگۈلۈك، تەقدىر - پېشانەڭگە پۈتۈلگىنى شۇ بولسا، تارتماسلىققا نە چارە؟ بەلكىم، ئۇلارنىڭ روھلىرىمۇ جەننەتتە جەۋلان قىلار، شۇ يەردە مەجنۇن بىلەن لەيلى، پەرھات بىلەن شېرىن، تاھىر بىلەن زۆھرە ۋە غېرىب بىلەن سەنەملەر ئارىسىغا قېتىلىپ، مەڭگۈلۈك ۋىسال ۋە بەخت-سائادەت ئىچىدە ياشار... شۇنداق، ئادالەت ئەمدى ھېچنېمىگە تارتىشمايدۇ، ئۇ ئۆلۈشكە، ھەتتا بۇ ئىشنى شۇ تاپتىلا، مۇشۇ يەردىلا ئىشقا ئاشۇرۇشقا تەييار. ئاشىقىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن قېلىپ ئازاب چەككەندىن كۆرە، ئۇنىڭدىن بۇرۇنراق ئۆلۈپ كەتكىنى ياخشى، ئۇ چاغدا روھى تېخىمۇ پاك بولىدۇ... قانداق ئۆلۈش كېرەك؟... كىمدىن ئاڭلىغانلىقى ئېسىدە قالماپتۇ، ئىشقىلىپ، ئادالەت بۇرۇن ئادەم بىرەر چوڭ تومۇرىنى كېسىۋەتسە، قېنى ئېقىپ چىقىپ كېتىپ بىرەدىلا جان تەسلىم قىلىدۇ، دېگەن گەپنى ئاڭلىغان. بۇ چاغدا ئانچە قىينىلىپمۇ كەتمەسمىش. قىينالسىمۇ مەيلى، تىرىك قېلىپ كېچە - كۇندۇز ئازاب چەككەندىن، ھازىر ئازراق قىينالغانىنىڭ كارى چاغلىق. تېۋىپلەر تۇتقان تومۇر چوڭ تومۇر بولسا كېرەك، شۇنىلا كېسىۋەتسە... ئادالەت تولا چاغلاردا يېڭىنە ئىشى قىلىدىغان بولغاچقا، ئادەتتە

تە يېنىدىن بىر ئۆتكۈر قايچىنى ئايرىمايتتى. شۇ تاپتا ئۇ خۇددى ھۇجرىسىدا دوپپا ئۇچۇن رەخت كەسمەكچى بولغاندەك، ئاشۇ قايچىنى ئىزدەپ ئەتراپقا قارىدى. قايچا كۆرۈنمىدى. ئاندىن ئۇ جىلىتكىسىنىڭ يانچۇقىغا قايچا پاتمايدىغانلىقىنى ئېنىق بىلسە-مۇ، يەنىلا ھەر ئىككى يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ كۆردى. «ھەي... ئالدىراشچىلىقتا قايچىنى ئۇنتۇپتىمەن...» ئۇمىدسىزلەنگەن ھالدا ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلىدى ئۇ.

ئادالەت ئاندىن تومۇرنى ئوڭايلا كېسىۋېتەلىگۈدەك بىرنەرسە ئىزدەپ يەنە ئەتراپقا قارىدى. بىردىنلا بىر ئىش كۆپىدە ئېسىگە كەلدى: بىر قېتىم گۈلسۇم چىنە پارچىسىگە دەسسىۋېلىپ پۇتى كېسىلىپ كەتكەندە، ئۇ يەردىن ئاققان قانىنى مىڭ تەسلىكتە توختىتىۋېلىشقانىدى.

«ماۋۇ پىيالىنى يەرگە ئېتىپ سۇندۇرسام، — ئادالەت ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلىدى، — ئۇنىڭ پارچىسىدا تومۇ-رۇمنى كەسسەمچۇ...»

ئۇ پىيالىگە قولىنى ئۇزاتتى، ئەمما شۇ پەيت قانداقتۇر بىر سېھرىي كۈچ ئۇنى شاققىدە قاتۇرۇپ قويغاندەك جىم تۇرۇپ قالدى. «ھازىر تېخى يارىڭنىڭ تۇتۇلغان - تۇتۇلمىغانلىقىدىن ئېنىق خەۋىرىڭ يوق، — دەيتتى نامەلۇم بىر ئاۋاز ئۇنىڭ قۇلى-قىغا، — بەلكىم ئۇ ھازىرمۇ ئەركىنلىكتىدۇ، بەلكىم سېنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۇن ھەرىكەت قىلىۋاتقاندۇ! ؟ بۇگۇن كېچە، ھېچبولمىغاندا بىرنەچچە كۈن ئىچىدە قۇتۇلدۇرۇپمۇ ئالار. شۇنى-داق تۇرۇقسىزلا ھازىرلا ئۆلۈۋالسىڭ، ئۇنىڭغا قانداق يۈز كېلەلەيسەن؟! ھاياتتىن ئۇنداق ئوڭاي ئۆمىد ئۈزمە. ئۆلۈم دېگەن بەك قورقۇنچلۇق ئىش، ئۆلسەڭ ھەممە تۈگەيدۇ. ئاندىن يەنە قورسىقىڭدا بالاڭ بار، ئۆزۈڭنى دەپ ئۇنىڭمۇ جېنىغا زامىن بولامسەن؟... شۇ بالاڭنى سالامەت تۇغۇشۇڭ كېرەك. ناۋادا ئېزىز ئۆلۈپ كېتىپ ئۇنىڭسىز ياشالمىساڭ، شۇنىڭدىن كېيىن

ئۆلسەڭمۇ كېچىكمەيسەن. بالاڭ سىلەرنىڭ ئىزىڭلارنى بېسىپ، ئىنتىقامىڭلارنى ئالىدۇ...»

ئادالەتنىڭ يۈرىكى گۈپۈلدەپ سوقۇپ كەتتى، ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلدى، پۈتۈن ئەزايى سوغۇق تەرگە چۆمۈلدى، گويا قورسىقىدىكى بالا مىدىرلاپ، ئۇنى ئەيىبلەۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ، پىيالىنى تۇتۇپ تۇرغان قولىنى تېزلا تارتىۋالدى ـ دە، قورسىقىنى سىيلىدى. لېكىن بالىنىڭ مىدىرلىشىدىن بېشارەت بەرمىدىغان ئازراق شەپىسىمۇ سېزىلمىدى. ئادالەت زادى قانداق قىلىشنى بىلەلمەي هودۇقۇپ قالدى. شۇ پەيت ئىشىك تۈۋىدە غاپپارنىڭ كىمدۇ بىرى بىلەن سۆزلەشكىنى ئاڭلاندى:

— قانداق، تۆمۈرچىنىڭ زۇۋانى ئېچىلدىمۇ؟ يا ...

— ئاخىرى زۇۋانغا كەلدى ئۇ مۇتتەهەم.

ئادالەتنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ كەتتى. «ئۇستام ئېزىزنىڭ قەيەردىلىكىنى ئېيتىپ قويغانمىدۇ؟...»

— خوش، ئۇ قاراقچى قەيەرگە يوشۇرۇنۇۋاپتىكەن؟

— تۈنۈگۈن تاشقورغان تەرەپكە كېتىپ قالغان دەيدۇ. باشقىلارغا قېتىلغىلى كەتكەن بولسا كېرەك.

ئادالەت يېنىك تىن ئالدى: «يالغان سۆزلەپ ئېزىقتۇرۇپتۇ، رەھمەت سىلىگە، ئۇستام!...»

يەنە غاپپارنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— هەي، بۇ گەپكە ئىشەنگىلى بولمايدۇ جۇمۇ. ئۇ قاراقچى ئادالەت خېنىمنى بۇ يەردە تاشلاپ قويۇپ، ئۇنداق يىراق جايغا كەتمەيدۇ.

«قارا يۈز مۇناپىق!...، — غاپپارنى قارغىدى ئادالەت، — قان قۇسۇپ ئۆلەرسەن ئىلاهىم، گۆشۈڭنى قاغا ـ قۇزغۇنلار چوقار!...»

— هەي پالۋان، سىز ئادەملەرنى تېخى ئانچە بىلمەيدىكەنسىز، ئىش ئۆز بېشىغا كېلىپ تاقاشقاندا، يارى تۇرماق، تاپقان

دادىسى بىلەن تۇغقان ئانىسىنىڭمۇ مېھرىدىن كېچىدىغان ئىشلار جاھان دېگەندە تولا. ئۇنىڭ ئۇستىگە خوتۇن كىشى دېگەننىڭ پەيزى قىز چېغىدا دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ، خېنىمىڭىز ھازىر قىز ئەمەس، ئۇ ھارامزادە قاراقچى ئۇنىڭغا ئاللىقاچان قېنىپ بولغان، ئەمدى خالىسا تاشلاپ كېتىۋېرىدۇ.

سۆھبەتداشلار خىر - خىر قىلىپ كۈلۈشتى. ئادالەت نۇمۇس قىلىپ قوللىرى بىلەن قۇلاقلىرىنى ئېتىۋالدى. «خۇدايىمغا مىڭ قەتلە شۈكۈر، پالۋىنىم بۇ جاللاتلارنىڭ قولىغا چۈشمەپتۇ، — دېدى ئۇ كۆڭلىدە خۇرسەن بولۇپ، — بۇنىڭدىن كېيىنمۇ تۇتالماس ئىلاھىم. پەيلىمدىن ياناي...»

شۇنداق قىلىپ، ئادالەت ئاخىرى ئۆلۈۋېلىش نىيىتىدىن ياندى.

— بىز ماڭىدىغان بولۇپ قالدۇق، — دېدى غاپىپار چۈشتىن كېيىن ئۇنىڭ يېنىغا كىرىپ، — سىلى ئۇچۇن ئالايىتەن مەپە كىرا قىلدىم، يول ئۇزاق، ئاتتا ماڭسىلا قىينىلىپ قالارلا.

ئادالەت بېشىنى كۆتۈرۈپمۇ قارىمىدى، يا «ماقۇل»، يا «ياق» مۇ دېمىدى. ئۇ گەرچە ئېزىزىدىن ئايرىلىپ قېلىۋاتقىنىغا ۋە ئاباباكرىنىڭ تۇرمىدە ئازاب چېكىۋاتقىنىغا يۈرىكى قاتتىق ئېچىشسىمۇ، ئۇ ئىشلارنى ئوڭشاش قولىدىن كەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ، قارشىلىق قىلمايلا مەپىگە چىقتى. بىراق، ئادەم بىرەر جىددىي ئىشقا دۇچ كەلگەندە غەم - ئەندىشە، ئوي - خىياللار ئۇنىڭغا رودۇپايدەك چاپلىشىۋالىدىكەن. ئادالەتمۇ بۇ ئۇچ كۈنلۈك سەپەردە ئۇلاردىن بىردەممۇ خالىي بولالمىدى. كۆزلىرى بىرە - بىرە ئۇيقۇغا كەتكەن چاغلاردىمۇ قورقۇنچلۇق چۈشلەرنى كۆرۈپ چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى.

ئەگەر ئادەمزاتتا چەكسىز ئەركىنلىككە ياتىدىغان بىرەر نەرسە بار دېيىلسە، ئۇ بولسىمۇ خىيال سۈرۈشتۈر. ئۇنىڭغا ھېچنېمە كاشىلا قىلالمايدۇ، ئەڭ ياۋۇز كۈچلەرمۇ ئۇنى چەكلىيەلمەي-

دۇ. ئادەم جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتلەردە ئەڭ مۇشكۈل پەيتـ
لەرنى باشتىن كەچۈرۈۋاتقان چاغدىمۇ بىمالال خىيال سۈرەلەيدۇ
(گەرچە ئۇنداق خىياللار رەتسىز، چېچىلاڭغۇ بولسىمۇ)؛ نېمـ
نى خالىسا شۇنى ئويلىيالايدۇ، كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلەيدۇ. شۇـ
ڭا، تېگى ـ تەكتىدىن ئالغاندا، ئادەم پەقەت ئۆز قەلبىگە قارىتا
چەكسىز ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىغا ئىگە. شۇ تاپتا ئادالەتمۇ ئەنە
شۇ خىل ھوقۇقتىن تولۇق بەھرىمەن بولۇۋاتاتتى. دۈرۈس،
ئۇنىڭ خىياللىرىمۇ رەتسىز، چىگىش ئىدى، خۇشاللىق بىلەن
قايغۇ، مۇھەببەت بىلەن نەپرەت، ئىشەنچ بىلەن ئۇمىدسىزلىك
تېز ـ تېز ئالمىشىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ خىياللىرى بەئەينى كەلـ
كۈنگە ئوخشايتتى، بەزىدە غول ئېقىننى بويلاپ شىددەت بىلەن
ئۆركەشلىسە، بەزىدە نۇرغۇن تارامىلارغا بۆلۈنۈپ، چېچىلىپ كېـ
تەتتى؛ بەزىدە تۇيۇق كېتىۋېتىپ، بىردىنلا يۇنىلىشنى ئۆزگەرـ
تەتتى ياكى بولمىسا ئارقىغا بۇرۇلاتتى، لېكىن ھەممىسىنى بىر
يېتا باغلاپ تۇرغىنى ئېزىز بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدىكى تولىمۇ
شېرىن، ئەمما غەم ـ غۇسسىگە تولغان مۇھەببەت سەرگۈزەشتـ
سى ئىدى. بارا ـ بارا يارىنىڭ تەقدىرىدىن ئەنسىرەش ھەممىنى
بېسىپ چۈشتى. «ئۇ شۇ تاپتا قەيەردىدۇ؟ بىزنىڭ تۇتۇپ كېتىلـ
گەنلىكىمىزنى بىلگەندىمۇ؟ سالامەتخان ئاچام خەۋەر قىلمۇەتكەنـ
دۇ، ھەقىچان... سەھرانىڭ بىرەر يېرىدە يوشۇرۇنۇپ يۈرگەنمـ
دۇ؟ ياكى راستتىنلا تاشقورغان تەرەپكە ـــ ئاغىنىلىرىنىڭ يېنىغا
كەتتىمىكىن؟ ياق، ئۇنداق نىيىتى بولسا، ماڭا بۇرۇنلا دېگەن
بولاتتى. ھېلىقى چاغدا ئۇنى توسۇمىسام بوپتىكەن. شۇنداق
قىلغان بولساق، بۇ كۈنلەرنىمۇ كۆرمەس ئىدۇق. ھېلىمۇ بولـ
سا، ساقچىلار بىلىپ بولغۇچە، شۇ تەرەپكە كېتىۋالسا ئوبدان
بولاتتى. ئۇرۇش دېگەندە بەزى ئادەملەر ئۆلۈپ كېتىدىغان بولسـ
مۇ، يەنە كۆپلىگەن ئادەملەر تىرىك قالىدىكەن. مەنمۇ، ئېزىزىمۇ
ھېچكىمگە يامانلىق قىلمىدۇق. خۇدايىم ئېزىزىنىمۇ ئۆز پاناھىدا

ساقلار، بالا ـ چاقسىنىڭ دىدارىغا قاندۇرار... ناۋادا مەندىن غەم يەپ، ئۇ تەرەپكە كەتمەي، تېخىچە قاغىلىقتا يوشۇرۇنۇپ يۈرگەن بولسىچۇ؟ ئاباباكرى ئاكام بىلەن سالامەتخان ئاچام ئاخىرىغىچە چىڭ تۇرالارمۇ؟ ياكى بولمىسا قېيىن ـ قىستاقلارغا چىدىماي... ياق، نېمىلەرنى ئويلاپ يۈرىمەن؟ شۇم نىيەتلىك قىلماي، ئۇلار بەك ئاق كۆڭۈل، مېھرىبان ۋە مەرد ئادەملەر ئىكەن، ئېزىزنى ھەرگىز پاش قىلىپ قويمايدۇ... يۈرتىمىزغا يەتكۈچە مۇشۇ ئىككى ـ ئۈچ كۈنلۈك يولدا پالۋىنىم ئارقىمىزدىن قوغلاپ كېلىپ، مېنى قۇتۇلدۇرۇۋالسا، قانداق ياخشى بولاتتى ـ ھە!...»

بۇ خىيالدىن ئادالەتنىڭ يۈرىكى ئويناپ كەتتى.

«ئېزىز جېنىم، سىزنى خويمۇ سېغىنىدىم، تېزرەك كەلسىڭىزچۇ!» ئۇ چەكسىز ئىنتىزارلىق ئىلكىدە ئاۋازلىق سۆزلەپ قويغىنىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى، كۆزلىرىدىن سىرغىغان ياش تامچىلىرى مەڭزىگە يېيىلدى. لېكىن مەپە چاقلىرىنىڭ تاراقلىشى، ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازلىرى ئىچىدە ئۇنىڭ بۇ نىداسىنى ھېچكىم ئاڭلىمىدى. ئادالەت يەنە خىيالغا چۆكتى:

«يالغۇز ئۆزىلا كەلسە، ماڭۇ جاللاتلارغا تەڭ كېلەلەرمىكىن؟ ئېزىز دېگەن پالۋان يىگىت، بۇلاردىنمۇ كۆپ ئادەملەر بىلەن ئېلىشالايدۇ. لېكىن بۇلاردا مىلتىق بار ئىكەن، ئوق دېگەن بەك يامان نېمە ئىمىش، تېگسە بولغۇچە جاننى ئالار ئىمىش. ناۋادا بۇ جاللاتلار ئۇنى ئېتىۋەتسىچۇ؟ ئاھ، خۇدايىم! ئۇنداق كۈننى كۆزۈمگە كۆرسەتمىگەيسەن!... ياق، ياق، پالۋانىم ھەرگىز يالغۇز كەلمەسۇن! ھازىرچە سەۋر قىلىپ تۇراي. بۇ جاللاتلار مېنى ئاتا ـ ئانامغا تاپشۇرۇپ بېرىپ ئۆز جايىغا قايتقاندىن كېيىن ئادىن پالۋىنىم ئۆيىمىزگىلا بارسىمۇ بولىدۇ. ئۇ چاغدا ئاتا ـ ئانامۇ تەقدىرگە تەن بېرىپ، ئىككىمىزنىڭ يەنە قوشۇلۇشىمىزغا رازى بولار. دادام يەنە ئۇنىماي تۇرۇۋالسىمۇ،

پالۋننىم مېنى ئەكېتەلەيدۇ. ئۇ چاغدا تاشقورغانغا بارىمىز دېسە-مۇ كېتىۋېرىمەن...»

شۇ ئويلاردىن كېيىن ئۇنىڭ كۆڭلى سەل ئىزىغا چۈشكەندەك بولدى. «كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرىدۇ، — دەپ خىيالىنى داۋاملاشتۇردى ئۇ يەنە، — پالۋننىم مېنى چوقۇم ئىزدەپ كېلىدۇ. بىز يەنە بىللە بولىمىز. شۇنداق كۈنلەرنىڭ يېتىپ كېلىشىنى چىدام بىلەن ساقلاي، نەچچە كۈن، نەچچە ئاي، ھەتتا نەچچە يىل ئۆتۈپ كەتسىمۇ مەيلى، ئۇ چاغدا ئالدىغا ئوغلىنى كۆتۈرۈپ چىقارمەن...»

ئۇلار يولدا كۆپ ھايالشماي، تېز ماڭغانلىقتىن ئۇچىنچى كۈنى خۇپتەن ۋاقتى بىلەن ئاخىرقى مەنزىلگە يېتىپ كېلىشتى. قەدىمىي شەھەر تېخى ئۇيقۇغا كەتمىگەنىدى. كوچىلاردا ئادەملەر شالاڭ بولسىمۇ، كەچلىك بازار تېخى يىغىشتۇرۇلمىغان بولۇپ، ئوقەتچىلەر ئۆز مالىلىرىنى داڭلاپ ۋارقىرىشاتتى. ئادالەت مەپىنىڭ يان تەرىپىدىكى كۈنگۇرىسىگە يېپىلغان پەردىنى قايرىپ قاراڭغۇلۇققا چۆككەن شەھەرنىڭ كەچكى مەنزىرىسىگە سەپسالدى. مەپە تېگىگە تاش يانقۇزۇلغان چوڭ يولدىن بىر تار كوچىغا بۇرۇلدى. ئۇ بىر دوقمۇشتىن قايرىلىپ، يەنە ئازراق ماڭغاندىن كېيىن بىردىنلا توختىدى. غاپپار ئاتتىن چۈشۈپ قوش قاناتلىق دەرۋازىنى ئۇردى، ھايالشمايلا بىر ياشانغان ئادەم دەرۋازىنى ئاچتى.

— بۇ سىلىمۇ، پالۋان، ھارمىغايلا؟

— بېگىم ئۆيدىمۇ؟

— ئۆيدە.

غاپپار ئۇنىڭغا پىچىرلاپ نېمىلەرنىدۇ دېدى ـ دە، تېزلا ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى. ئادالەت ئىلگىرى بۇ كوچىغا زادى كېلىپ باقمىغانىدى. «بۇ قەيەردۇ؟— دەپ ھەيران بولدى ئۇ، — نېمىشقا بۇ يەردە توختىدۇقىنە؟ ئاۋۇلارنىڭ «بېگىم»

دېگىنى دادامىدۇ؟ ئۇ بۇ ئۆيدە نېمە ئىش قىلىدىغاندۇ؟ ئەمدى تېزرەك ئۆيىمىزگە بېرىپ ئانام بىلەن كۆرۈشسەم بولاتتى...»

غاپپار ھايالشمايلا قايتىپ چىقتى.

— خېنىم، يېتىپ كەلدۇق، مەپىدىن چۈشسىلە، — دېدى ئۇ مەپىنىڭ يېنىغا كېلىپ.

ئادالەتنىڭ ھەيرانلىقى تېخىمۇ كۈچەيدى.

— بۇ ئۆي كىمنىڭ؟ نېمىشقا بۇ يەردە چۈشىمەن؟

غاپپار خۇشامەتگۈيلۇق تەلەپپۇزدا جاۋاب بەردى:

— سىلى كەتكەندىن كېيىن بېگىم بۇ ئۆينى سېتىۋالغان، ھازىر سىلىنىڭ يوللىرىغا ئىنتىزار بولۇپ ئولتۇرۇپتۇ، قېنى، چۈشسىلە.

— ئانامچۇ؟ ئۇمۇ مۇشۇ ئۆيدىمۇ؟

— مۇشۇ ئۆيدە، خېنىممۇ مۇشۇ ئۆيدە.

ئادالەت ئەمدى ھېچنېمىدىن گۇمانلانماي، ئۆزىنىڭ خاس بوغچىسىنى ئېلىپلا مەپىنىڭ ئالدى تەرىپىگە كېلىپ پەردىنى قايرىدى، غاپپار قولىنى ئۇزىتىپ ياردەملەشمەكچى بولۇۋىدى، لېكىن ئادالەت «نېرى تۇرۇڭ» دەپلا يەرگە سەكرەپ چۈشتى، ئاندىن غاپپارنىڭ يول باشلىشى بىلەن يوغان دەرۋازىدىن ئىچىگە كىردى.

ھويلا ئىچكىرى - تاشقىرى ئىككىگە بۆلۈنگەنىدى. تاشقىرىقى ھويلا ئۈستى يېپىق دەھلىز بولۇپ، ئىككى تەرىپىدە ئاتخانا، ھاجەتخانا ۋە چاكارلار يېتىپ قوپىدىغان ئۆيلەر بار ئىدى. ئىچكىرىكى ھويلا خېلى كەڭرى ۋە تېگىگە خىش يانقۇزۇلغانىدى، ئوتتۇرىدا يۇمىلاق گۈلزارلىق بار ئىدى. ئۇچ تەرەپتىكى بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرۇپ سېلىنغان ئۆيلەر يېرىم زامانىۋى پاسوندا بولۇپ، يەردىن بىر مېتىردەك كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى، ھەممىسىنىڭ ئالدىغا پېشايۋان ئورنىتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ھويلىغا تۇتاش تەرىپى ئاتمىش - يەتمىش سانتىمېتىر ئېگىزلىكتە رېشاتكىلانغان.

دى. تۇۋرۇك، رېشاتكا ۋە دېرىزە قاپقاقلىرى كۆك رەڭدە سىرلاڭغانىدى. بەزى ئۆيلەرنىڭ دېرىزىلىرىدىن چىراغ نۇرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

«ئانام بىلەن دادام نېمىشقا ئالدىمغا چىقمايدىكىنە؟ ئۇلار هازىرمۇ مەندىن خاپىمىدۇ؟» دەپ ئويلىدى ئادالەت ۋە پەلەمپەيدىن چىقىپ غاپپارنىڭ باشلىشى بىلەن ئوك تەرەپتىكى چىراغ نۇرى كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر ئۆيگە كىردى. ئۆي ئىنتايىن ياسىداق بېزەلگەن، ئەمما هېچكىم يوق ئىدى. ئادالەت ئاتا ـ ئانىسىنى سوراي دەپ تۇرۇشىغا چوڭ دەرۋازىنىڭ غارتىلداپ يېپىلغان ۋە شاراقلاپ قۇلۇپ سېلىنغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

يىگىرمىنچى باب

1

ئۇلگىجىكى مايسىرىغان ئېغىر ئىشىك غەلىتە ئاۋاز چىقىرىپ ئېچىلىپ بىر ئادەمنى ئىككى قولتۇقىدىن سۆرىگەن ئىككى گۈندىپاي كامېر ئىچىگە كىردى ـ دە، ھېلىقى ئادەمنى يەرگە گۈپپىدە تاشلاپ قويۇپ، دەررۇ چىقىپ كەتتى. ئىشىك يېپىلىپ، يوغان قۇلۇپنىڭ «چارس» قىلىپ ئېتىلگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. چۆچۈپ ئويغانغان ئىككى مەھبۇس ئاۋۇال بىر ـ بىرىگە قارىشىۋالدى. ئاندىن خۇددى بىرى قوماندا بەرگەندەك تەڭلا ھەرىكەتلىنىپ يەردە دۈم ياتقان بايىقى ئادەمنىڭ يېنىغا كېلىشتى، ئۇنى ئوڭدا قىلىپ، ياشراق بىرى ئالقىنىنى ئۇنىڭ ئاغزىغا تۇتتى.

— تىرىك ئىكەن، — دېدى ئۇ پەس ئاۋازدا ھەمراھىغا قارىـ مايلا ۋە يېڭى مەھبۇسنىڭ بېشىنى ئۆزىنىڭ تىزىغا ئالدى.

بۇ ئاي تۇغۇلغان مەزگىل بولغاچقا، ھاۋاداندىن چۈشكەن شولا يېڭى مەھبۇسنىڭ ئۇستۈبشىنى غۇۋا يورۇتۇۋاتقانىدى، ئەمما دەماللىققا چىرايىنى پەرق ئەتكىلى بولمايتتى، ئۇنىڭ كىيىملىرى تىتىلىپ قانغا مىلەنگەنلىكىنى كونا مەھبۇسلار دەرھال بايقاشتى.

— ئەمەت ئاكا، تېز بولۇڭ، ئۇنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇـ ۋېتەيلى، بولمىسا كېيىن بەدىنىگە چاپلىشىپ قېلىپ ئاجراتقىلى بولمايدۇ، — دېدى ياش مەھبۇس ھەمراھىغا.

يەنە بىرەيلەن دەرھال يېڭى مەھبۇسنىڭ كىيىملىرىنى سالـ

دۇرۇشقا تۇتۇندى. يېڭى مەھبۇس يەنىلا ھوشىغا كەلمىدى. ناھايىتى سۇس نەپەس ئېلىۋاتقانلىقىنى دېمىگەندە، ئۇنىڭ تىرىك ئىكەنلىكىگە ئىشەنگىلى بولمايتتى، يانپاش، يوتا ۋە ئۇچىسىدىكى بەزى يەرلەردىن ھازىرمۇ قان سىرغىپ تۇراتتى.

— بەك قاتتىق ئۇرۇۋېتىپتۇ، — دېدى ياش مەھبۇس كىيىملەردىن يىرتىۋالغان لاتىدا ئۇنىڭ قانلىرىنى سۇرتكەچ.

— ياش يىگىت ئىكەن، بىچارە، — دېدى ئەمەتئاخۇن ئىسىملىك يەنە بىرىمۇ ئېچىنغان ھالدا، — بۇنىڭغا ئارتقان گۇناھ بەك ئېغىر ئوخشايدۇ.

ئۇلار يېڭى مەھبۇسنى دەرھال كىيىندۇرۇشنىڭ مۇڭاپىق ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىپ، ئۇنىڭ ئۇستىگە بىر يوتقاننى يېپىپ قويدى.

ناھىيىلىك ھۆكۈمەت قورۇسىغا يانداش جايلاشقان بۇ تۇرمە ما خۇسەن ھۆكۈمرانلىقىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئالدىراش — تېنەش سېلىنىپ بىر لىيەن ئاتلىق ئەسكەرلەرگە گازارما قىلىنغانىدى. ئۇ چاغلاردا ئۆيلىرىنىڭ تاملىرى لايدىن قويۇرۇلۇپ، قورۇ ئەتراپى ئۇچ مېتىر ئېگىزلىكتىكى تام بىلەن قورشالغانىدى. شېكىڭ شىسەينىڭ ۋاقتىغا كەلگەندە ئۇ يەر تۇرمە قىلىنىدى، ئۆيلەرنىڭ تاملىرى بىر ھەسسە قېلىنلىتىلىپ، تۆڭلۈكى ئېتىۋېتىلدى، ھاۋادان كىچىكلىتىلدى؛ تۆمۇر رېشاتكا بېكىتىلدى؛ ئىشىكلىرىمۇ قېلىن تاختايدىن ياسالغان يېڭى ئىشىكلەرگە ئالماشتۇرۇلدى. گۈندىپايلارنىڭ كامېر ئىچىنى كۆزىتەلىشى ئۈچۈن ئىشىككە كىچىككىنە تۆشۈك چىقىرىلدى. قورۇ تېمى ئۈستىدە بىر ئادەم بىمالال ماڭالىغۇدەك ھالدا قېلىنلىتىلدى، بىر مېتىر چامىسىدا ئېگىزلىتىلىپ، بەئەينى كىچىكرەك بىر سېپىل ھالىتىگە كەلتۇرۇلدى. گومىنداڭ دەۋرىدە يەنە قىسمەن ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلدى، يەنى دەرۋازا تەرەپتىكى ئۆيلەر چېقىلىپ، ئورنىغا خام كېسەكتىن يېڭى ئۆيلەر سېلىنىدى، ئۇلارغا ئەينەك-

لىك دېرىزىلەر بېكىتىلدى. ئىشىك ۋە راملار كۆك سىردا سىر-
لاندى ۋە ئۇلار ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئىشخانىلىرى،
تۇرمە ئىشخانىلىرى قېلىندى. قورۇنىڭ ئوتتۇرىسى پەسرەك تام
بىلەن توسۇلۇپ، تۇرمە تەرىپى مەھبۇسلارنىڭ شامالداش مەيدانى
قىلىندى. كىرىپ - چىقىش ئۇچۇن ئوتتۇرىغا بىر ئىشىك ئورنە-
تىلدى. تۇرمە «سېپىلى» نىڭ شىمالىي تەرىپىگە يانداپ ناھىيە-
لىك ھۆكۈمەت قورۇسى سېلىندى. كامېرلاردا ھېچقانداق ئۆز-
گىرىش قىلىنمىدى. پەقەت ياتىدىغان يەرگە ئازراق شال پاخىلى
تاشلاپ قويۇلدى. «سېپىل» تېمىنىڭ تۆت بۇرجىكى ئۇستىگە
قاراۋۇللارنىڭ قار - يامغۇردىن دالدىلىنىشى ئۇچۇن كىچىكرەك
راۋاقلار ئورنىتىلغانىدى؛ قوراللىق تۆت ئەسكەر ھەمىشە ئاشۇ
راۋاقلاردا تۇرۇپ تۇرمە ئىچىنى كۆزىتەتتى، يەنە تۆت ئەسكەر
راۋاقلار ئارىسىدىكى تامدا توختىماي مېڭىپ تۇراتتى. گومىنداڭ
دەۋرىگە كەلگەندە گەرچە قاراۋۇللارنىڭ سانى كېمەيمىگەن بولسە-
مۇ، ئىنتىزام سەل بوشىدى، يەنى ئارىلىقتا مېڭىپ يۇرىدىغانلار
كېچىسى بەزىدە راۋاقتا بېرىۋېلىپ، ئۇ يەردىكى ھەمراھى بىلەن
ئەپقاچتى گەپلەر ئۇستىدە پاراڭ سېلىشاتتى ياكى بولمىسا نۆۋەت
بىلەن ئۇخلىشاتتى. ئۇ چاغدا ئېلېكتر چىراغ بولمىغاچقا، كېچە-
لىرى تۇرمە رايونى گۆرىدەك قاراڭغۇلۇققا چۆكەتتى. گۇندىپايلار
كېچىسى ناگان - ناگاندا بىر تەكشۇرۇپ قويمىسا، كۆپىنچە
ئىشخانىلىرىدا ئۇخلىشاتتى. شۇڭا مەھبۇسلارنىڭ قېچىپ كە-
تىشلىرى پات - پات يۈز بېرىپ تۇراتتى. ئەتىسى ئەمەلدار ۋە
گۇندىپايلار كۆرۈنۈشتە پاتىپاراق بولۇشۇپ، تەرەپ - تەرەپكە
ساقچىلارنى چىقىراتتى، لېكىن قاچقۇنلارنى كۆپىنچە تۇتالمايت-
تى. بەزى مەھبۇسلار ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئارقىلىق گۇندىپايلار
ۋە قاراۋۇللارغا بۇرۇنلا پارا بېرىپ، قېچىش ۋاقتىدا ئۇلارنى
«كۆرمەسكە سالىدىغان» ھالەتكە كەلتۇرۇپ قويىاتتى. ھەتتا مەھ-
بۇسلار خۇددى ئابدۇكېرىمگە ئوخشاش «خاتا تۇتۇلغان» قىلە-

ىنىپ، كۆپكۆندۈزى چوڭ دەرۋازىدىنلا قول سىلىپ چىقىپ كېتە-
لەيتتى.

لېكىن سوراقمۇ، قىيىن - قىستاقمۇ قاتتىق ئېلىپ بېرە-
لاتتى. بولۇپمۇ يېڭى تۈتۈلغان مەھبۇسلارنىڭ كۆپىنچىسى بىر-
نەچچە كۈنگىچە ئۇزمەي سوراق قىلىنىپ، قىيىن - قىستاقتا
ئېلىناتتى. بۇ ئىشنىڭ يىپ ئۇچىنى تېپىش، دەسلەپكى ماتېرە-
يالالارغا ئېرىشىشتىن تاشقىرى، يەنە ھەيۋە كۆرسىتىپ، كۆپرەك
پاراڭغا ئېرىشىشتەك مەخپىي سەۋەبمۇ بار ئىدى. شۇڭا يېڭى
تۈتۈلغان مەھبۇسلارنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن
تۈنجى قېتىم خەۋەر تاپقاندىلا قېرىندىشىنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىش،
ھېچبولمىغاندا يەنە قىيىن - قىستاقتا قالىدۇرماسلىق ئۈچۈن
ھارى - يوقىنى چىقىرىپ پارا تەييارلايتتى.

بۇ قېتىم يېرىم كېچىدە كامېرغا چالا ئۆلۈك پېتى ئەكىرىپ
تاشلانغان مەھبۇس ئېزىز ئىدى. ئۇ قاغىلىقتا يېزىدىن قايتىپ
ئۇدۇل ساقچى ئىدارىسىگە بارغانىدى. ئۇ يەردىكى باشلىقلار ۋە
ساقچىلار شۇئان ھەيران بولۇشۇپ، كېيىن ئۇنى ئۆزلىرىچە
«ئەخمەق» قە چىقىرىشتى - دە، دەرھال قولىغا كويزا، پۇتىغا
كىشەن سالدى.

— مانا مەن ئۆزۈم كەلدىم، ئەمدى سىلەرمۇ ۋەدەڭلەردە
تۇرۇپ، ئاباباكىرى ئۇستام بىلەن خوتۇنۇمنى قويۇۋېتىڭلار!—
دېدى ئېزىز.

خوتەندىن بارغان ئاچچىقى يامان ساقچى باشلىقى ئېزىزنىڭ
يۈزىگە ئىككى شاپىلاق سالدى. قاغىلىق ساقچى ئىدارىسىنىڭ
ئەمەلدارلىرى ئۇنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشتى.

— جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان تۇرۇقلۇقمۇ، يەنە خو-
تۇننىڭ گېپىنى قىلىۋاتقىنىنى بۇ قاراقچىنىڭ، — دېدى گازىر
كۆز، ياپما قاپاق بىرى، — ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن ئاخىرەتتە
كۆرۈشسەن.

شۇنىڭدىن كېيىن ئېزىزنى كامېرغا ھەيدەپ مېڭىۋىدى، لېكىن ئۇ:

— ھېچبولمىغاندا، ئاباباكرى ئۇستامنى بولسىمۇ قويۇۋېتىڭلار! — دەپ تىرەجەپ تۇرۇۋالدى. بۇنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭ ئېرىشكىنى تاياق، مۇشت ۋە تېپىك بولدى، ئاندىن بەش - ئالتە ساقچى ئولىشىپ يىقىتىپ، پۇت - قوللىرىدىن سۆرەپ ئاپىرىپ كامېرغا سولاشتى. ئېزىز يەنىلا ئىشكىنى مۇشتلاپ - تېپىپ:

— نامەردلەر، يالغانچىلار! — دەپ تىللىغىلى تۇردى.

گۈندىپايلار ئاخىر ئۇنىڭ پۇت - قولىنى مەھكەم باغلاپ، ئاغزىغا لاتا تىقىپ يانتۇزۇپ قويۇشتى. تاڭ ئاتقاندا ئۇنى قولىدا كويزا، پۇتىدا كىشەن پېتى سىرتقا ئاچىقىپ بىر ئاتقا مىندۈردى، يىقىلىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن بەزى چارلەرنى قىلدى. ئاندىن بەش ساقچىنىڭ قورشاۋى ئىچىدە (ئادالەتنى ئېلىپ ماڭغان ساقچىلارنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن قاغىلىق ساقچى ئىدارىسى ئۈچ ساقچى قوشقانىدى) خوتەنگە ئەكېلىنىدى.

ئېزىز كەلگەن ھامانلا سوراققا تارتىلدى. سوراقنى تالىپ بەگنىڭ ئۆزى قىلدى. بۇ ئىش غەيرىي رەسمىي بولسىمۇ، ئۇنىڭ يېنىدا كازىم بەگمۇ ھوميىپ ئولتۇراتتى. ئېزىز ئۇنى كۆرۈپلا ھەرقانداق يامان ئاقىۋەتكە تەييارلىق قىلىپ قويدى. بەزى رەسمىيەت خاراكتېرلىك سوئاللاردىن كېيىن رەسمىي سوراق باشلاندى. تالىپ بەگ ئادالەتنى ئېلىپ قېچىش ئىشى توغرىسىدا بىر - ئىككى سوئال بىلەنلا چەكلىنىپ، ئاساسەن ئېزىزنىڭ قۇدرەت ۋە تاشقورغان ئىنقىلابچىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە بەكرەك قىزىقتى، ھەتتا ئۇنىڭ ئابدۇكېرىم بىلەن بولغان ئالاقىسى توغرۇلۇقمۇ سوئاللار قويۇلدى.

ئېزىز سوئاللارغا قىسقا، ئەمما ئېنىق جاۋاب بېرىپ تۇردى:

— قۇدرەت بىلەن بۇرۇن بىر قېتىملىق چېلىشىش سورۇنىدا تونۇشقان، ئەمما ئۇنىڭ بىلەن ئادەتتە باردى - كەلدى قىلمىدا

دىم، پەقەت ئادالەتنى كېيىنكى قېتىم ئەكىتىش ۋاقتىدا ئامال-سىز ئۇنىڭ ياردەم قىلىشىنى ئۆتۈندۈم. يەنە ئايرىلىپ كەتتۇق، شۇنىڭدىن بۇيان كۆرمىدىم.

— تاشقورغاندىكىلەر بىلەن ھېچقانداق ئالاقەم يوق.

— بۇ يۇرتتا باشقا ھېچقانداق شېرىكىم يوق.

— ئابدۇكېرىم بەگزادە مەنسۇر بېگىمنىڭ يېقىن تۇغقىنى بولغاچقا، ئۇنى شۇ ئۆيدە بىرنەچچە قېتىم كۆرگەن، ئەمما باشقا ئىشلىرىنى بىلمەيمەن.

.....

سوئال ـ جاۋاب جەريانىدا كازىم بەگ تاقەتسىزلىنىپ دەم ئورنىدىن تۇرۇپ، دەم ئولتۇرغان، بەزىدە تالىپ بەگنىڭ قۇلىقىغا نېمىنىدۇ پىچىرلىغان، ھەتتا بىر ـ ئىككى قېتىم ئالدىدىكى ئۈستەلنى مۇشتلاپ:

— ھەي قاراقچى، ھوشۇڭنى يىغىپ جاۋاب بەر، ھېلى بىكار! — دەپ ھەيۋە قىلغانىدى.

ۋاقىت ئۇزارغانسېرى ئۇ ئاخىر تاقەت قىلالمىدى ـ دە، ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ تالىپ بەگكە تىرىككەن ھالدا دېدى:

— بېگىم، مۇنداق يۇمشاق قوللۇق قىلساق، بۇ قاراقچى ھېچنېمىگە ئىقرار بولمايدۇ. ئۇنىڭغا نېمىشقا تېتىتىپ قويمايمىز!؟

— راست ئېيتتىلا، بېگىم، — دېدى تالىپ بەگ ۋە ئېزىزغا قاراپ زەھەرخەندىلىك بىلەن ھېجايدى، — قارىغاندا، چىرايلىقچە جاۋاب بەرگۈڭ يوق ئوخشايدۇ. ئەمما بىزنىڭ ھەرقانداق كاجلار-نىمۇ «ۋاي غوجىكام» دېگۈزەلەيدىغان چارىلىرىمىز بار، قېنى ھازىرلىنىڭلار!

ئىشىك تەرەپتە ھومىيىپ قاراپ تۇرۇشقان تۆت ساقچى يەڭ-لىرىنى شىمايلاپ، ئېزىزنىڭ ئەتراپىغا كېلىپ تۇرۇشتى. شۇ-نىڭدىن كېيىن بىر ياقتىن سوئال سوراش، يەنە بىر ياقتىن

ئۇرۇپ ـ قىيناش باشلاندى. تالىپ بەگ ھەربىر سوئالغا كۆڭۈلـ
دىكىدەك جاۋاب ئالالمىغاندا، ساقچىلارغا:
— ئۇرۇڭلار! — دەپ بۇيرۇيتتى.
ئېزىز شۇ ھامان مۇشت، شاپىلاق ۋە تېپىك يامغۇرى ئاستـ
دا قالاتتى. بەزىدە ھەتتا تالىپ بەگ بىلەن كازىم بەگمۇ ئۇنىڭغا
يېقىنلىشىپ ئۇراتتى، تېپەتتى. ئېزىز بىرنەچچە قېتىم مۇشت
ياندۇرۇشنى ئويلىغان بولسىمۇ، ئامال قىلالمىدى. چۈنكى، قو-
لىغا كويزا، پۇتىغا ئېغىر كىشەن سېلىنغانىدى. ئۇ ئەمدى ھېچـ
قانداق جاۋاب بەرمەسلىك بىلەنلا تاقابىل تۇرۇش يولىنى تاللىۋالـ
دى.
— بۇ قاراقچىغا ئۆلۈمدىن باشقىسى بىكار، ئۇنى ھازىرنىڭ
ئۆزىدىلا قىيناپ ئۆلتۈرۈش كېرەك! — دەپ ۋارقىرىدى كازىم
بەگ يەنە ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ.
تالىپ بەگمۇ مۇنداق پايدىسىز سوئال سوراش ۋە ئۇرۇپ ـ
تېپىشتىن زېرىككەن بولسا كېرەك:
— قېنى، مەن ئۇنىڭ تېنىنىڭ نېمىدىن ياسالغانلىقىنى بىر
كۆرۈپ باقاي، يانقۇزۇپ كالتەككە بېسىڭلار! — دەپ بۇيرۇدى.
ساقچىلار ئېزىزنى دۈم يانقۇزۇپ، ئىككىسى باش ـ ئايىغـ
دىن بېسىپ تۇردى، باشقا ئىككىسى قوللىرىغا بىردىن كالتەك
ئېلىپ نۆۋەت بىلەن ئۇرۇشقا باشلىدى. ئېزىزنىڭ كىيىملىرى
يىرتىلدى، غولى، بېلى، يانپاش ۋە يوتىسى قانغا بويالدى،
لېكىن ئۇنىڭدىن «غىڭ» قىلغان سادامۇ چىقمىدى. ئۇ، ئاخىر
ھوشىدىن كەتتى. ساقچىلار بۇرۇنلا تەييارلاپ قويغان ئىككى
چېلەك مۇزدەك سۇنى ئۇستىدىن قۇيۇپ ئېزىزنى يەنە ھوشىغا
كەلتۈردى، بەزى سوئاللارنى سوراپ قويۇپ يەنە ئۇرۇشتى. بۇ
ئىش ئىككى قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن، ئۇستىدىن تۆت چېـ
لەك سۇ قۇيغاندىمۇ ئېزىز ھوشىغا كەلمىدى. كازىم بەگنىڭ
راستتىن ئۇنى مۇشۇ قېتىملا ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكۈسى بار ئىدى.

لېكىن تالىپ بەگ ئۇنىمىدى:

— بېگىم، بۇ قاراقچىنىڭ دېلو ئىشىدىن ۋاڭ جۇيجاڭمۇ، ھاكىملارمۇ خەۋەردار. ئۇنىڭ بۇ يەردىكى شېرىكلىرىنى تاپالمىساق، جاۋاب بەرمەك قىيىن، — دېدى ئۇ كازىم بەگنىڭ غەزىپىگە ھاي بېرىپ، — يەنە كېلىپ، ئۇ بۇگۈنلا ئۆلۈپ كەتسە، بەكمۇ ئەرزان كېتىدۇ. بۇ قاراقچى گۇندىخانىنىڭ تەمىنى كۆپ-رەك تېتىپ باقسۇن. ئۆلتۈرۈش ھەرگىز قېچىپ كەتمەيدۇ، ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە ئىت ئۆلۈمىدە جان بېرىدۇ ئۇ.

تالىپ بەگ كىشىلەرنى قىيناش بىلەن ھۇزۇرلانسا، كازىم بەگ رەقىبىنى بىر زەربە بىلەنلا كۆزدىن يوقىتىشنى ياخشى كۆ-رەتتى، شۇنداقتىمۇ، ئۇ بۇ قېتىم تالىپ بەگنىڭ خاھىشىغا قوشۇلۇشقا مەجبۇر بولدى.

شۇنداق قىلىپ، ئىزىز يېرىم كېچىگە يېقىن ھوشسىز ھالەتتە ھېلىقى كامېرغا ئەكېلىپ تاشلاندى. ئەھۋالى ناھايىتى ئېغىر بولغاچقىمۇ، ئىشقىلىپ، كويزا بىلەن كىشەننى ئېلىۋەتكەنىدى.

ئەتىسى سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ كامېر ئىچى خىرە - شىرە يورۇغاندا، كونا مەھبۇسلار ئىچىدىكى ياشراقى بىردىنلا ئىزىزنى تونۇپ، ئىختىيارسىز ئۇنلۇك سۆزلىۋەتتى:

— ھوي، بۇ قوشتۇگمەنلىك ئىزىز پالۋانغۇ!؟

— نېمە، سىز بۇ يېگىتنى تونۇمىسىز، ئۇكام؟ — ئەمەتئاخۇن ھەم قىزىقىپ، ھەم ھەيران بولۇپ سورىدى.

— قىشتىكى بىر چېلىشىش سورۇنىدا بىر قېتىم كۆرگەن، شۇ چاغدا بۇ پالۋان چوڭكۆللۇك مەنسۇر بەگنىڭ چېلىشچىسى غاپپار قاۋاندىن مېنىڭ ئۆچۈمنى ئېلىپ بەرگەن.

بۇ مەھبۇس — چېلىشچى سابىر ئىدى. ئۇ ھەمراھىغا ئاشۇ قېتىمقى چېلىشىش ئەھۋالىنى قالدۇرماي سۆزلەپ بەردى.

— كېيىن مەنسۇر بەگ بۇ پالۋاننى ئۆزىنىڭ چېلىشچىسى

قىلىۋاپتىكەن، — دېدى ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا، — مەن گۇندىخا-نىغا چۈشۈپ قېلىشتىن بۇرۇن ئۇنىڭ قۇدرەتلەر بىلەن بىرلىشىپ مەنسۇر بەگنىڭ ئادالەت خېنىم ئىسىملىك قىزىنى ئېلىپ قاچقان-لىقىنى ئاڭلىۋىدىم، ئاخىر تۆتۈلۈپ قاپتۇ - دە، بېچارە.

— بۇ ئىنىمنى شۇڭا بەك ئۇرۇۋېتىپتىكەن - دە، — ئېچىنغان هالدا خۇرسىنىپ قويدى ئەمەتئاخۇن.

ئېزىز بىردىنلا هوشىغا كەلدى. ئۇ ئاۋۇال سەل - پەل مىدىرلىدى، ئاندىن كۆزلىرىنى لاپپىدە ئاچتى - دە، ئاجىز ئاۋازدا:

— سۇ... سۇ، — دېدى.

كامبىردا نەدە سۇ بولسۇن؟ سابىر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشىك تۆۋىگە باردى - دە، ئىشىكنى ئۇرۇشقا باشلىدى. بىرنەچە سېكۇنتتىن كېيىن بىر گۇندىپاي ئىشىككە يېقىنلىشىپ ۋار-قىرىدى:

— نېمە بولدى؟ ئىشىكنى نېمىشقا ئۇرىسەن؟

— كېچە ئەكېلىنگەن گۇناهكار هوشىغا كەلدى، بەك چاڭ-قاپ كېتىپتۇ، سۇ ئەكېلىپ بېرىڭلار! — دېدى سابىر ئۇنلۇك ئاۋازدا.

— ۋاي سولتەك، ئالدىراپ كەتكىنىنى ئۇنىڭ، — دېدى گۇندىپاي مەسخىرە قىلىپ، — ئەتىگەنلىك غىزا ۋاقتىغچە چىداپ تۇرسۇن، بولمىسا سۈيدۈكۈڭنى ئىچۈر!

ئۇ گېپىنى تۈگىتىپلا مېڭىۋىدى، سابىر ئىشىكنى يەنە ئۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— هەي، ئادەممۇ سىلەر، سۇ بېرىڭلار!

گۇندىپاي يەنە ۋارقىسىغا قايتتى:

— نېمە قالايمىقان قىلىسەن؟ هېلى باكا...

— غىزا ۋاقتىغچە نېكەم بار، ئاڭغچە قانداق چىدايدۇ ئۇ؟

— چىدىمىسا ئۆلسۇن!

— هەي، مۇسۇلمانمۇ سەن؟ نېمانچە باغرى تاشلىق قىلىسەن!؟ سۇ ئىچمىسە ئۆلۈپ كېتىدۇ بۇ بىچارە.

گۈندىپاي يەنە ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاشقا باشلىدى. شۇ پەيت ئوتتۇرا تامدىكى ئىشىكتىن يەنە بىر گۈندىپاي كىرىپ شېرىكىدىن سورىدى:

— نېمە ۋەقە بولدى؟

شېرىكى بولغان ئىشنى قىسقىچە سۆزلەپ بەردى. ئىشىكتىن كىرگەن بۇ گۈندىپاي نۆۋەتچىلەر باشلىقى بولۇپ، كېچىدىكى سوراقنىڭ ئاخىرىدا سوراقخانىغا كىرىپ ئېزىزنى كۆرگەنىدى.

— ئۇنىڭغا سۇ ئەكىرىپ بەر! — دەپ بۇيرۇدى ئۇ.

گۈندىپاي ئاللىنېمىلەرنى دەپ غۇدۇرىغىنىچە نەدىندۇر پۇچۇق ھېجىرداً سۇ ئەكېلىپ كامېرغا كىرگۈزۈپ بەردى. سابىر ھېجىرنى ئېزىزنىڭ لېۋىگە تۇتۇپ سۇنى ئىچۈردى. ئېزىز سۇنى قويماي ئىچىپ بولدى. سابىر قولى بىلەن ئۇنىڭ لەۋلىرىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ:

— پالۋان، يەنە ئاغرىۋاتامدۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئېزىز زوردىغا كۈلۈمسىرەشكە تىرىشىپ، بېشىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس چايقىدى، ئاندىن ئىككىيلەنگە دىققەت بىلەن قاراپ سابىرنى تونۇدى:

— پالۋان، بۇ سىزمۇ؟— دەپ سورىدى ئۇ.

سابىر سۈس تەبەسسۇم بىلەن گويا «مانا يەنە ئۇچراشتۇق» دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتتى.

بىردەمدىن كېيىن سابىر بىلەن ئەمەتئاخۇن ئۆزلىرىنىڭ زاپاس كىيىملىرىنى ئېلىپ ئېزىزنى كىيىندۈردى. ئاندىن ئۇنىڭغا ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن جاي راسلاشتى.

سابىرنىڭ ئىككى يوتقىنى، ئەمەتئاخۇننىڭ ئىككى كۆرپىسى بار ئىكەن، بىرى يوتقان، بىرى كۆرپە چىقاردى.

— مەن بېشىمغا جۇۋامنى قاتلاپ قويىمەن، — دېدى ئەمەت-

ئاخۇن يەنە تەكىيسىنى ئېزىزنىڭ بېشىغا قويۇپ.

— ھەي... مەن سىلەرگە ئېغىرچىلىق كەلتۈرۈپ قويىدىغان بولدۇم، — دېدى ئېزىز خىجىل بولۇپ.

— ئۇنداق دېمەڭ، پالۋان، — دېدى سابىر كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، — ھازىر ھەممىمىز ئوخشاش تەقدىرگە مۇپتىلا بولغان ئادەملەر، بۇ يەردە بىر تۇغقان قېرىنداشلاردىنمۇ چارى بولۇپ كېتىمىز تېخى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار قانداق سەۋەب بىلەن قولغا ئېلىنغانلىقلىرى ھەققىدە بىر - بىرىگە سۆزلەپ بېرىشتى.

سابىر كۈزدە غەللە - پاراق تاپشۇرىدىغان چاغدا ناھەقچىلىككە ئۇچراپ تۇرمىگە چۈشۈپ قاپتۇ. شۇ چاغدا غەللە - پاراق يىغقۇچى ئۇنىڭ ئاشلىقىنى قەستەن كەم ئۆلچىگەنىكەن، سابىر باشقىدىن ئۆلچەشنى تەلەپ قىپتۇ. غەللىچى ئۇنىماپتۇ، نەتىجىدە ئىككىسى تاكاللىشىپ قاپتۇ. غەللىچى سابىرنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاپ، بىر مۇشت ئۇرۇپتۇ. سابىر ناھەقچىلىككە چىدىمايدىغان يىگىت بولغاچقا، ئاچچىقىغا پايلىماي «ئۇرۇش دېگەننى مەندىن كۆر!» دەپلا ئۇنىڭغا بىر مۇشت ئاتقانىكەن، ئۇ تىك موللاق چۈشۈپتۇ. نەتىجىدە سابىر «غەللە - پاراق تاپشۇرۇشقا قارشىلىق قىلىپ، ھۆكۈمەت خادىملىرىنى ئۇرغان» دېگەن ئەيىب بىلەن قولغا ئېلىنىپتۇ.

— «زامانە زورنىڭ، تاماشا كورنىڭ» دېگىنى شۇ ئەمەسمۇ، — دېدى سابىر گېپىنىڭ ئاخىرىدا، — خەير، بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتەر، ماڭىمۇ بىر نۆۋىتى كېلەر. شۇ چاغدا ئاشۇ توڭگۈزنىڭ بۇرنىدىن بۇلاق ئاچماي قويمايمەن.

ئەمەتئاخۇن شەھەردە باققالچىلىق قىلىدىكەن. بىر كۈنى بەش نەپەر ئەسكەر مەست پېتى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ قوغۇن - تاۋۇز يېمەكچى بوپتۇ. ئەمما يا سودىلاشماي، يا پېچاق بىلەن تىلماي، ئۇدۇل كەلگىنىنى ئۇرۇپ - چېقىپ، يارىمىسا يەرگە

ئېتىپتۇ، بىردەمدىلا ئون نەچچە قوغۇن - تاۋۇزنى نابۇت قىپتۇ. ئەمەتئاخۇن قاتتىق غەزەپلەنگەن بولسىمۇ، ئۆزىنى بېسىۋېلىپ: «قانچە يېيىشسىلىمۇ مەيلى، لېكىن بۇزۇپ - چېچىشمىسىلا» دەپتىكەن، ئەسكەرلەر شۇ هامان ئەلىپازنى بۇزۇپ، باشقا قوغۇن - تاۋۇزلارنىمۇ دەسسەپ - چەيلەپ، ئېتىپ چىقىپ زىيان سالغانلىقى ئۈستىگە يەنە ئۇنى «قىزىلپاچاقلارنى ماختاپ، دۆلەت ئارمىيىسىنى هاقارەتلىدى» دېگەن تۆهمەت بىلەن ساقچى ئىدارىسىگە يالاپ ئەكېلىپ بېرىپتۇ.

— هەي... بۇ هۆكۈمەت زالىملىقتا ما خۇسەن بىلەن شېكى دۇبەندىنمۇ ئېشىپ چۈشتى. چېرىكلىرى بۇلاڭچىلىق نەق ئۆزى. مۇنداق هۆكۈمەت خۇدانىڭ قارغىشىغا يولۇقماي قالمايدۇ، — دېدى ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا.

نۆۋەت ئېزىزغا كەلگەندە كامېرنىڭ ئىشىكى تاراقلاپ ئېچىلىپ، ئەتىگەنلىك تاماق كىرگۈزۈلدى. تاماق — قېتىپ، كۆكسېرىپ كەتكەن، ئالىقانچىلىك كېلىدىغان بىردىن زاغرا، بىر هېجىردىن سوغۇق سۇ ئىدى. سابىر بىلەن ئەمەتئاخۇننىڭ ئۆيلىرىدىن كىرگۈزۈلگەن زاپاس يېمەكلىكلىرى بار ئىكەن، ئۇلار ياغلىق توقاچ، قەنت - ناۋات، پىشۇرۇلغان قوي گۆشى قاتارلىقلارنى ئېلىپ داستىخانغا قويدى.

تاماقتىن كېيىن ئېزىز ئۆزىنىڭ قولغا ئېلىنىش جەريانىنى قىسقىچە سۆزلەپ بەردى.

— هەي... ساقچىلارغا ئۆزىڭىزنى تۇتۇپ بېرىپ ئوبدان قىلماپسىز، ئىنىم، — دېدى ئەمەتئاخۇن ئەپسۇسلىنىپ، — بىرنەچچە زامان يوشۇرۇنۇپ يۈرگەن بولسىڭىز ياكى باشقا جايغا كەتسىڭىز بوپتىكەن.

— ياق... ئەمەت ئاكا، ئېزىز پالۋاننىڭ قىلغىنى دۇرۇس، مەرد ئادەم ئۆزىنى دەپ هەرگىز باشقىلارنى ئۇۋالچىلىققا قويمايدۇ، — دېدى سابىر ئۇنىڭغا قارشى چىقىپ.

— بۇ دېگىنىڭىزغۇ توغرا، ئىنىم، لېكىن ئۇ جاللاتلارنىڭ بۇ ئىنىمىزنى مۇشۇنداق ھالغا چۈشۈرۈپ قويغىنىنى كۆرمىدىڭىزمۇ! ؟ كازىم بەگ دېگەن لۇكچەك بۇنىڭدىن كېيىنمۇ پەيلىدىن يانمايدۇ، تېخى.

— ھەي... يەنە شۇ كازىم بەگ، — دېدى سابىر غەزەپلەنگەن ھالدا، — بۇ مۇناپىق يەنە قانچە ئادەمنىڭ بېشىغا چىقار. ئابدۇكېرىم ئەپەندىمنىمۇ...

— قايسى ئابدۇكېرىم ئەپەندىمنى دەيسىز؟ — ئالدىراپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى ئېزىز.

— ئۇ كىشىنى سىزمۇ ئوبدان تونۇيسىز، ھەقىچان. ئاشۇ مەنسۇر بەگنىڭ ئاچىسىنىڭ ئوغلى ئابدۇكېرىم ئەپەندى. ئۇنىمۇ ئاشۇ كازىم بەگ دېگەن توڭگۇز تۈتۈپ بېرىپتىكەن.

— نېمە، ئۇمۇ گۈندىخانىغا چۈشۈپ قالدىمۇ؟ ئۇ ھازىر قەيەردە؟

— مەن سولانغاندا مۇشۇ ئۆيدە ئەمەت ئاكام بىلەن شۇ ئەپەندىم بار ئىكەن...

— ئۇ كىشى مەندىن ئىككى كۈن بۇرۇن سولىنىپ-تىكەن، — گەپنى ئۇزۇپ سۆز قىستۇردى ئەمەتئاخۇن.

— بەك ياخشى ئادەم ئىكەن ئۇ، — سۆزىنى داۋاملاشتۇردى سابىر، — ياش بولسىمۇ جاھاندىكى ھەممە ئىشلاردىن خەۋىرى بار ئىكەن، نۇرغۇن ئىشلاردا كۆزۈمنى ئېچىپ قويغانىدى، ئۇنىڭغا بەكمۇ ئىچىم ئاغرىيدۇ.

— كېيىن ئۇنىڭغا بىر ئىش بولدىمۇ؟ — كۆڭلى قانداقتۇر بىر شۇملۇقنى سەزگەندەك ئالدىراپ سورىدى ئېزىز.

— بۇنىڭدىن ئىككى ھەپتە بۇرۇن ئىككى گۈندىپاي ئۇنى نەرسە - كېرەكلىرىنى يۈدگۈزۈپ ئاچىقىپ كەتكەن، شۇنىڭدىن بۇيان قايتىپ كىرمىدى. ئۇنى باشقا ئۆيلەرگە سولاپ قويدىمىكىن، دەپ قانچە تاڭ تىڭلاپ باقتۇق. لېكىن بۇ گۈندىخانىدا

بارلىقى مەلۇم بولمىدى. جاللاتلار ئۇ ئەپەندىمنىڭ بېشىغا چىقتى- مىكىن دەپ ئويلاپ قالدۇق.

سابىر سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن ئۇچىلىسى بىرپەس جىمجىت ئولتۇرۇپ كېتىشتى. شۇ تاپتا ئېزىزنى ئابدۇكېرىمگە بولغان چەكسىز ھۆرمەت، ئىچ ئاغرىتىش ۋە ئەنسىرەش تۈيغۇسى چۈلغۇۋالغاندى. «خەپ، كازىم بەگ،— بىرھازادىن كېيىن گويا قەسەم بەرگەندەك كۆڭلىدە ئۆز - ئۆزىگە دېدى ئۇ،— مۇبادا مۇشۇ دوزاختىن تىرىك كېتەلمەسەم، سەن دۆيۈزدىن ئابدۇكېرىم ئەپەندىمنىڭ ئىنتىقامىنى ئالماي قويمايمەن...»

تۈرمىدىكى ھاياتنىڭ ئىنتايىن جاپالىق ۋە زېرىكىشلىك ئۆتىدىغانلىقىنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەنلەر بىلىدۇ. شۇڭا مەھبۇسلار ئۈيقۇدىن باشقا ۋاقىتلىرىنى پاراڭ بىلەن ئۆتكۈزىدۇ. بۇ كامېر- دىكى ھاياتمۇ شۇنداق ئىدى. بۇرۇن ئابدۇكېرىم، سابىر ۋە ئەمەتئاخۇنلار كۈن بويى سۆزلىشىپ چىقىدىغان. ئابدۇكېرىم ئۇلارغا جاھاندىكى نۇرغۇن ئىشلار توغرىسىدا، بولۇپمۇ رېئال تۈرمۇشتا مەۋجۇت بولۇۋاتقان ئادالەتسىزلىك، زۇلۇم توغرىسىدا كۆپ گەپلەرنى قىلىپ بېرەتتى.

— مۇنداق ئادالەتسىزلىك ۋە زۇلۇمدىن قۇتۇلۇشنىڭ پەقەت بىرلا يولى بار،— دەيتتى ئۇ بەزىدە ھاياجانلىنىپ،— يېزىلادىكى دېھقانلار، شەھەرلەردىكى ھۈنەرۋەن - كاسىپلار، ئاددىي خىزمەت- چىلەر بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ، قوللىرىغا قورال ئېلىپ ھازىر- قى ئادالەتسىز تۈزۈمنى، ئاز سانداكى كىشىلەر ئۈچۈنلا خىزمەت قىلىدىغان چىرىك ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلىشىمىز، كۆپ سانداكى خەلق ئاممىسى ئۈچۈن ئىشلەيدىغان ئادىل ھاكىمىيەتنى ئورنىتىشىمىز كېرەك.

سابىر بىلەن ئەمەتئاخۇن باش لىڭشىتىپ ياكى ئۆزلىرىنىڭ چۈشەنگەنلىرى بويىچە بىرنەچچە ئېغىزدىن سۆز قىستۇرۇپ ئۇنىڭ گەپلىرىنى ماقۇللايتتى. ئابدۇكېرىمنى ئاچىقىپ كېتىپ ئىككىيـ

لەنلا قالغاندىن كېيىن ئۇلار ئۇچۇن كامبر ھاياتى بىردىنلا زېرد-
كىشلىك بولۇپ قالغاندەك تۇيۇلدى، شۇنداقتىمۇ تولا چاغلاردا
ئابدۇكېرىم سۆزلەپ بەرگەن گەپلەردىن ئېسىدە قالغانلىرىنى
ياكى بولمىسا ئۆزلىرىنىڭ ھېس قىلغانلىرىنى بىر - بىرىگە
ئېيتىشىپ ئۇنى ياد ئېتىپ تۇرۇشقانىدى. مانا ئەمدى ئۇلار يەنە
ئۇچ كىشى بولدى. سابىر بىلەن ئەمەتئاخۇننىڭ نەزىرىدە، ئېزىز
ئەقىل - پاراسەت جەھەتتە گەرچە ئابدۇكېرىم ئەپەندىنىڭ ئورنى-
نى باسالمىسىمۇ، لېكىن ۋىجدانلىق، ئاق كۆڭۈل، باتۇر يىگىت
ئىكەن، باي - بەگلەرنىڭ، زوراۋانلارنىڭ چىشىغا تېگىشتىن
قورقمايدىكەن. شۇڭا ئۇنىڭغا تولۇق ئىشەنسە، ئابدۇكېرىم ئېيە-
تىپ بەرگەن ئىشلار توغرىسىدا كەڭ - كۇشادە پاراڭلاشسا بولغۇ-
دەك.

ئابدۇكېرىمنى ياد ئېتىش مۇناسىۋىتى بىلەن شۇ كۇنى ئۇلار
ئۇنىڭ توغرىسىدا ئۇزاققىچە سۆزلىشىتى.

— مەنمۇ ئەسلىدە يېزىلىق نامرات دېھقانىنىڭ يالغۇز ئوغلى
ئىدىم، — دېدى ئەمەتئاخۇن چوڭقۇر خۇرسىنىپ، — قولىمىز-
نىڭ قىسقىلىقىدىن ئوتتۇز ياشقا كىرگۈچە ئۆيلۈك - ئوچاقلىق
بولالمىدىم. كېيىن ما خۇسەن دېگەن جاللات ئەسكەرلىككە تۇتۇ-
ۋالدى. ياشانغان دادام بىلەن كېسەلچان ئانام بۇ دەردكە چىدىماي
ئارقا - ئارقىدىن ئۆلۈپ كېتىپتۇ. ئىككى مو يېرىمىز بار ئىدى.
باشقا تۇغقانلار ئۇنى سېتىپ، ئاتا - ئانامنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشىغا
سەرپ قىپتۇ. ما خۇسەن جاجىسىنى يېگەندىن كېيىن، ئەسكەر-
لىكتىن بوشىدىم، لېكىن يېزىغا بارغۇم كەلمىدى، ئەسكەرلىكتە
تونۇشقان شەھەرلىك بىر ئاغىنەمنىڭ سىڭلىسىغا ئۆيلىنىپ، باق-
قالچىلىق قىلدىم. لېكىن ھەرقانچە قىلسامۇ چاپىنىم تىزىمدىن
ئاشمىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مانا ناھەقتىن - ناھەق گۇندىخانىغا
چۇشۇپ قالدىم. ئويلاپ باقسام، ئابدۇكېرىم ئەپەندىمنىڭ دېگەن-
لىرى توغرا ئىكەن. شۇ تاپتا مېنىڭمۇ قولۇمغا مىلتىق ئېلىپ

ئاشۇ زالىملارنىڭ بىرىنىمۇ قويماي ئېتىۋەتكۈم بار.

— پىچاق سۆڭەككە يەتتى، — دېدى سابىر غەزەپلەنگەن هالدا، — ئەمدى مۇنداق ياشاۋېرىشكە بولمايدۇ. خۇدايىم بۇيرۇسا، بۇ دوزاختىن تىرىك چىقىپ كېتەلىسەملا، ئۇدۇل تاشقورغان تەرەپكە بارىمەن، شۇ يەردىكى غازاتچىلارغا قوشۇلۇپ زالىملارغا قارشى جەڭ قىلىمەن، شۇ يولدا ئۆلۈپ كەتسەممۇ مەيلى.

ئېزىزنىڭ يارىسى ئېغىر بولغاچقا كۆپ سۆزلىمىدى، ئەمما بىر ياقتىن ھەمراھلىرىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاچ، يەنە بىر ياق-تىن چوڭقۇر خىيال سۈردى: دېمىسىمۇ، ھازىر ئادالەتسىزلىك، زۇلۇم - ئوقۇبەت كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىۋاتىدۇ. كازىم بەگ، مەنسۇر بەگكە ئوخشاش كىشىلەر زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ، ئەيش - ئىشرەتتە ياشاۋاتىدۇ. ئەمما يۈزلىگەن، مىڭلى-غان نامرات دېھقانلار، ھۈنەرۋەن - كاسىپلار بولسا قىش - ياز، هاردىم - تالدىم دېمەي ئىشلىسىمۇ قورسىقى تويماي، كىيىمى پۈتۈن بولماي ئازاب چېكىۋاتىدۇ. ئۇلار ئۆز هالىدىن ئازراقلا قاقشىسا ياكى بەگ - بايلارغا، ئەسكەر، ساقچىلارغا بىرەر ئېغىز گەپ ياندۇرۇپ قويسا شۇ هامان ئۇرۇپ - دۇمبالىنىدۇ، هەتتا تۈرمىگە تاشلىنىدۇ. كازىم بەگ دېگەن لۈكچەك نەچچە خوتۇن ئالغىنىغا، هەر كۈنى بۈزۈقچىلىق قىلىۋاتقىنىغا قانائەت قىل-ماي، يەنە يۈرت ئىچىدە كىمنىڭ بىرەر چىرايلىق قىزى ياكى خوتۇنى بولسا، شۇنىڭغا كۆزىنى تىكىپ، ئۇنى تارتىۋېلىشنىڭ كويىدىلا يۈرىدۇ. پۇقرالار ئۇنىڭدىن قېچىپمۇ قۇتۇلالمايدۇ. مانا ئۇنىڭ ئۆزىمۇ شۇنداق بولدىغۇ. ئۇلار قاغىلىقتا بولسىمۇ تىنچ، ئارامخۇدا تۇرمۇش كەچۈرمەكچىدى. ئۇ يەردىمۇ هېچكىمگە ئازار بەرمىگەن، بەلكى قولىدىن كېلىشىچە باشقىلارغا ياردەم قىلغان. لېكىن كازىم بەگلەر ئۇلارغا يەنىلا ئارام بەرمىدى، ساقچى ئەۋە-تىپ تۇتۇپ گۇندىخانىغا تاشلىدى، ئۇردى، قىينىدى. بۇ نېمىدې-گەن ئادالەتسىزلىك! ياق، سابىر ئېيتقاندەك، پىچاق سۆڭەككە

يەتتى، ئەمدى يەنە تاقەت قىلىشقا بولمايدۇ. پىچاقنىڭ سۆڭەكنى تېشىپ ئۆتۈپ يۈرەككە قادىلىشىنى كۈتۈپ تۇرماي، ئۇنى قاتىلىنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىپ، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ يۈرىكىگە سېلىش كېرەك...

ئېزىز قاغىلىقتىن كەلگۈچە بىر ساقچىدىن ئادالەتنىڭ ئىكىكى كۈن بۇرۇن خوتەنگە ئەكېتىلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقانىدى. گەرچە ئۇ ساقچى ئۇنىڭ قەيەرگە ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرەلمىگەن بولسىمۇ، ئېزىز كۆڭلىدە: «بەلكىم ئۇنى ئاتا - ئانىسىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بەرگەندۇ؟» دەپ ئۆزىنى ياخشى تەرەپتىن ئىشەندۈرۈشكە ئۇرۇنغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئادالەت توغرىسىدىكى تەشۋىشلىك خىياللار ئۇنى پات - پات بىئارام قىلىپ تۇراتتى. ھازىرمۇ ئۇنىڭ خىيالىغا يەنە شۇ ھەقتىكى ئويلار كېلىپ قوشۇلدى. «بۇ يەردىن تىرىك چىقىپ كېتەلىسەملا، ئاۋۇال ئادالەت بىلەن ئۇچرىشىمەن. بۇ قېتىمقى ئىشنى باشتىن كەچۈرگەندىن كېيىن بەلكىم ئۇمۇ ئەمدى تاشقورغان تەرەپكە كېتىشىمىزگە قارشىلىق قىلماس. لېكىن ئۇ ھازىر ئىكىكىلا، ئۇزۇن يولغا، جەڭ - جېدەللىك تۇرمۇشقا چىداشلىق بېرەلەرمىكىن؟ يەنە ئۇنىماي تۇرۇۋالسچۇ؟ بىرنەچچە زامان بىر - بىرىمىزدىن ئايرىلىپ ياشاشقا ئىككىلىمىز چىدىيالارمىزمۇ؟ ئىلاج قانچە؟ ئابدۇكېرىم ئەپەندىم ئېيتقاندەك، بۇ كۈنلەرمۇ ئۇزاققا بارماس، غازاتچىلار بىلەن بىللە بۇ يۇرتىمىزغىمۇ بېسىپ كىلەرمىز، كازىم بەگكە ئوخشاش زالىملارنىڭ جازىسىنى بېرەرمىز. ئۇ چاغدا ئەركىن - ئازادە ياشايمىز...»

2

ئېزىزنىڭ يارىسى ئېغىر ئىدى. لېكىن ياش ۋە ساغلام بولغانلىقى، ئەسلىدە كۈچ - قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغانلىقى

ئۇچۇن تېزلا ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى. ئۇ تۆت - بەش كۈندىن بېرى تەرەتكە ۋە شامالداشقا ئۆزى مېڭىپ چىقىپ يۈرگەن، بۇنىڭ ئۇچۇن ئۆزىمۇ، ھەمراھلىرىمۇ خۇشال بولۇشقانىدى. بىراق، «يېتىمنىڭ ئاغزى ئاشقا تەگكۈچە، بۇرنى تاشقا تېگىپتۇ» دېگەندەك گۈندىپايلار ئۇنىڭ پۈتىغا يەنە كىشەن سېلىپ قويدى.

ئاربىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ پېشىن ۋاقتى بىلەن كامېرىنىڭ ئىشىكى غارتىلداپ ئېچىلدى - دە، بىر گۈندىپاي ئەمەتئاخۇنغا قاراپ قوپاللىق بىلەن دېدى:

— ھەي باققال، لاقا - لۇقمىلىرىڭنى تېز يىغىشتۇرۇپ چىق!

ئېزىز بىلەن سابىر ئەمەتئاخۇنغا لەپپىدە قاراشتى. ئۇ ھەيران‌لىقتىنمۇ، خۇشاللىقتىنمۇ ياكى قورقۇنچىدىنمۇ، ئىشقىلىپ، داڭقېتىپ تۇرۇپ قالغانىدى. چىرايى دەم تاتىرىپ، دەم قىزىراتتى.

— ئۇ قەيەرگە بارىدۇ؟ — سابىر قاپىقىنى تۇرۇپ سورىدى گۈندىپايدىن.

— قەيەرگە باراتتى؟ ئۆيىگە كېتىدۇ! — گۈندىپاي يەنە بايىقىدەكلا قوپال جاۋاب بەردى.

— مېنى غولى قويۇپ بېرەمسىلە؟ — ھەم خۇشاللىق، ھەم خۇدۇكسىرەش ئىلكىدە سورىدى ئەمەتئاخۇن.

گۈندىپاينىڭ چىرايى تېخىمۇ تۇرۇلۇپ، ئاۋازى تېخىمۇ قوپاللاشتى:

— ھەي باققال، گەپنى سوزماي شاپ - شاپ[1] بولسىڭچۇ، بۇ سېپىق زىندانىدىن مېھرىڭنى ئۈزەلمەيۋاتامسەنيا!

مەھبۇسلارنى ۋىلايەتتىكى باش ساقچىنىڭ تۇرمىسىگە ياكى باشقا كامېرلارغا يۆتكەش ئىشى پات - پات بولۇپ تۇراتتى، بەزىلەر ئابدۇكېرىمگە ئوخشاش بىر چىقىپ كەتكەنچە ئىز -

① شاپ - شاپ — تېز، چاپسان.

دېرەكسىز يوقىلىپ كېتەتتى. شۇڭا ئەمەتئاخۇن بۇ خەۋەرگە بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى.

— ساقچى بېگىم، خۇدايىمنىڭ ھەققىدە جىڭ گەپلىرىنى قىلىسىلا، — دېدى ئۇ سەلىدىن كېيىن يالۋۇرغاندەك تەلەپپۇزدا، — مېنى قويۇۋېتىدىغانلىرى راستمۇ؟

— راست، — دېدى گۇندىپايمۇ بۇ قېتىم سەل يۇمشاپ، — ئاڭلىشىمچە، گۇناھى يېنىك مەھبۇسلارنى قويۇپ بېرىش توغرىسىدا ئۇرۇمچىدىن گۇڭسى① كەلگەنمىش. بۇگۈن سەن بىلەن يەنە بەش ئادەم قويۇپ بېرىلىدىغان بوپتۇ.

ئەمدى ھەممەيلەن بۇ گەپكە ئىشەندى. ئەمەتئاخۇن خۇشاللىق ۋە ھاياجان ئىلكىدە دەرھال نەرسە ـ كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇشقا تۇتۇندى.

— مۇبارەك بولسۇن، ئەمەت ئاكا، — دېدى ئېزىز ئۇنى تەبرىكلەپ ۋە تېگىگە سېلىپ ياتقان ئۇنىڭ كۆرپىسىنى ئېلىپ بەرمەكچى بولدى.

— پالۋان ئىنىم، كۆرپە سىزدە قالسۇن، ياق ئۇنداق قىلماڭ، بولمىسا خاپا بولىمەن، — دېدى ئەمەتئاخۇن سەل رەنجىگەندەك بولۇپ.

ئېزىز ئامالسىز كۆرپىنى يەنە ئۆز ئورنىدا قويدى، ئەمەتئاخۇننىڭ نەرسە ـ كېرەكلىرى ھەش ـ پەش دېگۈچە يىغىشتۇرۇلۇپ بولۇندى. تۇرمە ھاياتى بۇ مەھبۇسلارنى خۇددى بىر تۇغقان قېرىنداشلاردەك يېقىنلاشتۇرۇۋەتكەنىدى. ئەمەتئاخۇن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ تۇرۇپ ئىككى ھەمراھى بىلەن ئايرىم ـ ئايرىم قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى.

— خەير، خۇدايىمغا ئامانەت، ئىنىلىرىم، — دېدى ئۇ ئىشىك تۇۋىدە توختاپ، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، — خۇدايىم بۇيرۇسا، سىلەرمۇ ئەتە ـ ئۆگۈن ئىچىدە قۇتۇلۇپ چىقارسىلەر. ئاۋ-

① گۇڭسى — ئۇقتۇرۇش، مۇججەت، ئالاقە مەنىسىدە.

ۋال ئۇدۇل بىزنىڭ ئۆيگە بېرىڭلار.

ئۇ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئېزىز بىلەن ساببر خۇددى مۇھىم بىرنېمىسىنى يوقىتىپ قويۇشقاندەك غەمكىن بولۇپ قېلىشتى، خېلىغىچە ھېچكىم زۇۋان سۆرۈشمىدى.

— ئاداش، بىزنىمۇ قويۇپ بېرەرمۇ؟ — ئاخىر جىمجىتلىقنى بۇزدى ساببر.

— مېنىڭچە، سىزنىمۇ قويۇپ بېرەر، ئاداش، — ئېزىز سۇس كۇلۇمسىرەپ جاۋاب بەردى، — سىزنىڭ ئىشىڭىزنىمۇ ئانچە ئېغىر دېگىلى بولمايدۇ.

— ھەي تاڭەي... ئاڭلىشىمچە، مەن ئۇرۇشۇپ قالغان ھېلىقى دۆيۈزنىڭ بىر ئاكىسى ھۆكۈمەتتە خېلى چوڭ ئەمەلدارئەمىش، قۇسۇمەت① قىلىپ تۇرۇۋالارمىكىن دەيمەن، — دېدى ساببر بىر خىل غەمكىن تەلەپپۇزدا، ئاندىن ئۇشتۇمتۇت بىر ئىش ئېسىگە كەلگەندەك بىردىنلا جانلىنىپ ئېزىزدىن سورىدى، — ئاداش، بۇ دوزاختىن قېچىپ كېتىشكە رايىڭىز قانداق؟

بۇ چاغدا ئېزىزنىڭ مېڭىسىنى نېمىشقىدۇ غەمكىن خىياللار چۇلغاشقا باشلىغانىدى، شۇڭا ئىختىيارسىز ھالدا سورىدى:

— قېچىپ كېتىش دەمسىز؟

— شۇنداق، مەن خېلى بۇرۇنلا مۇشۇ ھەقتە ئويلاشقا باشلىغان، لېكىن ئەمەت ئاكامغا ئېيتسام، قورقۇپ ئۇنمىدى. مەنمۇ ئۇنى بالاغا تىقىپ قويماي دەپ پەيلىمدىن يانغانىدىم. مانا ئەمدى ئىككىمىزلا قالدۇق. مېنىڭچە، بۇ جاللاتلار ئىككىمىزنى قويۇپ بەرمەيدۇ. شۇڭا ئۆزىمىزنىڭ غېمىنى ئۆزىمىز قىلىپ قېچىپ كېتەيلى، ئاداش.

ئېزىزمۇ نەچچە كۈننىڭياقى بۇ ھەقتە ئويلىغان، ئەمما باشتا تۇزۇك ھەربىكەت قىلالمايدىغانلىقى، كېيىن پۇتىغا كىشەن سېلىنغانلىقى ئۈچۈن ھازىرچە ئاغزىدىن چىقارمىغانىدى.

① قۇسۇمەت — ئاداۋەت.

— شۇنداق قىلايلى، — دېدى ئۇ كەسكىن ئىپادە بىلدۈرۈپ.

— قاراڭ، ئاداش، — سابىر تېخىمۇ جانلىنىپ سۆزلەپ كەتتى، — ئاكام ئون نەچچە يىل بۇرۇن غازاتقا قاتنىشىپ يېڭىسارغىچە بېرىپتىكەن، ئۇ يەردە تۆڭگانلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا[1] بىرنەچچە كىشى تىرىك قولغا چۈشۈپ قېلىپ، گۇندىخانغا سولىنىپتۇ. ئۇ گۇندىخانىنىڭ تاملىرىمۇ مۇشۇ ئۆينىڭكىدەك لايدىن قويۇرۇلغانكەن. ئۇلار كېچىسى بىرەيلەننىڭ مەسلىھىتى بىلەن تامغا سىيىپ يۇمشاتقاندىن كېيىن ئوڭايلا تۆشۈك ئېچىپ قېچىپ كېتىپتىكەن. بىزمۇ شۇنداق قىلساق بولىدۇ. تۆت - بەش كېچە ھەپىلەشسەك بىزمۇ تۆشۈك ئاچالايمىز. ھەر ئىككىلىمىز پالۋان يىگىتلەر، بەش - ئالتە ئەسكەرگە تېتىغۇچىلىكىمىز بار. كېچىسى ھەربىرىمىز ئۇلارنى ئۇرۇپ - يىقىتىپ چىقىپ كېتەلەيمىز. شۇنىسى سىزنىڭ پۈتكۈزدىكى مۇشۇ كىشەن...، — ئۇ بىردىن قايغۇرغان ھالدا سۆزدىن توختاپ قالدى.

— بۇنىڭمۇ بىر چارىسى تېپىلىپ قالار، — دېدى ئېزىز ئويلانغان ھالدا، — تامنى تېشىش ۋاقتىدا كىشەن كاشىلا قىلمايدۇ، ھويلىنىڭ تېمىدىن ئارتىلىپ چىقىدىغان چاغدا سىز بولغاندىكىن، بىر ئىش قىلارمىز، تاشقىرىغا چىقىۋېلىپلا تاش بىلەن ئۇرۇپ چېقىۋەتكىلى بولىدۇ.

ئۇلار شۇنداق قارارغا كېلىپ، بۇگۈن كېچىسىلا ئىشنى باشلىماقچى بولۇشتى. بىراق كەچ كىرىپ قاراڭغۇ چۈشەر - چۈشمەيلا ئىككى گۇندىپاي كامېرىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ ئېزىزنى يالاپ ئېلىپ ماڭدى.

— ئۇنى قەيەرگە ئېلىپ بارىسىلەر؟ — سورىدى سابىر

---

① بۇ يەردە 1934 - يىلى 3 - ئايدا ئاتالمىش «خوتەن ئىسلام ھۆكۈمىتى» نىڭ پىدائىيلىرى بىلەن ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى ئوتتۇرىسىدا يېڭىسارda بولغان ئۇرۇش كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

ئەنسىرەپ.

— قەيەرگە بولاتتى؟ سوراقتا چىقىدۇ، — گۈندىپايلارنىڭ بىرى توڭلۇق بىلەن جاۋاب بەردى.

سابىرنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قالدى. «ئەستا، بۇ ئىشنىڭ دەل كەلگىنىنى كۆرمەمدىغان؟ ئۇنى يەنە ئۇرۇپ - قىينارمۇ؟» دەپ ئويلىدى ئۇ، ئەمما يەنىلا ئېزىزغا مەدەت بەرگەندەك ئۈنلۈك ئاۋازدا:

— پالۋان، تەمكىن بولۇڭ، — دېدى.

ئارىدىن ئىككى - ئۈچ سائەتچە ۋاقىت ئۆتكەندە گۈندىپايلار ئېزىزنى كامېرغا قايتۇرۇپ كەلدى - دە، پەگاھقىلا تاشلاپ قويۇپ، چىقىپ كېتىشتى. ئۇ بۇ قېتىممۇ هوشىدىن كەتكەن، كىيىملىرى چىلىق - چىلىق هۆل ئىدى، بىراق پۈتىدا كىشەن كۆرۈنمەيتتى. سابىر ئۇنى قۇچاقلاپ كۆتۈرۈپ ئورنىغا ئەكېلىپ ياتقۇزدى، هۆل كىيىملەرنى سالدۇرۇۋېتىپ، قۇرۇق كىيىملەرنى كىيدۈردى. ئۇ كۆڭلەكنىڭ يېڭىنى كىيدۈرۈۋاتقاندا قولىغا بىردىنلا شىلىمشىق بىرنەرسە ئۇرۇلدى.

— قان؟ — دەۋەتتى ئۇ ئىختىيارسىز هالدا.

ئېزىزنىڭ ئىككى ئالىقىنى ۋە سول قولىنىڭ بارماقلىرى راستىنلا قان ئىدى.

— دۆيۈزلەر تىرناق ئاستىغا مىخ قاققان ئوخشايدۇ، — دېدى سابىر چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، ئاندىن قاتتىق ئىچ ئاغرىتقان هالدا مۇنۇ سۆزلەرنى ئىككى - ئۈچ قېتىم تەكرارلىدى، — پالۋان دوستۇم، ئاغىنەم، كۆزىڭىزنى ئېچىڭا؟

ئېزىز سۇس نەپەس ئېلىۋاتقان بولسىمۇ، سادا قايتۇرمىدى، كۆزىنىمۇ ئاچمىدى. سابىر ئۇنىڭ ئالىقىنىدىكى قانلارنى سۈرتكەچ، كۆڭلىدە جاهالەتلىك زامانغا، زالىم ئەمەلدار - بەگلەرگە لەنەت - نەپرەت ئوقۇپ چىقتى. ئالاهەزەل يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە سىرتتا سۇس شىپىرلىغان قەدەم تاۋۇشى، ئارقىدىنلا ئە-

شكته تىرىق ـ تىرىق قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى. سابىر قۇلىقىنى دىك قىلدى.

— سابىر.

بۇ چاقىرىش شۇنچىلىك پەس ئاۋازدا بولسىمۇ، سابىر ئۇنى ئاڭلاپلا ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىك يېنىغا باردى.

— كىم؟— سورىدى ئۇمۇ پىچىرلاپ.

شۇ ھامان ئىشىكتىكى كۆزىتىش تۆشۈكىدىن كىچىككىنە شېشە ۋە قانداقتۇر لاتا كىرگۈزۈلدى.

— بۇ ھاراق بىلەن لاتا، — سىرتتىن پىچىرلىغان ئاۋاز ئاڭلاندى، — پالۋاننىڭ يارىسىنى سۈرتۈپ، تېڭىپ قويۇڭ.

سابىر ئۇ نەرسىلەرنى قوليغا ئالدى. نامەلۇم ئادەم گېپىنى تۈگىتىپلا شەپە چىقارماستىن كېتىپ قالدى. تۇرمە ئىچى يەنە گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆكتى. «بۇنىڭ ئىچىدىمۇ ياخشى ئادەملەر بار ئىكەن، — دەپ تەسىرلەنگەن ھالدا خىيالىدىن ئۆتكۈزدى سابىر، — ئۇ ئېزىزنىمۇ، مېنىمۇ ئويدان تونۇيدىغان كىشى ئوخشايدۇ. كىمدۇ ئۇ؟ ئۇمۇ گۇندىپايمىدۇ؟ مەيلى، كىملا بولمىسۇن دوستىمىز ئىكەن...»

كامېر ئىچى قاراڭغۇ ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ مەھبۇسلارنىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇلۇققا كۆنۈككەچكە، سابىر ئېزىزنىڭ ئالدىغان ۋە بارمىقىنى ھاراق بىلەن سۈرتۈپ، لاتا بىلەن تېڭىپ قويدى.

ئېزىز بۇ قېتىم چۈشكە يېقىن ھوشىغا كەلدى. ئۇ ئاۋۇال بوش ئىڭراپ، سەل قىمىرلىدى، ئاندىن كۆزلىرىنى لىپ ـ لىپ قىلىپ ئېچىپ، يەنە ئۆتكەنكىدەك سۇ سورىدى. ئەتىگەنلىك تاماق ئۈچۈن ئەكىرىپ بېرىلگەن نەرسىلەر شۇ پېتى تۇرغانىدى. سابىر ھېجىردىن بىرنى ئەكېلىپ ئېزىزنىڭ لېۋىگە تۇتتى.

— مەن تىرىكمۇ؟— ئېزىز سۇنى ئېچىپ بولغاندىن كېيىن گويا ئىشەنمىگەندەك سورىدى.

— تىرىك، تىرىك! — ئارقا - ئارقىدىن تەكرارلىدى سا-
بىر.

بىردەمدىن كېيىن ئېزىز بولغان ئەھۋالنى سۆزلەپ بەردى.

بۇ قېتىمقۇ ئۇنى تالىپ بەگ سوراق قىپتۇ، يېنىدا يەنىلا كازىم بەگ بار ئىكەن. بىراق بۇ قېتىم «شېرىكلىرىڭنى ئېيتا-
سەن، يوق؟» دېگەن بىرلا سوئال قايتا - قايتا سورالغاندىن تاشقىرى ئاساسەن ئۇرۇپ - قىيناپتۇ. ئۇچ قىرلىق تاياق بىلەن ئالىقانلىرىغا ئۇرۇپتۇ، قولىنى ئارقىسىغا باغلاپ ئېسىپتۇ، ئايە-
غىدىن باغلاپ تەتۈر ئېسىپتۇ، پۇتىغا خىش قويۇپ گاڭزىغا بە-
سىپتۇ، ئاخىرىدا تىرناق ئاستىغا مىخ قېقىپتۇ. ئېزىز گاڭزىغا بېسىلغاندا هوشىدىن كېتىپتىكەن، سۇ قۇيۇپ هوشىغا كەلتۈرۈپ-
تۇ. تىرناققا مىخ قاققاندا كازىم بەگ گۇندىپاينىڭ قولىدىن بولقىنى ئېلىپ، مىخنى ئۆزى قېقىپتۇ. دەل شۇ چاغدا ئېزىز زادى چىدىيالماي بىر قېتىم: «ۋاي!» دەپ تاشلاپتىكەن، كازىم بەگ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ. ئېزىز يەنە هوشىدىن كېتىپتۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن نېمە ئىشلارنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى بىلمەيدە-
كەن.

— جاللاتلار، غالجىر ئىتلار! — دېدى سابىر قەھر - غەزەپ بىلەن، — خەپ، بىزنىڭ كۈنىمىزمۇ تۇغۇلار.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كېچىدىكى نامەلۇم هېسداشلىق قىلغۇ-
چى توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى.

— كىمدۇ ئۇ؟— دېدى ئېزىزمۇ هەيران بولۇپ ۋە قانچە باش قاتۇرسىمۇ قانائەتلەنگۈدەك جاۋاب تاپالمىدى.

گاڭزىغا بېسىلغاندا ئېزىزنىڭ پۇتىدىكى بۇلجۇڭ گۆشلەرمۇ زەخىملەنگەنىدى. شۇڭا ئۇ ماڭالمايتتى. سابىر بىرنەچچە كۈنگە-
چە ئۇنىڭ چوڭ - كىچىك تەرەت قىلىشىغا، تاماق يېيىشىگە يارەدەملەشتى، تەرەتلەرنى ئۆزى تۆكتى. بۇ ئىشلار ئېزىزنى بار-
لىقىغا مىخ قاققاندىنمۇ بەكرەك ئازابلىدى.

— ئاداش، ئالدىڭىزدا بەك خىجىلمەن، — دەيتتى ئۇ ھەمىشە شۇنداق چاغلاردا، — سىز ماڭا بىر تۇغقان قېرىندىشىمدىنمۇ بەكرەك كۆيۈنۈۋاتىسىز...

— ھەي، بۇ نېمە دېگىنىڭىز، ئاداش، — ئۇنىڭ گېپىنى بۆلەتتى سابىر، — ئىككىمىز قىيامەتلىك دوست - ئاغىنىلەر. ھەقىقىي دوستلار بىر تۇغقاندىنمۇ يېقىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ جاللاتلار قاچان خالىسا، شۇ چاغدا مېنىمۇ مۇشۇنداق قىيناۋېرىدۇ. ئۇ چاغدا سىزمۇ ماڭا يارەملىشىسىزيا.

ئۇلارنىڭ قېچىش پىلانى كېچىكتۈرۈلگەنىدى.

— ئاداش، ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتمەيلى، — دېگەنىدى ئېزىز قېيىن - قىستاقتىن قايتقان كۈنى كەچتە، — سىز ماڭا قارىماي بۇ دوزاختىن دەرھال قېچىپ كېتىڭ.

بىراق سابىر ئۇنىمىدى:

— سىزنى تاشلاپ ھەرگىز چىقىپ كەتمەيمەن. ئاۋۋال سىز ياخشى بولۇڭ، ئاندىن بىللە قاچىمىز.

ئېزىز يەنە سۆزلەپ بېقىۋىدى، سابىر رەنجىپ قالدى.

— ئاداش، مەنمۇ ۋىجدانىم بار ئادەم جۇمۇ. سىز باشقىلارنى دەپ ئۆزىڭىزنى ساقچىلارغا تۇتۇپ بېرىپسىز، مەن سىزنى مۇشۇنداق ئەھۋالدا قالدۇرۇپ قويۇپ چىقىپ كېتەلەيمەنمۇ. بولىدى، ئەمدى بۇنداق گەپلەرنى قىلماڭ، قاچان قېچىش توغرىسىدا سىزگە ئۆزۈم دەيمەن.

ئېزىز ئامالسىز ئۇنىڭ دېگىنىگە كۆنىدى. ئارىدىن يەنە بەش - ئالتە كۈن ئۆتتۈپ ئېزىزنىڭ ئەھۋالى خېلى ياخشىلىنىپ، غىزانى ئۆزى تۇتۇپ يېيەلەيدىغان، ھەر خىل ھاجەتلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان بولدى. يەنە ئىككى كۈندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ كامېر ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ كۆردى. بىراق سول قولىنىڭ بارمىقى تېخىچىلا ساقايمىغانىدى. بىرەر يەرگە ئازراق تېگىپ كەتسىلا زىڭىلداپ ئاغرىپ كېتەتتى، ئالقاز-

لىرىنىڭ ئىششىقىمۇ تېخى يانمىغانىدى.

— ئاداش، بۇگۈن كېچىدىن باشلاپ تامنى تېشىشكە باشلىساق بولارمۇ؟— دەپ سورىدى ئۇ غەيرىتىگە ئېلىپ.

— يەنە بىر - ئىككى كۈن توختايلى، ئاداش،— دېدى سابىر ئۇنىڭ قوللىرىغا قاراپ قويۇپ،— تامنىغۇ ئۆزۈم تېشىۋېرىمەن، لېكىن ھويلىنىڭ تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشىدىغان ۋاقىتلىدا قوللىرىڭىز...

— تامنى تېشىپ بولغۇچە ئىككى - ئۈچ كۈن ئۆتىدۇ، ئاڭغىچە قوللىرىمۇ ياخشى بولۇپ قالار.

— مەيلى ئەمىسە، بۇگۈن كېچە تامنى تېشىشنى باشلاي.

بىراق سابىر ئۇچۈن بۇ ئىشنى قىلىشقا ئىمكان بولمىدى. چۈشتىن كېيىن بىر گۈندىپاي كامېرغا كىرىپ ئۇنىڭ قويۇپ بېرىلگەنلىكىنى جاكارلىدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ سابىر بىر ياقتىن خۇشال بولسا، يەنە بىر ياقتىن غەمكىن بولۇپ قالدى.

— ئېزىزنىچۇ، ئۇنى قاچان قويۇۋېتىسىلەر؟— دەپ سورىدى ئۇ گۈندىپايدىن.

— ئۇنى باشلىقلاردىن سورا،— گۈندىپاي خۇشياقمىغان ھالدا جاۋاب بەردى - دە، ئۇنى تېزرەك بولۇشقا ئالدىرىتىپ قويۇپ، ئۆزى ئىشكىنىڭ سىرتىغا چىقىپ كەتتى.

— خۇداغا شۈكۈر، مۇبارەك بولسۇن، ئاداش، بىر كۈن بولسىمۇ بۇ يەردىن بۇرۇنراق چىقىپ كەتكىنىڭىز ياخشى بولدى،— دېدى ئېزىز ئۇنى تەبرىكلەپ.

— ھەي... لېكىن سىز يالغۇز قالدىڭىز، ئەمدى ھېلىقى...

— مېنىمۇ پات ئارىدا قويۇپ بېرەر،— گۈندىپاي ئاڭلاپ قالمىسۇن دەپ ئالدىراپ ئۇنىڭ سۆزىنى تارتىۋالدى ئېزىز، ئاندىن كۆزى بىلەن تامنى كۆرسىتىپ، قېچىپ كېتىدىغانلىقىنى ئىشارە قىلدى.

— هەي سەھرالىق، تېز بولمامسەن! ؟— گۈندىپاي ئىشىك-
تىن بېشىنى تىقىپ سابىرنى ئالدىراتتى.
— ئەمدى مېڭىڭ، ئاداش، كۆرۈشكىچە خوش! — ئېزىزمۇ
ئۇنى مېڭىشقا سۈيلىدى.
سابىر ئېزىز بىلەن قۇچاقلاشتى، قۇلىقىغا «مەن تاشقورغان
تەرەپكە مېڭىۋېرەيمۇ ياكى سىزنى ساقلايمۇ؟» دەپ پىچىرلىدى.
«مېڭىۋېرىڭ، ماڭا قارىماڭ» دېدى ئېزىزمۇ پىچىرلاپ.
— خەير، خۇدايىمغا ئامانەت، ئاداش، سىزمۇ پات ئارىدا
قۇتۇلۇپ چىقارسىز، — دېدى سابىر ۋە لاقا ـ لۇقىلىرىنى كۆتۈ-
رۈپ، ئېزىزغا قاراپ ـ قاراپ قويۇپ ئىشىكتىن چىقىپ كەتتى.
ئېزىز كامېردا يالغۇز قالغاندىن كېيىن ئۇنى بىردىنلا غې-
رىبلىق تۇيغۇسى چۇلغىۋالدى. ئۇ بۇ يەرگە سولانغاندا ئىككى
ھەمراھى بار ئىدى. ئۇلار ئۇنى ئۆز قېرىنداشىدەك كۆرۈپ،
كۆپ غەمخورلۇق قىلغان، يارىسىنى داۋالىغان، كىيىم ـ كې-
چەك، يوتقان ـ كۆرپە بەرگەن، تاماق يېگۈزگەن، ھەتتا تەرەتلە-
رىنى تۆككەن. شۇڭا ئېزىز بۇ دوزاخ كەبى جايدىمۇ كۆڭلىگە
تەسەللى تېپىپ، قايغۇ ـ ھەسرەتلىرىنى سەل بولسىمۇ ئۇنتۇ-
غان. مانا ئەمدى يالغۇز ـ يېگانە قالدى. ئەمدى ئۇنىڭ كۆڭلىنى
كۆتۈرۈپ تەسەللى بېرىدىغان، قىيىن ـ قىستاقتىن قايتقاندا
يارەملىشىدىغان ھېچكىم يوق... يالغۇزلۇق نېمىدېگەن ئېغىر!
ھېچبولمىغاندا يېنىدا بىرەر ئىت ـ مۈشۈك بولسىمۇ، ئېزىز
ئۇلارنىڭ بېشىنى سىلاپ، مۈڭلىرىنى تۆكۈپ بەرسە، كۆڭلى
سەل يەڭگىللەپ قالار ئىدى. بۇ يەردە چاشقان دېگەنغۇ تولا،
لېكىن ئۇلار ئازراق شەپىنى سەزگەن ھامان غىپىدە قېچىپ
تۆشۈكلىرىگە كىرىپ كېتىدۇ. ئاھ، يالغۇزلۇق!...
ئېزىز بۇگۈن كېچىلا تامنى تېشىشنى باشلىماقچى بولدى.
قوللىرىغۇ تېخى ساقايمىغان، لېكىن ئالدىرىمسا بولمايدۇ. مۇ-
بادا كامېرغا بىرەر قورقۇنچاق ياكى چېقىمچىنى ئەكىرىپ قويسا

قېچىش پىلانىمۇ سۇغا چىلىشىدۇ. تامنى ھەر كۈنى ئاز - ئازدىن تەشسىمۇ ھېساب، ئۇ يەردىن چىققان توپىلارنى ئورنىنىڭ ئاستىغا يېيىتىۋەتسە بولىدۇ. كۈندۈزى ئويۇلغان جايىنى تەكشىيە ۋە يوتقىنى بىلەن توسۇپ قويسا گۈندىپايلار كامېر ئىچىگە كىرگەندىمۇ سېزىلمەيدۇ. ئاۋۇال ئىچ تەرەپنى ئادەم پاتقۇدەك تېشىپ، تاشقىرى تەرەپتىن ئازراق قالدۇرۇپ تۇرسا، قاچار ۋاقتىدا بىرلا تېپىپ ئېچىۋېتەلەيدۇ...

قاراڭغۇ چۈشۈپ تۇرمە ئىچى جىمجىتلىققا چۆككەندە ئېزىز تەكىيىنى ئالدىغا سۇرۇپ قويدى - دە، تامنىڭ يەرگە تۇتاشقان يېرىنى سابىر ئېيتقان چارە بىلەن ھۆل قىلدى. ئاندىن ئۇ بەرگەن ھېجىر پارچىسىنى ئوڭ قولىدا مەھكەم تۇتۇپ تامنى يۇنۇشقا باشلىدى. قولى چىدىغۇسىز ئاغرىپ كەتتى، ئەمما ئۇ لېۋىنى چىڭ چىشلەپ ئىشلەۋەردى. بىراق تۆت - بەش مىنۇت ئۆتەر - ئۆتمەي ھېرىپ قالدى. ئاھ، ماغدۇرسىزلىق! نى - نى پالۋانلارنى، قۇترىغان بۇقىنى يەرگە يىقىتقان ئاشۇ كۈچ - قۇۋۋەت نەگە كەتكەندۇ؟...

ئېزىز ئازراق دەم ئېلىۋېلىپ، يەنە ئىشلەشكە كىرىشتى، يېرىم كېچىگە يېقىن زادى بولالماي بىر سائەت چامىسىدا سوزۇلۇپ ياتتى. سابىر ئۆيىدىن كىرگۈزۈلگەن يېمەكلىكلەرنى قالدۇرۇپ كەتكەنىدى. ئېزىز ئورنىدىن تۇرۇپ توخۇنىڭ ئىككى پۇتى بىلەن بىر دانە گىردىنى يەۋەتتى. ئۇسسىدى، ئەمما ئىچىشكە بىر تېمىمۇ سۇ يوق ئىدى. شۇنداقتىمۇ، ئۇ بەدىنىگە خېلى ماغدۇر كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلىپ، يەنە تامنى يۇنۇشقا باشلىدى. تاڭ سۈزۈلگەندە ئۇ چىننىڭ ئورنىچىلىك يەرنى تەشكەنىدى. «مۇشۇنداق تەشسەم، تۆت - بەش كۈن ئىچىدە ئادەم پاتقۇدەك قىلالايمەن» دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە مەدەت بېرىپ.

ئېزىز ئەتىگەنلىك تاماقنى يەپ بولۇپ چۈشكىچە مىدىرلىماي ياتتى. ئۇ: «گۈندىپايلار ياخشى بولۇپ قالغىنمنى بىلسە، پۇ-

تۇمغا يەنە كىشەن سېلىپ قويمىسۇن» دەپ ئويلاپ شامالداشقىمۇ چىقماسلىق قارارىغا كەلگەندى، بىراق چۈشتىن كېيىن ئۇنىڭغا بەربىر كىشەن سېلىپ قويۇشتى. ئېزىز كىشەن كۆتۈرۈپ كىر-گەن گۈندىپايىنى كۆرگەن چېغىدىلا يۈرىكى «جىغىدە» قىلىپ كەتكەنىدى. ئاھ خۇدا، بۇ نېمىدېگەن كېلىشمەسلىك؟! ئېزىز خۇدا ئالدىدا قانداق چوڭ گۇناھ ئۆتكۈزگەن بولغىيتتى؟ بۇ بىرنېمىنى يەنە ئىككى - ئۈچ كۈن گۈندىپايلارنىڭ ئېسىگە سال-مىسا بولماسمىدى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟

— پالۋان، — گۈندىپاي كىشەننى ئۇنىڭ پۇتىغا سالغىچە تۇيۇقسىز پىچىرلىدى، — مېنى تونۇمىدىڭىزمۇ؟

ئېزىز ھەيران بولۇپ ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىدى. كامېر ئىچى غۇۋا قاراڭغۇ ئىدى. ئېزىز ئۇنى خېلى تەسلىكتە تونۇدى: شۇ، ئاشۇ خۇش چاقچاق، قارام ۋە مەرد بەنجاڭنىڭ دەل ئۆزى شۇ. لېكىن ئۇ ئەسكەر ئىدى، قاچاندىن بۇيان گۈندىپاي بولۇپ قالغاندۇ؟

— سىز تۇرمىگە كەلتۈرۈلگەن كېچىسىلا سىزنى تونۇغان-دىم، — دەپ پىچىرلاشنى داۋاملاشتۇردى گۈندىپاي، — لېكىن سىزنى يا قىيىن - قىستاقتىن، يا بۇ دوزاختىن قۇتۇلدۇرۇشقا ئامال قىلالمىدىم. يېنىڭىزدا باشقا كىشى بولغاچقا تەۋەككۈلچى-لىك قىلىشقا بولمىدى. ئەمدى غەم قىلماي، باشقا بىرەر ئىشقىمۇ ئۇرۇنماي خاتىرجەم يېتىپ ماغدۇرىڭىزغا كېلىۋېلىڭ، جۇدايىم بۇيرۇسا، سىزنى يەنە بىر قېتىم قىيىن - قىستاققا ئالغۇچە بۇ يەردىن تىنچ - ئامان چىقىرىۋېتىمەن.

ئۇ گويا ئېزىزنىڭ پىلانىدىن خەۋەر تېپىپ قالغاندەك:

— گېپىمنى قۇلىقىڭىزدا تۇتۇڭ - ھە، ھېچقانداق ئىشقا ئۇرۇنماي ئوبدان ماغدۇرىڭىزغا كېلىۋېلىڭ! — دەپ يەنە بىر قېتىم ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇپ، دەرھال كامېردىن چىقىپ كەتتى.

ئېزىز يالغۇز قالغاندىن كېيىن بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ

قويۇپ خيالغا چۆكتى:

بۇ ئىش — ئۆتكەن يىلى كۈزدە، ئېزىز تېخى مەنسۇر بەگنىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ بارماستا يۈز بەرگەنىدى. بىر كۈنى ئۇ بىر ئىش بىلەن شەھەرگە باردى. ئىشنى تۈگىتىپ بولۇپ قايتاي دەپ تۇرغاندا ئۇشتۇمتۇت شەھەرلىك بىر ئاغىنىسى بىلەن ئۇچرىدى. شىپ قالدى ـ دە، ئاغىنىسى ئۇنى ئۇنىمىغىنىغا قويماي توي بولۇۋاتقان بىر ئۆيگە باشلاپ ئاپاردى. شۇ كۈنلەردە گومىنداڭنىڭ ئەسكەرلىرى بەكمۇ باشباشتاق بولۇپ كېتىشكەنىدى، ھەدىسلا كىشىلەرگە زىيانكەشلىك قىلاتتى، بازاردا تاماق ۋە مېۋە ـ چېۋە يېسە پۇل بەرمەيتتى؛ كېچىلىرى بەزى ئۆيلەرگە باستۇرۇپ كىرىپ ئەرلەرنى باغلاپ قويۇپ خوتۇن ـ قىزلارنى ئاياغ ئاستى قىلاتتى. كىمدەكىم ئۇلارغا قارشىلىق بىلدۈرسە، ھەتتا ئازراق نارازى بولسا، ئۇنداق كىشىنى «باندىتلارنىڭ شېرىكى» دەپ ئۇرۇپ ـ دۈمبالاپ تۈتۈپ كېتەتتى، ھېچبولمىغاندا چالا ئۆلۈك قىلىپ قوياتتى.

توي بولۇۋاتقان ھېلىقى ئۆيدە ئويۇن ـ تاماشا تازا قىزىۋاتقاندا ئايۇانغا بەش ـ ئالتە ئەسكەر ئۈسسۈپلا كىرىپ كېلىشتى. قارىغاندا، ئۇلار چالا مەست بولسا كېرەك، شەپكىلىرى قىڭغىر ـ سىڭغىر، تۈگمىلىرى ئېتىلمىگەن، مىلتىقلىرى تەتۈر ئېسىلغانىدى. ساھىبخانىلار ئۇلارنى تۆردىكى سۇپىغا باشلاپ، ئالدىغا يەل ـ يېمىش، قورداق ۋە پولۇ كەلتۈردى.

— ھاراقمۇ كەلتۈرۈڭلار! — بۇيرۇق قىلدى ئەسكەرلەردىن بىرى.

شېرىكلىرىمۇ ئولاش ـ چولاش ئۇنىڭ تەلىپىنى تەكرارلاشتى. ساھىبخانىلار بىر ـ بىرىگە قارىشىپ تەڭلىكتە قېلىشتى.

— باشلىق، ئەپۇ قىلسىلا، — دېدى بىرەيلەن ئېگىلىپ، كۈلۈپ تۇرۇپ، — تويغا ھاراق تەييارلىمىغان...

— يالغان سۆزلىمە! — ئۇنىڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تەپتى بىر

ئەسكەر، — توي دېگەندە هاراق ئىچمىسە نېمە مەززىسى بولىدۇ؟
— باشلىق، مېهمانلىرىمىز هاراق ئىچمەيتتى...
— باشقىلار ئىچمىسە كارىمىز يوق، مانا بىز ئىچىمىز.
— قۇرۇق گەپنى قويۇپ، تېز هاراق كەلتۈرۈش.
— تېز بولۇش، هېلى بىكار.
ئۇلارنىڭ تەلىپى قاندۇرۇلمىسا جېدەل چىقىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن ساهىبخانىلار ئىلاجسىز بىرەيلەننى بازاردىن هاراق ئەكېلىشكە بۇيرۇدى. كىشىلەر ئەسكەرلەرنىڭ ئۆكتەملىكىدىن نارازى بولۇشۇپ غۇدۇراشتى.
— قاراڭلار، بۇ ئەدەپسىزلىكنى.
— شۇنچە ئادەمنى قىلچە كۆزگە ئىلمىمىدى.
— مۇشۇ كۈنلەردە چېرىكلەر بەكمۇ هەددىدىن ئېشىپ كەتتى جۇمۇ!
— خەپ، سىلەرنىڭمۇ كۈنۈڭلار ئاز قالدىغۇ!
— بىزمۇزە، بەك ياۋاش خەقلەر جۇمۇ!
— راست ئېيتىسىز، مانا هازىرمۇ تۆت مۇتتەهەم شۇنچە ئەسكىلىك قىلىۋاتسا «هوشۇڭنى تېپىش!» دەيدىغان بىر ئوغۇل بالا چىقمايۋاتامدۇ.
— يۈرىكىمىز بەك ئېزىلىپ كېتىپتۇ، بىزنىڭ.
— هەي، ئۇلارنىڭ قولىدا مىلتىق بار تۇرسا.
— گۈندىخانىغا چۈشۈپ قالساڭ، ئۆلۈكۈڭ چىقىدۇ، ئۇ يەردىن.

.....

ئېزىز هېلىقى ئاغىنىسى بىلەن ئەسكەرلەرنىڭ قارشى تەرەپىدە ئولتۇرغانىدى. ئۇنىڭ ئاغىنىسىمۇ غەزەپلىنىپ بىرنەچچە ئېغىز گەپ قىلدى. ئېزىز لام - جىم دېمىدى، ئەمما ئۇنىڭ تۇرۇلگەن چىرايى ۋە كۆزلىرىنىڭ غەزەپلىك چاقنىشىدىن شۇ تاپتا ئۆزىنى ئارانلا تۇتۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلۈېلىش تەس ئە-

مەس ئىدى.

هاراق كەلتۈرۈلدى. ئەسكەرلەر ژارقىرىشىپ - جارقىرد-شىپ ئىچىشكە باشلىدى. مېھمانلار ئارىسىدىكى سەللە ئورىغان ۋە چاچ - ساقاللىرىغا ئاق ئارىلىغان كىشىلەر ئارقا - ئارقىدىن سورۇندىن چىقىپ كېتىشتى.

— ئاداش، بىزمۇ قايتمايلىمۇ؟ — دېدى ئېزىز سەۋرسىزلە-نىپ.

ئېزىزنىڭ ئاغىنىسى توي - مەشرەپ، ئويۇن - تاماشىلارغا ھېرىسمەن يىگىت ئىدى.

— بىردەم ئولتۇرايلى، سازەندىلەر مۇقامنىڭ تازا بەلەن يېرىگە كەلدى، ئاخىرىغىچە ئاڭلايلى، ئاداش، — دېدى ئۇ ۋە ئاندىن خۇددى ئېزىزنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەندەك قوشۇپ قويدى، — «ئىت قاۋاپ قېلىۋېرىدۇ، كارۋان يولىغا كېتىۋېرە-دۇ» دەپتىكەن، ئاۋۇ مۇتتەھەملەرگە پەرۋا قىلما. ئېشەك سۈي-دۈكىنى ئىچىپ بولۇپلا چىقىپ كېتەر ئۇ ناكەسلەر.

— ماقۇل ئەمىسە، — دېدى ئېزىز بېشىنى لىڭشىتىپ.

هاراق راستىنى كۈچلۈكمىدى ياكى ئەسكەرلەر ئۆزلىرىنى قەستەن شۇنداق ھالەتكە سېلىۋېلىشتىمۇ، ئەيتاۋۇر پىيالىنى ئىككى - ئۈچ قېتىم بوشىتىش بىلەنلا كەيپ بولۇشتى، ئالتا-غىل سۆزلىشىپ، قاقاقلاپ كۈلۈشتى.

— كۆتۈر مۇنداق ئېشىكىنى، گۆش ئەكېلىش، گۆش! — بىرى شۇنداق دەپ ژارقىرىۋىدى، باشقىلارمۇ ئۇنىڭ سۆزىنى تەكرارلاپ چۈقان كۆتۈرۈشتى.

بۇ تەلەپمۇ دەرھال بەجا كەلتۈرۈلدى. ئەسكەرلەرنىڭ ھەربە-رى بىر پارچىدىن گۆشنى قوللىرىغا ئېلىۋېلىپ، ئاچ قالغان ئىتلاردەك قاساشقا باشلىدى. دەل شۇ چاغدا سازەندىلەر «ئوشاق» مۇقامىنى باشلىغانىدى:

ئۆلۈمدىن بىخەۋەر بولما، بولۇر ناگاھ ساڭا پەيدا،
ياقاڭدىن ئالسا قويماس، ئەيلىسەڭ يۇز ئاھۇڭاۋەيلا.
ئۆلۈمىنىڭ ئالدىدا شاھۇ، گاداي بارچە بارابەردۇر،
ئاشۇنداق مۇستاپا ئۆتتى، يەنە ئۆلمەس كىشى قايدا.
.....

بىر قارىماتاق ئەسكەر ئورنىدىن چاچراپ تۇردى ـ دە، سازەندىلەرگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— توختاش! ئۆلۈم ـ ئۆلۈم دەۋەرگىچە تۇزۇكرەك بىرنەمىگە چېلىشمامسەن!

سازمۇ، ناخشىمۇ چېچىلىپ توختىدى، كىشىلەر ئارىسىدا يەنە كۈسۈر ـ كۈسۈر باشلاندى.

— قېنى، ئۇسسۇلغا چېلىش، ئۇسسۇلغا! بىز ئۇسسۇل ئويناىمىز! — دېدى ھېلىقى ئەسكەر يەنە.

باشقىلارمۇ چۇرقىرىشاتتى:

— شۇنداق، ئۇسسۇلغا چالسۇن!

— ئويناىمىز!

— ياشايمىز!

قارىماتاق قولىدىكى گۆشنى داستىخانغا تاشلاپ سۈپىدىن ئايۇاننىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بوش يەرگە كېلىپ تۇردى.

— قېنى، چېلىڭلار! — دەپ بۇيرۇدى ئۇ سازەندىلەرگە.

سازەندىلەر بىر ـ بىرىگە قارىشىپ، باش لىڭشىتىشقاندىن كېيىن داپچىنىڭ باشلىشى بىلەن ئۇسسۇل پەدىسىگە چېلىشقا باشلىدى. قارىماتاق ئۇسسۇلغا چۈشتى، ھەمراھلىرى چاۋاك چېلىشىپ، قىرقىرىشىپ مەدەت بېرىشتى. ئۇ دەم قولىنى يېيىپ، دەم پۇتىنى يەرگە ئۇرۇپ، دەم تاقلاپ، دەم ئايلىنىپ دېگەندەك ئۇسسۇل ئوينىغان بولدى. ئۇنىڭ ھەربىكەتلىرى شۇنچىلىك قوپال ۋە رەتسىز ئىدى، «تۆگىنىڭ مازار بىلەن ئىشى يوق» دېگەندەك،

سازنىڭ ئۇداري بىلەنمۇ كارى يوق ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ ھەربىرى ئۇسسۇل ئويناشنى ئۆگىنىدى دېگەندىن كۆرە، دوربىدى دېسە توغرا بولاتتى. ئۇ بەلكىم باشقا مېھمانلارنى تارتىشنى ئۆز شەنىگە لايىق كۆرمىگەن بولسا كېرەك، ئۆز بۇرادەرلىرىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، پۇتلىرىنى نۆۋەت بىلەن يەرگە ئۇرۇپ، قوللىرىنى چاۋاكلاپ، ئۇلارنى ئۇسسۇلغا چۈشۈشكە تەكلىپ قىلدى. ھەمراھلىرى بىراقلا ئورنىدىن تۇرۇشۇپ، مەيدانغا يوپۇرۇلۇپ چۈشۈشتى. ئەمدى سورۇندا تېخىمۇ تېتىقسىزلىق باشلاندى.

ئاياللار ئىچكەركى ئۆيلەردە ئولتۇرۇشقانىدى. ئەسكەرلەر دىن بىرى بىردىنلا ساراي ئالدىغا بېرىپ، ئىچكىرىگە قاراپ قاش ئېتىپ، كۆز قىسىپ ئاياللارنى ئۇسسۇلغا تەكلىپ قىلغىلى تۇردى. باشقىلىرىمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىشتى.

— غۇنچە بوي خېنىم، مەن سىلىنى تارتتىم.

— ئوبدان خېنىم، مېنىڭ سىلىگە كۆزۈم چۈشتى.

— ھوي ئوماق چوكان، ماڭا بىر قاراپ قويسىلا.

.....

سارايدىن ئاياللارنىڭ تەشۋىشلىك ئاۋازلىرى ئاڭلاندى:

— ۋاي خۇدايىمەي!

— نېمە سەتچىلىك بۇ!؟

سىرتتا ئولتۇرۇشقان ئەرلەرنىڭ كۆزلىرى يوغىناپ، مۇشتلىرى تۈگۈلۈپ، چىرايلىرى تاتىرىشتى. دەل شۇ پەيتتە پەتنۇس كۆتۈرگەن ئىككى چوكان سىرتتىن ئايۇانغا كىرىپ كەلگەنىدى. ئۇلار سارايىنىڭ يېنىغا كېلىشىگە ئىككى ئەسكەر كەينىگە بۇرۇلۇپلا ئۇلارنى توسۇۋېلىپ «ئۇسسۇل ئويناىمىز» دەپ تۇرۇۋېلىشتى. چوكانلار «ۋايجان» دېيىشىپ ئارقىغا بۇرۇلۇپ قېچىشۇدى، بىر ئەسكەر بىرىنىڭ قولىدىن تۇتۇۋالدى، پەتنۇس يەرگە چۈشۈپ جاراڭلاپ كەتتى. ساز چىپچىدە توختىدى.

— ھەي، نائەھلىي، قويۇۋەت ئۇنى!

جەمجەتلىق ئىچىدە بومبىدەك پارتلىغان بۇ ئاۋاز ھەممەيلەن-نى چۆچۈتۈۋەتتى. ئەسكەرلەرمۇ، باشقا مېھمانلارمۇ ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراشتى. ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەن ئېزىز ئەسكەرلەرگە قەھر - غەزەپ بىلەن قاراپ تۇراتتى.

— ھەي ھارامزادە! — دەپ ۋارقىرىدى قارىماتاق ئەسكەر، — سېنىڭ خېلى نوخلاڭ بار ئوخشىمامدۇ؟ نوچى بولساڭ مەيدانغا چۈشە، كارامىتىڭنى بىر كۆرۈپ باقاي.

ئېزىز ئۇنىڭ ئالدىغا بارايمۇ، بارمايمۇ دەپ بىر دەقىقە ئويلىنىپ قالدى. ئەسكەرلەر ۋارقىراشتى:

— ھە، قورقتۇڭمۇ؟

— ئەمدى قۇتۇلالمايسەن.

— ئايغىمىزدا ئۆمىلىتىپ ۋاي غوجىكام دېگۈزمىز سېنى.

ئېزىزنىڭ سەۋر قاچىسى ئاخىر توشتى.

— كېلىشە ئەمىسە! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ غەزەپ بىلەن ۋە ئاغىنىسىنىڭ توسۇغىنىغا قارىماي ئايۇاننىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى، ئۆڭ ئىگىسى بىلەن باشقا ساھىبخانلار پايپېتەك بولۇشۇپ ئەسكەرلەر بىلەن ئېزىزغا يالۇرغىلى تۇرۇشتى:

— خاپا بولمىسلا، باشلىق، بىز ناماقۇل بولايلى.

— بۇ ئىنىمىز ياشلىق قىلىپ قويدى، بىر قېتىم گۇناھىدىن ئۆتسىلە.

— ئۇكام، ئاچچىقىڭىزغا ھاي بېرىڭ.

شۇ ئارىدا قارىماتاق ئەسكەر:

— ياق، نېرى تۇرۇش، بۇ ھارامزادىنىڭ نوخلىسىنى بىر ئېلىپ قويمىسام بولمايدۇ، — دېگىنىچە ئېزىزنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ مۇشت ئاتتى. ئېزىز بېشىنى ئېلىپ قېچىپ ئۇنىڭ مۇشتىنى تەگكۈزمىگەنىدى، لېكىن باشقا بىر ئەسكەرنىڭ ئارقا تەرەپتىن ئاتقان مۇشتى ئېڭىكىگە «قارس» قىلىپ تەگدى، ئېزىز ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ مۇشتىنى كۆتۈردىيۇ، لېكىن شىلتىمىدى. شۇ

ئاردا قارىماتاق ئاتقان ئىككى مۇشت ئېزىنىڭ گەدىنىگە تەگدى، ئېزىز قارىماتاققا بۇرۇلغاندا ئۇ ئۇچىنچى مۇشتىنى ئاتقانىدى، ئېزىز ئۇنىڭ قولىنى بېغىشىدىن كاپپىدە تۇتتى ـ دە، ئارقىغا قايرىدى، قارىماتاق:

— ۋايجان، ۋاييەي! — دەپ توۋلىۋەتتى.

ئاڭغىچە ئۇنىڭ سول قولىمۇ ئارقىغا قايرىلىپ ئۆزى ئالدىغا ئورغاق شەكىلدە ئېگىلىپ قالدى.

— جېدەل ـ غوۋغانى توختىتىپ بۇ يەردىن دەرھال چىقىپ كېتىڭلار! — دېدى ئېزىز ئەسكەرلەرگە قاراپ، — بولمىسا ماڭۇ نىجىسىنىڭ قوللىرىنى سۇندۇرۇۋېتىمەن.

ئەسكەرلەر داستىخاندا ئولتۇرغاندىلا مىلتىقلىرىنى يېنىدىكى تامغا يۆلەپ قويۇشقان ۋە ئۇسسۇلغا چۈشكەندە بىر ئەسكەر مىلـ تىقلارنىڭ يېنىدا قالغانىدى. ئېزىزنىڭ سۆزى تۈگە ـ تۈگىمەيلا باشقا ئەسكەرلەر يۈگۈرۈپ بېرىپ مىلتىقلىرىنى قولغا ئېـ لىشتى ـ دە، زاتۇورلىرىنى شاراقلىتىپ ئاغزىنى ئېزىزغا توغرىـ لاشتى. ۋەزىيەت قىل ئۈستىگە كېلىپ قالدى، كىشىلەر خۇددى بۆرىگە دۇچ كەلگەن قويلاردەك قورقۇشۇپ بىر ـ بىرىنىڭ ئارقىـ سىغا مۆكۈنۈشتى. بەزىلىرى ئۆزلىرىنى سىرتقا ئېتىشتى. ئېزىز بايا ئاچچىقىدا بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى تۈزۈكرەك ئويلاشقىمۇ ئۇلـ گۈرمىگەنىدى. راستىنى ئېيتقاندا، ھازىر سەل پۇشايمان قىـ لىپ قالدى. ئەسكەرلەر راستىنى ئوق چىقىرارمۇ؟ ئۇ چاغدا ئۆزىلا ئەمەس، يەنە بىرنەچچە ئادەم ھاياتىدىن ئايرىلىشى مۇمكىن... بىراق ئېزىز بۇ ئىشنى تىلەپ تاپمىدى، خورلۇقتا چىدىماي شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولدى، نېمە ئامال، بەزىدە خورلۇق ئۆلۈمدىنمۇ يامان، ئەمدى چېكىنىش مۇمكىن ئەمەس، ئەسكەرلەرنىڭ نىيىتى ئوق چىقىرىشىلا بولسا قارىماتاقنى قويۇۋەتسىمۇ ـ قويۇۋەتمىسىمۇ بەربىر قىلىدىغىنىنى قىلىدۇ. مەيلى باشقا كەلگەننى كۆرەر. «يېتىپ قالغۇچە ئېتىپ قال»

دەپتىكەن، ھېچبولمىسا بىرگە بىر قىلىپ ئۆلسۇن...

ئېزىز قارىماتاقنىڭ قوللىرىنى سول قولى بىلەن تۇتۇپ ئوڭ قولىنى بوشاتتى ـ دە، ئۇنىڭ گېلىدىن كاپلا ئالدى. «ئوق تېگىپ بولغۇچە ئۆلمەسمەن، جېنىم چىقىپ بولغۇچە بۇ مەلئۇنـ نىمۇ دوزاختا يوللاپ بولىمەن» دەپ ئويلىدى ئۇ. قارىماتاقنىڭ چىرايى تېخىمۇ قارىداپ خىرقىراپ قالدى.

— توختاڭلار، ئوق چىقارماڭلار! — بەستلىك بىر ئەسكەر شېرىكلىرىگە قاراپ ۋارقىراپ ئاندىن ئېزىزغا بۇرۇلدى، — قارىسام، سەن خېلى نوچى نېمىدەك قىلىسەن. مەن ئەزەلدىن باتۇر ئەزىمەتلەر بىلەن ئېلىشىپ بېقىشقا ئامراق. نەچچە ۋاقىنـ ياقى ساڭا ئوخشاشلارنى تاپالماي قولۇم قىچىشىپ يۈرەتتى، بۇ يەردە ئەجەبمۇ بەلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق، ئۇنى قويۇۋەت. ئىككـ ىمىز بىر ئېلىشىپ كۆرەيلى، سەن يەڭسەڭ قۇتۇلىسەن، يېڭىلـ سەڭ تۈرمىگە ئاپىرىپ سولايمەن. قانداق، بولامدۇ؟

قورقۇپ جېنى چىقاي دەپ قالغان كىشىلەر بىردەملىككە بولسىمۇ «ئۇھ!» دېيىشتى، ھەممەيلەن ئېزىزنىڭ ئاغزىغا قاـ راشتى.

— ماقۇل، — دېدى ئېزىز ئۇنىڭغا مىختەك قادىلىپ، — لېكىن مەن بۇنى قويۇۋەتسەم ئاۋۇ ئەسكەرلەر ئوق چىقارسىچۇ؟

— ياق، ئۇلار مېنىڭ بۇيرۇقۇمسىز ئوق چىقارمايدۇ، مەن ئۇلارنىڭ بەنجىگى، — دېدى ئەسكەر، ئاندىن ھەمراھلىرىغا قاـ راپ بۇيردى، — مىلتىقلارنى چۈشۈرۈڭلار!

ئەسكەرلەر مىلتىقلىرىنىڭ ئاغزىنى ئېزىزدىن قايتۇرۇپ ياذـ غا ئېلىپ تۇرۇشتى، ئېزىز قارىماتاقنى قويۇۋەتتى. قارىماتاق شۇ ھامان «ئۇھ» دەپ تىنىپ تېز ـ تېز نەپەس ئالغىنىچە ھەمراھلىرىنىڭ يېنىغا بېرىپ تۇردى.

— قېنى ئەمىسە تەييارلان! — دېدى بەنجاڭ.

ئۇي ئېگىسى ۋە باشقا ساھىبخانىلار ئېزىز ۋە بەنجاڭنىڭ

يېنىغا كېلىشىپ سالا قىلغىلى تۇردى. ئېزىز گەپ قىلمىدى.
— ياق! يولۇاس ئىزىدىن، يىگىت سۆزىدىن قايتماس دېگەن سۆز بار، — دېدى بەنجاڭ بايىقى تەلىپىدە چىڭ تۇرۇپ، — بىز كېلىشىپ بولدۇق، بىر ئېلىشىپ كۆرمەي بولدى قىلمايمىز، نېرى تۇرۇڭلار.

ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپلا چاپىنى بىلەن شەپكىسىنى بىر ئەسكەرگە تۇنقۇزدى، يەڭلىرىنى تۇرۇپ، مۇشتىنى تۈگۈپ ئۇرۇشۇشقا تەييارلاندى. ۋەزىيەت سەل پەسكويغا چۈشكەندىن كېيىن ئېزىز بىردىنلا ئۇرۇشقۇسى كەلمەي قالغاندى. بۇ تاياق يەپ قېلىشتىن قورققانلىقى ئۈچۈن ئەمەس ئەلۋەتتە. بۇ بەنجاڭنى بەك يامان دېگەندىمۇ بىرنەچچە مۇشتىنى يەر، شۇ. ئېزىزمۇ ئۇنى ھەرگىز بوش قويمايدۇ. لېكىن ئىككىيلەن ئارىسىدىكى بۇ مۇشتلىشىش بىردىنلا يوغىناپ كەتسچۇ؟ ئاندىن ئەسكەرلەر ئوق چىقىرىپ قالسا بىكارغا بىرنەچچە ئادەم ناھەق ئۆلۈپ كېتەرمەكىن؟ ئېزىز بايا بۇ تويغا كەلمىسە ياكى بايىلا بۇ يەردىن چىقىپ كەتسە بوپتىكەن. بۇ بەنجاڭ نىيىتىدىن يانسا ئوبدان بولاتتى...

— نېمە، قاراپ تۇرۇسەنغۇ، قورقۇۋاتامسەنيا؟ — بەنجاڭنىڭ سۆزى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلدى، — ئەمىسە، ئۆزۈڭگە ھېزى بول، مەن ھۇجۇمغا ئۆتتۈم.

بەنجاڭ ئۆزى دېگەندەك راستىنى مۇشتلىشىشنى ئىزدەپ يۈرگەن ئادەممىدى ياكى ھاراقنىڭ كۈچى دەيدىگە سېلىپ قويدىمۇ، ئىشقىلىپ، نىيىتىدىن يانماي، توساتتىنلا ئېزىزغا قاراپ مۇشت ئاتتى. ئېزىز بېشىنى چاققانلىق بىلەن ئارقىغا ئېلىپ قاچقاچقا، مۇشت كۆكرىكىگە كېلىپ تەگدى. بەنجاڭ يەنە ئارقا - ئارقىدىن بىرنەچچە مۇشت ئاتتى، بەزىلىرى ئېزىزنىڭ مۇرىسىگە، قولىغا، مەيدىسىگە تەگدى، لېكىن كۆپلىرى بوشقا كەتتى. ئۇ كاساپەت يەنە پەشۋا ئېتىشنىمۇ خېلى بىلىدىكەن، بىر پەشۋاسى ئېزىزنىڭ زاڭىقىغا تەگدى. بۇنىسى كۈتۈلمىگەن ۋە

خىلى قاتتىق زەربە بولدى. ئېزىز ئارقىسىغا ئىككى قەدەم چې-كىندى. بەنجاڭ ئەمدى مۇشتىنى پەشۋانى ئەۋزەل كۆرگەندەك ھەدەپ پۇتىنى ئىشقا سېلىشقا باشلىدى. ئارىدا يەنە بىر پەشۋا ئېزىزنىڭ قورسىقىغا تەگدى. ئېزىز ئەمدى ئۇنىڭ بۇ يېڭى «ھۇ-نەرى» گە خىلى ماسلىشۋالغاچقا بۇ قېتىم مىدىرلاپمۇ قويمىدى. ئۇ شۇ كەمگىچە بەنجاڭغا مۇشت ياندۇرماي مۇداپىئەدىلا تۇرغاندى. بەنجاڭ يەنە بىر قېتىم پەشۋا ئاتقاندا ئېزىز ئۇنىڭ پۇتىنى كاپپىدە تۇتۇۋالدى ـ دە، ئالدىغا سىلكىپ تارتتى. بەنجاڭ تەڭ-پۇڭلۇقىنى ساقلىيالماي يەرگە گۈپپىدە يىقىلدى، ئەمما ئۇ يەنە دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئېزىزغا ئېتىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئېزىزمۇ مۇشت ياندۇرۇشقا باشلىدى. بەزىدە ئۇنىڭغا، بەزىدە بۇنىڭغا مۇشت ياكى پەشۋا تېگەتتى. ئېزىزنىڭ سول مەڭزى يېرىلىپ قانىدى، لېكىن بىر قېتىممۇ يىقىلىپ چۈشمىدى. بەنجاڭ بولسا، بۇ ئارىدا ئۈچ قېتىم يىقىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئىككى مەڭزى قىزىرىپ ئىششىغان، بېشى يېرىلغانىدى.

— بولدى، سەن يەڭدىڭ! — دېدى ئۇ تۇتنىچى قېتىم يىقىلغاندا ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ. ئەسكەرلىرى ئېزىزغا تاشلانماقچى بولۇۋېدى، ئۇلارغا قاراپ قاتتىق ۋارقىرىدى، — مىدىرلاشما، ئوغۇل بالا دېگەن گېپىدە تۇرۇشى كېرەك!

ئەسكەرلەر ئۇنىڭ يېنىغا ئولىشىپ بېشىدىن ئېقىۋاتقان قانى سۈرتكىلى تۇردى. ئېزىزنىڭ ئاغىنىسى ۋە يەنە بىرنەچچە كىشى ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشىپ مەڭزىدىكى قانىنى سۈرتتى. ھەر ئىككىسىنىڭلا يارىسى ئانچە ئېغىر ئەمەس ئىدى. ئۇن سېپىلگەندىن كېيىن قان دەرھال توختىدى. بەنجاڭنىڭ بېشىنى داكا بىلەن تېڭىپ قويماقچى بولۇۋېدى، ئۇ:

— بۇ نېمىنى نېرى ئاپىرىڭلار، مۇنچىلىك ئىشقىمۇ...، — دەپ رەت قىلدى.

مۇشتلىشىش توختىدى، ئەمما جىددىيلىك پەسەيمىگەن،

كىشىلەرنىڭ قورقۇنچىسى تارقىمىغانىدى. ئەمدى بۇ سارايغا بەدىجايغا گېپىدە تۇرارمۇ ياكى...؟

بەنجاڭ چاپىنى بىلەن شەپكىسىنى ئالدىرىماي كىيىپ، ئۆزىنى سەل تۇزىۋالغاندىن كېيىن بىردىنلا ئېزىزنىڭ ئالدىغا قارايماڭدى.

— بۇرادەر، «ئېلىشمىغۇچە تېپىشماس» دەپتىكەن، — دېدى ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ، ئاندىن ئېزىزنىڭ سول مۇرىسىگە بىرنى ئۇرۇپ قويدى، — مانا بۇگۈن ئىككىمىز ھەم ئېلىشتۇق، ھەم تېپىشتۇق. باتۇر يىگىت ئىكەنسەن. بۇنىڭدىن كېيىن ئىككىمىز قېيامەتلىك ئاغىنە بولۇپ قالايلى، بولامدۇ؟

ئۇنىڭ چىرايىدىنمۇ، گەپلىرىدىنمۇ بىر خىل سەمىمىيلىك چىقىپ تۇراتتى. بۇ يەرگە يېڭى كىرگەن چاغدىكى تەلۋىلىك ژە چوڭچىلىقىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. ئېزىز ئۇنىڭ بۇ گەپنى چىن كۆڭلىدىن ئېيتىۋاتقىنىغا ئىشەندى.

— بەنجاڭ، ئەپۇ قىلىڭ، بەك ئەدەپسىزلىك قىلىپ قويدۇم، — دېدى ئۇ خىجىل بولغان ھالدا كۈلۈمسىرەپ.

— ھەي، بۇ نېمە دېگىنىڭ، ئاداش؟ جەڭ دېگەن مۇشۇنداق بولىدۇيا. سەن ئاتمىساڭ، ئۇ ئېتىۋېرىدىغان گەپ. لېكىن، دېگەنبىلەن پەمىڭمۇ، كۆچۈڭمۇ يەتكۈچە بار ئىكەن، سەن ھارامزادىنىڭ مۇشتلىرىڭ قاتتىقراق تەگكەندە ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۆزۈمنى يىقىلىپ چۈشۈشتىن ساقلاپ قالالمىدىم.

ئېزىز گەپ قىلماستىن پەسكە قارىدى.

— لېكىن پەشۇاغا كەلگەندە مەنمۇ بوش كەلمەيمەن، يۈزۈڭ پەشۇادىن زەخىملەندىغۇ دەيمەن، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، — دېدى ئېزىز كۈلۈمسىرەپ.

بەنجاڭ قاقاقلاپ كۈلۈۋېدى، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ باشقا ئەسكەرلەرمۇ، مېھمانلارمۇ كۈلۈشتى، جىددىيلىك تارقىلىپ ژەزىيەت تولۇق پەسەيدى.

— قېنى، ئىككى پىيالىدە ھاراق كەلتۈرۈڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى بەنجاك.

بۇيرۇق دەرھال ئىجرا قىلىندى.

— بۇرادەر، ئاغىنىدارچىلىقىمىزنىڭ باشلانغانلىقى ئۈچۈن بىردىن كۆتۈرەيلى، — بەنجاك پىيالىدىن بىرىنى ئۆزى ئېلىپ، يەنە بىرىنى ئېزىزغا تەڭلىدى.

ئېزىز پىيالىنى قولىغا ئالدى، لېكىن ئۇ شۇ كەمگىچە تالاي قېتىم مۇسەللەس ئىچكەن بولسىمۇ، ھاراق دېگەننى زادى ئاغزىغا ئېلىپ باقمىغانىدى.

— بەنجاك، مەن ئىچىپ باقمىغان...، — دېدى ئۇ ئۆزرە سورىغاندەك بولۇپ.

— ھەي، ئادەم دېگەن بۇرۇن قىلىپ باقمىغان ئىشنى بىرەر باھانە ـ سەۋەب بىلەن قىلىدۇ. بۇرۇن ئەسكەر بىلەن مۇشتلىشىپ باقمىغان بولغىيدىڭ، مانا بۈگۈن مۇشۇ توي باھانىسىدە مۇشتلاشتىڭ. ھاراق ئىچىش دېگەنمۇ شۇنداق ئىش. قېنى كۆتۈرەيلى، بىر تامچىمۇ ئېشىپ قالمىسۇن.

— ئەستا... بۇ...

بىرقانچە كىشى ئېزىزنى ھاراقنى ئىچىۋېتىشكە زورلىغىلى تۇردى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بايا ئەسكەرلەرنىڭ ھاراق ئىچكىنىگە نارازى بولۇشقانلارمۇ بار ئىدى. نېمە دېگۈلۈك، بەلكىم ئۇلار يا بەنجاكنىڭ سەمىمىيلىكى، خۇش چاقچاقلىقى ۋە مەردلىكىدىن تەسىرلەنگەندۇ ۋە ياكى ئۇنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ قويۇپ يەنە جېدەل ـ غوۋغا قوزغىلىپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەندۇ.

ئېزىز ئاخىر ھاراقنى ئىچىپ پىيالىنى بوشاتتى.

— ھەببەللى، يارايسەن! — بەنجاك يەنە ئېزىزنىڭ مۇرىسىگە بىر شاپىلاق ئۇرۇپ قويدى، — ئېتىڭ ئېزىز ئىكەن، دادالىڭ ياخشى ئىسىم قويۇپتىكەن. مېنىڭ ئېتىم سادىر. «سادىر بەنجاك» دېسەڭ، گازارمىدىكى ھەممە ئەسكەر بالىلار بىلىدۇ. ئۇ

يەرگىمۇ بېرىپ تۇر، مۇڭدىشىمىز، بىللە ئويناپ كۆڭۈل ئاچىمىز،— ئاندىن ئۇ ئەسكەرلەرگە قاراپ بۇيرۇدى،— قېنى، تەييارلىنىڭلار، يېدۇق، ئىچتۇق، ئويىنىدۇق، ئەمدى گازارمىغا قايتىمىز.

ئەسكەرلەر دەرھال قوراللىرىنى ئېسىپ تەييار بولۇشتى. ساھىبخانىلار ئۇلارنى يەنە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىشۇندى، بىراق سادىر بەنجاڭ ئۇنىمىدى:

— يوقلامغا ئۇلگۈرۈپ بارمىساق، پەيجاڭ ساقلىمىزنى قىرىدۇ،— دېدى ئۇ كۇلۇپ تۇرۇپ،— غوجامنىڭ غوجىسى بار دېگىنە، ئاغىنە.

ئەسكەرلەر قايتىشتى. ئېزىز باشلىق بىرنەچچەيلەن ئۇلارنى ئىشىك تۈۋىگىچە ئۇزىتىپ چىقىشتى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلارغا يەنە ئۇچرىشىپ مۇڭدىشىشقىمۇ، بىللە ئويناپ ـ كۇلۇشكىمۇ پۇرسەت بولمىغانىدى. بىر قېتىم ئېزىز شەھەرگە بارغاندا سادىر بەنجاڭنى سەپ ئىچىدە كېتىۋاتقان ھالەتتە كۆردى. ئۇمۇ ئېزىزنى كۆردى ۋە كۇلۇمسىرەپ تۇرۇپ، گويا «قارىمامسەن، سەپتىن چىقىشقا ئىلاجىم يوق» دېگەندەك بېشىنى چايقىدى. ئېزىزمۇ ئۇنىڭغا كۇلۇپ تۇرۇپ بېشىنى لىڭ-شىتىپ جاۋاب قايتۇردى.

كېيىنكى چاغلاردا ئېزىز ئۆز غېمى بىلەن بولۇپ كېتىپ سادىر بەنجاڭنى ئىزدەشكە ۋاقىت چىقىرالمىغانىدى. بۇ خۇش چاقچاق ۋە قارام ئادەم ناگان ـ ناگاندا ئۇنىڭ ئېسىگە كېلىپ قالسا، ئۆزىچە كۇلۇمسىرەپ بېشىنى يېنىك چايقاپ قويىاتتى. مانا بۇگۈن پەۋقۇلئاددە بىر شارائىتتا ئىككىسى يەنە ئۇچرىشىپ قالىدى. «مېنىڭ بۇ دوزاختىن قۇتۇلۇپ كېتىشىمگە ئۇ راستىنلا يارەملىشەرمۇ؟» ئېزىز ئەسلىمىلىرىنى ئەنە شۇ سوئال بىلەن ئاياغلاشتۇرۇدى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

1

ساۋۇتئاخۇن خۇپتەن نامىزىدىن يېنىپ، مەنسۇر بەگ بىلەن بىللە چوڭ قورۇغا كىردى ـ دە، بەگكە ياخشى چۈش كۆرۈشىنى تىلەپ، ئاتخانىغا باردى. بېدىلەر بايات توغراپ تەييار قىلىپ قويۇلغانىدى. ئۇ بېدىلەرنى ئوقۇرغا سېلىپ، ئاتلارنىڭ ئۇلارنى غاراسلىتىپ چاپناشلىرىنى بىرئاز ۋاقىت ئاڭلاپ تۇردى، ئاندىن تورۇق ئاتنىڭ يەلكىسىگە بىرنى شاپىلاقلاپ قويۇپ قورۇدىن قايتىپ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭغا هويلا ئىشىكىنى زۇپتۇمەخان ئېچىپ بەردى.

— كالىغا هەلەپ ئېتىپ بەردىڭلىمۇ؟

زۇپتۇمخان ئەسنەپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— ئېتىپ بەردىم.

— سىلى ئۆيگە كىرىپ كېتىۋېرىڭلار، مەن ماللارغا يەنە بىر قاراپ باقاي.

زۇپتۇمخان ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ساۋۇتئاخۇن ئېغىلنىڭ تېمىغا يۆلەپ قويۇلغان بىر قۇچاق قوناق شېخىنى كۆتۈرۈپ، ئېغىلنىڭ بىر غېرىچچە كېلىدىغان شويىنا بىلەن كېشەككە ئىلىپ قويۇلغان ئىشكىنى ئېچىپ، ئىچكىرىگە كىردى. ئېغىل ئىچى قاپقاراڭغۇ ئىدى، قىغنىڭ ئاچچىق هىدى بىقىپ تۇراتتى. ئوڭ تەرەپتە يېتىشقان ئىككى قوي دىككىدە ئورنىدىن تۇرۇشۇپ، پەس ئاۋازدا مەرىشىپ قويدى. ساۋۇتئاخۇن قوناق شېخىنى تام بويلا-

تىپ چېچىپ بەردى. قويلار پاراسلىتىپ يېيىشكە باشلىدى. ئېغىل ئوتتۇرىدىن كىچىكرەك غارال[1] بىلەن توسۇلغان بولۇپ، سول تەرىپىدە بوغاز كالا تۇراتتى. ساۋۇتئاخۇن ھەلەپ قاچىلانغان سېۋەتنىڭ قەيەردە تۇرىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلگەچكە، ئېگىشىپ غارالنىڭ ئارىسىدىن قولىنى ئۇزىتىپ سېۋەتكە تىقتى، قولىغا يۇمشاق ۋە ئىسسىق ھەلەپ بىلەن كالىنىڭ تىنماي ھەرىكەتلىنىۋاتقان بېشى ئۇرۇلدى. كالا بىر پۇشقۇرۇپ قويدى. ساۋۇتئاخۇن قولى بىلەن كالىنىڭ بېشىنى بىر - ئىككى سىلاپ قويدى - دە، قەددىنى رۇسلاپ، ئېغىلدىن چىقتى. ئۇنىڭ ھويلىسىدا ناھايىتى قېرى ۋە يوغان بىر تۇپ ئۇجمە دەرىخى بار ئىدى، ئۇنىڭ سايىسى تۆتىنچى ئايدىن تاكى ئونىنچى ئاينىڭ ئاخىرلىرىغىچە ھويلىغا ئاپتاپ چۈشۈرمەيتتى. ھازىر ئۇنىڭ يوپۇرماقلىرى تۆكۈلۈپ، شاخلىرى يالىڭاچلىنىپ قالغان بولسىمۇ، بىر ئادەمنىڭ غۇلىچى ئاران بويلاشقۇدەك غولى ھەيۋەت بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ساۋۇتئاخۇن ئۆيىگە كىرىپ كەتمەكچى بولۇپ مېڭىشىغا قۇلىقىغا ناھايىتى سۇس، ئەمما ئاللىقانداق تونۇش ئاۋاز ئاڭلاندى:

— ساۋۇت ئاكا!

ساۋۇتئاخۇن چۆچۈپ توختاپ، ئەتراپقا قارىدى.

— ساۋۇت ئاكا، بۇ مەن،— ئۇجمىنىڭ دالدىسىدىن بىر ئادەم چىقىپ كەلدى. بۇ ئىش ناھايىتى ئۇشتۇمتۇت يۈز بەرگەچكە ساۋۇتئاخۇننى يەنە بىر قېتىم چۆچۈتۈۋەتتى.

— سەن؟...، — دېدى ئۇ دۈدۈقلاپ.

— مەن — ئېزىز،— ھېلىقى ئادەم ئۇنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭدى.

— ۋاي خۇدايىم، بۇ، سىزمۇ ئوغلۇم؟

ئىككى قەدىرداش ئۇزاق ئايرىلىشتىن كېيىن ئاران تېپىشقان ئاتا - ئانىلارەك قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ھاۋا تۇتۇق بولغاچقا،

---

① غارال — قاشا، رېشاتكا.

ئاسماندا نە ئاي، نە يۇلتۇزلار كۆرۈنمەيتتى، ھويلا غۇۋا قاراڭغۇ ئىدى.

— ئوغلۇم، يۈرۈك ئۆيگە، — ساۋۇتئاخۇن ئېزىنىڭ قولىدىن سۆرەپ دېگۈدەك ئۆيگە ئەكىرىپ كەتتى، ئاندىن ئىشىكنى يېپىپ، ئىچىدىن زەنجىرلىدى.

زۇپتۇمخان ئاللىقاچان ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ساۋۇتئاخۇن ئۇنى ئويغاتتى ۋە چىراغنى ياقتى، ھاۋادانىنى يەكتىكى بىلەن توسۇدى.

ئېزىز كۆرۈنەرلىك ھالدا ئورۇقلىغان ۋە ساقال - بۇرۇتلىرى ئۆسۈپ كەتكەنىدى. شۇڭا زۇپتۇمخان ئۇنى تەسلىكتە تونۇدى.

— ۋاي، بۇ ئوكۇممۇ، چۇشۇممۇ؟ پالۋان ئىنىم ئىكەنغۇ بۇ! ؟— دېدى ئۇ ھەم ھەيرانلىق، ھەم خۇشاللىق ئىلكىدە، — سىزنى...

— بولدى، گەپنى كېيىن قىلىشىمىز، — ئۇنىڭ گېپىنىڭ بىلىگە ئۇرۇۋەتتى ساۋۇتئاخۇن، — ئاۋۇال غاچ - غۇچ چاي دەملەڭلار، ئاندىن غىزاغا تۇتۇش قىلىڭلار!

— ساۋۇت ئاكا، مەن بەك ئالدىراش، قورسىقىممۇ ئاچ ئەمەس، قازان ئاسمايلى، — دېدى ئېزىز ئۇلارنى توسۇپ.

ئوچاقتا ھازىرمۇ قوناق مەدىكى كۆيۈپ تۇراتتى. زۇپتۇمخان ئۇنىڭ ئۇستىگە قۇرۇپ قاقىشال بولغان توغراق ئوتۇنىنى سالدى - دە، ئاندىن مىس چۆگۈننى قويدى.

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز، ئىنىم؟— دېدى ئۇ ئوتنى چۇخچىلىغاچ، — مۇشۇ ئۇچ - تۆت ئاينىڭياقى سىزدىن ئايرىلىپ يۈرەكلىرىمىز خۇن بولۇپ كەتتى. ئەمدى ئاران بىر كۆرۈشكەن چاغدا ئۆز قولۇم بىلەن غىزا قىلماي تۇرالمىتىم مەن.

— ئوغلۇم، بىز پاراڭلىشىپ بولغۇچە غىزامۇ تەييار بولىدۇ، ماقۇل دەڭ، — دېدى ساۋۇتئاخۇن، ئاندىن خوتۇنىغا قاراپ

بۇيرۇدى، — خېمىر يۇغۇرمەن دېمەي، گۆشنىلا پىشۇرۇڭلار.
ئېزىز ئۇلارنىڭ دېگىنىنى قىلماي قويمايدىغانلىقىنى بىلىپ تاكاللاشمىدى.
— ئوغلۇم، قېنى ئەمدى سۆزلەپ بېرىڭ، شۇ تاپتا قەيەر-دىن كېلىشىڭىز؟
— بۇنىڭدىن ئۇچ كۈن بۇرۇن كېچىسى گۈندىخانىدىن قاچتىم، — ئېزىز قىسقىلا جاۋاب بەردى.
— بۇ توغرىدا بىزمۇ ئاڭلىغان. سىز قاچقان كېچىنىڭ ئەتىسىلا تالىپ بەگ بىلەن كازىم بەگلەر ئالتە ـ يەتتە چېرىكنى ئەگەشتۈرۈپ مۇشۇ يەرگە كېلىشتى، سىزنى سۈرۈشتە قىلدى. ئىككى چېرىك هازىرمۇ بېگىمنىڭ ئۆيىدە سىزنى كېلىپ قالارمىكىن، دەپ ساقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئېيتىڭا، مۇشۇ ئۇچ كۈن ئىچىدە قەيەرلەردە يۈردىڭىز؟
شەھەرنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدە، تەخمىنەن ئون تۆت ـ ئون بەش كىلومېتىرچە يىراقلىقتا «غوجامدۆڭ» دەيدىغان بىر پارچە قۇملۇق بولۇپ، ئۇ يەردە قەدىم زامانلاردىن بېرى توپ ـ توپ يۇلغۇنلار ۋە قومۇشلار ئۆسۈپ تۇراتتى. كىشىلەر قىش كۈنلىرى خېلى يىراق جايلاردىكى جاڭگاللاردىن ئوتۇن ئەكىلىشەتتىيۇ، لېكىن بۇ يەردىكى يۇلغۇنلارغا زادى چېقىلمايتتى. چۈنكى، ئۇلارغا «بۇرۇن بۇ يەردە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بولغان بىر غوجام ئىستىقامەت قىلغان ۋە ئۆلگەندىن كېيىن شۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان. كىمكى بۇ يەرنىڭ يۇلغۇنلىرىنى كېسىپ، قومۇشلىرىنى ئورۇپ ئۆيىگە ئاپارسا، شۇ كېچىسى قان قۇسۇپ ئۆلىدۇ» دېگەن بىر رىۋايەت مەلۇم ئىدى. كىشىلەر ئۇ يەرگە تاۋاپ قىلغىلى بارغاندىمۇ بەك يېقىن بارماي، نېرىدىنلا دۇئا قىلىشاتتى، يېقىن بارغانلىرىدىمۇ بۇك يۇلغۇنلارنىڭ ئارىسىنى كۆرەلمەيتتى.
ئېزىز سادىر بەنجاڭنىڭ ياردىمىدە تۇرمىدىن قاچقان كېچە-

سى (بىز بۇ جەريانىنى تەپسىلىي بايان قىلماي، پەقەت بۇ ئىش بوران چىققان بىر كېچىسى — بۇ يۈرتتا قاتتىقراق بوران چىقسا جىمى جاھان قۇم دېڭىزىغا ئايلىنىپ كىشىلەر كۆزلىرىنى ئاچال-ماي قېلىشىدۇ — يۈز بەردى ۋە ئېزىز تۇرمىدىن خېيىمخەتەرسىز چىقىپ كېتەلمىدى، دېيىش بىلەنلا كۆپايىلىنىمىز) ئۇدۇل شۇ يەرگە بېرىپ يوشۇرۇنغانىدى. ھېلىقى رىۋايەتكە ئۇمۇ ئىشىنەتتى، ئەلۋەتتە. بىراق ئۇ: «مەن بېشىمغا مۇشكۈلچىلىك چۈشكەن بىر بىچارە، يۈلغۇنلارنى سۈندۇرماي، ئۇلارنى ئۆزۈمگە پاناھ قىلسام، غوجام ھەزرەتلىرى مېنى جازالىماس» دەپ ئويلىغانىدى. ئۇ كۈندۈزى شۇ يەردە يوشۇرۇنۇپ ياتتى. سادىر ئۇنىڭغا ئوزۇق - تۈلۈك چىگىلگەن بىر تۇگۈنچەك بەرگەنىدى، شۇڭا ئۇ قورساقتىن غەم قىلمىدى. يۈلغۇنلۇقتىن سەل پەسكە چۈشسە، سۈمۈ تېپىلاتتى. بىراق دادىسى بىلەن ئىنىسىنىڭ ئەھۋالىدىن ئەنسىرەش ئۇنى بىئارام قىلىپ قويدى. قاغىلىقتىكى ۋاقتىدىغۇ ئۇلارغا خەت ئەۋەتىپ بىرنەچچە زامان يۈرتقا قايتماي تۇرۇشنى جېكىلىگەن، ئاندىن ئابدۇكېرىممۇ ئۇلارغا خەت ئەۋەتمەن دېگەنىدى. لېكىن ئۇ خەتلەرنىڭ دادىسىغا يېتىپ بارغان - بارمىغانلىقى، دادىسىنىڭ ئۇنىڭ مەسلىھىتىگە كۆنگەن - كۆنمىگەنلىكى نامەلۇم ئىدى. «ناۋادا دادام يۈرتىنى سېغىنىپ، ئۆيۈڭاقىدىن ئەنسىرەپ قايتىپ كەلگەن بولسا، مەن تۇرمىدىن قاچقاندىن كېيىن، تالىپ بەگلەر دادام بىلەن ئىنىمنى تۇتۇۋېلىشتىمىكىن؟» دېگەن ئەندىشە ئېزىزغا زادى ئارام بەرمەيدى. ئۇ ئىككىنچى كېچىسى ئۆيىگە بېرىپ بېقىش نىيىتىگە كەلدىيۇ، لېكىن: «ساقچىلار ھەممىدىن بۇرۇن شۇ يەرگە بارغاندۇ؟ ھازىرمۇ شۇ يەردە ساقلاپ تۇرغاندۇ، بىلكىم؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ، يەنە يالىتىيىپ قالدى. ئەتىسى بىر كۈنمۇ ئەندىشە ئىچىدە ئۆتتى. ئاخىر ئۆز يۈرتىدىكى قەدىناس ئاغىنىلىرىدىن بىرى ئېسىگە چۈشتى - دە، تەۋەككۈل قىلىپ، شۇنىڭ ئۆيىگە باردى. ئۇنىڭ ئۆيى كەنت-

ىنىڭ چەت تەرىپىدە ئىدى. ئاغىنىسى ئېزىزنى ھەم خۇشاللىق، ھەم ئەندىشە ئىچىدە كۈتۈۋالدى. ئۇنىڭ ئېيتقىنىچە، ئېزىزنىڭ دادىسى بىلەن ئىنىسى ئاقسۇدىن قايتىپ كەلمەپتۇ. زىرائەتلىرى- نى قولۇم - قوشنىلىرى يىغىپ ساقلاپ قويۇپتۇ. ئېزىز تۇرمە- دىن قاچقاندىن كېيىن بىر توپ ساقچى مەھەللىگە كېلىپ، ئۇنى ئۆيىمۇئۆي ئاختۇرۇپتۇ. ھازىرمۇ بەش نەپەر ساقچى ئۇنىڭ ئۆيى ئەتراپىدا كېچە - كۈندۈز ساقلاۋاتقۇدەك.

ئېزىز دادىسى بىلەن ئىنىسى توغرىسىدا خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن، يەنە «غوجامدۆڭ» گە قايتىپ كەلدى. ئۇ ھەر ئېھتىمالغا قارشى يوشۇرۇنغان يېرىنى ئاغىنىسىگىمۇ ئېيتمىدى.

— باردىغان يېرىڭىنى ئېيىتىپ كەت، ئەتە - ئۆگۈن ئوزۇق - تۈلۈك ئاپىرىپ بېرەي، — دېدى ئاغىنىسى خوشلىشىش ۋاقتىدا.

لېكىن ئېزىز:

— ئاۋارە بولما، مەن بىر جايدا تۇرمايمەن، — دەپ جاۋاب بەردى.

ئۇچىنچى كۈنى يەنە تىنچ ئۆتتى. ئەمدى ئېزىز ئۇچۇن ئادالەتنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشلا بىردىنبىر مۇھىم ئىش بولۇپ قالغانىدى. ئۇ ساقچىلارنىڭ چوڭكۆلدىمۇ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرىدى- غانلىقىغا گۇمانلانمايتتى. لېكىن، بۇ يەردە يېتىۋەرسە، ئادالەت توغرىسىدا ھېچ ئىشنى بىلەلمەيتتى. چوڭكۆل ۋە مەنسۇر بەگ مەھەللىسىدىكى ھەربىر بۇلۇڭ - پۇچقاق ئۇنىڭغا بەش قولدەك ئايان، ساقچىلارنى ھەممىلا يەرگە قويۇۋەتمىگەندۇ. ئېزىز كىشى- لەر ئانچە ماڭمايدىغان يەرلەر بىلەن مەھەللىگە يېقىنلاشسا ۋە بىر ئامال قىلىپ ساۋۇتتاخۇنىڭ ئۆيىگە كىرىۋالسا، بەلكىم ھېچكىم كۆرمەي قالار.

ئېزىز ئاخىر ئەنە شۇنداق قىلدى.

ئۇ سۆزىنى تۈگەتكەندە چاي دەملىنىپ، داستىخان سېلى-

ىنىپ، مەزە كەلتۇرۇلگەنىدى. ساۋۇتئاخۇن خوتۇنى ئۇزاتقان پەيالىنى ئېلىپ ئېزىنىڭ ئالدىغا قويغاچ:

— قېنى، ئوغلۇم، چايغا بېقىڭ، گۆشمۇ هايالشماي پىشىدۇ، — دېدى.

ئېزىنىڭ ساۋۇتئاخۇننى كۆرگەن چېغىدىلا ئادالەت توغرىسىدا سورىغۇسى بار ئىدى، لېكىن ساۋۇتئاخۇن ناهايىتى ئالدىراپ كېتىپ، هويلىدا ئۇنى ئېغىز ئاچۇرمىدى. ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن بولسا، ئېزىنىڭ ئۇچۇن سوئاللارغا جاۋاب بېرىشكىلا توغرا كەلدى. شۇنداقلا، ئۇمۇ نېمىشقىدۇ، گويا شۇم خەۋەر ئاڭلاپ قالىدىغاندەك دەككە ـ دۈككىگە چۈشۈپ قېلىپ، خېلىغىچە سوراشقا پېتىنالمىغانىدى.

— ساۋۇت ئاكا، — دېدى ئۇ ئاخىر هايا جىنىنى تەستە بېسىپ تۇرۇپ، — ئادالەت تىنچ ـ ئامان تۇرۇۋاتامدۇ؟

ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى لەپپىدە بىر ـ بىرىگە قارىشىۋالدى. زۇپتۇمخاننىڭ لەۋلىرى تىترىدى، ئاغزى ئېچىلىشقا تەييارلاندى.

— ئادالەت خېنىمۇ؟... تىنچلىق، ئوغلۇم، تىنچلىق، — دېدى ساۋۇتئاخۇن ئالدىراپ ـ تېنەپ، — قېنى، «ئاۋۋال تاغام، ئاندىن كالام» دەپتىكەن. چاي سوۋۇپ قالىدۇ، داستىخانغا بېقىڭ، چوڭ ـ چوڭ ئېلىڭ، بالام.

بۇ گەپلەرنى قىلىۋاتقاندا ئۇنىڭ ئاۋازى نېمىشقىدۇر بۆلەكچە تىترەپ، گەپلىرىمۇ تازا قولىشىپ بەرمىگەنىدى، لېكىن پۈتكۈل خىيالى ئۆز غېمى ئەتراپىدىلا چۆرگىلەۋاتقان ئېزىز بۇ هالغا دىققەت قىلمىدى.

— خۇداغا شۈكۈر، — دېدى ئۇ ئېغىر خۇرسىنىپ ۋە پىيالىنى قولىغا ئالدى.

شۇ ئاردا ساۋۇتئاخۇن خوتۇنىغا تېز قاراپ «ئېغىز غېرىچىلىما ـ هە!» دېگەندەك كۆز يۈمۈشلاپ قويدى. ئۆي ئىچىنى ئېغىر سۈكۈنات ئۆز ئىلكىگە ئالدى. پەقەت ئوچاقتىكى ئوتۇنىڭ

بەزى ـ بەزدە چىرىسلداپ ئاۋاز چىقىرىشلا جىملىقنى بۇزۇپ تۇراتتى. بۇ ھال ساۋۇتئاخۇنغا تېخىمۇ ئېغىر بىلىندى.

— ئوغلۇم، سىلەرنىڭ قۇدرەتلەردىن ئايرىلىپ قاغىلىقتا قالغانلىقىڭلارنى تېخى يېقىندىلا ئاڭلىدۇق، — ساۋۇتئاخۇن تاقەت قىلالماي ئاخىر جىملىقنى بۇزدى، — قانداق بولۇپ بۇ جاللاتلار-نىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدىڭلار؟

ئېزىز پىيالىنى قولىدا تۇتقىنىچە بىر نۇقتىغا تىكىلىپ بىرپەس خىيال سۈرۈپ قالدى. ئەسلىدە، ئۇنىڭ ئادالەت توغرى-سىدا كۆپرەك ئىشلارنى بىلگۈسى، مۇمكىن بولسا، ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا زۇلپۇمخاننى ئۇنىڭ يېنىغا چىقىرىپ ئالاقىلەشكۈسى بار ئىدى. بىراق، ھازىر بەك كەچ بولۇپ كەتتى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ يېنىغا چىقىش ئەپسىز بولۇپلا قالماي، يەنە باشقىلاردا گۇمان تۇغدۇرۇپ قويىدۇ. ئىشقىلىپ، ئادالەت ساق ـ سالامەت ئىكەن. زۇلپۇمخان ئۇنىڭ بىلەن ئەتە كۆرۈشسىمۇ كېچىكمەيدۇ. مەيلى، ئېزىز ھازىر ساۋۇتئاخۇننىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرسۇن، كېيىن سوئال سوراش نۆۋىتى ئۆزىگە كېلەر.

ئېزىز پەيالىدىكى چايىنى بىر كۆتۈرۈشتە ئىچىپ تۇگەتتى ـ دە، ئاخىرقى قېتىم مۇشۇ مەھەللىدىن ئايرىلغاندىن كېيىنكى ئىشلارنى قىسقارتىپ سۆزلەشكە باشلىدى.

ئۇ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاياغلاشتۇرغاندا زۇلپۇمخان شورپا ئۈسۈلىغان چىنىلەرنى داستىخانغا قويدى، ئارقىدىن يۇمشاق پىش-قان گۆش، سەۋزە ۋە چامغۇر كەلتۈرۈلدى.

— جاھاندا يەنىلا ياخشى ئادەملەر تولا، — دېدى ساۋۇتئا-خۇن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويۇپ، — ئاباباكرىئاخۇن تۆمۈر-چى بىلەن ئۇنىڭ خوتۇنى راستتىنلا ئوبدان ئادەملەر ئىكەن. ئاندىن «بىر ياخشىلىق ئۇنتۇلماس، بىر يامانلىق» دەپتىكەن، غوپۇر قاسساپ، ساببىر پالۋان ۋە سادىر بەنجاڭلارمۇ ياخشىلىقنىڭ قەدرىگە يېتىدىغان، مەردانە ئادەملەر ئىكەن. ئىشقىلىپ، ئۇ

دوزاختىن ساق ـ سالامەت قۇتۇلۇپ چىقىپسىز، ئوغلۇم. كېيىنكى ئىشلار ھەققىدە ئويدان مەسلىھەتلىشەرمىز، قېنى، ئەمدى، غىزاغا باقايلى.

ئېزىز تۇرمىگە چۈشۈپ قالغاندىن بۇيان مۇنداق مەززىلىك شورپا تۇرماق، قانغۇدەك قاينات سۇمۇ ئىچەلمىگەنىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئادالەت توغرۇلۇقمۇ خاتىرجەم بولدى. شۇڭا شورپىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى دىمىقىغا ئۇرۇلغاندا بىردىنلا ئىشتىھاسىنىڭ ئېچىلغانلىقىنى ھېس قىلدى.

— ساۋۇت ئاكا، بېگىڭىز ھېلىمۇ دەۋران سۈرۈپ يۈرۈۋاتامدۇ؟ — غىزالانغاچ سورىدى ئېزىز.

— ياق، ئوغلۇم، ھېلىقى ئىشتىن كېيىن نۇرۇللا بەگ ئۇنى بەگلىكتىن قالدۇرۇۋەتتى. بۇ ئىش بېگىمگە بەك ئېغىر كەلدى بولغاي، بىرەر ئايغىچە مېھمانخانىسىغا بېكىنىۋېلىپ ئاھ ئۇرۇپ چىقتى، ئاچچىقى تېخىمۇ يامانلىشىپ كىچىككىنە ئىشلارغىمۇ چالۋاقاپ، قولىغا چىققان نەرسىلەرنى ئېتىپ سۇندۇرۇپ يۈردى. ئەمما بارا ـ بارا تەقدىرگە تەن بەرگەن بولسا كېرەك، ئاستا ـ ئاستا بېسىقىغا چۈشتى. ھازىر تالا ـ تۈزگىمۇ چىقىدۇ، شەھەر-گىمۇ ئىككى ـ ئۈچ قېتىم بېرىپ كەلدى. بەش ۋاخ نامازدا مەسچىتتىن قالمايدۇ، لېكىن ئۆزى خېلىلا ئورۇقلاپ ۋە ياۋاشلاپ قالدى.

ئېزىز بۇ گەپكە قارىتا ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىدى.

ئەسلىدە ئۇنىڭ بۇگۈن كېچە مۇشۇ ئۆيدە قېلىپ، ئىمكان بولسا، ئەتە ئادالەت بىلەن كۆرۈشۈۋالغۇسى بار ئىدى. لېكىن ئەتە كۈندۈزى ئالمادىس بىرەر ئادەم بۇ ئۆيگە كىرىپ قالسا، ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن، ساۋۇتئاخۇننى بالاغا قويۇشىدىن ئەنسىرەپ يەنىلا كېتىشنى ئەۋزەل كۆردى.

— ساۋۇت ئاكا، زۇپتۇمخان ئاچا، رەھمەت سىلەرگە، — دېدى ئۇ دۇئا قىلىنىپ داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن، — خۇدا

بۇيرۇسا ۋە سىلەر ماقۇل كۆرسەڭلار ئەتە كېچىسى يەنە كېلىمەن.

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز، ئوغلۇم؟ — سەل رەنجىگەندەك بولدى ساۋۇتئاخۇن، — بىز سىزنى ئۆز بالىمىزدىنمۇ ئارتۇق كۆرىمىز. «ماقۇل كۆرسەڭلار» دېگەن گېپىنى ئىككىنچى ئاغزىڭىزغا ئالماڭ.

— ماقۇل، — ئېزىز خىجىللىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ، ئورنىدىن تۇردى، — ئەمىسە، ئەتە كېچىسى كېلەي. ئادالەت بىلەن بىر كۆرۈشسەم دېۋىدىم، مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم گەپلەر بار ئىدى. شۇڭا ئەتە زۇپتۇمخان ئاچام ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ...

زۇپتۇمخان نېمىشقىدۇر بەك غەمكىن كۆرۈنەتتى، كۆز ياشلىرى هېلىدىن - هېلىغا تۆكۈلۈپلا تۇراتتى. ئۇ سۆھبەت جەريانىدا بىر ئېغىز گەپ قىستۇرمىغان بولسىمۇ، پات - پات ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ «ئاھ خۇدايىم!» دەپ هەسرەتلىنىپ ئولتۇرغانىدى، ئېزىزنىڭ هازىرقى گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئۆزىنى زادىلا تۇتالماي قالدى - دە، بىردىن «پاڭىدە» يېرىلىپ، قولىرى بىلەن يۈزىنى تۇتۇپ، بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

— زۇپتۇمخان ئاچا، سىزگە نېمە بولدى؟ — ئېزىز سۆزىنى ئۇزۇپ قويۇپ هەيرانلىق ئىلكىدە سورىدى.

بۇ سوئال بەئەينى ئوت ئۈستىگە ماي قۇيغاندەك بولدى، قاينىۋاتقان قازان بىراقلا تاشتى.

— ئاھ خېنىم، مۇراد - مەقسىتىگە...

— خوتۇن، زۇۋانىڭلىنى يىغىڭلار! — ئاچچىقى بىلەن ۋارقىرىدى ساۋۇتئاخۇن، — پالۋان ئوغلىمىزنى ئاۋۇ جاللاتلارغا تۇتۇپ بەرگۈڭلار بارمۇ يا؟

زۇپتۇمخاننىڭ ئاغزى شۇ هامان تۇۋاقلاندى. شۇنداقتىمۇ ئۇ شىددەت بىلەن يامراپ كەلگەن دەرد - ئەلىمىنى بېسىقتۇرۇپ بولالمايى، ئۇنى پىغانسىز كۆز ياشلارغا ئايلاندۇرۇپ ئىككى مەڭ-

زىنى تامام ھۆل قىلدى.

— بۇ نېمە گەپ، ساۋۇت ئاكا؟ — تاقەتسىزلەنگەن ھالدا سورىدى ئېزىز، — زۇپتۇمخان ئاچام قايسى خېنىم ئۈچۈن يىغلاۋاتىدۇ؟ يا سىز مېنى...

— ئولتۇرۇڭ، ئوغلۇم، مەن ئېيتىپ بېرەي، — دېدى ساۋۇتئاخۇن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ.

ئېزىز ھەم چۆچۈگەن، ھەم ھەيران بولغان ھالدا قايتىدىن ئولتۇردى، ساۋۇتئاخۇن تەلىپكىنى ئېلىپ يانغا قويدى، سول قولى بىلەن ساقىلىنى تۇتاملاپ، ئېغىر خۇرسىنىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئوغلۇم، قەيسەر، باتۇر ئادەملا ئەڭ مۇشكۈل چاغلاردىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالايدۇ. مەن سىزنىمۇ شۇنداق يىگىت دەپ بىلەـمەن. شۇڭا گېپىمنى ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن ئاڭلاڭ. سىزنىڭ ھېچ ئىشتىن خەۋىرىڭىز يوقلۇقىنى بايىلا بىلگەنىدىم. ئاۋۋال ئوبدانراق غىزالىنىۋالسۇن دەپ...

ئېزىزنىڭ يۈرىكى دەھشەتلىك بىر رەۋىشتە «قارت» قىلىپ كەتتى.

— ئاكا، مېنى قىينىماي تېزرەك ئېيتىڭا! — دېدى ئۇ كۆزلىرى چەكچەيگەن ھالدا.

— ئۆزىڭىزنى تۇتۇۋېلىڭ، بالام، — ساۋۇتئاخۇن بۇ گەپنى يەنە بىر قېتىم تەكىتلىدى، — بۇ دۇنيادا سىلەرگە بەخت نېسىپ بولماپتىكەن، ئادالەت خېنىم ئالەمدىن ئۆتتى...

— نېمە؟ — ئېزىز ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى، ئاندىن قوللىرى بىلەن ساۋۇتئاخۇننىڭ ئىككى مۈرىسىدىن تۇتۇپ سىلكىدى، — ياق، يالغان؟ يالغان! نېمىشقا مېنى ئالدايسىز؟

ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا ئورنىدىن تۇرغان ساۋۇتئاخۇنمۇ ئەمدى كۆز ياشلىرىنى توسۇپ قالالمىدى.

— ئوغلۇم، مۇشۇ شۇم خەۋەرنى سىزگە تۇنجى بولۇپ

يەتكۈزگىنىم ئۇچۇن مېنى تىللاڭ، ئۇرۇڭ! — دېدى ئۇ تىترەك ئاۋازدا، — لېكىن بۇ دورەم ئېيتقانلىرىم راست. سىزنى بايا ئالدىۋىدىم، ئەمدى يەنە ئالدىسام، مەھشەر كۈنى يۈزۈم قارا بولىدۇ.

ئېزىزدا ئەمدى گۇمان قالمىدى. گويا ئۇشتۇمتۇت كائىنات ئۆڭتۇرۇلۇپ، يەرۇ ئاسمان ئاستىن - ئۈستۈن بولۇپ كەتكەندەك، دەھشەتلىك قارا بوران چىقىپ، جىمى نەرسىلەرنى يۇلۇپ، يىقىتىپ، ئۇچۇرۇپ كەتكەندەك بولدى. ئېزىز ئۇچۇن ئادالەت دېمەك — ھەممە دېمەك ئىدى، ئۇ بۇ دۇنيادىن يوقالغانىكەن، ئۇنىڭ ئۇچۇن ئەمدى ھەممە نەرسە يوقالغان بولىدۇ...

— ئاھ خۇدا! — ئېزىز شۇنداق كۇچلۇك ۋە ئېچىنىشلىق پەرياد قىلدىكى، ساۋۇتئاخۇن بىلەن زۇپتۇمخان دىڭ چۆچۇپ، تەڭلا يىغىدىن توختاپ، ئۇنىڭغا قاراشتى. ئېزىز بىر دەقىقە چامىسىدا قوللىرى بىلەن بېشىنى چاڭگاللاپ تۇردى - دە، ئاندىن گويا بەدىنىگە قايتىدىن جان كىرگەندەك بولۇپ، ئارقىغا بۇرۇلۇپلا، ئىشىك تەرەپكە قاراپ ئېتىلدى.

ساۋۇتئاخۇن بايا تىن بېرى «بۇ شۇم خەۋەرنى ئۇنىڭغا قانداق ئېيتسام بولار؟» دەپ باش قاتۇرغاندا، ئېزىزنى بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ھامان دەرد - ئەلەمگە چىدىماي ئۆزىنى بىر نەرسە قىلىۋالارمىكىن، يا بولمىسا مەنسۇر بەگنىڭ ھويلىسىغا بۆسۈپ كىرىپ، ئۆزىنى ئاشكارا قىلىپ قويارمىكىن؟ دەپ ئەندىشە قىلىغانىدى، ئىش راستىنلا شۇنداق ئاقىۋەتكە يۈزلەندى. ئۇمۇ ھەر ئېھتىمالغا تەييار تۇرغانىدى. شۇڭا ئېزىز ئارقىغا بۇرۇلغان ھامان قوللىرىنى ئۇزىتىپ، ئۇنىڭ مۇرىسىدىن تۇتۇۋالدى.

— خوتۇن، تېز بول، ئىشكىنى توس! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ زۇپتۇمخانغا.

ئاتمىش ياشقا تاقاپ قالغان ئادەم بەئەينى غەزەپلەنگەن يولۋاسىنىڭ سىياقىغا كىرگەن يىگىرمە نەچچە ياشلىق پالۋان يىگىتكە

قانداق تەك تۇرالىسۇن! ؟ ئېزىزنىڭ بىرلا يۇلقۇنۇشى بىلەن سا-ۋۇتئاخۇننىڭ قوللىرى ئۇنىڭ مۇرىسىدىن ئاجراپ كەتتى. ئېزىز ئىككى تاقلاپلا ئىشىك يېنىغا باردى. بىراق زۇپتۇمخان بۇ چاغدا ئىشىكنى توسۇۋېلىشقا ئۇلگۈرگەنىدى.

— ئوغلۇم، — دېدى ئۇ يالۋۇرغان قىياپەتتە قاراپ، — خۇدايىمنىڭ ھەققىدە، مەرھۇم ئادالەت خېنىمنىڭ ھەققىدە يالۋۇ-راي، تالاغا چىقماڭ!

ئېزىز ئۇنى ئىتتىرىۋېتىش ئۈچۈن قوللىرىنى ئۇزاتتىيۇ، لېكىن ئۇنىڭغا تەگكۈزمەي ئېغىر ھاسىرىغان پېتى تۇرۇپ قال-دى. ئاڭغىچە ساۋۇتئاخۇنمۇ ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەسكىن تەلەپ-پۈزدا دېدى:

— ئوغلۇم، مەرھۇم ئۇچۈن قىساس ئېلىشنى ئويلىمامسىز؟

— نېمىرى تۇرۇڭلار... مەن شۇ قىساسىنى ئېلىشقا بارىمەن! — دېدى ئېزىز ئېغىر ھاسىراپ. بۇ چاغدا ئۇنىڭ پۈت-كۈل ۋۇجۇدى قەھر - غەزەپكە تولۇپ تىترىمەكتە ئىدى.

— ئوغلۇم، — ساۋۇتئاخۇننىڭ تەلەپپۇزى ئەمدى سەل يۇم-شىدى، — «غەزەپ — ئەقىلنى كېسەر» دېگەن گەپ بار. گېپىد-مىزنى ئاڭلاپ...

— يولۇمنى توسۇماڭلار! — تاقەتسىزلىك بىلەن ۋارقىرا-ۋەتتى ئېزىز ۋە ئەر - خوتۇن ئىككىسىنى ئىتتىرىۋەتمەكچى بولۇپ، ئۇلارنىڭ مۇرىلىرىدىن تۇتتى.

— ئەمىسە، ئالدى بىلەن بىز ئىككى قېرىنى ئۇرۇپ يىقە-تىپ، ئۇستىمىزدىن دەسسەپ ئۆيدىن چىقىڭ! — دېدى ساۋۇتئا-خۇن يەنە جىددىي تەلەپپۇزدا.

ئېزىز ھودۇقۇپ، ئىككىلىنىپ قالدى.

— ئاھ خۇدا! — دېدى ئۇ يەنە بىر قېتىم ئىدا قىلىپ، — ئەمىسە، نېمە قىل دەيسىز مېنى؟

— ئاۋۋال گېپىمىزگە كىرىپ، ئۆزىڭىزنى سەل بېسىۋې-

لىك، مۇشۇ پېتى تالاغا چىقسىڭىز قىساس ئالماق تۈگۈل، ئۆزىڭىزنىمۇ بىھۇدە ھالاك قىلىسىز.

— تاقەت قىلالمايمەن، ساۋۇت ئاكا! ئادالەتسىز تىرىك يۈرگىنىمدىن كۆرە، ئۆلۈپ كەتكىنىم مىڭ ھەسسە ئەۋزەل!

— كۆڭلىڭىزنى چۈشىنىمەن، بالام. ئەمما مەن قېرىنىڭ گېپىگىمۇ بىر قېتىم قۇلاق سېلىپ قويۇڭ. مەرھۇمنىڭ قاتىلىدىن قىساس ئالماي تۇرۇپ، بىھۇدە ئۆزىڭىزنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرسىڭىز، ئۇنىڭ روھىمۇ سىزدىن رازى بولمايدۇ. «دۇشمەن بىلەن كارى بولمىغان ئادەم ئارمانىدا ئۆلەر» دېگەن گەپ بار، بۇنى ئۇنتۇماڭ، بالام!

— ئەستاغپۇرۇللا! — ئېزىز چەكسىز ئازاب ئىچىدە قوللىرى بىلەن بېشىنى چاڭگاللىدى.

— ئوغلۇم، سەۋر قىلىڭ، يۈرۈڭ، جايىمىزغا بېرىپ ئولتۇرايلى، باشقا گەپلەرنىمۇ سۆزلەپ بېرەي.

بوران سەل پەسەيگەندەك بولدى. ساۋۇتئاخۇن ئېزىزنىڭ مۇرىسىدىن تۇتۇپ، بايا ئولتۇرغان يەرگە ئەكەلدى.

قايغۇ ـ ھەسرەت چېكىدىن ئاشقاندا بەزىدە ئادەمنى يولۇاسىتەك كۇچلەندۇرۇپ، لاچىنەدەك قەيسەر قىلىپ قويسا، بەزىدە بىردىنلا كۇچ ـ مادارىدىنمۇ قۇرۇتۇپ ھالسىزلاندۇرۇپ قويسا كېرەك. ئېزىز ئەمدى گويا بىردىنلا پۈت ـ قوللىرىدا جان قالمىغاندەك بولۇپ، لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى، كۆزلىرىدىن مونچاق ـ مونچاق ياش قۇيۇلدى، ئۇنىڭغا ساۋۇتئاخۇن بىلەن زۇپتۇمخانمۇ قوشۇلدى. جىنچىراغ غۇۋا يورۇتۇپ تۇرغان ئۆيدە يىغا ـ زار بارغانسېرى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى، لېكىن ئۇ ئاۋاز-سىز، داد ـ پەريادسىز، پەقەت قايغۇ ـ ھەسرەت كۆز ياشلىرىغىلا مۇجەسسەملەنگەن تولىمۇ ئېچىنارلىق يىغا ئىدى. ئەرلەر ئاسان يىغلىمايدۇ، پەقەت پىغانى تېشىپ، زادى بولالماي قالغان چاغلىرىدا مۇشۇنداق ئاۋازسىز ياش تۆكىدۇ. زۇپتۇمخان بولسا ئېرى-

نىڭ بايىقى ئاگاھلاندۇرۇشىنى ئېسىدە تۇتقانلىقى ئۈچۈن ئاۋازىنى قويۇۋېتىشكە پېتىنالمىدى.

— ئوغلۇم، سەۋر قىلىڭ، — ساۋۇتئاخۇن ھەممىدىن بۇرۇن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، بەلبېغىنىڭ ئۈچىدا كۆز ياشلىرىنى سۈرتكەچ، ئېزىزغا تەسەللى بەردى، — تەقدىر ـ قىسمەت شۇنداق ئىكەن، شاھمۇ، گادايمۇ ھەممىسى بىر كۈنى بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىدۇ. مەرھۇمنىڭ بۇ دۇنيادىكى رىزقىمۇ شۇنچىلىك ئىكەن.

ئېزىز يەنە بىرپەس كۆز يېشى قىلغاندىن كېيىن ياشلىرىنى مۇ سۈرتمەي تۇرۇپ سورىدى:

— ئاكا، ئۇ قانداق بولۇپ ئۆلۈپ كەتتى؟

ساۋۇتئاخۇن گويا دېمەكچى بولغان جاۋابىنى چاملاپ كۆرۈۋاتقاندەك سول قولىدا ساقلىنىڭ ئۈچىنى سىقىمداپ بىرپەس سۈكۈتكە چۆمۈپ تۇردى ـ دە، ئاندىن قايغۇلۇق تەلەپپۇزدا دېدى:

— قانداق ۋاپات بولغانلىقىنى بىزمۇ ئېنىق بىلەلمىدۇق. مەنسۇر بېگىممۇ ھېچنېمىدىن خەۋەرسىز تۇرغان بىر كۈنى ئۈچ ساقچى مەرھۇمنىڭ جەسىتىنى مەپىگە سېلىپ ئەكېلىپ بەردى. ئۇلار يەنە ساقچى ئىدارىسىنىڭ تامغىسى بېسىلغان بىر پارچە خەتنىمۇ بېگىمگە تاپشۇرۇپ بەردى. ئاڭلىسام، ئۇ خەتتە ئادالەت خېنىمنىڭ قاغىلىقتىن كېلىۋاتقاندا تومۇرىنى كېسىپ ئۆلۈۋالغانلىقى يېزىلغانمىش...

— ئاھ بېچارە! — ئۆزىنى تۇتالماي ئىدا قىلدى ئېزىز.

— بىز كۆرگەندە خېنىمنىڭ چىرايىدا قان دېدارى قالماپتىكەن. ماۋۇ ئاچىقىز مېيىتقا سۇ ئالغاندا ئۇستىدە تۇرغانىدى، خېنىمنىڭ سول قولىدىكى غول تومۇرىنىڭ راستىنلا كېسىلگەنلىكىنى ئۆمۇ كۆرۈپتۇ...

— ئاھ بېچارە، قانلىرى ئېقىپ تۇگەپ بولغۇچە قانچىلىك قىينالغاندۇ؟ — ئېزىز ئۆزىنى تۇتالماي ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى.

ساۋۇتئاخۇن بۇ قېتىم گويا ئۇنى دەرد ـ ئەلەمنى تولۇق چىقىرىۋالسۇن دېگەندەك گېپىنى داۋاملاشتۇرماي سۈكۈت قىلىپ ساقلىدى. ئېزىزنىڭ ۋۇجۇدى غەزەپ ۋە ئەلەمدىن يەنە لەرزىگە كەلدى. ئۇ چاچراپ ئورنىدىن تۇردىيۇ، لېكىن بايىقىدەك سىرتقا قاراپ ئېتىلماي، ئۆيئىچىدە تېز ـ تېز ئايلىنىشقا باشلىدى. ساۋۇتئاخۇن بىلەن زۇپتۇمخانمۇ ئەنسىرەپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشىك تەرەپكىرەك بېرىپ تۇرۇشتى.

— ھەي كازىم بەگ، كازىم بەگ، غالجىر ئىتنىڭ سۈتىنى ئەمگەن مۇناپىق، خەپ توختاپ تۇر! — دېدى ئېزىز گويا شۇ تاپتا كازىم بەگ ئۆز ئالدىدا ھەجىيىپ تۇرغاندەك غەزەپ بىلەن سۆزلەپ.

— مېنىڭچە، ئىشىنىڭ تېگى ـ تەكتىنى غاپپار قاۋان ئوبدان بىلسە كېرەك...

— غاپپار قاۋان؟ ئۇ ھازىر قەيەردە؟

— ئۇ ھازىر كازىم بەگنىڭ ئىشەنچلىك غالچىلىرىدىن بىرى. ئاڭلىشىمچە، ئۇمۇ ساقچىلار بىلەن بىللە قاغىلىققا سىلەرنى تۇتقىلى بېرىپتىكەن.

— بۇ گەپچە، ئادالەتنى ئېلىپ ماڭغانلار ئارىسىدا ئۇمۇ بار ئىكەن ـ دە؟

— شۇنداق بولسا كېرەك. لېكىن بۇنىڭدىن ئون كۈنىدەك بۇرۇن ئۇنى كوچىدا ئۇچرىتىپ، شۇ ھەقتە سوراپ كۆرۈۋىدىم، ئۇ: «ياق، مەن بارمىغان» دەپ تەن ئالمىدى. ئۇنىڭ تېنىۋالغىنىدىن قارىغاندا، بۇ ئىشتا جەزمەن بىر سىر بار.

— قېنى، ئۇنىڭ بىلەن ئۆزۈم بىر كۆرۈشۈپ باقاي، ماڭا نېمە دەيدىكىن؟— دېدى ئېزىز چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ.

— ئۇ قاۋان ھازىر گۈلسۇم بىلەن توي قىلغانمىش، — گەپ قىستۇردى زۇپتۇمخان.

— نېمە، بۇ توي ئۇستىدە سىلەر يوقمىدىڭلار؟— ھەيران

بولۇپ سوردى ئېزىز.

ساۋۇتئاخۇن گۈلسۇمنىڭ قولغا ئېلىنىش جەريانىنى سۆزلەپ بېرىپ، گېپىنى مۇنداق تۈگەتتى:

— غاپپار ئۇنىڭ گۈناھىنى تىلەپ، گۈندىخانىدىن ئاچقىپ ئەمرىگە ئاپتۇ. گۈلسۇممۇ ئائىلاج تەقدىرگە تەن بېرىپ بۇنىڭغا رازىلىق بەرگەن ئوخشايدۇ.

— بىچارە قىز، — ئېزىز چوڭقۇر خۇرسىنىپ قويدى، — ئۇ ماڭا كۆپ ياخشىلىق قىلغان. لېكىن... ھەي، ئاخىر شۇ قاۋاننىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلالماپتۇ - دە.

— تەقدىر، ئوغلۇم، ھەر بەندە پېشانىسىگە يېزىلغىنىنى كۆرىدۇ... ئەمما بەك ئوبدان قىز ئىدى. ئۇنىڭغا راستىنلا ئۇڭال بولدى.

باشقا ۋاقىت بولغان بولسا ئىدى، ئېزىز بۇ ھەقتە يەنە بەزى گەپلەرنى قىلغان ياكى بەزى سوئاللارنى سورىغان بولاتتى. لېكىن ھازىر ئۇنداق قىلىشقا ۋاقتىمۇ، ئۇنىڭ روھىي ھالىتىمۇ يار بەرمەيتتى.

— ساۋۇت ئاكا، مېنى ئادالەتنىڭ قەبرىسىگە باشلاپ بارالامسىز؟ — دەپ سوردى ئۇ گەپنى يۆتكەپ.

ساۋۇتئاخۇن گويا ئۇنىڭدىن مۇشۇنداق سوئالنىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇرغاندەك دەرھال ئىپادە بىلدۈردى:

— يۈرۈڭ، ئوغلۇم!

مەھەللە تىمتاسلىق قوينىدا ئۇخلاپ ياتاتتى. ئاي نۇرىدا سايىلەر دەم ئۇزىراپ، دەم قىسقىرايتتى. ئۇلار قەبرىستانلىققا بىردەمدىلا يېتىپ كېلىشتى. كېچىدە قەبرىستانلىق تېخىمۇ سۇرلۇك تۇسكە كىرگەنىدى. ئىككىيلەن ئادالەتنىڭ قەبرىسى ئالدىدا ئىككى سائەت چامىسىدا تىز چۆكۈپ ئولتۇرۇشتى، ئۇنسىز دۇئا ئوقۇشتى ۋە يىغلاشتى. قارىماققا ئېزىز بۇ چاغدا ئۆزىنى خېلى بېسىۋالغاندەك كۆرۈنەتتى، ئەمما قەلبى ئىزتىراپ ۋە ھەسرەت

ئىلكىده ئۆرتىنەتتى. ئۇ ئىچىده بىرنېمىلەرنى دېگەچ قەبرىنىڭ توپىلىرىنى نەچچە قېتىم ئالىقانلىرىغا ئېلىپ سىقىمدىدى، كۆز ياشلىرى بىلەن نەمدىدى. چەكسىز مۇسىبەت قايغۇسى ئۇنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى لەرزىگە كەلتۈرگەنىدى، خىيالىدا بولسا ھېسابسىز ئويلار كېزەتتى: بۇ زېمىن مۇنداق ناھەقچىلىككە قانداقمۇ تاقەت قىلىپ تۇرىدىغاندۇ؟ نېمىشقا چاك - چېكىدىن يېرىلىپ كەتمەيدىغاندۇ؟ زۇلۇم - ئوقۇبەت چىلبۆرىدەك ھۇۋلاپ تۇرغان بۇ ۋاپاسىز ئالەم نېمىشقا ئۆكتۈرۈلۈپ، كۆكۈم - تالقان بولمايدىغاندۇ؟... مۇشۇ مۇڭلۇق سۇئالنى چۆمگەن بىر دۆۋە تۇپراق ئاستىدا مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتكەن گەۋدە تېخى بۇنىڭدىن قىرىق - ئەللىك كۈن ئىلگىرى ھاياتلىق كۈچى ئۇرغۇپ، باھار گۈللىرىدەك ياشناپ تۇرغان، ھاياتقا، جىمى ئىنسانلارغا ھۆرلۈك، بەخت - سائادەتلا تىلەيدىغان ئاق كۆڭۈل، مېھرىبان، مۇلايىم ۋە گۈزەل بىر ئىنسان ئىدى؛ خۇددى باھار نوتىلىرىدەك ياش ئىدى؛ كۆرگەنلا كىشىنىڭ ئامراقلىقىنى كەلتۈرەتتى. ھەي خۇدا، ئۇنىڭدىكى ئامانىتىڭنى نېمىشقا مۇنداق ئالدىراپ قايتۇرۇۋالغانسەن؟ ئاھ، شۇ تاپتا ئۇنىڭغا بىر دەقىقە بولسىمۇ قايتا جان ئاتا قىلىپ، مۇشۇ قاراڭغۇ گۆر ئىچىدىن چىقارساڭچۇ! يۈرەك - باغرى قايغۇ - ھەسرەتكە تولغان بۇ ماتەمدار يىگىت ئۇنى يەنە بۇرۇنقىدەك چېھرىسىدە بەختىيارلىق تەبەسسۇمى ئويناپ تۇرغان ھالەتتە بىر قېتىم، پەقەت بىرلا قېتىم كۆرۈۋالسا...

ئەمما قەبرىستانلىق بۇرۇنقىدەك جىمجىت ئىدى، بەلكى مۇڭ - ھەسرەت ئىسكەنجىسىدە قېتىپ قالغاندەك تۇراتتى. نە ئاسماندىن، نە زېمىندىن ئېزىزنىڭ ئىلتىجالىرىغا ھېچبىر جاۋاب كەلمەيتتى. ئاخىر ئۇنىڭ سەۋر قاچىسى توشقاندەك بولۇپ، سەۋدايىلەرچە ۋارقىرىۋەتتى:

— لەنەت، مۇنداق تەڭشەلمىگەن ئالەمگە!

ساۋۇتئاخۇن بىردىنلا چۆچۈپ كەتتى. خورازلار بەس -

بەستە چىللاشقا باشلىدى.

— ئوغلۇم، تاڭ ئاتاي دەپ قالدى، — دېدى ساۋۇتئاخۇن مۇڭلۇق بىر ئاۋازدا، — بۈگۈن پەيشەنبە، كىشىلەر ئەتىگەندىلا قەبرىستانلىققا چىقىدۇ.

ئېزىز ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغاندەك يەنە بىرنەچچە مىنۇتقىچە پېتىنى بۇزماي ئولتۇرۇپ، ئاندىن گويا ئىچىدىكى چەكسىز ئازاب ۋە دەرد - ئەلەمنى ھەيدەپ چىقارماقچى بولغاندەك، چوڭقۇر ئاھ ئۇردى. ھالبۇكى، يېنىكلەش ئورنىغا ئۇمىدسىزلىك، ئۆچمەنلىك ۋە غەزەپ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا بىردىنلا قىيىنىدەك يامراپ كىرىپ، قانلىرىنى تېخىمۇ قىزىتىۋەتتى، كۆز ئالدى بەجايىكى قىپقىزىل قانغا بويالغاندەك بولدى.

— ساۋۇت ئاكا، غاپپارنىڭ قەيەردە تۇرىدىغانلىقىنى بىلەمسىز؟ — دەپ سورىدى ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ.

ھېلىقى كۈنى ساۋۇتئاخۇن غاپپار بىلەن ئۇچرىشىپ قالغاندا ئۇ ئۆينىڭ قەيەردىلىكىنى ئېيتىپ بەرگەنىدى.

— تاپماق ئوڭاي، — ساۋۇتئاخۇن ئېسىدە قالغانلىرى بويىچە ئۇ ئۆينىڭ بەلگىلىرىنى ئېنىق ئېيتىپ بەردى، — ئۇ ئۆيگە بارماقچى بولسىڭىز مەن باشلاپ باراي، — دېگەننى قوشۇپ قويدى ئاخىرىدا.

— ياق، تېخى بىر قارارغا كەلگىنىم يوق، — ئېزىز كۆڭلىدىكىنى يوشۇرۇپ يالغان ئېيتتى ۋە بىردىنلا ساۋۇتئاخۇننى قۇچاقلاپ بىرپەس ئۇن - تىنسىز تۇرغاندىن كېيىن، تازىمۇ كۆچلۇك ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ ئۇنىڭدىن ئاجرىدى، — خەير - خوش، خۇداغا ئامانەت، ئاكا، ئامان بولساق يەنە كۆرۈشەرمىز. مەندىن رازى بولۇڭ.

ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپلا ئالدىراپ ماڭدى. ساۋۇتئاخۇننى يۇرىكى «قارت» قىلىپ كەتتى.

— ئوغلۇم، شۇ تاپتا قەيەرگە بارىسىز؟

ئېزىز ئارقىغا بۇرۇلۇپ ئۇنىڭغا قاراپ قويدىيۇ، لېكىن جاۋاب بەرمىدى.

2

بىز ئادالەتنى ئون توققۇزىنچى بابنىڭ ئاخىرىدا نامەلۇم بىر ئۆيدە قالدۇرۇپ قويۇپ، باشقا ئىشلارغا ئۆتۈپ كەتكەنىدۇق. ئەمدى كەينىمىزگە يېنىپ، يەنە شۇ ئۆيگە قايتىپ كېلىمىز.

— خېنىم، يولدا ھېرىپ - چارچاپ كەلدىلە، ئارام ئالغاچ تۇرسىلا، — دېدى غاپپار ئىشىك تۈۋىدە ئۇنىڭغا قاراپ ھىجىيىپ ۋە بۇرۇلۇپلا ئىشكىتىنى يېراقلاشتى.

ئادالەت يالغۇز قالدى. ئۇ راستتىنلا بەكمۇ چارچىغانىدى. لېكىن شۇ تاپتا ھەيرانلىق غالىب كېلىپ، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۆرە تۇرغان پېتى خىيال سۈرۈپ قالدى: «دادامغۇ بەك كاج ئادەم، ماڭا ھازىرمۇ قېيىداۋاتقاندۇ تايىنلىق، لېكىن ئانام نېمىشقا ئالدىمغا چىقمايدىكىنە؟ يەنە نېمىشقا يېنىمغا كىرمەيدىغاندۇ؟ يا ئۇمۇ مەندىن قېيىداۋاتقانمىدۇ؟...»

دەل شۇ چاغدا نېرىقى تەرەپتىكى يەنە بىر ئۆيدە كازىم بەگ بىلەن غاپپار ئوتتۇرىسىدا مۇنداق قىسقا سۆھبەت بولۇپ ئۆتتى:

— ئۇنىغۇ ئاخىر قولغا چۈشۈردۇق، پالۋان، لېكىن ئۇ غولى سىز تەرىپلىگەندەك ئۇزمىكىن؟ تۇرقىدىنغۇ غۇنچە بويلۇقى چىقىپ تۇرىدىكەن، لېكىن يۈزىنى تېخىچە كۆرەلمىدىم.

— ھېلى كۆرۈلا، بەگزادەم، شۇ چاغدا مېنىڭ گېپىمگە تولۇق ئىشىنىلا. ھەي... ھېكايىلەردە سۆزلىنىدىغان پەرىزاتلارمۇ ئۇنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرىشكىمۇ يارىمايدۇ، بەگزادەم.

— ھازىرمۇ بۇرۇنقىدەكلا تۇرۇپتۇمۇ؟

— تېخىمۇ ئېچىلىپ كېتىپتۇ، دېسىلە.

— ھەي... قىز پېتى قولغا چۈشۈرەلمىدىم - دە، كاساپەت-

نى. خەير، ھېلىمۇ بىرنەچچە زامان تازا پۇخادىن چىقىۋالىدىغان بولدۇم.

سىرتتا قەدەم تىۋىشى ئاڭلىنىۋېدى، ئادالەت شاققىدە بۇرۇلۇپ ئىشىككە قارىدى. ئەمما ئىشكىتە ئاپتۇۋا - چىلاپچا كۆتۈرگەن غاپپار كۆرۈندى. ئادالەت دەرھال چۈمبىلىنى چۈشۈردى.

— خېنىم، تېخىچە ئۆرە تۇرۇپلىغۇ؟ — دېدى غاپپار يەنە بايىقىدەك ھەجىيىپ، — ئولتۇرسىلا، قوللىرىغا سۇ بېرەي.

— ئېيتمىڭا، دادام بىلەن ئانام نېمىشقا تېخىچە كىرمەيدۇ؟— سەل جىددىي تەلەپپۇزدا سورىدى ئادالەت، — گۇلسۇمۇ كۆرۈنمەيدۇغۇ؟ سۇنى شۇ ئەكىرسە بولمامتى؟

— ھە، گۇلسۇمنى دەملا؟... ئۇ بۇگۈن بىر ئىش بىلەن يېزىغا كېتىپ قاپتۇ. مەن بەرسەمۇ ئوخشاش، خېنىم، مەنمۇ سىلىنىڭ چاكارلىرى، قېنى ئولتۇرسىلا.

— دادام بىلەن ئانامچۇ؟

— ھى... ھى...، — بىرقىسما ھەجايىدى غاپپار، — ئۆيگە ھاكىمبېگىم بىلەن ئۇنىڭ خانىمى كېلىپ قاپتىكەن. شۇلار بىلەن ھايالشىپ... سىلىنى چاي ئىچكەچ تۇرسۇن، ھازىر كىرىمىز دېيىشتى.

ئادالەت بەك ئاق كۆڭۈل ئىدى، شۇڭا بۇ گەپكىمۇ ئىشەنىدى. ئاندىن ئۇ تۆردىكى كۆرپە ئۈستىگە بېرىپ ئولتۇردى. غاپپار ئۇنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرىپ بولۇپ، يەنە سىرتقا ماڭدى.

— ئانامغا ئېيتىڭ، تېزرەك كىرسۇن، — دېدى ئادالەت تاپىلاپ.

— ماقۇل، خېنىم.

غاپپار كۆزدىن يوقىلىپ، ھايالشمايلا مەزە يۆگەلگەن داستىخاننى كۆتۈرۈپ كىرىپ، ئادالەتنىڭ ئالدىغا سالدى، ئاندىن تەخسە، قەندەللەردە ھۆل، قۇرۇق مېۋە - چېۋىلەر، قەنت -

ناۋات، مۇرابباللار، چەينەك ۋە پىيالە كەلتۇردى. ئۇ چاي قۇيۇپ، مايلىق توقاچ، نېپىز كاكچىلارنى ئوشتۇپ قويۇپ، يەنە ماڭماقچى بولۇۋىدى، ئادالەتمۇ دەس ئورنىدىن تۇردى.

— توختاڭ، هازىرلا ئانام بولسىمۇ يېنىمغا كىرمىسە، مەن ئۆزۈملا ئۇنىڭ ئالدىغا چىقاي، — دېدى ئۇ جىددىي هالدا.

غاپپار بۇ قېتىم بىردىنلا هودۇقۇپ قالدى.

— خوش... خوش، خېنىم... مەن... مەن هازىرلا باشلاپ كىرەي... سىلى ئولتۇرۇپ تۇرسىلا، — ئۇ گېپىنى تۇگىتىپلا سىرتقا يۈگۈردى.

ئادالەت يا ئولتۇرۇشنى، يا ئۆيدىن چىقىشنى بىلەلمەي، ئۆرە تۇرۇپ قالدى. ئارىدىن ئىككى - ئۈچ مىنۇتتەك ۋاقىت ئۆتتى. بىر چاغدا قەدەم تىۋىشلىرى ئاڭلىنىپ، قاپقىسى ئېچىۋېتىلگەن دەھىزىدىن ئىككى ئادەمنىڭ قارىسى ئۆتتى. ئارقىدىنلا ئىشىك تۇۋىدە غاپپار بىلەن ناهايىتى پۇزۇر كىيىنگەن يەنە بىر ياش ئادەم پەيدا بولدى.

— هارمىغايلا، خېنىم، — هېلىقى ياش ئادەم بىر خىل مەغرۇر تەلەپپۇزدا گەپكە ئېغىز ئاچتى، — مەنسۇر بېگىم بۇگۈن ماڭا سىلىنى مۇشۇ ئۆيدە كۈتۈۋېلىشنى تاپشۇرغان. دەرهال ئالدىرىغا چىقالمىدىم، ئەپۇ قىلغايلا؟

ئادالەت بىر چۆچۈپ، يانتۇ تۇرغان پېتى غاپپاردىن سورىدى:

— پالۋان، دادام - ئانىلار بۇ يەردە يوقمۇ؟ مېنى نېمىشقا ئالدايسىز؟

— بۇ... بۇ...، — دۇدۇقلىدى غاپپار.

— بېگىم بىلەن خېنىم بىر يەرگە مېهمانغا كەتكەن، ئۇلارمۇ هازىرلا كېلىدۇ، — دېدى كازىم بەگ جاۋاب بېرىپ.

— پالۋان، بۇ كىشى كىم بولىدۇ؟ — دەپ سورىدى ئادالەت. چۈنكى ئۇ بۇرۇن كازىم بەگنى كۆرۈپ باقمىغانىدى.

— كازىم بېگىم بولىدۇ، خېنىم.

ئادالەتنىڭ يۇرىكى «جىغىدە» قىلىپ كەتتى. «كازىم بەگ!» دېگەن سادا ئۇنىڭ مېڭىسىدىن چاقماقتەك كېسىپ ئۆتتى. بېشى ئايلىنىپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشقاندەك بولدى، سەنتۈرۈلۈپ كېتىپ، دەرھال تامنى تۇتۇۋالدى. كازىم بەگ ئۇنى يۆلەۋالماقچى بولۇپ يۈگۈردى.

— تۇتماڭ! — قاتتىق ۋارقىرىدى ئادالەت. بۇ چاغدا ئۇ يەنە ئەسلىگە كەلگەن، يۈرەك - باغرى قەھر - غەزەپكە تولغانىدى، — ئىپلاس ئالدامچىلار، غالجىر ئىتلار! — ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپلا سىرتقا قاراپ ماڭدى.

— قەيەرگە بارىلا، خېنىم؟ — دەرھال ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ، قوللىرىنى تۇتۇۋالدى كازىم بەگ، — ئەمدى بۇ يەردىن ھېچ يەرگە چىقىپ كېتەلمەيلا.

— قويۇۋەت مېنى ئىپلاس! — ئادالەت يۇلقۇنۇپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى، — بولمىسا ۋارقىراپ ئادەم چاقىرىمەن!

مۇشۇك بىلەن چاشقان ھايات - مامات جېڭىگە چۈشكەندە، مۇشۇك ئۆز ئولجىسىنىڭ ناھايىتى ئاجىزلىقىنى، ئالدىدىن زادى قېچىپ قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى ياخشى بىلگەچكە، بىردىنلا سوغۇق قان ھالەتكە كېلىۋالىدۇ. ئۇ ئەنسىرىمەي، تېنىمەي بېچارە چاشقانىنى دەم تۇتۇپ، دەم قويۇپ بېرىپ كۆڭلىنى ئاچىدۇ. شۇ تاپتا كازىم بەگمۇ دەل شۇنداق ھالەتتە ئىدى. كۆڭلىدە ئەپسۇسلىنىش، ئىنتىلىش، غەزەپ ۋە خۇشاللىق ئۆزئارا گىرەلىشىپ كەتكەن، ئەمما بىر خىل غالىبانە تۇيغۇ ھەممىنى بېسىپ چۈشكەنىدى.

— ۋارقىرىسىلا، خالىغانچە ۋارقىرىسىلا، خېنىم، — دېدى ئۇ مەسخىرىلىك كۈلۈپ ۋە ئادالەتنى قويۇۋېتىپ، — لېكىن بۇ ھويلىنىڭ تاملىرى بەك ئېگىز ۋە قېلىن، ئاۋازلىرى سىرتقا ئاڭلانمايدۇ. ئاڭلانغان تەقدىردىمۇ، كازىم بەگنىڭ ئۆيىگە خالى-

غانچه كىرەلەيدىغانلار تېخى تۇغۇلمىدى.

— ئېپىلاس ئىست، جېنىڭىنى ئالىدىغانلارمۇ چىقىدۇ تېخى! — ئادالەت غەزەپ بىلەن تىللاپ يەنە ئىشىك تەرەپكە ماڭدى.

— سىلىدەك پەرىنىڭ ئاغزىدىنمۇ مۇشۇنداق يامان گەپلەر چىقىدىكەن - ھە! ؟— كازىم بەگ ئۇنى يەنە تۇتۇۋېلىپ، ئاندىن خۇددى ئويناپ - ھېرىپ ئەمدى چاشقانىنى يەۋاتمەكچى بولغان مۇشۇكتەك بىردىنلا ئەلپازىنى بۇزدى، ياق، توغرىسى، ئەپت - بەشىرىسىدىن تىمساھنىڭ يىرتقۇچلۇقى بىلەن چىلبۇرىنىڭ ۋەھشىيلىكى نامايان بولدى، — ئاغزىڭنى يۇم، جالاپ! سىلىق مۇئامىلە قىلىپ قويسام، ئاغزىنى بۇزغىنىنى بۇنىڭ! ئەمدى قولۇمدىن قېچىپ كېتىمەن دەپ خام خىيال قىلما. ئالدىرىماي تۇر، ئاۋۇال پۇخادىن چىققۇدەك كۆكلۇمنى ئېچىۋالاي، ئۇنىڭدىن كېيىن قانچە يېلىنىپ - يالۋۇرساڭمۇ لالما ئىتقا ئوخشاش كوچىغا ھەيدەپ چىقىرىمەن سېنى! — ئۇ گېپىنى تۈگىتىپلا ئادالەت-نىڭ بېشىدىكى ياغلىق ۋە چۈمبەلنى يۇلۇپ ئېلىۋەتتى. ئەمما شۇ ھامان ھاڭۋاققاندەك داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى. «يا ھەزرەت، ئادەمزات ئىچىدىمۇ مۇشۇنداق چىرايلىقلىرى بولىدىكەن - ھە؟ ! » دەپ ئىختىيارسىز پىچىرلىدى ئۇ.

— ئادەم بارمۇ؟ قۇتۇلدۇرۇڭلار ! — جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى ئادالەت.

شۇ پەيت دەرۋازىدىكى ھالقىنىڭ قاتتىق شىرىقلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

— بېگىم، — دېدى ئىشىك تۈۋىدە قاراپ تۇرغان غاپپار «قانداق قىلىمىز؟» دېگەندەك ئۇنىڭغا قاراپ.

كازىم بەگ ئادالەتنى قويۇۋېتىپ ئاچچىقلانغان ھالدا دېدى:

— چىقىپ قاراپ بېقىڭا، قايسى دۆيۈز ئىكەن ئۇ؟ لېكىن ئۆيگە كىرگۈزمەڭ.

غاپپار دەرۋازىنى ئاچقىلى ماڭدى. ئادالەت يەنە ئۇنلۇك ۋارقىرىغىلى تۇردى:

— ئادەم بارمۇ؟ قۇتۇلدۇرۇڭلار!...

كازىم بەگ ئۇنىڭ يېنىدىن ئىككى قەدەم چېكىنىپ يانچۇقدىن پاپىروس ئېلىپ تۇتاشتۇردى - دە، ئادالەتنىڭ ۋارقىراشلىرىنى مەسخىرە قىلغاندەك، سوغۇق كۈلۈپ قاراپ تۇردى. بىر-دەمدىن كېيىن غاپپار يەنە ئىشىك تۈۋىدە هازىر بولدى.

— هاكىمبېگىمنىڭ چاكىرى ئىكەن، — دېدى ئۇ پەس ئاۋازدا، — هاكىمبېگىم ئۆزلىرىنى هازىرلا يېنىمغا كەلسۇن دېگەن-مىش.

— بۇ چاغدا نېمە ئىشى باردۇ ئۇنىڭ، — ئاچچىقلاندى كازىم بەگ، — چىقىپ ئېيتىڭ، بارمايمەن. مېنى ئۆيىدە يوق ئىكەن دېسۇن!

— بېگىمنىڭ زۆرۈر ئىشى بار، بارالماسمىكىن، دەپ ئېيتتىم. لېكىن ئۇ كەتكىلى ئۇنىمىدى، هاكىم جانابلىرى نەدىن بولسىمۇ تېپىپ كەل، دېگەن دەپ تۇرۇۋالدى.

— ئەستاغپۇرۇللا، تازا بىر چاغدا...، — كازىم بەگ ئۆڭچىدە ئىككى - ئۈچ قېتىم پىرقىرىۋەتتى، — سىز ماۋۇ بىرنېمىگە قاراپ تۇرۇڭ، ئۆزۈم چىقىپ سۆزلىشەي.

ئادالەت يەردىن ياغلىقىنى ئېلىپ يۈزىگە ئۇرىدى - دە:

— قۇتۇلدۇرۇڭلار! — دەپ ۋارقىرىغاچ سىرتقا قاراپ ئېتىلدى.

كازىم بەگ دەرهال ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ ئىككى شاپىلاق ئۇرۇۋەتتى، ئادالەت سەنتۈرۈلۈپ يىقىلدى، جېنەستىدەك لەۋلىرىنىڭ ئارىسىدىن سىرغىپ قان چىقتى. غاپپار ئۇنى يۆلىمەكچى بولۇپ مېڭىۋىدى، كازىم بەگ تېرىككەن هالدا:

— بولدى، مەن بىلەن مېڭىڭ. ئىززەت قىلمىغان جالاپقا نېمە كۆيۈنۈش! — دېدى - دە، ئۇنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆيدىن چىق-

تى. ئىشكنى قۇلۇپلاپ، ئاچقۇچنى يانچۇقىغا سالدى، — پالۋان، دېرىزىنىڭ قاپقاقلىرىنى ئېتىۋېتىڭ!

كازىم بەگ تېز قەدەملەر بىلەن دەرۋازا تەرەپكە ماڭدى. قاپقاقلار تاراقلاپ ئېتىلدى. ئادالەت ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قارىدى. ئۇنىڭ گۈلدەك چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتكەندى. ئۇ ئېچ - ئىچىدىن قىينىلىپ، ئەلەملىك ئاھ ئۇردى. بۇگۈن ئۇنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى، غۇرۇرى شەپقەتسىزلەرچە ئاياغ ئاستى قىلىندى. ئەمما ئىش ئۇنىڭ بىلەنلا تۈگەيدىغاندەك ئەمەس، تىمساھ ئۇنى ھاپ قىلىپ يېۋەتمەي قويمايدىغان ئوخشايدۇ. ھەي بېۋاپا دۇنيا، بۇ سەبىي قىز سېنىڭ ئالدىڭدا نېمە سەۋەنلىك ئۆتكۈزدى؟ پاك مۇھەببىتىگە، ئەركىنلىككە ئىنتىلگەنلىكى شۇنچە چوڭ گۇناھمۇ؟! ئۇنىڭغا نېمانچە شەپقەتسىزلىك قىلىدىغانسەن!؟...

ئادالەت ئۇچۇن ئەمدى ھەممە نەرسە تامام بولغانىدى. دۇشمىنىگە نەپرەتلىنىش ۋە غەزەپلىنىشلا — ئۇنىڭ ئەڭ كۈچلۈك قورالى ئىدى، مۇلايىم ۋە پاك قەلبىدە تېخى دۇشمىنى بىلەن يەكمۇيەك ئېلىشىش، ئۇنى كۆزدىن يوقىتىش ئىقتىدارى يېتىلمىگەنىدى. ئۇنىڭدىن كۆرە پاكلىقىنى ساقلاپ بۇ ۋاپاسىز دۇنيا بىلەن ۋىدالىشىشنى ئەۋزەل كۆرەتتى ئۇ.

«جېنىم ئېزىز، مەندىن رازى بولۇڭ، بالىڭنى تۇغالمايدىغان بولدۇم،— دېدى ئۇ ئىچىدە يۇرەك - باغرى ئېزىلىپ،— ئۇ دۇنيادا دىدارلىشارمىز...»

ئادالەت پىيالىنى سۇندۇرۇپ، ئۇنىڭ سۇنۇقىدا تومۇرىنى كەسمەكچى بولدى - دە، داستىخان تەرەپكە ماڭدى. تەقدىر - قىسمەت كۆپىنچە كىشىلەرنىڭ خاھىشىغا تەتۇر تۇرۇۋالسمۇ، بەزىدە تاسادىپەن ماس كېلىپ قالىدىغان چاغلارمۇ بولىدۇ. بەزىدە سەن ئارزۇ قىلغان نەرسىنى ئۇزاق ۋاقىت ئىزدەپمۇ تاپالمايسەن، بەزىدە بولسا، ئۇ يېنىڭدا ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولۇپ قالىدۇ. ئادا-

لەت داستىخانغا يېقىنلاشقاندا، ئويۇقلارنىڭ بىرىدە تۇرغان قەلەم-تىراچقا بىردىنلا كۆزى چۈشۈپ قالدى. بەلكىم كازىم بەگ ئۇنىڭ قاچاندۇ بىر چاغدا ئەجەل قورالى بولۇپ قېلىشىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمەي شۇ يەرگە تاشلاپ قويغان بولسا كېرەك. ئادالەت ھېچ ئىككىلەنمەستىن ئۇنى قولىغا ئېلىپ بىسىنى قايرىپ ئاچتى. ئۇنىڭ بىسى شام يورۇقىدا ۋال - ۋۇل قىلىپ كەتتى. ئادالەت قەلەمتىراچنى كۆرگەن چېغىدىلا ئۇنى كۆكرىكىگە — دەل يۈرەكىنىڭ ئۈدۈلىغا تىقىپ، بىراقلا جان تەسلىم قىلىشىنى ئويلىغانىدى، بىراق قەلەمتىراچنىڭ ئوچى تەرىپى ياي شەكلىدە ئىكەن، سۆڭەكنى ئوڭاي تېشىپ ئۆتەلمىسە كېرەك، ئۇ چاغدا جان بەك قىينىلىپ كېتىدۇ. يەنىلا بۇرۇن ئويلىغان چارە بولغۇدەك.

«خەير خوش، جېنىم!» ئادالەت شۇنداق دەپلا پىچاقنى سول قولىنىڭ بىلەزۈك تۇرىدىغان يېرىگە قارىتىپ كۈچ بىلەن سۇركىدى...

ئارىدىن بىر سائەتچە ئۆتۈپ كازىم بەگ ئۆيگە كىرگەندە، كۆرپە، گىلەم ۋە داستىخانلار قانغا مىلەنگەن، ئادالەتنىڭ بولسا ئاخىرقى تىنىقى قالغانىدى.

3

ئېزىز قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن تالىپ بەگ ۋەدىسىدە تۇرۇپ گۈلسۈمنى تۇرمىدىن قويۇپ بەردى.

— سىزنى بىر شەرت بىلەن قويۇپ بېرىمىز، — دېدى تالىپ بەگ ئۇنى ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ، — مۇشۇ يەردىن چىقىپلا غاپىپار پالۋان بىلەن توي قىلىسىز.

ئەگەر بۇ ئىككى - ئۈچ ئاي بۇرۇن ئېيتىلغان بولسا، گۈلسۈم ھېچبىر ئىككىلىنىپ تۇرمايلا «ئۆمۈر بويى گۈندىخانىدا يېتىشقا رازىمەن» دېگەن بولاتتى. بىراق ھازىر ھېچنېمە دېمەي،

بىر ئۇھ تارتىپ قويۇپ بېشىنى ماقۇل ئىشارىسىگە لىڭشىتتى، ئاندىن كۆز چاناقلىرى ياشقا تولۇپ، بىرنەچچە تامچە ياش مەڭزىگە سىيرىلىپ چۈشتى.

غاپپار بۇرۇنلا ئايرىم ئۆي ئىجارىگە ئېلىپ تەييارلاپ قويغانىدى. ئۇ گۈلسۈمنى تۇرمىدىن ئۇدۇل شۇ يەرگە ئاپاردى. بىر ساھەتتىن كېيىن بۇرۇن سۆزلىشىپ قويغان ئىمام بىلەن مەزىن ئۇلارنىڭ نىكاھىنى ئوقۇدى. ئاندىن كازىم بەگنىڭ باشچىلىقىدا بەزمە باشلاندى. بەزمىگە تالىپ بەگمۇ قاتناشتى. گۈلسۈمنى يالغۇز ئولتۇرمىسۇن دەپ مېھمانلاردىن ئۇچ - تۆتىنىڭ ئايالى-رىمۇ كېلىشكەنىدى. ئىچكۈلۈكۈازلىق باشلانغاندا ئايالىلار مېھمان-خانىنى ئەرلەرگە تاشلاپ بېرىپ ياتاق ئۆيگە چىقىۋېلىشتى. مېھ-مانلار تاڭ ئېتىشقا يېقىن مەست - ئەلەس ھالەتتە بەزمىنى ئاخىرلاشتۇردى.

— گۇ... گۈلسۈم قىز، — دېدى كازىم بەگ قايتىش ۋاقتىدا تالىپ بىلەن بىلەن ياتاق ئۆيگە كىرىپ، — سە... سىز... تا... تالىپ بېگىمنىڭ... شە... شەپقىتىنى ئۇنتۇپ قالماڭ...

ئۇلار خۇددى شامال سوققان يىكەندەك ئىككى تەرەپكە لىڭ-شىپ ئارانلا ئۆرە تۇراتتى، چىرايلىرى ياغ سالغان سۈيۇقئاشنىڭ يۈزىدەك پارقىراپ، كۆزلىرى خۇمارلاشقان، ئېغىزلىرى ھېچ-يىشتىن كالاچتەك ئېچىلىپ قالغانىدى.

بۇ گەپ بۇرۇنمۇ نەچچە قېتىم تەكرارلانغان، ئەمما گۈلسۈم ئۆزىنى تارتىنغانغا سېلىپ ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىگەنىدى، ھازىرمۇ بېشىنى يەردىن كۆتۈرمەي ئولتۇرۇۋەردى.

— شۇنداق، — يەنىلا ئۇنىڭ ئۇچۇن غاپپار جاۋاب بەردى، ئۇ بۇگۈن ئانچە كۆپ ئىچمىگەنمۇ ياكى ھاراقنى كۆپرەك كۆتۈرە-لەمتى، ئەيتاۋۇر، گەپلىرى چانمىدى، — ھۆرمەتلىك تالىپ بېگىمنىڭ، يەنە ھۆرمەتلىك بېگىم، ئۆزلىرىنىڭ بىزگە قىلغان ئاتىدارچىلىقلىرىنى ئۆلگۈچە ئۇنتۇمايمىز، ھەرقايسىلىرى ئۇچۇن

جەنىمىز پىدا، قاچان كېلىشسىلە ئىشكىمىز ئوچۇق، جان دەپ خىزمەتلىرىدە بولىمىز.

ئەھۋال راستتىن غاپپار دېگەندەك بولدى. تالىپ بەگ بىلەن كازىم بەگ ئۇلارنىڭ دائىملىق مېھمانلىرىغا ئايلاندى. ئۇلار ئىكى - ئۈچ كۈندە بىر قېتىم بەزىدە بىللە، بەزىدە يالغۇز بۇ يېڭى ئەر - خوتۇنلارنى يوقلاپ كېلىشەتتى، تاغدىن - باغدىن پاراڭ سېلىشاتتى، ئاندىن يا مۇسەللەس، ياكى هاراق ئىچىشەتتى. گۈلسۇم داستىخان راسلاش، تاماق ئېتىش، چاي دەملەشلەر بىلەن هېرىپ - چارچاپ هالىدىن كېتەتتى. ئۇ هەر قېتىم بىرەر نەرسە كۆتۈرۈپ مېهمانخانىغا كىرگەندە تالىپ بەگ خۇددى بەز ماريغان مۇشۇكتەك، خۇمارلاشقان كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئۈزمەي تۇرۇۋالاتتى.

— دېگەنبىلەن گۈلسۈمقىزنىڭ قوللىرىمۇ گۈل ئىكەن، — دەيتتى ئۇ هىجىيىپ تۇرۇپ، — پالۋان، تەلىيىڭىز بار يېگىت ئىكەنسىز جۇمۇ، ئەجەب بەلەن خوتۇنغا ئېرىشتىڭىز، هەي... خۇدايىم بىزگىمۇ...

غاپپار ئۇنىڭ چىرايىدىكى شەھۋانىيەت ئالامەتلىرىنى بايقايتى، كۈنداشلىقىدىن يۈرىكى غەزەپكە تولاتتى، لېكىن يەنىلا ئۆزىنى بىلمەسلىككە سېلىپ:

— هەرقايسىلىرىنىڭ ئاتىدارچىلىقلىرى سايىسىدە، — دەپ قويياتتى.

— شۇنى ئۇنتۇمىساڭلار بولىدۇ، — تالىپ بەگ تېخىمۇ جانلىنىپ كېتەتتى، — بولمىسا، گۈلسۈمقىز گۈندىخانىدىن هەرگىز چىقالمايتتى، دەڭە.

— شۇنداق، هەرگىز ئۇنتۇمايمىز، بېگىم.

بەزىدە تالىپ بەگ ئۆزى ئانچە ئىچمەي، هەدەپ غاپپارنى ئىچىشكە زورلايتتى. غاپپار ئۇنى رەنجىتىپ قويۇشتىن ئەنسىرەپ ئىچەتتى، ئەمما ئارقىدىنلا هويلىغا چىقىپ، بارمىقىنى گېلىغا

تىقىپ ياندۇرۇۋېتەتتى، ئاندىن ياتاق ئۆيىگە كىرىپ خولۇنجان[1] بىلەن دەملەنگەن چايدىن بىر - ئىككى پىيالە ئىچىۋالاتتى. «خولۇنجان كەيپىنى كېسىدۇ» دەپ ئاڭلىغانىدى ئۇ بىر تونۇش تېۋىپ. تىن. بۇنىسى راستمۇ، يالغانمۇ؟ ئىشقىلىپ، شۇنىڭدىن بۇيان ئۇ ھەر قېتىم ھاراق ياكى مۇسەللەسنى كۆپرەك ئىچىپ قويغاندا مۇشۇنداق چاينى ئىچىشنى ئادەت قىلغانىدى، ئۆزىنىمۇ خېلى يەڭگىللەپ قالغاندەك ھېس قىلاتتى.

تالىپ بەگ بەزىدە بىردىنلا «مەست بولۇپ قېلىپ»، ياسىتۇققا قىڭغىيىپ يېتىۋالاتتى. مۇنداق كېچىسى غاپپار يا تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماي ھوشيارلىق بىلەن ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ چىقاتتى، يا بولمىسا، مېھمانخانىنىڭ سىرتىدىن قۇلۇپلاپ قوياتتى. تالىپ بەگ ئەتىسى نېمىگىدۇر خاپا بولغاندەك بولۇپ، ئۆزىچە تېرىكىپ، ئاچچىقلىنىپ چايمۇ ئىچمەي كېتىپ قالاتتى. يالغۇز ئۇلا ئەمەس، كازىم بەگمۇ بەزىدە ئۇنىڭ قىلىقىنى تەكرارلايتتى.

گۈلسۈم ئۇلارنىڭ نىيىتىنى سېزىپ، بىلىپ يۈرەتتى، لېكىن يا ئۇلارنىڭ ئۆزىگە، ياكى غاپپارغا ھېچ نەرسە دېمەيتتى.

— غاپپارئاخۇن، بۇ بەگلىرىڭىز نېمىشقىدۇ كۆزۈمگە ئوبدان ئادەملەر ئەمەستەك كۆرۈنۈپ قالدى، — دېدى ئۇ ئاخىر بىر كۈنى تاقەت قىلالماي، — ئۇلار بىلەن بېرىش - كېلىش قىلىشنى توختاتسىڭىز ئوبدان بولاتتى.

غاپپار ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى. ئۇنىڭ كۈنداشلىقى بەك كۆچلۈك ئىدى، كۆڭلىدە ئويلىغانلىرىنىمۇ ئاسانلا دەۋېتەتتى.

— راست، بۇ دۆيۈزلەرنىڭ نىيىتى باشقىدەك تۇرىدۇ، — دېدى ئۇ قاپىقىنى تۈرۈپ، — ئۇلارنىڭ سىزنى گۈندىخانىدىن قويۇپ بەرگەن ياخشىلىقىنى دېمەيدىغان بولسام...، — ئۇ نېمىشقا

[1] خولۇنجان — بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى.

قىدۇ گەپىنىڭ ئاخىرىنى دېمىدى.

— بىر ياماڭ ئىش يۈز بېرىپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرەپ قالدىم.

— ئەنسىرىمەڭ، ھەرقانداق دۆيۈزنىڭ سىزنى تاڭ قىلىپ چېكىشىگە يول قويمايمەن! — غاپپار چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى.

ئارىدىن يەنە ئون نەچچە كۈن ئۆتتى.

— غاپپارئاخۇن، مەن ئوبدان بىلدىم، بۇ ئادەملەر ھەرگىز سىزنىڭ ئاغىنىلىرىڭىز ئەمەس ئىكەن، — گۈلسۈم بىر كۈنى كەچتە يەنە شۇ گەپنى قوزغىدى، — بىزمۇ ئېزىز پالۋان بىلەن ئادالەت خېنىمغا ئوخشاش ئۇلارغا بىلدۈرمەي يىراق يەرلەرگە قېچىپ كېتەيلى. ھەر ئىككىلىمىز ياش، ھەممە ئەزايىمىز ساق بولغاندىكىن، نەدە بولساقمۇ رىزقىمىزنى تېپىپ يەرمىز.

ئۇ ئېزىز بىلەن ئادالەتنىڭ كېيىنكى ئىشلىرىدىن مۇتلەق خەۋەرسىز ئىدى. غاپپار ئۇنىڭغا لاپپىدە بىر قاراپ قويدىيۇ، جاۋاب بەرمەي خىيالغا پېتىپ ئولتۇرۇپ قالدى. گۈلسۈم يەنە گەپ باشلاپ، ئەمدى بۇ بەگلەرنىڭ يېنىدا ياشاشقا تاقەت قىلالمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، گەپنى مۇنداق تۈگەتتى.

— مۇشۇ يەردىلا تۇرىدىكەنمىز، يا مەن ئۆلۈپ كېتىمەن، يا بولمىسا، يەنە گۇندىخانىغا چۈشۈپ قالىمەن!

— ياق، ئۇنداق دېمەڭ! — ئىتتىك بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭغا يالۋۇرغان ھالدا قارىدى غاپپار، — ماقۇل، بۇ يۇرتتىن كېتەيلى، سىزلا خوش بولسىڭىز، دۇنيانىڭ ئۇ چېتىگە بولسىمۇ كېتىشكە رازىمەن!

ئۇلار شۇنداق قارارغا كېلىشىپ، يەنە ئۇچ كۈندىن كېيىنكى كېچىسى شەھەردىن مەخپىي چىقىپ كېتىشكە مەسلىھەتنى پىشۇرۇشتى.

دەل شۇ چاغدا كازىم بەگنىڭ ئۆيىدىمۇ بىر مەسلىھەت بولۇۋاتاتتى.

— بېگىم، — دېدى تالىپ بەگ مەسلىھەتنىڭ ئاخىرىدا ھەمجىيىپ تۇرۇپ، — ئەمىسە، شۇنداق كېلىشتۇق، مەن كېتىپ بىر - ئىككى سائەتتىن كېيىن ئاندىن بارارلا - ھە! ؟

كازىم بەگ كەيپسىزلەنگەن ھالدا بېشىنى بىلىنەر - بىلىنمەس لىڭشىتىپ قويدى.

بىرەمدىن كېيىن كازىم بەگنىڭ بىر خىزمەتكارى غاپپارنى چاقىرىپ كەلدى.

— پالۋان، شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدىلا سىزگە چوڭ ئۆيگە بېرىپ كېلىدىغان بىر ئىش چىقىپ قالدى، — دېدى كازىم بەگ چىرايىنى ئاچماي تۇرۇپ، — ئانامغا بېرىپ ئېيتىڭ، ماڭا بىرنەچچە تىللا ۋە يامبۇ ئەۋەتسۇن.

بۇ — خۇپتەن ۋاقتى ئىدى، شۇڭا ۋەزىپە غاپپارغا زادىلا ياقمىدى.

— بېگىم، ئەتە سەھەردىلا بېرىپ كەلسەم بولماسمۇ! ؟

سىلى، ناشتا قىلىپ بولغۇچە كېلىپ بولاتتىم، — دېدى ئۇ كازىم بەگكە يالۋۇرغاندەك قاراپ.

— ياق، بۇ پۇللار ماڭا بۈگۈن كېچىدىلا لازىم، — كازىم بەگنىڭ چىرايى يەنىمۇ تۇرۇلدى، — ئەسلىدە ئۆزۈم باراي دېۋىدىم، لېكىن ئانام بىلەن خوتۇنۇم ئېسىلىۋېلىپ، بىر - ئىككى كۈنگىچە قويۇۋەتمەيدۇ. سۇلتاننى ئەۋەتەي دېسەم، ئۇ ئاداشمۇ قېرىشقاندەك ئاغرىپ قاپتۇ. باشقىلار بارسا، ئانام پۇل بەرمەيدۇ. شۇڭا سىزنى بۈيرۇشقا توغرا كەلدى. ھازىرلا ماڭسىڭىز يېرىم كېچىگە قالماي يېتىپ كېلىسىز، مەن ئۇخلىماي سىزنى ساقلاپ ئولتۇرىمەن. مېنىڭ تورۇق ئېتىمغا مىنىپ بېرىڭ.

تالىپ بەگمۇ مەسخىرىلىك ھىجىيىپ سۆز قىستۇردى:

— پالۋان، قارىسام، توي قىلغاندىن بۇيان خوتۇنىڭىزنىڭ يېنىدىن ئايرىلالمايدىغان بولۇپ قېلىۋاتسىز جۇمۇ. ئاغىنىدار-چىلىقنى خوتۇنغا تېگىشىۋەتمەڭ يەنە.

بۇ — ھەم مەسخىرە، ھەم تەھدىت ئىدى. غاپپار ئۇنىڭغا ئوبدان بىر قاراپ قويدىيۇ، گەپ قىلماستىن، يەنە كازىم بەگكە بۇرۇلۇپ:

— ماقۇل، بېگىم، ھازىرلا ماڭاي، — دېدى.

غاپپار ئۇ يەردىن چىقىپ، ئۇدۇل ئۆز ئۆيىگە باردى.

— بەگ نېمە دېسە دېسۇن، تاڭ ئاتقاندا بېرىڭ، — دېدى گۈلسۇم نارازى بولۇپ، — مەن يالغۇز قورقىمەن، مېنى تاشلاپ كەتمەڭ.

— مېنىڭمۇ سىزدىن بىردەم ئايرىلغۇم يوق، — غاپپار تىت - تىت بولۇپ تۇرسىمۇ يەنىلا ئۇنىڭغا تەسەللى بەردى، — لېكىن كازىم بەگ دېگەن بۇ بەتبەخت ناھايىتى ئاداۋەتخور ئادەم. يەنە تېخى تالىپ بەگمۇ قوقاق سېلىۋاتىدۇ. بۇ يەردىن قېچىپ كەتكۈچە، ئۇلارنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ قويمايلى. گۈمانلىنىپ قالسا چوڭ ئىشىمىزغا تەسىر يېتەر. ئەنسىرىمەڭ، يېرىم كېچىگە قالماي يېنىپ كېلىمەن.

گۈلسۇم ئامالسىز ماقۇل بولدى.

— قايتقان چېغىمدا سىزنى ئويغىتىپ يۈرمەي، دەرۋازىنى ئىچىدىن ئەتمىسىكىزمۇ بولىدۇ. ئۆزۈم سىرتىدىن قۇلۇپلاپ كېتىمەن، — دېدى غاپپار ئۆيدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ.

ئۇ تار كوچىدىن چىقىپلا خۇددى ئەلىمىنى ئاتتىن ئالماقچى بولغاندەك ئارقا - ئارقىدىن قامچا ئۇردى. ئات جان - جەھلى بىلەن چېپىپ كەتتى. ئارىدىن يېرىم سائەتچە ئۆتكەندە غاپپار يولنىڭ يېرىمىنى بېسىپ بولغانىدى. دەل شۇ پەيتتە ئالدى تەرەپتىن يەنە بىر ئاتلىق چىقىپ كەلدى.

— ۋۇي، غاپپار پالۋانغۇ! ؟ — بۇ ئىككىيلەن يانداشقاندا ھېلىقى ئاتلىق ئۇنى تونۇپ قالدى.

غاپپارمۇ ئۇنىڭ ئەزەم بەگ ھاجىنىڭ خاس خىزمەتكارى سېلىمئاخۇن ئىكەنلىكىنى تونۇپ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى.

ئىككىيلەن ئات ئۈستىدىلا سالاملاشتى، ئاندىن ئۆزلىرىنىڭ نېمە ۋەجىدىن ئۇنداق كېچىلەپ يولغا چىققانلىقىنى مەلۇم قىلىشتى.

سېلىمئاخۇننىڭ ئېيتىشچە، بۈگۈن چوڭ خېنىم (كازىم بەگنىڭ ئانىسى) ئۇشتۇمتۇت ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قاپتۇ، كېسەل خېلى ئېغىر ئىمىش. قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن، «شەھەر-دىكى بالىلىرىمنى دەرھال ئالدىمدا ھازىر قىلىڭلار!» دەپ جېدەل قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ. سېلىمئاخۇن شۇڭا شەھەرگە ماڭغانىكەن.

— مەن بىلەن ئارقىلىرىغا يانسىلا، پالۋان، — دېدى ئۇ غاپپارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ بولۇپ، — ھازىر بۇ ئىش بىلەن ئۇ يەرگە بارغانلىرىمۇ بىكار. تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن ھەر ئىككىلا بېگىمنى چوڭ ئۆيدە ھازىر قىلمىسام بولمايدۇ. پۇلنى كازىم بېگىم ئۆزى ئېلىۋالمامدۇ.

بۇ تەكلىپ غاپپارغا ياغدەك ياقتى. ئىككىيلەن شەھەرگە قاراپ ئات سېلىشتى. كازىم بەگنىڭ ئۆيى يول ئۈستىدە بولغاچقا ئۇلار ئاۋۇال ئۇدۇل شۇ يەرگە بېرىشتى. لېكىن ئۆيدە كازىم بەگ يوق بولۇپ چىقتى.

— ھېلىلا چىقىپ كەتكەن، قەيەرگە بارىدىغانلىقىنى بىلمەدىم، — دېدى دەرۋازىۋەن بوۋاي.

— تالىپ بېگىم بىلەن بىللىمىدى؟

— يوقسۇ، ئۇ كىشى خېلى بالدۇر كەتكەن.

ئىككىيلەن قىسقىلا مەسلىھەتلىشىپ، سېلىمئاخۇن نۇرۇللا بەگنىڭ ئۆيىگە بارىدىغان، غاپپار كازىم بەگنى ئىزدەيدىغان بولدى.

— بېگىم، يېنىپ كېلىپ قالسا، ھېچ يەرگە كەتمەي مېنى ئۆيدە ساقلىسۇن، — دېدى غاپپار دەرۋازىۋەنگە.

ئۇ كازىم بەگنى قەيەردىن باشلاپ ئىزدەشنى بىلمەيتتى. «ئۆيدىن تالىپ بەگ بىلەن بىللە چىقمىغىنىدىن قارىغاندا ئۇنىڭ ئۆيىگە بارمىغان بولسا كېرەك» دەپ ئويلىدى ئۇ. كازىم بەگنىڭ

باردىغان يەرلىرىغۇ ئۇنىڭغا ئاساسەن مەلۇم ئىدى. لېكىن ئۇنداق جايلار خېلى كۆپ، بەزىدە ئاشىلىرىنىڭ ئۆيىگىمۇ بارىدۇ، ھا- زىر قايسى ئۆيگە باردىكىن؟

غاپپار يول بويى بايا گۈلسۈمنىڭ ئۇنى ناھايىتى ئەندىشە ئىچىدە ئۇزىتىپ قالغانلىقىنى ئۇنتۇمىغاندى. شۇڭا ئۇ قولىنى بىر سىلكىدى ـ دە، ئاۋۇال ئۆيىگە بېرىپ گۈلسۈمنى خاتىرجەم قىلغاندىن كېيىن ئاندىن كازىم بەگنى ئىزدەش قارارىغا كېلىپ، ئاتنىڭ بېشىنى ئۆي تەرەپكە بۇرىدى. ئۇ دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ئاتتىن چۈشۈپ ئاچقۇچنى ئېلىش ئۈچۈن قولىنى يانچۇ- قىغا سالدىيۇ، ھەيرانلىقتىن داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى. «بۇ نېمە ئىش؟...»

دەرۋازىدا قۇلۇپ كۆرۈنمەيتتى. غاپپارنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ، دەرۋازىنى ئىتتىرىۋىدى، ئېچىلىپ كەتتى. ئۇ ھويلىغا كىرىشىگە قۇلىقىغا ياتاق ئۆي تەرەپتىن گۈلسۈمنىڭ غەزەپلىك ئاۋازى ئاڭلاندى:

— مېنى قويۇپ بەر ئىپلاس!

— ھا... ھا...! مەن تېخى ئىپلاسمۇ، ھۇ سېسىق جالاپ! — بۇ تالىپ بەگنىڭ ئاۋازى ئىكەنلىكىنى غاپپار دەرھال تونۇدى، — ئاشۇ غاپپاردەك خەقنىڭ بوسۇغىسىدا جان باقىدىغان لالما ئىتنى دەپ، مەندەك بىر بەگنىڭ تەلىپىنى رەت قىلام- سەن!؟ بۇگۈن سېنى...

غاپپار ئاتنىڭ تىزگىنىنى تاشلاپلا ئۆيگە شىرەڭ ئېتىلدى، ئىشىكنى جالاقلىتىپ تېپىپ ئېچىپ ئىچىگە كىردى. بۇ چاغدا تالىپ بەگ گۈلسۈمنى بۇلۇڭغا قىستۇالغانىدى. مورا بېشىدىكى جىنچىراغنىڭ نۇرى ئۆينى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى.

— ھۇ، بەتبەخت! — غاپپار تالىپ بەگنىڭ قۇلاق تۈۋىگە غۇلاچلاپ مۇشت ئاتتى.

تالىپ بەگنىڭ قوللىرى گۈلسۈمدىن ئاجراپ، ئۆزى سەنتۈ-

رۇلۇپ يىقىلدى. غاپپار ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆزىنى تاشلىدى. ئىكـ
كىيىلەن پومداقلىشىپ كەتتى. تالىپ بەگ ھەدەپ يانپېشىدىن
تاپانچىسىنى ئېلىشقا تىرىشاتتى، ئاخىر ئالدى. لېكىن شۇ ھامان
غاپپار ئۇنىڭ قولىنى قايرىپ، تاپانچىنى قولىدىن چۈشۈرۈۋەتتى،
ئاندىن ئۇ تاپانچىنى ئۆز قولىغا ئېلىپ تالىپ بەگنىڭ پېشانىسىگە
تىرىدى.

— ھە، مەن لالما ئىتمۇ؟— دېدى ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلـ
تىپ، — ئەمدى كىملىكىمنى كۆرۈپ قوي بەتبەخت!

— خۇ... خۇدا ھەققى... بىر قوشۇق قېنىمدىن...، —
تالىپ بەگنىڭ قورققىنىدىن دۈدۈقلاپ تىلى گەپكە كەلمەي قالـ
دى، كۆزلىرى بولسا قاپقانغا چۈشكەن چىلبۆرىنىڭ كۆزلىرىدەك
سوغۇق يالتىرايتتى.

— ياق، سېنىڭ ئېپلاس يۈرىكىڭنى قوچۇپ ئۆلتۈرمىسەم
دەردىم چىقمايدۇ!— غاپپار تاپانچىنى چۆرۈۋېتىپ، بەلبېغىغا
ئېسىلغان غىلاپتىن پىچىقىنى چىقاردى.

تاپانچا ئوچۇق ئىشىكتىن چىقىپ ھويلىغا چۈشتى. گۈلسۈم
بۇ چاغدا داڭقېتىپ تۇرۇپ قالغانىدى. غاپپار پىچاق تۇتقان ئوڭ
قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تالىپ بەگنىڭ دەل يۈرىكىگە قارىتىپ
تىقتى. تالىپ بەگ: «ئېھ!» دەپ ئىڭىرىدى. گۈلسۈم:
«ۋايجان!» دەپ چىرقىرىۋەتتى. شۇنىڭغا ئۇلىشىپلا «تاق» قىلـ
غان تاپانچا ئاۋازى ياڭرىدى، غاپپار تالىپ بەگنىڭ ئۈستىدىن
سىيرىلىپ يىقىلدى. ئىشكىتە تاپانچا تۇتقان كازىم بەگ تۇرانتتى.
گۈلسۈم ئۆزىنى غاپپارغا ئاتتى، ئۇنىڭ بېشىنى يۆلەپ تىزىغا
ئالدى.

— ھەي دۆيۈز قاتىل، ھەي تۇزكور! — دەپ غاپپارنى
تىللىدى كازىم بەگ، — مەن سېنى باشقا ئىشقا بۇيرۇسام، ئۇ
يەرگە بارماي، تالىپ بېگىمنى ئۆلتۈرۈشكە قانداق پېتىندىڭ؟
غاپپار تېخى تىرىك ئىدى.

— سەنمۇ... بىر بەتبەخت! — دېدى ئۇ كازىم بەگنى تونۇپ ۋە قىينىلىپ سۆزلەپ.

— تېخى ئۆلمىدىڭمۇ؟ مانا ئەمىسە! — كازىم بەگ تاپانچىنى يەنە غاپپارغا تەڭلىدى.

گۈلسۈم دەرھال بەدىنى بىلەن غاپپارنى توسۇۋالدى. ئۇ ئىلگىرى بۇ ئادەمدىن قورقاتتى، نەپرەتلىنەتتى، لېكىن كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ ئۆزىنى چەكسىز ئىشتىياق بىلەن ياخشى كۆرىدە. غانلىقىنى، ئۇنىڭ ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىشتىنمۇ يانمايدىغا. لىقىنى چۈشەندى، گەرچە ئۇ ئۆزىدە بۇ ئادەمگە قارىتا مۇھەببەت ھېس قىلمىسىمۇ، ئۇنىڭ ئۆزىگە بولغان مۇھەببىتى ئۈچۈنلا ئۇنىڭ بىلەن ئەر - خوتۇن بولۇپ ياشاشقا ماقۇل بولغانىدى. دېمىسىمۇ، ئۆزى چىن قەلبىدىن ياخشى كۆرگەن ئادىمىنىڭ مۇھەببىتىگە سازاۋەر بولالمىغان، بۇ ۋاپاسىز دۇنيادا تىكەندەك يالغۇز ياشاۋاتقان بىر غېرىب يېتىم قىز ئۈچۈن غاپپارغا ئوخشاش مۇشۇنداق پىداكار جورىغا ئېرىشىشنىڭ ئۆزىمۇ شۈكۈر قىلغۇدەك بىر ئىش ئىدى. «تەقدىرىمگە پۈتۈلگىنى مۇشۇ ئىكەن، يامان تەرەپلىرىنى ئاستا - ئاستا ئۆزگەرتىۋالارمەن» دەپ ئويلىغان ئۇ. بىراق مانا شۇ ئادەم ھازىر سەكرات ئىچىدە يېتىپتۇ، رەزىل كىشىلەر ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى يەنە تېزلەتمەكچى. ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قالسا گۈلسۈمنىڭ بېشىغا يەنە قانداق كۈنلەر كېلەر؟...

گۈلسۈمنىڭ تەبىئىتىدىكى تەۋەككۈلچىلىك، قانلىرىدىكى قەيسەرلىك بىردىنلا ئۇرغۇپ تاشتى - دە، كازىم بەگكە قاراپ قەھرى بىلەن دېدى:

— ئاتساڭ مېنىمۇ قوشۇپ ئات زالىم!

— ھا - ھا - ھا! ماۋۇ جالاپنىڭ خېلى بىكسى بار ئوخشىمامدۇ!؟ — ياۋايىلارچە كۈلدى كازىم بەگ، — ياخشى، ئەسلىدە شۇ ئىشلارنى تېرىغانمۇ سەن، سەنمۇ مۇشۇ لالما قاۋان بىلەن بىللە ئۆل!

— هەي نامەرد! — غاپپار كۇچىنىپ تۇرۇپ دېدى، — خوتۇن كىشىگە چېقىلما، مېنى ئۆلتۈر، ئەمما ئۇنى تىنچ قوي.

— ئاغزىڭنى يۇم، زەڭگى! — كازىم بەگ بارمىقىنى تەپكەگە تىرىدى.

دەل مۇشۇ پەيتتە بازغاندەك بىر مۇشت كازىم بەگنى تىك موللاق چۈشۈردى، تاپانچىسى قولىدىن ئۇچۇپ كەتتى. ئۇنى ئۇرغۇچى — ئېزىز ئىدى. ئۇ دەرھال كازىم بەگنىڭ يېنىغا بېرىپ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە بىرنەچچىنى دەسسىدى. كازىم بەگ ئىنجىقلاپ، ۋايجانلاپ داد ـ پەريات كۆتۈردى، قورققىنىدىن ئۇنىڭ پۇتۇن بەدىنى لاغىلداپ تىترەپ، خۇددى كامارىدىن چىققان چاشقاندەك كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ قارايتتى.

— خۇدا ھەققى، مېنى ئۆلتۈرمەڭ، جىمى تەئەللۇقاتىمنى بېرەي، — يېلىنىشقا باشلىدى ئۇ.

ئېزىز ئۆمرىدە ئۆزى بىلەن تەڭ تۇرالمىغان، بولۇپمۇ يېلىنىپ يالۋۇرغان كىشى بىلەن ئۇرۇشۇپ باقمىغانىدى.

— تىلىڭنى تارت ئىپلاس، ھارامدىن تاپقان دۇنيايىڭنى گۆرۈڭگە بىللە ئەكەت! — دېدى ئۇ ۋە يىرگىنىپ كازىم بەگنىڭ قېشىدىن غاپپارنىڭ يېنىغا كەلدى.

— غاپپار، راستىڭنى ئېيتقىنا، ئادالەت قانداق بولۇپ ئۆلۈپ كەتتى؟

گۈلسۈم بۇ يەردە ئېزىزنى ئۇشتۇمتۇت كۆرۈپ ھەيرانلىقتىن كۆزىگە ئىشەنمەيلا قالغانىدى، بۇ گەپنى ئاڭلاپ تېخىمۇ ھاڭ ـ تاڭ قالدى.

— نېمە، ئادالەت خېنىم ئۇ؟...، — دېدى ئۇ ھودۇقۇپ.

غاپپار ھالسىزلىنىپ كېتىۋاتاتتى.

— ئادالەت خېنىمنى... ئاشۇ بەتبەخت... ئۆلتۈردى، — دېدى ئۇ كۈچىنىپ ۋە كۆزى بىلەن كازىم بەگنى شەرەتلەپ.

شۇ پەيتتە گۈلسۈم يەنە بىر قېتىم تۇيۇقسىز «ۋاي!» دەپ

توۋلىۋەتتى. ئېزىز چۆچۈپ كەينىگە قارىدى. كازىم بەگ شىلتە-
گەن پىچاق ئۇنىڭ سول بىلىكىنى تىلىپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ
پىچاقنى ئىككىنچى قېتىم شىلتىگەندە ئېزىز چەبدەسلىك بىلەن
ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى ـ دە، بىرلا قايرىشتا ئارقىغا ئۆتكۈ-
زۈپ، كازىم بەگنى ئېڭىشتۈردى. ئاندىن پىچاقنى ئۆز قولىغا
ئالدى. ئۇ بۇنىڭدىن بىر يىل ئىلگىرى ساۋۇنتىئاخۇن ئېزىزغا
سوۋغا قىلغان ھېلىقى پىچاقنىڭ دەل ئۆزى ئىدى. قاغىلىقتا
ساقچىلار ئۇنى ئېزىزدىن تارتىۋېلىپ تالىپ بەگكە تاپشۇرغان،
كېيىن ئۇ كازىم بەگنىڭ قولىغا ئۆتكەنىدى.
«دۇشمىنىمنىڭ پىچىقى ئىكەن، مەندە تۇرسۇن، بىر كۈن-
لىرى ئەسقېتىپ قالار» دېگەن ئۇ شۇ چاغدا ھاكاۋۇرلارچە كۈ-
لۈپ.
ئۇ توغرا ئېيتقانىكەن، بۇ پىچاق دەل ۋاقتىدا ئەسقاتىدىغان
بولدى.
— پالۋان، ئۆلگىچە خىزمىتىڭىزدە بولاي، بىر قوشۇق
قېنىمدىن كېچىڭ! — يەنە يالۋۇرۇشقا باشلىدى كازىم بەگ.
— پالۋان... ئۇنى... تىرىك قويۇپ بەرمەڭ! — دېدى غاپپار
كۈچىنىپ تۇرۇپ.
ئېزىز غالىلداپ تىترەيتتى، پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى ھېسابسىز
غەزەپ ـ نەپرەت ئۆز ئىلكىگە ئالغان، قەلبى ئىنتىقام ئېلىش
ئىستىكىدە ئوت بولۇپ يانغانىدى. ئۇ كازىم بەگنىڭ قولىنى
قويۇۋېتىپ ياقىسىدىن قامالاپ تۇتتى ـ دە، ئۆزىگە قاراتتى.
كازىم بەگ ئېزىزنىڭ تۇرقىنى كۆرۈپلا ئەمدى ئۇنىڭ قولىدىن
ساق قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى. ئەمما ئۇنىڭ
زادى ئۆلۈپ كەتكۈسى يوق ئىدى. بىردىنلا ئۇ ئۆزىدىن تۆت ـ
بەش قەدەم نېرىدا تۇرغان تاپانچىنى كۆرۈپ قالدى ـ دە، بىرلا
يۇلقۇنۇپ ئېزىزنىڭ قولىدىن بوشاندى ۋە ئۆزىنى تاپانچىغا ئاتتى.
ئېزىز تاپ بېسىپ ئۇنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلگەندە كازىم بەگ

تاپانچىنى قولىغا ئېلىۋېلىشقا ئۇلگۈرگەنىدى، ئۇ تاپانچىنى ئېـ
زىزغا قارىتتى، ئوق ئېتىلدى، بىراق ئۇ ئېزىزغا تەگمىدى.
كازىم بەگنىڭ بارمىقى كۇرۇكنى باسىي دېگەندە ئېزىزنىڭ پـ
چىقى ئۇنىڭ كۆكرىكىگە سېپىغچە پانقان ۋە شۇ تۇپەيلى قولى
تىترەپ ئوق نىشاندىن چەتنەپ كەتكەنىدى. كازىم بەگ بىر ئىڭـ
راپلا پور كۆتەكتەك گۇپلا قىلىپ يىقىلىپ، بېشى يانجىلغان
پىلاندەك تولغاندى. ئېزىز يىرگەنگەن ھالدا دەررۇ ئۇنىڭدىن
كۆزىنى يۆتكىدى، ئاندىن گۇلسۇم بىلەن غاپپارغا بىر قاراپ
قويۇپ:

— خەيرخوش، گۇلسۇم! — دېدى ـ دە، ئىشىككە قاراپ
ماڭدى.

— پالۋان، — بارغانسېرى ھالسىزلىنىپ كېتىۋاتقان غاپپار
ئاخىرقى كۈچىنى يىغىپ ئۇنى چاقىردى.

ئېزىز ئىختىيارسىز توختاپ ئارقىغا بۇرۇلدى.

— پالۋان... يېقىنراق كېلىڭ...، — غاپپار ئۇزۇپ ـ
ئۇزۇپ سۆزلەشكە باشلىدى، — سىزگە... بىر ئىشنى... مەلۇم
قىلىپ قويايي... ئابدۇكېرىم بەگزادە... تېخى ھايات... باش ساقـ
چىنىڭ... تۇرمىسىدە... مەن سىزگە... يۈز كېلەلمەيمەن...
سىز... مەرد ئادەم... گۇلسۇم يالغۇز... ئۇ ياخشى...، — ئۇنىڭ
چىرايى پۈرۈشۇپ، بىرپەس سۆزىنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى، —
گۇ... ئۇ... ئۇنى... سىزگە... تاپشۇر...

غاپپارنىڭ گۇلسۇم يۆلەپ تۇرغان بېشى سەل مىدىرلىغانىدەك
بولدى ـ دە، شىلىققىدە بىر يانغا قىيسىيىپ، ئاغزى ئېچىلىپ
قالدى. گۇلسۇم پەرياد چەكمىدى، ئەمما ئىككى تامچە كۆز يېشى
غاپپارنىڭ چېكىسىگە ئېقىپ چۈشتى...

خاتىمە

شەرق تەرەپ خىرە ـ شىرە ئاقارغاندا ئۇلار قارىقاش بىلەن گۈما ئوتتۇرىسىدىكى ھېلىقى سايغا ئۇلاشقانىدى. ئېزىز شۇ يەرگە كەلگەندە تورۇق ئاتلىق بېشىنى سەل تاغ تەرەپكە بۇراپ، يولدىن چەتنەپ ماڭدى. ئۇنىڭ ئارقىسىغا مىنگەشكەن گۈلسۇم ئۆيدىن چىققاندىن تارتىپ بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي سۈكۈت ساقلاپ كەلگەنىدى. ئەمدى ئىختىيارسىز سوراپ قالدى:

— قەيەرگە بارىمىز؟

— تاشقورغانغا — قىساس ئالىدىغان يەرگە! — دېدى ئېزىز جىددىي تەلەپپۇزدا.

بۇ — 1945 ـ يىلىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى بولۇپ، ئۇلارنى تاشقورغاندىلا ئەمەس، قاغىلىقىنىڭ ئۆزىدىمۇ ناھايىتى ئۇلۇغ ئىشلار — تېخىمۇ چوڭ قىساس ئېلىش پۇرسىتى كۈتۈپ تۇراتتى.

1992 ـ يىلى ئۈرۈمچىدە يېزىلدى.

图书在版编目(CIP)数据

复仇/卡哈尔·吉力力著. —2版. —乌鲁木齐：新疆青少年出版社，2006.4
ISBN 7-5371-1876-0

Ⅰ.复… Ⅱ.卡… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2006)第014488号

责任编辑：艾尼瓦尔·艾山
责任校对：迪力亚尔·吐尔逊
封面设计：阿里甫·夏

复仇(维吾尔文)
(长篇小说)
卡哈尔·吉力力 著

新疆青少年出版社出版
(乌鲁木齐市胜利路100号 邮编：830001)
新疆新华书店发行
新疆金版印务有限公司印刷
850×1168毫米 32开本 16.75印张
2006年4月第2版 2006年4月第1次印刷
印数：1—3000

ISBN7-5371-1876-0 定价：28.00元

如有印刷装订问题请直接同出版社调换